Національний університет фізичного виховання і спорту України
Міністерство освіти і науки України

Національний університет фізичного виховання і спорту України
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

МАРЧЕНКО ОКСАНА ЮРІЇВНА

УДК 796.011.3 – 053.5:316.346.32:37.011.3 - 051

ДИСЕРТАЦІЯ

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ ДО ФОРМУВАННЯ АКСІОЛОГІЧНОЇ ЗНАЧУЩОСТІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ У ШКОЛЯРІВ

24.00.02 – фізична культура, фізичне виховання різних груп населення

Подається на здобуття наукового ступеня
доктора наук з фізичного виховання та спорту

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____О. Ю. Марченко

Науковий консультант
Круцевич Тетяна Юріївна, доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор

Київ – 2019

АНОТАЦІЯ

Марченко О. Ю. Теоретико-методологічні основи гендерного підходу до формування аксіологічної значущості фізичної культури у школярів. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора наук з фізичного виховання та спорту за спеціальністю 24.00.02 «Фізична культура, фізичне виховання різних груп населення». – Національний університет фізичного виховання і спорту України, Київ, 2019.

У представленій дисертації викладено основні теоретичні аспекти та передумови виникнення гендерного підходу у фізичному вихованні школярів. Розглянуто та охарактеризовано співвідношення біологічних та соціальних характеристик особистості крізь призму категорії «гендер» та їх вплив на формування індивідуальної фізичної культури хлопців і дівчат. Виокремлено основні напрямки досліджень із проблеми впровадження гендерного підходу в процес фізичного виховання школярів різних вікових груп, систематизовано методологію та основні наукові підходи до її розв’язання.

Вирішення основних завдань дисертації пов’язано з обґрунтуванням та розробкою концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів. Передумови розробки запропонованої концепції вирізняються комплексністю у дослідженнях, спрямованих на визначення показників фізичного стану, мотиваційної сфери, психологічної статі школярів у віковому, статевому та гендерному аспектах, визначенням взаємозв’язку між цими показниками та факторами, що впливають на формування аксіологічної значущості індивідуальної фізичної культури молодого покоління.

Мета дослідження – теоретично та методологічно обґрунтувати концепцію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів для формування аксіологічної значущості індивідуальної фізичної культури.

Наукова новизна отриманих результатів

Уперше:

- розроблено концепцію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, в основу якої покладено теоретичні, методологічні засади та емпіричні дослідження формування аксіологічної значущості фізичної культури у віковому, статевому та гендерному аспектах. Структурними складовими концепції є: передумови її розробки (біологічні, психологічні, соціально-культурні, особистісні), компоненти (когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, аксіологічний, інтегративний), організаційно-педагогічні чинники та умови впровадження, критерії ефективності (мотиваційний, діяльнісний, результативний), умови реалізації впровадження концепції через гендерний підхід у фізичному вихованні школярів;

- теоретично обґрунтовано потребу виокремлення і трактування гендерного підходу як дефініції в політичному, громадському, соціальному середовищах, указано на його значення для фізичного виховання і спорту та запропоновано для використання в дослідженнях новий термін, що дозволяє його характеризувати як міждисциплінарне та крос-секторальне поняття, екстрапольоване, взаємопов'язане та відповідне розвитку фізичної культури та спорту в країнах розвиненої демократії;

- визначено критичні періоди зниження і підвищення мотивації підлітків до занять спеціально-організованою руховою активністю. Підкреслено, що в юнаків зниження мотивації простежується з 7-го до 8-го класу, а підвищення – з 9-го до 11-го класу; у дівчат період зниження мотивації припадає на 7-й та 10-й класи, а підвищення – на 11-й клас. Структурними компонентами формування мотивації школярів до занять фізичними вправами є потреба в досягненні успіху, особисті цінності, самооцінка фізичного розвитку, які є залежними факторами та мають тенденцію до змін у ті ж самі періоди;

- структуровано моделі особистісних психосоціальних характеристик

поведінкових реакцій школярів у різні вікові періоди, які характеризуються відмінностями за віковою та статевою належністю;

- визначено ціннісні орієнтації індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат різних вікових груп, згідно з якими пріоритетними якостями фізично культурної особистості для юнаків є людина, котра володіє руховими навичками в різних видах спорту та підтримує власне фізичне здоров'я на високому рівні, а для дівчат – та, яка дотримується здорового способу життя, прагнучи гармонійності фізичного та духовного розвитку;

- виокремлено фактори, які стимулюють та лімітують мотиваційну складову школярів щодо занять фізичною культурою і спортом у віковому, статевому та гендерному аспектах;

- запропоновано чотири моделі самооцінки фізичного розвитку у віковому, статевому та гендерному аспектах,що характеризуються суттєвими відмінностями і свідчать про формування різних ціннісних орієнтирів в індивідуальній фізичній культурі підлітків, які треба враховувати в організації процесу фізичного виховання.

Набула подальшого розвитку система оцінки за індексом IS психотипу особистості та визначені нові межі градації тесту Сандри Бем «Маскулінність – фемінінність», згідно з якими повною мірою відображаються всі значення досліджуваного параметру.

Доповнено й розширено дані щодо визначення сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат, установлено відмінності в диференціації цінностей (уміння учнів робити ціннісний вибір) з урахуванням вікових і статевих особливостей школярів.

Дістали подальшого розвитку положення щодо значення гендерної освіти вчителів фізичної культури у сфері вдосконалення професійної компетентності для підвищення результативності їхньої діяльності, зокрема розуміння гендеру як комплексу біологічних, соматичних, соціокультурних та поведінкових

характеристик особистості для створення адекватних умов щодо прояву фізичних здібностей юнаків і дівчат в процесі фізичного виховання.

Практична значущість роботи обумовлена декількома основними положеннями.

Теоретичні основи дисертаційної роботи, висновки і рекомендації є підґрунтям нової навчальної дисципліни «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» для студентів ступеня «бакалавр» за спеціальністю 014.11 Середня освіта (Фізична культура) в обсязі 3-х кредитів для вільного вибору. Навчальну дисципліну розроблено за матеріалами, що викладені у підручнику «Теорія і методика фізичного виховання» (2017 р.) (Том 1, Глава 4) та результатах емпіричних досліджень.

На основі теоретичних положень дисертаційного дослідження, з метою впровадження гендерного підходу у фізичне вихованні школярів закладів загальної середньої освіти України розроблено методичні рекомендації для вчителів фізичної культури «Особливості впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів», які рекомендуються до практичного використання під час проведення занять з фізичного виховання та можуть бути використані в освітньому процесі викладання курсів підвищення кваліфікації вчителів фізичної культури.

Апробований у дослідженні методичний інструментарій може стати основою перевірки якості впровадження гендерного підходу в процес фізичного виховання школярів.

Теоретичні положення матеріалів дисертаційної роботи та практичні рекомендації впроваджено у навчально-виховний процес Національного університету фізичного виховання і спорту України (акт впровадження від 31.01.2019 р.), Вищого державного навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія» (акт впровадження від 28.01.19 р.), Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана

Хмельницького (акт впровадження від 25.01.19 р.), Федерації тхеквондо Полтавської області (акт впровадження від 18.09.2018 р.), управління у справах сім'ї, молоді і спорту виконавчого комітету Полтавської міської ради (акт впровадження від 17.10. 2017р.), департаменту освіти м. Кременчук (акт впровадження від 17.10. 2017р), управління освіти Виконавчого комітету Полтавської міської ради (акт впровадження від 17.01.19 р.), гімназії № 17 Полтавської міської ради (акт впровадження від 17.05.2017 р), спеціалізованої школи № 17 м. Києва, (акт впровадження від 29.01.19 р.), благодійної організації «Фонд Кличко» (акт впровадження від 14.01.19 р.). Також результати дослідження використані у діяльності Підкомітету з питань гендерної рівності і недискримінації Комітету Верховної Ради України з прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин (акт впровадження від 22.07.2018 р.).

За своїм структурним наповненням дисертаційна робота складається з анотації, вступу, шістьох розділів, практичних рекомендацій, списку використаних літературних джерел та додатків.

У дисертаційній роботі обґрунтовано актуальність обраної теми, проаналізовано та узагальнено дані вітчизняних і зарубіжних авторів шодо аксіологічної значущості фізичної культури як соціального явища, розглянуто біологічні та історичні передумови диференційованого фізичного виховання молоді, установлено сутність феномена «ґендер», розглянуто історичний аспект виникнення ґендерного підходу в педагогічній науці, охарактеризовано особливості розвитку ґендерних досліджень в Україні, визначено специфіку впровадження ґендерного підходу у фізичному вихованні молоді та факторів, які вплинули на цей процес.

Розкрито сутність використання методів дослідження, подано загальні відомості про контингент випробуваних, охарактеризовано методологію та методику проведення дослідження. Охоплено широке коло проблем, зокрема

різнобічне вивчення мотивації як щодо занять фізичною культурою (потреби, інтереси, самооцінка, уявлення, сфера дозвілля і фактори здорового способу життя), так і до навчання та досягнення успіху. Досліджено динаміку мотиваційних пріоритетів щодо рухової активності юнаків і дівчат у віковому аспекті.

Вивчення ціннісних орієнтації школярів різних вікових груп дозволило встановити ієрархію термінальних та інструментальних цінностей юнаків і дівчат та визначити моделі їхніх ціннісних орієнтирів у поведінкових характеристиках особистості та індивідуальної фізичної культури.

Вивчення самооцінки фізичного розвитку, рівня потреби в досягненні успіху, динаміки розвитку та рівень прояву емпатії юнаків і дівчат різних вікових груп сприяло формулюванню висновків про спільні та відмінні пріоритети потребово-мотиваційної сфери фізичної культури і спорту школярів у статевому та віковому аспектах.

Визначено структуру вікових груп юнаків і дівчат щодо прояву ознак психологічної статі за допомогою кластерного аналізу параметру IS тесту С. Бем «Маскулінніс – фемінінність», за результатом якого отримано три кластери, що повною мірою відображають усі значення досліджуваного параметру IS.

Емпірично вивчено, теоретично обґрунтовано конкретні показники самооцінки фізичного розвитку, рівня потреби в досягненні успіху, сформованості ціннісних орієнтацій школярів у гендерному вимірі.

У результаті проведеного дослідження отримано великий обсяг необхідних знань, що дають можливість вважати гендер одним із базових принципів стратифікації поряд із національністю, соціальною приналежністю та іншими принципами.

На основі отриманих результатів дослідження та вже наявних теоретичних і методологічних праць із гендерної проблематики обґрунтовано

необхідність і доцільність розробки й упровадження гендерного компоненту у фізичне виховання сучасних школярів як сутністно новий і прогресивний напрям аксіологічної значущості фізичної культури.

Визначені біологічні, психологічні, соціально-культурні та особистісні передумови впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів. Сформульовано ключові компоненти, принципи та напрями впливу концепції формування гендерного підходу у фізичному вихованні школярів та визначено основні організаційно-педагогічні передумови, умови реалізації та критерії ефективності цього підходу, які містять мотиваційний, діяльнісний та результативний компоненти.

Узагальнено основні положення наукового дослідження у контексті типологічно збіжних праць українських та зарубіжних учених із зазначенням ступеня новизни наукових результатів, отриманих дисертантом. Наукове дослідження завершено чітко сформульованими висновками.

Ключові слова*:* фізичне виховання, фізична культура, школярі, гендер, гендерний підхід, маскулінність, фемінінність, андрогінність, статевий диморфізм, концепція.

ABSTRACT

Marchenko O. Yu. The teoretical and methodological foundations of gender approach to the formation of axiological significance of physical education among schoolchildren. – Qualifying scientific work, not for publication. A thesis for adoctor's degree by specialty 24.00.02 «Physical training and education of different groups of population». – National University of Ukraine on Physical Education and Sport, Kyiv, 2019.

The presented thesis outlines the key theoretical aspects and preconditions for the emergence of a gender approach in the physical education of schoolchildren. The correlation between the biological and personal characteristics of an individual are

examined from the perspective of a “gender” category and their influence on the individual physical development of boys and girls are considered and described. The main directions of research on the problem of introducing a gender approach in the process of physical education of schoolchildren of different age groups are identified, the methodology and the main scientific approaches to its solution are systematized.

The solution of the main tasks of the thesis is connected with the substantiation and development of the concept of generating gender approach in the physical education of schoolchildren. Preconditions for the suggested concept development require comprehensive research aimed at determining physical condition, motivational sphere, psychological gender of schoolchildren indicators in the age, sex and gender aspect, determining the relationship between these indicators and factors influencing the formation of the axiological significance of the individual physical education of the young generation.

The research objective is to theoretically and methodologically substantiate the concept of gender approach in the physical education of schoolchildren for their individual physical development in the process of physical education.

Scientific novelty of the paper:

For the first time:

- The gender approach in the physical education of schoolchildren concept is worked out, the basis of which is the theoretical and methodological principles as well as empirical studies of axiological significance of physical culture development in the age, sex and gender aspects. The structural components of the Concept are: the preconditions of working it out (biological, psychological, social and cultural, personal), its components (cognitive, motivational, activity, axiological, integrative), organizational and pedagogical factors and conditions of its implementation, its efficiency criteria (motivational, activity, productive), the Concept implementation assistance through gender approach in the physical education of schoolchildren.
- The necessity of distinguishing and interpreting the gender approach as a

definition in political, public and social environments is theoretically grounded, its significance for physical training and sports is indicated, and a new term is suggested for use in research, which allows characterizing it as an interdisciplinary and cross-sectoral definition, extrapolated, interconnected and corresponding to the development of physical education and sports in the countries of developed democracy.

- The “critical” periods of reducing and increasing of adolescents’ motivation to engage in specially organized motion activity are defined. It is emphasized that for boys, the reduced motivation is traced from the 7th to the 8th grade, and the increase – from the 9th to the 11th grade; for girls, the period of reduced motivation falls on the period of 7-10th grades, and the increase – of the 11th grade. The structural components of creation of the schoolchildren motivation to physical exercise are their need to succeed, their personal values, the self-assessment of their physical development, which are dependent factors and tend to change in the same periods.

- The models of personal psychosocial characteristics of the schoolchildren behavioural reactions in different age periods, which are characterized by differences in age and gender, are structurised.

- The models of individual physical education of boys and girls of different age groups are considered, according to which the priority qualities of a physically cultural person for boys are having physical skills in various sports and maintaining a high level of physical health, while for girls, it is a person who adheres to a healthy lifestyle, seeking harmony of physical and spiritual development.

- The factors that stimulate and limit the motivational component of different age groups schoolchildren creating axiological importance of physical training by means of physical education in the age, sex and gender aspects are pointed out.

- Four models of self-evaluation of physical development in the age, gender, and gender aspects are suggested, which are characterized by significant differences and show the formation of different values in the individual physical education of

adolescents, which should be taken into account in the organization of physical education process.

- The evaluation system for the IS psychological type of personality index is further developed and Sandra Bum's "Masculinity – Femininity" test grades are defined, according to which all experimental variables are fully reflected.

- The data on determining the formation of the hierarchical structure of boys and girls' value system are supplemented and expanded, differences in the differentiation of values (the ability of students to make value choices) are established, taking into account the age and sex peculiarities of the schoolchildren.

- We further developed a provision on the importance of gender education of physical training teachers in terms of improving professional competence to improve their performance, in particular, understanding the concept of gender as a complex of biological, somatic, social and cultural and behavioural personal traits to identify the individual characteristics of boys and girls through which they can display their abilities.

The practical significance and value of the thesis in connection with the social, economic, political, cultural and national conditions of educating young people in Ukraine is the ability to use the suggested Gender Approach Formation Concept in the physical education of schoolchildren when determining the priority directions for schoolchildren's need for motivation targeted exposure. Sexual dimorphism should be taken into account while differentiating of physical exercise load, which will contribute to greater involvement of young people in systematic occupation of motion activity within the limits of both formal and extra-curricular forms of physical education, which will positively affect the level of physical fitness and physical health of military age youth and will contribute to the preservation of the nation's gene pool.

The main theorises, conclusions and recommendations of thesis are the basis for improving the academic discipline "Theory and methods of physical education" of National University of Ukraine on Physical Education and Sport. Theorises of the

thesis materials and practical recommendations are implemented in the educational process of NUUPES, Higher State Educational Institution of Ukraine “Ukrainian Medical Dentistry Academy”(certificate No. 47(6) dated 6/11/2018), Poltava Taekwondo Federation (certificate No. 17-н dated 18/09/2018), Department of Family, Youth and Sport of Poltava City Council Executive Committee (Implementation Act dated 17/10/2017), Kremenchuk department of education (Implementation Act dated 17/10/2017), Poltava Gymnasium No. 17 of Poltava City Council (Implementation Act dated 17/05/2017), Gymnasium No. 17 of Kiev City (Implementation Act dated 29/01/2019), Klitschko Foundation (Implementation Act dated 14/01/2019). Also the results of the thesis were used in the activity of Sub-Committee on Gender Equality and Non-Discrimination of the Committee of the Verkhovna Rada of Ukraine on Human Rights, National Minorities and International Relations (Implementation Act dated 22/07/2018)

In terms of its structure, the paper consists of an abstract, introduction, six sections, practical recommendations, a list of references, and annexes.

The thesis contains a substantiation of the research issue relevance, analyses and summarizes the data of domestic and foreign authors on the axiological significance of physical culture as a social phenomenon, examines the biological and historical background of differentiated physical education of young people, establishes the essence of “gender” phenomenon, considers the historical aspect of the gender approach emergence in pedagogical science, characterizes the development of gender studies in Ukraine, specifies the peculiarities of introducing a gender approach into the education of youth and the factors that influenced this process.

Describes a complex of methods for the implementation of scientific research, the information of those who were researched is represented, methodology and methods of the research are described.. Covers a wide range of problems, in particular a comprehensive study of motivation for both physical activity (needs, interests, self-conception, performance, leisure and factors of a healthy lifestyle), and for learning

and succeeding. It studies the dynamics of motivational priorities in the motion activity of boys and girls from the age perspective.

The study of self-esteem of physical development, the level of need to succeed, the dynamics of development and the level of empathy of schoolchildren of different age groups contributed to drawing of conclusions about the common and diverse priorities of the need and motivational sphere of physical training and sport of schoolchildren in the sex and age aspects.

Determines the structure of age groups of boys and girls regarding the manifestation of their psychological sex signs with the help of cluster analysis of the IS parameter according to S. Bem's "Masculinity – Femininity" test. According to the test results, three clusters are identified, which fully reflect all the values of the IS parameter under study.

As a result of the study, a large scope of necessary knowledge is obtained that makes it possible to regard gender as one of the basic stratification principles along with nationality, social affiliation and others principles.

Acording to the results which were obtained during the research and the theoretical and methodological papers of the gender problem the necessity and expediency of the development and introduction of the gender component in the physical education of modern schoolchildren as an essentially new and progressive direction of the axiological significance of physical culture is justified.

The biological, psychological, social and cultural and personal preconditions of the introduction of a gender approach in physical education of schoolchildren are determined. The key components, principles, directions of influencing, conditions of implementation and criteria of effectiveness of the gender approach in physical education of schoolchildren concept are formulated.

Summarizes the main provisions of scientific research in the context of typologically converging papers of Ukrainian and foreign scientists, indicating the

degree of novelty of academic results obtained by the defender of thesis. The scientific study is completed with concisely worded conclusions.

Key words*:* physical education, physical culture, schoolchildren, gender, gender approach, masculinity, femininity, androgyny, sexual dimorphism, conception.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Марченко ОЮ. Теоретико-методологічні основи гендерного підходу до формування аксіологічної значущості фізичної культури у школярів. Переяслав-Хмельницький: Домбровська Я.М.; 2018. 292 с.

2. Круцевич Т, Марченко О, Беличенко Е, Имас Т. Гендерные особенности юношей и девушек, занимающихся и не занимающихся спортом. Спортивний вісник Придніпров'я. 2012;(2):14-6. Фахове видання України. *Дисертант особисто проводив аналіз науково-методичної літератури, обробляв результати дослідження та формулював висновки. Співавтори надавали допомогу у проведенні дослідження, оформленні публікації.*

3. Марченко О. Особенности проявлений фемининности и маскулинности у подростков. Спортивний вісник Придніпров'я. 2013;(1):66-9. Фахове видання України.

4. Марченко О. Гендерні особливості формування інтересів та ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури школярів. Спортивний вісник Придніпров'я. 2013;(2):75-8. Фахове видання України.

5. Марченко ОЮ. Гендерні відмінності ставлення школярів до фізкультурно-спортивної діяльності. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2013;(10):47-51. Фахове

видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

6. Марченко ОЮ. Особливості гендерної ідентичності у школярів різного віку. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2014;(1):37-41. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

7. Марченко ОЮ. Гендерный аспект формирования ценностного потенциала физической культуры школьников. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2014;(11):38-42. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

8. Круцевич Т, Марченко О, Імас Т. Проблема гендеру у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2015;3(31):144-6. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Дисертант особисто проводив аналіз науково-методичної літератури, обробляв результати дослідження та формулював висновки. Співавтори надавали допомогу у проведенні дослідження, формулюванні висновків та оформленні публікації.*

9. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Гендерні особливості самоопису фізичного розвитку школярів. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2015;(12):51-7. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Особистий внесок здобувача полягає в організації та проведенні експериментального дослідження, аналізі фактичного матеріалу. Співавтор надавав допомогу у проведенні дослідження, оформленні публікації.*

10. Марченко ОЮ. Гендерні особливості та відмінності у показниках самоопису фізичного розвитку юнаків і дівчат різних вікових категорій.

Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2016;(1):24-34. Фахове видання України, яке включено до міжнародних наукометричних баз: Web of Science та Index Copernicus.

11. Марченко О. Гендерні відмінності самооцінки фізичного «Я» школярів різного віку. Спортивний вісник Придніпров'я. 2016;(3):133-8. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

12. Круцевич Т, Марченко О. Особенности влияния занятий спортом на формирование гендерных характеристик юношей и девушек. Спортивний вісник Придніпров'я. 2017;(1):176-83. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

13. Krutsevych T, Marchenko O. Age differenced of self-esteem of physical self at school. Gender aspects. = Вікові особливості самооцінки фізичного «Я» школярів. Гендерний аспект. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2017;2(38):112-6. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Дисертант особисто проводив аналіз науково-методичної літератури, обробляв результати дослідження та формулював висновки. Співавтор надавав допомогу у проведенні дослідження, оформленні публікації.*

14. Круцевич Т, Марченко О. Моделі ціннісних орієнтацій у поведінкових характеристиках особистості школярів різних вікових груп. Спортивний вісник Придніпров'я. 2018;(2):57-64. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми, здійсненні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає у в обробці матеріалів дослідження, оформленні публікації.*

15. Круцевич Т, Імас Є, Марченко О. Гендерні відмінності ієрархічної структури ціннісних орієнтацій школярів різних вікових груп. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2018;3(43):26-34.

Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми, здійсненні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає у в обробці матеріалів дослідження, оформленні публікації.*

16. Марченко О. Вікові та гендерні особливості формування цінностей індивідуальної фізичної культури школярів. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2018;(3):80-7. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

17. Круцевич Т, Марченко О. Особливості впливу психологічних характеристик юнаків і дівчат різних вікових груп на формування потреби у досягненні успіху. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2018;4(66):25-31. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми, здійсненні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в обробці матеріалів дослідження, оформленні публікації.*

18. Круцевич Т, Марченко О. Структура моделі ціннісних орієнтирів індивідуальної фізичної культури школярів різних вікових груп. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2018;5(67):5-10. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми, здійсненні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в обробці матеріалів дослідження, оформленні публікації.*

19. Марченко О. Характерні відмінності у виборі факторів здорового способу життя як складових індивідуальної фізичної культури сучасних школярів. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2018;6(68):10-5. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

20. Марченко О. Особливості прояву емпатії школярів різних вікових груп

у гендерному вимірі. Фізична культура, спорт та здоров'я нації. 2018;6(25):67-74. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

21. Марченко ОЮ. Самооценка физического развития школьников в контексте гендерного аспекта. В: Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2018;11(105):79-85. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

22. Марченко О. Вплив занять спортом на формування маскулінних рис характеру та якостей особистості у школярів різних вікових груп. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2018;4(44):36-45. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

1. Марченко ОЮ. Особливості проявів фемінінності і маскулінності у студентів, які займаються різними видами спорту. В: Актуальні проблеми фізичного виховання, спорту та валеології. Матеріали 4-ї Всеукр. наук.-практ. конф.; 2012; Кременчук. Кременчук; 2012. с. 62-5.

2. Марченко ОЮ. Гендерные особенности мотивации школьников к занятиям физической культурой и спортом. В: Университетский спорт в современном образовательном социуме. Материалы Междунар. науч.-практ. конф.; 2015 Апр 23-24; Минск. Минск: Белорус. гос. ун-т физ. культуры; 2015. Ч. 2. с. 157-61.

3. Марченко О, Круцевич Т. Проблемы гендерного подхода в физическом воспитании. В: Спорт. Олимпизм. Здоровье. Материалы Междунар. науч. конгресса; 2016 Окт 5-8; Кишинев. Кишинев, Молдова; 2016. Т. 1. с. 233-40. *Дисертантка особисто проводила аналіз науково-методичної літератури, обробляла результати дослідження та формулював висновки. Співавтор*

надавав допомогу у проведенні дослідження, оформленні публікації.

4. Марченко О. Здоровый образ жизни подростающего поколения: гендерный аспект. В: Образование и спорт в епоху могущества и счастья. Материалы Междунар. науч. конф.; 2016 Нояб 9-10; Ашхабад. Ашхабад, Туркменистан; 2016. с. 409-1.

5. Круцевич ТЮ, Захарченко МО, Марченко ОЮ. Врахування гендерного підходу в процесі занять з фізичного виховання учнівської молоді. В: Фізична культура і спорт: досвід та перспективи. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.; 2017 Квіт 6-7; Чернівці. Молодий вчений. 2017;3.1(43.1):180-3. *Особистий внесок здобувача полягає у виборі теми дослідження, проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

6. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Особливості впливу занять спортом на формування гендерних характеристик школярів. В: Молодь та олімпійський рух : зб. тез доп. 10-ї Міжнар. наук. конф. молодих учених [Інтернет]; 2017 Трав 24-25; Київ. Київ; 2017. с. 271-2. Доступно: http://www.uni-sport.edu.ua/content/naukovi-konferenciyi-ta-seminary *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

7. Круцевич Т, Марченко О. Вікові відмінності самооцінки фізичного «Я» школярів. Гендерний аспект. В: Фізична активність і якість життя людини: зб. тез доповідей 1-ої Міжнар. наук.-практ. конф.; 2017 Черв 14-16; Луцьк. Луцьк; 2017. с. 8-9.

8. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ, Захарченко МО. Переваги при виборі позакласних заходів учнівської молоді в гендерному аспекті. В: Фізичне виховання в контексті сучасної освіти. Матеріали 12-ї Міжнар. наук.-метод. конф.; 2017 Черв 16; Київ. Київ: НАУ; 2017. с. 67-8. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок*

співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.

9. Марченко ОЮ, Ільченко СС. Гендерні особливості формування ціннісних орієнтацій фізичної культури молоді. В: Фізичне виховання в контексті сучасної освіти. Матеріали 12-ї Міжнар. наук.-метод. конф.; 2017 Черв 16; Київ. Київ: НАУ; 2017. с. 72-4. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження, в аналізі та інтерпретації отриманих даних та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає у допомозі формулювання висновків.*

10. Krutsevych TY, Marchenko OY, Zakharchenko MO. Gender differences in forming values of youth. In: Topical Researches of the World Science. Proceedings of the 3 International Scientific and Practical Conference; 2017 June 28; Dubai. Dubai; 2017. № 7(23). Vol 5. p. 51-4. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

11. Марченко ОЮ. Аналіз гендерних особливостей мотивації до занять фізичною культурою і спортом школярів різних вікових груп. В: 11 Міжнар. конф. молодих вчених Молодь та олімпійський рух: зб. тез доповідей [Інтернет]; 2018 Квіт 11-12; Київ. Київ: НУФВСУ; 2018; с. 344-5. Доступно на: https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/rozklad/zbirnyk_tez_2018.pdf

12. Круцевич Т, Марченко О. Формування цінностей фізичної культури сучасних школярів у гендерному вимірі. В: Фізична активність і якість життя людини: зб. тез доп. 2-ої Міжнар. наук.-практ. конф.; 2018 Трав 22-24; Луцьк. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки; 2018; с. 46. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

13. Марченко ОЮ, Погасій ЛІ. Потреби у досягненні успіху як складова мотивації до занять фізичною культурою. В: Фізична культура і спорт: досвід та перспективи. Матеріали Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.; 2018 Квіт 12-13;

Переяслав-Хмельницький. Молодий вчений. 2018;4.2(56.2):15-9. *Особистий внесок здобувача полягає у виборі теми дослідження, проведенні дослідження, аналізі, інтерпретації отриманих даних та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в допомозі у формулюванні висновків.*

14. Марченко ОЮ. Гендерные принципы формирования ценностей физической культуры школьников разных возрастных групп. В: Олимпийский спорт и спорт для всех. Материалы 22-го Междунар. науч. конгресса; 2018 Окт 25-28; Тбилиси. Тбилиси, Грузия; 2018. с. 330-3.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

1. Марченко ОЮ, Приходько ВВ, Малий ВВ. Креативна валеологія: навч. посібник. Полтава: РВВ ПУЕТ; 2011. 251 с. *Особистий внесок здобувача полягає у написанні 2 розділу навчального посібника та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних згідно з написаними розділами навчального посібника.*

2. Марченко ОЮ. Формування ціннісних категорій фізичної культури студентів вищих навчальних закладів. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2011;(1):127-31.

3. Марченко О. Вплив занять спортом на формування ієрархії головних потреб студентів, які навчаються у різних відділеннях. Спортивний вісник Придніпров'я. 2011;(1):31-5.

4. Марченко ОЮ. Вплив занять спортом на формування загальних життєвих та ціннісних орієнтацій студентів ВНЗ. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2011;(3):109-11.

5. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ, Багрий ТВ. Формирование потребностно-мотивационной структуры личности студентов в процессе физического воспитания. Stiinta Culturii Fizice. 2011;(8/2):123-7. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків.*

Внесок співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.

6. Марченко ОЮ. Гендерний аспект формування цінностей фізичної культури у студентів вищих навчальних закладів. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2013;(9):50-4.

7. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Особенности гендерной идентичности школьников разных возрастных групп, которые занимаются и не занимаются спортом = Features of gender identity of schoolchildren of all ages, who are engaged and are not involved in sports. In: History, Problems and Prospects of Development of Modern Civilization. Proceedings of the 18 International Academic Congress; 2017 January 25-27; Tokyo; 2017. Tokyo; 2017. Vol. 18; p. 499-507. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

8. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Влияние психологического пола на самооценку физического развития школьников = Psychological gender influence on self-esteem physical development of pupils. British Medical Bulletin. Oxford University Press; 2017. Issue 1 (2). Vol. 124. p. 856-62. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та інтерпретації отриманих даних. Внесок співавтора полягає у формулюванні висновків.*

9. Ivashchenko AV, Dudorova LYu, Karyagin YO, Marchenko OY, Voloshyna OV. Medico-recreational tourism and its modern aspects of development. Warsav: University of Tourism and Foreign Languages in Warsav; 2019. Chapter 3, Marchenko OY, Strategies perspectives for development of recreation and tourism; p. 181-273.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ		28
ВСТУП		29
РОЗДІЛ 1	**Формування цінностей фізичної культури дітей у процесі фізичного виховання в школі**	43
1.1	Аксіологічний аспект фізичної культури як соціального явища	43
1.2.	Концептуальна спрямованість навчальних програм з фізичної культури	48
1.3.	Історичні передумови диференційованого фізичного виховання дітей і підлітків	55
1.4.	Біологічні передумови диференційованого фізичного виховання дітей і підлітків	61
1.5.	Сутнісно-змістовна характеристика категорії «гендер» у контексті психолого-педагогічних досліджень	72
1.6.	Визначення проблемного поля гендерного підходу в системі фізичного виховання різних груп населення.	84
	Висновки до розділу 1.	90
РОЗДІЛ 2	**Методи та організація дослідження**	92
2.1.	Методи дослідження	92
2.1.1.	Загальнонаукові методи теоретичного пізнання	93
2.1.2.	Педагогічні методи дослідження	95
2.1.2.1.	Метод педагогічного спостереження	95
2.1.2.2.	Педагогічний експеримент	96
2.1.3.	Соціологічні методи дослідження	98
2.1.3.1.	Анкетування	98
2.1.4.	Психологічні методи дослідження	99

2.1.4.1.	Опитувальник «Самоопис фізичного розвитку» (методика Є. В. Боченкової)	101
2.1.4.2.	Опитувальник Сандри Бем «Маскулінність – фемінінність» (Bem Sex Role Inventori – BSRI)	103
2.1.4.3.	Вивчення особливостей формування ціннісних орієнтацій (модифікація методики М. Рокіча)	104
2.1.4.4.	Визначення потреби у досягненні успіху (методика Орлова)	106
2.1.4.5.	Методика експрес-діагностики емпатії І. М. Юсупова	106
2.1.5.	Метод експертних оцінок	107
2.1.6.	Методи математичної статистики	108
2.2	Організація дослідження	111
РОЗДІЛ 3	**Вікові й статеві особливості формування ціннісних орієнтацій та індивідуальної фізичної культури школярів**	113
3.1.	Динаміка мотиваційних пріоритетів щодо рухової активності школярів у віковому аспекті	113
3.2.	Моделі ціннісних орієнтацій у поведінкових характеристиках особистості школярів різних вікових груп	132
3.3.	Моделі ціннісних орієнтирів індивідуальної фізичної культури школярів різних вікових груп	142
3.4.	Ставлення школярів різних вікових груп до власного здоров’я	140
3.5.	Самооцінка фізичного розвитку юнаків і дівчат різних вікових груп	147
3.6.	Особливості формування ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат різних вікових груп	172
3.7.	Відмінності рівня потреби в досягненні успіху юнаків і дівчат різних вікових груп	201
3.8.	Динаміка розвитку та рівень прояву емпатії в юнаків і	207

дівчат різних вікових груп

3.9. Критичні періоди у школярів різних вікових груп, які впливають на мотивацію до занять фізичною культурою і спортом 219

Висновки до розділу 3 225

РОЗДІЛ 4. Індивідуальні гендерні особливості формування ціннісних орієнтацій та індивідуальної фізичної культури школярів 229

4.1. Характерні особливості прояву ознак психологічної статі школярів у віковому аспекті 229

4.2. Особливості прояву ознак психологічної статі юнаків і дівчат, які займаються спортом 242

4.3. Динаміка прояву характерних гендерних ознак школярів за віковими періодами 247

4.4. Кластерний аналіз структури психологічних характеристик юнаків і дівчат тесту С. Бем (Bem Sex Role Inventori – BSRI) 251

4.5. Самооцінка фізичного розвитку школярів у гендерному аспекті 254

4.6. Гендерні відмінності ієрархічної структури ціннісних орієнтацій школярів 258

4.7. Гендерні особливості та відмінності школярів у визначенні рівня потреби в досягненні успіху 268

4.8. Динаміка розвитку та прояв емпатії у школярів різних психологічних типів 272

4.9 Визначення відмінностей потребово-мотиваційної сфери юнаків і дівчат різних гендерних типів (маскулінність, фемінінність, андрогінність) 277

Висновки до розділу 4 281

РОЗДІЛ 5 Теоретико-методологічні засади концепції гендерного підходу у процесі фізичного виховання школярів 284

5.1. Теоретичні передумови формування концепції гендерного підходу у процесі фізичного виховання 284

школярів

5.1.1.	Вплив біологічних чинників на формування гендерного підходу у фізичному вихованні школярів	297
5.1.2.	Психологічні відмінності юнаків та дівчат	305
5.1.3.	Соціально-культурні фактори, як передумова формування концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів	318
5.1.4	Особистісні передумови формування концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів	326
5.2.	Структура концепції гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді	331
5.2.1	Компоненти концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів	334
5.2.2.	Мета концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів	340
5.3	Напрями впливу концепції формування гендерного підходу у фізичному вихованні школярів	341
5.3.1	Формування ціннісних орієнтацій школярів	341
5.3.2.	Формування мотивації школярів до уроків ФК	346
5.3.3.	Формування мотивації школярів до спеціально-організованої рухової активності	349
5.3.3	Формування психосоціальних характеристик особистості	354
5.3.5.	Формування рефлексії досягнень у школярів	358
5.4.	Організаційно-педагогічні передумови гендерного підходу у фізичному вихованні школярів	362
5.4.1.	Гендерна освіта майбутніх фахівців сфери ФК і С	362
5.4.2.	Гендерна просвіта вчителів фізичної культури	370
5.4.3	Гендерна просвіта батьків	378
5.4.4.	Гендерне виховання школярів	381
5.5.	Організаційно-педагогічні умови реалізації гендерного підходу у фізичному вихованні школярів	386
5.5.1.	Рівень потреби у досягненні успіху школярів різних психологічних типів	386
5.5.2.	Врахування інтересу і мотиву до занять руховою активністю на уроках фізичної культури	389

5.5.3.	Визначення відмінностей потребово-мотиваційної сфери юнаків і дівчат різних гендерних типів (маскулінність, фемінінність, андрогінність)	393
5.5.4.	Впровадження засобів самоконтролю фізичного розвитку	395
5.5.5.	Лімітуючі та стимулюючі фактори зовнішнього та внутрішнього впливу на мотивацію школярів до занять фізичною культурою і спортом	398
5.5.6.	Диференціація завдань на уроках фізичної культури	408
5.5.7.	Комплекс організаційно-педагогічних умов застосування стимулюючих факторів підвищення мотивації до занять фізичною культурою і спортом засобами фізичного виховання	415
5.5.8.	Форми занять у фізичному вихованні школярів	421
5.5.9.	Критерії ефективності впровадження концепції формування гендерного підходу у фізичному вихованні школярів	426
	Висновки до розділу 5	433
РОЗДІЛ 6	**Аналіз і обговорення результатів дослідження**	435
ВИСНОВКИ		470
ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ		479
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		481
ДОДАТКИ		536

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ЗЗСО – заклади загальної середньої освіти

ЗВО – заклади вищої освіти

ЗСЖ – здоровий спосіб життя

РА – рухова акитвність

ФВ – фізичне виховання

ФК – фізична культура

ФП – фізична підготовка

ФК і С – фізична культури і спорт

ЦО – ціннісні орєнтації

Стать – це біологічне розходження між людьми, яке визначається генетичним будовою клітин, анатомо-фізіологічними характеристиками і дітородними функціями.

Гендер – це змодельована суспільством та підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої й жіночої поведінки, стилю життя та способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальним, політичним, економічним і культурним контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їх статі.

Статева ідентифікація – один з механізмів тендерної соціалізації, завдяки якому дитина, навчившись розрізняти чоловіка і жінку, хлопчика і дівчинку та особливості їхньої поведінки, зараховує себе до однієї зі статей і як результат формується статева ідентичність.

Статева ідентичність – аспект самосвідомості індивіда, який представлено багаторівневою системою співвіднесення особистості з тілесними, психофізіологічними, психологічними і соціокультурними значеннями маскулінності та фемінності.

ВСТУП

Актуальність. На нинішньому етапі розвитку суспільства принципово нова політика України спрямована на входження нашої держави до європейської співдружності. Інтеграційні та економічні процеси створюють передумови для формування ефективної концепції освіти, що зумовлено потребами практики та вдосконаленням вітчизняної педагогічної освіти стосовно її відповідності вимогам Європейського освітнього простору. Україна вже тривалий час рухається у напрямі забезпечення в суспільстві рівних прав та можливостей громадян. Це стало невід'ємною складовою національних зобов'язань, відображених, зокрема, у Законі «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків» (2018). Вітчизняний освітній простір вимагає такої наукової парадигми теоретичних пошуків, яка б могла збалансувати гендерну дискримінацію і асиметрію в педагогічному соціумі та досліджувати дійсність із позицій толерантності, гармонізації статево-рольової взаємодії.

Вчені слушно зауважують, що важливість гендерного виховання обумовлюється низкою об'єктивних чинників, основними з яких є: реальні трансформації гендерних стосунків у сучасному українському суспільстві; злам традиційної системи поляризації жіночих і чоловічих соціальних ролей, їхнє зближення, переосмислення ролі та місця жінки у різних сферах суспільної діяльності; необхідність вивчення основ гендерних знань в системі освіти [90, 114, 139, 225, 256, 286, 354,360, 429, 492, 547].

Проте впровадження гендерного підходу до формування особистості в процесі навчання в загальноосвітньому навчальному закладі лімітується низкою чинників. Зокрема, як показує вивчення практичного досвіду, у навчальних закладах гендерне виховання відбувається стихійно, практично запроваджується жорсткий традиційний підхід у формуванні уявлень учнів їхнього самосприйняття та самооцінки власної особистості лише за статевою

ознакою; у змісті виховання недостатньо присутній гендерний компонент та його методичне забезпечення.

На своєчасності використання гендерного підходу, як інноваційного напряму інтерпретації освітніх процесів, наголошують українські дослідники з гендерної проблематики. Гендерний підхід в педагогічній освіті розглядали: О. С. Цокур, І. Іванова [489, 491], Л. Смоляр [428], Л. Кобелянська [200], методологічні основи формування гендерної культури і шляхів упровадження принципів гендерної демократії у сфері освітнього простору обґрунтували у своїх працях Л. Завадська [158], Т. В. Говорун [114, 120, 125, 121], О. М. Кікінежді [114, 121, 187, 191, 192, 229], О. Луценко [286] та ін.; гендерний підхід у національній системі освіти досліджували С. Т. Вихор [90], І. С. Мунтян [337], Т. Голованова [122, 123], Н. Гапон (209), М. М. Куїнджі [255, 256, 257], Н. І. Самойленко [411] та ін.; професійну підготовку та перепідготовку педагогічних кадрів з питань гендерного підходу у своїх наукових працях розглядали І. С. Мунтян [337], С. Т. Вихор [90], В. П. Кравець [224, 225], О. Цокур [491], І. Іванова [493] та ін. Усі ці дослідження демонструють широкий спектр методологічних підходів і надзвичайну різноспрямованість наукових досліджень.

Розглядаючи проблеми фізичного виховання молоді крізь призму гендеру, українські та зарубіжні вчені наголошують на взаємозв’язку гендерного та особистісно-орієнтованого підходів як основи гуманізації освітньо-виховного процесу [153, 175, 204, 542, 561].

На думку провідних українських учених Т. Ю. Круцевич [234, 248, 251, 252], О. Фащук [506], Н. В. Москаленко [328, 329, 331], Н. Є. Пангелової [365, 366, 368], О. А. Томенко [456, 457] шкільна система фізичного виховання стане ефективною лише тоді, коли будуть створені максимально сприятливі умови для розкриття і розвитку фізичних, духовних і моральних якостей школярів. Вона має забезпечити кожній дитині повноцінний і гармонійний розвиток її здібностей, а також озброїти

педагогів методиками особистісно-зорієнтованого виховання, складовою якого є гендерний підхід.

Провідні фахівці галузі не одне десятиліття займаються вивченням потреб, мотивів та інтересів у сфері фізичної культури різних груп населення [21, 22, 146, 232, 235, 236, 238, 292, 329, 330, 366, 368, 382, 456, 457, 458]. Однак у контексті нашого дослідження ці поняття повинні розглядатися як складники системи ціннісних орієнтацій особистості, що детермінують формування фізичної культури людини й соціуму. Вчені Т. Ю. Круцевич [233, 239, 241], Т. В. Імас [233], О. В. Андрєєва [20] вказують на те, що у фізичному вихованні дітей та молоді потрібно застосовувати не лише біологічний підхід, що ґрунтується на статевому диморфізмі, який обумовлює диференціювання фізичних навантажень і нормативів фізичної підготовленості, а й гендерний підхід, який припускає, що різниця в поведінці, сприйнятті, ціннісних орієнтацій чоловіків і жінок визначається не стільки фізіологічними особливостями, скільки соціалізаційними механізмами, вихованням і культурними традиціями регіону проживання.

Важливі аспекти гендерного виховання у початковій та основній школах ще не стали обов’язковими компонентами шкільних програм, його впровадження багато в чому залежить від ініціативи самих учителів.

Результати дослідження зарубіжних вчених: T. Ryan, Y. Poirier [575], B. Murphy, R.A. Dionigi, C. Litchfield [563], C. S. Pawlowski, C. Ergler, T. Tjørnhø Thomsen, J. Schipperijn [571], K. L. Oliver, D. Kirk [569] свідчать про низький рівень теоретичних знань майбутніх фахівців сфери фізичного виховання щодо гендерних особливостей дітей, підлітків й учнівської молоді в процесі фізичного виховання. Саме тому в європейському освітньому просторі здійснюються ефективні крос-культурні дослідження проблем гендерної соціалізації та гендерного виховання молоді. Поліаспектне вивчення найкращих зразків зарубіжного досвіду у сфері гендерних питань сприятиме інтенсивнішій

реалізації гендерного підходу в вітчизняну систему фізичного виховання, яка в Україні з різних причин розгортається надто повільно.

У той же час зауважимо, що гендерна проблематика у сфері фізичної культури і спорту сьогодні в нашій державі не надто поширена: практично немає згадок про неї в нових програмах і підручниках для середньої та вищої професійної освіти, рідко трапляються спеціальні курси в закладах загальної середньої освіти та закладах вищої освіти.

Вивчення гендерних аспектів фізичного виховання учнівського контингенту дає можливість з'ясувати ієрархію їх суб'єктивних цінностей, прогнозувати майбутні життєві практики, глибше пізнати вікову та культурну специфіку засвоєння підростаючим поколінням гендерних пріоритетів. Проте питання гендеру вже неможливо ігнорувати, не ризикуючи здатися недостатньо професійним викладачем, інструктором, адміністратором або вченим. Їх включення до змісту гуманітарних дисциплін відповідає вимогам сучасного рівня освіти. Значна увага науковцями приділяється вивченню гендерних особливостей спортсменів при виборі виду спорту, прояву їх психофізичних і рухових здібностей [542, 565, 577, 578, 582].

Особливо значущим використання гендерного підходу є серед учнів у підлітковому і старшому шкільному віці, коли відбувається перебудова всієї системи відносин людини з дійсністю, формується світогляд особистості та її уявлення про власне призначення і сенс життя, а логіка психосоціального розвитку вимагає активного осмислення соціально вироблених способів поведінки.

Тому, методологічною основою нашого дослідження є міждисциплінарний, крос-секторальний підхід щодо гендерної проблематики, який охоплює відповідні філософські, психолого-педагогічні, соціологічні, правові та інші аспекти до його розуміння. Наголошено на синкретичному поєднанні відомостей теорії і практики фізичної культури, педагогіки,

психології в контексті організації навчання та виховання школярів в процесі їхньої гендерної соціалізації. Постає проблема розробки концепції формування індивідуальної фізичної культури школярів. Насамперед, йдеться про потребу структурування принципово нових поглядів на роль та місце гендерного підходу у фізичному вихованні в сучасному суспільстві з урахуванням факторів, які стимулюють або лімітують мотивацію до систематичної рухової активності різних гендерних груп, гендерної диференціації при формуванні аксіологічної значущості особистої фізичної культури та вибору засобів і методів фізичного виховання з урахуванням статевого диморфізму. У зв'язку з цим, формування нової парадигми фізичного виховання вимагає пошуку науково-обґрунтованих теоретико-методологічних положень про можливості впливу на цей процес під час освітньої та виховної діяльності, а саме, завдяки впровадженню гендерного підходу у фізичному вихованні школярів.

Вищевикладене підтверджує актуальність проблеми, детермінує її вибір як теми наукового дослідження і є підґрунтям створення концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, яка має теоретичну, практичну й соціальну значущість.

Зв'язок роботи з науковими планами, темами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до «Зведеного плану НДР у сфері фізичної культури і спорту на 2011-2015 рр.» Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту за темою: 3.1 «Удосконалення програмно-нормативних основ фізичного виховання в навчальних закладах» (№ держреєстрації 0111U001733), та згідно тематичного плану наукових досліджень та розробок, що виконуються за рахунок коштів державного бюджету МОН на 2016-2019 рр. за темою «Історичні та організаційно-методичні засади формування гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді» шифр 1.2Ф. (№ державної реєстрації 0117U002386).

Автору, як відповідальному виконавцю теми, належить ідея даного

дослідження, самостійно визначені мета та завдання дослідження, його програма, наукове обґрунтування та розробка концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів.

Мета дослідження: теоретично та методологічно обґрунтувати концепцію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів для формування аксіологічної значущості індивідуальної фізичної культури.

Завдання дослідження:

1. Окреслити проблемне поле наукових досліджень крізь призму гендеру в умовах реформування системи фізичного виховання дітей, підлітків і молоді.
2. Дослідити динаміку мотивації до занять руховою активністю школярів різних вікових груп та відмінності їх мотивів, інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури і спорту у віковому та статевому аспектах.
3. Дослідити особливості та відмінності самооцінки фізичного розвитку школярів у статевому та віковому аспектах та визначити фактори, що впливають на формування цінностей індивідуальної фізичної культури підлітків у процесі шкільної освіти.
4. Вивчити взаємозв’язок між потребово-мотиваційною сферою та психологічною статтю (фемінінність, маскулінність, андрогінність) школярів та визначити гендерні особливості формування аксіологічної значущості фізичної культури.
5. Обґрунтувати передумови та розробити концепцію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів для визначення адекватних організаційно-педагогічних умов формування цінностей індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат.

Об’єкт дослідження – фізичне виховання школярів.

Предмет дослідження – гендерний підхід у формуванні цінностей індивідуальної фізичної культури школярів.

Методологія досліджень: теоретико-методологічною основою

дисертаційного дослідження, на якій побудовано аналіз проблеми, з огляду на складність та багатоаспектність визначень і характеристик гендеру і статі, а також необхідність розробки концептуальних підходів до реалізації гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, стали:

- теоретичні та методологічні основи фізичного виховання – Л. П. Матвєєв [318], Т. Ю. Круцевич, [236, 248, 251, 253]; В. О. Кашуба [181,182,183], Н. В. Москаленко [329, 330, 331], Б. М. Шиян [505], М. В. Дутчак [145, 146];
- положення загальнонаукової методології; системний, комплексний та діяльнісний підходи; розвиток людини в онтогенезі – Б. Г. Ананьєв [16, 18], О. М. Леонтьєв [271], Л. С. Виготський [83, 84, 162];
- філософські та психологічні дослідження особистості – К. О. Альбуханова-Славська [14], І. С. Кон [212, 214], О. Г. Асмолов [24];
- загально-психологічні та соціально-психологічні дослідження діяльності та її структури – О. М. Леонтьєв [272], В. Г. Асєєв [28, 29], С. Л. Рубінштейн [406] та ін.;
- теорія мотивації – А. Маслоу [317], К. Юнг [525], О. М. Леонтьев [274], Л. І. Божович [60], А. Адлер [7], Є. П. Ільїн [166, 167], С. Занюк [159];
- теорія диференційованого навчання і виховання – Б. А. Ашмарін [31], М. Я. Віленський [86], В. В. Петровський [375, 376], Л. І. Лубишева [280, 281];
- теорія гендерної ідентичності – К. Уест, Д. Зиммер [463], Н. Л. Пушкарьова [398], О. А. Вороніна [100];
- теорія психологічної статі – Дж. Байлер [545], С. Бем, 2004 [544], Л. М. Ожигова [352], Ш. Берн [54] та ін.;
- теорії гендерного підходу в освіті та вихованні (О. М. Кікінежді, Т. В. Говорун [120], Л. В. Штильова [512], Л. В. Попова [387], М. М. Куїнджі [256].

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс наступних методів:

– теоретичні (аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація, теоретичне моделювання) проводились з метою узагальнення досвіду науковців, які займаються вивченням проблеми гендерного підходу у навчанні та вихованні, сучасних підходів до розвитку та вдосконалення системи фізичного виховання та визначення проблемного поля дослідження;

– педагогічні (спостереження, констатувальний експеримент із застосуванням інструментальних методик, педагогічне тестування) проводились з метою вивчення умов організації фізичного виховання у закладах загальної середньої освіти, поведінки школярів на заняттях фізичною культурою, їхньої взаємодії з учителем фізичної культури, визначення рівня фізичної підготовленості школярів 5-11 класів, реакції організму юнаків і дівчат на фізичне навантаження;

– соціологічні (неформалізовані бесіди, опитування, анкетування) проводились з метою визначення спортивних інтересів, уподобань, мотивів до занять руховою активністю у навчальний та позанавчальний час;

– психолого-діагностичні (опитувальник Є. В. Боченкової «Самоопис фізичного розвитку», модифікована методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації», методика Ю. М. Орлова «Потреба у досягненнях», методика І. М. Юсупова «Експрес-діагностика емпатії», опитувальник С. Бем «Маскулінність – фемінінність» (Bem Sex Role Inventori – BSRI)) проводились для визначення особливостей впливу індивідуальних гендерних характеристик школярів на формування їх мотиваційної сфери, які дозволили визначити психологічну стать школярів (маскулінність, фемінність, андрогінність);

– метод експертної оцінки (опитування за допомогою експертного листа) проводився з метою виявлення думок фахівців, які працюють в сфері фізичної культури і спорту (вчителі фізичної культури закладів загальної середньої

освіти (ЗЗСО)), щодо оптимізації системи фізичного виховання школярів шляхом впровадження гендерного підходу у навчальний процес з фізичного виховання;

– загальноприйняті методи математичної статистики з розрахунком середніх арифметичних величин (x), середнього квадратичного відхилення (S). Розраховувався коефіцієнт кореляції рангів Спірмена та проводились факторний, кореляційний та кластерний аналізи. При кореляційному аналізі використовувався лінійний коефіцієнт кореляції Пірсона та матриця парних коефіцієнтів кореляції. При факторному аналізі використовувався метод головних компонент. При кластерному аналізі використовувався метод ієрархічної кластеризації та метод кластеризації k-середніх. Усі розрахунки виконувалися в програмі SPSS 17.0. Всі дані оброблялись на персональному комп'ютері з використанням пакету стандартних програм (Excel – 2007; Statistica – 10.0)

Наукова новизна отриманих результатів

Уперше:

- розроблено концепцію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, в основу якої покладено теоретичні, методологічні засади та емпіричні дослідження формування аксіологічної значущості фізичної культури у віковому, статевому та гендерному аспектах. Структурними складовими концепції є: передумови її розробки (біологічні, психологічні, соціально-культурні, особистісні), компоненти (когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, аксіологічний, інтегративний), організаційно-педагогічні чинники та умови впровадження, критерії ефективності (мотиваційний, діяльнісний, результативний), умови реалізації впровадження концепції через гендерний підхід у фізичному вихованні школярів;

- теоретично обґрунтовано потребу виокремлення і трактування гендерного підходу як дефініції в політичному, громадському, соціальному

середовищах, указано на його значення для фізичного виховання і спорту та запропоновано для використання в дослідженнях новий термін, що дозволяє його характеризувати як міждисциплінарне та крос-секторальне поняття, екстрапольоване, взаємопов'язане та відповідне розвитку фізичної культури та спорту в країнах розвиненої демократії;

- визначено критичні періоди зниження і підвищення мотивації підлітків до занять спеціально-організованою руховою активністю. Підкреслено, що в юнаків зниження мотивації простежується з 7-го до 8-го класу, а підвищення – з 9-го до 11-го класу; у дівчат період зниження мотивації припадає на 7-й та 10-й класи, а підвищення – на 11-й клас. Структурними компонентами формування мотивації школярів до занять фізичними вправами є потреба в досягненні успіху, особисті цінності, самооцінка фізичного розвитку, які є залежними факторами та мають тенденцію до змін у ті ж самі періоди;

- структуровано моделі особистісних психосоціальних характеристик поведінкових реакцій школярів у різні вікові періоди, які характеризуються відмінностями за віковою та статевою належністю;

- визначено ціннісні орієнтації індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат різних вікових груп, згідно з якими пріоритетними якостями фізично культурної особистості для юнаків є людина, котра володіє руховими навичками в різних видах спорту та підтримує власне фізичне здоров'я на високому рівні, а для дівчат – та, яка дотримується здорового способу життя, прагнучи гармонійності фізичного та духовного розвитку;

- виокремлено фактори, які стимулюють та лімітують мотиваційну складову школярів щодо занять фізичною культурою і спортом у віковому, статевому та гендерному аспектах;

- запропоновано чотири моделі самооцінки фізичного розвитку у віковому, статевому та гендерному аспектах,що характеризуються суттєвими відмінностями

і свідчать про формування різних ціннісних орієнтирів в індивідуальній фізичній культурі підлітків, які треба враховувати в організації процесу фізичного виховання.

Набула подальшого розвитку система оцінки за індексом IS психотипу особистості та визначені нові межі градації тесту Сандри Бем «Маскулінність – фемінінність», згідно з якими повною мірою відображаються всі значення досліджуваного параметру.

Доповнено й розширено дані щодо визначення сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат, установлено відмінності в диференціації цінностей (уміння учнів робити ціннісний вибір) з урахуванням вікових і статевих особливостей школярів.

Дістали подальшого розвитку положення щодо значення гендерної освіти вчителів фізичної культури у сфері вдосконалення професійної компетентності для підвищення результативності їхньої діяльності, зокрема розуміння гендеру як комплексу біологічних, соматичних, соціокультурних та поведінкових характеристик особистості для створення адекватних умов щодо прояву фізичних здібностей юнаків і дівчат в процесі фізичного виховання.

Практична значущість роботи обумовлена декількома основними положеннями.

Теоретичні основи дисертаційної роботи, висновки і рекомендації є підґрунтям нової навчальної дисципліни «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» для студентів ступеня «бакалавр» за спеціальністю 014.11 Середня освіта (Фізична культура) в обсязі 3-х кредитів для вільного вибору. Навчальну дисципліну розроблено за матеріалами, що викладені у підручнику «Теорія і методика фізичного виховання» (2017 р.) (Том 1, глава 4) та результатах емпіричних досліджень.

На основі теоретичних положень дисертаційного дослідження, з метою впровадження гендерного підходу у фізичне вихованні школярів закладів

загальної середньої освіти України розроблено методичні рекомендації для вчителів фізичної культури «Особливості впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів», які рекомендуються до практичного використання під час проведення занять з фізичного виховання та можуть бути використані в освітньому процесі викладання курсів підвищення кваліфікації вчителів фізичної культури. Апробований у дослідженні методичний інструментарій може стати основою перевірки якості впровадження гендерного підходу в процес фізичного виховання школярів.

Теоретичні положення матеріалів дисертаційної роботи та практичні рекомендації впроваджено у навчально-виховний процес Національного університету фізичного виховання і спорту України (акт впровадження від 31.01.2019 р.), Вищого державного навчального закладу України «Українська медична стоматологічна академія» (акт впровадження від 28.01.19 р.), Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького (акт впровадження від 25.01.19 р.), Федерації тхеквондо Полтавської області (акт впровадження від 18.09.2018 р.), управління у справах сім'ї, молоді і спорту виконавчого комітету Полтавської міської ради (акт впровадження від 17.10. 2017 р.), департаменту освіти м. Кременчук (акт впровадження від 17.10. 2017 р), управління освіти Виконавчого комітету Полтавської міської ради (акт впровадження від 17.01.19 р.), гімназії № 17 Полтавської міської ради (акт впровадження від 17.05.2017 р), спеціалізованої школи № 17 м. Києва, (акт впровадження від 29.01.19 р.), благодійної організації «Фонд Кличко» (акт впровадження від 14.01.19 р.). Також результати дослідження використані у діяльності Підкомітету з питань гендерної рівності і недискримінації Комітету Верховної Ради України з прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин (акт впровадження від 22.07.2018 р.).

Особистий внесок здобувача у спільних публікаціях полягає у постановці

проблеми, вивченні методології дослідження, обранні методик досліджень, систематизації практичного матеріалу, теоретичному обґрунтуванні концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, виокремленні стратегій впровадження гендерного підходу в освітню практику ЗВО України, інтерпретації отриманих даних. Кандидатську дисертацію на тему «Формування ціннісних категорій особистої фізичної культури у студентської молоді» захищено у 2010 р. Її матеріали в тексті докторської дисертації не використовуються.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації та матеріали досліджень, пов'язаних з її виконанням, доповідались на 18 конференціях національного та міжнародного рівня: XIII Міжнародна науково-практична конференція «Фізична культура, спорт та здоров'я» (Харків, 2013 р.); X Міжнародний науковий конгрес «Сучасний Олімпійський спорт – спорт для всіх» (Мінськ, 2015 р.); Міжнародна наукова конференція «Освіта і спорт в епоху могутності і щастя» (м. Ашгабат, Туркменістан, 2016 р.); IX Міжнародна науково-практична конференція «Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи» (Дрогобич, 2017); Міжнародні науково-практичні конференції «Основні напрямки розвитку фізичної культури, спорту та фізичної реабілітації» (Дніпропетровськ, 2011-2016); Міжнародні науково-практичні конференції «Основні напрямки розвитку фізичної культури, спорту та фізичної реабілітації» (Дніпро, 2017-2018); Міжнародна конференція «Сталий розвиток і спадщина у спорті: проблеми і перспективи (Київ, 2017, 2018); Міжнародні наукові конференції молодих учених «Молодь та Олімпійських рух» (Київ, 2014-2018); XVI Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми і перспективи розвитку фізичного виховання, спорту і туристсько-краєзнавчої роботи в закладах освіти» (Переяслав – Хмельницький, 2018); Міжнародні науково-практичні конференції «Фізична активність і якість життя людини» (Луцьк, 2017, 2018) IV Всеукраїнська науково-практична конференція

«Актуальні проблеми фізичного виховання, спорту та валеології» (Кременчук, 2012). Результати дослідження обговорювались на звітних наукових конференціях кафедри ТМФВ НУФВСУ, засіданнях кафедри фізичного виховання Полтавського університету економіки і торгівлі (2011-2016 рр.), кафедри ТМФВ НУФВСУ (2017-2018 рр.), на засіданні Круглого столу, який проводив Центр дослідження правових проблем громадянського суспільства (2018 р.), на засіданнях робочої групи громадської ради з гендерних питань при МФО «Рівні можливості» (2016-2018 рр.).

Публікації. За темою дисертації опубліковано 45 наукових праць (серед яких 22 одноосібні). Основні положення дисертаційної роботи викладені у монографії «Теоретико-методологічні основи гендерного підходу до формування аксіологічної значущості фізичної культури у школярів» та 21 науковій праці за темою дисертації. У фахових виданнях України опубліковано 21 наукову працю (із них 18 включено до міжнародних наукометричних баз); 14 праць мають апробаційний характер; 9 праць додатково відображають наукові результати дисертації (серед яких монографія та навчальний посібник з грифом МОН).

Структура і обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, 6 розділів, висновків, списку використаних джерел (584 найменування, з них – 40 іноземною мовою) та 15 додатків. Загальний обсяг дисертації – 590 сторінок, з них – 484 сторінки основного тексту. Робота містить 75 таблиць, 31 рисунок.

РОЗДІЛ 1
ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДІТЕЙ У ПРОЦЕСІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ШКОЛІ

1.1. Аксіологічний аспект фізичної культури як соціального явища

Фізичне виховання як навчальна дисципліна в закладах загальної середньої освіти навчальних закладах ставить за мету не тільки розв'язувати освітні, оздоровчі та виховні завдання, а й формувати ціннісне ставлення до здоров'я, здорового способу життя, виховуючи інтерес та потребу в руховій активності. Проте, за слушними зауваженнями Т. Ю. Круцевич [236] та інших учених, незважаючи на те, що школа є навчальним закладом, який спрямовує свою діяльність на гармонійний розвиток дітей, виразно простежується невпинне зниження рухової активності школярів і – як наслідок – зниження рівня їхнього фізичного стану та підвищення рівня захворюваності. У зв'язку з цим слід усвідомлювати, що формування ціннісних орієнтацій у галузі фізичної культури можливе передусім за умов орієнтації школяра на можливість реалізації своїх визначених, найбільш важливих особистісних потреб, яка, своєю чергою, стане найголовнішим чинником формування ціннісного ставлення, а надалі – гуманістичних і культурологічних ціннісних орієнтацій у досліджуваній сфері [280].

Нажаль, сьогодні фізична культура помітно втрачає своє ціннісне значення для сучасної молоді. Діти та підлітки віддають перевагу телебаченню та Інтернету. Основними чинниками стійкої тенденції щодо зниження здоров'я дітей і молоді вчені називають інформатизацію та інтенсифікацію освітнього процесу на тлі виразного психоемоційного напруження, зниження уваги влади до соціальних проблем, послаблення державної політики у сфері

профілактичної медицини, згортання наукових досліджень з проблем фізичної культури та низьку рухову активність.

За результатами ряду досліджень, до 72 % навчального часу учнівська молодь проводить у статичному положенні [410]. З огляду на це публікації сучасних науковців [57, 410 та ін.] абсолютно об'єктивно вказують на катастрофічне погіршення стану здоров'я населення України, на щорічне зростання чисельності школярів, віднесених до спеціальної медичної групи.

Прикро констатувати, що серед нинішніх першокласників удвічі менше здорових дітей, ніж серед їхніх однолітків кінця минулого століття (4,7 % на противагу 8,7 %). Тобто із сотні дітей здоровими вважаються тільки четверо! Це призвело до того, що в Україні тривалість життя на 10-12 років нижча, ніж у країнах Європейського Союзу [57]. З року в рік зростає кількість випадків несподіваної смерті на заняттях фізичної культури в українських школах. Прикмето, що, за даними медичних оглядів, померлих учнів за життя було віднесено до І групи здоров'я, тобто до основної медичної групи [227].

Безперечно, провідну роль у розв'язанні завдання збереження та зміцнення здоров'я молодого покоління, корекції, відновлення порушених функцій, оздоровлення і профілактики захворювань відіграє фізична культура [227]. Утім, аналізуючи сучасні підходи до її розвитку в Україні, можна зазначити, що рухова активність, здоровий спосіб життя фактично відірвані від особистісних якостей людини. Більше того, при з'ясуванні проблеми збереження й примноження здоров'я нації не розглядаються і не враховуються ціннісні орієнтири особистості. Проте фізична культура людини невіддільна від її духовної культури, духовного здоров'я [302, 535].

Нині українські й зарубіжні вчені розглядають людину як синкретичну систему, в якій нерозривно співіснують біологічне та особистісне, як те, що визначає її індивідуальну активність, та соціальне, в тому розумінні, що людина

діє в суспільстві та суспільство до певної міри визначає її мотиви, ідеали, цілі, способи їх досягнення і види діяльності [42, 76, 98, 238, 410].

Останнім часом дедалі більш яскраво простежується тенденція до вузького розуміння фізичної культури як такої, що пов'язана з тілесністю та естетикою, а в окремих джерелах її характеризують як творчу діяльність із засвоєння і формування цінностей у сфері фізичного вдосконалення людини, як соціально значущий результат її систематичних фізичних і моральних зусиль [339].

Так, М. І. Ібрагімов розглядає фізичну культуру як культ «тілесності»: «Аксіологія фізичної культури та спорту посідає центральне місце в системі фізкультурно-спортивного світогляду, оскільки його предметом є турбота про збереження здорової людської тілесності». Учений зауважує: «Які б не створювалися теоретичні схеми педагогіки фізичного виховання, але тіло людини потребує практичних дій. Проста істина: задля того, щоб пізнати життя, треба повноцінно жити і тілом, і душею» [164].

Акцент на «тілесності» робить очевидним те, що аксіологічна значущість фізичної культури переходить у ранг другорядних, що унеможливлює розгляд її як цілісного явища. Приміром, у філософському словнику знаходимо таке тлумачення поняття «культура»: «Догляд, поліпшення, облагороджування тілесно-душевно-духовних сил, здібностей, потреб людини, а також ступінь їх розвитку. Відповідно розрізняють культуру тіла, культуру душі і духовну культуру» [449]. Унаслідок такого підходу тілесна (фізична) культура втрачає свій духовний зміст і зводиться тільки до фізичного, тілесного, матеріального [449]. Власне кажучи, це суперечить нашим переконанням про нерозривність духовних цінностей фізичної культури та фізичних якостей людини.

Основною причиною такого обмеженого підходу до фізичної культури – як складової загальної культури – О. А. Томенко вбачає її подвійний статус: з одного боку, фізичну культуру вводять безпосередньо до освітнього процесу як

навчальний предмет, а з другого, розглядають фізичне виховання як важливу складову особистісного розвитку, формування гармонійно і всебічно розвинутої особистості. Тож виховання виходить за межі навчальної дисципліни і, крім уроків фізичної культури, передбачає гігієнічну роботу в режимі навчального дня, самостійні позакласні й позашкільні заняття учнів [458].

Інший зміст поняття «фізична культура» розкриває І. М. Биховська. Вона підкреслює, що фізична культура – це не безпосередня «робота з тілом», хоча тілесно-рухові якості також є предметом інтересу в названій галузі знань. Передусім це «робота з духом» людини, її внутрішнім світом, її цінностями, утвердження людського сенсу тілесності в просторі соціуму. Тілесність – це зовнішня форма внутрішнього світу, виявлення самостійності індивідуума, який репрезентує тіло, створюючи його в рамках культурної діяльності [77].

Тому важливо констатувати, що «фізична культура» корелюється з пріоритетом духовності в процесі формування тілесно-рухових якостей. Вона, як будь-яка сфера культури, передбачає насамперед роботу з духовним світом людини – світоглядом, ціннісними орієнтаціями, знаннями та вміннями, емоційним ставленням, які пристосовані до її тілесної організації [110, 261, 346]. Поділяємо думку Л. І. Лубишевої (1991), котра підкреслює, що сьогодні не можна знайти жодної сфери людської діяльності, не пов’язаної з фізичною культурою, оскільки фізична культура і спорт – загальновизнані матеріальні і духовні цінності суспільства загалом і кожної людини зокрема [282].

Ідею людино-творчої функції фізичної культури підтримують й інші вчені: головним і визначальним може бути тільки інтегративний принцип, який містить у собі орієнтації на культурознавчі аспекти теорії фізичної культури [345, 346]. Наприклад, А. Є. Ворожбітова наголошує, що теорія фізичної культури має ґрунтуватися на розгляді фізичної культури як тілесно-духовного явища, що виступає органічною єдністю обох складових, в якій формуються не

тільки тілесно-рухові якості, а й світогляд людини, воля до самовдосконалення, інтерес до самопізнання [98].

Отже, термін «фізична культура» використовується в широкому розумінні як суспільне явище, що поєднує спорт, фізичне виховання, неспеціальну фізкультурну освіту, фізичну рекреацію, фізичну реабілітацію, а також пов'язану з ними систему знань, матеріальні предмети тощо [459].

Певну суперечність у формулюванні положень сучасних теорій фізичної культури розкрито в наукових розвідках Василя Сутули. Він констатував, що, з одного боку, в працях провідних фахівців уже вироблено основи інтегративної теорії фізичної культури, а, з другого боку, практика засвідчує відсутність такої теорії [449]. З огляду на це вчений запропонував концептуальні положення узагальнюючої теорії фізичної культури, які у своєму цілісному сприйнятті відображають її структуру та послідовність дій у процесі розбудови.

1. Фізична культура являє собою історично зумовлену діяльність людей, пов'язану з виконанням фізичних вправ, та її індивідуально і суспільно значущі результати.

2. Для номінації сфери діяльності людей, пов'язаної з використанням фізичних вправ, уживається термін «фізична культура». Він тлумачиться як цілісна соціально-педагогічна система, основними структурними елементами якої є фізичне виховання, спорт і рекреація.

3. Соціальний механізм саморозвитку фізичної культури проявляється, з одного боку,в діалектичній єдності конкурентної діяльності людей щодо задоволення різноманітних потреб у виконанні фізичних вправ, а з другого – в суспільній оцінці такої діяльності [449].

За наявності чималої кількості трактувань категорії «фізична культура» в нашому дослідженні зупинимося на ґрунтовному визначенні Т. Ю. Круцевич: «Фізична культура як процес – це оволодіння людиною духовними і матеріальними цінностями фізичної культури суспільства, знаннями, уміннями,

навичками виховної розвивальної, навчальної, оздоровчої, рекреаційної діяльності для подальшого використання у процесі самовдосконалення. Фізична культура як результат – це рівень спеціальної освіченості, фізичного і духовного здоров'я, які людина змогла поліпшити, удосконалити завдяки мотиваційно-ціннісним орієнтаціям, наполегливості, фізичній активності і здоровому способу життя» [248].

У цій дефініції спочатку згадуються сформовані суспільством духовні та матеріальні цінності, які можуть використовуватися людьми для розвитку фізичних здібностей, поліпшення здоров'я. Утім таке тлумачення фізичної культури було б не повним, оскільки фігурує лише об'єкт, на який спрямована дія цінностей фізичної культури[318]. Людина як суб'єкт не лише споживає ці цінності, але й, переломлюючи через власну особистість, може засвоїти їх або не засвоїти, через свою діяльність створивши нові цінності, значущі для неї: поліпшити своє здоров'я, зміцнити м'язи, вдосконалити фігуру тощо. Проте такі матеріальні цінності можуть бути використані з різною метою: чи на благо суспільства, чи проти нього [319].

Безперечно, цінності фізичної культури є головною детермінантою фізичної культури як навчально-прикладної дисципліни, що охоплює комплекс духовних і морально-етичних цінностей школярів і досягнень ними певного рівня фізкультурної освіченості [459]. Для формування цінностей особистісної фізичної культури молоді необхідні відповідні умови організації фізичного виховання і визначення його значущого статусу й іміджу в суспільстві.

1.2. Концептуальна спрямованість програм з фізичної культури

З огляду на кризу, що останнім часом запанувала у вітчизняній системі освіти, науковці підкреслюють необхідність реформування шкільного фізичного виховання як обов'язкового, спеціально організованого процесу, що

здійснюється протягом усього періоду навчання в школі. Потреба його вдосконалення викликана стрімким погіршенням здоров'я дітей і молоді [1, 39, 68, 458, 369], зафіксованими смертельними випадками на уроках фізичної культури [52, 393, 408]. Ефективність різноманітних систем фізичного виховання досить часто обговорюють вітчизняні та зарубіжні науковці. Так, відомий дослідник, професор В. І. Лях проаналізував системи фізичного виховання в загальноосвітніх школах Європи, розглянувши праці ряду голландських і німецьких учених [289, 290].

Наприклад, Барт Крум (Grum, 1992; 1994) виокремив п'ять концептуальних підходів до фізичного виховання в європейських школах: «біолого-орієнтований», «теоретико-освітній», «особистісно-орієнтований», «конформістсько-спортивної соціалізації» та «критично-конструктивний» [548]. У кожному з них загальними є засоби фізичного виховання і провідна роль учителя, а відмінними рисами – ідеї, закладені в ці системи, які визначають мету фізичного виховання, а значить, і зміст самого процесу [289].

1. «Біолого-орієнтована концепція» (переклад з англійської та німецької. В. І. Лях, 2010) має провідну ідею використання тілесних (фізичних вправ), спрямованих на біологічне пристосування органів і систем організму до зовнішнього середовища. Відмінною особливістю цієї концепції є мета фізичного виховання, яка вказується в дидактичних програмах: розвиток і підвищення кондиційних здібностей, орієнтованих на виконання норм фізичної підготовленості [290].

2. «Теоретико-освітня концепція», або «Освіта за допомогою руху» (В. І. Лях). Основною ідеєю цієї концепції є розвиток особистості, виховання характеру, дисципліни, сили духу, а також суспільне й естетичне виховання, тобто рух у цій концепції виступає як інструмент для розвитку особистості: «рухаючись – навчатись», а не «навчатись рухатися». До програми з фізичного виховання включають тільки список вправ та ігор, що відповідають віку учнів,

що займаються.

3. «Особистісно-орієнтована концепція освіти за допомогою руху».

Ідеологічна основа цієї концепції полягає у виробленні вміння рухатися, тобто в навчанні і навчанні рухових дій. Завданнями цієї концепції є також особистісний розвиток дитини, формування моторних компетенцій і визначення себе в навколишньому світі [289, 290].

4. «Конформістська концепція спортивної соціалізації». Ідеологічною основою цієї концепції є пристосування фізичного виховання і шкільного спорту до функціонального світу спорту. Соціальні перспективи полягають у тому, щоб, засвоївши техніку, тактику у видах спорту й отримавши відповідну фізичну підготовку, учні після закінчення школи якомога довше користувалися освоєними руховими вміннями в процесі спортивної діяльності.

5. «Критично-конструктивна концепція соціалізації». Головна її мета – «вироблення в тих, хто займається, техніко-рухових, соціальних, моторних і інтелектуальних компетенцій, які були б необхідні для тривалої участі в різних формах рухової активності». Б. Крум вважає, що саме ця концепція є найбільш адекватною шкільній практиці фізичного виховання, оскільки в ній подані не тільки теоретичні основи, але й пошук відповіді на питання про практичну значущість та користь занять з фізичного виховання [560].

Професор Науль та його учениця Ріхтер (Naul, 2003; Richter, 2006, 2007) висунули три головні концепції, які коротко називаються: 1) «здоров'я» (у Росії її розвивають прихильники оздоровчої спрямованості»), 2) «рух»(освітня спрямованість), 3) «спорт» (прихильники спортивного виховання і спортивної культури).

Як зазначає Крістіан Ріхтер (Richter, 2006, с. 276), при порівнянні цих трьох основних концепцій шкільного фізичного виховання впадає в око те, що їх основу утворює одна загальна ідея. Усі вони мають на меті прищепити учням та ученицям потребу у фізичній активності протягом усього життя, звісно, з

урахуванням специфіки національної рухової культури. Незважаючи на цю єдину установку, шляхи, засоби та значущість окремих елементів, які утворюють дані концепції, всередині окремих держав досить чітко відрізняються [572, 573]. Наприклад, у Фінляндії шкільне фізичне виховання ґрунтується на концепції «здоров'я», формуючи в учнів мотиви, які забезпечували б їм участь у фізичній активності впродовж усього життєвого циклу. Отже, всі основні компоненти цієї концепції спрямовані на вироблення здорового способу життя.

Англійська «спортивна концепція» вже близько 130 років пов'язана зі спортом, із досягненням спортивних результатів та участю в спортивних змаганнях. З огляду на це предмет «Фізичне виховання» спрямований на формування основ участі в спортивних заняттях після закінчення початкової і середньої школи. Метою, однак, є не лише суто спортивна підготовка дітей, підлітків та молоді чи їхнє прагнення до високих спортивних результатів, а, швидше, забезпечення їхньої масової участі у всіляких спортивних заходах та в інших різноманітних формах спортивного суперництва (Richter, 2006). Таким чином, спортивне виховання в Англії побудоване на концепції, яка полягає в розробці основних спортивних умінь, що належать до різних видів рухової діяльності. Досяжні при цьому спортивні результати повинні встановлюватися індивідуально для кожного учня та учениці [573].

Не можна однозначно сказати, яка з концепцій панує в Німеччині. Кожна з 16 земель має автономію в галузі освіти, створює власні накази, закони, а також програмний мінімум. К. Ріхтер (Richter (2006)), зокрема, стверджує, що концепція, яка використовується в практиці німецької школи, являє собою суміш з вище описаних трьох концепцій, які панують у Європі [289].

Голландська концепція «рухової освіти» ставить за мету опанувати культуру рухів та використовувати її впродовж усього життя. Вона, як, до речі, і фінська, спирається на «три кити»: оволодіння основними руховими вміннями

(формами рухів), соціальне визнання (схвалення) та когнітивна складова. Досягнення відповідного здорового способу життя не пов'язане тут із розробкою спеціального змісту, як в інших окремих концепціях. Це завдання досягається опосередковано – шляхом довготривалої участі у процесі опанування основ рухової культури та відкладається в голландській концепції на другий план.

Аналіз концепцій фізичного виховання в країнах Європи, зокрема Англії, Фінляндії, Голландії, Німеччині та ін., свідчить про те, що його мета меншою мірою формувалося державною політикою. Натомість неабияке значення при цьому мали такі чинники, як географічне положення країни (у північній Фінляндії потрібне було здорове та сильне народонаселення), історичне коріння (розвиток спорту в Англії), погляди авторитетних учених (у Голландії, наприклад, домінували ідеї «рухової освіти» австрійських дослідників М. Штрайхер та К. Гаулкофера») [290].

Професор Т. Ю. Круцевич указує на те, що концептуальні підходи до системи фізичного виховання в нашій країні розкриваються в завданнях та принципах її функціонування, які ввібрали в себе окремі прогресивні компоненти європейських концепцій та трансформувалися з урахуванням соціальних й культурних чинників та фактичного стану здоров'я молодого покоління українців [251].

Програми з фізичної культури – це нормативні документи для організації та планування навчальних занять у загальноосвітній школі. Проте впродовж останніх 20 років вони забезпечували лише освітній аспект у вирішенні завдань навчальної дисципліни «Фізичне виховання». Наприклад, викладач мав навчати техніки виконання елементів гімнастика, яка нині не особливо популярна серед дітей. Тобто не враховувалось одне з найважливіших завдань фізичного виховання – формування позитивного ставлення учнів до занять фізичною культурою, збагачення їхніх знань щодо збереження і зміцнення здоров'я [175].

Програма з фізичного виховання, рекомендована рішенням колегії Міністерства освіти України у 1998 р., виявилася морально застарілою. Прикмето, що вона була повністю побудована на методології фізичного виховання загальноосвітніх шкіл Радянського Союзу післявоєнного періоду, тому не враховувала специфічні вікові особливості розвитку організму школярів загалом, а також окремих органів, які зазнають істотних змін на різних етапах життя дитини; не надавала достатньої уваги новим, сучасним видам рухової активності, які набували неабиякої популярності серед молоді [251, 252].

Наступна програма з дисципліни «Основи здоров'я» була прийнята у 2001 році. Вона мала переважно спортивну спрямованість. Представлені в ній розділи засвідчували посилення уваги до загальної та спеціальної фізичної підготовки, репрезентуючи різні форми рухової активності для учнів різного віку [252]. Згідно з загальним положенням цієї програми заняття фізкультурою в загальноосвітніх установах вимагали складання нормативів однакової форми проведення, а відсутність системи об'єктивної оцінки рівня здоров'я, отже – й ефективності занять знижували мотивацію учнів та навіть формували негативне ставлення до фізичної культури загалом [252].

Останнім часом зміст шкільних програм з фізичного виховання змінювався за трьома основними напрямками: 1) спрощення завдань, які пов'язані з навчанням рухових дій, поетапного виключення складних рухових умінь, навичок та диференціації специфіки навчання юнаків і дівчат; 2) раціоналізація процесу виховання фізичних якостей за умови підвищення моторної щільності уроків і вдосконалення прийомів організації навчальної діяльності; 3) розробка змісту та обґрунтування необхідності й обов'язковості самостійних занять учнів фізичною культурою [280, 281].

На думку провідних українських учених Т. Ю. Круцевич [251, 252], Н. В. Москаленко [327, 330], Н. Є. Пангелової [369], шкільна система фізичного

виховання стане ефективною лише тоді, коли будуть створені максимально сприятливі умови для розкриття і розвитку фізичних, духовних та моральних якостей школярів. Система фізичного виховання має забезпечити кожній дитині повноцінний і гармонійний розвиток її здібностей, а також озброїти педагогів методиками особистісно- орієнтованого виховання [327, 369].

Проблеми фізичного виховання як навчальної дисципліни почали масово накопичуватись із 2008 р. після рішення спільної Колегії Міністерства освіти и науки України, Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства України у справах для сім'ї, молоді та спорту від 11.11.2008 р. «Про реформування системи фізичного виховання учнів і студентської молоді в навчальних закладах України» та затверджених нею заходів [339]. Аналіз їх виконання свідчить про вкрай низьку ефективність розробки і реалізації дидактичного наповнення змісту фізичного виховання у навчальних закладах, збільшення обсягу рухової активності дітей, учнів і студентів відповідно до біологічної потреби в рухах, забезпечення процесу висококваліфікованими кадрами тощо [507].

У 2009–2010 навчальному році в Україні була впроваджена нова програма з фізичної культури для учнів 5–9 класів загальноосвітніх навчальних закладів (автори – д.н.ф.в., проф. Т. Ю. Круцевич та інші). Програма не тільки врахувала вітчизняний позитивний досвід, але й поєднала його з сучасними креативними підходами до фізичного виховання, властивими європейським освітнім системам [251, 252]. Вона побудована за модульною системою і складається з інваріантних (обов'язкових) модулів, які охоплюють теоретико-методичні знання та загальну фізичну підготовку, та варіативних – з видів спорту. Важливо, що програма характеризується більшою спрямованістю на реалізацію принципу варіативності для врахування потребово-мотиваційної сфери учнів. Так, змістове наповнення предмету «Фізична культура» заклад освіти формує самостійно з варіативних модулів. При цьому обов'язковим є включення засобів теоретичної і загальної фізичної підготовки, передбачених програмою для

даного класу, до кожного варіативного модуля. При плануванні навчального матеріалу слід враховувати вікові й статеві особливості учнів, їхні інтереси, стан матеріально-технічної бази, регіональні спортивні традиції, кадрове забезпечення [175].

Сьогодні фізичне виховання посідає одне з головних місць у вирішенні завдань шкільної педагогіки. Для різних етапів шкільної освіти розроблені теорії й концепції фізичного виховання і фізкультурної освіти. Програми з фізичного виховання школярів засновані на ідеях і принципах фізичного тренування, яке прийнято називати спортизацією фізичного виховання. На перший план виходять потреби збереження здоров'я, профілактика захворюваності, забезпечення оптимального обсягу рухової активності, у тому числі з використанням міжпредметних зв'язків [458].

Отже, з огляду на сучасну ситуацію у сфері фізичної культури і спорту постає потреба формування ціннісного ставлення молоді до свого здоров'я, здорового способу життя, систематичної рухової активності через фізичну культуру, тобто вдосконалення природних задатків для реалізації в соціумі, що примножить не тільки здобутки в індивідуальній фізичній тілесності та результатах соціальної активності, а й буде суттєвим внеском у розвиток загальної культури суспільства.

1.3. Історичні передумови диференційованого фізичного виховання дітей і підлітків

З огляду на проблему нашого дослідження на основі ретроспективного аналізу простежимо історико-педагогічні та культурні передумови розвитку статевої диференціації у фізичному вихованні. Ідея диференційованого підходу до навчання і виховання дітей різної статі існувала в більшості освітніх систем минулого. При цьому історія філософії, в рамках якої довгий час розвивалися

педагогіка і психологія, показує, що в усі періоди розвитку суспільства виховання хлопчиків відрізнялося від виховання дівчаток (С. О. Філіппова, 2002).

Фізичне виховання як спеціалізована сфера суспільної діяльності, відокремлене від фізичної праці, виникло більше 8 тис. років тому. У цей час статевовікові обряди ініціації були пов'язані з переходом юнаків і дівчат у доросле життя. Доти вони мали оволодіти відповідними знаннями і навичками племінного життя, набути необхідної фізичної і моральної зрілості [236, 249 366].

У розвитку фізичної культури первіснообщинного ладу двічі відбувався якісний стрибок. Під час першого полювання на великих тварин спричинило появу систему рухів, що відокремилася від процесу праці й поступово вдосконалювалася, переходячи на інші сфери життя. У межах нової сфери діяльності (фізичне виховання) почалася диференціація безпосередньо корисних тілесних вправ, танцювальних рухів та ігрових елементів. Під час другого стрибка – в епоху розпаду первіснообщинного ладу – виникли ті інституційні норми підготовки й відбору, що стали засобами суспільного підпорядкування [440].

Як відомо, перші спроби наукового підходу до виховання викладено в працях Сократа (469-399 рр. до н.е.), Демокрита (460-370 рр. до н. е.), Платона (427-347 рр. до н. е.), Аристотеля (384-322 рр. до н. е.), Квінтіліана (35-96 рр. до н. е.) та ін.

Загалом фізичне виховання в античному світі виявлялось у двох системах: спартанській та афінській. Спарта була більш консервативною олігархічно-військовою державою. З раннього архаїчного періоду спартанське виховання мало на меті підготовку досконалого фізично, сильного духом воїна. У цьому сенсі спартанська система була досконалою. Новонароджених не пеленали, а вже з 7 років хлопчики виховувалися в громадських школах. Першу групу

складали хлопчики 7-12 років. Із 12-14 років їхній режим будувався так, щоб привчити до невибагливості та витривалості. Головними елементами навчання молоді були полювання, релігійні та військові танці, яким присвячувалась більша частина дня хлопців та юнаків.

Прикметно, що турбота про фізичний розвиток у Стародавній Спарті поширювалася не тільки на хлопців, але й на дівчат. Спартанки також мали фізичне виховання. Головною метою їхньої фізичної підготовки було посилення військової могутності Спарти [442]. Слід зауважити, що в цьому полісі також заохочувався жіночий спорт. На відміну від інших греків, стародавні спартанці високо цінували мужність і досягнення у фізичній культурі як хлопчиків, так і дівчаток. Легендарний спартанський законодавець Лікург закликав залучати дівчаток до занять бігом і боротьбою. Він вважав, що вищою функцією вільної жінки є народження дітей, і тому стверджував, що жіноче тіло не менш, ніж чоловіче, потребує належних тренувань.

Натомість в Афінах склалася дещо інша система виховання. Вона була спрямована на гармонійний розвиток особистості дитини. Вихованню моральних, розумових і фізичних якостей дитини надавалась однакова увага. Геройські ігри, присвячені дружині Зевса – богині Гері, проводилися одночасно з Олімпійськими, тобто в VII-VI ст. до н.е. У них незаміжні дівчата бігли в легкому одязі приблизно 160 м. Ця довжина відповідає найдавнішій і найпопулярнішій дистанції в один стадій у чоловіків, відміряній жіночою ногою (1 стадій = 600 ступенів жерця, стадій в Олімпії = 176 м). Більш пізні римські письменники та історики розширили список видів спорту, в яких брали участь спартанки, включивши в нього (окрім боротьби) ще кулачний бій і панкратіон (поєднання боротьби та кулачного бою) [13].

Фізичне виховання в Римі мало дещо інший характер, ніж у Греції. Хоча так само за мету тут ставилось підготувати досконалого воїна, але римляни до 16 років виховували юнаків у родині. Фізичне виховання не було чимось

особливим. Хлопці та юнаки багато часу присвячували метанню диска або списа, боротьбі, фехтуванню, верховій їзді та різноманітним іграм. На відміну від спартанського виховання, фізичній підготовці дівчат, на жаль, не надавалося належної уваги.

Таким чином, вже в стародавньому світі система виховання дітей різної статі будувалася на основі диференційованого підходу, в основі якого лежало традиційне поділ соціальних ролей чоловіка та жінки в суспільстві, усунення жінки від діяльності поза сімейного вогнища. На наш погляд, сучасне суспільство, досягнувши великого прогресу в освіті та громадській діяльності жінок, недооцінює необхідність цілеспрямованої підготовки дітей різної статі до виконання майбутніх соціальних ролей, як в родині, так і в суспільстві. Фізичне виховання, в першу чергу, було націлене па підготовку дитини до ролі чоловіка або жінки.

Цікаві ідеї щодо фізичного виховання висловлювали філософи Томас Мор (1478-1535) і Томазо Кампанелла (1568-1639). Вони стверджували, що заняття гімнастикою та військовими вправами готують людину до праці, сприять зміцненню здоров'я. Видатні мислителі вперше оголосили принципи загального фізичного виховання для хлопчиків і дівчат, підкреслюючи значення фізичного виховання у всебічному розвитку особистості [249, 366].

Великий внесок у розвиток фізичного виховання Нового часу (XVII-XVIII ст.) належить чеському педагогу Я. А. Коменському (1592-1670), який розробив та запропонував класно-урочну систему навчання, а також вважав, що дівчата повинні отримувати освіту нарівні з хлопчиками. Учений рекомендував будувати процес навчання та виховання, використовуючи систему педагогічних спостережень з обов'язковим урахуванням вікових та індивідуальних особливостей дітей. Це стосувалося також і фізичного розвитку хлопців і дівчат [446].

Проведений аналіз різних педагогічних систем показав, що до XVIII століття громадському вихованню дівчаток взагалі не надавалося великого значення, так як головним завданням жінки вважалось продовження роду. І тільки лише в XVIII столітті громадські діячі, філософи, представники природничо-наукових дисциплін стали розглядати можливість цілеспрямованого виховання дівчаток не тільки для сімейного життя, а й для громадської (С. О. Філіппова, 2002). Подальший розвиток гуманітарних та природничих наук в епоху Просвітництва призвів до того, що видатні педагоги, лікарі та філософи почали розглядати фізичне виховання як невід'ємну складову всебічного виховання члена суспільства. Так, у творах видатного французького філософа Жан-Жака Руссо (1712-1778) значне місце було відведене питанням фізичного виховання. Він закликав до того, щоб фізичне виховання починалося з перших днів народження людини. Також у поглядах вченого знайшла своє відображення думка про те, що жінка має обов'язково отримати фізичне виховання. Ж.-Ж. Руссо виступав проти постійного перебування дівчат удома, у закритому приміщенні, позбавленого свіжого повітря, пропонував виховувати їх, залучаючи до рухливих ігор на свіжому повітрі [446]. Отже, вчений зробив акцент на чоловічій та жіночій індивідуальності.

В історії педагогіки другої половини XIX – початку XX ст. помітне місце посідає П. Ф. Лесгафт (1837-1909) – видатний російський педагог, анатом, лікар і громадський діяч. Спадщина вченого містить значну кількість наукових статей, монографій, посібників, де центральне місце займають проблеми фізичного виховання, його зв'язку з розумовим, моральним та естетичним розвитком особистості. Зокрема, П. Ф. Лесгафт виокремив поняття «виховання» й «освіта», «фізичне виховання» й «фізична освіта». Загальною метою виховання та освіти він вважав «гармонійний усебічний розвиток діяльності людського організму». «Гармонійний розвиток діяльності людського організму,

– писав він, – має становити загальну мету виховання й освіти, завдання яких тільки частково відрізняються одне від одного: виховання захоплює у свою галузь моральні якості людини та її вольові прояви,відповідно сприяє виробленню морального характеру особи, між тим як освіта передбачає систематичний розумовий, естетичний і фізичний розвиток» [277].

Лесгафт П. Ф. розробив теорію фізичної освіти, на основі якої сформулював вимоги до фізичного розвитку молоді в навчальному закладі. Свій підхід до організації навчально-виховного процесу П. Ф. Лесгафт утілив у діяльності створених ним курсів вихователів і керівників [138, 140]. У 1896 році він відкрив «Курси для підготовки керівниць фізичних вправ та ігор». Так у тісному взаємозв’язку морального та естетичного виховання вироблялося фізичне виховання жінок, визнавалася важливість занять фізичними вправами як для чоловіків, так і для жінок.

У контексті нашого дослідження слід згадати і погляди видатного фахівця в галузі освіти й виховання генерала О. Д. Бутовського (1838–1917). Важливо зазначити, що, вивчаючи досвід зарубіжних систем фізичного виховання, він зміг побачити у можливостях використання фізичного виховання не лише допризовну підготовку молоді, а й рекреаційну дію занять фізичними вправами у навчальних закладах. До змісту таких занять О. Д. Бутовський запропонував включати рухливі ігри, плавання, фехтування, танці та хорові співи. Окрім цього, він розробив організаційно-методичні засади проведення занять із пріоритетним використанням цих засобів [249, 366].

У другій половині XIX ст. у багатьох країнах Заходу розгорнулася боротьба за рівні права жінок та їх вільний доступ до освіти [71]. Цей суспільний рух певним чином вплинув на розвиток науки та привернув увагу фахівців до осмислення проблеми формування нових підходів, пов’язаних зі статевою диференціацією навчання.

Здобутками впровадження наукових досліджень у галузі фізичної культури в 1920-1930 роки було подальше з'ясування впливу фізичних вправ на організм людини з метою наукового обґрунтування застосування засобів фізичної культури та розробка методики спортивної роботи занять із жіночими групами.

Аналіз наукової літератури, дозволяє зробити висновок про те, що розвиток фізичного виховання був історично детермінований як соціальними факторами, так і біологічно-фізіологічними. О. Л. Ворожбітова стверджує, що механізм подолання суперечності між біологічно детермінованою заданістю фізіологічного людського потенціалу та необхідністю корегування деяких його аспектів є категорією винятково соціальною. Разом з тим цей механізм може бути і «механізмом саморозвитку людського потенціалу» [98].

Таким чином, узагальнюючи деякі історичні аспекти розвитку фізичного виховання та розглядаючи фізичну культуру як одне з досягнень людства, хотілося б акцентувати на важливості формування фізичної культури дітей та молоді не тільки з урахуванням соціальних факторів, але й біологічних, анатомічних та фізіологічних закономірностей, властивих організмові людини як виду загалом та водночас винятково індивідуальних. Усе вищезазначене є необхідними компонентами теорії статевої диференціації.

1.4. Біологічні передумови диференційованого навчання юнаків і дівчат

Біологічні й статеві особливості юнаків і дівчат суттєво впливають на їхні поведінкові реакції, ціннісні орієнтації при навчанні в школі, комунікації з одногрупниками, батьками, що може розглядатися через призму психофізіологічного статусу і впливу умов виховання – тобто з точки зору соціокультурного статусу, що наближає нас до розуміння гендеру. Науковці

зазначають, що особливо гострі проблеми гендерної диференціації пов'язані з дитинством, бо якість і рівень уявлень про гендерну диференціацію впливають на її розвиток [522].

Дослідження Д. В. Колесова (2000) спростували думку німецького психолога Моля про «нейтральності» дитячого віку. Вивчаючи співвідношення чоловічого (тестостерон) і жіночого (естрадіол) статевих гормонів в осіб з 3-х до 21 року, він прийшов до висновку, що природа статевої належності людини вже сформована в період внутрішньоутробного розвитку. Це підтверджується і дослідженнями інших авторів [167, 169].

Апелюючи до висновків фізіологів та біологів у дослідженнях з проблем статі, Г. Ф. Дульмухаметова зауважує, що дівчата швидше за хлопців просуваються до свого дорослого статусу як за морфологічними параметрами, так і за фізіологічними функціями [144]. Так, у початковій школі хлопці молодші за дівчат за своїм біологічним віком на один рік. Однак асиметрія мозку у них розвивається раніше, ніж у дівчат [334, 335].

Аналізуючи розвідки з проблем гендерних особливостей молодших школярів, В. Є. Каган покликається на висновки М. Х'юза про те, що на першому році шкільного навчання хлопчики частіше за дівчат відчувають труднощі в емоційній адаптації, координації рухів, мови, прояві наполегливості. На другому році навчання дівчатка перевершують хлопчиків за мовними завданнями, поступаючись їм у моторних навичках і розвитку просторової пам'яті [177, 178]. Розглядаючи психологічні процеси молодших школярів, І. А. Шашкова помічає, що до кінця навчального року стомлюваність більше виявляється у хлопчиків та виражається в загальмованості, непосидючості, відволіканні [452]. У дослідженнях Н. В. Вороніної зазначається, що хлопчики успішніше виконують завдання, які вони вважають «чоловічими», а дівчатка краще впорються з «жіночими», на їхню думку, завданнями [99, 100]. Важливо, що хлопчики виявляють більшу цікавість до завдання при матеріальному, а

дівчатка – при емоційному заохоченні до успіху [178]. Учені констатують у хлопців вищий рівень домагань. Проте багато залежить від того, про які саме домагання йдеться: одна справа – рівень домагань в емоційно-комунікативній сфері, інша – у сфері, наприклад, ручної праці або фізкультури. До того ж рівень домагань просто легше вимірювати в предметно-інструментальній (маскулінні) діяльності. Дослідженнями Д. Реана виявлено, що хлопчики краще виконують завдання поодинці, а дівчатка – у змішаній групі. Ступінь впливу освітнього рівня сім'ї та допомоги педагогів на дівча вищий, ніж на хлопчиків [400].

За даними чеських учених з відділу гігієни дітей та підлітків Інституту превентивної медицини, у школах звичайного типу у хлопчиків рівень нейротизму вищий, ніж у дівчаток, але до 4 класу ця різниця стирається [178].

Науковці зазначають, що до умов шкільного навчання хлопчики й дівчатка адаптуються неоднаково. У дівчат більш досконала тонка ручна моторика, вони акуратніші, більш за хлопчиків схильні відповідати очікуванням дорослих і завойовувати їх симпатію, подобатися їм. Дівчатка ближчі до умовного портрета «хорошого учня», особливо в умовах максимально фемінізованої початкової школи. Безліч реакцій педагога-жінки – рідше усвідомлених і навмисних, частіше неусвідомлених і мимовільних – підкреслюють різницю між хлопчиками і дівчатками як «поганими» і «хорошими» учнями. Бути «поганим» учнем стає своєрідним хлоп'ячим амплуа. Хлопчики опиняються перед необхідністю навряд чи ними усвідомленого, але від цього не більш легкого вибору: «бути хорошим учнем чи бути хлопчиком». Що вони обирають, неважко зрозуміти вже за тим, з кого саме вже до 3 класу складається загін «невстигаючих і недисциплінованих» [177, 178]. Дівчатка досить швидко засвоюють тон некритичної переваги над хлопчиками, що не може не спотворювати статеву соціалізацію, яка розгортається в середовищі однолітків. Представники обох статей неоднаково сприймають і виконують шкільні обов'язки.

Проте, вчені стверджують, що орієнтація на безстатевого «учня» часом панує в школі і зараз, позначаючись не тільки на навчанні, а й на статево-рольовому формуванні [118, 167, 178]. Для дев'яти-десятирічного віку характерне явище статевої гомогенізації, яке виявляється в тому, що хлопчики й дівчатка утворюють однорідні (гомогенні) за статтю групи, стосунки між якими часто описуються як «статева сегрегація». Діти поділяються на два протилежні табори – хлопчиків і дівчат – зі своїми правилами й ритуалами поведінки; зрада «своєму» табору зневажається і засуджується, а ставлення до іншого табору набуває форми протистояння. За цими зовнішніми проявами криються принципово важливі для розуміння гендерної диференціації та статевої соціалізації психологічні закономірності. Це час розширення і поглиблення статево-рольової типізації переживань і поведінки [108, 179]. Ігри та заняття хлопчиків підкреслено маскулінні: війна, спорт, космос, пригоди, «чоловічі» гуртки за інтересами. Хлопчики зачитуються героїчною літературою, захоплюються пригодницькою, військовою, лицарською, детективною тематикою і наслідують яскраво маскулінних героїв. У них з'являється особлива потреба близькості до батька, наявності спільних із ним справ; чимало з них ідеалізують батьків навіть усупереч реальності. Ігри хлопчиків частіше спираються на далеке коло зору: вони бігають один за одним, кидають предмети в ціль, використовуючи при цьому весь наданий простір, а при недостатності простору в горизонтальній площині освоюють вертикальну.

Навпаки, ігри дівчат зазвичай пов'язані з ближнім колом зору: вони розкладають перед собою ляльки, ганчірочки і граються в обмеженому просторі, їм досить маленького куточка.

Питання ж про зв'язок гендерної диференціації і становлення характеру особистості залишається значною мірою відкритим. Переважає думка про те, що, хоча між юнаками та дівчатами існують деякі характерологічні відмінності, індивідуальна варіативність характеру все ж набагато ширша, ніж передбачає

простий розподіл за статтю. Статеве виховання припускає більш глибоке проникнення в особливості характеру особистості хлопчика і дівчинки, а не безстатевої особистості «учня» взагалі [63, 65]. На основі ґрунтовних досліджень В. Є. Каган [178, 179] зробив ряд висновків. Так, у 7 років істотних відмінностей між хлопчиками і дівчатками за виразністю окремих факторів характеру не виявлено. У 8-9 років хлопчики більш схильні до ризику, хоробрі та безтурботні, а дівчата – розсудливі й обережні. Дані про 10-11-річних хлопчиків засвідчують наявність у них таких рис, як-от:

1) нетерплячість, реактивність, легка збудливість;

2) домінування, незалежність і наполегливість;

3) схильність до ризику, безтурботність, хоробрість;

4) недобросовісність, необов'язковість, безвідповідальність;

5) реалістичність, практичність, належність собі;

6) напруженість, дратівливість, фрустрація;

7) гірше розуміння соціальних форм і низька здатність до самоконтролю.

Дівчатам, як дозволяють констатувати результати дослідження В. Є. Каган, властиві такі риси:

1) неквапливість і стриманість;

2) слухняність, залежність, поступливість;

3) розсудливість, розважливість та обережність;

4) сумлінність, виконавська дисципліна, відповідальність;

5) чуйність, ніжність;

6) розслабленість, спокійність, незворушність;

7) краще розуміння соціальних норм і контроль своєї поведінки.

Простежується досить широке коло відмінностей між хлопчиками та дівчатками за окремими факторами характеру особистості, причому виразність таких відмінностей чітко зростає від 8-9 до 10-11 років. Але ще виразніші відмінності, утворені структурно-функціональними зв'язками окремих рис; у

їхній системі індивідуальні варіації посідають настільки велике місце, що можна говорити лише про окремі типові для статі структури, які у дівчаток представлені ширше, ніж у хлопчиків [519, 520].

Існує й безліч відмінностей щодо виразності окремих рис характеру особистості та її структурної організації залежно від типу статевої ідентичності.

Віком шкільної готовності прийнято вважати 6-7 років, незалежно від статевої приналежності. Утім шкільний процес не враховує психофізіологічну індивідуальність школяра та вже досить виражений статевий диморфізм. Так, дівчатка і хлопчики однаково працюють на уроках і мають відповідати загальним вимогам школи. Звичайно, зміст і форми навчання діти різної статі та різного типу функціональної асиметрії мозку сприймають і будують по-різному (за умови, що сімейне виховання та дошкільний заклад урахували їхню статеву належність і психофізіологічну індивідуальність). Ці відмінності пов’язані з джерелами і характером пізнавальної мотивації. Логіка розвитку освітнього процесу призводить до досить різких відмінностей у ставленні до вимог шкільного навчання. Якщо у дівчат воно досить лояльне до форм і змісту навчальної роботи, але критичне до соціальних форм, навпаки, у хлопчиків простежується різко виражений негативізм не тільки до системи шкільних взаємин, але й до навчальної роботи загалом [167].

Покликаючись на праці багатьох дослідників щодо відмінностей характеру пізнавальних інтересів представників обох статей, Г. Ф. Дульмухаметова зазначає, що дівчатка більш полюбляють дисципліни гуманітарного циклу, а хлопчики – природничо-наукового [144]. Учителі математики свідчать, що дівчатка легше вивчають алгебру (рахунок, маніпуляція з цифрами і формулами), а хлопчики – з геометрією (просторове мислення, уявні маніпуляції з геометричними формами). Хлопчики демонструють домінування просторових здібностей, а дівчатка – вербальних. Вони не випереджають хлопчиків у швидкості оволодіння мовою, але після

двох років у середньому більш охоче розмовляють з іншими дітьми, їхнє мовлення правильніше і складніше. Ще до початку навчання в школі ці відмінності зникають і з'являються знову лише після 11 років, залишаючись постійними протягом усього життя [167]. Ця вербальна перевага проявляється в різних формах. Так, дівчатка краще виконують завдання, в яких потрібно знайти словникові аналогії, у них вища швидкість мовлення, вони краще і швидше розуміють письмовий текст. Такий диференційований прояв статевих відмінностей призводить до появи різних типів мислення і сприйняття інформації [167, 168, 494].

У дівчат оцінки за рік із різних предметів відрізняються незначно, зазвичай – не більше ніж на 1 бал. У хлопчиків щоденники рясніють повним набором балів – від 1 до 12. Можливо, це пов'язано з тим, що хлопчики болісніше реагують на необхідність використовувати різні типи мислення на різних уроках, при вивченні різних предметів. Дівчатка ж послуговуються однаковою тактикою, опановуючи зовсім різний матеріал, крім того, вони переважно спираються на механічне запам'ятовування, отримують п'ятірки і швидко забувають завчене. Виходить, що традиційна академічна освіта більше підходить для дівчат, тому в школі вони навчаються успішніше, ніж хлопчики [494, 496].

Потреба рухової активності у хлопчиків виражена більше, ніж у дівчаток [168]. Уже в дітей молодшого віку рухова активність, досягнувши піку у 2-3 роки, поступово знижується протягом дошкільного періоду швидше у дівчат, ніж у хлопчиків. Тож п'ятирічний хлопчик може завдавати більше клопоту батькам і вихователям, ніж його ровесниця, яка спокійно грає у свої ігри [452, 527]. Е. А. Сидоров, при виявленні на уроках фізкультури учнів з високою, середньою і низькою руховою активністю, зазначає, що в усіх класах високоактивних дітей було більше серед хлопчиків, а дівчатка демонстрували меншу активність [419].

Дослідники підкреслюють, що потреба хлопчиків у руховій активності спричиняє своєрідність їхньої поведінки в школі. Порівняно з дівчатками, вони частіше відволікаються на уроках (непосидючі), галасливіше поводяться на перерві й, отже, частіше порушують дисципліну [419, 452].

У психологічній науці вивчення особливостей та різних аспектів біологічного, психологічного та соціального формування розвитку особистості підлітка належить до розряду найбільш значущих і фундаментальних напрямків. Це пов'язано з тим, що в підлітковому віці відбувається значна перебудова вже сформованих психологічних структур особистості та виникнення нових, які з цього моменту починають подальший шлях свого розвитку: змінюється все колишнє ставлення дитини до світу і до самої себе. У цей період активно розвиваються й оформляються процеси самосвідомості і самовизначення, що призводять урешті до тієї життєвої позиції, з якою підліток починає своє самостійне життя. Саме тому цей етап розвитку особистості називають перехідним, важким, критичним віком. Власне, це і є перехідний період від дитинства до дорослості [419, 128, 129, 135].

Дотепер у встановленні хронологічних меж підліткового віку вчені [212, 352, 473] не дійшли згоди. Загалом підлітковим прийнято вважати період від 11-12 до 14-15 років. Щоправда, до XVII-XVIII ст. підлітковий вік не виокремлювався в життєвому циклі людини як особливий етап. Дитинство закінчувалося разом із статевим дозріванням, після якого більшість молодих людей відразу вступала в дорослий світ. Нині внаслідок акселерації статеве дозрівання відбувається на кілька років раніше, ніж у минулому, тоді як психологічне та соціальне дорослішання продовжується саме в перехідному віці. Отже, виділення підліткового віку як проміжного періоду життя людини від статевого дозрівання до тієї пори, яка соціально характеризується як дорослість, – продукт нового часу [470].

Одним із перших парадоксальність характеру підлітків описав Ст. Хол, виділивши ряд основних суперечностей, властивих цьому віку. Він слушно назвав ці роки періодом «бурі і натиску», сенс якого описав як кризу самосвідомості, подолавши яку, людина набуває «почуття індивідуальності» [349, 352].

Значний внесок у розуміння юнацької та підліткової психології зробив К. Левін. Найважливішими процесами перехідного віку вчений назвав розширення життєвого світу особистості, кола її спілкування, групової приналежності і типу людей, на яких вона орієнтується. Цінність концепції К. Левіна полягає в тому, що він розглянув підлітковий період, як соціально-психологічне явище, пов'язуючи психічний розвиток особистості зі зміною її соціального стану [215, 216].

Поглибленню розуміння підліткового віку сприяв Е. Еріксон, вважаючи його найважливішим і найважчим періодом людського життя. Учений переконував, що психологічна напруженість, яка супроводжує формування цілісності особистості, залежить не тільки від фізіологічного дозрівання, особистої біографії, але й від духовної атмосфери суспільства, від суспільної ідеології [521, 522, 489]. Згідно з Е. Еріксоном, завданням підліткового віку є досягнення особистісного самовизначення, появи почуття своєї неповторності, індивідуальності, самоідентичності, інакше виникає дифузне, розпливчасте «Я», рольова й особистісна невизначеність. Те, як буде розв'язане завдання щодо самовизначення у підліткової стадії, позначиться на всьому подальшому житті індивіда [522, 474, 489].

Інакше розставила акценти Л. І. Божович. В її описі підліткового віку головну увагу зосереджено на розвитку мотиваційної сфери особистості: визначенні свого місця в житті, становленні світогляду та його впливу на пізнавальну діяльність, самосвідомості й моральної свідомості. Вирішальне значення надано динаміці «внутрішньої позиції», тобто тому, як дитина на

основі свого попереднього досвіду, своїх можливостей, потреб і прагнень, що виникли раніше, сприймає те об’єктивне місце, яке посідає в житті нині і яке хоче посідати в майбутньому [58, 216].

У контексті нашого дослідження симптоматичними видаються і міркування І. С. Кона, котрий ґрунтовно осмислив проблеми становлення статевої ідентичності підлітків [7, 216, 217]. Підлітковий вік позначений бурхливими змінами в зовнішньому вигляді та фізіології дитини. Ці зміни в анатомії і фізіології настільки значні, що для їх опису дослідники вважають за доцільне використовувати такі вислови, як «гормональна буря», «ендокринний шторм», «стрибок зростання» тощо. Перебудова організму підлітків відбувається за всіма напрямками: він інтенсивно росте, збільшуються маса його тіла і м'язова сила, розвивається серцево-судинна система. Підлітковий вік – початок статевого дозрівання. Морфофункціональні зміни в організмі підлітків пробуджують у них новий інтерес до представників протилежної статі [178].

Разом з тим, визнано, що анатомо-фізіологічні зміни в організмі підлітків не можуть розглядатися як пряма причина його психологічного розвитку. Ці зміни мають опосередковане значення, переломлюються через призму соціальних уявлень про розвиток, через культурні традиції дорослішання, через ставлення інших до підлітків і порівняння себе з іншими. Його природні особливості становлять тільки одну з передумов розвитку і безпосередньо не зумовлюють його хід і результати.

Висування на перший план соціокультурних детермінант психічного розвитку склало основний зміст культурних теорій підліткового віку. Під час бурхливого росту та фізіологічної перебудови організму в підлітків може виникнути відчуття тривоги, підвищена збудливість, знижена самооцінка. Загальними особливостями цього віку науковці вважають мінливість настроїв, емоційна нестійкість, несподівані переходи від веселощів до смутку і

песимізму, поєднання прискіпливого ставлення до рідних з гострим невдоволенням собою [215].

Формування особистості як одну з останніх у підлітковому віці змін Л. С. Виготський пов'язав із розвитком рефлексії та самосвідомості. Рефлексія у розумінні вченого – це відображення власних процесів у свідомості підлітка. Її становлення не обмежується тільки внутрішніми змінами самої особистості, у зв'язку з виникненням рефлексії для підлітків стає можливим і незмірно глибше й ширше розуміння інших людей. Виникнення самосвідомості, як указував Л. С. Виготський, означає перехід до нового принципу розвитку – до оволодіння внутрішнім регулюванням психічних процесів і поведінки загалом. Психолог тлумачив самосвідомість як внутрішньо пережиту соціальну свідомість, Тепер, за його словами, «функції вступили в новий зв'язок через особистість». Дослідник вважав, що розвиток самосвідомості, як жоден інший бік духовного життя, залежить від культурного сенсу середовища. Саме тому особистість «не є щось постійне, одвічне, само собою зрозуміле, але є історичне утворення, притаманне відомому ступеню і формі розвитку» [84]. Через багато років після смерті вченого О. М. Леонтьєв писав, що «особистість народжується двічі: вперше – коли в дитини проявляються у виразних формах повна мотивація і підпорядкованість її діям (феномен «гіркої цукерки», втрата безпосередності тощо), вдруге – коли виникає її свідома особистість» [274, 275].

Отже, підлітковий вік – це не тільки найбільш складний, але найвідповідальніший етап у житті людини, оскільки саме в ньому закладаються основи моральності, формуються соціальні установки, ставлення до себе, людей, суспільства, реалізуються спроби переходу на якісно нову соціальну позицію – дорослого. Науковці слушно зазначають, що в підлітковому віці відбувається якісна перебудова системи ставлення особистості не тільки до дійсності чи соціального оточення, й до самої себе. Підліток усвідомлює себе дорослим і прагне здобути визнання з боку дорослих, яке актуалізує соціально

прийняту, соціально схвалювану діяльність, що є умовою, можливістю заняття нової соціальної позиції [468, 471, 474] .

Цілком закономірно, що заняття фізичною культурою і спортом пов'язані з проявом фізичних можливостей людини і великою мірою визначаються її біологічною статтю. Ми погоджуємося з думкою Є. П. Ільїна про те, що « …по ложення про соціальну рівноправність чоловіків і жінок не має заважати вченим бачити наявні біологічні та психологічні відмінності, і не можна заперечувати доцільність їх урахування при розподілі ролей у соціальному і професійному житті суспільства.... Досі ніхто не довів, що біологічні фактори абсолютно не впливають на поведінку людини, її здібності, схильності. Навпаки, у психофізіології все більше накопичується фактів, що підтверджують наявність такого впливу» [167].

1.5. Сутнісно-змістовна характеристика категорії «гендер» у контексті психолого-педагогічних досліджень

Одним із ключових напрямків забезпечення демократичного поступу на принципах євроінтеграційних цінностей є впровадження гендерної рівності в усі сфери суспільного життя [411, 413]. Україна як європейська держава ставить своїм завданням не лише забезпечення успішних соціально-економічних реформ, але й досягнення нової якості життя, гармонізації суспільних відносин [413].

Останніми роками вітчизняні вчені здійснили суттєвий прорив у царині теоретичного осмислення гендерних проблем. Уже накопичений великий фонд наукових знань у філософії, історії, соціології, психології, праві, лінгвістиці тощо. Філософсько-культурологічний підхід у сучасній науці про фізичну культуру, її трактування людини як сомато-психо-соціокультурного феномена, з одного боку, та успіхи нової науки – гендерології, з другого, дозволи зробити

упевнений крок у вивченні людини у сфері фізичної культури в гендерному аспекті [98]. Розглядаючи проблеми фізичного виховання молоді крізь призму гендеру, українські та зарубіжні вчені наголошують на взаємозв'язку гендерного та особистісно-орієнтованого підходів як основи гуманізації освітньо-виховного процесу [415]. Зауважимо, що гендерна проблематика у сфері фізичної культури і спорту на сьогодні не надто поширена: практично немає згадок про неї в нових програмах і підручниках для середньої та вищої професійної освіти, рідко зустрічаються спеціальні курси в школах і університетах [404]. У той же час на Заході зафіксовано 20 000 курсів, 500 програм, 40 дослідницьких центрів тільки в США [492]. Тому дослідники сфери фізичної культури і спорту наголошують на тому, що питання гендеру вже неможливо ігнорувати, не ризикуючи здатися недостатньо професійним викладачем, адміністратором або вченим. Їх включення до змісту гуманітарних дисциплін відповідає вимогам сучасного рівня освіти [407].

Отже, в руслі досліджуваної проблеми вважаємо за доцільне викласти основні положення загальної гендерології та проаналізувати її головну категорію – гендер.

Гендерологія – молода міждисциплінарна наука, яка, виникнувши на перетині соціології, політології, філософії, психології, історії, етнографії та лінгвістики, вже пройшла кілька етапів свого становлення. На кожному з них є репрезентативні постаті, ідеї яких відіграють важливу роль у розвитку гендерології як науки.

Зокрема, в античні часи Платон Афінський (427-347 рр. до н.е.) увів поняття «андрогіни», висловивши ідею рівноправності статей. Його ставлення до жінки було суперечливим. З одного боку, мислитель вважав її нижчою істотою. З другого боку, в описаній ним ідеальній державі жінка могла брати участь у всіх справах нарівні з чоловіком. Ці ідеї пізніше втіляться в працях багатьох фахівців, у тому числі і з гендерної психології.

Міркування Арістотеля Стагірета (384-322 рр. до н.е.) про стосунки чоловіка й дружини в сім'ї, про обмеження народонаселення для гармонійних відносин у суспільстві, про поділ праці, як і раніше, викликають інтерес [51].

В епоху Відродження Томас Мор (1478-1535) писав про рівність здатностей чоловіків і жінок до різних занять і навчання, а також про рівність їх лідерських якостей.

Іммануїл Кант (1724-1804) розділив чоловіків і жінок щодо участі в політичному житті. Артур Шопенгауер (1788-1860) звернув увагу на відмінність психічних процесів чоловіків і жінок, підкресливши, що першим властива абстрактність, другим – конкретність [51].

Голландського вченого Г. Гейманса називають «справжнім піонером нової галузі психології ...» [51]. Деякі положення з його монографії «Психологія жінки» (1911) актуальні донині. Він дав науковий огляд досліджень статевих відмінностей за даними фізіологів, лікарів і психологів.

Перша третина XX століття – це «психоаналітичний» період, безпосередньо пов'язаний з науковою діяльністю Зигмунда Фройда. Його перу належать праці «Психологія жінки» (1933), «Жіночість», «Про особливий тип «вибору об'єкта» у чоловіка» та ін. Вплив З. Фройда як на психологію, так і на культуру загалом дуже значний. Тому на багато років його погляди на жінку сформували стереотипне уявлення, що не піддавалося сумніву. Фройдівські ідеї віднайшли своє продовження в ряді досліджень, у тому числі й у галузі гендерної психології [167].

Ґрунтовну критику позиції З. Фройда здійснила його учениця Карен Хорні, яка наголосила на тому, що ідеї про жінок вийшли з маскулінного нарцисизму. І хоча надалі відносини між психоаналізом та гендерною психологією розвивалися суперечливо, психоаналіз досі залишається одним із класичних напрямків у розвитку психології жінки.

Починаючи з 1960-х рр., гендерна проблематика стала популярною насамперед у соціальній психології. Тодішні гендерні дослідження спричинили до розуміння того, що проблема нерівності набагато глибша, ніж це досі уявлялось; що вона ґрунтується на нерівності можливостей. Було переосмислено роль культури, популярних стереотипів, упередженості науки у формуванні уявлень про жіноче й чоловіче, про мужність і жіночність та їхню роль у створенні бар'єрів між жінками й чоловіками. Гендерні студії присвячувалися динаміці змін чоловічих і жіночих ролей у суспільстві й культурі, розробці перспективної стратегії досягнення фактичної рівності можливостей жінок і чоловіків [115, 544, 554, 574].

У другій половині XX ст. гендерні дослідження активізувалися та вийшли на новий рівень. Важливий етап у розвитку гендерних студій знаменували дослідження Мартіни Хорнер (феномен боязні успіху), Елеонори Маккобі (огляди статевих відмінностей і власні експерименти), Сандри Бем (концепції андрогінії та гендерної схеми). За даними журналу «Psychological Abstracts», упродовж 1950-1980 рр. було опубліковано 30 тисяч робіт з проблеми статевих відмінностей. Серед них – розвідки М. Хорнер, Е. Маккобі та К. Жаклін, С. Бем, Н. Ходорової, К. Гілліганта ін. [51, 115].

У процесі становлення гендерології виявилися суперечності у визначенні самого предмета її дослідження. Спочатку вчені описували гендерні ролі з констатацією специфіки чоловічого та жіночого (маскулінністі та фемінінності) в різних сферах життя суспільства, а гендерний аналіз зводився до фіксації жіночих різновидів у праці, економічному та культурному житті соціуму [98].

З 1960-1970-х рр. у зарубіжній психології та з 1990-х рр. – у вітчизняній з'явилися наукові розвідки, які містили поняття «гендер», «гендерний аналіз», «гендерний підхід», «гендерна ідентичність», «гендерна соціалізація» та ін. Сенс введення поняття «гендер» полягав у тому, щоб остаточно визнати стать продуктом людської культури [453, 454].

Як вважає Л. М. Ожигова, сучасна теорія гендеру не цілковито зводиться до гендерної ідентичності. Предметом її досліджень є наслідки гендерної диференціації та стратифікації для міжособистісних відносин та індивідуального розвитку особистості [352].

Концептуальним підґрунтям дослідження проблеми виховання дітей та підлітків різної статі служать праці Б. Г. Ананьєва [16, 17, 18]. Заклавши теоретичну основу гендерної психології та взявши на себе провідну роль у розвитку гендерних досліджень на території пострадянського простору, у своєму теоретико-експереминтальному психофізіологічному вченні про людину він обґрунтував необхідність студіювання статевих характеристик людини як первинних (індивідуальних) властивостей особистості. За теорією Б. Г. Ананьєва, статевий диморфізм охоплює всі, без винятку, періоди життя людини. Статева диференціація не обмежується тільки статевими органами і функціями, а містить суцільну ієрархію «вторинних», «теоретичних» і ще більш віддалених від статевих ознак функцій [16].

Відомий учений І. С. Кон також зробив значний внесок у розвиток сучасної психології та педагогіки статі. У навчальному посібнику «Психологія юнацького віку» він розглянув проблеми психосексуального розвитку юнаків і дівчат [216]. Зокрема, поляризацію соціальних ролей чоловіків і жінок учений осмислював у диференційно-психологічному і соціально-нормативному аспектах [214]. На його глибоке переконання, «… навіть цілком нормальний біологічний розвиток сам по собі не робить людину чоловіком або жінкою в соціальному плані. Для цього необхідно створювати відповідні умови. Запізнілим негативним результатом ігнорування цієї сторони виховання є невміння виконувати соціальні ролі відповідно до статі» [217].

Один із провідних науковців В. Є. Каган указував на необхідність цілеспрямованого виховання дітей різної статі, виділяючи біологічну стать

дитини як вихідну точку виховання, визначаючи соціалізацію вектором розвитку вродженої програми [177, 178].

На сучасному етапі розвитку української науки гендерні дослідження набирають обертів. Вони характеризуються проведенням експериментальних робіт, теоретичним осмисленням емпіричних фактів, початком крос-культурних студій, адаптацією відомих методів психології для вивчення гендерної проблематики і розробкою специфічних гендерних методик. Розпочинається впровадження результатів гендерних досліджень у практику [513, 514, 515]. Методологічні засади гендерної педагогіки та гендерного виховання, зміст гендерного підходу у різні сфери життєдіяльності активно розробляють сучасні українські та зарубіжні вчені. Проблеми формування гендерної культури молоді досліджують Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді, О. Б. Кісь, Н. М. Лавриненко, П. Кравець, О. А. Луценко, О. С. Цокур та інші. Вчені-юристи та політичні діячі в Україні також опікуються питаннями гендерної проблематики та є розробниками та дослідниками гендерного напряму сучасній вітчизняній правовій доктрині: Н. Оніщенко, І. Суслова, О. Матвієнко, С. Береза. Над питанням гендерного виховання підлітків працюють С. Т. Вихор, О. М. Антипова. Важливий внесок у розробку гендерного підходу в педагогічній освіті належить О. А. Вороніній (проблеми розробки теорії і методології гендерних досліджень, визначення місця й ролі гендерного виховання в системі професійної підготовки студентів); Л. В. Штильовій (розробка методичних програм для вчителів із питань впровадження гендерної освіти і виховання в середній школі); І. С. Кльоциній (накреслення шляхів гендерної соціалізації особистості з урахуванням вікових особливостей, розробка практикуму з гендерної проблематики для студентів з метою подолання гендерних стереотипів). Гендерний підхід у процесі професійної підготовки майбутніх учителів урахований у дослідженнях С. Д. Матюшкової, Н. В. Смірнової, Л. П. Шолохової, М. Т. Полив'яної, О. В. Шнирової. Однак

спільної думки серед учених у визначенні терміна «гендер» досі немає. Слід зауважити, що простежується не завжди односпрямований розвиток поняття «гендер» у різних сферах наукового пізнання. Постійне обговорення його в термінах постструктуралізму і постмодернізму викликало появу досить широкого спектра тлумачень. Це змушує вчених зосередити увагу передусім на тому, яким чином і з яких компонентів конституюється сучасне уявлення про систему стать – гендер [293, 297].

У звичайному житті термін «стать» позначає широкий комплекс соціальних, поведінкових, соматичних і деяких інших проявів, які можуть охарактеризувати будь-яку людину як жінку або чоловіка [167, 297].

Гендер визначається як сукупність соціальних і культурних норм, які за допомогою влади і домінування в суспільстві людям залежно від їхньої статі запропоновано виконувати [50, 53, 297, 504].

Термін «гендер» (gender) вживається в сучасних вітчизняних та зарубіжних гуманітарних дослідженнях для позначення статі як соціального поняття і явища, на відміну від суто біологічного розуміння статі (sex) [411].

За словами М. Ю. Римарєва стать – це біологічна даність, а гендер – конструкт культури, що дозволяє маркувати і регламентувати прояв певних біологічних даних людини в системі соціальних відносин. Термін гендер покликаний підкреслити соціокультурну причину міжстатевих відмінностей [407].

Є. П. Ільїн у праці «Стать і гендер», посилаючись на зарубіжних авторів, зазначає, що поняття «стать» включає в себе риси, безпосередньо обумовлені біологічною природою, тоді як «гендер» має на увазі ті аспекти чоловічого і жіночого, причини яких ще не відомі [167].

Іншими вченими гендер визначається як сукупність соціальних і культурних норм, які за допомогою влади і домінування в суспільстві людям залежно від їхньої статі запропоновано виконувати [50, 54].

На думку ряду зарубіжних та вітчизняних учених, питання про використання термінів «гендер» і «стать» ще не знайшло свого розв'язання, тому деякі науковці вважають правомірним використання цих термінів як синонімів [167].

Сенс введення поняття гендер», вважає І. А. Азарова, полягає в тому, щоб остаточно визнати стать продуктом людської культури. Прихильники гендерного підходу переконані в тому, що дитина народжується чоловічої або жіночої статі, але стає маскулінною або фемінінною в результаті виховання і процесу ідентифікації з відповідною гендерної роллю [8].

У гендерних дослідженнях, що спираються на сучасні дані інших природничих і гуманітарних наук, які вивчають людину, постулюється положення про те, що розвиток психічних якостей, способів поведінки не має жорсткої біологічної регламентації. Усвідомлення власної статевої приналежності і становлення гендерної ідентичності людини – один із напрямків її соціалізації [399].

Отже, гендер – досить складне поняття, яке розкриває багатоаспектний зміст явища. У науковій літературі воно вживається в кількох значеннях:

– гендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка і жінки, на відміну від біологічної [293];

– гендер як набуття соціальності індивідами, котрі народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статі;

– гендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків і жінок, а також діяльність зі створення механізму щодо її реалізації [293].

Гендер не слід ототожнювати зі статтю. Академік Н. М. Оніщенко надає наступну інтерпретацію дефініціям «стать» та «гендер»: «Стать – це системна сукупність анатомо-фізіологічних властивостей людини, які відрізняють чоловіка від жінки. Гендер – це соціальна стать, соціально визначені ролі, сфери

діяльності чоловіків і жінок, які визначаються не біологічними статевими відмінностями, а соціальною організацією суспільства» [354]. Ця думка є слушною, оскільки традиційно вважається, що людина – це істота, яка уособлює нерозривну єдність біологічної, соціально-історичної, культурної, духовно-моральної сторін її існування [129].

Але якщо розглядати зв'язок між соціокультурними та біологічними складовими даного терміна в науковому плані, то можна сказати, що цей зв'язок далеко не однозначний. Іншими словами, особистість не обмежується лише пасивним засвоєнням гендерної ролі та норм поведінки, вона ще й самостійно формує власну гендерну ідентичність. Володіючи певною, конкретною статтю (чоловічою або жіночою), особистість, конструюючи гендерну ідентичність, може інтерпретувати різноманітні моделі психологічних характеристик (маскулінні, фемінінні, андрогінні), в результаті чого формується певний тип гендерної ідентичності. Різне поєднання виділених компонентів гендерної ідентичності дає безліч типів гендерної ідентичності особистості [411]. Осмислення проблеми гендерної ідентичності особистості – це одне з ключових питань гендерних досліджень. Слід зауважити, що розуміння терміна «гендерна ідентичність» для багатьох учених неоднозначне. Розглянемо лише деякі з них. Поняття «ідентичність» уперше представив Е. Еріксон. На його думку, ідентичність спирається на усвідомлення особистістю минущості власного існування, передбачає сприйняття власної цілісності, дозволяє людині визначати ступінь своєї схожості з різними людьми при одночасному баченні своєї унікальності та неповторності [521, 522]. Автор розглянув ідентичність як процес трансформації життєвого досвіду в індивідуальне «Я», основною функцією якого є адаптація. Також науковець звернув увагу на те, що підсумком підліткового віку є більш-менш сформоване уявлення людини про себе як про цілісну особистість, у чомусь схожу на інших, у чомусь – відмінну [522]. Тож «гендерна ідентичність» виникла в результаті взаємодії образу «Я»

та інших. Вона проявляється як суб'єктивний досвід психологічної інтерпретації чоловічих або жіночих рис [135].

За І. С. Коном гендерна ідентичність – це «базова структура соціальної ідентичності, що характеризує людину з точки зору її належності до чоловічої або жіночої групи, при цьому найбільш значущим є те, як людина сама себе визначає» [167, 214]. Статева (гендерна) ідентифікація – це процес формування статевої (гендерної) ідентичності, тобто відповідність людини тієї чи іншої статі, відчуття в собі чоловічого або жіночого начала, усвідомлення і прийняття своєї біологічної статі [167].

Слід зауважити, що останніми роками вчені наголошують на системному характері гендерної ідентичності як одного з компонентів гендеру (тобто вказують на зв'язок гендерної ідентичності зі статтю, культурою, соціалізацією).

Володіючи певною, конкретною статтю (чоловічою або жіночою), особистість, конструюючи гендерну ідентичність, може інтерпретувати різноманітні моделі психологічних характеристик (маскулінні, фемінінні, андрогінні), в результаті чого формується певний тип гендерної ідентичності. Різне поєднання виділених компонентів гендерної ідентичності дає безліч типів гендерної ідентичності особистості [544, 550, 551].

У контексті вивчення проблеми, пов'язаної з механізмами гендерної соціалізації, нашу увагу привертає робота С. Бем [50, 544], в якій авторка з гендерних позицій розглядає те, як уявлення про жінок і чоловіків, що вкоренилися в культурі та соціальних інститутах, трансформуються в уявлення та психологію індивіда. Вона доводить, що головне – не відмінності між жінками та чоловіками, а те, як ці відмінності перетворюються патріархальними соціальними інститутами на недоліки жінок та їх дискримінацію. Так, згідно з теорією гендерної схеми, учена пропонує й обґрунтовує дві стратегії виховання дитини, вільної від гендерної схематизації, в суспільстві гендерної схематизації.

Основний її постулат можна озвучити в такий спосіб: «Без сумніву,теорія гендерної схеми є політичним посланням. Відповідно до нього не індивід повинен бути андрогенним, швидше ланцюг асоціацій,що творять гендерну схему, має бути більш обмеженим в обсязі, і суспільству слід припинити наполягати на повсюдній функціональній важливості гендерної дихотомії» [50, 489, 544].

Маскулінність – це система властивостей особистості, що традиційно вважаються чоловічими. Вони передбачають відповідність власній статевій приналежності, прийняття статево-рольових стереотипів, дотримання чоловічих норм, вироблення типових для чоловічої статі форм поведінки, способів самореалізації. Маскулінність пов’язується з такими якостями, як незалежність, активність, допитливість, схильність до ризику, здатність до досягнень. Внутрішній світ чоловіка визнається більш упорядкованим і систематизованим, ніж світ жінки. Негативними рисами маскулінності найчастіше вважається брутальність, авторитарність, агресивність, надмірний раціоналізм [220].

Фемінінність – це властивість особистості, що передбачає відповідність жінки власній психологічній статі, дотримання жіночих статево-рольових норм, типової для жінки поведінки, цінностей, установок [220]. Фемінність пов’язується з емоційністю, м’якістю, чуйністю, нормативністю, комунікативними навичками, сенситивністю, здатністю до емпатії. Фемінінна жінка вважається більш реалістичною, практичною, уразливою, безпосередньою і пасивною, ніж жінка з не такою однозначно домінантною жіночністю. Виражена фемінність передбачає переважання несвідомого рівня саморегуляції, схильність до інтуїтивного осягнення дійсності, чітку материнську орієнтацію [220].

Проте соціологічні та психологічні дослідження свідчать про те, що однозначний наголос на маскулінність або фемінінність у моделях поведінки, обмежує емоційний та інтелектуальний розвиток чоловіків і жінок. Обидві статі

в однаковою мірою здатні бути відданими та самостійними, чутливими та рішучими. Таке сполучення людських якостей створює те, що у сучасній науці отримало назву «андрогінії» [50, 153, 220]. Маскулінність не обов'язково притаманна чоловікам, так само, як фемінінність – не є винятково жіноча характеристика. Фемінінні властивості, як-от: щиросердність, емоційність, інтуїтивність, вітальність, властиві і чоловікам, набуваючи виразності при наближенні до особистісної зрілості. Водночас у жінок нерідко простежуються маскулінні якості, зокрема безкомпромісність, наполегливість, розвинута мотивація досягнення, ініціативність, високий інтелект та свобода від стереотипів. Тривалий час вважалося, що маскулінність та фемінінністю – це протилежні полюси однієї шкали, тобто висока маскулінність розглядається як низька фемінність (і навпаки) [50, 51, 53].

У сучасних психологічних концепціях статі і статево-рольової поведінки такі властивості розглядаються як відносно незалежні один від одного конструкти. Тобто можливі одночасно високий розвиток обох характеристик, або одночасно низький рівень цих статево-рольових проявів. Поєднання високого розвитку фемінності та маскулінності в одній людині (незалежно від її статі) і здобуло назву «андрогінність» [50].

У психології особистості андрогінія розглядається як особистісна характеристика, не пов'язана з порушеннями статевого розвитку або статево-рольової орієнтації. Розвинута андрогінія у людини, незалежно від її статі, передбачає багатий арсенал і гнучкість її рольової поведінки, високі соціально-адаптивні здібності й інші важливі якості [220].

Поняття андрогінії ввів у психологічну термінологію Карл Густав Юнг [525]. Потім американська психологиня Сандра Бем створила «Статево-рольовий опис» (the Bem Sex-Role Inventory) – психологічну методику вимірювання маскулінності та фемінінності, за визначаються чотири типи людей незалежно від їхньої фізіологічної статі [50]:

1) маскулінні (з вираженими чоловічими якостями);

2) фемінні (з вираженими жіночими якостями);

3) андрогінні (поєднання фемінінних і маскулінних характеристик в одній людині);

4) невизначені (без виражених якостей маскулінності і фемінності) [50, 194].

Таким чином, параметри, за якими чоловіки і жінки ототожнюють свою гендерну роль є не тільки фізичними, а і соціокультурними. Маскулінні і фемінінні якості та риси характеру наявні в кожній людині, навіть якщо її домінуюча ідентичність більш схильна до того чи іншого психологічного типу.

Підводячи підсумки, хотілось би зазначити, що за такого аспекту наукових пошуків характерною рисою є очевидна неузгодженість у використанні окремих термінів і понять, що може привести до різної інтерпретації, а це не сприяє ефективності практичного втілення теоретичних розвідок. Тому, не претендуючи на безспірність наших думок, пропонуємо нове терміно-поняття гендеру, екстрапольоване, взаємопов'язане та взаємовідповідне розвитку фізичної культури і спорту в країнах розвиненої демократії. Вважаємо за доцільне розуміти та використовувати у нашому досліджені наступне поняття гендеру. «Гендер» - це «змодельовані суспільством поведінкові взірці жінки та чоловіка, екстрапольовані на різні сфери суспільних відносин. У даному контексті – відносини в сфері фізичної культури та спорту».

1.6. Визначення проблемного поля гендерного підходу в системі фізичного виховання різних груп населення

Метою національної освіти нині проголошено пріоритет особистісної орієнтації на розвиток дитини як суб'єкта власного життя, креативної, самодостатньої особистості, яка відповідає релевантним принципам гендерного

підходу до виховання [413]. Особливо актуальним ми вважаємо можливість реалізації цього підходу у фізичному вихованні, яке розглядається як вид діяльності, що сприяє не тільки формуванню фізичних, моральних та психічних якостей особистості, але й завдяки систематичній спеціально-організованій рухової активності допомагає виявити шляхи формування в освітньо-виховному процесі психологічних відмінностей між школярами різної статі, визначаючи роль фізичного виховання в гендерній соціалізації школярів.

Підґрунтям дослідження проблем гендеру у фізичному вихованні можна вважати роботи вітчизняних учених. Так, Г. В. Безверхня [47] вивчає мотиви та інтереси школярів 5-11 класів до занять фізичною культурою й спортом, їх структуру та динаміку в процесі вікового розвитку, особливості прояву в осіб різної статі, із різними властивостями ВНД і залежно від регіону проживання. У ряді праць визначено, що структура термінальних й інструментальних цінностей юнаків і дівчат старших класів відрізняється за рейтингом і пов’язана з ціннісними орієнтаціями у сфері фізичної культури [410, 414, 417]. У монографії О. А. Томенка (2012) індивідуальну фізичну культуру молоді розглянуто як кінцевий результат неспеціальної фізкультурної освіти [459].

Н. Є. Пангелова (2014) довела особливості взаємозв’язку показників пізнавальних процесів, мовлення й функціонального стану 4-річних хлопчиків і дівчат. У працях із напрямку нашого дослідження, виявлено гендерні особливості психологічної статі в студенток, які займаються спортом, що визначаються наявністю в 50 % маскулінних ознак, які не впливають на прояв фемінінних якостей, котрих більше, ніж у дівчат, які не займаються спортом [367].

Як було вже зазначено, фізичне виховання сприяє формуванню не тільки фізичного, а й духовного здоров’я молоді через систематичну спеціально організовану рухову активність, яка є свідомою руховою діяльністю. Утім діяльність людини здійснюється через формування мети (мотиву), вибору

засобів, процесу діяльності і результату. У літературі є дані, що мотивація діяльності юнаків і дівчат відрізняється (Р. Уейнберг, О. Гоулд, 2001; Є. П. Ільїн, 2010; Т. Ю. Круцевич, 2012). На формування мотивації впливають різні фактори (зовнішні і внутрішні). Тож дослідження факторів, які лімітують і стимулюють мотивацію до рухової активності, дотримання факторів здорового способу життя школярів і студентів, надасть можливість визначити організаційно-методичні умови залучення більшої кількості дітей, підлітків і молоді до систематичних занять фізичною культурою і спортом.

Аналізуючи науково-педагогічну літературу, у своєму науковому пошуку ми спираємося як на надбання в галузі фізичної культури, педагогіки та психології в контексті організації освіти та виховання дітей, підлітків та молоді у процесі їхньої гендерної соціалізації, так і на сучасні гендерні теорії, що розкривають цілий комплекс проблем, пов’язаних із впровадженням гендерної рівності у суспільстві загалом і в молодіжному середовищі зокрема [104, 115, 116]. Розглядаючи проблеми фізичного виховання молоді крізь гендерну парадигму, українські та зарубіжні вчені наголошують на взаємозв’язку гендерного та особистісно-орієнтованого підходів як основи гуманізації навчально-виховного процесу [114, 116].

В даний час проблема гендерного виховання набуває актуальності та все більша кількість педагогів замислюється про необхідність диференційованого підходу до виховання дівчат і юнаків, причому починаючи вже з дошкільного віку. На сьогодні, у багатьох країнах існує проблема виховання покоління людей з адекватним сприйняттям власної та протилежної статі. Соціальні зміни, що відбуваються в сучасному суспільстві, призвели до руйнування певних стереотипів чоловічої та жіночої поведінки. Тому, фізичне виховання через систему фізичних вправ, які будуть надаватися учням з урахуванням їх індивідуальних гендерних особливостей, може сприяти формуванню взірців

мужності та жіночності, як соціальних моделей поведінки підростаючого покоління.

Серед завдань нашого дослідження найбільш цікавими в прикладному плані видаються ідеї комплексного, тобто гендерного підходу до фізичного виховання, формування фізичної культури, особливості та критерії її оцінки за компонентами (освітній, мотиваційний, фізичний) для підвищення фізичного і духовного здоров'я школярів, що є необхідною умовою збереження генофонду України.

Отже, шляхи підвищення ефективності освітнього та виховного процесу необхідно шукати в методичних принципах його побудови. В основі принципу свідомості та активності закладені мотиваційні компоненти поведінки особистості, які засновані на ціннісних орієнтаціях. При розгляді фізичної активності людини як головної форми фізичної культури виникає природна суперечність, оскільки біологічні можливості людини можуть бути реалізовані тільки за наявності стимулів соціального походження [23].

Наступним принципом, який впливає на ефективність навчання і виховання, є диференційований підхід, заснований на індивідуальних особливостях людини. У процесі фізичного виховання в школі враховується основна індивідуальна характеристика дитини – її стать, яка полягає в основі гендерного диференціювання тільки у старших класах.

Учені зазначають, що змішане виховання і навчання у школах можна назвати безстатевим, бо протягом декількох поколінь зникає з навчальних закладів статево-особистісна самоідентифікація молодих людей і особливо хлопчиків [36]. Результатом цього є пригнічення й нейтралізація чоловічих задатків у хлопчиків і жіночих задатків у дівчаток, що негативно позначається на здоров'ї, у тому числі і на репродуктивній функції молоді. Тому вчені звертають увагу на гендерну диференціацію у вихованні та навчанні молодого покоління як фактора збереження людини на популяційному рівні [229].

Системний аналіз світового масиву наукових знань та міжнародного досвіду вивчення гендерної проблематики свідчить про певні теоретичні напрацювання у висвітленні цього процесу.

У сучасних дослідженнях І. В. Євстігнєєвої (2012) доведено, що основними критеріями гендерного виховання учнів основної школи в процесі фізичного виховання є когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційний та поведінковий [153]. О. В. Фащук (2011) обґрунтовано особливості ставлення підлітків до уроку фізичної культури з урахуванням гендерної ідентифікації [464]. Г. Ф. Дульмухаметова (2011) довела існування бар'єрів щодо реалізації статевої диференціації навчання молодших школярів у навчально-виховному процесі [144]. А. С. Дамадаєва (2010) при аналізі досліджень гендерної диференціації та соціалізації в спорті не виявила загальних закономірностей [135]. У праці В. І. Лукащук (2012) зазначено, що спорт як діяльність формує андрогінний тип особистості у жінок та призводить до підсилення маскулінності у чоловіків [283]. Слід зауважити, що багато авторів обмежувалися тільки окремими віковими періодами шкільного віку [262], розглядали зміст програм з фізичної культури для середньої школи, наголошуючи на різній фізичній активності хлопчиків і дівчат, а також їх різній мотивації до занять, що може бути передумовою до сегрегативних занять на уроках фізичної культури.

Про значення знань про гендерні особливості учнів при підготовці учителів фізичного виховання писали B. Murphy, R. A. Dionigi, C. Litchfield (2014). Гендерні особливості при виборі видів спорту, прояв психофізичних і рухових здібностей юнаків і дівчат вивчали M. Slingerland, L. Haerens, G. Cardon, L. Borghouts (2014), B. Antala, V. Dancikova (2012), Wenchao Li (2013), E. Miloshova (2012), J. Sedlacek, P. Jankovsky, M. Zvonar (2012), S. Stavrev, V. Tsvetkov (2012).

Розвідка А. Л. Ворожбітової (2008) репрезентує гендерний підхід до професійної діяльності фахівця з фізичної культури [98]. Реалізації гендерного підходу до навчання та виховання присвячені праці М. М. Куїнджі та Є. Д. Лапонової (2005), Н. В. Козловської (2006), С. А. Чубарової (2007), В. Д. Єремєєвої (2008), Л. В. Тарасенко (2007). Про відмінності у прояві мотивів інтересів школярів у галузі фізичної культури і спорту свідчать роботи Г. В. Безверхньої (2010), Т. Ю. Круцевич (2013), Н. Кунашенко (2010), М. М. Саїнчука (2010).

Незважаючи на значну кількість праць з проблеми, мусимо констатувати відсутність системного комплексного підходу до розробки шляхів реалізації гендерного підходу до формування фізичної культури дітей, підлітків і молоді. Зауважимо, що програми з фізичного виховання в загальноосвітніх школах розраховані на середньостатистичну дитину та передбачають різницю тільки в тестових нормативах для хлопчиків і дівчат. Відсутність гендерного підходу до формування особистості дітей може не тільки деформувати процес фізичного розвитку, а й негативно позначитися на їхньому фізичному здоров'ї.

Основною гіпотезою нашого дослідження є те, що у фізичне виховання дітей та молоді необхідно впроваджувати не тільки біологічний підхід заснований на статевому диморфізмі, який обумовлює диференціювання фізичних навантажень та нормативів фізичної підготовленості, а й гендерний підхід, який згідно з думкою багатьох учених, дозволяє твердити, що різниця в поведінці, сприйнятті, ціннісних орієнтацій чоловіків і жінок визначається не скільки фізіологічними особливостями, скільки соціалізаційними механізмами, вихованням і культурними традиціями регіону проживання.

Таким чином, відсутність науково-інтегративного знання про гендерний підхід у фізичному вихованні, дозволяє нам сформувати та обґрунтувати цілісну модель навчально-виховного процесу з фізичного виховання у ЗЗСО, яка б

враховувала не тільки вікові та статеві але і гендерні особливості формування ціннісних і мотиваційних пріоритетів школярів у сфері фізичної культури.

Постає проблема розробки моделі формування індивідуальної фізичної культури школярів з критеріями оцінки для різних вікових і статевих груп. Насамперед, ідеться про потребу структурування принципово нових поглядів на роль та місце гендерного підходу у фізичному вихованні в сучасному суспільстві з урахуванням факторів, які стимулюють або лімітують мотивацію до систематичної рухової активності різних гендерних груп, гендерної диференціації при формуванні аксіологічної значущості особистої фізичної культури та вибору засобів і методів фізичного виховання з урахуванням статевого диморфізму.

Висновки до розділу 1

Висвітлюючи методологічну проблематику гендерних питань, яка вже існує в загальному наукознавстві, але ще не здобула активного розповсюдження та застосування у фізичному вихованні,здійснюючи аналіз науково-педагогічної літератури, встановлено, що на сучасному етапі гендерний підхід у фізичному вихованні ще не справляє належного ефекту, що значною мірою зумовлено незавершеністю розробок концептуальних ідей і положень формування змісту та організації, що визначають спрямованість фізичного виховання.

Аналізуючи сучасні підходи до розвитку фізичної культури в Україні, концептуальну спрямованість програм з фізичної культури, які розкриваються у завданнях та принципах її функціонування, визначено,що у сучасному фізичному вихованні школярів існує невідповідність між високими вимогами суспільства до розвитку особистості та вкрай низьким рівнем духовного, інтелектуального та фізичного розвитку юних українців.

Систематизуючи сутнісно-змістовну характеристику категорії «гендер» у контексті психолого-педагогічних досліджень,констатуємо його різне тлумачення дослідниками. Пропонуємо у нашому досліджені розуміти під поняттям гендеру – змодельовані суспільством поведінкові взірці жінки та чоловіка, екстрапольовані на різні сфери суспільних відносин. У даному контексті – відносини в сфері фізичної культури та спорту.

З'ясовано, що факторами впливу на пріоритети використання гендерного підходу у фізичному вихованні є дискусійні питання переважання двох парадигм: соціокультурної і соціо-біологічної, що переконливо доводить про необхідність залучення нових знань у галузі фізичної культури і спорту, які будуть доповнені концепцією структурно-функціональних підходів у фізичному вихованні молоді з визначенням пріоритетних напрямків спрямованого впливу гендерного підходу на формування цінностей індивідуальної фізичної культури школярів.

Отже, на нашу думку, гендер можна вважати одним із базових принципів стратифікації поряд із національністю, соціальною приналежністю та іншими принципами. Використання гендерного підходу в теорії і методиці фізичного виховання надає нам широкі можливості для конструктивної взаємодії змісту гендерних досліджень з наявними методиками навчання та концепціями у сфері фізичного виховання школярів.

Матеріали даного розділу знайшли своє відображення у публікаціях автора: [249, 298, 304, 307].

РОЗДІЛ 2
МЕТОДИ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Методологія досліджень ґрунтувалась на визначенні наукової проблеми, напрямів дослідження, предметної області, об'єкта і предмета досліджень, емпіричних і теоретичних завдань, засобів і методів дослідження.

Науково-меотдичне обґрунтування та організація дослідження побудовано на загально-наукових та методологічних принципах системності – вивчення об'єкта як системи, розкриття його цілісності та створення концептуальних підходів до реалізації гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків, молоді, спрямованих на формування індивідуальної фізичної культури школярів.

2.1. Методи дослідження

Для вирішення поставлених у роботі завдань та досягнення мети дослідження нами були застосовані наступні методи і прийоми наукового дослідження:

- загальнонаукові методи теоретичного пізнання (індукції та дедукції, аналізу та синтезу, порівняння, абстрагування, аналогії, узагальнення, діалектична логіка сходження від абстрактного до конкретного і навпаки, теоретичного моделювання, прогнозування);
- педагогічні (спостереження і експеримент із застосування інструментальних методик);
- соціологічні (неформалізовані бесіди, опитування, анкетування);
- психолого-діагностичні (опитувальник Є. В. Боченкової «Сапоопис фізичного розвитку» [70], модифікована методика М. Рокича «Ціннісні орієнтації» [531, 532], методика Ю. М. Орлова «Потреба у досягненнях» [358],

методика І. М. Юсупова «Ексрес-діагностика емпатії» [528], опитувальник С. Бем «Маскулінність-фемінінність» [50, 359];

- методи математичної статистики, факторний аналіз, кореляційний аналіз, кластерний аналіз.

2.1.1. Загальнонаукові методи теоретичного пізнання

Теоретично-методологічною основою дисертаційного дослідження, на якій побудовано аналіз проблеми, з огляду на складність та багатоаспектність визначень і характеристик гендеру і статі, а також необхідність розробки концептуальних підходів до реалізації гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків, молоді, спрямованих на формування фізичної культури особистості, стали**:**

- теоретичні та методологічні основи фізичного виховання – Л. П. Матвєєв [318], Т. Ю. Круцевич, [236, 248, 251, 253]; В. О. Кашуба [181,182,183], Н. В. Москаленко [329, 330, 331], Б. М. Шиян [505], М. В. Дутчак [145, 146];
- положення загальнонаукової методології; системний, комплексний та діяльнісний підходи; розвиток людини в онтогенезі – Б. Г. Ананьєв [16, 18], О. М. Леонтьєв [271], Л. С. Виготський [83, 84, 162];
- філософські та психологічні дослідження особистості – К. О. Альбуханова-Славська [14], І. С. Кон [212, 214], О. Г. Асмолов [24],
- загально-психологічні та соціально-психологічні дослідження діяльності та її структури – О. М. Леонтьєв [272], В. Г. Асєєв [28, 29], С. Л. Рубінштейн [406] та ін.;
- теорія мотивації – А. Маслоу [317], К. Юнг [525], О. М. Леонтьев [274], Л. І. Божович [60], А. Адлер [7], Є. П. Ільїн [166, 167], С. Занюк [159];
- теорія диференційованого навчання і виховання – Б. А. Ашмарін

[31], М. Я. Віленський [86], В. В. Петровський [375, 376], Л. І. Лубишева [280, 281];

- теорія гендерної ідентичності – К. Уест, Д. Зиммер [463], Н. Л. Пушкарьова [398], О. А. Вороніна [100];
- теорія психологічної статі – Дж. Байлер [545], С. Бем, 2004 [544], Л. М. Ожигова [352], Ш. Берн [54] та ін.;
- теорії гендерного підходу в освіті та вихованні (О. М. Кікінежді, Т. В. Говорун [120], Л. В. Штильова [512], Л. В. Попова [387], М. М. Куїнджі [256].

Це дозволило:

1) висвітлити попередній науковий досвід з аксіологічної проблематики гендерного підходу для визначення наукової проблеми та її актуальності;

2) провести логіко-історичний аналіз, узагальнення та інтерпретації наукових даних щодо формування гендеру та гендерного підходу;

3) проникнути в структуру гендерного підходу через комплексний, крос-секторальний, міждисциплінарний (філософський, психологічний, соціологічний, педагогічний підходи);

4) вивчити й адаптувати попередній досвід формування та впровадження гендерного підходу з інших галузей до сфери фізичної культури;

5) провести детальний аналіз теоретико-методологічної бази вивчення гендерного та статевого підходу в сучасній освіті й на цій основі виявити сучасну потребу у формуванні нової парадигми формування аксіологічної значущості фізичної культури.

Аналіз наукової літератури здійснювався протягом усього періоду роботи над дисертацією. Це дало можливість отримати достовірну інформацію про різні аспекти досліджуваної проблеми і створити підґрунтя для подальших наукових пошуків. Ми ретельно розглянули достатню кількість філософських, соціологічних, педагогічних, психологічних джерел із проблем розвитку

фізичної культури, в яких тлумачилися ключові категорії «фізична культура», «фізичне виховання», «цінності», «ціннісні орієнтації»,«цінності фізичної культури», «гендер», «стать», «гендерна ідентичність», «гендерна соціалізація», «гендерні дослідження», «гендерний підхід». Вивчення та аналіз наукового матеріалу дав змогу виявити недостатньо розглянуті питання, осмислити сутність і зміст диференційного підходу з позиції інших авторів, запропонувати власні погляди на проблему гендерного підходу у фізичному вихованні школярів різних вікових груп, обрати оригінальний напрямок досліджень та надати практичні рекомендації щодо концептуальних підходів до впровадження гендерного підходу в процес фізичного виховання школярів. у результаті застосування даних методів було уточнено методологію, теоретичні передумови, мету та завдання наукового дослідження.

2.1.2. Педагогічні методи дослідження

Педагогічні методи дослідження були спрямовані на отримання фактичного матеріалу та безпосередньо пов’язувалися з реальністю та педагогічною практикою. Їх використання дало змогу забезпечити фіксацію, класифікацію та узагальнення всього вхідного матеріалу для створення наукової теорії [127].

2.1.2.1. Педагогічне спостереження. Метод являє собою планомірний аналіз та об’єктивну оцінку організації навчально-виховного процесу. Педагогічне спостереження відрізняється від побутового наявністю специфічних прийомів, реєстрацій спостережуваних факторів та подальшою перевіркою результатів спостереження.

Відомо, що педагогічне спостереження – спеціально організоване, цілеспрямоване, систематичне та планомірне сприйняття досліджуваного

об’єкта в умовах повсякденного життя. Вибір об’єкта спостереження цілком залежить від завдань дослідження. Педагогічний аналіз та оцінка навчально-виховного процесу – провідна риса діяльності дослідника. Педагогічне спостереження має на меті узагальнення практичного досвіду та уточнення питань, які потребують студіювання. [249].

Перед проведенням педагогічного спостереження ми визначили: завдання спостережень; об’єкт спостережень; засоби аналізу зібраного матеріалу.

Педагогічне спостереження є повноцінним лише тоді, коли розкриваються як позитивні, так і негативні риси в діяльності вчителя та учнів.

Об’єктом спостереження в дослідженні була поведінка школярів під час виконання тестових завдань, методик, анкетування, специфіка їх мислення під час бесід, а також вміння концентрувати увагу .

За ступенем поінформованості спостереження були прихованими, за формою – включеними, за тривалістю – короткочасними, за обсягом – вузькоспеціальними, оскільки нас цікавила та сторона сторона явища, яка б дозволила нам виявити гендерні особливості та відмінності респондентів у своєму ставленні до рухової активності та мотивації до занять фізичною культурою і спортом.

2.1.2.2. Педагогічний експеримент. Педагогічний експеримент – загальнонауковий метод пізнання, який дає можливість одержати нові знання про причинно-наслідкові відношення між педагогічними факторами, умовами, процесами за рахунок планомірного маніпулювання однією або кількома факторами і реєстрації відповідних змін у поведінці об’єкта чи системи, які вивчаються [127]. Педагогічний експеримент (лат. experimentum – проба, дослід) – це основний метод дослідження у фізичній культурі та спорті. За спрямованістю педагогічні експерименти поділяються на абсолютні та порівняльні [249]. Педагогічний експеримент – комплексний дослідницький

метод, сутність якого полягає у вивченні педагогічного явища в спеціально відтворених умовах.

Педагогічний експеримент використовувався з метою:

– встановлення причинно-наслідкових зв'язків між певними педагогічними впливами і досягнутими результатами;

– порівняння ефективності двох або кількох варіантів впливів, умов і вибору з них оптимального;

– виявлення необхідних умов для реалізації конкретних завдань відомими засобами;

– дослідження особливостей перебігу певного процесу в нових умовах тощо.

Залежно від мети дослідження реалізуються такі види педагогічного експерименту: констатуючий – вивчаються наявні педагогічні явища; перевірний, уточнювальний – перевіряється гіпотеза, створена в процесі усвідомлення проблеми; творчий, формувальний – констатуються нові педагогічні явища.

За ознаками мети дослідження нами був проведений педагогічний експеримент констатуючого характеру (розділ 3) та порівняльного характеру (розділ 4).

Констатуючий експеримент ґрунтувався на психологічних методиках, анкетних опитуваннях, тестуванні фізичного розвитку школярів різних вікових груп, більш детальне пояснення яких подається в психологічних та соціологічних методах дослідження. Він передбачав застосування комплексної методики проведення тестів психологічної направленості та тестів фізичної підготовленості школярів 5-11 класів, а також оцінювання рівня їх фізичної підготовленості. Констатувальний експеримент був запроваджений з метою визначення початкових позицій дослідження, отримання базових даних для створення основи для порівняльного педагогічного експерименту.

Порівняльний педагогічний експеримент організовувався із спрямованістю на встановлення нових чинників педагогічного процесу. Це був зіставний аналіз педагогічних явищ або процесів залежно від зовнішніх умов (або їх системи), в яких вони спостерігаються, або різних експериментальних факторів. У широкому розумінні будь-який експеримент – це порівняння, зіставлення реального об'єкта з його теоретичною моделлю, сформованою в гіпотезі [249, 500, 511]. У нашому випадку порівнювалися результати дослідження загальної самооцінки фізичного розвитку хлопців і дівчат різних вікових груп, моделі їх індивідуальної фізичної культури, поведінкові моделі, інструментальні та термінальні цінності, рівень потреби у досягненні успіху та прояв загального рівня полікомунікативної емпатії у віковому та статевому аспектах, а також з їх індивідуальними гендерними особливостями респондентів.

2.1.3. Соціологічні методи дослідження

2.1.3.1. Анкетування. Анкетування – метод отримання інформації, який ґрунтується на опитуванні людей для накопичення відомостей про фактичний стан справ (думок і ставлень до проблеми, яка цікавить) [127]. Це метод масового збору матеріалу за допомогою спеціально розроблених опитувальників, названих анкетами. Він заснований на припущенні, що людина відверто відповідає на задані їй питання. Анкетування проводиться тоді, коли необхідно визначити думки реципієнтів з певних питань та охопити велику кількість людей за короткий термін. За допомогою методу анкетування можна з найменшими затратами отримати високий рівень масовості дослідження. Анкетування проводилося з метою вивчення та порівняння ціннісних орієнтацій в сфері фізичної культури та спорту школярів різних вікових груп, чинників здорового способу життя, якого дотримуються юнаки

та дівчата протягом тижня, ступеня потреби школярів у заняттях фізичними вправами, інтересів і мотивів їхньої діяльності у вільний час. Ми використали анкету «Визначення мотивів та інтересів школярів у галузі фізичної культури і спорту».

При складанні анкети були враховані нормативи, що рекомендуються для документів подібного роду: релевалентність, об'єктивність, доступність. Анкетування проводилося груповим методом, що дозволило домогтися високого показника повернення якісно заповнених анкет – до 95 %, що засвідчує високу зацікавленість школярів, а також достовірність і надійність емпіричних даних. Відповіді реципієнтів містили чималу кількість додаткових записів, побажань і пропозицій, які висловлювалися в передбачених структурою анкети окремих розділах.

Питання анкети чергувалися за ступенем складності, смисловою спрямованістю. Підвищення надійності досягалося при цьому наявністю контрольних і фільтрувальних питань анкети, порівнянням отриманих результатів з експертними і документальними даними, результатами інших досліджень подібної тематики. Достовірність даних досягалася дотриманням правил вибірки й організації дослідження. Анкета містила 17 питань. Уважно ознайомившись із ними, респонденти мали обрати найбільш прийнятний варіант відповіді. У деяких питаннях необхідно було визначити рейтинг уже запропонованих відповідей від 1 до 10 (додаток Г).

2.1.4. Психологічні методи дослідження

За допомогою психологічних даних встановлюють психологічні якості людини, наявність чи відсутність певних здібностей (дидактичних, комунікативних, організаційних), навичок, умінь. Головним інструментом під час використання цього методу є тест.

Термін «тест» (англ. test — проба, екзамен, випробування) – спеціально розроблені завдання і проблемні ситуації, використання яких у результаті кількісної та якісної оцінки може стати показником розвитку певних психологічних якостей, властивостей особистості було введено в 1890 р. в Англії [127].

Тести отримали широке поширення в дитячої психології після 1905 р., коли у Франції були розроблені серії тестів для виявлення обдарованості дітей, і в практиці психодіагностики після 1910 р., коли в Німеччині була розроблена серія тестів для професійного відбору [9].

Застосовуючи тести, можна отримати відносно точну кількісну чи якісну характеристику досліджуваного явища. Від інших методів дослідження тести відрізняються тим, що передбачають чітку процедуру збору і обробки первинних даних, а також своєрідність їх подальшої інтерпретації. З допомогою тестів можна вивчати і порівнювати між собою психологію різних людей, давати диференційовані і порівняльні оцінки [9].

За формою тестові методи поділяють на вербальні, невербальні та змішані, Ефективність їх залежить від правильності використання тестів, дотримання умов психологічного тестування: правильно застосований тест дає змогу зібрати за короткий термін багато цінного матеріалу для якісного психологічного аналізу, що підвищує продуктивність дослідницької роботи.

Прийнято виокремлювати кілька варіантів тестів: тест-опитувальник, тест-завдання і проективні тести. Тест-опитувальник, як метод грунтується на аналізі відповідей досліджуваних на запитання, що дозволяють одержати достовірну і надійну інформацію про наявність або вираження певної психологічної характеристики [9]. Судження про розвиток даної характеристики здійснюється на підставі кількості відповідей, які збіглися за своїм змістом з уявленням про неї. Тест-завдання передбачає одержання інформації про психологічні характеристики людини на підставі аналізу

успішності виконання певних завдань. У тестах цього типу досліджуваному пропонується виконати певний перелік завдань. Кількість виконаних завдань є підставою для судження про наявність або відсутність, а також міру розвитку у досліджуваного певної психологічної якості. Більшість тестів для визначення рівня розумового розвитку належить саме до цієї категорії [9].

В нашому дослідженні при проведенні психологічних тестів-опитувальників взяли участь 638 респондентів 5-11 класів ЗЗСО. Але в залежності від складності психологічних тестувань – були певні вікові обмеження.

2.1.4.1. Опитувальник «Самоопис фізичного розвитку» (методика Є. В. Боченкової)

Для дослідження індивідуального профілю фізичного «Я» особистості нами був використаний тест-опитувальник Є. В. Боченкової «Самоопис фізичного розвитку» [70]. Запропонований опитувальник складається із 70 тверджень, які стосуються сфери фізичного розвитку людини. Відповідаючи на питання, школярі висловлюють власне ставлення до тверджень, використовуючи один із 6 варіантів відповідей (додаток Д).

За результатами тестування встановлюється десять показників фізичного розвитку: «здоров'я», «координація рухів», «фізична активність», «стрункість тіла», «спортивні здібності», «гнучкість», «витривалість», «зовнішній вигляд», «сила», «глобальне фізичне Я», «самооцінка» та показник загальної самооцінки: Оцінка результатів тестування відбувалася шляхом співвідношення отриманих результатів із загальноприйнятими нормами рівня самооцінки особистості. Відповідно до цього була використана шкала самооцінки особистості за показниками: дуже високий рівень самооцінки (завищена) – 75-100% від максимальної кількості балів; високий рівень самооцінки – 60-74 % від

максимальної кількості балів; середній рівень самооцінки – 45-59 % від максимальної кількості балів; занижений рівень самооцінки – нижче за 45 % від максимальної кількості балів.

Результати оброблялися за допомогою прямої та зворотної шкал.

Пряма шкала – значення бала відповідає значенню цифри.

Порядок розташування цифр: 1 2 3 4 5 6

Бали: 1 2 3 4 5 6

Номери питань: 2 3 5 6 7 8 9 10 11 13 14 16 17 18 19 20 21 24 25 27 28 29 30 31 32 34 35 36 38 39 42 43 46 47 49 50 51 52 53 54 55 57 58 60 61 63 64 65 66 69

Зворотна шкала – значення бала протилежне значенню цифр.

Порядок розташування цифр: 1 2 3 4 5 6

Бали: 6 5 4 3 2 1

Номери питань: 1 4 12 15 22 23 26 33 37 40 41 44 45 48 56 59 62 67 68 70

Отримані бали підсумовувалися за всіма 11 показниками опитувальника. Мета цієї методики – вивчення особливостей самооцінки хлопців та дівчат та порівняння отриманих результатів. Наприклад, у межах дослідження важливо встановити, наскільки адекватно респонденти оцінюють свою зовнішність, силу, власні досягнення у спорті та регулярність тренувань, координаційні здібності та власне здоров’я. Слід зауважити, що для тверджень, які ввійшли до шкал «здоров’я» та «самооцінка» характерна перевага однієї з двох тенденцій: максимальний прояв заданого параметру чи повна його відсутність. Зазначимо, що під «зовнішнім виглядом» розуміються і фізичні дані респондента, його статура та конституція. Завищена самооцінка може підтверджувати особистісну незрілість реципієнта, невміння правильно та адекватно оцінити результати своєї діяльності чи порівнювати себе з іншими. Вона вказує на істотні

спотворення у формуванні особистості – «закритості для досвіду», нечутливості до власних помилок, невдач, зауважень та оцінки соціального оточення. Занижена самооцінка (недооцінка себе) свідчить про вкрай несприятливий розвиток особистості. Такі школярі й студенти складають «групу ризику», їх, як правило, небагато. За низькою самооцінкою можуть приховуватися два зовсім різних психологічних явища невпевненість у собі як така та «захисна» невпевненість, коли декларування власних невмінь, відсутність здібностей дозволяє не застосовувати ніяких зусиль.

2.1.4.2. Тест - опитувальник Сандри Бем «Маскулінність-фемінність» (Bem Sex Role Inventori – BSRI)

Для дослідження гендерної ідентичності респондентів застосовувався тест-опитувальник, розроблений відомою американською психологінею Сандрою Бем (Bem Sex Role Inventori – BSRI) (додаток Е).

Маскулінність та фемінність (від лат. masculinus – чоловічий та femininus жіночий) – нормативні уявлення про соматичні, психічні та поведінкові властивості, характерні для чоловіків і жінок [50]. На цій основі С. Бем сформулювала концепцію андрогінії (а це фактично третій гендер), яка дала новий імпульс для перегляду традиційних психологічних уявлень про маскулінність та фемінність [50, 544]. Авторка тесту розглянула маскулінність та фемінність не як альтернативи, полюси одного і того ж континууму, а як незалежні якості. За допомогою свого опитувальника вона виділила чотири групи чоловіків та жінок. У підсумку було виокремлено 8 статево-рольових типів для чоловіків та жінок: маскулінний, фемінінний, андрогінний, недиференційований) [547].

Опитувальник містить 60 якостей характеру особистості, які належать до стереотипів маскулінності, фемінності та андрогінності. Респондентам було

запропоновано оцінити наявність чи відсутність у себе перелічених якостей (додаток 3). Індекс маскулінності-фемінності визначався за такою формулою: IS = (F/20 – M/20) x 2,322, де: F – сума підкреслених якостей, що віднесені до стереотипу фемінінності; M – сума підкреслених якостей, що віднесені до стереотипу маскулінності. Величина індексу IS у межах від –1 до +1 свідчить про андрогінність, менше –1 (IS <–1) – про маскулінність, більше +1 (IS> +1) – про фемінінність [50, 544].

2.1.4.3. Вивчення особливостей формування ціннісних орієнтацій (модифікація методики М. Рокича)

Для вивчення особливостей формування ціннісних орієнтацій школярів ми використали методику М. Рокича, адаптовану А. Гоштаутасом, Н. А. Семеновим, В. А. Ядовим [536], в якій були враховані вікові особливості учнів, що обумовлюють функціонування механізму диференціації цінностей та характер вибору тих або інших цінностей. У зв'язку з цим, участь школярів у даному тестуванні, за рекомендацією психологів, обмежувалась віком. Тому, у тестуванні прийняли участь юнаки і дівчата, починаючи з 12 років (з 6-го класу). Методика являє собою два бланки, на яких надані списки 16 термінальних та 16 інструментальних цінностей (додаток И). Кожну цінність респондент повинен оцінити за 5-бальною системою. У випадках, коли респонденти використовують усі оцінки 5-бальної шкали, можна вважати психологічний механізм диференціації сформованим. Коли респонденти при ранжувнні цінностей послуговуються тільки двома оцінками з п'яти, то механізм диференціювання перебуває на початковій стадії. Якщо респондент визначає цінності тільки одним і тим самим балом, то йдеться про не сформованість психологічного механізму

диференціації ціннісних орієнтацій. За ступеням сформованості цього психологічного механізму, респонденти були розподілені на три групи:

- школярі, в яких достатньою мірою диференційована структура ціннісних орієнтацій;
- школярі, в яких диференційована структура ціннісних орієнтацій починає формуватися;
- школярі, в яких диференційована структура ціннісних орієнтацій не сформована;

Наступним кроком, відповідно до прийнятих у психології особливостей функціонування ціннісних орієнтацій особистості цінності, що становлять їх структуру і зміст були розподілені на дві групи з точки зору мети і завдань, яким слугує та або інша цінність. До першої групи ввійшли термінальні цінності (цінності-цілі). До другої – інструментальні цінності (цінності-засоби). Термінальні цінності – це головні цілі людини. Вони відображають довготривалу життєву перспективу, визначають сенс життя людини. Інструментальні цінності характеризують засоби, які обирає людина для досягнення своєї мети. Тобто за допомогою інструментальних цінностей особистість може реалізувати свої термінальні цінності [300].

Залежно від того, які цінності входять до ієрархії ціннісних орієнтацій особистості, поєднання цих цінностей, ступінь більшої чи меншої їхньої переваги відносно інших дозволяють визначити, на яку мету життя спрямована діяльність людини і які засоби для її досягнення переважають. Запропонована методика дозволила також встановити статеву різницю в особливостях формування ціннісних орієнтацій школярів у віковому аспекті.

2.1.4.4. Визначення потреби в досягненні (методика Ю. М. Орлова)

Потреби – це рушійна сила поведінки всіх живих істот, у тому числі й людини. Вони стимулюють активну діяльність, спричиняють поведінку в умовах суспільного розвитку й довколишнього середовища [249]. Рівень потреби в досягненнях та мотивування на успіх ми визначаємо за допомогою тесту-опитувальника «Потреба в досягненнях» за методикою Ю. М. Орловим [358] (додаток И). Шкала складається з 22 суджень, відповідаючи на які школярі використовують 2 варіанти відповідей – «так» чи «ні». За результатами тестування встановлюється високий, середній та низький рівень потреби в досягненні успіху.

2.1.4.5. Методика експрес-діагностики емпатії І. М. Юсупова

Дослідники моральної свідомості розглядають рівень розвитку емпатії як один із показників загального рівня морального розвитку людини (як її емоційний компонент). «Емпатія» (анг. empathy) – емоційний відгук людини на переживання інших людей, який появляється у співпереживанні й у співчутті. Емпатія сприяє збалансованості міжособистісних відносин, робить поведінку людини соціально зумовленою [127, 156, 298]. Для визначення емпатійного потенціалу особистості юнаків і дівчат як фактора виявлення гендерної ролі ми використовуємо методику І. М. Юсупова, який експериментально встановив, що в онтогенезі особистості емпатійний потенціал має схильність як до спонтанної динаміки, так і до довільної регуляції, а його посилення пов’язане із загальним особистісним ростом і формуванням соціального інтелекту. Запропонована методика успішно досліджує емпатії (співпереживання), тобто вміння поставити себе на місце іншої людини і здатності довільної емоційної чуйності щодо переживання інших людей [528] (додаток К).

Опитувальник містить 6 діагностичних шкал емпатії, які виражають ставлення до батьків, тварин, людей похилого віку, дітей, героїв художніх творів, знайомих і незнайомців. Опитувальник складається з 36 тверджень. Відповідаючи на кожне з них, реципієнт має оцінити, настільки він погоджується або не погоджується з даним твердженням, використовуючи 6 варіантів відповідей: «не знаю» – 0, «ні, ніколи» – 1 «іноді» – 2, «часто» – 3, «майже завжди» – 4, «так, завжди» – 5. За результатами дослідження встановлюється загальний рівень полікомунікативної емпатії юнаків і дівчат різних вікових груп.

Педагогічне тестування проводиться за загальноприйнятими методиками і входить до програми з фізичного виховання в кожній школі.

2.1.5. Метод експертних оцінок

Метод експертних оцінок – це опитування за допомогою експертного лист, яке проводиться з метою виявлень думок фахівців що працюють в сфері ФК і С, щодо оптимізації системи фізичного виховання школярів шляхом впровадження гендерного підходу у навчальний процес з фізичного виховання; У якості експертів були залучені 21 вчитель фізичної культури ЗЗСО мм Київ, Полтава, Кременчук. Лист експертної оцінки № 1 включав 11 питань, лист № 2 – 4 питання (додаток Л).

Оцінка кожного положення вказувалася в балах от 0 до 5 (0 баллів - якщо це не має значення, 5 балів обов'язково повинне бути присутнім), потім вираховувалася сума балів.

Для визначення узгодженості думок експертів розраховувався коефіцієнт конкордації Кендалла за формулою (Денісова, 2008):

$$W = \frac{12S}{m^2(n^3 - n)}$$

Де S - сума квадратів відхилення від середнього;

n - кількість об'єктів експертизи;

m - кількість експертів;

- середня оцінка, виставлена m експертами за всіма об'єктами експертизи, яка визначається за формулою: $S = \sum_{i=1}^{n} \left(\left(\sum_{i=1}^{m} x_n \right) - \bar{x} \right)^2$

Висновок про якість експертизи робиться за таким правилом:

якщо W> Wгр - експертиза відбулася, думки експертів узгоджені (p <0,05);

якщо W< Wгр - експертиза не відбулася, думки експертів не узгоджені (p>0,05); (W гр = 0,7) [Денісова Л. В. 2008].

Метод безпосередньої оцінки не має кількісного вираження, він заснований на поетапному відборі висококваліфікованих експертів, думки яких завжди матимуть високий рівень узгодження [Денісова Л.В., 2008].

2.1.6. Методи математичної статистики

Математично-статистична обробка фактичного матеріалу проводилась з метою інтерпретації результатів педагогічних експериментів. Проводились наступні математичні процедури:

- оцінка і характеристики варіаційних рядів параметрів представників різних вікових і статевих груп, а саме – середнє арифметичне варіаційного ряду ($\bar{x}$), середнє квадратичне відхилення (S), похибка середньої арифметичної (m), коефіцієнт варіації (V);
- порівняння та визначення достовірності відмінностей між окремими групами за допомогою t-критерію Ст’юдента при рівні значущості не нижче 0,05;
- проведено кореляційний аналіз між якостями характеру, які цінують в інших людях школярі, та цінностями, які, на їх думку, допоможуть їм досягнути поставленої життєвої мети (інструментальними цінностями), на

основі якого були виділені показники які мають найбільший ступінь кореляції (r). Це дозволило визначити показники, які з віком перетворюються на життєві ціннісні орієнтації та набувають значущості для представників обох статей – для розробки співвідношення складових педагогічних дій щодо розвитку рухових, розумових і моральних якостей дошкільників було визначено факторну (F) структуру та вивчено інформаційну значущість параметрів, які її складають. Характеристика варіаційних рядів,достовірність відмінностей та коефіцієнти кореляції розраховувались згідно загальноприйнятим формулам [31, 161, 510]. і рекомендаціям, які викладені в літературі. Кореляційний аналіз був застосований на різних рівнях – від 0,9 до 0,3. Тобто на високому, середньому та низькому.

Кореляційний аналіз – це сукупність методів математичної статистики, що дають змогу виявити суцільність не функціональних (випадкових) зв'язків між різними змінними величинами (показниками, явищами). Залежно від кількості змінних розрізняють парну і множинну кореляції. Так, парна кореляція існує між будь-якими двома показниками (факторами). Кореляційний аналіз дає змогу встановити рівень залежності однієї величини (показника) від іншої у вигляді коефіцієнта кореляції [336].

Для детального аналізу отриманих у результаті емпіричного дослідження даних, необхідно знати, які показники є головними, а які відіграють роль допоміжних. Вирішити це завдання у наочно-кількісному плані можна за допомогою факторного аналізу. У нашому дослідженні експериментальні дані, які отримані за результатами проведених тестувань: Сандри Бем «Маскулінність-фемінінність» та тесту-опитувальнику «Самоопис фізичного розвитку», були розраховані із застосуванням факторного та кластерного аналізу [356, 484, 510].

*Факторний аналіз***.** За визначенням науковців – «факторний аналіз – це комплекс моделей і методів, використовуваних для "стиснення" інформації, що

міститься у матриці даних» [353]. Стиснення проводиться за стовпцями матриці, тобто за параметрами.

Завдання факторного аналізу полягає в тому, щоб, спостерігаючи велике число вимірюваних параметрів, виявити невелику кількість латентних (прихованих) макропараметрів-факторів, якими в основному визначаються відмінності в значеннях вимірюваних параметрів. Це дозволяє з метою скорочення числа параметрів і оптимізації структури даних згрупувати схожі за змістом параметри [353].

*Кластерний аналіз***.** В економічному словнику бізнесмена подано таке визначення: «Кластер – англ. cluster – група об'єктів у розпізнаванні образів, об'єднаних спільними ознаками» [333, 379]. Науковці зазначають, що: «Кластерний аналіз – один зі способів класифікації об'єктів за їх ознаками» [199]. Кластерний аналіз є багатовимірною статистичною процедурою, яка «…передбачає збір даних, що зберігають інформацію про вибірку об'єктів, та упорядкування об'єктів у порівняно однорідні групи» [199, 228]. Головне завдання кластерного аналізу – формування однорідних груп у багатовимірному просторі. Кластерний аналіз застосовується в різних сферах і галузях. Він працює навіть тоді, коли даних мало і не виконуються вимоги нормальності розподілу випадкових величин й інші вимоги класичних методів статистичного аналізу. Він корисний, коли потрібно класифікувати велику кількість інформації [434]. Методом К-середніх (K-meansclustering) послуговуються тоді, коли вже сформульовані певні апріорні гіпотези стосовно кількості кластерів. У межах цього методу дослідник має наперед задати кількість кластерів, і алгоритм кластеризації дозволить знайти ці кластери так, щоб вони максимально відрізнялися один від одного. Перевагою цього методу є можливість перевірки статистичної значимості відмінностей між виділеними кластерами [199, 228].

Суть процедури кластерного аналізу полягає в тому, що об'єкти, які потрібно класифікувати, подаються вектором (набором) індивідуальних ознак

цих об’єктів у формі таблиці "*об’єкт – властивість*", на підставі якої будується матриця відстаней (подібності, близькості), за якою і здійснюється кластеризація. Тим самим розв’язується задача класифікації даних з використанням чітко сформованого математичного апарату. Зміст кластеризації полягає в тому, що об’єкти, які за вектором ознак є найближчими один до одного, утворюють окрему групу – кластер [228, 379].

2.2. Організація дослідження

Дослідження були розпочаті у 2011 році та проводились в п’ять етапів. Склад респондентів було визначено з урахуванням завдань дослідження. Дослідження проводились у ЗЗСО м. Полтава з участю школярів 11-17 років (5-11 клас). Всього взяли участь 638 учня (хлопців – 303; дівчат – 335) та 21 вчитель фізичної культури мм. Києва, Кременчука, Полтави.

Дослідження проводились під час навчальних занять у школі за спеціальним дозволом директорів ЗЗСО та батьків учнів. Дослідження проводилось у декілька етапів:

Перший етап (2011 р.) – на основі аналізу науково-методичної літератури вивчався сучасний стан проблеми впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів з метою вдосконалення системи фізичного виховання. Розглянуто історичні та біологічні передумови диференційованого фізичного виховання дітей і підлітків; проаналізовано сутнісно-змістовну характеристику категорії «гендер» у контексті психолого-педагогічних досліджень та визначено проблемне поле гендерного підходу в системі фізичного виховання різних груп населення.

Другий етап (2012 –2013 рр.) – було здійснено обґрунтування психолого-педагогічних засобів і методів, що впливають на ефективність формування ціннісних орієнтацій індивідуальної фізичної культури школярів, і на цій основі

розроблено методологію проведення досліджень з урахуванням особистісних характеристик юнаків і дівчат, було визначено вікові й статеві особливості формування ціннісних орієнтацій та індивідуальної фізичної культури школярів. А саме: динаміка мотиваційних пріоритетів, моделі ціннісних орієнтацій у поведінкових характеристиках особистості та моделі ціннісних орієнтирів індивідуальної фізичної культури, самооцінка фізичного розвитку, потреба у досягненні, рівень емпатії, рівень сформованості ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат різних вікових груп.

Третій етап (2014-2015 рр.) мав на меті вивчити індивідуальні гендерні особливості формування ціннісних орієнтацій та індивідуальної фізичної культури школярів. Для визначення характерних особливостей прояву ознак психологічної статі школярів у віковому аспекті було використано стандартизоване тестування психологічного типу особистості С. Бем «Маскулінінність – фемінінність».

Четвертий етап (2016 р.) був присвячений визначенню факторної структури потребово-мотиваційної сфери підлітків та психологічної статі, виявленню чинників, що впливають на формування цінностей індивідуальної фізичної культури школярів.

На п’ятому етапі (2017 р.) обґрунтовано необхідність і доцільність розробки й упровадження гендерного компоненту у фізичне виховання сучасних школярів, як сутнісно новий і прогресивний напрям формування аксіологічної значущості фізичної культури. Визначені біологічні, психологічні, соціально-культурні та особистісні передумови гендерного підходу у фізичному вихованні школярів. Сформульовані ключові компоненти, принципи, напрями впливу та організаційно-педагогічні умови реалізації концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів,здійснено обробку отриманих даних, проведено аналіз та обговорення результатів дослідження.

На шостому етапі (2018-2019 рр.) проводилось оформлення дисертаційної роботи. Організація та проведення етапних досліджень, використання наукових підходів дозволили обґрунтувати концепцію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, яка має стати складовою системи фізичного виховання молоді.

РОЗДІЛ 3
ВІКОВІ Й СТАТЕВІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ШКОЛЯРІВ

3.1. Динаміка мотиваційних пріоритетів щодо рухової активності школярів у віковому аспекті

Процес формування мотивації до занять фізичною культурою та спортом школярів, має безпосередній вплив на цілісний розвиток особистості та є одним із шляхів підвищення ефективності процесу фізичного виховання молоді. Останніми роками вчені все частіше обговорюють питання формування професійних мотивів і вважають це одним із аспектів мотивації поведінки людини.

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволив установити, що люди та їхня психіка розвиваються в процесі практичної діяльності. Тому, відповідно до наших уявлень про розвиток особистості школярів, вважаємо за необхідне залучати їх до різних видів активності, формувати їх потреби, мотиви та ціннісні орієнтації у сфері фізичної культури та спорту, що має безпосередній вплив на становлення індивідуальної фізичної культури молоді.

Фізичне виховання як навчальна дисципліна у загальноосвітніх навчальних закладах ставить за мету розв’язувати не тільки освітні, оздоровчі та виховні завдання, але й формувати ціннісне ставлення до власного здоров’я. Це особливо важливо нині, коли стиль життя школярів характеризується високим рівнем статичного, сенсорного та інформаційного навантаження та водночас – низьким рівнем загальної рухової активності [445]. За даними Т. Ю. Круцевич [253], А. Г. Сухарєва [450], Р. Є. Мотилянської [332] та інших учених, сьогодні через значне зниження рухової активності погіршується фізичний стан та

підвищується рівень захворюваності школярів. Після тривалого перебування за партою діти й підлітки частіше надають перевагу не активному відпочинку (фізичним вправам чи спорту) а пасивному дозвіллю за комп'ютером або переглядом телепередач, спілкуванню в соціальних мережах. Обмеженість рухової активності, своєю чергою, призводить до значних порушень у життєдіяльності їхнього організму. Тож із прикрістю слід констатувати, що фізична культура помітно втрачає своє ціннісне значення для сучасної молоді.

Під ціннісною орієнтацією розуміємо утворення із складною структурою, яка взаємодіє із низкою психологічних дефініцій, зокрема з «потребами», «мотивами», «інтересами» як рушійними силами соціальної поведінки людини [410, 417]. Зауважимо, що в науковій літературі не простежується консенсус у співвідношенні самостійності ціннісних орієнтацій щодо решти категорій. Так, ціннісні орієнтації підпорядковують усталені психологічні категорії, а частіше – підпорядковуються їм або збігаються з ними. Особливо яскраво це демонструється в дослідженнях потребово-мотиваційної сфери особистості, вивченню якої у фізичному вихованні надається чимало уваги [410, 417, 487, 534].

Мотив – це те, що, відображаючись у свідомості людини, спонукає її до діяльності, спрямовуючи на задоволення певної потреби. У загальному вигляді мотив – це відображення потреби, яка діє як об'єктивна закономірність та виступає як об'єктивна необхідність [397]. Отже, мотив не є однією із складових діяльності, виступаючи складовою системи – мотиваційної сфери особистості [166]. Під мотиваційною сферою особистості Е. П. Ільїн, І. Ю. Кулагіна, В. Н. Комоцький, Л. Д. Столяренко розуміють усю сукупність мотивів, які формуються та динамічно розвиваються впродовж життя залежно від обставин [166]. Але деякі мотиви є відносно стійкими і домінують, утворюючи стрижень усієї сфери (в них проявляється спрямованість особистості) [417, 440].

Питання про природу мотивів особистості є одним із головних. Підґрунтям мотивів є потреби особистості. Для ілюстрації цієї тези вдаємося до відомої «піраміди» потреб особистості А. Маслоу. Згадаємо, що ця модель містить: біологічні потреби, потреби в безпеці, афіліативні потреби, потреби в повазі, престижі, потреби в самоактуалізації [317]. У теоріях мотивації А. Маслоу [317], В. Г. Асєєва [29], В. Г. Леонтьєва [271, 272], А. К. Маркової [294], А. А. Файзуллаєва [464], Х. Хекхаузена [483]. та інших учених наголошується, що мотивація – одне з основних понять, яке використовується для пояснення рушійних сил поведінки, діяльності суб'єкта. Існують різні підходи до класифікації мотивів. Деякі автори, як-от А. К. Маркова [294], В. Б. Полуянов [383] та інші науковці виокремлюють зовнішню і внутрішню мотивацію. Зовнішня мотивація – це «детермінація поведінки фізіологічними потребами та стимуляцією середовища»; а внутрішньою мотивацією є «обумовленість поведінки, яка безпосередньо не випливає з потреб організму та впливів середовища». Відмінними рисами внутрішнього мотиву, як зазначає А. К. Маркова, виступає те, що він не може бути ні соціальною, ні будь-якою конкретною річчю та ніколи не існує поза самою діяльністю, будучи «безпосереднім результатом і продуктом взаємодії людини та її оточення». Причому результат діяльності значною мірою залежить від ступеня усвідомленості мотивів. До внутрішніх мотивів названа авторка відносить пізнавальні інтереси, зацікавленість у результаті, креативність, усвідомлення сенсу та значущості навчання.

Таким чином, мотивами виступають різні спонукання: усвідомлені потреби й інтереси людини, установки та ідеали, переконання та світогляд, почуття й думки. Тому у поведінці й діяльності не слід визначати лише головні прагнення, але й застосовувати ті особливості особистості, які визначають її життєву позицію, її ставлення до різних аспектів дійсності [220, 222].

Теорія та методика фізичної культури надає гіпертрофованої уваги фізичній сфері, натомість ігнорує важливість психічної активності людини. Необхідність зміни ставлення школярів до фізичного виховання є одним із важливіших завдань в освітньому процесі. Саме за цим психологічним параметром можна оцінювати, як та наскільки заняття фізичною культурою відповідають ціннісним еталонам та установкам школярів, їх станам, потребам, інтересам, мотивам. Одним із шляхів підвищення ефективності процесу фізичного виховання школярів є формування мотивації до занять фізичною культурою та спортом [410]. Питання формування професійних мотивів є приватним аспектом загальної проблеми – мотивації поведінки людини. Тому у дослідженні ми спираємося на особистісно-діяльнісний підхід, розроблений С. Д. Рубінштейном та А. Н. Леонтьєвим, які розкривають одну з найважливіших особливостей людини. Учені переконливо доводять те, що люди та їхня психіка формується та розвиваються у процесі практичної діяльності [271, 272, 406]. Для вирішення завдань нашої роботи на першому етапі дослідження було проведено анкетування респондентів, в якому взяли участь школярі 5-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів у кількості 638 осіб, серед яких – 303 дівчат та 335 юнаки. За результатами анкетування виявлено, що в основі потребово-мотиваційної сфери фізичної культури і спорту юнаків і дівчат існують як спільні, так суттєво відмінні пріоритети. Хлопці та юнаки більшою мірою обирають силові види спорту – тхеквондо, боротьбу та футбол. Дівчата надають перевагу різновидам фітнесу, спортивним танцям і волейболу [302, 309, 315]. З 5-го по 11-й класи через різні причини кількість школярів, які займаються спортивною діяльністю, суттєво зменшується (рис. 3.1). Якщо у 5-му класі займаються фізкультурно-спортивною діяльністю 98 % хлопців, то серед восьмикласників їх залишається 26,6 % Так само й у дівчат, із 5-го по 7-й клас простежено зниження інтересу до занять спортом: відповідно його активно виявляють 75 % п’ятикласниць і тільки 33 % учениць 7-го класу. З 8-го класу

кількість, які займаються спортом та фізичною активністю, підвищується до 42 %. Як і в юнаків, простежено позитивну динаміку: 53% старшокласниць займаються спортивною діяльністю у поза навчальний час (рис. 3.2).

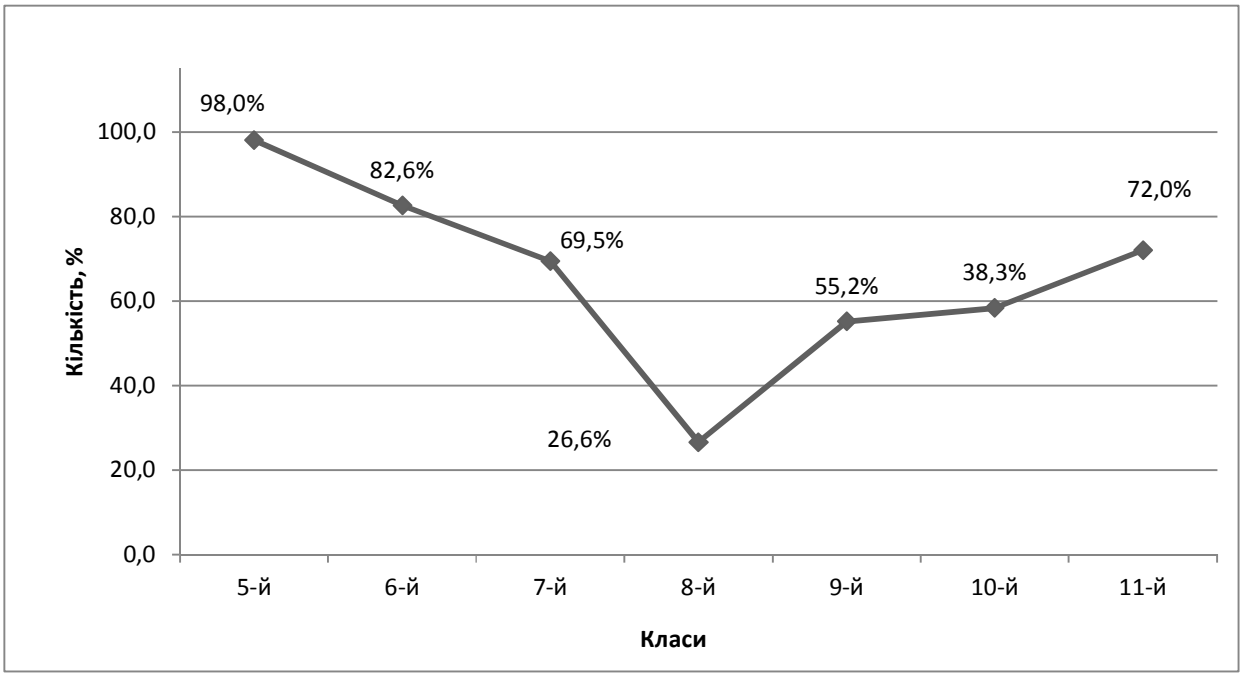

Рис. 3.1. Кількість учнів 5-11 класів, які займаються спортивно-оздоровчою діяльністю (хлопці), %

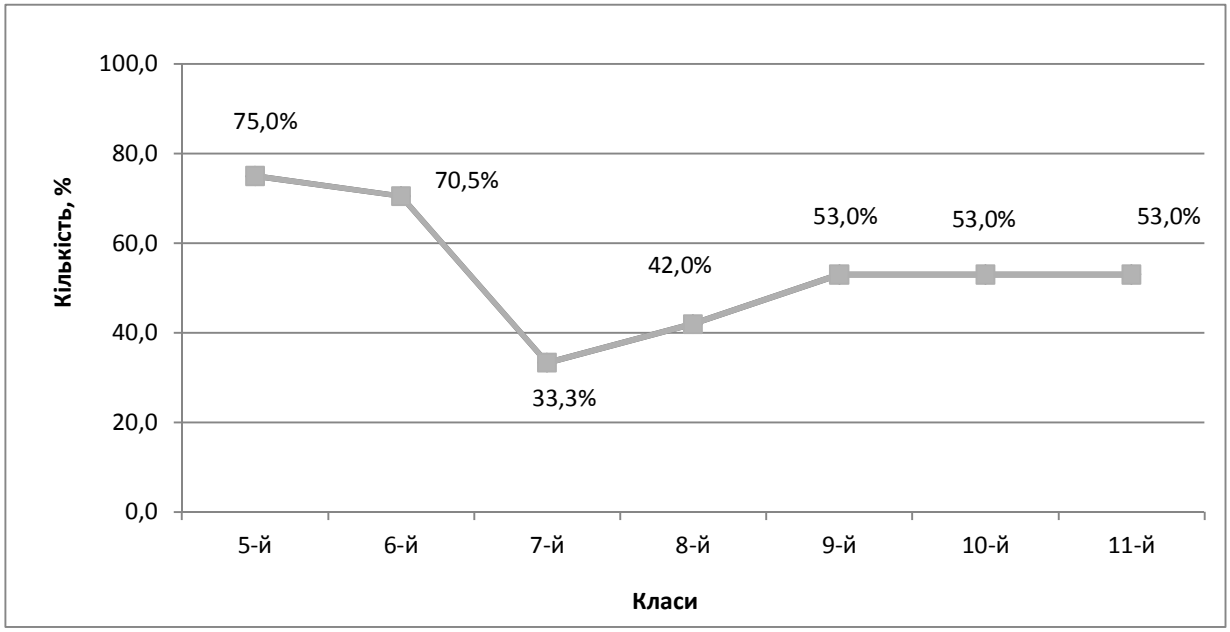

Рис. 3.2. Кількість учнів 5-11 класів, які займаються спортивно-оздоровчою діяльністю (дівчата), %

Серед обстежуваного контингенту займаються спортом 126 респондентів (97 юнаків та 29 дівчат) – баскетболом, волейболом, боротьбою, атлетичною гімнастикою та тхеквондо (табл. 3.1). Інші респонденти відвідують навчальні заняття з фізичного виховання у школі та займаються додатково спортивно-оздоровчою діяльністю. У ранньому юнацькому віці (15-17 років) уже складаються визначені відношення з довколишнім світом. Шкільний вік сенситивний для формування ціннісних орієнтацій. Стають нагальними потреби старшокласників у саморозвитку, самовдосконаленні та самореалізації, що є показником особистісної зрілості та одночасно й умовою її досягнення. Тому, починаючи чи продовжуючи заняття спортом у цьому віці, школярі стають більш мотивованими та цілеспрямованими. Молода людина у 15-17 років уже усвідомлює мету своїх дій і співвідносить їх з мотивами фізичного самовдосконалення.

Починаючи заняття спортом у цьому віці, юнаки спрямовують свою діяльність не на високий спортивний результат, а більшою мірою на оздоровлення організму та вдосконалення фігури. Так, після проведення ранжування інтересів дівчат 5-11 класів до занять спортом було виявлено, що 75% п’ятикласниць займаються спортивно-оздоровчою діяльністю в поза навчальний час (рис. 3.1). Вони обрали такі види спорту: плавання, волейбол, різновиди фітнесу. Але з 25 % дівчат, які не займаються спортом, 17 % мають бажання відвідувати спортивні секції, здебільшого – заняття різновидами фітнесу. У 6-му класі відсоток школярок, які займаються спортивною діяльністю, знизився до 70,5 %, а серед дівчат, які навчаються у 7-му класі – до 33,3 % [302, 309, 315]. Отже, можемо констатувати, що з 5-го по 7-й класи у дівчат також виявлено певне зниження інтересу до занять спортом, як і в хлопців цього віку. Далі простежуємо позитивну динаміку: з 8-го по 11-й класи

підвищується відсоток школярок, які займаються фізкультурно-спортивною діяльністю з 42 % до 53 %.

Таблиця 3.1

Причини, які заважають школярам займатися спортом чи фізичною культурою, (n = 638), %

Клас	Стать	Кількість, n	Варіанти відповідей							
			Брак часу	Відсутність фізкультурно-оздоровчих груп, що мене цікавлять	Батьки не мають змоги оплачувати заняття	Не маю друзів, з якими б відвідував тренування	Не маю потрібних знань для організації занять спортом	Взагалі не маю бажання займатись спортом	Не маю зручного й гарного спортивного одягу	Інше
5	х	21	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
	д	53	32,1	0,0	7,5	7,5	0,0	7,5	7,5	0,0
6	х	50	8,0	4,0	4,0	8,0	0,0	4,0	0,0	0,0
	д	54	24,1	0,0	5,6	18,5	0,0	5,6	0,0	5,6
7	х	34	47,1	14,7	20,6	47,1	14,7	0,0	5,9	0,0
	д	39	48,7	7,7	33,3	25,6	0,0	7,7	7,7	0,0
8	х	55	49,1	12,7	23,6	12,7	0,0	0,0	5,5	0,0
	д	54	57,4	14,8	18,5	32,3	14,8	5,6	5,5	5,5
9	х	90	32,2	10,0	12,2	7,8	4,08	0,0	6,12	4,08
	д	55	43,6	12,7	16,4	20,00	7,3	3,33	0,0	7,3
10	х	12	50,0	8,3	8,3	0,0	25,0	0,0	0,0	8,3
	д	15	53,3	0,0	6,7	26,7	13,3	6,7	0,0	6,7
11	х	41	58,54	2,44	7,32	29,27	4,88	0,0	0,0	2,44
	д	65	72,31	10,77	12,31	4,62	3,08	4,62	1,54	4,62

Найбільш популярними з видів спорту виявляються волейбол, баскетбол, плавання та різновиди фітнесу. Незважаючи на виявлену вікову позитивну динаміку щодо занять спортом та спортивно-оздоровчою діяльністю у наших респондентів відсоток байдужих до фізичної активності залишився досить

суттєвий. Також із віком спостерігається поступове зменшення кількості школярів, які залишаються у професійному спорті.

Щоб зрозуміти причини небажання юнаків та дівчат займатися спортом та фізичною активністю, ми поставили таке питання: «Назвіть причини, які заважають Вам займатися спортом чи фізичною культурою?». Результати анкетування засвідчили, що відповіді юнаків і дівчат майже не відрізняються (табл. 3.2). Серед головних було названо такі: брак вільного часу, неспроможність батьків оплачувати спортивні заняття, відсутність цікавих спортивно-оздоровчих груп, відсутність друзів, із якими можна відвідувати тренування.

Кількість відповідей «відсутність вільного часу» зростає з віком у дівчат з 32,1% (5-й клас) до 72,31 % (11-й клас), у юнаків – з 0 % (5-й клас) до 58,5 % (11-йклас). Можна припустити, що юнаки й дівчата, які не займаються спортом, не мають належного рівня мотивації до фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності, їхні цінності у сфері фізичної культури не сформовані, а надана відповідь «брак часу» видається формальною відмовкою. Треба зазначити, що жоден із респондентів не дав відповіді, що взагалі не має бажання займатися спортом. Вони вигадують інші причини, щоб виправдати себе: відсутність спортивної секції поблизу місця проживання, фінансова неспроможність батьків оплачувати заняття тощо.

З метою дослідження вікової динаміки мотивації школярів до занять спортом та фізичною культурою ми охопили досить широку вікову категорію респондентів. Учасникам експерименту було поставлене таке питання: «З якою метою Ви відвідуєте уроки фізичної культури?» (табл. 3.2, 3.3).

Результати дослідження засвідчили, що мотивація школярів щодо відвідування уроків фізичної культури має певні особливості, які залежать від статі та віку респондентів. Більшість учасників експерименту під час

визначення мотивів не обмежилася однією відповіддю, переважно обираючи два або три варіанти відповіді.

Таблиця 3.2.

Мотиви школярів щодо відвідування уроків фізичної культури, (хлопці), (n = 303), %

№ з/п	Варіанти відповідей	Класи						
		5-й (n=21)	6-й (n=50)	7-й (n=34)	8-й (n=55)	9-й (n=90)	10-й (n=12)	11-й (n=41)
1	Знаю, що це корисно	20,0	13,0	26,6	40,9	50	33,3	44
2	Отримати залік	60,0	39,1	53,3	40,9	34,2	33,3	60
3	Цікаво на заняттях	92,6	17,3	6,6	16,3	21	8,38	20
4	Виховувати вольові якості	0	13	20	9	7,8	0	12
5	Отримати консультацію для самостійних занять	0	4,3	0	0	5,2	0	0
6	Поліпшити фізичну підготовленість	26,6	26	13,3	27	28,9	50	20
7	Не мати заборгованості з предмету	13,3	34,7	40	22,7	18,4	25	36
8	Навчитися нових вправ	25	13	13,3	4,5	10,5	8,3	0

Проаналізувавши їх, маємо відповідні результати. Серед юнаків найбільшої значущість набули відповіді: «для отримання заліку з фізичного виховання» та «щоб не мати заборгованості з предмету».

З’ясовано, що тільки 20 % учнів 5-го класу, 13 % – 6-го та 26,6% 7-го обрали відповідь:«знаю, що це корисно». З опитаних п’ятикласників виявили зацікавленість заняттями 92,6 %. Із 6-го класу відсоток хлопців, яким цікаво на заняттях з фізичної культури, суттєво зменшується. Про це свідчить мінімальна

кількість обраних відповідей за такими мотиваційними прикладами: «цікаво на заняттях» (5-й клас – 92,6 %, 6-й клас – 17,3 %, 7-й клас – 6,6 %, 8-й клас – 16,3 %, 9-й клас – 21,0 %, 10-й клас – 8,3 %, 11-й клас – 20 %), «навчитися нових вправ» (5-й клас – 25 %, 6-й клас –13,0 %, 7-й клас – 13,3 %, 8-й клас – 4,5 %, 9-й клас – 10,5 %, 10-й клас – 8,3 %, 11-й клас – 0,0 %).

Таблиця 3.3.

Мотиви школярів щодо відвідування уроків фізичної культури (дівчата), (n = 335), %

№ з/п	Варіанти відповідей	Класи						
		5-й (n=53)	6-й (n=54)	7-й (n=39)	8-й (n=54)	9-й (n=55)	10-й (n=15)	11-й (n=65)
1	Знаю, що це корисно	57,1	5,8	58,3	38,1	38,4	40	33,3
2	Отримати залік	32	35,2	50	47,6	34,6	33,3	46,6
3	Цікаво на заняттях	21,4	23,5	16,6	19	34,6	33,3	26,6
4	Виховувати вольові якості	14,2	29,4	8,3	0	3,8	13,3	3,3
5	Отримати консультацію для самостійних занять	7,1	17,6	8,3	4,7	3,8	0	0
6	Поліпшити фізичну підготовленість	25	35,9	33,3	0	15,3	20	23,3
7	Не мати заборгованості з предмету	18,2	47	8,3	57,1	11,5	46,6	13,3
8	Навчитися новим вправам	21	17,6	0	14,2	11,5	13,3	3,3

Аналізуючи відповіді дівчат на це питання (табл. 3.4), ми визначили, що: 47,6 % дівчат, які навчаються у 8-му класі, 46,6 % десятикласниць та 46,6 % випускниць також обрали відповідь: «щоб не мати заборгованості з предмету» або «для отримання заліку з фізичного виховання». У виборі мотиву відвідування уроків фізичної культури дівчата і хлопці були одностайні. Це свідчить, по-перше, про відсутність у школярів усвідомленої необхідності рухової активності для здоров’я людини, по-друге, про несформованість у підлітків цінностей фізичної культури.

Отже, групуючи мотиви відвідування уроків фізичної культури, які обрали респонденти, можна зробити висновок, що з оздоровчою та рекреаційною метою їх відвідують 35% дівчат, а це на 10 % більше, ніж хлопців [302, 309, 307, 315]. Мотив «щоб підвищити свою рухову активність» обрало на 20% більше дівчат,ніж юнаків. Мотив «цікаво на заняттях» також обирали дівчата на 20% частіше, ніж юнаки. Підбиваючи підсумки, можна припустити, що в юнаків мотивація щодо відвідування уроків фізичної культури нижча, ніж у дівчат. Порівнюючи відповіді школярів, котрі займаються та не займаються спортом, можна зазначити, що в спортсменів (юнаків і дівчат) перше місце посідає мотив знань про користь занять фізичною культурою. Друге й третє місця надано відповіді «поліпшити власну фізичну підготовленість».

На питання «З якою метою Ви б займалися фізичними вправами?»ми отримали дещо інші результати (табл. 3.4). З'ясовано, що вже в молодшому шкільному віці відповіді школярів різної статі суттєво відмінні.

Це підтверджує науково доведений факт, що рухова активність хлопців віком 10-11 років вища, ніж у дівчат [49, 130, 168], а період 15-17 років дослідники вважають складним віком та пов'язують його зі статевим дозріванням. Тому пріоритетні мотиви респондентів щодо занять фізичними вправами є різними як у віковому аспекті, так і в статевому. При обранні пріоритетними мотивів щодо занять фізичними вправами юнаками з 5-го по 7-й класи перевагу було віддано руховій активності, змаганням та спілкуванню з друзями. Це дійсно так, оскільки саме в цьому віці, за твердженням учених, активно беруть участь у шкільних змаганнях, позитивно ставляться до рухової активності і виконання різноманітних фізичних вправ [331, 368]. Тому на першому місці у хлопців 5-го та 6-го класів стоїть відповідь «узяти участь у змаганнях» (52,4 % та 48,0 % відповідно), на другому – «для самоствердження» (38,1 % та 44,0 % відповідно), на третьому – «спілкування з друзями» (28,6 % та 40,0 %). На останніх позиціях у хлопців 5-го та 6-го класів були розташовані

відповіді: «зниження зайвої ваги тіла» (0 %), «активний відпочинок та розваги» (14,3 % та 4,0 %). З 8-го класу мотив «удосконалення форми тіла» стає одним із пріоритетних разом із мотивом «спілкування з друзями», а в старших класах він розташовується на першому місці. Юнаки старших класів (15-17 років) пріоритетними мотивами щодо занять фізичними вправами визначають такі: «удосконалення форми тіла» (58,3% та 51,2%), «поліпшення стану здоров'я» (50,0 % та 39,0 %) та «підвищення фізичної підготовленості» (41,7 % ; 43,9%). Підвищити фізичну підготовленість юнаки-старшокласники мають бажання більше, ніж юнаки 5-8-х класів на 20–30 %. Дівчата 5-го та 6-го класу своїми відповідями також продемонстрували позитивне ставлення до рухової активності. На першому місті в них відповіді: «взяти участь у змаганнях» (6-й клас – 46,3 %) та «спілкування з друзями» (5 клас – 39,6 %). Другі позиції посіли відповіді: «удосконалення форми тіла» (35,8 % та 29,6 % відповідно) та «поліпшення стану здоров'я» (32,1 % та 40,7% відповідно). На останньому місці у п'ятикласниць посіла відповідь «підвищення фізичної підготовки» (14,2 %). Виявлено, що дівчата вже з 11 років стежать за своєю фігурою. Підтвердженням того є визначення мотиву «зниження зайвої ваги тіла» одним із суттєвих та головних серед мотиваційних пріоритетів щодо занять фізичними вправами.

Таким чином, уперше визначено мотиваційні пріоритети до занять фізичною культурою юнаків і дівчат, які спрямовані на удосконалення зовнішнього вигляду та фігури. Їхні бажання займатися фізичною культурою і спортом більшою мірою пов'язані з мотивацією вдосконалення форм тіла. Починаючи заняття спортом у віці 15-17 років, юнаки спрямовують свою діяльність не на високий спортивний результат, а більшою мірою на оздоровлення організму та вдосконалення фігури [207, 238, 241, 302, 310].

Таблиця 3.4.

Мотиви школярів щодо занять фізичними вправами, %

Клас	Стать	n	Варіанти відповідей									
			Спілкування з друзями	Досягнення високого спортивного результату	Удосконалення форми тіла	Активний відпочинок, розваги	Поліпшення стану здоров'я	Зниження зайвої ваги тіла	Підвищення фізичної підготовленості	Отримання задоволення від рухової активності	Участь у змаганнях	Самоствердження
5	х	21	28,6	4,8	38,1	14,3	19,0	0,0	9,5	14,3	52,4	38,1
	д	53	39,6	32,1	35,8	17,0	32,1	17,0	15,1	7,5	20,8	20,8
6	х	50	40,0	26,0	30,0	4,0	4,0	0,0	14,0	8,0	48,0	44,0
	д	54	29,6	35,2	29,6	11,1	40,7	11,1	40,7	11,1	46,3	24,1
7	х	34	52,9	26,5	0,0	47,1	0,00	0,0	41,2	32,4	32,4	14,7
	д	39	66,7	7,7	33,3	25,6	7,7	33,3	17,9	25,6	7,7	0,0
8	х	55	36,4	18,2	36,4	23,6	18,2	5,5	32,7	18,2	18,2	14,5
	д	54	42,6	27,8	42,6	24,1	24,1	18,5	5, 6	9,3	24,1	0,0
9	х	90	32,65	34,69	32,65	22,45	28,57	6,12	22,2	14,4	14,4	28,9
	д	55	30,00	12,7	49,1	27,3	50,00	23,33	7,3	3,6	7,3	10,9
10	х	12	25,0	41,7	58,3	41,7	50,0	8,3	41,7	16,7	25,0	16,7
	д	15	20,0	20,0	53,3	13,3	53,3	20,0	20,0	13,3	0,0	20,0
11	х	41	34,15	46,34	51,22	21,95	39,02	21,95	43,90	21,95	26,83	26,83
	д	65	10,77	18,46	76,92	29,23	55,38	30,8	33,85	21,54	12,31	20,00

Результати аналізу відповідей респондентів, які займаються спортом, свідчать про те, що мотиви «досягнення високого спортивного результату», «участь у змаганнях» та «підвищення фізичної підготовленості» є для них пріоритетними. Порівнюючи відповіді спортсменів, можна зауважити, що в них на першому місці перебуває мотив знань про корисність занять фізичною культурою. Також до пріоритетних мотивів спортсмени віднесли можливість поліпшити свою фізичну підготовленість.

Продовжуючи дослідження у визначенні ставлення юнаків і дівчат до фізичної активності та спорту, вивчаючи їхні мотиви, інтереси та захоплення у сфері фізичної культури, ми проаналізували відповіді на таке питання: «Що Вас спонукає займатися фізичними вправами?» (табл. 3.5). Найбільш поширеною у хлопців 11-12 років (5-6-й класи) були відповіді – «дають пораду батьки» та «дав пораду вчитель фізичної культури». Учні 7-го та 8-го класів мотив спонукань до занять фізичними вправами «передачі по телевізору», поставили на перше місце. Друге місце у них посіла відповідь – «дали пораду друзі».

У юнаків старших класів на першому місці за рейтингом стоїть відповідь «знання про користь занять фізичними вправами». Тобто свідомий вибір такої відповіді школярів, які не займаються спортом, може свідчити про достатній рівень зовнішньої інформації щодо впливу фізичних вправ на загальний рівень фізичної підготовки та фізичного здоров’я людини. І якщо юнаки досі не займалися спортом, є надія, що вони мають досить вагому мотивацію для занять фізкультурно-оздоровчою діяльністю.

У дівчат 5-го та 6-го класів відповіді «передачі по телевізору» і «дав пораду вчитель фізичної культури» займають перші позиції. Тобто ми бачимо невелику різницю відповідей юнаків та дівчат щодо того, хто має більший вплив на прийняття рішення та чи є це рішення самостійним. Таким чином, у хлопців та дівчат 10–11 років поради та приклади батьків і вчителів відграють значну роль у прийнятті того чи іншого рішення.

Таблиця 3.5

Фактори, які спонукають учнів до занять фізичними вправами, (n = 638), %

Клас	Стать	n	Варіанти відповідей							
			Поради вчителя фізкультури	Поради батьків	Поради друзів	Передачі по телевізору	Знання про користь занять фізичними вправами	Відвідування змагань	Публікації в газетах, журналах	Інше
5	х	21	14,3	71,4	19,0	47,6	14,3	14,3	0,0	0,0
	д	53	11,3	39,6	20,8	50,9	15,1	0,0	28,3	0,0
6	х	50	34,0	60,0	18,0	30,0	4,0	18,0	14,0	0,0
	д	54	5,6	24,1	29,6	64,8	18,5	35,2	40,7	0,0
7	х	34	26,5	14,7	52,9	52,9	5,9	20,6	20,6	0,0
	д	39	7,7	7,7	41,0	82,1	0,0	7,7	33,3	0,0
8	х	55	23,6	23,6	32,7	32,7	9,1	9,1	5,5	9,1
	д	54	14,8	18,5	27,8	61,1	14,8	9,3	38,9	9,3
9	ю	90	14,4	24,4	31,1	53,3	7,8	14,4	2,2	14,4
	д	55	12,7	20,0	23,6	47,3	0,0	0,0	0,0	20,0
10	х	12	8,3	8,3	8,3	25,0	58,3	0,0	0,0	16,7
	д	15	13,3	26,7	20,00	53,3	33,3	6,7	0,0	13,3
11	х	41	7,32	21,95	21,95	43,90	21,95	12,20	0,0	12,20
	д	65	7,69	20,00	20,00	30,77	35,4	6,15	3,1	9,23

Але дівчата у цьому віці вже більш самостійні у прийняті рішень, у них починає переважати емоційний компонент [242, 309, 312, 314, 315].

З віком у юнаків та дівчат спонукання змінилися. Уже у 10-му та 11-му класах дівчата на перше місце поставили відповідь «знання про користь занять фізичними вправами», на другому місці залишили відповідь «передачі по телевізору». У юнаків перше місце посіла відповідь «дають пораду друзі», а друге – «знання про користь фізичних вправ». Дослідження науковців доводять, що заняття фізичною культурою та спортом суттєво впливають на систему

цінностей, інтересів, поглядів підлітків. Тому ми вважаємо, що відповідь респондентів що «знання про користь занять фізичними вправами» свідчить про свідомість вибору підлітків. Порівнюючи відповіді школярів, які займаються спортом, можна визначити, що в них на першому місці розташовується мотив знань про користь занять фізичною культурою і спортом, на другому та третьому місцях – «можливість покращити свою фізичну форму». Із практичного досвіду відомо: якщо батьки самі займалися спортом, то в сім'ї культивуються заняття спортом та фізичною активністю, до яких з раннього віку залучаються діти. Це дозволяє підтвердити встановлений науковцями факт, що одним із суттєвих зовнішніх факторів, які впливають на мотивацію школярів займатися спортом, є порада батьків [47].

Аналізуючи мотиви щодо занять фізичними вправами, ми виявили різницю їх прояву у респондентів за віком і за статтю, а порівнюючи спонукання при заняттях фізичними вправами, суттєвої різниці між відповідями юнаків і дівчат не помітили. Однак було виявлено вікові відмінності у відповідях респондентів. Отже, з'ясовано, що вплив батьків на прийняття рішень підлітків у 16-17 років зменшується, натомість авторитет інших людей та їхня думка стають більш значущими. Таким чином, на мотивацію підлітків щодо спортивно-оздоровчої діяльності, незалежно від того, займаються вони систематично спортом чи ні, суттєво впливає думка батьків, друзів та передачі по телебаченню та Інтернету. У старшому підлітковому та юнацькому віку більш свідомим є вплив інформації Інтернет-мереж та ЗМІ, яка може стати мотивованим спонуканням до занять фізичними вправами.

Для виявлення динаміки змін пріоритетів у формі проведення дозвілля ми провели дослідження, спрямоване на вивчення інтересів юнаків і дівчат у вільний від занять час. Респондентам було поставлене питання: «Чим Ви захоплюєтеся у вільний час?» (табл. 3.6, 3.7). Аналізуючи відповіді школярів, можна констатувати, що пріоритети щодо дозвілля учнів ЗЗСО мають певні

вікові та статеві відмінності. Результати опитування свідчать про різнобічність інтересів та захоплень юнаків і дівчат. Головною відмінністю є захоплення, які посідають провідні місця у рейтингу. Характерно, що відповідь – «спілкування з друзями» є пріоритетною майже у всіх респондентів. Лише у хлопців 5-го класу, дівчат 10-го класу та юнаків, які займаються атлетичною гімнастикою, відповідь «спілкування з друзями» стоїть на 2-му місці. У спортсменів, які займаються атлетичною гімнастикою, «заняття спортом» виявляється пріоритетним видом дозвілля. Юнаки у вільний час віддають перевагу слуханню музики (6-й, 9-й, 10-й, 11-й класи), читанню художньої літератури (7-й клас) та заняттям спортом (8-й, 9-й класи). У дівчат виокремлюються такі інтереси: 1-е місце – «спілкування з друзями», 2-е та 3-є – «читання художньої літератури», «слухання музики», «вивчення іноземної мови» та «допомога батькам».

Нами визначено спільні інтереси у проведення вільного часу юнаків і дівчат за такими видами дозвілля: спілкування з друзями, музика, вивчення іноземної мови та заняття спортом. З віком для юнаків читання художньої літератури стає менш вагомим, ніж для дівчат.

Характерно, що тільки в хлопців, які займаються атлетичною гімнастикою, на першому місці перебуває «заняття спортом». Для них, імовірно, тренування є також і видом активного дозвілля. У юнаків відвідування клубів та дискотек за рейтингом посідає з 9 по 12 місця, натомість у дівчат – з 4 по 8. Спортсмени меншою мірою зацікавлені клубами та дискотеками (9 місце), ніж школярі, які не займаються спортом.

Таблиця 3.6

Структура інтересів до видів діяльності у вільний час, (хлопці), (n = 303)

Чим Ви захоплюєтесь у вільний час?	5 клас		6 клас		7 клас		8 клас		9 клас		10 клас		11 клас	
	n = 21		n = 50		n = 34		n = 55		n = 90		n = 12		n = 41	
	$\bar{x}$	Рейтинг	$\bar{x}$	Рейтинг	$\bar{x}$	Рейтинг	$\bar{x}$	Рейтинг	$\bar{x}$	Рейтинг	$\bar{x}$	Рейтинг	$\bar{x}$	Рейтинг
Спілкуюся з друзями	2,73	2	2,04	1	3,27	1	3,00	1	2,88	1	3,00	1	4,20	1
Читаю художню літературу	5,73	4	4,43	3	4,13	2	4,95	2	6,59	4	7,92	8	6,56	6
Граю на музичних інструментах, співаю	9,56	11	8,22	8	9,40	10	8,31	12	8,00	9	10,33	11	8,64	11
Слухаю музику	6,00	5	3,43	2	5,53	5	6,47	6	6,94	6	3,00	1	5,29	3
Відвідую дискотеки	8,94	10	9,00	9	11,07	12	8,40	13	8,91	12	8,50	9	7,09	9
Займаюся спортом	2,60	1	6,96	6	4,80	3	5,80	4	4,78	2	4,50	4	5,24	2
Вивчаю іноземну мову	7,06	6	5,65	5	5,80	6	5,63	3	7,88	8	9,17	10	7,06	8
Граю в комп’ютерні ігри	4,93	3	5,17	4	4,93	4	6,17	5	8,63	10	5,08	5	5,97	4
Малюю	9,81	12	9,57	11	10,00	11	8,42	14	10,16	13	10,33	11	9,21	12
Займаюсь технікою	8,75	9	10,09	12	5,93	7	7,27	8	7,66	7	7,50	7	7,63	10
Дивлюсь телевізор	7,63	8	8,22	7	6,53	8	6,68	7	6,69	5	6,25	6	6,94	7
Допомагаю батькам	7,19	7	9,57	10	7,53	9	8,16	11	6,53	3	4,33	3	6,14	5
Займаюсь у гуртках народної творчості	13,06	14	11,13	14	12,67	13	7,60	9	8,84	11	11,50	13	9,97	13
Інше	11,31	13	10,91	13	13,40	14	7,78	10	10,94	14	13,08	14	10,85	14

Таблиця 3.7

Структура інтересів до видів діяльності у вільний час (дівчата), (n = 335)

Чим Ви захоплюєтесь у вільний час?	5 клас		6 клас		7 клас		8 клас		9 клас		10 клас		11 клас	
	n = 21		n = 50		n = 34		n = 55		n = 90		n = 12		n = 41	
	$\bar{x}$	Рейтинг	$\bar{x}$	Рейтинг	$\bar{x}$	Рейтинг	$\bar{x}$	Рейтинг	$\bar{x}$	Рейтинг	$\bar{x}$	Рейтинг	$\bar{x}$	Рейтинг
Спілкуюся з друзями	3,82	1	3,82	1	1,67	1	3,10	1	2,00	1	4,27	2	3,60	1
Читаю художню літературу	5,29	2	5,47	4	4,00	2	5,33	2	5,07	2	4,33	3	5,60	3
Граю на музичних інструментах, співаю	6,61	6	7,18	8	8,75	11	7,57	3	7,93	8	7,60	8	7,14	11
Слухаю музику	5,54	3	5,06	2	5,17	3	6,62	10	6,20	3	3,33	1	3,69	2
Відвідую дискотеки	7,64	9	7,94	10	5,58	4	8,67	7	8,00	9	8,47	10	6,40	7
Займаюся спортом	8,00	11	8,88	11	8,25	10	7,57	11	6,87	5	7,13	5	5,83	4
Вивчаю іноземну мову	5,89	4	5,24	3	5,75	5	4,24	8	8,87	11	6,27	4	5,85	5
Граю в комп'ютерні ігри	7,64	9	6,82	6	6,75	6	11,19	12	9,80	12	7,67	9	6,71	8
Малюю	7,43	8	7,88	9	6,75	6	8,81	13	10,40	13	7,27	7	7,10	10
Займаюсь технікою	9,96	13	10,65	13	11,33	12	11,45	14	10,53	14	9,93	12	8,67	13
Дивлюсь телевізор	7,39	7	6,88	7	8,08	9	6,81	5	7,07	6	7,13	5	6,98	9
Допомагаю батькам	6,50	5	6,65	5	7,83	8	6,52	3	6,80	4	8,73	11	5,90	6
Займаюсь у гуртках народної творчості	9,07	12	10,18	12	12,17	13	6,62	8	7,33	7	10,60	13	8,04	12
Інше	13,00	14	12,53	14	12,92	14	10,95	6	8,13	10	11,93	14	9,69	14

У дівчат-спортсменок відповідь «відвідування дискотек» також розташована на одному із останніх місць. Як для хлопців, так і для дівчат незначущим виявився інтерес до малювання та занять у гуртках народної творчості. У дівчат інтерес до художньої літератури входить до пріоритетних, натомість у юнаків він займає нижчі позиції. Серед інших видів дозвілля молодь обирає переважно музику та інформацію Інтернет-мереж і телебачення.

3.2. Моделі ціннісних орієнтацій у поведінкових характеристиках особистості школярів різних вікових груп

З точки зору ціннісного підходу до вивчення особливостей формування свідомості особистості всі явища дійсності (включно із вчинками людей) можуть бути представлені у вигляді набору цінностей, що виражає суб'єктивну оцінку індивідом цих явищ з позиції їх необхідності при задоволенні його потреб і інтересів [74, 230]. Тому одним із завдань нашого дослідження було вивчення ціннісних орієнтацій школярів як узагальненого показника особливостей їхньої життєвої позиції, спрямованості прагнень і домагань, характеру активності [238].

У зв'язку з цим у запропонованій респондентам анкеті було поставлене питання: «Що Ви найбільше цінуєте в людях?». Аналіз результату опитування дозволив з'ясувати, наскільки змінюються та відрізняються пріоритетні цінності та якості характеру юнаків і дівчат залежно від віку. Враховуючи особливості та відмінності у відповідях юнаків і дівчат на дане питання, ми розробили моделі ціннісних орієнтирів у поведінкових характеристиках особистості школярів у різні вікові періоди (рис. 3.3, 3.4).

Модель «ідеалу» особистості у хлопців 11-13 років виявилась людиною досить жорстокою, сильною й агресивною. Пріоритетними людськими цінностями для них стали: «вміння досягати мети будь-яким шляхом», «фізична сила» та «безкомпромісність». Далі, за рейтингом, розташовані якості, що свідчать про певний вплив вчителів та батьків на світогляд школярів даного

віку. Четверту позицію за рейтингом посіла цінність «уміння себе поводити на людях», на п'ятому – «оптимістичність та виваженість». Такі відмінності, порівняно з відповідями школярів, які займаються спортом, імовірно, криються в нереалізованості бажань бути фізично сильним, мати відчуття перемоги над суперником, переваги над товаришами за рахунок яких-небудь досягнень у навчанні або в спорті. У спортсменів ці потреби реалізовані, і тому на перший план виступають етичні якості людини інтелігентної, з широким світоглядом, комунікабельної і надійної.

Вже з 7-го класу пріоритетність цінностей змінюється, вони стають не такими агресивними. У хлопців 7-го класу після «вміння досягати мети будь-яким шляхом» на другому місці посідає цінність «вміння поводися на людях», з 8-го класу у юнаків до п'ятірки пріоритетних цінностей входять: «інтелігентність та широке коло інтересів», «товариськість та комунікабельність», «гарна зовнішність» та «вміння поводитися на людях». Певною мірою модель їх «ідеалу» співпадає с моделлю спортсменів. У хлопців 5-го, 6-го, 7-го та 8-го класів «гарна зовнішність» посідає з 11-го по 13-е місце. А вже з 9-го класу (14 років) – переміщується на 3, 4 та 5 місця.

У дівчат 5-го та 6-го класів (11-13 років) пріоритетними цінностями є «товариськість та комунікабельність», «вміння поводитися на людях» та «інтелігентність та широке коло інтересів». Далі, з віком, на перші місця виходять «гарна зовнішність» та «гарний одяг». Як ми бачимо у дівчат на перший план виступають етичні якості людини, вони звертають більше уваги на те, як людина одягнена і яка в неї зовнішність

У юнаків і дівчат старших класів «товариськість та комунікабельність» займає лідируючу позицію. «Інтелігентність та широке коло інтересів» у дівчат старших класів виходить на друге місце, натомість у юнаків на другому місці знаходяться:«вміння досягати мети будь-якими засобами» та «фізична сила». Цінності «вміння себе поводити на людях» та «гарна зовнішність» у юнаків 9-х та 10-х класів розташовані на 3-му та 4-му місцях, у старшокласників – на 5-му. Привертає увагу, як змінюється відношення до цінності «фізична сила» хлопців

та юнаків з віком. Якщо у з 5-го до 8-го класу «фізична сила» за рейтингом входить до першої п’ятірки пріоритетних цінностей, то старшокласники розташовують її вже на 6-му та 7-му рейтингових місцях. Натомість цінність «гарний одяг» з віком у юнаків стає більш значущою. У хлопців 5-го та 6-го класів вона посідає останні рейтингові місця, а з дев’ятого класу переміщується до п’ятірки пріоритетних. У дівчат цінності «гарна зовнішність» та «гарний одяг» вже з 5-го класу є пріоритетними та практично не змінюють своїх позицій до 11-го класу, входячи до п’ятірки пріоритетних цінностей, які більш за все цінують у людях.

Більш жорстокою та агресивною виявилася модель ідеалу та цінностей у респондентів, які займаються спортом. Причому суттєвої різниці між вибором пріоритетних цінностей у юнаків та дівчат ми не виявили. До п’ятірки пріоритетних цінностей, які більш за все цінують спортсмени в людях віднесено: «безкомпромісність», «жорстокість та безапеляційність», «авантюризм та безцеремонність», «вміння підкорити собі інших». Такі відмінності у порівнянні з відповідями студентів, які не займаються професійно спортом, імовірно криються у бажанні бути фізично сильним, досягати успіху, бути першим у своїх досягненнях та отримувати відчуття перемоги над своїм суперником. Відмінністю між юнаками та дівчатами, які займаються спортом, виявилось відношення до зовнішнього вигляду. Виявилося, що юнаки звертають більше уваги на те, як людина одягнена та як вона виглядає.

Рис. 3.4. Моделі ціннісних орієнтирів у поведінкових характеристиках особистості школярів, які займаються спортом

Модель «ідеалу» людських цінностей у респондентів, які займаються спортом, також виявилася більш жорсткою та цілеспрямованою (рис. 3.4).

Суттєвої різниці між вибором пріоритетних цінностей юнаків і дівчат не виявлено. В їх моделях присутні маскулінні якості характеру. До п'ятірки пріоритетних якостей входить фізична сила, якої не має в моделях ціннісних орієнтирів хлопців і дівчат, які не займаються спортом. Імовірно це криється у бажанні бути фізично сильним, досягати успіху, бути першим у своїх досягненнях та отримувати відчуття перемоги над своїм суперником. Відмінністю між юнаками та дівчатами, які займаються спортом, є ставлення до зовнішнього вигляду. Виявилося, що юнаки-спортсмени звертають більше уваги, ніж дівчата, на те, як людина одягнена та як вона виглядає.

Отже, у результаті соціологічного опитування у нашому дослідженні вперше розроблено моделі ціннісних орієнтирів у ціннісних та поведінкових характеристиках школярів у різні вікові періоди. Також проведено порівняльний аналіз між учнями, які займаються та не займаються спортом. Доведено, що у віковому та статевому аспектах між моделями ціннісних орієнтирів юнаків та дівчат існують як спільні пріоритетні ціннісні орієнтації, так і досить суттєві розходження у виборі характерних рис особистості. Це свідчить про вікову зміну пріоритетних якостей, завдяки яким школярі досягають власної життєвої мети [240, 235, 308, 318, 319].

3.3. Моделі ціннісних орієнтирів індивідуальної фізичної культури школярів різних вікових груп

Для з'ясування ціннісних якостей, які в уяві школярів уособлюють фізичну культуру, ми поставили питання: «*Кого Ви вважаєте фізично культурною людиною*?». Враховуючи відповіді школярів на дане запитання та якісні характеристики їх індивідуальної фізичної культури, ми розробили моделі ціннісних орієнтирів індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат в різні вікові періоди (рис. 3.5, 3.6). За рейтингом більшість респондентів 11-13 років на перше місце поставили відповідь «того, хто займається спортом». До пріоритетних якостей хлопці віднесли «того, хто володіє фізичними навичками

у різних видах спорту» та «того, хто досяг і підтримує свій рівень фізичного здоров'я на високому рівні». У дівчат даного віку дещо інші пріоритети: «того, хто досяг і підтримує свій рівень фізичного здоров'я на високому рівні» та «того, хто досяг гармонійності фізичного і духовного розвитку». Юнаки 14-15 років пріоритетними якостями, що характеризують фізично культурну людину, вважають ту, яка займається спортом (1-е місце) та підтримує здоровий спосіб життя (2-е місце). Третє місце посідає той, хто досяг і підтримує свій рівень фізичного підготовленості на високому рівні. Дівчата в цьому віці віддали перевагу тим, хто займається спортом (1 місце) (рис. 3.5.). Далі за рейтингом постали ті, хто підтримує здоровий спосіб життя (2-ге місце). В 11-му класі дівчата на перше місце у визначенні фізично-культурної людини розмістили відповідь «той, хто дотримується здорового способу життя», далі за рейтингом відповідь – «той, хто досяг гармонійності фізичного і духовного розвитку» і «той, хто підтримує свій рівень фізичного здоров'я на високому рівні». Привертає увагу факт, що «регулярні заняття фізичними вправами самостійно» за рейтингом розташовано на останніх місцях як у юнаків, так і у дівчат.

Уявлення школярів, які не займаються спортом, про якості, що характеризують фізично культурну людину, передусім стосуються саме спортивної діяльності. На 2-му місці – знання про вплив фізичних вправ на організм людини, на 3-му – дотримання здорового способу життя. 4-те місце відводиться гармонійності фізичного і духовного розвитку людини, на 5-ту – володіння широким колом рухових умінь і навичок, 6-те місце посідає вміння самому складати індивідуальну програму занять, і тільки потім (7-ме місце) враховується регулярність самостійних занять. Основна мета фізичного виховання – досягнення високого рівня фізичного здоров'я та підтримка його впродовж тривалого періоду життя, на жаль, у них залишається на одному з останніх місць, що свідчить про недостатню сформованість сутності понять «фізична культура» і «спорт» у школярів обох статей.

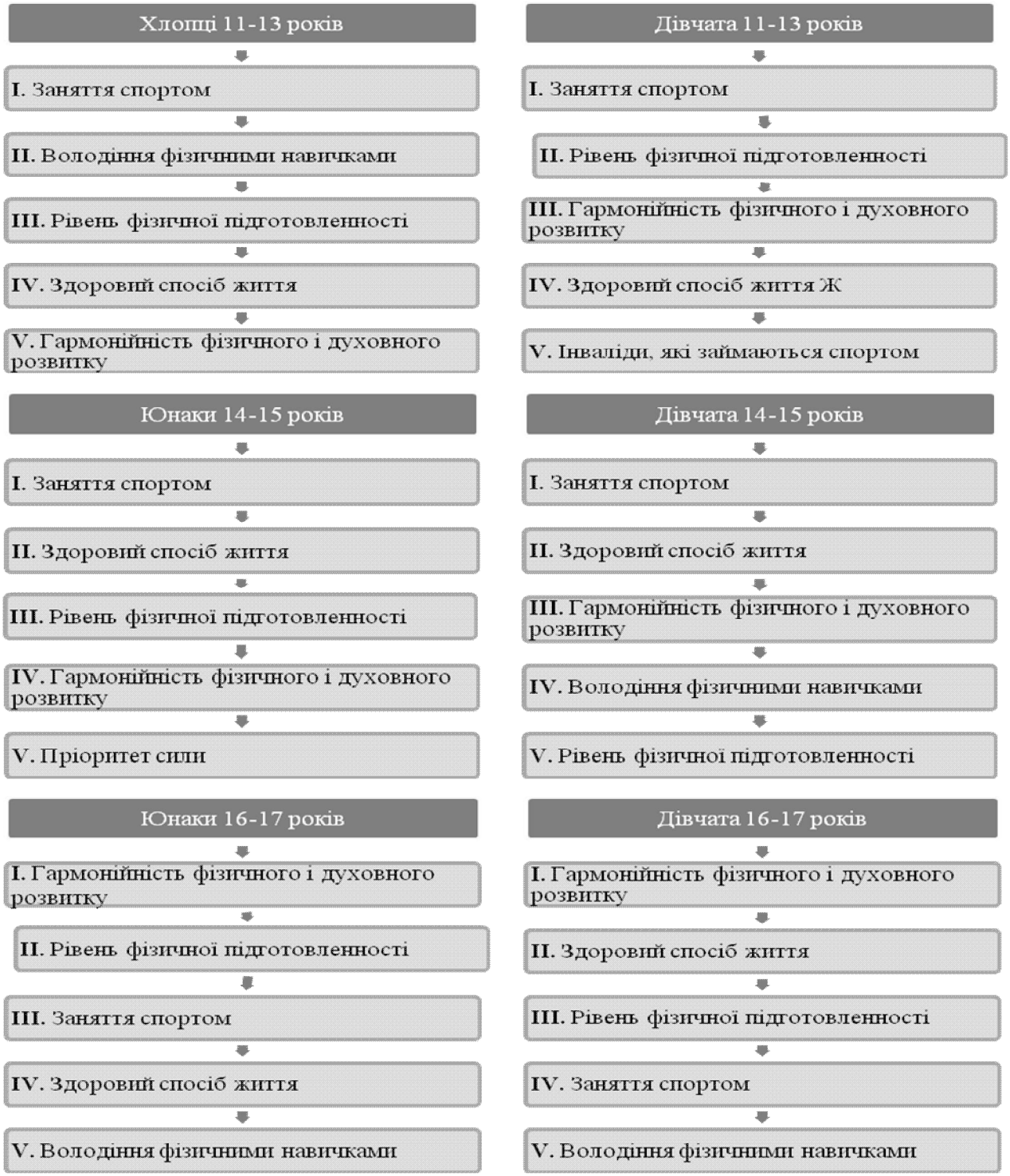

Рис. 3.5. Моделі ціннісних орієнтирів індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат у різні вікові періоди

Більш гармонійно характеризують пріоритетні якості індивідуальної фізичної культури людини юнаки, які займаються спортом (рис. 3.6.). Вони відзначили за рейтингом даний варіант відповіді одним з пріоритетних.

Рис. 3.6. Моделі ціннісних орієнтирів індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат, які займаються спортом

«Регулярні заняття фізичними вправами самостійно» у них за рейтингом розташовано одним з пріоритетних. Уявлення школярів, які не займаються спортом, про якості, що характеризують фізично культурну людину, передусім стосуються саме спортивної діяльності. На 2-му місці – знання про вплив фізичних вправ на організм людини, на 3-му – дотримання здорового способу життя. 4-те місце відводиться гармонійності фізичного і духовного розвитку людини, на 5-му – володіння широким колом рухових умінь і навичок, 6-те місце належить умінню самому складати індивідуальну програму занять, і тільки потім (7 місце) враховується регулярність самостійних занять. Основна мета фізичного виховання – досягнення високого рівня фізичного здоров’я та підтримка його впродовж тривалого періоду життя у них залишається на одному з останніх місць, що свідчить про недостатню сформованість сутності понять «фізична культура» і «спорт» у школярів обох статей.

Отже, моделі ціннісних орієнтирів індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат в різні вікові періоди мають суттєві відмінності. З’ясовано, що уявлення школярів, які не займаються спортом, про якості, які характеризують фізично культурну людину, передусім, стосуються саме спортивної діяльності. Більш гармонійно характеризують пріоритетні якості індивідуальної фізичної культури людини юнаки, які займаються спортом. Але взагалі ми можемо

констатувати факт недостатньої сформованості сутності понять «фізична культура» і «спорт» у школярів обох статей.

3.4. Ставлення школярів різних вікових груп до власного здоров'я

Ставлення людини до власного здоров'я визначається багатьма чинниками. Від місця, яке займає здоров'я у системі цінностей молодої людини, залежить її ставлення до здорового способу життя. Здоровий спосіб життя в середовищі молоді стає більш значущим. Однією з важливих проблем цього процесу, що вимагає наукового осмислення, є зв'язок між сформованими цінностями та навичками здорового способу життя і готовністю до практичного втілення цих дій у збереження та підтримку власного здоров'я [82]. У практиці фізичної культури розглядають такі фактори здорового способу життя: рухова активність, відсутність шкідливих звичок та здорове харчування.

З'ясуємо ставлення юнаків і дівчат до цінності здоров'я через спосіб життя, який вони ведуть. Для визначення вподобань старшокласників щодо факторів здорового способу життя, яких вони дотримуються протягом тижня, нами було поставлене питання: «*Яких факторів здорового способу життя Ви дотримуєтеся протягом тижня?*». Школярам було надано 5 варіантів відповідей: загартування холодною водою, дотримування особистої гігієни, дотримання режиму сну, режиму збалансованого прийняття їжі, рухового режиму та ставлення до шкідливих звичок (тобто їх відсутність). Результати відповідей юнаків і дівчат представлено у таблицях 3.8, 3.9.

Хлопці 5-го та 6-го класу (11-12 років) фактори здорового способу життя, яких вони дотримуються протягом тижня, розташували таким чином: 1-е місце – загартування холодною водою, 2-ге – особиста гігієна, 3-тє – відсутність поганих звичок і режим прийняття їжі (швидше за все, хлопці відзначили фактори, про які розповідав учитель, а не ті, яких вони дотримуються).

Юнаки 7-го класу до пріоритетних факторів віднесли: відсутність поганих звичок, особисту гігієну та руховий режим (табл.3.8).

Дівчата 5-го та 6-го класів відзначили пріоритетними наступні фактори: особиста гігієна, режим сну, руховий режим та відсутність поганих звичок (табл.3.9). Аналізуючи відповіді, слід відзначити, що юнаки та дівчата 9-го – 11-го класів (14-17 років) на 1-му місці розташували особисту гігієну, як головний фактор здорового способу життя. Далі у юнаків за рейтингом – відсутність поганих звичок, а в дівчат – режим сну та режим прийняття їжі. На жаль, руховий режим як один із факторів здорового способу життя у юнаків і дівчат 14-17 років залишається на останньому місці, крім учнів спортивних класів. У цієї категорії респондентів руховий режим розташований на другому та третьому місцях.

Таблиця 3.8

Фактори здорового способу життя,яких дотримуються школярі протягом тижня (хлопці), n = 303

Варіанти відповідей	5 клас		6 клас		7 клас		8 клас		9 клас		10 клас		11 клас	
	n = 21		n = 50		n = 34		n = 55		n = 90		n = 12		n = 41	
	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг
Загартування холодною водою	3,00	1	2,70	1	3,93	5	3,68	4	3,88	2	4,58	6	4,24	1
Особиста гігієна	3,00	2	3,22	2	3,47	3	3,32	2	2,98	6	2,83	1	2,24	6
Режим сну	3,67	4	4,13	6	4,33	6	3,59	3	4,31	1	3,25	3	3,80	3
Режим прийняття їжі	3,56	3	3,78	4	3,87	4	3,00	1	3,71	3	3,83	5	3,34	4
Руховий режим	3,69	5	3,83	5	2,93	2	3,73	5	3,50	5	3,42	4	3,88	2
Відсутність поганих звичок	4,31	6	3,35	3	2,47	1	3,91	6	3,55	4	3,08	2	4,24	1

Щодо відсутності поганих звичок, то тільки дівчата 14-15 років розмістили даний фактор на першому місті у визначенні факторів здорового способу життя. На нашу думку, через відсутність відповідних знань та настанов школярі не мають чітко визначених асоціацій з поняттям «здоровий спосіб життя». Підтвердженням цього є встановлений факт, що такий важливий фактор здорового способу життя, як руховий режим, не був визначений нашими респондентами на першому місті в жодній віковій категорії респондентів і досягнення сучасної медицини не в змозі принципово змінити процес фізичної деградації людини, руйнування її біологічної природи. Вони

можуть тільки уповільнити його, post factum врятувати те, що ще можливо врятувати. Отже, актуальна теза про необхідність охорони природи тепер видається доцільним закликом до охорони природи в людині, до збереження та вдосконалення цієї природи [236].

Таблиця 3.9

Фактори здорового способу життя,яких дотримуються школярі протягом тижня (дівчата), (n = 335)

Варіанти відповідей	5 клас		6 клас		7 клас		8 клас		9 клас		10 клас		11 клас	
	n = 21		n = 50		n = 34		n = 55		n = 90		n = 12		n = 41	
	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг	Бали	Рейтинг
Загартування холодною водою	4,25	6	4,41	6	4,92	6	2,71	1	3,90	3	4,00	4	4,85	1
Особиста гігієна	2,68	1	2,94	2	3,75	4	3,24	2	2,20	6	2,00	1	1,83	6
Режим сну	3,29	3	3,88	5	4,00	5	3,71	4	3,03	5	4,53	6	3,58	4
Режим прийняття їжі	3,79	4	3,76	4	3,50	3	3,86	6	3,33	4	3,47	3	3,65	3
Руховий режим	3,79	5	3,59	3	2,75	2	3,71	4	4,00	2	4,27	5	3,71	2
Відсутність поганих звичок	3,21	2	2,41	1	2,08	1	3,38	3	4,17	1	2,53	2	4,85	1

Найбільш руйнівний вплив на стан здоров’я підлітків сьогодні має поширення шкідливих звичок: паління, вживання алкоголю, наркотиків та їх наслідки. Людина – складна і найтонша система, здатна на самовідновлення. Однак спосіб нашого життя часто суперечить потребам організму і завдає йому шкоди. Здоров’я людини залежить від багатьох факторів. Вважається, що приблизно на 50% здоров’я визначає спосіб життя – умови праці,звички, харчування, моральне і психологічне навантаження,матеріально-побутові умови, стосунки в сім’ї тощо. На 20% здоров’я залежить від генотипу і на 20% – від стану природного середовища. І лише на 10% здоров’я обумовлене системою охорони здоров’я [236]. Стає зрозуміло, що саме спосіб життя найсерйозніше впливає на здоров’я кожної людини. Спосіб життя (латинський відповідник – modus vivendi) означає систему взаємин людини з самою собою і факторами зовнішнього середовища [517]. За даними науковців, підлітковий вік вважається періодом відносно міцного здоров’я та низької смертності. Це також час величезних змін у фізичних, психічних і соціальних умовах, на тлі яких

складається поведінка, що впливає на здоров'я. Моделі поведінки, які формуються у ранньому періоді життя, часто зберігаються і в дорослому віці. Медики занепокоєні стрімким зростанням поширення шкідливих звичок серед школярів. Аналіз наукових досліджень показав, що кожний 4-й підліток викурює першу цигарку у віці 10 років [57].

Розглянемо шкідливі звички в житті сучасних школярів. Найбільший відсоток серед юнаків, які палять, у 7-му та 8-му класах (33,3 %, 22,7 % відповідно). В 11-му класі юнаки більш дотримуються здорового способу життя, і відсоток тих, хто палить, зменшується до 14,6 % (рис.3.7).

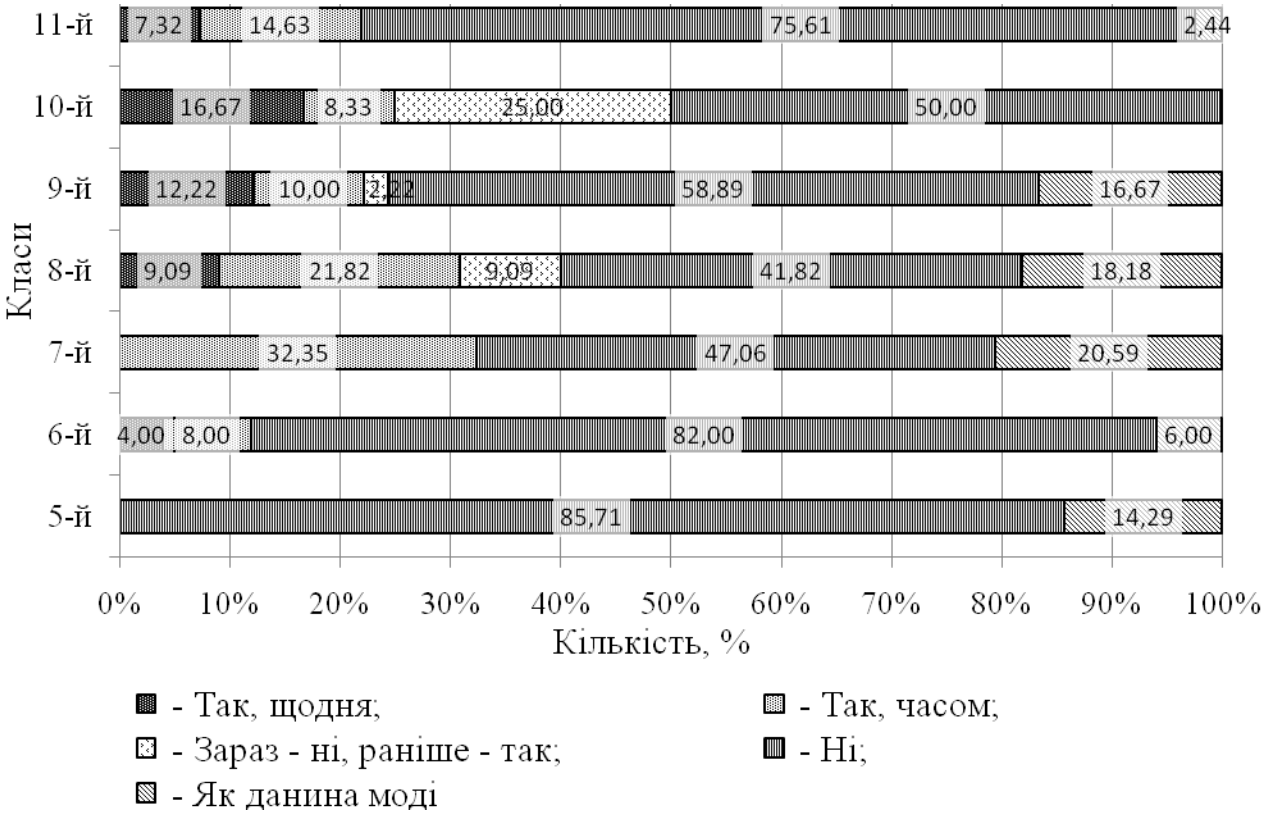

Рис. 3.7 Кількість хлопців, які палять (%)

Тривожні дані ми отримали щодо паління серед дівчат: 23,3% дев'ятикласниць постійно палять, 33,3 % семикласниць та 28,5 % учениць 8-го класу віддають данину моді та інколи палять. 25 % старшокласниць раніше зловживали, але згодом відмовилися від тютюнопаління (рис. 3.8)

Науковці стверджують, що вживання спиртних напоїв тісно пов'язане з такими типовими формами поведінки старшого підліткового віку: реакція

емансипації і реакція групування з однолітками, що споживання спиртних напоїв може призвести до серйозних та незворотних ускладнень здоров'я, як-от порушення розвитку головного мозку в підлітків, що спричинює постійні проблеми з пам'яттю, стійкістю уваги та часом реакції, підвищення можливості ураження печінки в ранньому віці, порушення гормонального балансу, необхідного для нормального розвитку органів, м'язів та кісток – зокрема в період статевого дозрівання [279].

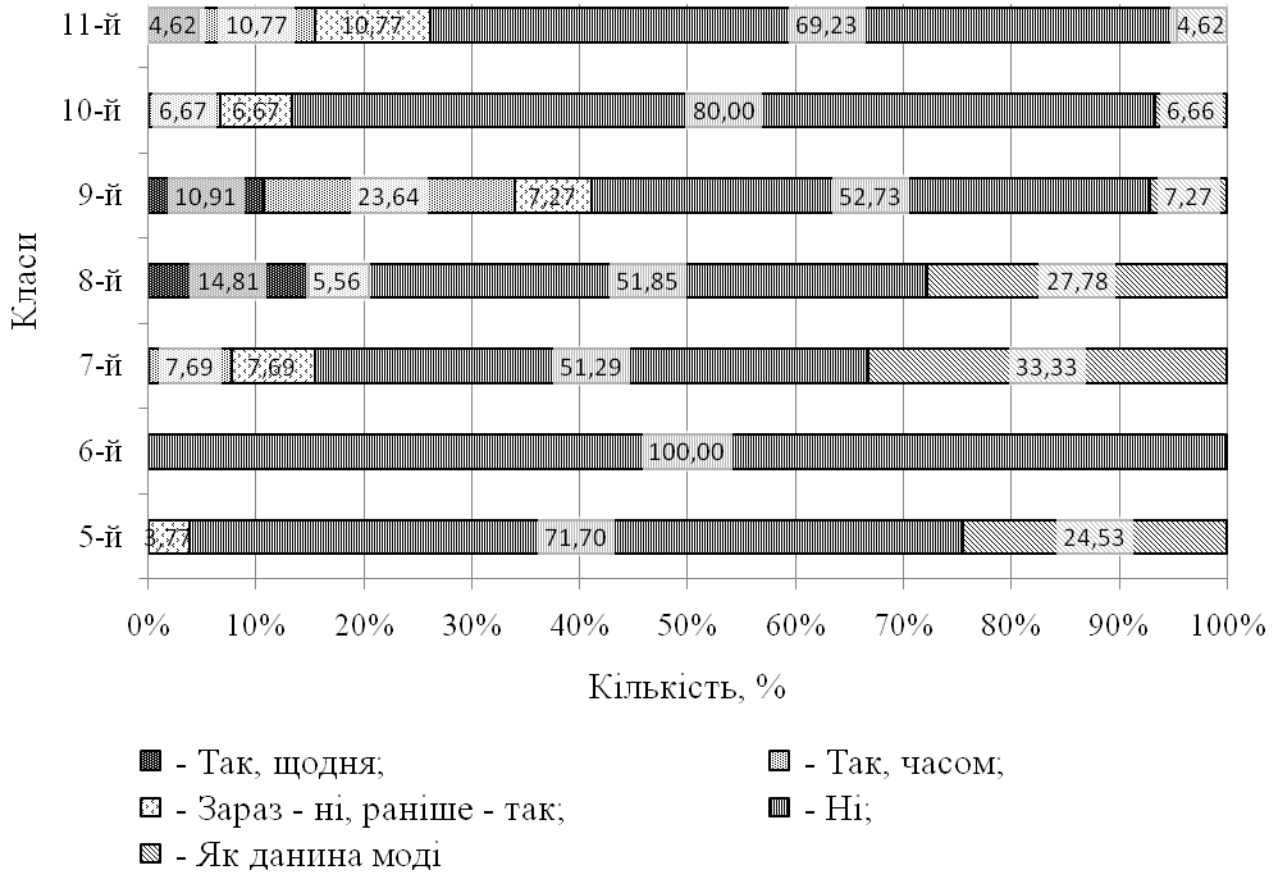

Рис.3.8. Кількість дівчат, які палять (%)

Серед хлопців і юнаків на питання про вживання алкоголю позитивну відповідь дали 13,33 % п'ятикласників, 21,74 % учнів 6-го класу, 33,33 % учні 7-го класу, 33,6 % восьмикласників, 26,5 % учнів 9-го класу, 58,3 % десятикласників і 56,1 % випускників (рис. 3.9). Респонденти зазначили, що іноді у свята вживають алкогольні напої. Виявлено, що тільки 34,1 %

випускників (11 клас), 33,3 % десятикласників та 48,9 % учнів 9-го класу не вживають алкогольні напої.

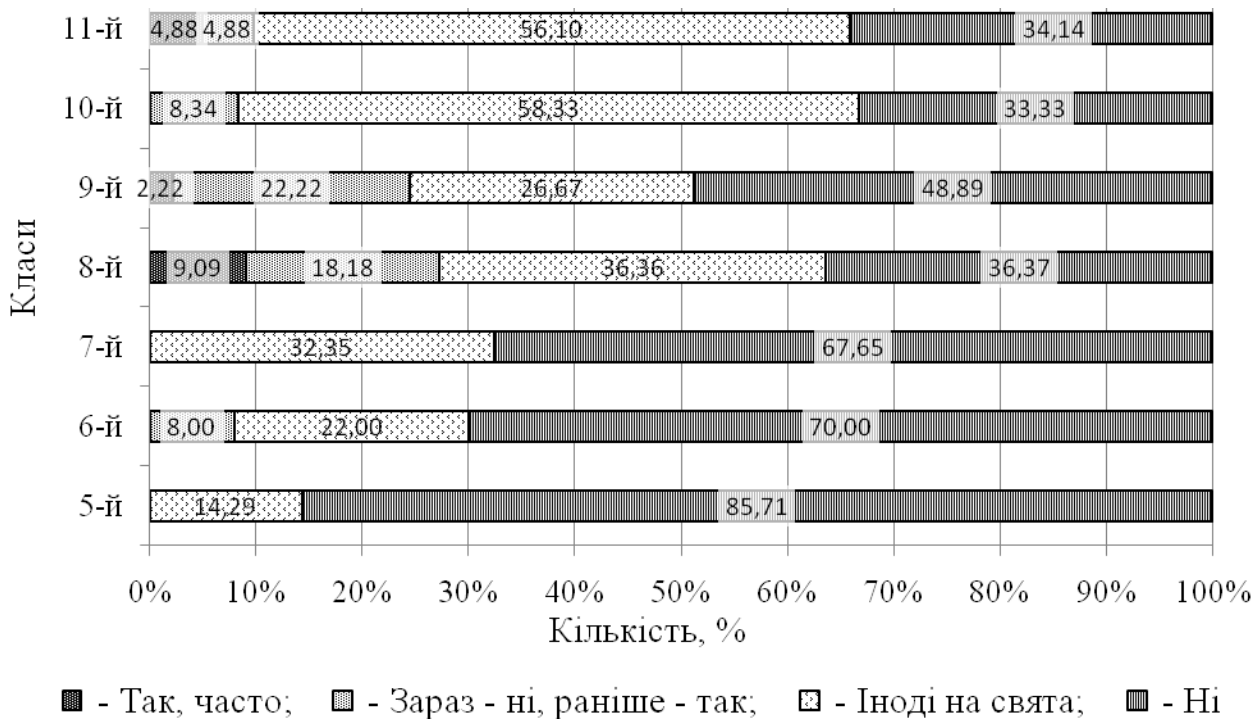

Рис. 3.9. Кількість хлопців, які вживають алкоголь (%)

Крім того, виявлено, що досить багато дівчат добре знає смак алкогольних напоїв (рис. 3.10). Вразив той факт, що вже з 7-го класу 66,6 % із них вживає алкоголь. Незважаючи на вищевказані дані, «відсутність поганих звичок» стоїть у пріоритетних відповідях щодо вибору факторів здорового способу життя в учнів 7-го класу. В 11-му класі – 77,7 % дівчат також зазначили, що іноді вживають алкоголь. За результатами анкетування встановлено, що наркотичні речовини вживають двоє п’ятикласників та шестеро юнаків випускного класу, серед яких – троє дівчат

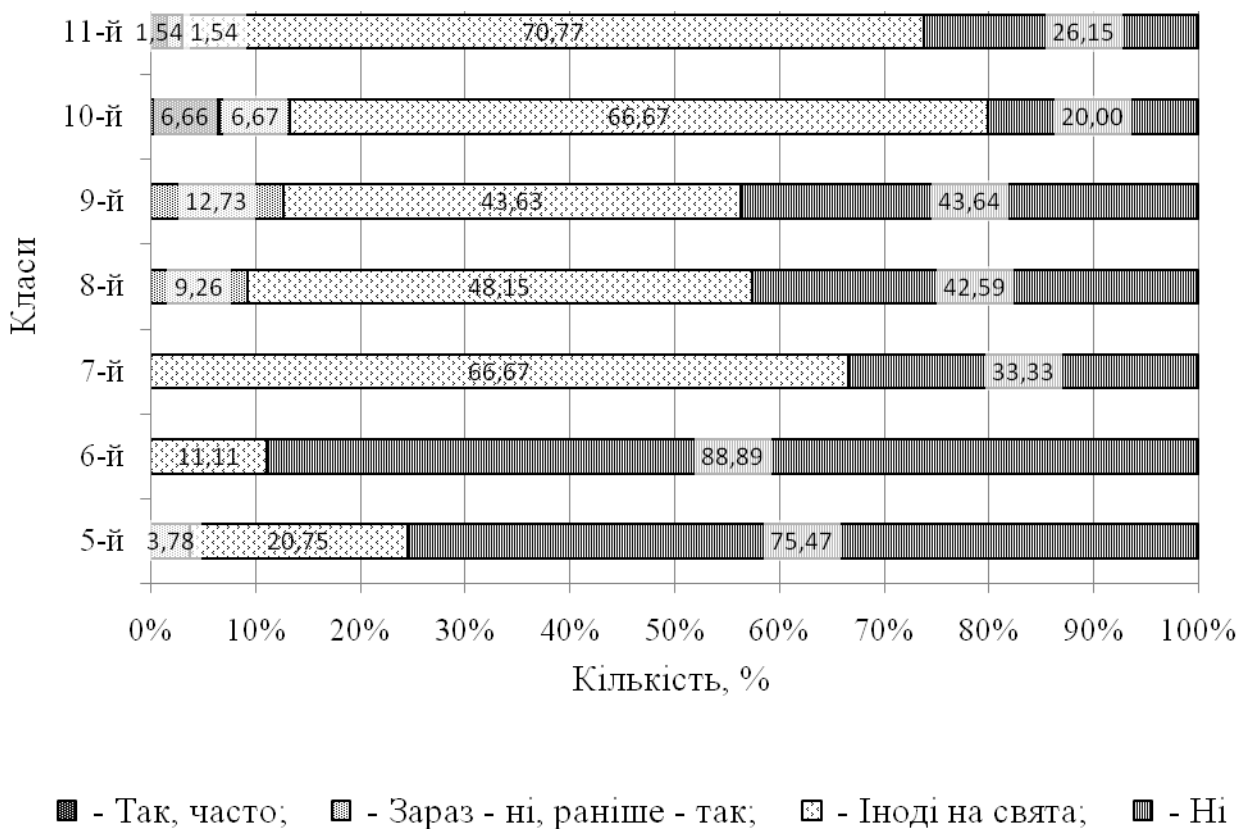

Рис. 3.10. Кількість дівчат, які вживають алкоголь (%)

Отже, з огляду на ситуацію, що простежується нині у сфері фізичної культури і спорту, постає проблема формування ціннісного ставлення молодого покоління до свого здоров'я, ЗСЖ, систематичної рухової активності через фізичну культуру, тобто вдосконалення своїх природних задатків для реалізації в соціумі, що примножить не тільки особисті надбання у фізичній тілесності та результатах соціальної активності, а й буде певним внеском у розвиток загальної культури суспільства. Завдяки аналізу результатів анкетування, яке стосується визначення відмінностей у виборі факторів здорового способу життя школярів різних вікових груп, доведено, що у віковому аспекті між юнаками та дівчатами існують досить суттєві розходження у виборі пріоритетних факторів здорового способу життя, яких вони дотримуються протягом тижня.

Ставлення до шкідливих звичок також є різним та неоднозначним. Тобто з віком змінюються пріоритети ціннісних орієнтацій молоді, а фактор статі має

вплив на формування уявлень юнаків і дівчат на ведення здорового способу життя. Проведене дослідження не вичерпує всіх питань окресленої проблеми. Його результати відкривають перспективи для вивчення питань, пов'язаних з впливом фізичної культури і спорту на гендерну соціалізацію школярів, з підготовкою індивідуальних програм гендерного розвитку підлітків, розробкою педагогічних основ органічного поєднання гендерних можливостей учнів з їхнім фізичним розвитком і саморозвитком.

3.5. Самооцінка фізичного розвитку школярів 5-11 класів

Сучасна психологія розглядає «Я-концепцію» як систему уявлень людини про саму себе. Вона містить пізнання своїх фізичних, інтелектуальних та інших властивостей; самооцінку; суб'єктивне сприйняття зовнішніх факторів, які впливають на особистість [304]. Це поняття з'явилося у 1950-ті роки в руслі гуманістичної психології, представники якої (А. Маслоу, К. Роджерс та ін.) прагнули розглядати цілісне людське «Я» та його особистісне самовизначення в суспільстві [317, 403]. «Я-концепція» – динамічна система уявлень людини про саму себе. Вона складається з таких елементів:

а) усвідомлення своїх фізичних, інтелектуальних та інших якостей;

б) самооцінка;

в) суб'єктивне сприйняття різноманітних факторів, які впливають на власну зовнішність.

Описову складову «Я-концепції» часто називають образом «Я». Складову, пов'язану зі ставленням до себе або до окремих своїх якостей, називають самооцінкою або сприйняттям себе. На думку Е. В. Боченкової [70], фізичне «Я» впливає на цілісний образ «Я», в якому переломлюються характеристики індивіда, самооцінка, оцінка інших людей.

Еріксон Е. зазначає, що фізичні якості підлітка, які складають основу фізичного «Я», виступають важливим чинником творення його ідентичності та «Я-концепції» загалом [521, 522]. М. О. Мдівані (1991) передбачив, що «Я-

фізичне» має свою власну структуру і зміст [320], проте у зв'язку з формуванням у хлопців та дівчат статево-рольових стереотипів «Я-фізичне» частково може змінюватися. І. С. Кон (1989) указує, що окремі характеристики образу тіла, що відповідають окремим руховим навичкам, узагальнюються оцінкою фізичних якостей і дуже тісно пов'язуються із загальним образом «Я» [215, 217]. Учений вважав, що безпосередньо в цей період можуть виникнути труднощі із самосприйняттям та із незадовільним образом власного тіла. Виходить, що самооцінка і ступінь задоволеності собою залежить від сприймання та задоволеності власною зовнішністю.

У нашій розвідці важливо встановити особливості сприйняття свого фізичного розвитку у школярів, дослідити вікові й статеві особливості ставлення до свого фізичного «Я» юнаків і дівчат, які займаються та не займаються спортом, а також визначити ступінь впливу показників фізичного «Я» на загальну самооцінку наших респондентів. Для дослідження індивідуального профілю фізичного «Я» особистості нами був використаний тест-опитувальник Є. В. Боченкової «Самоопис фізичного розвитку» [70]. На самооцінку фізичного розвитку школярів впливає суб'єктивний фактор і водночас – зовнішні фактори, пов'язані з модою (наслідування) на зовнішній вигляд, статуру, одяг, фізичні якості (сила, сприйнятливість, витривалість, грація тощо), заняття популярними видами рухової активності. За допомогою тесту-опитувальника нам дається можливість визначити, чи впливають заняття фізичними вправами, які обрані досліджуваними, на сприйняття образу фізичного «Я». Оцінка результатів проходила шляхом співвідношення отриманих результатів із загальноприйнятими нормами рівня самооцінки особистості, відповідно до яких була використана шкала самооцінки особистості за такими показниками:

– дуже високий рівень самооцінки (завищена) – 75-100 % від максимальної кількості балів;

– високий рівень самооцінки – 60-74 % від максимальної кількості балів;

– середній рівень самооцінки – 45-59 % від максимальної кількості балів;

– занижений рівень самооцінки – нижчий 45 % від максимальної кількості балів.

Опитувальник містить 70 тверджень, які стосуються сфери фізичного розвитку людини, та встановлює 10 показників фізичного розвитку і показник загальної самооцінки: здоров'я, координація рухів, фізична активність, структурність тіла, спортивні здібності, фізичне «Я», зовнішній вигляд, сила, гнучкість, витривалість, самооцінка. Аналіз результатів цього тестування довів, що всі питання опитувальника мають вірогідні значення коефіцієнтів кореляції. Для підтвердження цього ми використовували коефіцієнт Кронбаха. Проведені дослідження самооцінки юнаків і дівчат різних вікових категорій показують їх певні розбіжності, які можуть бути пов'язані як із способом життя, так і змістом процесу фізичного виховання. Порівняння обох вибірок (юнаки та дівчата) здійснювалося за методом Ст'юдента.

Наше дослідження охоплює різні вікові групи школярів. Спочатку розглянемо ставлення до свого фізичного «Я» хлопців та дівчат віком 11-13 років та визначимо особливості самоопису їхнього фізичного розвитку (табл. 3.10). Для зіставлення результатів самоопису фізичного розвитку за окремими шкалами ми обрали відносні показники, для цього абсолютні бали перевівши у відсоток від максимального балу (% від максимального балу) (за Боченковою). Отже, в середньому значення як у хлопців, так і у дівчат складають від 71 % до 86 % від максимального балу, що взагалі свідчить про дещо завищений рівень уявлень школярів про свою фізичну підготовленість.

За середнім балом хлопці 5-го класу найвищі оцінки поставили за такими шкалами: «стрункість тіла» (97,4 % від максимального балу), «координація рухів» (89,8 %) та «глобальне фізичне «Я»» (87,7 %). У дівчат 5-го класу «витривалість» отримала найвищий бал (92,6 %), далі йдуть такі показники: «стрункість тіла» (85,9 %) та «спортивні здібності» (84,5 %).

Таблиця 3.10

Середнє значення показників опитувальника «Самоопис фізичного розвитку» (хлопці, дівчата 11–13 років), (% від максимального балу), (n = 638)

Клас		Здоров'я (48)	Координація рухів (36)	Фізична активність (36)	Стрункість тіла (36)	Спортивні здібності (36)	Глобальне фізичне Я (36)	Зовнішній вигляд (36)	Сила (36)	Гнучкість (36)	Витривалість (36)	Самооцінка (48)	Загальний рівень самоопису (420)
5кл.	х	86,11	89,81	81,30	97,04	81,67	87,78	74,07	79,44	85,00	81,67	86,53	84,68
	д	74,70	83,93	89,58	85,71	84,52	82,14	71,43	73,81	83,53	92,66	83,11	82,09
6кл.	х	84,96	83,11	78,50	83,00	80,89	78,00	70,78	77,22	75,00	80,28	77,67	79,17
	д	82,14	85,13	78,24	76,34	79,63	81,69	76,34	74,02	75,05	69,44	81,13	78,31
7кл.	х	82,29	82,03	75,98	79,17	80,23	80,88	74,35	76,47	74,02	81,70	82,35	79,23
	д	82,00	85,33	77,71	85,47	78,35	83,26	83,12	76,50	80,20	74,36	85,31	80,88

Порівнюючи самооцінку фізичного «Я» молодших хлопців і дівчат, встановлюємо, що у 5-му та 6-му класах хлопці з одинадцяти показників фізичного розвитку вісім оцінили вищим балом, ніж дівчата. Натомість у 7-му класі ситуація дещо змінилася: практично за всіма шкалами самоопису фізичного розвитку самооцінка хлопців дорівнює самооцінці дівчат, а за шкалами «глобальне фізичне «Я»», «сила» та «витривалість» стає нижчою. Аналіз самооцінки розвиненості фізичних якостей та фізичного «Я» хлопців 5-7-х класів (11-13 років) указує на їх слабкий рівень фізичної підготовленості та невпевненість у власному зовнішньому вигляді (табл. 3.10). Найгірші показники у хлопців були позначені за шкалами: «зовнішній вигляд» та «гнучкість», при цьому, «самооцінка» має один із найвищих показників. Дівчата 11-13 років, оцінюючи власне фізичне «Я», найвищий бал віддали наступним фізичним якостям: «стрункість» (5-й клас: 97,4 %, 6-й клас: 76,3 %, 7-й клас: 85,4 %), «самооцінка» (5-й клас: 83,5 %, 6-й клас: 81,1 %, 7-й клас:

85,3 %) та «глобальне фізичне «Я»» (5-й клас: 82,1 %, 6-й клас: 81,6 %, 7-й клас: 8,2 %). При цьому простежується низька фізична активність у 6-7-му класах та занижена оцінка силових здібностей. Шкала «глобальне фізичне «Я»» дає загальну оцінку фізичного стану респондентів, тобто дозволяє отримати сукупні дані про рівень розвитку як власних фізичних якостей і стану здоров'я, так і зовнішнього вигляду. За цією шкалою хлопці та дівчата мають дещо завищену самооцінку.

Привертає увагу тенденція зниження самооцінки хлопців у балах від 5-го до 7-го класу за якісними характеристиками: здоров'я (з 86,1 % до 82,2%), координація рухів (з 89,8 % до 82,0 %), фізична активність (з81,3 % до 75,9 %), сила (з 79,4 % до 76,4 %). Теж саме стосується і дівчат. Порівнюючи самоопис фізичного розвитку хлопців та дівчат, виявляємо, що при низькому рівні фізичної активності та низькій самооцінці фізичних якостей у юнаків завищена загальна самооцінка та показник власного здоров'я. Дівчата 11-13 років при низькій фізичній активності, заниженій оцінці власних фізичних якостей мають занадто високу загальну самооцінку та надто високо оцінюють стрункість свого тіла. Тобто у цьому віці хлопці і дівчата при низькій самооцінці фізичних якостей вважають себе досить привабливими. Однак різниця між показниками в балах між віковими групами юнаків і дівчат 5-7-их класів не є достовірною, тому надалі ми можемо об'єднати їх у віковий період 11-13 років.

Далі розглянемо результати самоопису фізичного «Я», які отримали при тестуванні юнаків і дівчат 8-их та 9-их класів, які ми також об'єднали у віковий період 14-15 років (табл. 3.11). Проведений аналіз показників засвідчує, що середній бал самоопису фізичного розвитку за всіма показниками фізичного розвитку юнаків вищий, ніж у дівчат. Достовірної різниці між віковими групами за середньостатистичними величинами оцінки в балах не виявлено. Як зазначалося вище, результати балах було переведено у відсотки (%) від максимального балу.

Таблиця 3.11

Середнє значення показників опитувальника «Самоопис фізичного розвитку» (хлопці, дівчата 11–13 років), (% від максимального балу), (n = 638)

Клас		Здоров'я (48)	Координація рухів (36)	Фізична активність (36)	Стрункість тіла (36)	Спортивні здібності (36)	Глобальне фізичне Я (36)	Зовнішній вигляд (36)	Сила (36)	Гнучкість (36)	Витривалість (36)	Самооцінка (48)	Загальний рівень самоопису (420)
8 кл.	х	87,31	64,70	59,28	64,73	62,39	62,46	58,94	63,90	56,25	59,77	82,05	82,49
	д	77,93	76,03	70,78	70,63	65,53	70,06	67,64	66,41	71,66	45,14	74,69	70,50
9 кл.	х	81,64	83,44	79,96	85,37	78,07	81,59	79,07	77,78	71,33	57,89	81,92	79,88
	д	76,83	79,28	75,44	74,78	68,39	72,50	76,67	64,67	70,28	49,29	78,08	73,22

Установлено, що в юнаків уявлення про власну статуру з віком суб'єктивно стало більш реалістичним. Це підтверджує і середній бал оцінок за всіма шкалами самоопису, і середнє значення показників опитувальника «Самоопис фізичного розвитку» (% від максимального балу). Найвищі оцінки юнаки поставили за шкалами, які вказують на зовнішні прояви фізичного «Я»: «здоров'я» (8-й клас: 87,4 %; 9-й клас: 81,6 % від максимального балу) та «самооцінка» (8-й клас: 82,0 %; 9-й клас: 81,9 % від максимального балу). Результати самооцінки юнаками власних фізичних якостей та спортивних здібностей засвідчують, що дані параметри фізичного «Я» юнаки оцінюють як гірші, ніж дівчата. Найнижчі показники самооцінки свого фізичного «Я» були виставлені за шкалами: «гнучкість» (56,2 % та 71,3 % відповідно), «зовнішній вигляд» (58,9 % та 79,0 %) та «фізична активність» (59,2 % та 79,6 %). Дівчата 14–15 років при самооцінці фізичного розвитку показники віднесли також за шкалами: «здоров'я» (73,9 % та 76,8 % відповідно), «самооцінка» (74,6 % та 78,0 %) та «координація рухів» (76,0 % та 79,2 %). «Спортивні здібності»

оцінено так само стримано, як «сила» та «витривалість». Отже, юнаки і дівчата віком 14-15 років при низькому рівні фізичної активності та низькому рівні розвиненості фізичних якостей мають неадекватно завищений рівень самооцінки фізичного «Я». Також виявлено, що за всіма шкалами самоопису фізичного розвитку, самооцінка хлопців 14-15 років вища, ніж у дівчат.

Серед факторів, які обумовлюють формування процесів саморегуляції, одне з центральних місць належить «Я-фізичному» [70]. Тому виникає необхідність дослідження механізмів формування образу «Я-фізичного» та його вплив на розвиток структурних елементів самосвідомості, «Я-концепції» та особистості загалом.

Юність вважається не тільки періодом фізичного становлення, але й унікальним етапом когнітивного дорослішання. У підлітків відбувається диференціація цінностей тілесних рухових якостей відповідно до чоловічих та жіночих еталонів, що може призвести до вибіркового ставлення до різних видів рухової активності [552].

Самосвідомість та самооцінка юнаків і дівчат значною мірою залежить від стереотипних уявлень про чоловіків та жінок. Такі стереотипи, у свою чергу, походять від історично встановленої в тому чи іншому суспільстві диференціації статевих ролей [378, 380]. Науковці стверджують, що в підлітковому віці в процесі усвідомлення свого «Я», становлення «Я-концепції» формується вибіркове ставлення до навколишнього світу, при цьому усвідомлення й переживання своєї ідентичності припускає формування в підлітків «уявлень про самого себе як істоти визначеної статі», на основі яких він починає грати свою статеву роль, набуваючи впевненості у власній статевій орієнтації» [410]. Отже, досліджуючи вікові та статеві особливості самооцінки фізичного розвитку, розглянемо результати, які ми отримали при тестуванні юнаків і дівчат 10-11-их класів, які ми також об’єднали у віковий період 16-17 років. Отримані дані представлено у таблиці 3.12.

Загальний рівень самооцінки старшокласників стає більш реалістичний, ніж у молодших школярів. Нижчими балами оцінюється власне здоров’я.

Натомість найрозвиненішими в собі якостями старшокласники визначають «координацію рухів» (89,5 %) та «фізичну активність» (81,3 %).

Таблиця 3.12

Середнє значення показників опитувальника «Самоопис фізичного розвитку(хлопці, дівчата 11–13 років), (% від максимального балу), (n = 638)

Клас		Здоров'я (48)	Координація рухів (36)	Фізична активність (36)	Стрункість тіла (36)	Спортивні здібності (36)	Глобальне фізичне Я (36)	Зовнішній вигляд (36)	Сила (36)	Гнучкість (36)	Витривалість (36)	Самооцінка (48)	Загальний рівень самоопису (420)
10 кл.	ю	76,91	74,31	79,40	84,72	69,21	68,98	73,61	66,67	62,50	62,27	78,30	72,74
	д	78,33	70,37	52,78	78,33	57,04	72,04	77,59	54,26	68,89	40,74	83,89	67,57
11 кл.	ю	82,37	89,57	81,37	84,01	79,27	79,27	76,90	83,27	74,46	76,02	83,18	79,12
	д	76,91	74,31	79,40	84,72	69,21	68,98	73,61	66,67	62,50	62,27	78,30	72,74

Також вище юнаки 16-17 років оцінили «стрункість тіла» (84,7 % та 84,0 % відповідно). Дівчата підходять до самооцінки своєї статури більш вимогливо і мають за шкалою «стрункість тіла» нижчий бал, ніж юнаки (78,3 % та 79,7 %). Це пояснюється більш критичним підходом до власної статури.

Практично однакові відсотки в юнаків і дівчат при самооцінці свого здоров'я. Самооцінка фізичного «Я» за шкалами «сила» та «витривалість» вища в юнаків. У дівчат за даними шкалами найгірші показники. Власний «зовнішній вигляд» дівчата старших класів оцінили вище, ніж юнаки, приблизно на 5 %. Оцінка показника «здоров'я» знизилася та стала більш реалістичною порівняно з хлопцями та дівчатами, молодшими за віком.

Самооцінка у старшокласників має досить високий бал і вважається завищеною: в юнаків (78,3 % та 83,1 %), у дівчат (83,8 % та 84,9 % від максимального показника). Загалом самооцінка у дівчат 16-17 років вища, ніж у юнаків-однолітків. Але за загальними результатами самоопису фізичного

розвитку, самооцінка за 9-ма з 11-ти показників фізичного розвитку в юнаків старших класів вища, ніж у дівчат (табл. 3.12).

Виокремивши із загалу респондентів тих, хто займається спортом, за всіма показниками самооцінка фізичного розвитку вища у спортсменів (табл. 3.13). Порівнюючи результати тестування дівчат, які не займаються спортом, з показниками самоопису дівчат-спортсменок, можемо також констатувати той факт, що рівень самооцінки фізичного розвитку вищий за всіма показниками опитувальника у тих дівчат, які займаються спортивною діяльністю (табл. 3.13).

Таку самооцінку спортсменів можна пояснити наявністю спортивних досягнень, які стимулюють та виховують наполегливість, силу волі та підсилюють віру в себе, що є фактором впевненості та досить високої самооцінки фізичного «Я».

Таблиця 3.13

Середнє значення показників опитувальника «Самоопис фізичного розвитку» (респонденти, що займаються спортом), (% від максимального балу), (n = 638)

Вік		Здоров'я (48)	Координація рухів (36)	Фізична активність (36)	Стрункість тіла (36)	Спортивні здібності (36)	Глобальне фізичне Я (36)	Зовнішній вигляд (36)	Сила (36)	Стрункість (36)	Витривалість (36)	Самооцінка (48)
14-15 років	ю	81,85	81,90	79,39	86,92	75,54	80,91	76,61	76,79	74,73	78,41	80,17
	д	79,76	85,32	86,11	78,17	80,95	80,95	79,37	71,83	80,16	79,76	84,52
16-17 років	ю	82,55	87,36	84,03	84,51	80,49	80,49	78,68	82,64	73,61	76,46	84,48
	д	75,42	80,56	81,39	76,67	70,00	67,50	71,11	70,83	68,89	70,83	77,50

Дослідивши показники самоопису фізичного розвитку юнаків і дівчат різних вікових груп, ми визначили загальний рівень самооцінки фізичного розвитку школярів. Результати представлено у табл. 3.14, 3.15. Вивчення загального рівня самооцінки фізичного розвитку школярів, виявило домінування переважно високого рівня.

Таблиця 3.14

Загальний рівень самооцінки фізичного розвитку школярів (хлопці), (n = 303), %

Рівень самооцінки	5 клас n=21	6 клас n=50	7 клас n=34	8 клас n=55	9 клас n=90	10 клас n=12	11 клас n=41
Завищена	38,10	8,00	17,65	30,21	24,44	0,00	26,83
Висока	61,90	74,00	58,82	56,36	53,33	58,33	56,10
Середня	0,00	18,00	23,53	10,91	21,11	33,33	17,07
Низька	0,00	0,00	0,00	1,82	1,12	8,33	0,00

Таблиця 3.15

Загальний рівень самооцінки фізичного розвитку школярів (дівчата), (n = 335), %

Рівень самооцінки	5 клас, n= 53	6 клас, n= 54	7 клас, n=39	8 клас, n=54	9 клас, n=55	10 клас, n=15	11клас, n=65
Завищена	32,08	16,67	23,08	9,26	16,36	0,00	1,54
Висока	43,40	59,26	58,97	46,3	40,00	20,00	56,92
Середня	24,52	24,07	17,95	35,19	36,36	73,33	41,54
Низька	0,00	0,00	0,00	9,26	7,28	6,67	0,00

Більшою мірою це проявляється у віці 11-13 років. З віком самооцінка респондентів, незалежно від приналежності до статевої групи, стає більш реалістичною. Однак, у хлопців та юнаків середній бал оцінки самоопису фізичного розвитку вищий, ніж у дівчат. Так, у віці 11-13 років у хлопців він складає 81 % від максимального показника, у дівчат – 80 %; у віковій групі 14-15 років: у хлопців – 81,85 %, у дівчат – 71,86 %; у віковій групі 16-17 років: у юнаків – 76,74 %, у дівчат – 70,15 %. При виокремленні результатів показників тесту «Самоопис фізичного розвитку» у школярів, які займаються спортом визначено, що за всіма показниками опитувальника, самооцінка фізичного розвитку у них вища. Це можна пояснити наявністю спортивних досягнень, які

стимулюють та виховують наполегливість, силу волі та підсилюють віру в себе, що є фактором впевненості у своїй фізичній вдосконаленості.

Як підкреслює М. Розенберг, самооцінка вказує на ступінь розвитку в індивіда відчуття самоповаги, власної цінності і позитивного ставлення до всього того, що входить у сферу його «Я». Тому низька самооцінка припускає неприйняття себе, самовідторгнення, негативне ставлення до своєї особистості [58]. Дослухаючись до думки вченого, для визначення критичних періодів низької самооцінки фізичного розвитку школярів ми взяли показник їх «високої» загальної самооцінки. Нами виявлено, що висока самооцінка фізичного розвитку найбільше властива і хлопцям, і дівчатам у 6-му класі (вік 12 років).

Таким чином, критичні періоди в юнаків і дівчат відрізняються на один рік. У юнаків він припадає на 9-ий клас (вік 15 років), у дівчат – на 10-ий (вік 16 років) (рис. 3.11).

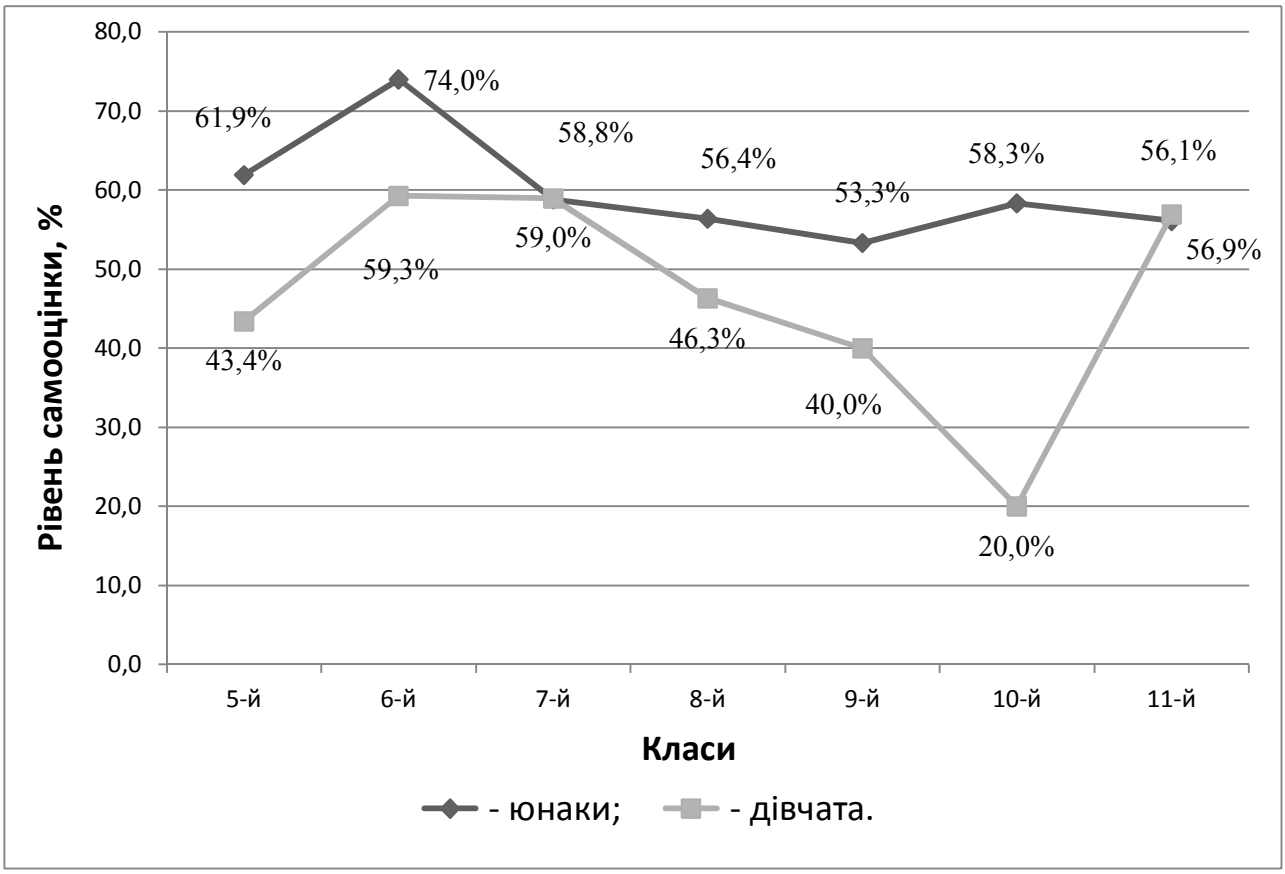

Рис. 3.11. Рівень загальної самооцінки фізичного розвитку школярів

Згідно з отриманими результатами дослідження нами також було визначено окремі показники фізичного розвитку та надмірна увага до певних якостей та рис характеру юнаків і дівчат, що мають для них цінність (рис. 3.12, 3.13). Переоцінка власних фізичних якостей може трактуватися як прагнення підлітків спрямувати свої можливості для підвищення рівня фізичної підготовленості. Тобто, переоцінені власні можливості можуть мати індивідуальну цінність для респондентів. Серед таких у юнаків можна виділити наступні: «стрункість тіла», «координація рухів», «глобальне фізичне «Я»», «самооцінка».

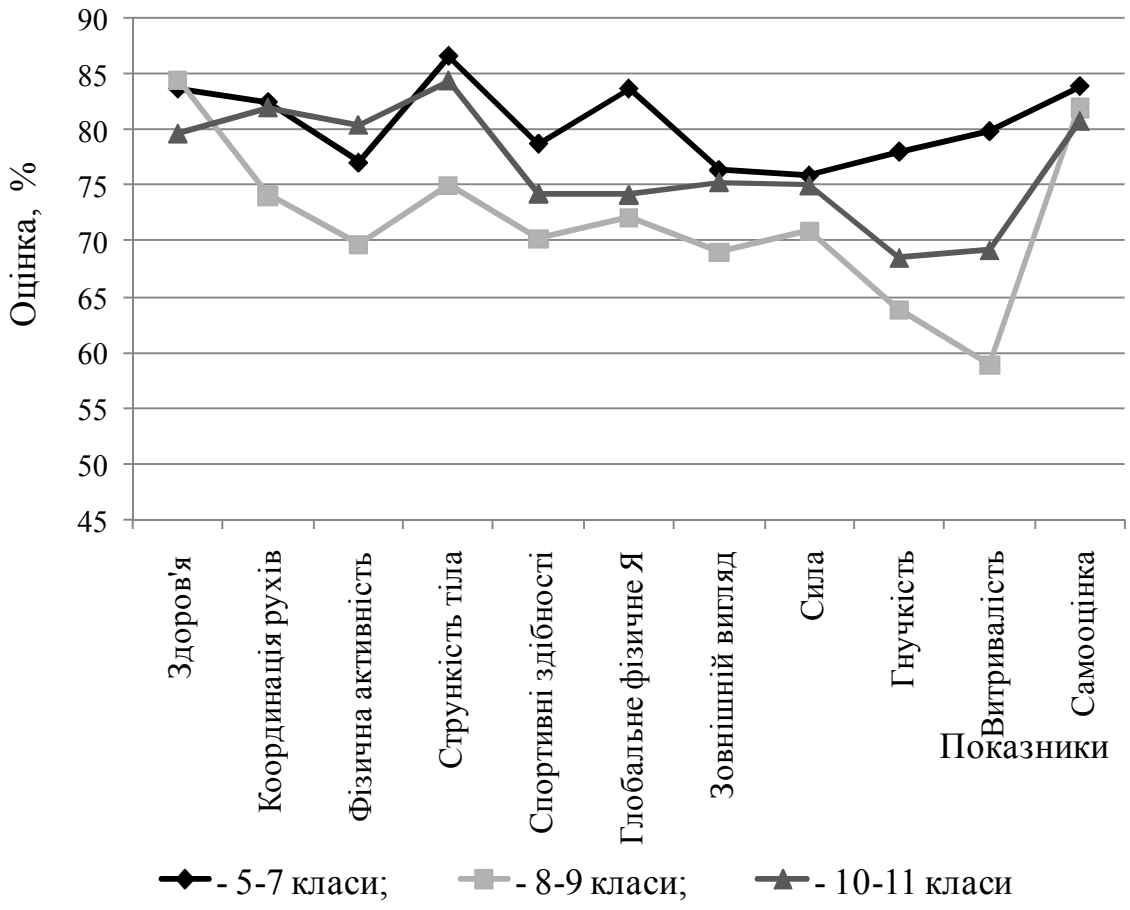

Рис. 3.12. Порівняльна характеристика показників опитувальника «Самоопис фізичного розвитку» хлопців різних вікових груп

Простежується тенденція до зменшення певних цінностей фізичної активності з віком. Недооціненими в молодших підлітків виявилися:

«витривалість», «гнучкість», «сила» та «зовнішній вигляд». Для старшокласників недооціненими виявилися такі показники: «сила» та «фізична активність». Для молодших дівчат-підлітків «стрункість тіла» та «глобальне фізичне «Я» можуть бути значущими та впливати на їх мотивацію до занять фізичною активністю, адже з віком їхня самооцінка зростає (рис. 3.13). Незважаючи на те, що у дівчат в старших класах самооцінка фізичних якостей стає більш реалістичною, все ж таки для них значущими виявилися наступні показники фізичного розвитку: «самооцінка», «здоров'я» та «координація рухів».

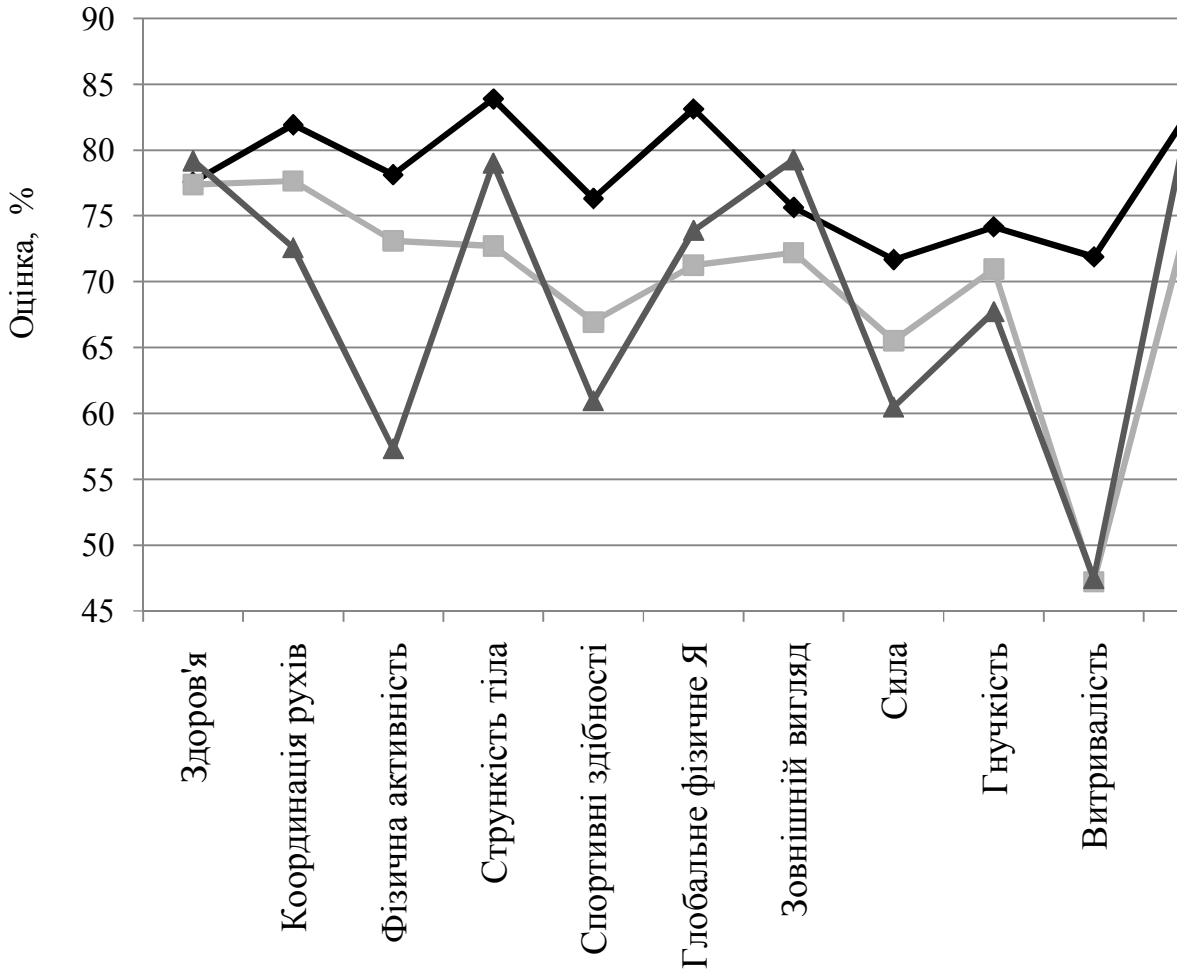

Рис. 3.13. Порівняльна характеристика показників опитувальника «Самоопис фізичного розвитку» дівчат різних вікових груп

Виявлена тенденція до зниження самооцінки наступних показників

фізичного розвитку: «фізична активність», «спортивні здібності», «сила» та «витривалість». Недооціненими для дівчат усіх вікових груп виявилися «витривалість», «гнучкість» та «сила» (рис. 3.13.).

Ураховуючи той факт, що кількість спостережень за респондентами достатньо велика, ми провели факторний аналіз із верімаксним обертанням і виділенням головних компонентів. Усього було включено 11 показників, інтерпретації піддавалися фактори, які набрали не менше 6%. У факторній матриці показників самоопису фізичного розвитку студентів було виділено два фактори: «фізична підготовленість» та «зовнішній вигляд» (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

Матриця повернених компонент факторного аналізу показників опитувальника «Самоопис фізичного розвитку»

	Фактори	
	1	2
Витривалість	0,840	0,132
Спортивні здібності	0,831	0,333
Координація рухів	0,802	0,234
Фізична активність	0,787	0,049
Сила	0,743	0,266
Гнучкість	0,672	0,181
Здоров’я	0,367	0,153
Зовнішній вигляд	0,111	0,882
Глобальне фізичне «Я»	0,436	0,792
Самооцінка	0,295	0,788
Стрункість тіла	0,101	0,680

До першого фактору (37,2 %) увійшли 7 компонентів з коефіцієнтами кореляції від 0,367 до 0,840 що свідчить про достатню інформативність методики «Самоопис фізичного розвитку» у визначені значимості її складових. Дані компоненти характеризують спортивну спрямованість респондентів: «спортивні здібності, «витривалість», «фізична активність», «координація рухів», «сила», «гнучкість», «здоров’я». Цей фактор ми інтерпретували як «фізична підготовленість». Другий фактор має 25,5% дисперсійного внеску і містить 4 компоненти, які характеризують зовнішність респондентів: «зовнішній вигляд», «глобальне фізичне «Я»», «самооцінка», «стрункість». Цей

фактор ми інтерпретували як «зовнішній вигляд». У результаті факторного аналізу були сформовані нові змінні: Фактор 1 та Фактор 2, які акумулювали вплив тих показників, що ввійшли до них.

Наступним кроком дослідження, для подальшої класифікації спостережень за респондентами став кластерний аналіз даних факторів. За результатами якого було отримано 4 кластери, які вмістили в себе акумуляцію впливу кожного з компонентів (табл. 3.17, 3.18).

Таблиця 3.17

Розподіл респондентів згідно вікових груп за результатами опитувальника «Самоопис фізичного розвитку» за кластерами, %

Кластер	Хлопці		Дівчата		Загальна кількість респондентів	
	n	%	n	%	n	%
1	40	13,2	44	13,1	84	13,2
2	183	60,3	148	44,3	331	51,9
3	48	15,9	55	16,4	103	16,1
4	32	10,6	88	26,2	120	18,8
Усього	303	100	335	100	638	100

Таблиця 3.18

Розподіл респондентів згідно вікових груп за результатами опитувальника «Самоопис фізичного розвитку» за кластерами, %

Клас	Кластер 1		Кластер 2		Кластер 3		Кластер 4	
	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	дівчата	хлопці	Дівчата
5 - 7	43,24	52,50	32,94	51,85	35,56	30,00	36,67	18,75
8 - 9	29,73	42,50	50,59	31,11	48,89	44,00	36,67	28,75
10 - 11	27,03	5,00	16,47	17,04	15,56	26,00	26,67	52,50
Всього	100	100	100	100	100	100	100	100

До 1-го кластера були віднесені респонденти, в яких *занижена самооцінка зовнішнього вигляду та надана об'єктивна оцінка своїх фізичних можливостей.* Бажання займатися спортом та вдосконалювати спортивні здібності такі школярі ставлять вище, ніж удосконалення власної зовнішності. До цього кластера входить 84 респондентів, серед яких – 40 хлопців та 44 дівчини. Від загальної кількості респондентів це складає 13,1 %.

До 2-го кластера віднесені респонденти, які мають *завищену оцінку своїх*

фізичних можливостей та дещо завищену оцінку зовнішніх даних. Тобто для таких школярів мають однакове значення як досягнення спортивних результатів, так і їхній зовнішній вигляд, вони врівноважені у своїх пріоритетах. Таких школярів виявилося 331 респондент, з них – 183 хлопця та 148 дівчат. Юнаків виявилося більше, ніж дівчат на 20 %. Від загальної кількості респондентів це складає 52 %.

До 3-го кластера увійшли байдужі школярі, які *не мають бажання ані займатися спортом, ані стежити за своїм зовнішнім виглядом.* Таких респондентів у нашому дослідженні 103 особи, з яких 48 хлопців та 55 дівчат. Це склало 16,1 % від загальної кількості респондентів.

До 4-го кластера увійшли школярі, в яких *занижена оцінка власних фізичних здібностей та дещо завищена оцінка зовнішнього вигляду.* Таких респондентів у нашому дослідженні 120 осіб, з яких 32 хлопця та 88 дівчат. Це склало 18,8 % від загальної кількості респондентів. Дівчат виявилося на 46,6 % більше, ніж юнаків.

Отримані при проведенні кластерного аналізу результати підтверджують дані респондентів щодо їх самооцінки фізичного «Я» та надають нові факти щодо окремих відмінностей між юнаками та дівчатами у ставленні до власної зовнішності та фізичних здібностей. Встановлено, що найбільша кількість юнаків та дівчат була віднесена до ІІ-го кластера, що свідчить про розуміння того, як підтримання власного іміджу та зовнішнього вигляду нерозривно пов’язано з удосконаленням фізичного «Я» школярів. Але юнаків із такими поглядами виявилося на 20 % більше, ніж дівчат. Натомість, серед дівчат переважає прагнення підтримання іміджу та зовнішнього вигляду без удосконалення власних фізичних здібностей.

Для проведення кількісної оцінки та отримання більш детальної інформації був проведений кореляційний математичний аналіз між показниками самоопису та визначено, які показники збільшують кількість кореляційних зв’язків із віком респондентів. За допомогою кореляційного

аналізу простежується, що у хлопців з 5-го по 11-й клас відбувається збільшення значення 8-ми кореляційних зв'язків (табл. 3.19).

Це такі показники:

– «здоров'я» та «координація рухів» з r = 0,299 до r = 0,489;
– «здоров'я» та «гнучкість» з r = 0,139 до r = 0,327
– «фізична активність» та «сила» з r = 0,454 до r = 0,546;
– «фізичні здібності» та «глобальне фізичне «Я»» з r = 0,628 до r = 0,805;
– «фізичні здібності» та «сила» з r = 0,671 до r = 0,804;
– «глобальне фізичне «Я»» та «зовнішній вигляд» з r = 0,430 до r = 0,838;
– «глобальне фізичне «Я»» та «витривалість» з r = 0,260 до r = 0,731;
– «гнучкість» та «витривалість» з r = 0,423 до r = 0,633.

Таблиця 3.19

Кількість значущих кореляційних зв'язків між показниками опитувальника «Самоопису фізичного розвитку», (хлопці)

Показники фізичного розвитку	11 – 13 років	14 – 15 років	16 – 17 років
Здоров'я	0	6	3
Координація	7	10	8
Фізична активність	7	9	6
Стрункість	0	7	0
Фізичні здібності	7	10	8
Глобальне фізичне «Я»	7	9	8
Зовнішній вигляд	3	9	7
Сила	8	9	8
Гнучкість	6	9	9
Витривалість	5	10	8
Самооцінка	6	10	7

Також встановлено, що з 5-го до 11-го класу кореляційна залежність між деякими показниками самоопису фізичного розвитку стає слабшою. В юнаків це такі кореляційні зв'язки:

– «координація рухів» та «фізична активність» від r = 0,626 r = 0,373;
– «координація рухів» та «стрункість» від r = 0,441 r = 0,049;
– «здоров'я» та «витривалість» від r = 0,411 r = 0,198;
– «координація рухів» та «фізичні здібності» від r = 0,754 r = 0,480;

– «координація рухів» та «гнучкість» від r = 0,735 r = 0,634;
– «фізична активність» та «гнучкість» від r = 0,717 r = 0,360;
– «фізична активність та самооцінка» від r = 0,600 r = 0,278;
– «фізичні здібності « та «гнучкість» від r = 0,700 r = 0,438;

Аналіз взаємозв'язку між показниками допомагає визначити засоби, завдяки яким учні відчувають можливість досягнення визначеної мети. У цьому разі ми розглядаємо показник «здоров'я» як термінальну цінність. Суттєвий кореляційний взаємозв'язок у юнаків між цінністю «здоров'я» починає з'являтися з 14-15 років. Натомість у хлопців 11-13 років вона не корелює з жодним показником фізичного розвитку. У хлопців 14-15 років показник «здоров'я» корелює з 6 показниками: «координація рухів», «фізична активність», «фізичні здібності», «сила», «витривалість» та «самооцінка». Це свідчить, що підлітки пов'язують підвищення рівня здоров'я через рухову активність і фізичну підготовку (рис. 3.14.)

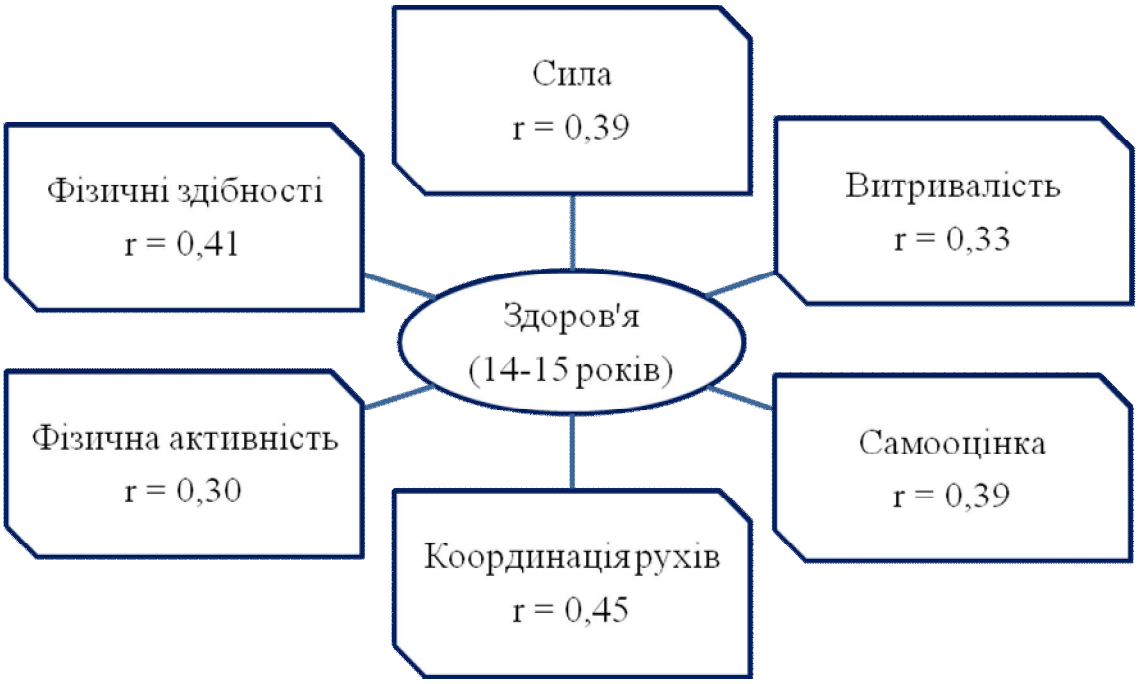

Рис. 3.14. Кореляція показника «здоров'я» (хлопці 14-15 років)

У юнаків 16-17 років показник «здоров'я» корелює з 3 показниками: «координація рухів», «гнучкість» та «самооцінка» (рис. 3.14.). Ці показники меншою мірою впливають на загальну фізичну підготовку, функціональний

стан ССС, біоенергетичний потенціал, що може свідчити про формальне визначення здоров’я як термінальної цінності.

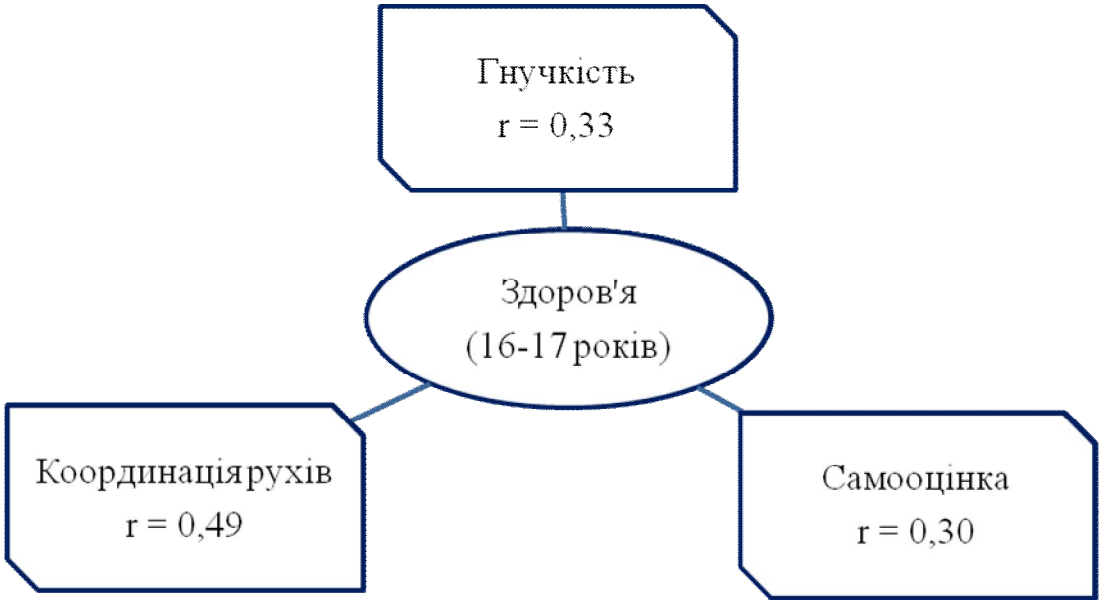

Рис. 3.15. Кореляція показника «здоров'я» (юнаки 16-17 років)

Така ж тенденція простежується й у дівчат (табл. 3.20.). Тільки у 14-15 років вони ототожнюють рівень здоров’я з підвищенням фізичної активності (r = 356), фізичними здібностями (r = 0,362), витривалістю (r = 0,384), координацією (r = 0,412). Привертають увагу взаємозв’язки між фізичною активністю і фізичними здібностями дівчат 14-15 років (r = 0,730), силою (r = 0,645), витривалістю (0,692), що свідчить про свідоме ставлення до свого здоров’я і його зміцнення за рахунок заняття фізичними вправами. У дівчат 11-13 років показник «здоров’я» корелює з 3 показниками: «координація рухів» (r = 0,37), «витривалість» (r = 0,31) та «самооцінка» (r = 0,36). У дівчат 14-15 років показник «здоров’я» корелює з 7 показниками: «координація рухів» (0,41), «фізична активність» (r = 0,36), «стрункість» (r = 0,33), «фізичні здібності» (r = 0,36), «глобальне фізичне «Я»» (r = 0,31), «витривалість» (r = 0,38) та «самооцінка» (r = 0,35).

Виявлено, що тільки 3 кореляційні зв’язки, які з 5-го до 11-го класу у дівчат зростають «координація рухів» та «сила» від r = 0,038 до r = 0,665;

«стрункість» та «глобальне фізичне «Я»» від r = 0,472 до r = 0,666; «фізичні здібності» та «сила» від r = 0,454 до r = 0,787.

Таблиця 3.20.

Кількість кореляційних зв'язків між показниками опитувальника «Самоопис фізичного розвитку», (дівчата), (n = 335)

Показники самоопису фізичного розвитку	11-13 років	14-15 років	16-17 років
Здоров'я	3	7	0
Координація	8	8	7
Активність	4	7	4
Стрункість	2	7	3
Здібності	8	10	7
Глобальне фізичне «Я»	7	10	7
Вигляд	5	5	2
Сила	3	8	5
Гнучкість	6	6	5
Витривалість	7	9	4
Самооцінка	7	8	6

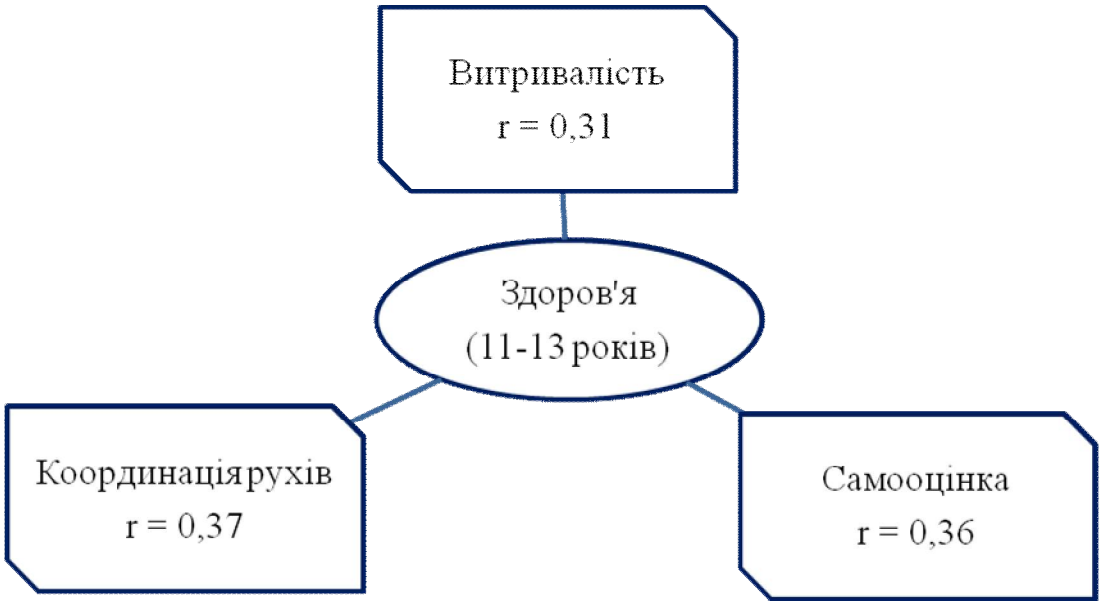

Рис.3.16. Кореляція показника «здоров'я» (дівчата 11-13 років)

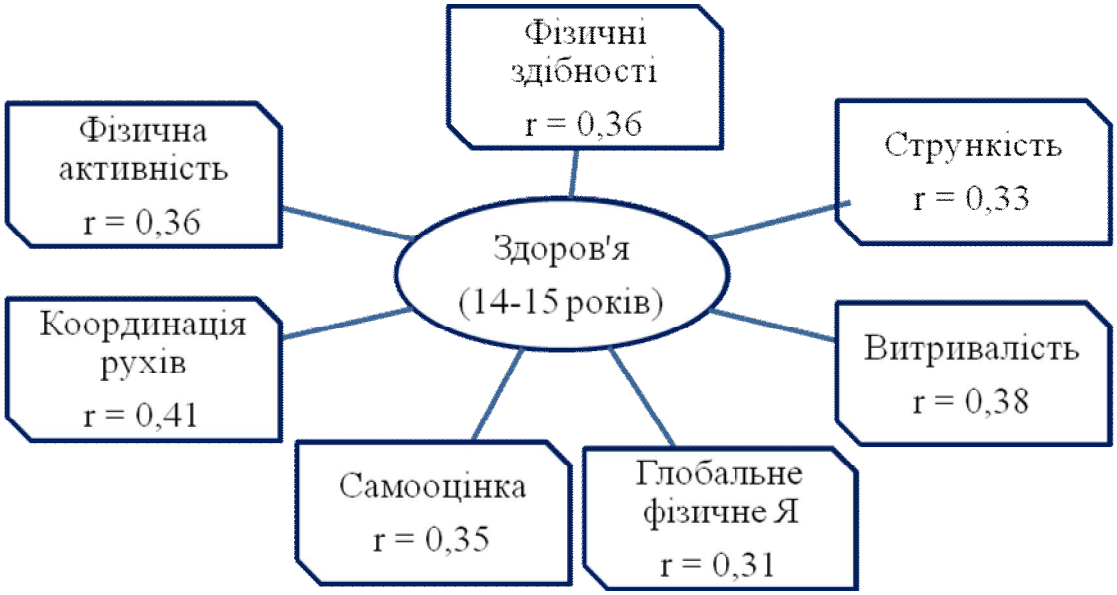

Рис. 3.17. Кореляція показника «здоров'я» (дівчата 14-15 років)

Зменшилися або втратили з віком ціннісне значення для дівчат такі кореляційні зв'язки: «здоров'я» та «координація рухів» від r = 0,476 до r = 0,195; «здоров'я» та «гнучкість» від r = 0,308 до r = 0,116; «здоров'я» та самооцінка» від r = 0,414 до r = 0,029; «координація рухів» та «глобальне фізичне «Я»» від r = 0,647 до r = 0,422; «координація рухів» та «зовнішній вигляд» від r = 0,570 до r = 0,288; «глобальне фізичне «Я»» та «зовнішній вигляд» від r = 0,849 до r = 0,621 (табл. 3.20.).

Отже, ми бачимо, що з віком дівчата вважають, що для розвитку таких фізичних якостей як гнучкість та координація рухів, а також для гідної самооцінки показник «здоров'я» не є значущим. Також вони переконані, що для гарної, привабливої зовнішності не має значення розвиток такої фізичної якості, як «координація рухів», тому з віком вона стає незначущою для них.

При порівнянні кореляційних зв'язків показників самооцінки фізичного розвитку респондентів, які займаються та не займаються спортом, були виявлені певні відмінності, що суттєво відрізняють ставлення до свого фізичного «Я» спортсменів від тих школярів, які не займаються спортивною діяльністю (табл. 3.21, 3.22). У юнаків - спортсменів 14-15 років, простежується кореляція «здоров'я» з такими показниками опитувальника: «координація

рухів», «фізичні здібності», «глобальне фізичне «Я»», «зовнішній вигляд», «сила», «гнучкість», «витривалість» та «самооцінка» (рис. 3.18).

Таблиця 3.21

Кількість кореляційних зв'язків між показниками опитувальника «Самоопис фізичного розвитку» (хлопці, які займаються спортом)

Показники фізичного самоопису	14-15 років	16-17 років
Здоров'я	8	2
Координація	10	5
Активність	9	6
Стрункість	8	0
Здібності	10	8
Глобальне «Я»	10	7
Вигляд	10	6
Сила	10	8
Гнучкість	9	9
Витривалість	10	8
Самооцінка	10	7

Але з віком, навіть для спортсменів, здоров'я перестає буди значущим. У дівчат 14-15 років, які займаються спортом, показник «здоров'я» корелює з 7 показниками: «фізична активність» (r = - 0,37), «стрункість» (r = - 0,32), «фізичні здібності» (r = - 0,46), «глобальне фізичне «Я»» (r = - 0,37), «зовнішній вигляд» (- 0,32), «гнучкість» та «витривалість» (r = - 0,41), що збігається з показниками самоопису дівчат, які не займаються спортом.

У спортсменок 16-17 років помічено деякі відмінності від старшокласниць, які не займаються спортом (табл. 3.22). Для них здоров'я є вагомим показником гарного самопочуття та фізичної досконалості. Простежуємо його кореляцію 6 показниками опитувальника «Самоопис фізичного розвитку»: «координація рухів» (r = 0,68), «фізична активність» (r = 0,61), «фізичні здібності» (r = 0,61), «глобальне фізичне «Я»» (r =0,38), «сила» (r = 0,70) та «витривалість» (r = 0,83).

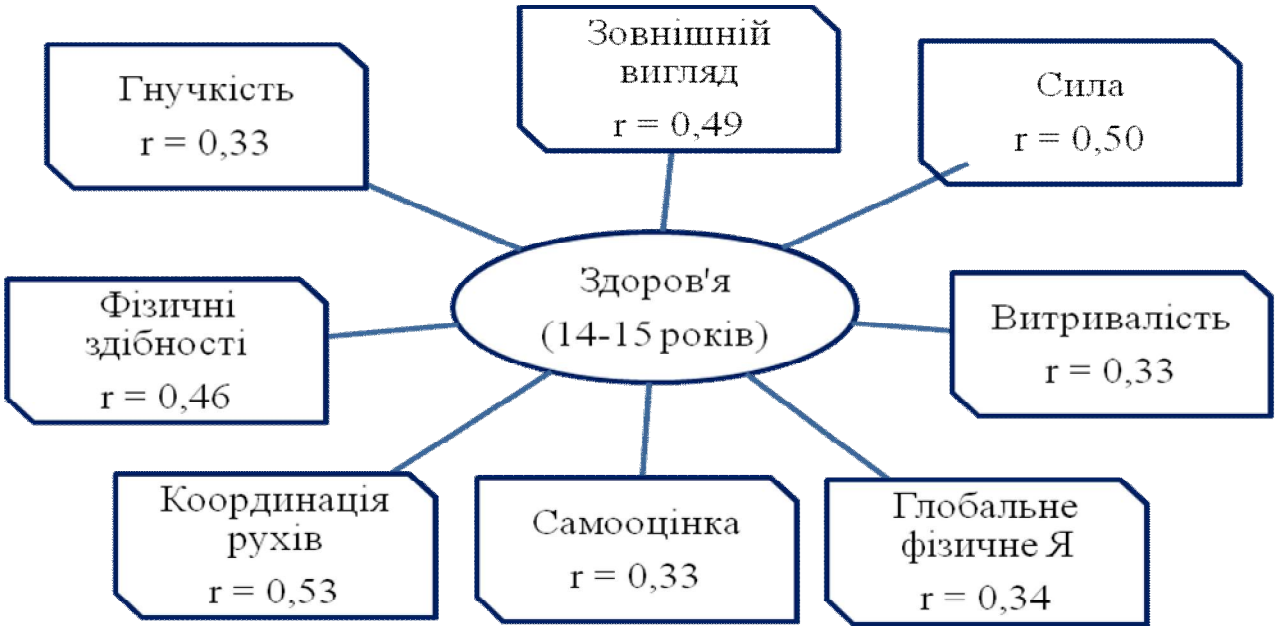

Рис. 3.18. Кореляція показника «здоров'я» (хлопці 14-15 років, які займаються спортом)

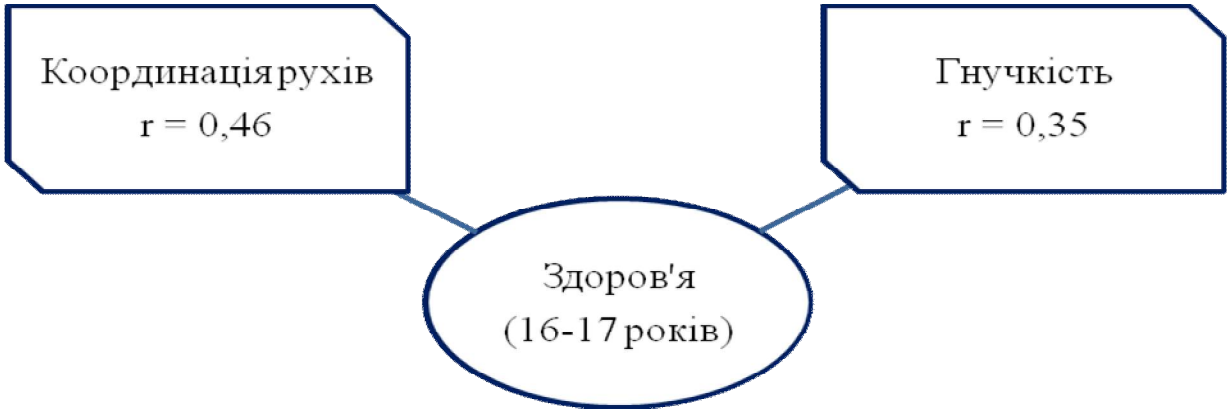

Рис. 3.19. Кореляція показника «здоров'я» (юнаки 16-17 років, які займаються спортом)

Натомість у дівчат, які не займаються спортом, «здоров’я» не корелює з жодним показником самоопису фізичного розвитку. Цей факт може свідчити про те, що руховий досвід позитивно впливає на формування ціннісного ставлення до власного здоров’я.

Отже, отримані результати наукового експерименту дозволяють нам стверджувати про існування суттєвих відмінностей у відношенні до власного

здоров’я школярів різних вікових груп, що має безпосередній вплив на їх рівень загальної самооцінки. Юнаки самооцінку безпосередньо пов’язують зі своєю силою та фізичною активністю, дівчата – із зовнішністю та координацією рухів.

Таблиця 3.22

Кількість кореляційних зв’язків між показниками опитувальника «Самоопис фізичного розвитку» (дівчата, які займаються спортом)

Показники фізичного самоопису	14-15 років	16-17 років
Здоров'я	7	6
Координація	5	9
Активність	4	7
Стрункість	10	7
Здібності	7	7
Глобальне «Я»	8	9
Вигляд	9	6
Сила	7	7
Гнучкість	9	6
Витривалість	9	6
Самооцінка	9	6

Рис. 3.20. Кореляція показника «здоров'я» (дівчата 14-15 років, які займаються спортом)

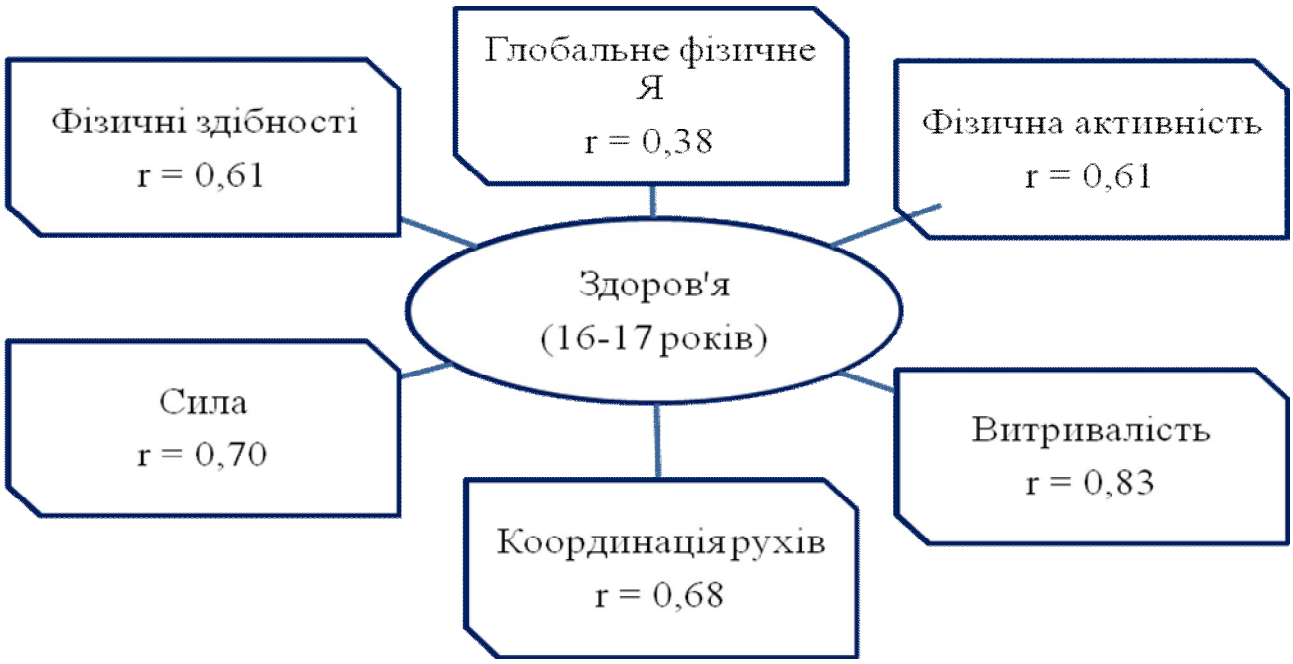

Рис. 3.21. Кореляція показника «здоров'я» (дівчата 16-17 років, які займаються спортом)

Також нами встановлено, що на загальну самооцінку хлопців 5-х класів впливає більша кількість показників, ніж у дівчат.

Порівняння самооцінки фізичного розвитку школярів з результатами рухових тестів згідно шкільної програми: на швидкість, витривалість, координацію, гнучкість та силу – свідчать про невідповідність самооцінки координаційних здібностей: у хлопців 7-11-х класів, у дівчат 8-11-х класів – самооцінка завищена**.** Також виявлено, що у хлопців завищена самооцінка силових здібностей у 9-му та 11-му класах та завищена оцінка витривалості с 5-го по 7-й класи та в 11-му. Дівчата загалом адекватно оцінюють власні досягнення у рухових тестах на силу , витривалість, гнучкість (від низького до середнього рівня) (Додаток).

Таким чином, методика Є. В. Боченкової «Самоопис фізичного розвитку» досить об’єктивно дає можливість визначити реальний стан фізичної підготовленості школярів у зв’язку тим, що рухові тести і контрольні нормативи виконуються протягом навчального року згідно програми з фізичної культури.

3.6. Особливості формування ціннісних орієнтацій хлопців і дівчат різних вікових груп

Життєву позицію особистості, спрямованість її прагнень і активність характеризує наявна в людині система ціннісних орієнтацій. Цінність – це явище соціокультурного життя, особлива складова культури суспільства. Цінності можна вважати стрижнем національних традицій, які існують завдяки їх актуальному змістовому прояву [389]. Формування системи цінностей, становлення ціннісних орієнтацій особистості – мета й основа виховання. Для педагогів важливо, що ціннісні орієнтації особистості є її основним структурним компонентом, що визначають особливості ставлення до навколишньої дійсності і певною мірою детермінують особливості поведінки [167]. Одна з найважливіших психологічних характеристик особистості – її ціннісні орієнтації.

У дослідженні була використана методика М. Рокича, адаптована А. Гоштаутасом, Н. А. Семеновим, В. А. Ядовим [532, 536], в якій були враховані вікові особливості учнів, що обумовлюють функціонування механізму диференціації цінностей та характер вибору тих або інших цінностей.

Методика дослідження включає перерахування у довільному порядку 16 термінальних та 16 інструментальних цінностей життя, актуальних для сучасної людини. Кожну з них досліджуваний повинен був оцінити за 5-бальною системою з точки зору її значущості для нього. В інструкції вказувалося, що кожна цінність валується окремо відповідно до її значущості. Згідно досліджень К. Олпорта та М. Рокича, необхідна умова формування ціннісних орієнтацій – вміння диференціювати об’єкти [536]. Тому, передусім нами визначалася міра сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій, тобто особливості диференціації цінностей (уміння учнів робити ціннісний вибір). Показником, що характеризує цей параметр ціннісних орієнтацій, була варіативна оцінка, яку учні використовували при визначенні значущості тієї або іншої цінності. У

випадках, коли учні використовували майже усі оцінки 5-бальної шкали, можна говорити про певну сформованість у них механізму диференціації.

Використання респондентами при ранжуванні цінностей в основному трьох оцінок з п'яти свідчать про те, що уміння диференціювати цінності знаходиться на початковій стадії формування. Якщо ж респонденти запропоновані цінності оцінюють двома чи одним і тим балом, то можна припустити, що диференціація ціннісних орієнтацій у цих учнів ще не сформувалася. Із-за складності методики, психологами були встановлені вікові обмеження участі респондентів (тестування проводилось з учнями 12-17 років).

Аналіз результатів тестування показує, що хлопці та дівчата не однаково вміють диференціювати запропоновані цінності: для деяких школярів цінності представляються однаково значущими, для інших - мають різний ступінь значущості, що дозволяє їм виділяти ті цінності, що для них є головними або другорядними. Це дає змогу стверджувати, що певна кількість юнаків і дівчат вже має диференційовану структуру цінностей, натомість в інших - структура ціннісних орієнтацій ще не сформована.

Таким чином, за ступенем сформованості диференціації всі респонденти були розподілені на три групи: I група (високий рівень диференціації) – учні, які мають сформовану достатній мірі диференційовану структуру ціннісних орієнтацій (використовували 5 оцінок); II група (низький рівень диференціації) – учні, в яких диференційована структура ціннісних орієнтацій починає формуватися (використовували 3-4 оцінки); III група (відсутня здатність диференціювати) – учні, в яких диференційована структура ціннісних орієнтацій ще не склалася (використовували 1-2 оцінки).

Кількісний розподіл школярів за групами представлено у таблицях 3.23 та 3.24. Згідно отриманих даних ми виявили вікові особливості вміння диференціювати цінності. У нашому випадку у віковій групі з 12 до 13 років сформована диференційована структура ціннісних орієнтацій у 51,7 % дівчат та у 36,8 % хлопців. У віковій групі з 14 до 15 років – у 50 % хлопців та у 51% дівчат. А з 16 до 17 років кількість юнаків, у яких сформована диференціація

цінностей перевищує кількість дівчат. Це складає – 32,8 % - у юнаків, та 27,3 % у дівчат.

Кількість спортсменів, які увійшли до І групи склала 14 % від загальної кількості респондентів, які займаються спортом. Наведені дані свідчать про те, що на загальному фоні респондентів, у яких сформована структура диференціації ціннісних орієнтацій, спортсмени не мають переваги.

До ІІ групи увійшли респонденти, ціннісні орієнтації яких знаходяться на стадії формування. Іншими словами, у цих респондентів диференціація цінностей розвинена слабо, вони ще не можуть робити усвідомлений вибір цінностей життя, виділяти значущі для себе цілі життя. У таких школярів ціннісні орієнтації знаходяться на стадії формування. Так, у всіх представлених вікових групах кількість юнаків більше ніж дівчат.

Несформована система диференціації цінностей (ІІІ група) в 14-15 років притаманна більше юнакам (28,33 % та 17,02 % відповідно), натомість, у 16-17 років, кількість дівчат, в яких ще несформована система диференціації цінностей більша (20,3 % та 29,7 % відповідно).

Отже, хлопці 12-13 років мають недостатньо сформовану систему диференціації термінальних цінностей у порівнянні з дівчатами даної вікової групи (36,84 % та 51,72 % відповідно). Натомість. з віком (16-17 років), кількість юнаків з високим рівнем диференціації термінальних цінностей збільшується та складає 32,81 %. У дівчат - 27,38 %. При порівнянні рівня диференціювати ціннісних орієнтацій респондентів, які займаються та не займаються спортом, то серед спортсменів практично не було респондентів, віднесених до ІІІ групи. Тобто система диференціювання цінностей – цілей сформована краще у тих, хто займається спортом. Щодо вибору школярами інструментальних цінностей, то до І групи (високий рівень диференціації) за результатами тестування віднесено більше хлопців ніж дівчат у віковій категорії від 12 до 13 років. Проте, співвідношення чисельності респондентів у І групі з високим ступенем диференціації структури інструментальних

цінностей серед юнаків і дівчат – на користь дівчат віком 15-17 років з різницею до 10 %.

Щодо чисельності респондентів віднесених до ІІ групи з низьким ступенем диференціації структури інструментальних цінностей, то у віковій групі від 12 до 13 років, кількість дівчат більше приблизно на 10 %. А серед старшокласників-юнаків (54,6 %) більше ніж дівчат (47,6 %).

Таким чином, за результатами дослідження виявлено, що диференціація цінностей юнаків віком з 16 до 17 років має більше сформований характер.

Для інтерпретації цінностей, ієрархію ціннісних орієнтацій, яку ми отримали у дослідженні, групуємо згідно з рекомендацією А. В. Сірого та М. Я. Яницького [418]. Але адаптуємо їх до тесту, який ми використовуємо у досліджені, де пропонується не 18, а 16 термінальних та 16 інструментальних цінностей. Розподілимо цінності на три групи :«значущі» (пріоритетні), яким надають перевагу ранги 1-5, «індиферентні» (байдужі) чи резервні цінності – ранги 6-11 та «відкинуті» (незначущі) цінності – ранги 12-16. Ієрархію ціннісних орієнтацій групуємо в змістові блоки, які виокремив у термінальних та інструментальних цінностях Д. О. Леонтьєв [276, 411]. Згідно з інтерпретацією вченого серед термінальних цінностей виділяють наступні цінності: конкретні життєві цінності («здоров’я», «робота», «друзі», «сімейне життя» та ін.); абстрактні цінності («пізнання», «розвиток», «свобода» , «творчість» та ін.); цінності професійної самореалізації («цікава робота», «продуктивне життя», «творчість», «активне, сповнене діяльності життя» тощо); цінності особистого життя («здоров’я», «любов», «наявність друзів», «розваги», «сімейне життя» тощо); індивідуальні цінності («здоров’я», «творчість», «свобода», «активне сповнене діяльності життя», «розваги», «впевненість у собі», «матеріально забезпечене життя» тощо).

Активні цінності («свобода», «активне, сповнене діяльності життя», «продуктивне життя», «життєва мудрість» тощо). Серед інструментальних цінностей Д. О. Леонтьєв виокремлює такі: етичні цінності («чесність», «непримиренність до недоліків» та ін.); цінності міжособистісного спілкування

(«вихованість», «життєрадісність», «чуйність» тощо); цінності професійної спрямованості («відповідальність», «ефективність у справах», «тверда воля», «старанність» тощо); індивідуалістичні цінності («високі запити», «незалежність», «тверда воля» тощо); альтруїстичні цінності («толерантність», «чуйність», «широта поглядів» тощо); цінності самоствердження («високі запити», «незалежність», «тверда воля», «непримиренність», «сміливість» тощо). Цінності прийняття інших («терпимість», «чуйність», «широта поглядів» тощо); інтелектуальні цінності («освіченість», «раціоналізм», «самоконтроль» та ін.); цінності безпосередньо емоційного світовідчуття («життєрадісність», «чесність», «чуйність» тощо) [275].

Спочатку наведемо узагальнену ієрархію цінностей для школярів усіх вікових груп, тобто спільний середній ранг, а потім охарактеризуємо особливості кожної вікової категорії окремо, відповідно до наведених таблиць. Аналіз термінальних цінностей розпочнемо з юнаків (табл. 3.25). Отже, найважливішими термінальними цінностями для юнаків є: «щасливе сімейне життя» (середній ранг за всією вибіркою 4,65), «здоров'я» (узагальнений середній ранг 4,60) та «хороші та вірні друзі» (середній ранг 4,58). Усі обрані цінності є головними загальнолюдськими цінностями. Пріоритетні місця залишаються за цінностями: «упевненість у собі» – середній ранг 4,45; «кохання» – 4,44 (5-та рейтингова позиція серед усіх юнаків) та «активне, діяльне життя» – середній ранг 4.27. «Індиферентними цінностями», які посіли з 6 по 11 місця рейтингу, є: «цікава робота» – середній ранг 4,18; «задоволення» – 4,17; «самостійність як незалежність у судженнях про оцінки» – 4,09; «пізнання» – 4,06. «Відкинутими» цінностями в юнаків всіх вікових груп є такі: «краса» – середній ранг 3,96; «рівність» – 3,91; «матеріальна забезпеченість» – 3,90; «творчість» – 3,67. У дівчат пріоритетними виявилися такі самі цінності, але дещо в іншому порядку: «хороші та вірні друзі» (1 місце), «щасливе сімейне життя» (2 місце), «здоров'я» (3 місце).

Таблиця 3.23

Розподіл школярів в залежності від ступеню диференціації термінальних цінностей, (n = 638),%

Групи за ступенем диференціації цінностей	11-13 років n = 251				14-15 років n = 254				16-17 років n = 133			
	хлопці n=105		дівчата n=146		хлопці n=145		дівчата n=109		хлопці n=53		дівчата n=80	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
I	14	36,84	15	51,72	13	21,67	15	31,91	21/	32,81	23/	27,38
II	22	57,89	11	37,93	30	50,00	24	51,06	30	46,88	36	42,86
III	2	5,26	3	10,34	17	28,33	8	17,02	13	20,31	25	29,76

Таблиця 3.24

Розподіл школярів в залежності від ступеню диференціації інструментальних цінностей, (n = 638),%

Групи за ступенем диференціації цінностей	11-13 років n = 251				14-15 років n = 254				16-17 років n = 133			
	хлопці=105		дівчата=146		хлопці=145		дівчата=109		хлопці=53		дівчата=80	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
I	17	44,74	12	41,38	25	41,67	16	33,33	20	31,25	31	36,90
II	19	50,00	16	55,17	25	41,67	24	50,00	35	54,69	40	47,62
III	2	5,26	1	3,45	10	16,67	7	16,67	9	14,06	13	15,48

Таблиця 3.25

Загальний рейтинг термінальних ціннісних орієнтацій школярів

№	Назва цінностей	Юнаки, n = 282		Дівчата, n = 282	
		Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал
1	Самостійність як незалежність суджень та оцінок	9	4,09	12	4,16
2	Упевненість у собі (свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	4	4,45	5	4,52
3	Матеріальна забезпеченість (відсутність матеріальних труднощів у житті)	15	3,90	16	3,78
4	Здоров'я (фізичне та психічне)	2	4,60	3	4,58
	Задоволення (життя, сповнене задоволень, приємне дозвілля, багато розваг)	8	4,17	6	4,29
6	Цікава робота	7	4,18	8	4,22
7	Кохання (духовна та фізична близькість з коханою людиною)	5	4,44	4	4,56
8	Свобода як незалежність у вчинках та діях	12	3,99	13	4,04
9	Краса (переживання прекрасного в природі та мистецтві)	13	3,96	6	4,29
10	Хороші та вірні друзі	3	4,58	1	4,75
11	Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, інтелектуальний розвиток)	10	4,06	9	4,21
12	Щасливе сімейне життя	1	4,65	2	4,62
13	Творчість (можливість творчої діяльності)	16	3,67	15	3,88
14	Суспільне визнання (повага соціального оточення, колективу, товаришів)	10	4,06	11	4,18
15	Активне, діяльне життя	6	4,27	10	4,20
16	Рівність (братство, рівні можливості для всіх)	14	3,91	14	3,99

Тобто і для юнаків, і для дівчат ці цінності мають провідну, головну орієнтацію на ту або іншу мету діяльності, що дозволяє нам змістовно охарактеризувати спрямованість особистості. Цінності, розташовані в нижній частині ієрархічної структури, тобто «відкинуті», показали незначущість мети, що міститься в них для наших респондентів. У юнаків це такі цінності: «творчість» (16-те місце), «матеріальна забезпеченість» (15-те місце), «рівність» (14-те місце). У загальному рейтингу дівчат матеріальні цінності на одному із останніх місць.

Таким чином, у загальному рейтингу ієрархічна система основних життєвих цінностей юнаків та дівчат дещо схожа як у пріоритетних

цінностях, так і в незначущих.

Звернемося до аналізу індивідуальних особливостей формування ціннісних орієнтацій у школярів за віковими та статевими ознаками. Результати представлено у таблицях 3.26 та 3.27. Їхні індивідуальні характеристики цікаві та різноманітні. У межах розгляду за окремими віковими групами пріоритетні місця у хлопців 12-13 років посіли такі цінності: «активне, діяльне життя» (середній ранг 4,53), «щасливе сімейне життя» (середній ранг 4,53) і «духовна та фізична близькість з коханою людиною» (4,46) (табл. 3.26). Юнаки середнього шкільного віку виділили такі термінальні цінності: на першому місці перебуває головна загальнолюдська цінність – «здоров'я» (середній ранг 4,82), на другому та третьому місцях вони розташували «щасливе сімейне життя» (4,64) та «впевненість у собі» (4,59). Для старшокласників найважливішими термінальними цінностями стали: «щасливе сімейне життя» (середній ранг 4,60); « здоров'я» – (4,50) й «хороші та вірні друзі» –(4,50), «впевненість у собі» – (4,45) та «кохання» – (4,44). Як було зазначено вище, цінності, що групуються всередині ієрархічної структури, можна визначити як резерв загальної спрямованості особистості: «активне, діяльне життя» – (4,27), «цікава робота» – (4,18) та «задоволення (життя, сповнене задоволень, приємне проведення часу, багато розваг»). Особливо привертають увагу «відкинуті цінності». Серед «відкинутих» цінностей для школярів віком 11-13 років опинилися «цікава робота» – (3,82), «свобода» – (3,79), «творчість» – (3,61) та «матеріальна забезпеченість» – (3,55).

Таблиця 3.26

Групова ієрархія термінальних цінностей хлопців, (n = 303)

№	Назва цінностей	12 – 13 років, n = 84		14 – 15 років, n = 145		16 – 17 років, n = 53	
		Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал
1	Самостійність як незалежність суджень та оцінок	9	4,04	10	4,15	9	3,93
2	Впевненість у собі	6	4,29	3	4,59	4	4,30
3	Матеріальна забезпеченість	16	3,55	14	4,05	10-11	3,91
4	Здоров'я (фізичне та психічне)	5	4,41	1	4,82	2-3	4,50
5	Задоволення, приємне дозвілля, багато розваг	8	4,11	8	4,22	7	4,08
6	Цікава робота	13	3,82	9	4,18	6	4,17
7	Кохання	3	4,46	6	4,38	5	4,26
8	Свобода як незалежність у вчинках і діях	14	3,79	13	4,07	10-11	3,91
9	Краса (переживання прекрасного в природі та мистецтві)	7	4,18	15	4,02	14	3,70
10	Хороші та вірні друзі	4	4,45	4	4,56	2-3	4,50
11	Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору)	12	3,88	10	4,15	8	4,06
12	Щасливе сімейне життя	1-2	4,53	2	4,64	1	4,60
13	Творчість	15	3,61	16	3,95	16	3,25
14	Суспільне визнання	11	3,91	7	4,27	12-13	3,90
15	Активне, діяльне життя	1-2	4,53	5	4,44	12-13	3,90
16	Рівність (братство, рівні можливості для всіх)	10	4,02	12	4,14	15	3,55

Школярі середнього віку до «відкинутих» віднесли такі цінності: «свобода» – (4,07), «матеріальна забезпеченість» – (4,05), «краса» – (4,02), «творчість» – (3,95). Для старшокласників малоінформативними стали такі термінальні цінності: «суспільне визнання (повага соціального оточення, колективу, товаришів)» – середній ранг за всією вибіркою 3,90; «краса (переживання прекрасного у природі та мистецтві)» – 3,70; «рівність» – 3,55; «творчість(можливість творчої діяльності)» – 3,25.

Таблиця 3.27

Групова ієрархія термінальних цінностей дівчат, (n = 335)

№	Назва цінностей	12 – 13 років, n = 93		14 – 15 років, n = 109		16 – 17 років, n = 80	
		Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал
1	Самостійність як незалежність суджень та оцінок	10	4,23	13	3,96	9	4,14
2	Впевненість у собі (свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)	7	4,33	5	4,37	4	4,56
3	Матеріальна забезпеченість (відсутність матеріальних труднощів у житті)	16	3,24	15	3,62	16	3,95
4	Здоров'я (фізичне та психічне)	2	4,72	3	4,66	6	4,36
5	Задоволення (життя, сповнене задоволень, приємне дозвілля)	3	4,63	4	4,39	12-13	4,02
6	Цікава робота	14	3,59	12	3,98	5	4,39
7	Кохання	4	4,43	6	4,35	3	4,61
8	Свобода як незалежність у вчинках і діях	15	3,53	10	4,00	11	4,06
9	Краса (переживання прекрасного в природі та мистецтві)	8	4,31	9	4,03	7	4,25
10	Хороші та вірні друзі	1	4,84	1	4,78	1	4,70
11	Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору)	13	3,77	14	3,95	8	4,24
12	Щасливе сімейне життя	9	4,28	2	4,67	2	4,63
13	Творчість	11	3,97	16	3,46	14	3,97
14	Суспільне визнання	5	4,40	7	4,20	12-13	4,02
15	Активне, діяльне життя	6	4,36	8	4,06	10	4,10
16	Рівність (братство, рівні можливості для всіх)	12	3,83	11	3,99	15	3,96

Проаналізувавши термінальні цінності юнаків, ми бачимо, що кожна з вікових груп має свої особливості, між якими існують певні відмінності. Разом з цим простежуються цінності, які однаково значущі для юнаків усіх вікових груп. Наприклад, термінальна цінність «щасливе сімейне життя» входить до «пріоритетних» у юнаків усіх вікових груп та посідає одне з перших місць у рейтингу термінальних цінностей.

Узгодженість у проголошенні «здоров'я» пріоритетною цінністю також проявили юнаки всіх вікових груп. «Активне діяльне життя» з віком у школярів перестає бути пріоритетною цінністю та переходить до рангу «відкинутих» цінностей.

Прикро, що «відкинутими» для юнаків старших класів виявились такі цінності як «суспільне визнання (повага соціального оточення, колективу, товаришів)», «краса (переживання прекрасного в природі та мистецтві)», «рівність (братство, рівні можливості для всіх)», «творчість (можливість творчої діяльності)». «Цікава робота» з віком переходить до пріоритетних цінностей.

Середину ієрархічної системи займає велика група цінностей, яка в очах школярів має істотне значення для особистості, але видається їм другорядною порівняно з головними цілями життя. Цю групув молодших школярів склали такі цінності: «задоволення», «краса», «рівність» та «впевненість», яка з віком переміщується з 6-го на 3-тє місце в рейтингу. Для школярів віком 14-15 років до «індиферентних» цінностей потрапили: «кохання» (середній ранг за усією вибіркою – 4,38), «задоволення» – 4,22; «цікава робота» – 4,18; «самостійність» – 4,15.

Старшокласники цінують вище, порівняно з молодшими хлопцями, таку цінність як «цікава робота». Тому вона з «індиферентних» цінностей (13-те місце за рейтингом) у молодших школярів переходить до пріоритетних цінностей (6-те місце за рейтингом) у випускників. Отже, сучасні юнаки орієнтуються на «щасливе сімейне життя», «здоров'я», «наявність хороших і вірних друзів», «впевненість у собі» та «кохання».

З'ясуємо, як змінюються з віком термінальні цінності дівчат (табл. 3.27). Найважливішими термінальними цінностями для дівчат молодшого віку стали «хороші та вірні друзі» – середній ранг за всією вибіркою 4,84; «здоров'я» – 4,72; «задоволення» (життя, сповнене задоволень, приємне проведення часу, багато розваг) – 4,63 та «кохання» – 4,46.

Для дівчат 14-15 років «хороші та вірні друзі» очолили рейтинг пріоритетних термінальних цінностей із середнім рангом за всією вибіркою – 4,78. Далі пріоритетні цінності розташовані так: на другу позицію з дев'ятої переходить цінність «щасливе сімейне життя» з середнім рангом – 4,67; «здоров'я» – 4,64; «задоволення» – 4,34; та «впевненість у собі» – 4,37.

У дівчат-старшокласниць простежується дещо інша ситуація. Цінність «щасливе сімейне життя» з рангу індиферентних цінностей для молодших дівчат переходить у ранг пріоритетних цінностей у старшокласниць з середнім рангом – 4,64.

«Кохання» переміщується також із рангу індиферентних цінностей для дівчат середнього віку до пріоритетних цінностей у старшокласниць з середнім рангом – 4,61. «Цікава робота» з «відкинутих» цінностей також стає пріоритетною з середнім рангом для всієї вибірки – 4,39.

Таким чином, узагальнюючи термінальні цінності дівчат, можна помітити певну різницю у вибірках між пріоритетними термінальними цінностями дівчат у віковому аспекті. Тобто, конкретні життєві цінності («здоров'я», «робота», «друзі», «сімейне життя») з віком перемагають абстрактні цінності («пізнання», «розвиток», «свобода» , «творчість»). Також на перший план виходить цінність професійної самореалізації «цікава робота». Проаналізувавши рейтинг пріоритетних та байдужих термінальних цінностей юнаків і дівчат, які займаються спортом, ми не виявили істотних відмінностей від вибору головних життєвих цінностей загального контингенту школярів.

Інструментальні цінності є засобом, за допомогою якого можна реалізувати термінальні цінності. У загальному рейтингу засоби, які обрали школярі для досягнення своєї мети життя, розташувалися так (табл.3.28).

В юнаків очолила рейтинг пріоритетних інструментальних цінностей із середнім рангом за всією вибіркою – 4,58 цінність «життєрадісність».

Далі пріоритетні цінності розташовані наступним чином: на другій позиції перебуває цінність «чесність» із середнім рангом – 4,47, далі «відповідальність» і «вихованість» – 4,41 і 4,36 відповідно.

У загальному рейтингу дівчат список інструментальних цінностей очолила цінність «вихованість» (4,56), яка у хлопців посіла тільки 4-те місце (4,34). Також у дівчат у пріоритеті «життєрадісність» (4,58), «відповідальність» (4,49) і «чесність» (4,50). До «відкинутих» інструментальних цінностей за загальним рейтингом і юнаки, і дівчата віднесли «високі запити (високі домагання)» із середнім рангом – 3,17 і 3,03 відповідно. «Непримиренність до недоліків у собі та в інших» – 3,22 і 3,17 відповідно. Терпимість до поглядів та думок інших людей, уміння прощати іншим їхні помилки – 3,96 і 4,22 (відповідно).

За подібною логічною послідовністю, яка була застосована до термінальних цінностей, здійснимо аналіз інструментальних цінностей (цінностей-засобів). Тобто з’ясуємо, за рахунок яких особистісних якостей юнаки та дівчата будуть досягати поставлених цілей. Результати дослідження інструментальних цінностей юнаків за віковими групами показав певні відмінності та особливості (табл. 3.28, 3.29).

Разом із цим простежуються цінності, які однаково значущі для юнаків незалежно від віку. Наприклад, інструментальна цінність «життєрадісність (почуття гумору)» очолила пріоритетні цінності для юнаків усіх вікових груп. Узгодженість у проголошенні «чесності (правдивості, щирості)» і «самоконтролю» пріоритетними цінностями-засобами також проявили як молодші хлопці, так і старшокласники.

Таблиця 3.28

Загальний рейтинг інструментальних ціннісних орієнтацій школярів, (n = 638)

№	Назва цінностей	Юнаки, n =282		Дівчата, n = 282	
		Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал
1	Високі запити (високі домагання)	16	3,17	16	3,03
2	Чуйність (турботливість)	13	4,02	8	4,25
3	Вихованість (хороші манери, ввічливість)	4	4,36	1	4,56
4	Життєрадісність (почуття гумору)	1	4,58	2	4,53
5	Ефективність у справах	6	4,32	7	4,28
6	Сміливість у відстоюванні думки, своїх поглядів	9	4,23	6	4,33
7	Старанність (дисциплінованість)	10	4,12	14	4,03
8	Непримиренність до недоліків у собі та в інших	15	3,22	15	3,17
9	Широта поглядів)	11	4,06	10	4,24
10	Чесність (правдивість, щирість)	2	4,47	4	4,49
11	Освіченість	12	4,05	8	4,25
12	Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	5	4,33	10	4,24
13	Терпимість (до поглядів та думок інших людей)	14	3,96	13	4,22
14	Тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)	7	4,31	12	4,23
15	Раціоналізм (уміння розсудливо та логічно мислити, приймати зважені рішення)	8	4,26	5	4,34
16	Відповідальність	3	4,41	3	4,50

«Раціоналізм (уміння розсудливо та логічно мислити, приймати зважені рішення)» в молодших школярів посідає третю позицію, але з віком переходить до цінностей-засобів, що розташовуються в середині ієрархічної системи цінностей, яка в очах школярів має істотне значення, але видається їм другорядною порівняно з головними цілями життя.

Для хлопців віком 11-13 років до байдужих («індиферентних») цінностей-засобів потрапили: «високі запити (високі домагання)» (середній ранг за всією вибіркою – 3,17), «непримиримість до недоліків у собі та в інших» – 3,35; «терпимість (до поглядів та думок інших людей, уміння прощати іншим їхні помилки)» – 3,86.

Таблиця 3.29

Групова ієрархія інструментальних цінностей юнаків, (n = 303)

№	Назва цінностей	12 – 13 років, n = 84		14 – 15 років, n = 145		16 – 17 років, n =53	
		Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал
1	Високі запити (високі домагання)	16	3,08	16	3,32	15	3,12
2	Чуйність (турботливість)	12	3,94	12	4,14	13	3,89
3	Вихованість (хороші манери, ввічливість)	7	4,19	4	4,44	8	4,26
4	Життєрадісність (почуття гумору)	1	4,58	1	4,61	1-2	4,46
5	Ефективність у справах	8-9	4,09	5	4,43	3	4,36
6	Сміливість у відстоюванні думки, своїх поглядів	8-9	4,09	10-11	4,15	9	4,24
7	Старанність (дисциплінованість)	10	4,01	10-11	4,15	10	4,10
8	Непримиренність до недоліків у собі та в інших	15	3,35	15	3,52	16	2,90
9	Широта поглядів	11	4,00	8	4,19	14	3,85
10	Чесність (правдивість, щирість)	4	4,37	2	4,50	1-2	4,46
11	Освіченість	13	3,87	13	4,05	11	4,03
12	Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	2	4,46	7	4,20	3	4,36
13	Терпимість (до поглядів та думок інших людей)	14	3,86	14	3,98	12	3,93
14	Тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)	6	4,20	6	4,34	6	4,29
15	Раціоналізм (уміння розсудливо мислити, приймати зважені рішення	3	4,43	9	4,17	7	4,27
16	Відповідальність	5	4,31	3	4,46	5	4,35

У хлопців 14-15 років 1 місце за рейтингом посіла цінність «відповідальність (почуття обов’язку, вміння тримати слово)», другу позицію зайняла цінність «вихованість». «Раціоналізм» із третьої позиції переходить на дев’яту і стає незначущою, «відкинутою» цінністю.

Цю групу в молодших школярів склали такі цінності: «ефективність у справах (працелюбність, продуктивність у роботі)», «сміливість у відстоюванні думки, своїх поглядів» і «старанність (дисциплінованість)».

Таблиця 3.30

Групова ієрархія інструментальних цінностей дівчат, (n = 335)

№	Назва цінностей	12 – 13 років, n = 93		14 – 15 років, n = 109		16 – 17 років, n = 80	
		Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал	Рейтинг	Бал
1	Високі запити (високі домагання)	15	3,43	16	2,91	16	2,80
2	Чуйність (турботливість)	7	4,24	11	3,99	11	4,24
3	Вихованість	2	4,61	2	4,34	2	4,60
4	Життєрадісність	1	4,78	3	4,32	1	4,61
5	Ефективність у справах	10	4,07	9	4,01	9	4,33
6	Сміливість у відстоюванні думки, своїх поглядів	9	4,11	5	4,18	6	4,39
7	Старанність (дисциплінованість)	13	3,83	14	3,80	14	3,99
8	Непримиренність до недоліків у собі та в інших	16	3,36	15	3,17	15	2,94
9	Широта поглядів	14	3,79	13	3,92	4	4,54
10	Чесність (правдивість, щирість)	6	4,28	7	4,12	3	4,57
11	Освіченість	11	3,94	10	4,00	8	4,35
12	Самоконтроль (стриманість, самодисципліна)	5	4,30	11	3,99	10	4,25
13	Терпимість (до поглядів та думок інших людей)	4	4,34	8	4,07	13	4,17
14	Тверда воля	12	3,84	6	4,14	7	4,36
15	Раціоналізм	8	4,21	3	4,32	12	4,23
16	Відповідальність	3	4,38	1	4,39	5	4,50

Для старшокласників малоінформативними або «байдужими» стали такі цінності-засоби: «суспільне визнання (повага соціального оточення, колективу, товаришів)» – середній ранг за всією вибіркою – 3,90; «краса (переживання прекрасного в природі та мистецтві)» – 3,70; «рівність» – 3,55; «творчість (можливість творчої діяльності)» – 3,25 (табл. 3.29).

Розглянемо інструментальні цінності-засоби, пріоритетні в дівчат (табл.3.30). Очолює список пріоритетних цінностей у дівчат молодшого і старшого віку «життєрадісність». «Вихованість» займає другу позицію. Далі у дівчат 12–13 років розташовані такі цінності: «відповідальність», «терпимість», «самоконтроль». Якщо «відповідальність» із віком у дівчат знижує свій рейтинг, але залишається у списку пріоритетних, то такі цінності як «терпимість» і «самоконтроль» стають «байдужими», а потім переходять до рангу «відкинутих». «Тверда воля» з дванадцятого рейтингу у молодших

школярок підіймається до шостої та сьомої позицій. Якщо «широта поглядів» для молодших дівчат не має суттєвого значення і перебуває серед «відкинутих» індиферентних цінностей, то для старшокласниць вона стає пріоритетною.

Наші дані наочно засвідчують, що між віковими групами існують досить суттєві розходження за рейтингом. Це вказує на вікову зміну пріоритетних якостей, завдяки яким юнаки досягають своєї життєвої мети. Наприклад, цінність «вихованість» набуває своєї значущості у хлопців з 14 років. До цього віку вона розташовується в середині ієрархічної структури інструментальних цінностей. «Сміливість» у юнаків тільки в 10-му класі ввійшла до пріоритетних інструментальних цінностей. Така цінність як «тверда воля» простежується у числі пріоритетних тільки в спортсменів та юнаків 15–17 років. За узагальненим груповим рейтингом інструментальних цінностей дівчат встановлено, що найголовнішими інструментальними цінностями для дівчат є «вихованість» (х – 4.56), «життєрадісність» (х – 4.53), «відповідальність» (х – 4.50), «чесність» (х – 4.49) та «раціоналізм» (х – 4.34). Склад пріоритетних інструментальних цінностей загалом збігся з інструментальними цінностями, які були відзначені юнаками, окрім 5-го місця. «Самоконтроль» у юнаків посідає п’яту позицію, а дівчата віднесли цю цінність до незначущих, аж на десяте місце. Середини ієрархічної структури склали такі цінності-засоби: «сміливість у відстоюванні думки» (х – 4.3 3), «ефективність у справах» (х – 4.29), «освіченість» (х – 4.25), «чуйність» (х – 4.25), «широта поглядів» (х – 4.24). Знову ми бачимо різницю рейтингу таких цінностей як «чутливість», «освіченість». Для дівчат ці якості більш значущі, ніж для хлопців. А от «тверда воля» та «старанність» більш притаманні хлопцям. Незатребуваними (незапитаними) цінностями як у юнаків, так і в дівчат були «терпимість», «непримиримість до недоліків у собі та інших» та «високі запити».

Для визначення переваг загальних якостей особистості (термінальних цінностей) згідно з використаним нами тестом (ціннісні орієнтації) був

проведений факторний аналіз отриманих результатів (табл. 3.31). У результаті проведення факторного аналізу було генеровано 5 нових змінних:

Фактор 1: «свобода як незалежність у вчинках і діях» (r = 0.720); «самостійність як незалежність у судженнях та оцінках» (r = 0.630); «цікава робота» (r = 0.598); «творчість» (r = 0.511); «любов» (r = 0.470);

Фактор 2: «активне діяльне життя» (r = 0.729); «краса (переживання прекрасного в природі та мистецтві)» (r = 0.658); «задоволення» (r = 0.581); «суспільне визнання» (r = 0.539);

Фактор 3: «щасливе сімейне життя» (r = 0.729); «хороші та надійні друзі» (r = 0.636);

Фактор 4: «матеріальне забезпечення» (r = 0.799); «здоров'я» (r = 0.698);

Фактор 5: «рівність (братство, рівні можливості для всіх)» (r = 0.659); «пізнання» (r = 0.625); «впевненість у собі» (r = 0.433).

Проаналізувавши нові факторні змінні, які були визначені за результатом факторного аналізу термінальних цінностей, ми отримали перелік пріоритетних переваг респондентів за віковою та статевою ознакою.

Таблиця 3.31

Факторна структура термінальних цінностей школярів

	Компонента				
	Ф1	Ф2	Ф3	Ф4	Ф5
Свобода (Х8)	0,720	0,150	-0,130	0,145	0,227
Самостійність (Х1)	0,630	0,140	0,021	-0,015	0,121
Цікава робота (Х6)	0,598	-0,008	0,468	0,093	0,081
Творчість (Х13)	0,511	0,358	0,112	-0,038	0,173
Любов (Х7)	0,470	0,209	0,372	0,253	-0,292
Активне життя (Х15)	0,027	0,729	0,087	0,053	0,290
Краса (Х9)	0,264	0,658	0,054	-0,012	0,061
Задоволення (Х5)	0,172	0,581	0,379	0,078	-0,321
Суспільне визнання (Х14)	0,161	0,539	-0,144	0,524	0,008
Щасливе сімейне життя (Х12)	0,117	0,078	0,729	0,086	-0,029
Друзі (Х10)	-0,069	0,079	0,636	0,061	0,259
Матеріальна забезпеченість	0,197	-0,059	0,079	0,799	0,038

(X3)					
Здоров'я (X4)	-0,125	0,111	0,258	0,698	0,141
Рівність (X16)	0,199	0,213	0,070	-0,007	0,659
Пізнання (X11)	0,410	-0,020	0,144	0,226	0,625
Впевненість у собі (X2)	0,101	0,051	0,423	0,287	0,433
Власні значення	3,988	1,477	1,338	1,150	1,008
% дисперсії	24,922	9,230	8,361	7,189	6,299

Зважаючи на те, що за умовами даного тесту респонденти оцінювали запропоновані 16 термінальних цінностей від 1 до 5 балів кожну цінність, вони мали змогу виділити для себе важливою не одну, а кілька цінностей. Тому в цьому разі маємо справу з багатомірним факторним аналізом, завдяки якому визначається відсоток респондентів, які віддають перевагу тому чи іншому фактору. Далі ми порівняли пріоритетні термінальні цінності в юнаків і дівчат за віковими групами. Результати представлено у таблиці 3.32.

Проаналізувавши нові факторні змінні, які були визначені за результатом факторного аналізу, ми отримали перелік пріоритетних переваг термінальних та інструментальних цінностей респондентів за віковими та статевими ознаками. Отримані результати надали нам змогу визначити, що юнаки 6-7-х класів (12-13 років) при виборі ціннісних орієнтацій віддають перевагу 2-му фактору (68,42 %) – «активне життя та суспільне визнання». Юнаки 8-9 (14-15 років) класів віддали перевагу фактору 4 (74,65 %) – «матеріальне забезпечення та здоров'я», а старшокласники – фактору 1 (48,44%) – «свобода та самостійність». Можна зробити висновок, що в юнаків з віком змінюються пріоритетні цінності в досягненні мети. Вони стають більш самоактуалізованими та більш спрямованими на самовдосконалення та саморозвиток. Серед дівчат 6-7 класів (12-13 років) отримав перевагу 2 фактор (75,36 %). Їм більш імпонує активне життя та з'являється бажання суспільного визнання. Дівчата 8–9 класів віддали перевагу 3 фактору (72,55 %). Для них більш цінними стають друзі і з'являються думки про щасливу родину. Старшокласниці цінують фактори 1 (67,5 %) та фактор 3 (67,5 %). У цьому віці вони прагнуть бути вже самостійними, але разом із тим мріють про щасливу родину. Порівнюючи

відповіді юнаків та дівчат, можна стверджувати, що школярі 14-15 років мають не однакові пріоритети у виборі термінальних цінностей.

Натомість у старшому шкільному віці дівчата обирають щасливе сімейне життя та вірних друзів, юнаки – свободу, незалежність та цікаву роботу. Що стосується спортсменів, то юнаки віддають перевагу 4 фактору (61,97 %), тобто матеріальним благам та досконалому здоров'ю, натомість, дівчата мріють про власну родину та друзів (фактор 3 – 82,35 %), (табл.3.31).

Таблиця 3.32

Пріоритети термінальних цінностей школярів, %

Фактори	12-13 років		14-15 років		16-17 років		Спортсмени	
	Хлопці	Дівчата	Юнаки	Дівчата	Юнаки	Дівчата	Юнаки	Дівчата
I. Свобода, самостійність					48,44			
II. Активне життя, суспільне визнання	68,42	75,36						
III. Щасливе сімейне життя, хороші друзі				72,55		67,5		82,35
IV. Матеріальне забезпечення, здоров'я			74,65				61,97	
V. Рівні можливості для всіх								

Зробивши аналогічні розрахунки даного тесту за інструментальними цінностями, ми отримали дані, представлені в таблиці 3.33. У результаті проведення факторного аналізу інструментальних цінностей генеровано 4 нових змінних:

Фактор 1: «вихованість» (r = 0.704); «чесність» (r=0.693); «освіченість» (r=0.642); «відповідальність» (r = 0.548); «дисциплінованість» (r=0.457);

Фактор 2: «самоконтроль» (r = 0.696); «терпимість» (r = 0.658); «чуйність» (r = 0.622); «широта поглядів» (r = 0.498); «життєрадісність» (r = 0,458);

Фактор 3: «високі запити» (r = 0.735); «непримиренність до недоліків у собі та інших» (r = 0.691); «сміливість у відстоюванні своїх поглядів» (r = 0.519);

Фактор 4: «тверда воля» (r = 0.800); «раціоналізм» (r = 0.585); «ефективність у справах» (r = 0.406).

Таблиця 3.33

Факторна структура інструментальних цінностей школярів

	Компонента			
	Ф1	Ф2	Ф3	Ф4
Вихованість (Х3)	0,704	0,180	0,131	-0,041
Чесність (Х10)	0,693	-0,081	-0,073	0,040
Освіченість (Х11)	0,642	0,121	0,139	0,403
Відповідальність (Х16)	0,548	0,124	-0,224	0,195
Дисциплінованість (Х7)	0,457	0,415	0,203	0,080
Самоконтроль (Х12)	0,000	0,696	-0,083	0,263
Терпимість (Х13)	0,121	0,658	-0,388	0,276
Чутливість (Х2)	0,297	0,622	0,276	-0,079
Широта поглядів (Х9)	0,225	0,498	0,261	0,218
Життєрадісність (Х4)	-0,030	0,468	0,223	0,005
Високі запити (Х1)	-0,070	0,059	0,735	0,091
Непримиренність до недоліків (Х8)	0,094	0,157	0,691	0,055
Сміливість поглядів (Х6)	0,017	0,087	0,519	0,507
Твердість волі (Х14)	0,019	0,045	0,009	0,800
Раціоналізм (Х15)	0,196	0,194	0,064	0,585
Ефективність у справах (Х5)	0,278	0,265	0,254	0,406
Власні значення	3,930	1,677	1,262	1,134
% дисперсії	24,562	10,478	7,891	7,088

Порівняльний аналіз факторної структури інструментальних цінностей юнаків різних вікових груп доводить, що у 12-13 років вони віддають перевагу 3 фактору (57,89 %), тобто високим запитам та сміливості у відстоюванні власної думки. В юнаків 14-15 років та старшокласників дещо інші пріоритети: 2 фактор (61,97 % та 54,72 %). Тобто з віком хлопці стають більш терпимими та чуйними до людей (табл. 3.32). Дівчата 12-13 років обирають фактор 3 (68,97 %) – високі запити та непримиренність до недоліків у собі та інших. З віком пріоритети дещо змінюються, і вони віддають перевагу вихованості, відповідальності та дисциплінованості

(фактор 1 - 66,67 %). Дівчата та юнаки, які займаються спортом, виявилися непримиренними до недоліків як у собі, так і в інших. Для спортсменів важливе відстоювання своїх поглядів. Вони обирають здебільшого 3 фактор (табл. 3.34).

Таблиця 3.34

Пріоритети інструментальних цінностей школярів, %

Фактори	11-13 років		14-15 років		16-17 років		Спортсмени	
	Хлопці	Дівчата	Юнаки	Дівчата	Юнаки	Дівчата	Юнаки	Дівчата
I. Вихованість, відповідальність, дисциплінованість				66,67		67,5		
II. Самоконтроль, терпимість, життєрадісність			61,97		54,72			
III. Високі запити, непримиренність до недоліків, сміливість у відстоюванні поглядів	57,89	68,97					60,56	76,47
IV. Тверда воля, ефективність, раціоналізм					56,60			

Отже, при визначенні термінальних та інструментальних ціннісних орієнтацій було з’ясовано пріоритетні переваги школярів за віковою і статевою ознаками. Виявлено, що для молодших хлопців пріоритетними є активне діяльне життя та визнання соціальним оточенням їхніх успіхів. Із віком пріоритети в досягненні цілей юнаків дещо змінюються. Для підлітків більшої вагомості набуває матеріальне забезпечення та відповідний стан здоров’я. У старших класах юнаки стають більш цілеспрямованими, приділяють більше уваги саморозвитку та самовдосконаленню. Визначаючи ціннісні орієнтації дівчат, хочеться зауважити, що з віком цінності сім’ї в них стають більш значущими. За результатами факторного аналізу термінальних та інструментальних цінностей визначено, що у віковому та статевому аспектах між юнаками та дівчатами існують як спільні пріоритетні ціннісні

орієнтації, так і досить суттєві розходження у виборі життєвих цінностей, які свідчить про вікову зміну пріоритетних якостей, завдяки яким школярі досягають власної життєвої мети. Групування інструментальних цінностей у факторах вказує на те, що школярі внутрішньо розуміють, що вихованість пов'язана з чесністю, відповідальністю, дисциплінованістю, а самоконтроль залежить більшою мірою від психологічних якостей: терпимості, чутливості та життєрадісності.

На попередньому етапі нашого дослідження при визначенні особливостей та відмінностей мотиваційних пріоритетів школярів у запропонованій респондентам анкеті було поставлене питання: «Що Ви більше за все цінуєте в людях?». За результатами їхніх відповідей було складено пріоритетні моделі поведінки юнаків і дівчат різних вікових груп. Вивчаючи термінальні та інструментальні цінності респондентів для отримання більш інформативного матеріалу дослідження, ми зробили кореляційний аналіз між якостями характеру, які цінують в інших людях школярі (питання анкети № 10), та цінностями, які, на думку юнаків і дівчат, допоможуть їм досягнути поставленої життєвої мети (інструментальними цінностями). У результаті кореляційного аналізу ми звернули увагу на цінності, які з віком стають більш або менш значущими для юнаків і дівчат різних вікових груп. Схематично отримані результати представлено у додатках (Додаток Г).

Отже, нами виявлено, що з віком у хлопців зростає вплив показника «гарна зовнішність», що простежується у таких кореляційних зв'язках: «гарний одяг» (r = 0,56), «безкомпромісність» (r = -0,42), «вміння підкоряти собі інших» (r = - 0,46), «самоконтроль» (r = -0,31). Від'ємний коефіцієнт означає, що між даними показниками існує обернений зв'язок. Чим вище респондент оцінює зовнішній вигляд, тим більше він є поступливим та йде на компроміс. Так, від'ємний зв'язок із такою якістю як «уміння підкоряти собі інших» свідчить: чим важливіша для хлопців їхня зовнішність, тим менше бажання підкорювати інших людей .

У 14-15 років юнаки поєднують показник «гарна зовнішність» із «товариськістю і комунікабельністю» (r = 0,33), «інтелігентністю та широким колом інтересів» (r = 0,46), «фізичною силою» (r = - 0,30) та «жорсткістю і безапеляційністю» (r = - 0,39). Отже, з віком у юнаків розширюється коло інтересів, вони більше цінують якості дружби, в них зменшується жорсткість у ставленні до інших людей. У старшокласників «гарна зовнішність» корелює з 9 показниками: «товариськість і комунікабельність» (r = 0,45), «інтелігентність та широке коло інтересів» (r = 0,41), «гарний одяг» (r = 0,32), «фізична сила» (r = 0,42). Цей показник переходить у нову якість і стає більш значущим для юнаків. «Жорсткість та безапеляційність (r = - 0,32) знижується та має обернений зв'язок із характеристиками «вміння підкоряти собі інших» (r = - 0,46), «лагідність та вміння змінювати свою точку зору» (r = - 0,36). Це свідчить про пріоритетність вищевказаних якостей, впевненість у власних думках та діях і небажання йти на компромісні рішення. «Гарна зовнішність» має обернений зв'язок з «авантюризмом та безцеремонністю» (r =-0,34). Це свідчить про те, що чим більше для юнаків важливим є зовнішній вигляд людини, тим вони менше здатні до авантюри. Кореляція з якістю «оптимізм та виваженість» (r = 0,32) говорить про те, що з віком юнаки стають більш реалістично налаштовані.

Наступний показник, який має суттєве значення для хлопців та збільшується з віком у кількості кореляційних зв'язків (з 2 до 6) – «товариськість та комунікабельність». Якщо у віці 12-13 років простежується кореляція з «безкомпромісністю» (r = 0,51) і «жорстокістю та безапеляційністю» (r = -.56), то у віці 14-15 років додаються наступні зв'язки: «товариськість і комунікабельність» корелює з «гарною зовнішністю» (r = 0,34). При цьому вплив попередніх показників зменшується: «безкомпромісність» (з r = - 0,51 до r = -0,34); «жорстокість та безапеляційність» (з r = - 0,56 до r = - 0,34). Цікавим фактом є те, що у старшокласників вплив фактора «безкомпромісність» зникає. Натомість збільшується вплив факторів «жорстокість та безапеляційність» (з r = - 034 до

r = - 041), «гарна зовнішність» (r = 0,33 до r = 0,45) й «інтелігентність та широке коло інтересів» (з r = 0,30 до r = 0,67). Звідси випливає, що з віком у юнаків, які мають високій ступінь комунікації, стає значущим власний зовнішній вигляд, вони прагнуть розширювати власне коло інтересів та намагаються виховувати у собі інтелігентні риси характеру.

За результатами дослідження виявлено, що з віком зростає вплив якостей характеру, які виявили суворість, різкість та безсердечність: «безкомпромісність» і «жорстокість та безапеляційність». При вивченні їх вплив на інші риси характеру виявлено, що для хлопців 12-13 років чим більший вплив жорсткості та безапеляційності, тим вища кореляція з «безкомпромісністю» (r = 0,7). Отже, чим вищий показник «жорсткість та безапеляційність», тим менше виявляються товариські якості та коло інтересів стає вужчим. У хлопців 14-15 років «жорсткість та безапеляційність» корелює з «фізичною силою» (r = 0,35) та «вмінням підкоряти собі інших» (r = 0,39). Також з'являються нові кореляційні зв'язки: «авантюризм» (r = 0,50) та «вміння поводитися на людях» (r = – 0,48). Звідки випливає висновок: юнак, який має жорстокі агресивні якості характеру, погано поводиться на людях.

Вихованість особистості учня є цілісним утворенням взагалі, яке має високий рівень сформованості змінюваності структурного і динамічного комплексу. Але респонденти в поняття «вихованість» вкладають дещо різний зміст. У хлопців 12-13 років «вихованість» має кореляційний зв'язок з цінністю «дисциплінованість» (r = 0,37). З віком кореляційні зв'язки збільшуються, але мають інший зміст. У старшокласників додається «чуйність» (r = 0,32), «широта поглядів» (r = 0,38), «самоконтроль» (r = 0,34), «тверда воля» (r = 0,49) та «раціоналізм» (r = 0,43). Це свідчить про те, що з віком особистість юнаків формується.

У хлопців 14-15 років демонструється новий кореляційний зв'язок – «чуйність» (r = 0,43). Натомість втрачається значущість такої якості, як «широта поглядів». У юнаків 16-17 років до вказаних якостей додаються

нові, що мають для суттєве значення: «високі запити» (r = 0,39), «ефективність у справах» (r = 0,38), «сміливість у відстоюванні власної думки» (r = 0,52), «непримиренність до недоліків у собі та інших» (r = 0,44), «чесність» (r = 0,44).

Порівнюючи показники кореляції між інструментальними цінностями і якостями, які більше за все цінують дівчата, кількість інструментальних цінностей та характеристик особистості стає меншим. Розглянемо ці якості: «вміння підкорювати собі інших» (з 2 до 5 характеристик), «вихованість» (з 1 до 7), «ефективність у справах» (з 4 до 8 характеристик), «освіченість» (з 5 до 7 характеристик), «тверда воля» (з 1 до 4 характеристик), «відповідальність» (з 6 до 9 характеристик). Необхідно відзначити, що з усіх 29 характеристик особистості у хлопців і дівчат збігається тільки одна інструментальна цінність – «вихованість», яка з віком збільшується за своїм впливом та має зростання кореляційних зв'язків (з 1 до 7). Також у результаті дослідження виявлено, що «гарна зовнішність», «товариськість» та «чесність» не мають суттєвого впливу на обрані цінності та вподобання дівчат, на відмінну від хлопців, для яких дані показники не тільки є пріоритетними, а й з віком стають більше значущими. Натомість «уміння підкорювати інших», «ефектність у справах», «освіченість», «тверда воля» та «відповідальність» виявилися з віком для дівчат більш значущими та пріоритетними.

Розглянемо біль детально ці показники. Моделі характеристик представлено у додатках (Додаток Т). «Уміння підкорювати собі інших» – ціннісна орієнтація, яка збільшує своє значення для дівчат з віком (з 2 до 5 кореляційних зв'язків). Дівчата 12-13 років «уміння підкорювати собі інших» асоціюють з «умінням досягати мети будь-якими засобами» (r = 0,33) та ціннісною орієнтацією «життєрадісність» (r = 0,39). Із віком цей показник має кореляцію із «жорстокістю та безапеляційністю» (r = 0,38). Для старшокласниць така характеристика має ще більше значення. Ми простежуємо кореляцію з 5 наступними показниками: «жорстокість та безапеляційність» (r = 0,65) стає сильнішою; «безкомпромісність» (r = 0,49);

«авантюризм та безцеремонність» (r = 0,49). Обернені зв'язки мають такі показники «товариськість і комунікабельність» (r = - 0,44) та «інтелігентність та широке коло інтересів» (r = - 0,33). Це вказує на те, що чим вище у дівчат - старшокласниць бажання підкорювати собі інших людей, тим менше розвинуті в них якості дружби та інтелігентності.

«Вихованість» у молодших дівчат корелює лише з показником «життєрадісність» (r = 0,34). Із віком ця цінність набуває більш розвинутого характеру та корелює з «ефективністю у справах» (r = 0,4), «старанністю й дисциплінованістю» (r = 0,43) та «високим запитами» (r = 0,33). Для спілкування старшокласниць «вихованість» набуває другого значення та стає вагомою цінністю життя. Простежується кореляція з іншими показниками: «освіченість» (r = 0,44), «відповідальність» (r = 0,37), «чуйність» (r = 0,35); «старанність» (r = 0,31) та «самоконтроль» (r = 0,31) (Додаток Т).

Наступний показник інструментальної цінності, який згодом для дівчат стає значущим, – це «ефективність у справах». У 12-13 років цей показник корелює зі «старанністю» (r = 0,33); «освіченістю» (r = 0,43) та має обернений зв'язок із показниками «самоконтроль» (r = 0,35) та «інтелігентність» (r = - 0,43), які не набули значущості. Для дівчат 14-15 років ця інструментальна цінність набуває більш широкого значення та має кореляційні зв'язки з такими цінностями та людськими якостями як «вихованість» (r = 0,45), «раціоналізм» (r = 0,39), «самоконтроль» (r = 0,37), «сміливість у відстоюванні своєї думки» (r = 0,36), «терпимість» (r =0,33), «чуйність» (r =0,32) та «відповідальність» (r = 0,32). Для старшокласниць «ефективність у справах» набуває ще більшого значення. Їхнє бажання бути самодостатніми, самостійними та досягати успіху простежується у наступних кореляційних зв'язках. Для них «ефективність у справах» асоціюється з такими цінностями як: «широта поглядів» (r = 0,51), «освіченість» (r = 0,50), «чесність» (r = 0,39), «раціоналізм» (r = 0,36), «сміливість у відстоюванні власної думки» (r = 0,34), «чуйність» (r = 0,32), «старанність» (r=0,32), «тверда воля» (r = 0,32). Також простежується обернений зв'язок із

показником «безкомпромісність» (r = - 0,35). Тобто вони вважають це за непотрібне для ефективної роботи.

«Відповідальність» – інструментальна цінність, яка є загальною соціологічною категорією, що виражає свідоме ставлення особи до вимог суспільної необхідності, обов'язків тощо. Але в дівчат простежується зниження ціннісного ставлення до неї. Це коло асоціацій із роками тільки набуває не тільки значущості, а й сенсу для респондентів. Визначено, що такі психологічні якості в інструментальних цінностях як «фізична сила», «вміння поводитися на людях», «оптимізм та виваженість», «високі запити», «непримиренність до недоліків», «широта поглядів» та «освіченість» із віком у дівчат втрачають актуальність та стають незначущими. У зв'язку з цим вони мають низький рівень кореляції з іншими показниками.

Цікаво, що у молодшому віці «оптимізм та виваженість» асоціюється з «жорстокістю та безапеляційністю» (г = 0,45), «раціоналізм» (г=0,35) та «широта поглядів» (г =0,39) має обернений зв'язок з такими якостями як «авантюризм та безцеремонність» (г = -0,33), «товариськість та комунікабельність» (г = - 0,34) і «гарна зовнішність» (г = - 0,44). Далі у віці 14-15 років ця характеристика зменшує свій психологічний вплив та корелює лише з показником «уміння поводитися на людях» (г = 0,45). Для старшокласниць вона корелює з показником «лагідність та вміння міняти свою точку зору» (г = 0,45). Дівчата 11-13 років вважають «уміння досягати мети будь-якими засобами» пріоритетною якістю характеру та асоціюють її з «фізичною силою» (г = 0,34), «вмінням підкорювати собі інших» (г = 0,34) та «чесністю» (г = 0,32). Натомість для старшокласниць (16-17) «уміння досягати мети будь-якими засобами» не має великого значення і стає непотрібною для подальшого життя. Цінність «непримиримість до недоліків» для молодших дівчат більш значуща, ніж для старшокласниць (рисунок). У дівчат 12-13 років ми простежуємо кореляцію цього показника з такими цінностями: «високі запити» (г = 0,80), «самоконтроль» (г = 0,62), «широта поглядів» (г = 0,53), «раціоналізм» (г = 0,50), «чуйність» (г = 0,49),

«сміливість у відстоюванні власної думки» (г = - 0,45) та «відповідальність» (г = 0,42). У дівчат 16-17 років така цінність корелює тільки з показником «високі запити» (г = 0,41). Визначаючи ціннісні орієнтації дівчат, хочеться зауважити, що з віком цінності сім'ї в них стають більш значущими. Також кореляційний аналіз дозволив визначити показники, які з віком перетворюються на життєві ціннісні орієнтації і набувають значущості для юнаків і дівчат. У юнаків це такі показники: «гарна зовнішність», «жорсткість та безапеляційність», «самоконтроль», «дисциплінованість» і «вихованість». Для дівчат із віком набувають цінності такі показники кореляційного аналізу: «жорсткість та безапеляційність», «вихованість», «ефективність у справах» і «відповідальність».

Проведений кореляційний аналіз інструментальних цінностей школярів та якостей характеру у людини, які вони більш за все цінують дозволив визначити показники (якості особистості, риси характеру), що з віком набувають значущості для юнаків і дівчат, ставши ціннісними орієнтаціями у житті.

Отримані результати дозволили нам розробити моделі пріоритетних якостей та рис характеру юнаків і дівчат в різні вікові періоди. Для юнаків характерними є: «гарна зовнішність», «товариськість та комунікабельність», «жорсткість та безапеляційність» та «вихованість». Для дівчат – «жорсткість та безапеляційність», «вихованість», «ефективність у справах» та «відповідальність» (Додаток Т).

3.7. Відмінності рівня потреби в досягненні успіху юнаків і дівчат різних вікових груп

Учені зазначають, що зрозуміти зміст ціннісних орієнтацій можна тільки через аналіз предмета діяльності, в основу якого покладені потреби й інтереси людини. Тобто в структурі ціннісних орієнтацій потребам відведено центральне місце. Так, А. Г. Здравосмислов висловив думку, що ціннісна

орієнтація – це усвідомлена оцінка явищ і предметів зовнішнього світу з точки зору їх важливості і відповідно, використання для задоволення потреб та інтересів людини [159]. Мотивація щодо спортивної діяльності базується на біологічних і соціальних чинниках, а також на факторах визначених людиною потреб. Для кращого розуміння причин, які стимулюють діяльність школярів у сфері фізичної культури і спорту, слід проаналізувати не тільки мотиви, а й потреби та цільові установки, що цією сферою задовольняються. З огляду на те, що поведінка людини визначається її потребами [325, 378, 380, 381, 385], розглянемо термінологію та деякі концепції теорії потреб людини й суспільства, що вивчаються цілим рядом наук: філософією, соціологією, культурологією, педагогікою та психологією.

Потреби – це рушійна сила поведінки всіх живих істот, у тому числі і людини. Вони стимулюють активну діяльність, виступають причинами поведінки в умовах суспільного розвитку та довколишнього середовища [381]. Наприклад, у філософсько-економічному словнику (1983) термін «потреба» визначається як «потреба в чому-небудь необхідному задля підтримки життєдіяльності організму, людської особистості, соціальної групи, суспільства загалом» (с. 518).

У науці існує ряд класифікацій потреб, але немає жодної універсальної. Приміром, загальновідома піраміда А. Маслоу містить п’ять рівнів потреб людини [317] :

1-й рівень – фізіологічні потреби; це базові потреби людини, тобто потреба в їжі, воді та сексі;

2-й рівень – потреби в безпеці; йдеться про потреби в безпечному фізичному й емоційному оточенні, відсутності безпосередніх погроз, тобто потреби у свободі від насильства й у суспільному порядку;

3-й рівень – відносини приналежності (до сім’ї, громади, кола друзів, коханих);

4-й рівень – потреби в самоповазі; вони пов'язані з бажанням людини мати позитивну думку про саму себе, заслужити увагу, повагу і визнання з боку соціального оточення;

5-й рівень – потреби в самовираженні; вища категорія потреб – це прагнення людини до самореалізації. Досягти самовираження – значить цілком розкрити свій потенціал, підвищити рівень компетентності.

Залежно від незадоволеності якої-небудь потреби людина за ієрархією висуває її на перше місце, а в міру задоволеності ієрархія потреб може змінюватися [320].

Потреба в досягненні як специфічна потребово-мотиваційна одиниця вперше описана в монографії Г. А. Мюррея «Explor ationsinpersona lity» («Дослідження особистості») (1938 р.). Вона найбільш ґрунтовно вивчена з 20-ти психологічних потреб, розглянутих ученим. Згідно Г. Мюрреєм список людських потреб складається з таких елементів: домінантність, агресія, пошук дружнього зв'язку, автономія, пасивна покора, потреба в повазі та підтримці, потреба досягнення, потреба бути в центрі уваги, потреба гри (іноді поєднується з безтурботністю, безвідповідальністю), егоїзм (нарцисизм), соціальність, потреба пошуку покровителя, потреба надання допомоги, потреба уникнення покарання, потреба самозахисту, потреба подолання поразки, невдачі, потреба уникнення небезпеки, потреба порядку, потреба судження та ін.

Потреба в досягненні в персонології Г. А. Мюррея – одна з двох психологічних потреб людини в успіху (в тому чи іншому виді діяльності). Це прагнення індивіда відповідати стандартам високої якості щодо особистих досягнень чи успіхів [93]. Потребу в досягненнях автор відніс до класу потреб, пов'язаних із підвищенням статусу. У ранніх дослідженнях передбачалося, що потреба у досягненні наявна в будь-якій ситуації, де є змагання з будь-яким рівнем досконалості (такий рівень досконалості встановлюється як на основі результатів, що досягаються іншими, так і на основі власних уявлень про бажаний результат). Згодом потребу в досягненні

ретельно дослідив Д. Макклелланд. Учений з'ясував, що загалом потреба в досягненні є стійкою характеристикою особистості, тобто проявляється в широкому спектрі ситуацій незалежно від їх конкретного змісту [433].

Ю. М. Орлов (1976) тлумачив виникнення в людини потреби в досягненні як наслідок неузгодженості реального рівня досягнень або рівня виконання з певним очікуваним рівнем виконання чи досягнення, що переважає досягнуте [358]. Така неузгодженість спричиняє діяльність, спрямовану на досягнення більш високого рівня. Учений наголошував, що люди з більш розвиненою потребою в досягненнях мають кращі результати у навчанні, більшу інтенсивність у вирішенні проблемних питань, зацікавленість у виборі високих цілей, при цьому виявляють значно менші побоювання щодо неуспіху в діяльності та трохи завищеними, але реальними домаганнями [358].

Досліджуючи психосоціальну адаптацію особистості дівчини-підлітка, О. Мілюкова зазначає, що потреба в досягненні є однією з опорних потреб у комплексі фундаментальних потреб людини:

Саморозвиток – самоствердження – самоповага, ефективний розвиток якої визначає рівень психосоціальної адаптації. Вона підкреслює, що потреба в досягненні проявляється як прагнення особистості до змагання із самою собою в досягненні більш вагомих результатів, як загальне прагнення від поліпшення в усіх сферах діяльності до переживання успіху в будь-якій значущій діяльності. Також потреба в досягненні може проявлятися в постановці цілей, у тенденції залучатися до тривалої діяльності, у прагненні досягати оригінальних і унікальних результатів та способів виконання. У зв'язку з цим О. Мілякова вважає, що фізична культура якнайкраще відповідає головним умовам систематичного та цілеспрямованого формування потреби в досягненнях, оскільки заохочує фіксування мотиваційної тенденції прагнення до успіху за рахунок результативності в процесі тренованості та досягнення зростання у фізичному розвитку [325].

Безумовно, потреба в досягненні – це людське прагнення перевершити вже досягнуті результати і змагатися в цьому плані з іншими людьми або з самою собою. Потреба в досягненні характеризується загальним прагненням до постійного пошуку способів поліпшення як якісних, так і кількісних показників [299, 340]. Тож можна припустити, що більшою мірою досягають успіху школярі, в яких сильніше розвинена потреба в досягненні. Наші попередні дослідження виявили індиферентне ставлення основної маси школярів до занять фізичною культурою в школі, що призводить до частих пропусків занять, відсутності іншої установки у процесі навчальних занять, окрім отримання оцінки. Така ситуація сприяла більш глибокому вивченню відмінностей у потребах, мотивах та інтересах у сфері фізичної культури і спорту юнаків і дівчат.

Визначити рівень потреби в досягненні та мотивування на успіх у юнаків і дівчат різного віку ми вирішили за допомогою розробленої Ю. М. Орловим шкали – тесту-опитувальника. Спочатку ми провели аналіз потреб у досягненні успіху серед школярів 5-11 класів. (табл. 3.35). Результати засвідчують, що переважає середній рівень потреб у досягненні як у юнаків, так і у дівчат.

Таблиця 3.35

Рівень потреби в досягненні успіху, (n = 638), %

клас	стать	Кількість в класі	Рівні потреби					
			Високий	%	середній	%	низький	%
5	Ю	21	2	9,52	18	85,71	1	4,76
	Д	53	11	20,75	38	71,70	4	7,55
6	Ю	50	15	30,00	31	62,00	4	8,00
	Д	54	16	29,63	38	70,37	0	0,00
7	Ю	34	2	5,88	27	79,41	5	14,71
	Д	39	0	0,00	32	82,05	7	17,95
8	Ю	55	8	14,55	30	54,55	17	30,91
	Д	54	15	27,78	33	61,11	5	9,26
9	Ю	90	20	22,22	60	66,67	10	11,11
	Ж	55	10	18,18	39	70,91	6	10,91
10	Ю	12	3	25,00	9	75,00	0	0,00
	Д	15	2	13,33	10	66,67	3	20,00

Продовження таблиці 3.35

11	Ю	41	11	26,83	27	65,85	3	7,32
	Д	65	14	21,54	42	64,62	9	13,85

Установлено, що рівень потреб у досягненні з віком у юнаків стає вищим, ніж у дівчат. Натомість, у дівчат він з віком знижується. Визначено, що найбільша кількість дівчат, які мають високий рівень потреби в досягненні успіху, припадає на 6-ий та 8-ий класи (29,6 % та 27,7 % відповідно), юнаків – на 10-ий та 11-ий класи (25,0 % та 26,8 % відповідно). Дівчат із низьким рівнем потреби в досягненнях виявилося більше, ніж юнаків, окрім юнаків 8-го класу (30,9 %).

Досліджуючи окремо рівень потреби в досягненні успіху респондентів, які займаються спортом, з'ясовуємо, що серед дівчат-спортсменок не виявилося тих, хто має високий рівень потреб у досягненні успіху. Усі вони мають середній рівень потреби в досягненнях. Підкреслимо, що низький рівень потреб у досягненні мають у своїй більшості дівчата, які не займаються спортом. Слід зазначити, що юнаки, які мають низький рівень потреб у досягненнях, переважно також не займаються спортом.

Таблиця 3.36

Рівень потреби в досягненні успіху
(респонденти, що займаються спортом, (n = 126), %

клас	стать	Рівні потреби					
		високий	%	середній	%	низький	%
8 – 9	ю	10	22,58	31	67,74	4	9,68
	д		0,00	12	100,00		0,00
10 – 11	ю	19	37,50	29	57,50	3	5,00
	д		0,00		100,00	17	0,00

Отже, при вивченні вікових особливостей потреби в досягненнях школярів виявлено, що з віком дівчат із низьким рівнем потреб у досягненні стає більше, юнаків – менше. Визначення потреби у досягненні успіху у школярів різних вікових груп свідчить, що її рівень з віком зростає у юнаків та знижується у дівчат. Виявлено, що переважно низький рівень потреби у

досягненні успіху мають школярі, які не займаються спортом.

Отже, визначення відмінностей за рівнем потреб у досягненні успіху як складника мотивації до занять фізичною культурою в юнаків і дівчат надало нам можливість установити критичні вікові періоди, коли рівень потреби в досягненні успіху має найнижчі показники. Також виявлені періоди, в яких рівень потреби в досягненні успіху юнаків і дівчат досягає максимальних показників (рис. 3.21.). Отже, найвищі показники рівня потреби в досягненні успіху в юнаків і дівчат збігаються у віковому аспекті. Це період 11-12 років, який, за результатами нашого дослідження, і є віком активних занять фізичною активністю юнаків і дівчат. Критичні періоди визначеного рівня потреби в досягненні юнаків і дівчат мають певні особливості. По-перше, у юнаків виявлено один критичний період, у дівчат – два. Перший період у юнаків і дівчат збігається та припадає на 13 років (7 клас). Далі, у 14 років (8-й клас) простежуємо значне підвищення рівня потреби в досягненні успіху:більш стрімко та яскраво – у дівчат, але більш стабільно – у юнаків.

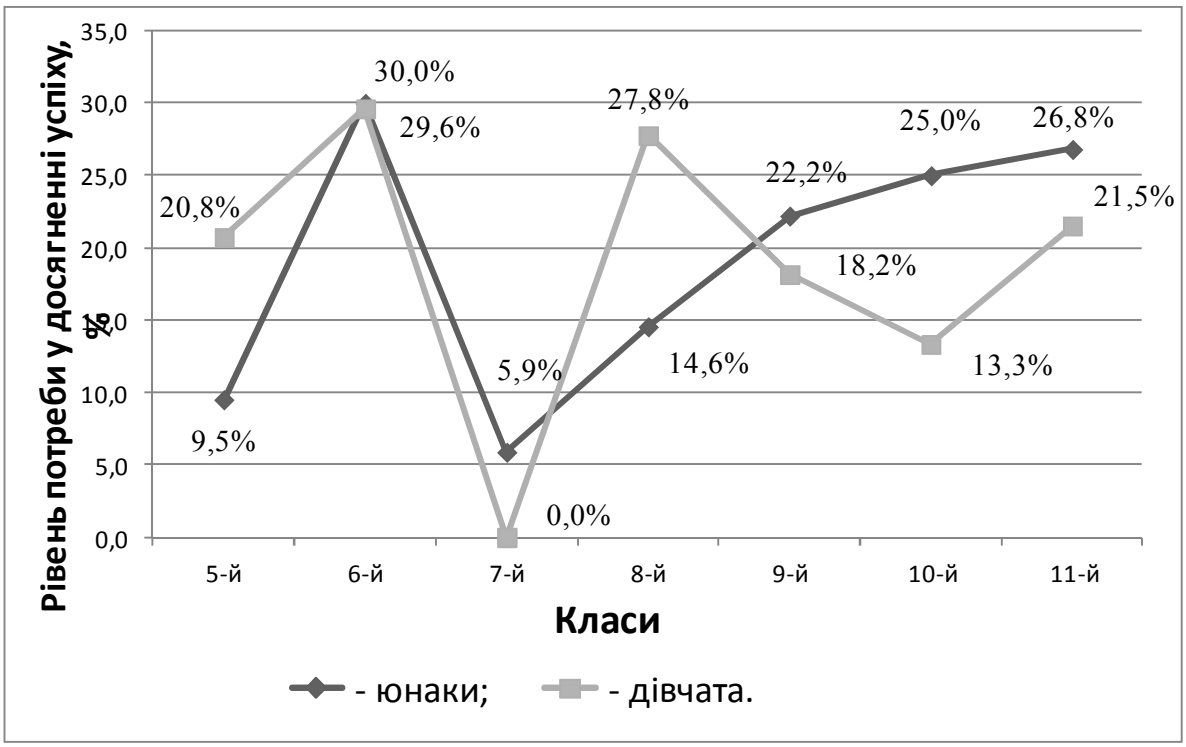

Рис. 3.21. Рівень потреби у досягнення успіху школярів

Зауважимо, що в дівчат виявлено другий критичний період, який припадає на 16 років. Але більш значущий – перший, у 13 років). Натомість у юнаків з 13 років і до закінчення школи простежується поетапна, стабільна динаміка підвищення рівня потреби в досягненні успіху.

3.8. Динаміка розвитку емпатії в юнаків і дівчат 5-11 класів

Центральне соціально-психологічне новоутворення юнацького віку – розвиток «Я-концепції». Юнацький вік І. М. Юсупов характеризує як період маргінальної соціалізації. Підліток перебуває нібито в проміжному, межовому положенні між різними соціальними і віковими групами, що накладає певний відбиток на психіку людини і може виражатися в підвищеній тривожності, неконтактності в спілкуванні, агресивності, егоцентричності, а також виявлятися в реакціях емансипації, компенсації, групування з однолітками тощо [528]. Розглядаючи феномен гендерної поведінки, слід звернути увагу на емпатію, як фактор її вияву.

Відомо, що структуру емпатії, її види, місце в системі особистісних цінностей здавна вивчали в зарубіжній та вітчизняній психології та педагогіці (В. Бойко, Є. Ільїн, Л. Козяревич, М. Анімов, В. Столін, С. Максименко, В. Лабунська, В. Вартанян, П. Горностай, Т. Данилова, О. Саннікова, К. Юнг, К. Роджерс, Х. Когут, Н. Мак-Вільямс та інші). Аналіз літератури з проблем емпатії засвідчує різноманітне тлумачення терміна «емпатія» серед науковців. Серйозні дослідження емпатії почалися в 19 ст. в Європі. Поняття «емпатія» ввів у психологію Е. Тітченер у 1909 році. Цей термін означав розгляд ситуації з точки зору співрозмовника, емоційне відчуття, розуміння, сприйняття його актуального емоційного стану [156]. Психологічний словик дає таке визначення: емпатія «(від грецького empatheia – у присутності, під час і почуття, пристрасть) – пасивно-споглядальне розуміння ставлень, почуттів, психічних станів іншої особи без активного втручання, з метою надати дійову допомогу на відміну від

симпатії, для якої характерне почуття приязні, прихильності, доброзичливості до когось. Процес емпатії є в основному інтелектуальним за своїм змістом» [93].

Досліджуючи емпатію людей, Орищенко О. А. відзначила, що деякі автори називають від вісімнадцяти до п'ятидесяти дефініцій емпатії» [357]. Так, узагальнивши всі наявні підходи до вивчення емпатії, розбіжності поглядів у визначенні даного терміну, Журавльова Л. П. у своєму дослідженні визначила системні, методологічні, теоретико-концептуальні, динамічні та структурно-функціональні засади емпатії, що стали базисом відображення її закономірних феноменологічних, психологічних, генетичних та соціокультурних особливостей. Таким чином, емпатія стала розглядатися як психологічна категорія, що являє собою цілісне системне ієрархічно структуроване багатовимірне утворення, яке має біопсихосоціокультурну природу та носить процесуальний характер [357]. У нашому випадку, вивчення рівню емпатії юнаків і дівчат різних вікових груп, виявлення статевих відмінностей між школярами зумовлено визначенням емпатії, як риси особистості, яка певною мірою може охарактеризувати схильність до певних випробувань, співпереживання та комунікації школярів, сприяючи соціальній обумовленості поведінки юнаків та дівчат різних вікових груп.

Деякі психологи, які вивчають емпатію, виокремлюють не тільки когнітивний та емоційний, але й поведінковий компонент емпатійної взаємодії (Л. Джрназян, В. Киричок, Н. Сарджвеладзе, Є. Шовкомуд). Особливий інтерес викликають праці, в яких емпатичні переживання розглядаються як мотив альтруїстичної поведінки, як складова поведінки, спрямованої на надання допомоги (Дж. Аронфрід, К. Бетсон, Дж. Кок, К. Мак-Девіс, М.Обозов, П.Симонов) [137, 186, 416, 508, 510].

З'являються нові концепції, підходи, методики, теорії дослідження гендерної поведінки й емпатії (С. Бем, П. Чін, Є. Ільїн, Н. Городникова, Т. Бендас, та інші), які концентруються на пошуках причин прояву, розвитку, відхилень та залежності рівня розвитку емпатії від типу

гендерної ролі. Аналіз вищевказаних досліджень робить очевидним висновок, що диференціація емпатії як процесу відбувається з урахуванням того, який із трьох компонентів у ній переважає – когнітивний, емоційний чи поведінковий. Перевага когнітивного компоненту у відображенні стану іншої людини характерна для адекватного розуміння іншої особистості. Домінування емоційного компоненту в емпатії говорить про емоційний відгук однієї особистості на переживання іншої. У діяльній емпатії суб'єкт не тільки розуміє емоційний стан іншої особи, але й надає їй активну підтримку [156]. Отже, емпатія є одним із регуляторів стосунків між людьми. Емпатійні стани співчуття, співпереживання, які багаторазово повторюються, стають властивістю особистості.

Аналіз літератури з проблем емпатії засвідчує, що в психології терміном «емпатія» описуються різні психологічні стани [210, 418, 156]. Також емпатія визначає індивідуальну чутливість спортсмена до стресу змагання. Як риса особистості вона певною мірою характеризує схильність досліджуваних до співпереживання. Також емпатія складає ядро комунікації. У комунікативній діяльності вона сприяє збалансованості міжособистісних відносин, робить поведінку людини соціально обумовленою. Емпатія розглядається нами як властивість, котра проявляється в розумінні внутрішнього світу іншої людини, емоційному залученні в її життя.

Емпатійні переживання (співчуття, співпереживання, жалість) реалізуються у формах поведінки. У цьому разі емпатія має особливу соціально-практичну значимість для морального вдосконалення особистості, оптимізації взаємин, які складаються в діяльності, спілкуванні й особливо в педагогічній діяльності та педагогічному спілкуванні [418].

Вчені стверджують, що успішне виконання завдань фізичної підготовки і спортивного тренування, навчання, виховання й управління зумовлюється вмінням опертися на положення індивідуального підходу, що полягають у знанні індивідуальних особливостей особистості учня [156].

Саме в дослідженнях, які проводяться в підлітковому та юнацькому

середовищі, вперше починають виявлятися статеві відмінності у ставленні до різних об'єктів емпатії. Дівчата загалом демонструють більшу міру співчуття до тварин, ніж хлопці. Цей факт можна вважати результатом раннього засвоєння дівчатами етичних норм, а також більшою їхньою орієнтацією на спілкування, прагненням мати визнання в міжособистісних стосунках, тоді як хлопці більш орієнтовані на наочні досягнення. Подібні відмінності І. М. Юсупов пояснює особливостями соціалізації дівчат, що виявляються у них в конформності та пошуку соціального схвалення [528].

Наомі Айзенберг, провідна дослідниця соціальної нейробіології в Каліфорнійському університеті в Лос-Анджелесі, також вважає, що дівчата у віці від 14 до 17 років більше, ніж хлопці-ровесники, переймаються турботою та співчуттям, емпатія в них розвивається раніше. На її думку, це пов'язано зі зростанням темпів дозрівання дівчат. Юнаки досягають такого рівня лише після 15-16 років [27]. Здатність до емпатії є основою для дружніх взаємин, які займають величезне місце в міжособистісному спілкуванні. Р. Крайг зосереджує увагу на тому, що емпатія ґрунтується на соціальному висновку: «Якщо ви не знаєте того, що відчуває інша людина, ви не зможете їй співчувати» [231]. Дані зарубіжних досліджень, спрямованих на вивчення емпатії підлітків та юнаків, свідчать про глибокі зв'язки між емпатійністю та етичною поведінкою. Етичні норми, засвоєні на ранніх етапах вікового розвитку, починають виявлятися у вчинках і думках. Високо емпатійні діти в міжособистісній взаємодії власні невдачі схильні пояснювати внутрішніми причинами, тоді як діти з низькими показниками емпатії дають їм екстремальну оцінку [156].

Для встановлення емпатійного потенціалу особистості школярів 5-11 класів як фактора з'ясування гендерної ролі ми використовували методику І. М. Юсупова, який експериментально встановив, що в онтогенезі особистості емпатійний потенціал має схильність як до спонтанної динаміки, так і до довільної регуляції, а його посилення пов'язане із загальним особистісним ростом і формуванням соціального інтелекту [528]. Учений

оперував поняттям «емпатійне розуміння», яким назвав явище психологічного походження, що виникає при взаємодії людини з людиною чи з антропоморфізованим об'єктом [46, 528]. Отже, результати порівняльного аналізу особливостей полікомунікативної емпатії школярів різних вікових груп свідчать про певні статеві відмінності та особливості їх загального емоційного фону.

Систематизовані дані щодо визначення загального рівня полікомунікативної емпатії (табл. 3.37) засвідчують, що середній (нормальний) рівень емпатії значно переважає над іншими рівнями у респондентів усіх вікових груп. Такий рівень емпатії говорить про те, що такі люди у спілкуванні уважні, намагаються зрозуміти більше, ніж сказано словами, однак за надмірних проявів почуттів втрачають терпіння.

Узагальнені дані таблиці 3.37 засвідчують, що у віковій групі 11-13 років хлопці та дівчата однаково (73,6 % та 73,3 % відповідно) мають середній (нормальний) та високий (13,1 % та 13,3 % відповідно) рівні полікомунікативної емпатії. Високий рівень емпатії мають більше дівчат, ніж хлопців: 13,3 % вікової групи 11-13 років; 15,87 % вікової групи 14-15 років та 15,0 % 16-17 років.

Таблиця 3.37

Загальний рівень полікомунікативної емпатії, (n = 638), %

Рівні емпатії	Вікова група											
	11-13 років				14-15 років				16-17 років			
	Хлопці		Дівчата		Хлопці		Дівчата		Хлопці		Дівчата	
	n=105	%	n=146	%	n=145	%	n=109	%	n=53	%	n=80	%
дуже високий	0	0,00	3	2,24	3	2,07	0	0,00	0	0,00	0	0,00
високий	14	13,33	19	14,18	17	11,72	17	15,60	2	3,77	12	15,00
середній	77	73,33	107	79,85	102	70,34	83	76,15	40	75,47	64	80,00
низький	14	13,33	5	3,73	23	15,86	9	8,26	11	20,75	4	5,00
дуже низький	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00

Слід зазначити, що відсоток школярок із високим рівнем емпатії з віком зростає, а юнаків, навпаки, знижується (з 13,16 % (вікова група 11-13

років) до 3,77 % (вікова група 16-17 років). Людина, яка має високий рівень емпатії, більш чутлива до проблем і потреб оточення, великодушна, схильна багато що пробачати, емоційно чуйна. Вона постійно потребує соціального схвалення своїх дій [491]. Люди з високим рівнем емпатії, оцінюючи події, покладаються більше на власні почуття та інтуїцію, ніж на аналітичні судження. Їм притаманне швидке налагодження контакту, уникнення конфліктів і пошук компромісів. Як недолік – вони не завжди старанні у точній і клопіткій роботі [46]. За результатами нашого дослідження дуже високий рівень емпатії мають троє школярів: двоє хлопців 14 років та дівчина, яка навчається у 5-му класі. Серед школярів 14-15 років із високим рівнем емпатії дівчат виявилося більше, ніж хлопців (11,63 % та 15,87 % відповідно). Привертає увагу те, що серед старшокласників, які мають високий загальний рівень емпатії, дівчат виявилося майже вчетверо більше, ніж юнаків (3,77 % та 15,0 % відповідно). Для людей із низьким рівнем емпатії характерною рисою є раціоналізм. Вони схильні уникати емоційних проявів,у прийнятті рішень керуються здоровим глуздом та аргументами,перевагу віддають усамітненим заняттям конкретними справами,уникають надто емоційних людей,установлюючи контакти з оточенням, зазнають певних труднощів. За результатами нашого дослідження виявлено, що низький рівень полікомунікативної емпатії має досить значна кількість респондентів. У віковій групі 14-15 років хлопців із низьким рівнем емпатії майже на 9 % більше, ніж дівчат (16,2 % та 7,9 % відповідно), а у старшому шкільному віці – на 15 % (20,7 % та 5,0 % відповідно). Встановлено, що юнаки всіх вікових груп є менш емпатійними, ніж дівчата. Тобто вони не є надто чутливими особами, оскільки більшість власних емоцій тримають під контролем. Утім спортсмени у своїй більшості також мають середній рівень загальної емпатії (табл. 3.36). У 14–15 років кількість осіб з високим рівнем емпатії серед дівчат-спортсменок на 12,7 % вища, ніж у загальної кількості дівчат даної вікової категорії.

Таблиця 3.38

Загальний рівень полікомунікативної емпатії школярів, які займаються спортом, (n = 126), %

Рівні емпатії	Вікова група							
	14-15 років				16-17 років			
	Хлопці		Дівчата		Хлопці		Дівчата	
	n=46	%	n=12	%	n=51	%	n=17	%
дуже високий	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
високий	6	13,04	3	25,00	1	1,96	2	11,76
середній	34	73,91	9	75,00	40	78,43	15	88,24
низький	6	13,04	0	0,00	10	19,61	0	0,00
дуже низький	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00

Середній рівень емпатії в юнаків і дівчат14–15 років, які займаються спортом, приблизно однаковий (відповідно 74,19 % і 71,43 %). Проте з віком дівчата-спортсменки стають більш емпатійними, на відміну від юнаків. Тобто показник загальної емпатії у них стає вищим на понад 10 %. Також серед дівчат, які займаються спортивною діяльністю, не виявлено осіб з низьким рівнем емпатії, натомість кількість юнаків з низьким рівнем емпатії з віком зросла на 7 % (з 12,9 % до 20, 0 %).

За експрес-діагностикою емпатії, що містить шість шкал (ставлення: до батьків, до тварин, до пристарілих людей, до дітей, до героїв літературних творів, до незнайомців), були отримані результати за загальною сумою балів: загальний рівень полікомуникативної емпатії та окремо за кожною із вищезазначених шкал.

Попри високі показники надійності, валідності та дискримінативності експрес-діагностики емпатії, значущим та важливим виявився акцент саме на показниках за окремими шкалами тесту, оскільки в даних показниках емпатії більшою мірою розкривається рівень емпатії особистості школярів різних вікових груп. Так, розглядаючи рівень емпатії до батьків, у значної кількості

респондентів виявлено високий та дуже високий рівень (таблиця 3.39). Це свідчить про певну прихильність школярів до батьків та родини.

Згідно з даними нашого дослідження, турбота про батьків найбільше проявляється у респондентів середнього та старшого шкільного віку. Частка юнаків із рівнем «високий» та «дуже високий» складає 39,58 % від їх загальної кількості, серед дівчат – 44,19 % . В емпатії до батьків у юнаків виявлено низький та дуже низький рівні емпатії. Якщо у віковій групі 11-13 років тільки один юнак мав низький рівень емпатії до батьків, то серед старшокласників уже 7,7 % юнаків не мали порозуміння з батьками.

Розподіл респондентів за рівнем емпатії до тварин виявив, що серед юнаків більше, ніж серед дівчат, осіб із низьким рівнем емоційної прихильності до тварин (табл. 3.40). Отже, у віковій групі 11-13 років: юнаків – 26,32 %, дівчат – 20,00 %. У віковій групі 14-15 років: юнаків – 19,77 %, дівчат – 14,29 %. Серед старшокласників юнаків із низьким рівнем емпатії до тварин більше на 15,8 % (24,53 % та 8,75 % відповідно).

Таблиця 3.39

Загальний рівень полікомунікативної емпатії школярів з батьками, (n = 638),%

Рівні емпатії	Вікова група											
	11-13 років				14-15 років				16-17 років			
	Хлопці		Дівчата		Хлопці		Дівчата		Юнаки		Дівчата	
	n=105	%	n=146	%	n=86	%	n=63	%	n=53	%	n=80	%
дуже високий	3	2,83	19	13,97	7	4,83	3	2,75	0	0,00	4	5,00
високий	14	13,21	3	2,21	17	11,72	21	19,27	4	7,55	13	16,25
середній	86	81,13	114	83,82	120	82,76	85	77,98	45	84,91	62	77,50
низький	3	2,83	0	0,00	0	0,00	0	0,00	4	7,55	1	1,25
дуже низький	0	0,00	0	0,00	1	0,69	0	0,00	0	0,00	0	0,00

Такий розподіл свідчить, що співчуття і допомога тваринам більше властива дівчатам.

У шкалі емпатії до літніх людей переважає середній (нормальний) рівень (табл. 3.41).

Таблиця 3.40

Загальний рівень полікомунікативної емпатії школярів до тварин, (n = 638), %

Рівні емпатії	Вікова група											
	11-13 років				14-15 років				16-17 років			
	Хлопці		Дівчата		Хлопці		Дівчата		Юнаки		Дівчата	
	n=105	%	n=146	%	n=145	%	n=109	%	n=53	%	n=80	%
дуже високий	5	4,95	7	4,90	7	4,79	0	0,00	0	0,00	3	3,75
високий	0	0,00	3	2,10	7	4,79	3	2,78	0	0,00	3	3,75
середній	69	68,32	104	72,73	103	70,55	90	83,33	40	75,47	67	83,75
низький	27	26,73	29	20,28	29	19,86	15	13,89	13	24,53	7	8,75

Таблиця 3.41

Загальний рівень полікомунікативної емпатії школярів до літніх людей (n = 638), %

Рівні емпатії	Вікова група											
	11-13 років				14-15 років				16-17 років			
	Хлопці		Дівчата		Хлопці		Дівчата		Хлопці		Дівчата	
	n=105	%	n=146	%	n=145	%	n=109	%	n=53	%	n=80	%
дуже високий	2	1,94	13	8,84	1	0,70	1	0,92	0	0,00	0	0,00
високий	2	1,94	10	6,80	12	8,45	9	8,26	2	3,77	2	2,50
середній	80	77,67	91	61,90	103	72,54	78	71,56	45	84,91	67	83,75
низький	19	18,45	23	15,65	22	15,49	14	12,84	5	9,43	11	13,75
дуже низький	0	0,00	10	6,80	4	2,82	7	6,42	1	1,89	0	0,00

Нерозуміння літніх людей, небажання перейматися їхніми проблемами більш виявляють школярі, молодші за віком (вікова група 11-13 років). У юнаків з 5-го до 11-го класу кількість таких респондентів зменшується майже вдвічі (з 18,42 % до 9,43 %).

Розглядаючи емпатію до дітей, виявляємо, що з віком зменшується кількість школярів із високим та дуже високим рівнем такої емпатії (табл. 3.42). Натомість зростає кількість респондентів, які мають низький та дуже низький рівень емпатії до дітей. Такий вид емпатії у респондентів старшого віку стає більш реалістичним у зв'язку з тим, що молодші школярі, відповідно до вікових особливостей розвитку психологічних якостей, ще не мають змоги адекватно диференціювати та висловлювати думку щодо свого ставлення до дітей. Найбільш імовірно, на їхню думку значно впливають стосунки в родині та наявність молодших братів і сестер. Нормальний рівень емпатії до дітей має переважна більшість респондентів, серед яких юнаків більша кількість, ніж дівчат (11-13 років: 76,32 % та 60,0 % відповідно; 14-15 років: 76,74 % та 74,60 % відповідно; 16-17 років: 77,36 % та 73,75 % відповідно).

Таблиця 3.42

Загальний рівень полікомунікативної емпатії школярів до дітей (n = 638)

Рівні емпатії	Вікова група											
	11-13 років				14-15 років				16-17 років			
	Хлопці		Дівчата		Хлопці		Дівчата		Хлопці		Дівчата	
	n=105	%	n=146	%	n=145	%	n=109	%	n=53	%	n=80	%
дуже високий	8	7,62	16	10,96	12	8,28	9	8,26	1	1,89	6	7,50
високий	11	10,48	23	15,75	12	8,28	7	6,42	4	7,55	9	11,25
середній	80	76,19	88	60,27	111	76,55	81	74,31	41	77,36	59	73,75
низький	3	2,86	16	10,96	9	6,21	7	6,42	5	9,43	5	6,25
дуже низький	3	2,86	3	2,05	1	0,69	5	4,59	2	3,77	1	1,25

На жаль, емпатія школярів до героїв художніх творів здебільшого представлена середнім та низьким рівнем, що говорить про те, що читанню художньої літератури вони присвячують зовсім незначний час (табл. 3.43). Тому долями та характерами героїв більшість хлопців і дівчат не переймається.

Про досить високу комунікабельність респондентів свідчить середній (нормальний) рівень емпатії до незнайомих людей (табл. 3.44). Утім незначну відмінність в емпатії до незнайомих та малознайомих людей можна помітити. Якщо до розгляду взяти високий та дуже високий рівні емпатії, то з віком кількість таких школярів стає більшою. Суттєвої різниці щодо визначення рівня емпатії до незнайомих людей у вибірках юнаків і дівчат нами не визначено.

Отже, за результатами емпіричного дослідження особливостей полікомунікативної емпатії школярів різних вікових груп виявлено певні статеві відмінності та вікові особливості їх загального емоційного фону. Високий рівень загальної емпатії мають більше дівчат, ніж юнаків.

Таблиця 3.43

Рівень емпатії до героїв художніх творів

Рівні емпатії	Вікова група											
	11-13 років				14-15 років				16-17 років			
	Хлопці		Дівчата		Юнаки		Дівчата		Юнаки		Дівчата	
	n=105	%	n=146	%	n=145	%	n=109	%	n=53	%	n=80	%
дуже високий	8	7,62	10	6,85	3	2,13	9	8,26	0	0,00	2	2,50
високий	3	2,86	3	2,05	3	2,13	2	1,83	0	0,00	3	3,75
середній	69	65,71	107	73,29	86	60,99	81	74,31	37	69,81	69	86,25
низький	25	23,81	23	15,75	45	31,91	17	15,60	15	28,30	6	7,50
дуже низький	0	0,00	3	2,05	4	2,84	0	0,00	1	1,89	0	0,00

Таблиця 3.44

Рівень емпатії до незнайомих та малознайомих людей

Рівні емпатії	Вікова категорія											
	11-13 років				14-15 років				16-17 років			
	Хлопці		Дівчата		Юнаки		Дівчата		Юнаки		Дівчата	
	n=105	%	n=146	%	n=145	%	n=109	%	n=53	%	n=80	%
дуже високий	0	0,00	1	2,22	8	9,30	2	3,17	2	3,77	8	10,00

Продовження таблиці 3.44

високий	0	0,00	1	2,22	7	8,14	7	11,11	0	0,00	7	8,75
середній	34	89,47	38	84,44	62	72,09	53	84,13	45	84,91	58	72,50
низький	4	10,53	4	8,89	8	9,30	0	0,00	6	11,32	7	8,75
дуже низький	0		1		1		1		0		0	

Із віком їх кількість зростає (з 13,33 % (вікова група 11-13 років) до 15,00 % (вікова група 16-17 років). Натомість у юнаків кількість осіб з високим рівнем емпатії знижується (з 13,16 % (вікова група 11-13 років) до 3,77 % (вікова група 16-17 років)). Проте у них із віком превалює низький рівень загальної емпатії (збільшується з 13,6 % (вікова група 11-13 років) до 20,7 % (вікова група 16-17 років).

Серед школярів переважає загальний середній (нормальний) рівень емпатії. У його діапазон потрапили від 70 % до 80 % респондентів. Також за результатами дослідження установлено, що спортсмени у своїй більшості мають середній рівень загальної емпатії. Утім серед дівчат, які займаються спортом, не було виявлено осіб із низьким рівнем загальної емпатії, що свідчить про те, що заняття фізичною культурою і спортом сприяють не тільки прояву вольових рис, але і прояву емпатійних рис характеру. У контексті нашого дослідження емпатійну спрямованість юнаків і дівчат ми не розглядаємо як складову морального аспекту, а розуміємо як певний прояв емпатії у сферах життєдіяльності школярів.

3.9. Критичні періоди у школярів різних вікових груп, які впливають на мотивацію до занять фізичною культурою і спортом

Спираючись на думки вчених, до мотиваційно-ціннісного компоненту фізичної культури особистості можна віднести здобуті знання, потреби, мотиви, ціннісні орієнтації та самооцінку. У процесі фізичного виховання

школярів перелічені компоненти впливають не тільки на біологічну основу особистості, але й на її біосоціальну цілісність [208].

Отже, спираючись на проаналізовані наукові джерела та результати нашого дослідження щодо відмінностей інтересів, потреб, мотиваційних пріоритетів у сфері фізичної культури і спорту та самооцінки фізичного розвитку юнаків і дівчат, ми визначили критичні періоди у школярів різних вікових груп, в яких простежується максимальне зниження мотивації до занять фізичною активністю, потреби в досягненні успіху та рівня їхньої загальної самооцінки.

Адаптивний характер розвитку організму визначає необхідність врахування у віковій періодизації не тільки особливості морфо-функціонального розвитку фізіологічних систем організму, але і їх специфічної чутливості до різних зовнішніх впливів.

Фізіологічними та психологічними дослідженнями доведено, що чутливість до зовнішніх впливів носить вибірковий характер на різних етапах онтогенезу. Це стало основою уявлення про сенситивні періоди як періоди найбільшої чутливості до впливу факторів зовнішнього середовища, навчальних і фізичних навантажень. Найбільш небезпечним періодом учені вважають підлітковий вік (період статевого дозрівання) [288, 349].

Дослідники стверджують, що зміна періодів є переломним моментом, коли організм переходить від одного якісного стану до іншого. Стрибкоподібні моменти розвитку цілого організму, окремих органів і тканин називаються критичними. Критичні періоди переключають організм на новий рівень онтогенезу, створюють морфо-функціональну основу існування організму в нових умовах життєдіяльності, а сенситивні періоди пристосовують функціонування організму до цих умов (оптимізуються процеси перебудови в різних органах і системах організму, узгоджується їх діяльність, забезпечується адаптація до фізичних і розумових навантажень тощо). У нашому досліджені критичними ми вважаємо періоди зниження

визначених показників, а сенситивними – найбільш чутливі до розвитку певних якостей (визначення особливостей психічних або фізичних).

Отже, розробляючи передумови формування концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, використовуючи результати емпіричного дослідження, визначаємо критичні періоди мотиваційних пріоритетів у сфері фізичної культури і спорту:

- *рівень потреби в досягненні:* у юнаків з 6-го по 8-й клас; у дівчат – з 6-го по 7-й клас та 9-й клас;
- *мотивація до занять спеціально-організованою руховою активністю:* у юнаків – 8-й клас; у дівчат – 7-й клас;
- *самооцінка фізичного розвитку:* у юнаків – 9-й клас; у дівчат – 10-й клас.

Ураховуючи те, що в Україні батьки віддають дітей у школи з 5-ти до 7-ми років, ми керуємося положенням, що поняття віку та вікових кордонів та особливостей вікових етапів має не абсолютне, а відносне значення. Загальні вікові особливості не встановлюють ні вікових стандартів, ні вікових лімітів. Тому особливості вікових періодів нами визначено (умовно) як період навчання школярів у певному класі.

Критичний період у юнаків припадає на 7-й та 8-й класи. Причому після 7-го класу у них поступово зростає потреба в досягненні успіху, яка безпосередньо впливає на мотивацію до занять фізичною активністю,у даному разі – на мотивацію самовдосконалення.

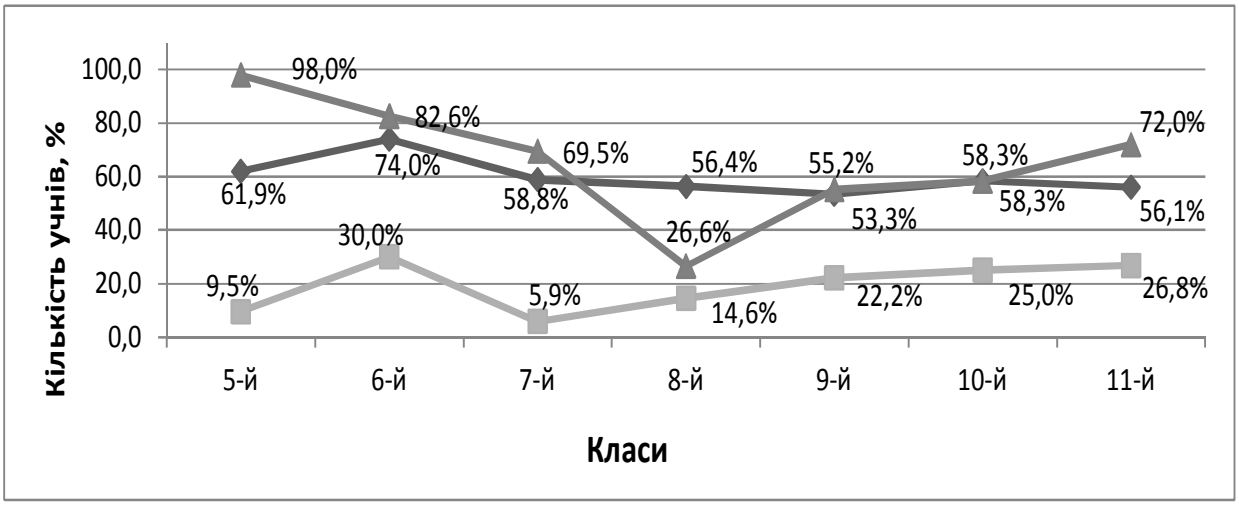

Рис. 3.22. Мотивація до занять фізичною культурою і спортом хлопців в різні вікові періоди

- високий рівень самооцінки
- високий рівень потреби у досягненні успіху
- рівень відвідування занять спеціально організованою руховою активністю

Максимальний рівень мотивації до занять фізичною активністю в юнаків і дівчат простежується в однаковому віковому періоді та припадає на 5-ий та 6-ий класи (вік 11-12 років). З 6-го по 7-ий клас у дівчат і юнаків ми виявили критичний період рівня потреби в досягненні успіху, що призводить до зниження мотивації до занять фізичною активністю (або фізичними вправами) та зниження загального рівня самооцінки фізичного розвитку. Внутрішньо вони відчувають необхідність змін, але у цьому віці не можуть знайти спосіб розв’язання проблеми. У період між 7-м та 8-м класом дівчата надають значну увагу зовнішності. Низька самооцінка свідчить про внутрішнє розуміння невідповідності власної зовнішності стандартами, які популяризують телебачення та Інтернет. Підсвідомо дівчата починають шукати вихід із дискомфортного стану. Відповідно, у них з’являється потреба зміни зовнішнього вигляду та фізичного розвитку (або стану), що стимулює пошук нових форм, методів та способів удосконалення статури та фізичних якостей. Це дівчата віднаходять у формах фізичної активності.

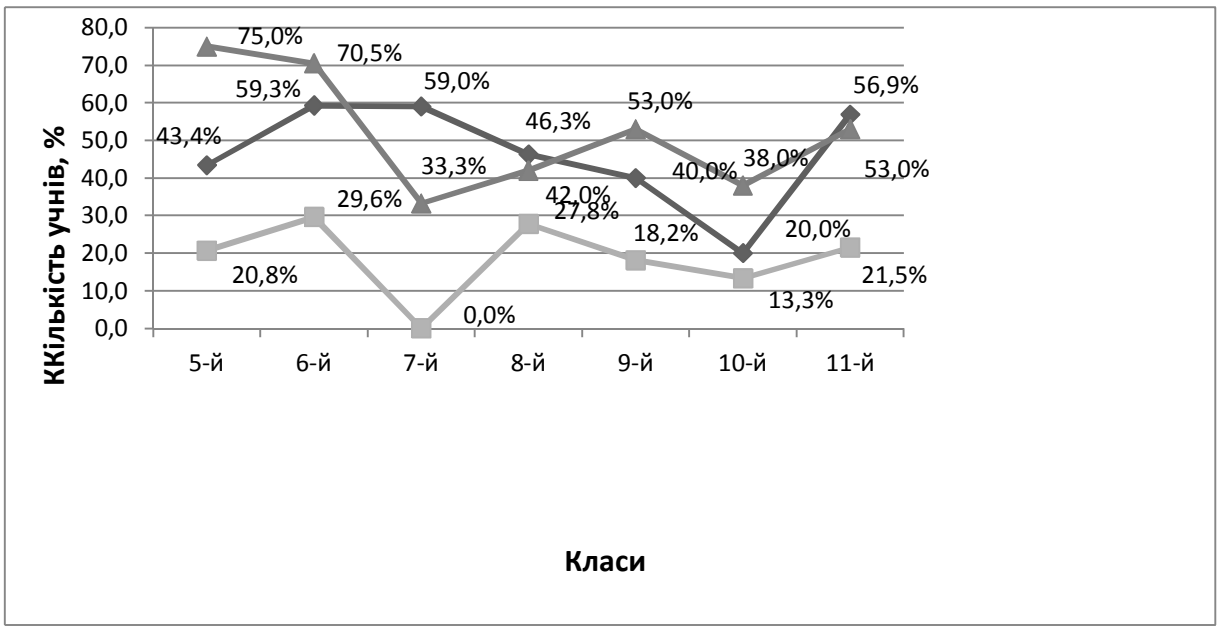

Рис. 3.23. Мотивація до занять фізичною культурою і спортом дівчат у різні вікові періоди

- високий рівень самооцінки
- високий рівень потреби у досягненні успіху
- рівень відвідування занять спеціально-організованою руховою активністю

Із 7-го до 8-го класу в юнаків також простежуємо зниження мотивації до рухової активності, але цей процес повільніший, ніж у дівчат. Спадання мотивації спричинює зниження загального рівня самооцінки фізичного розвитку. Аналізуючи свій стан, юнаки переглядають ставлення до власних ціннісних орієнтацій та обирають той вид діяльності, який допоможе їм підняти самооцінку. Так, у 9-му, 10-му та 11-му класах у них простежується підвищення рівня потреби в досягненні успіху, що призводить до підвищення мотивації до занять фізичними вправами для самовдосконалення. З початком активні занять фізичною культурою і спортом у юнаків підвищується рівень самооцінки фізичного розвитку. Навпаки, у дівчат помічаємо більш різкі перепади періодів підвищення та зниження рівня потреби в досягненнях та мотивації до рухової активності. Так, у 8-му класі потреба в досягненні успіху різко зростає, відповідно, підвищується мотивація до занять фізичними вправами. Але при цьому ми не спостерігаємо у них підвищення

загальної самооцінки фізичного розвитку. Тож виникає питання: «Яка причина подальшого зниження самооцінки дівчат?». Відповідь на нього знаходимо, аналізуючи графік онтогенезу критичних та сенситивних періодів. У 10-му класі триває другий критичний період зниження потреби дівчат у досягненні успіху, що викликає зниження загальної самооцінки фізичного розвитку майже до критичного рівня. Проте зауважимо, що падіння самооцінки відбувалося ще раніше, починаючи з 9-го класу.

Щоб знайти причину невідповідності в підвищенні мотивації до рухової активності та зниження самооцінки фізичного розвитку в дівчат, ми окремо проаналізували показники фізичного розвитку, за якими проводилась самооцінка. Безпосередньо нас цікавила самооцінка власної рухової активності в різні вікові періоди. Ми виявили певну невідповідність реальних фактів і даних анкетування. Справа в тому, що, за даними анкетування, дівчата 9-го та 10-го класів вказують на регулярні заняття руховою активністю (фітнесом),але при цьому не зазначають, були ці заняття самостійними чи груповими. Водночас тестування за опитувальником Є. Боченкової «Самоопис фізичного розвитку», до якого були включені детекторні питання, дозволило з’ясувати, що в цьому віці у дівчат рівень фізичної активності знизився на 20 % порівняно з попередніми віковими періодами (рис. 5.2). Це свідчить про певне перебільшення власної рухової активності, яке, утім, можна пояснити розумінням значення впливу занять фізичними вправами на вдосконалення фізичного розвитку та зовнішнього вигляду. З 10-го класу в дівчат починає зростати рівень потреби в досягненнях, відповідно, підвищується мотивація до занять руховою активністю. При цьому відразу й досить стрімко набуває високих показників самооцінка фізичного розвитку. Можливо, самостійні заняття фізичними вправами або руховою активністю не дали дівчатам бажаного результату,тож вони знайшли організовані групи занять різноманітними видами спорту та руховою активністю під керівництвом спеціаліста (за результатами анкетування були обрані волейбол, плавання, різновиди фітнесу).

Таким чином, максимальний рівень відвідування занять спеціально-організованою руховою активністю у хлопців і дівчат простежується в однаковому віковому періоді та припадає на 5-ий та 6-ий класи (вік 11-12 років). З 6-го по 7-ий клас у дівчат і хлопців ми виявили зниження рівня потреби у досягненні успіху, що призводить до зниження мотивації до занять фізичною активністю та зниженню загального рівню самооцінки фізичного розвитку. Внутрішнє вони відчувають необхідність змін, але у даному віці не можуть знайти спосіб вирішення даної проблеми. Дівчата в період між 7-м та 8-м класом приділяють значну увагу зовнішності. Низький рівень їхньої самооцінки свідчить про внутрішнє розуміння невідповідності власної зовнішності зі стандартами, які вони бачать по телевізору та Інтернеті. Підсвідомо вони починають шукати вихід з дискомфортного стану. Відповідно, з'являється потреба у зміні зовнішнього виду та фізичного розвитку, що є для них стимулом до пошуку нових форм, методів та способів вдосконалення статури та фізичних якостей. Що вони і знаходять у формах фізичної активності. Із 7-го до 8-го класу у хлопців також простежуємо зниження мотивації до рухової активності, але цей процес проходить повільніше ніж у дівчат. Виявлений спад мотивації тягне за собою зниження загального рівня самооцінки фізичного розвитку. Аналізуючи свій стан, хлопці переглядають відношення до власних ціннісних орієнтацій та обирають той вид діяльності, який допоможе їм підняти самооцінку.

Так, в них у 9-му, 10-му та 11-му класах простежується підвищення рівня потреби у досягненні успіху, що призводить до підвищення їх мотивації до занять фізичними вправами задля самовдосконалення. Починаючи активні заняття фізичною культурою і спортом, відповідно підвищується їх рівень самооцінки фізичного розвитку. Натомість, у дівчат, відмічено більш різкі перепади періодів підвищення та зниження рівня потреби у досягненнях та мотивації до рухової активності. Так, у 8-му класі потреба у досягненні успіху різко зростає, відповідно підвищується мотивація до занять фізичними вправами. Але при цьому, ми не

спостерігаємо у них підвищення загальної самооцінки фізичного розвитку. У дівчат в 10-му класі простежуємо другий критичний період зниження потреби у досягненні успіху, що тягне за собою зниження загальної самооцінки фізичного розвитку дівчат майже до критичного рівню.

Таким чином, отримані результати порівняння онтогенезу критичних періодів ціннісно-мотиваційних пріоритетів індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат дає можливість визначення концептуальних позицій дослідження, мета якого – формування гендерного підходу у фізичному вихованні школярів на основі вікових, статевих та гендерних індивідуальних особливостей юнаків та дівчат.

Висновки до розділу 3

На основі результатів емпіричного дослідження виявлено, що в основі потребово-мотиваційної сфери фізичної культури і спорту юнаків і дівчат є як спільні пріоритети, так і ті, що суттєво відрізняються. З 5-го по 11-й класи за різними причинами кількість школярів, які займаються спортивною діяльністю, суттєво зменшується. Хлопці та юнаки частіше обирають силові види спорту – тхеквондо та футбол. Дівчата - віддають перевагу плаванню та різновидам фітнесу. Установлено, що зацікавленість заняттями фізичною культурою у хлопців з 5-го класу до 11-го знижується майже вчетверо, у дівчат – удвічі.

Уперше визначено мотиваційні пріоритети до занять фізичною культурою та спортом хлопців і дівчат, які спрямовані на вдосконалення зовнішнього вигляду та фігури, починаючи з 11 років. Їх бажання займатися фізичною культурою і спортом переважно пов’язане з мотивацією вдосконалення форм тіла, яка у дівчат виявляється з 5-го класу. Починаючи заняття спортом у віці 15-17 років, юнаки спрямовують свою діяльність не на високий спортивний результат, а на оздоровлення організму та вдосконалення фігури. В 11-му класі мотивація вдосконалення фігури

засобами фізичного виховання на 25 % вища у дівчат, ніж у хлопців.

Вперше визначено моделі ціннісних орієнтирів у поведінкових характеристиках та моделі ціннісних орієнтацій індивідуальної фізичної культури хлопців і дівчат у різні вікові періоди.

Вивчення загального рівню самооцінки фізичного розвитку, виявило домінування у школярів переважно високого рівня самооцінки (в середньому значення як у юнаків, так і у дівчат, складають 71 % - 86 % (від максимального балу).

Визначено чотири моделі самооцінки фізичного розвитку у віковому, статевому та гендерному аспектах які характеризуються суттєвими відмінностями і свідчать про формування різних ціннісних орієнтирів в індивідуальні фізичній культурі підлітків, які треба враховувати при організації процесу фізичного виховання.

Виявлено існування суттєвих відмінностей у кореляційних зв’язках між показниками самоопису респондентів різних вікових категорій, що має безпосередній вплив на рівень загальної самооцінки юнаків та дівчат. Хлопці самооцінку безпосередньо пов’язують зі своєю силою та фізичною активністю, дівчата – із зовнішністю та координацією рухів. При цьому на загальну самооцінку хлопців молодших за віком впливає більше показників, ніж у дівчат.

При порівнянні ступеню сформованості диференційованої системи термінальних та інструментальних цінностей з’ясовано, що школярі 11-13 та 14-15 років термінальні цінності (конкретні життєві цінності, цінності професійної реалізації та індивідуальні цінності) розуміють гірше, ніж інструментальні (цінності етичного характеру, цінності самоствердження, цінності безпосередньо-емоційного світовідчуття). Натомість, у старшокласників більшою мірою сформована диференційована система оцінки термінальних цінностей.

Результати проведеного кореляційного аналізу між рисами та якостями характеру, які цінують в інших людях школярі, та інструментальними

цінностями, дозволив визначити показники, які з віком перетворюються на життєві ціннісні орієнтації і набувають значущості для представників обох статей. У хлопців це такі показники: «гарна зовнішність», «жорсткість та безапеляційність», «самоконтроль», «дисциплінованість» і «вихованість», у дівчат - «жорсткість та безапеляційність», «вихованість», «ефективність у справах» і «відповідальність».

Вивчення рівня потреби у досягненні успіху у школярів різних вікових груп, визначено, що потреба у досягненні успіху з віком зростає у юнаків та знижується у дівчат. Виявлено, що переважно низький рівень потреби у досягненні успіху школярі, які не займаються спортом.

Систематизовані дані щодо визначення загального рівня полікомунікативної емпатії засвідчують, що середній (нормальний) рівень емпатії значно переважає над іншими рівнями у школярів усіх вікових груп. Однак, з віком кількість юнаків з низьким рівнем емпатії збільшується, а дівчат - знижується.

Отримані результати досліджень дають нам право стверджувати, що для формування певної стратегії залучення учнівської молоді до систематичних занять фізичною культурою, вивчаючи інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації у сфері фізичної культури, їх ставлення до рухової активності, не можна орієнтуватися тільки на один із показників біологічної чи психо-соціальної системи. Необхідно враховувати не тільки фізіологічні та морфо-функціональні особливості школярів, але і весь комплекс біологічних і соціальних ознак особистості, впроваджуючи гендерний підхід у процес шкільного фізичного виховання. Матеріали даного розділу знайшли своє відображення у публікаціях автора [238, 241, 244, 304, 305, 310].

РОЗДІЛ 4
ГЕНДЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЦІННІСНИХ ОРІЄНТАЦІЙ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ШКОЛЯРІВ

4.1. Характерні особливості прояву ознак психологічної статі школярів у віковому аспекті

Дослідження питань, пов'язаних із феноменом статі, викликає труднощі не тільки через їх складність, багатомірність та обсяжність, а й через недостатню визначеність та неоднозначність термінів, якими послуговуються вчені. Існування в англомовній літературі понять «sex» і «gender», для яких у нашій мові немає аналогів, призвело до того, що їх трактування не є загальноприйнятим та вимагає авторського самовизначення. При цьому встановлення дефініції термінів «стать» та «гендер» залежить як від професійної належності науковців, так і їх вподобань [25].

Під гендером найчастіше розуміють соціальну стать людини. Він тлумачиться як сукупність соціальних та культурних норм, які в суспільстві завдяки владі та домінуванню приписують виконувати людям у зв'язку з їхньою статтю [50].

Слово «гендер» (gender) використовується в сучасних вітчизняних та західних гуманітарних дослідженнях для означення статі як соціального явища на відміну від суто біологічної статі (sex). Тож стать (sex) є біологічною, а гендер – культурно-символічним визначенням статі [98, 114, 115].

Дослідники вважають, що поява поняття гендеру зумовлена потребою диференціації статі як продукту людської культури. Прибічники гендерного підходу переконують, що дитина народжується чоловічої чи жіночої статі, але стає маскулінною чи фемінінною у результаті виховання та процесу

ідентифікації з гендерною роллю [8]. Маскулінність та фемінінність (від лат. masculinus – чоловічий та femininus – жіночий) – це нормативні уявлення про соматичні, психічні та поведінкові властивості, характерні для чоловіків та жінок [101]. Питання про існування двох статей фундаментальне. Перша категорія, в якій осмислює себе дитина,– це статева диференціація.

Ще Л. Фейєрбах указував на те, що усвідомлення індивідом себе як хлопчика чи дівчинки є неодмінною умовою успішного розвитку особистості. Він писав, що особистість є ніщо без статевого розвитку [144].

Найбільш загальною сучасною теорією статевого диморфізму (або в новій термінології – гендерних відмінностей) є концепція В.А. Геодакяна, згідно з якою чоловіче й жіноче грають різну роль у процесі самовідтворення будь-якої біологічної системи. Дихотомія чоловічого і жіночого – це передусім дихотомія мінливості і спадковості [117, 118].

Нині прийнято вважати, що весь комплекс статевих відмінностей (фізичних, психічних, соціальних) є продуктом біосоціального процесу: «Статева диференціація – функція не організму або середовища, а їх взаємодії» [25]. Як твердить В. В. Абраменкова, статева диференціація – це виокремлення себе від представників протилежної статі, що виявляється у сукупності генетичних, морфологічних та фізіологічних ознак, на основі яких відрізняється чоловіча та жіноча стать [144].

Статева диференціація набуває психологічного сенсу для особистості за умови включеності в її діяльність. Сутність діяльнісного підходу до проблеми статевої диференціації полягає в тому, щоб визначити місце та роль діяльності у становленні психологічної статі як у контексті онтологічного розвитку, так і в історико-культурному аспекті формування та функціонування відповідних норм і зразків статево-рольової поведінки [144]. Це означає, що статева диференціація відображає, з одного боку, сам факт наявності визначених психологічних ознак, пов’язаних зі статевою приналежністю, а з другого – процес набуття цих ознак, формування

психологічної статі особистості в історії суспільства (соціогенезі) та індивідуальної історії людства [144].

Формування статевої диференціації підпорядковується загальним законам вікового розвитку, що сформульовано у наукових працях Л. Я. Виготського. Він переконував, що «біологічний фактор визначає той базис, той фундамент, ту основу вроджених реакцій, за межі яких організм не в змозі вийти і над яким надбудовується система набутих реакцій, ця нова система цілком визначається структурою середовища, в якому росте і розвивається організм» [107, 108].

Терміни «маскулінність» та «фемінінність» дають нормативні уявлення про психологічні та поведінкові якості, які характерні для чоловіків та жінок, які пов'язані з диференціацією статевих ролей. У людини статева диференціація соціально обумовлена. Хлопці та дівчата традиційно відрізняються за характером діяльності: вони виконують різні статеві ролі. Розподіл цих ролей відбувається у дитинстві, він містить не тільки ігри, звичайні для дітей різної статі, але й інші значущі відмінності між хлопцями та дівчатами [144].

У 1974 р. Сандра Бем ввела в психологію поняття андрогінії – поєднання високих показників за шкалою маскулінності з високими показниками за шкалою фемінінності. Запропонований тест фіксував маскулінність - фемінінність як незалежні виміри, що дозволило описати чотири статево-рольових типи (маскулінний, фемінінний, андрогінний, недиференційований). Фактор біологічної статі автоматично подвоює кількість визначених типів. Це слугувало основою до переходу від біологічної статі до психологічної; остання тлумачиться як ступінь виразності якостей та характеристик, властивих чоловічій та жіночій статі [50].

У сучасній гендерології існує декілька спеціальних шкал для вимірювання маскулінності-фемінінності, розумових здібностей, інтересів, емоцій тощо (тест Термана-Майлз, шкала маскулінності-фемінінннсоті (М/Ф)

MMPI, шкала маскулінності Гілфорда та ін.). В основі цих шкал лежить уявлення про те, що індивіди розрізняються за ступенем маскулінності-фемінінності.

Тест С. Бем розглядає маскуліннсіть та фемінінність не як альтернативи, а як незалежні якості. Її концепція андрогінії внесла істотні корективи щодо уявлення про маскулінність – фімінінність. *Маскулінний* тип характеризується найбільшою виразністю таких якостей особистості, як незамінність, наполегливість, схильність до захисту власних поглядів та до ризику, аналітичний склад мислення, віра у себе, самодостатність. *Фемінінному* типу особистості більшою мірою притаманні такі якості, як сором'язливість, ніжність, здатність до співчуття, вміння втішати, сердечність, м'якість, довірливість та любов до дітей. *Андрогінному типу* особистості приблизно однаково притаманні маскулінні та фемінінні якості особистості та риси характеру, що виявляються в поєднанні традиційно чоловічих і жіночих характеристик в одній людині. Андрогінія розглядається як гармонійне поєднання традиційно чоловічих, так і жіночих якостей. В андрогіній поведінці відображається реальна відсутність суто чоловічих та суто жіночих якостей. Дозволяється поведінка відповідно до індивідуальних особливостей, а не за гендерними приписами. Дослідження Л. В. Попової довели, що люди андрогінного типу найбільше пристосовані до життя та менш, ніж інші, переживають стреси, які пов'язані зі статево-рольовими конфліктами [386, 387]. Андрогінія є важливою психологічною характеристикою людини, яка визначає її здатність змінювати свою поведінку залежно від ситуації. Теорія андрогінності викликала на Заході не тільки великий інтерес, а й критику її основ (R. Ashmore, 1990; M. Sedney, 1989). Можливо, це було спричинено тим, що в американському суспільстві маскулінність дає людині більше переваг, ніж фемінінність та андрогінність, і тому деякі жінки демонструють маскулінну поведінку (M. Taylor, J. Hall , 1982). Ряд жінок використовує маскулінний лідерський стиль, особливо, якщо вони обіймають посади в традиційно чоловічих сферах діяльності (К.

Bartol, D. Martin, 1986; Е. Сохнув, 1996). М. Тейлор і Дж. Хол навіть вважали зайвим поняття «андрогінність». Дж. Спенс і Р. Хельмріх (J. Spens, R. Helmrich, 1981) запропонували замість термінів «мужність» і «жіночність» використовувати інші: інструментальність (здатність до самоствердження і компетентність, традиційно приписувані чоловікам) та експресивність, які традиційно асоціюються з жіночністю. Сама С. Бем у своїй останній книжці (1993) визнала, що концепція андрогінії далека від реального стану справ, оскільки перехід особистості до андрогінії вимагає змін не тільки особистісних особливостей, а й структури суспільних інститутів. Крім того, існує небезпека втрати того позитивного, що містить в собі налагодження дихотомії чоловічого-жіночого. Водночас позитивним аспектом концепції Сандри Бем про андрогінію є те, що вона привернула увагу до того факту, що для суспільства однаково привабливими можуть бути як чоловічі, так і жіночі якості [50]. Властивості особистості, які відображають стереотипи маскулінності – фемінінності (гендерні характеристики особистості), формуються в процесі її соціалізації. При набутті гендерних характеристик особистості існує низка соціальних інститутів, як-от сім’я, дитячий садок, школа, ЗМІ, суспільство, що впливають на формування маскулінності – фемінінності особистості та виступають головними носіями і трансляторами гендерних стереотипів. Стать людини складається із взаємопов’язаних біологічних, психологічних і соціальних компонентів та не є однорідним утворенням. Визнання за фемінінністю та маскулінністю як особистісними характеристиками незалежності та можливості поєднання в одній людині дозволило відійти від біологічного протиставлення чоловічого та жіночого та звернутися до статево-рольових типів [25].

Однак, як зазначає Т.А. Арканцева, це спричиняє певну обмеженість даного підходу: «У реальному житті психологічну та біологічну складові не можна розглядати ізольовано. Так, наприклад, існують не просто маскулінні та фемінінні суб’єкти, а маскулінні чоловіки та маскулінні жінки, фемінінні

чоловіки та фемінінні жінки, і за особистісними психологічними характеристиками вони є різними» [25].

При вивченні мотиваційних пріоритетів школярів до занять фізичною культурою і спортом перший етап нашого дослідження ми стратифікували тільки за статевими ознаками. Поділяємо беззаперечну думку вчених, які вважають юність не тільки періодом фізичного становлення, а й унікальним етапом когнітивного дорослішання, коли самооцінка юнаків і дівчат значною мірою залежить від стереотипних уявлень про чоловіків і жінок, а диференціація цінностей відбувається відповідно до чоловічих і жіночих стандартів [204]. Проте сьогодні, на жаль, немає ґрунтовних комплексних досліджень самооцінки фізичного «Я», мотиваційних пріоритетів, інтересів, потреб і ціннісних орієнтацій школярів у сфері фізичної культури і спорту з точки зору впливу гендеру. Але ж у процесі фізичного виховання і занять спортом необхідно враховувати передусім статевий диморфізм, який обумовлює використання адекватного фізичного навантаження дівчатам і юнакам. Тому схиляємося до тих авторів, які вважають, що стать – це біологічна даність, а гендер – конструкт культури, що дозволяє маркувати і регламентувати прояв певних біологічних даних людини в системі соціальних відносин [167]. Формування мотивації до рухової активності та цінностей фізичної культури може залежати від гендерних особливостей юнаків і дівчат. Та і сама фізична культура, безумовно, є одним із засобів гендерної соціалізації школярів. Тому на наступному етапі дослідження визначаємо гендерний тип особистості респондентів. Для цього здійснюємо стандартизоване тестування за методикою Сандри Бем «Маскулінність – фемінінність». Запропонований нею опитувальник (BSR) – один із найбільш використовуваних у науці інструментів для вимірювання того, як людина оцінює себе з точки зору гендеру. Основний індекс IS визначається за відповідною формулою. Величина індексу IS у межах від –1 до +1 свідчить про андрогінність, менша –1 (IS <–1) – про маскулінність, більша +1 (IS> +1) – про фемінінність [136]. Спочатку, відповідно до методики С. Бем,

розділяємо випробуваних на підгрупи за параметром «основний індекс» (IS) на фемінінних, маскулінних та андрогінних. Результати дослідження представляємо в таблицях (4.1, 4.2).

Таблиця 4.1

Розподіл респондентів згідно їх психологічного типу IS (хлопці), (n= 303)

Клас	Кількість осіб в класі	IS Маскулінного типу		IS Андрогінного типу		IS Фемінінного типу	
		n	%	n	%	n	%
5-й	50	1	2,00	49	98,00	0	0,00
6-й	50	2	4,00	47	94,00	1	2,00
7-й	34	0	0,00	33	97,06	1	2,94
8-й	55	3	5,45	51	92,73	1	1,82
9-й	90	6	6,67	82	91,11	2	2,22
10-й	12	0	0,00	12	100,00	0	0,00
11-й	41	5	12,20	34	82,93	2	4,88
Всього	332	17	5,12	308	92,77	7	2,11

Таблиця 4.2

Розподіл респондентів згідно їх психологічного типу IS (дівчата), (n= 303)

Клас	Кількість осіб в класі	IS Маскулінного типу		IS Андрогінного типу		IS Фемінінного типу	
		n	%	n	%	n	%
5-й	78	0	0,00	63	80,77	15	19,23
6-й	54	3	5,56	42	77,78	9	16,67
7-й	39	0	0,00	33	84,62	6	15,38
8-й	54	0	0,00	37	68,52	17	31,48
9-й	55	7	12,73	37	67,27	11	20,00
10-й	15	0	0,00	11	73,33	4	26,67
11-й	65	0	0,00	43	66,15	22	33,85
Усього	360	10	2,78	266	73,89	84	23,33

На підставі аналізу отриманих даних було визначено, що переважна більшість юнаків і дівчат, незалежно від віку, мають IS андрогінного типу особистості. Із 332 юнаків – 92,77 % мають показник IS андогінного типу. Тільки 5,12 % юнаків репрезентують гендерну ідентичність маскулінного типу та 1% – характеристики фемінінного типу (табл.4.1). З-поміж 360 дівчат 73,89 % віднесені до андрогінного типу особистості, 23,33 % – до фемінінного, маскулінні характеристики мають 2,78 % дівчат.

Загальні дані, отримані при визначенні основного індексу IS респондентів, та факт того, що переважна більшість школярів належить до андрогінного типу особистості, породжують питання: «Які ж індивідуальні риси характеру та властивості особистості, що відображають стереотипи маскулінності – фемінінності, відзначають у своєму характері юнаки та дівчата різних вікових груп?». У зв’язку з цим було проведено окремий аналіз індивідуальних якостей та рис характеру, які помітили в собі юнаки та дівчата. Проаналізуємо виокремленні при проведенні тестування риси та якості характеру (додаток).

«Віра в себе» – риса характеру особистості цілеспрямованої та впевненої у своїх силах. Таку якість побачили в собі, незалежно від віку, більше хлопців, ніж дівчат. Проте 96% дівчат 3-го і 5-го класів та 83% 6-го помітили в собі цю рису характеру. Далі, з 7-го по 10-й клас, кількість дівчат, які виокремили якість «віра в себе», знижується. Привертає увагу те, що 100% юнаків, які займаються спортом, назвали цю якість. Різниця між юнаками та дівчатами склала 30–40% на користь юнаків.

«Сильна особистість» – якість, яку вчені відносять до маскулінних характеристик особистості. 60-70% хлопців 3-го та 5-го класів вказують на наявність у собі такої риси. «Наполегливість» – також маскулінна характеристика, яку помічають у собі на 15-20% більше юнаків, ніж дівчат. «Мужність» так само вважається суто чоловічою характеристикою. Відповідно, її помітили в собі від 80 до 100% юнаків. Цікаво, що 96,5%

хлопців 3-го класу (вік – 8 років) також підкреслили наявність у своєму характері такої якості. Проте слід зауважити, що для дітей такого віку «мужність» є швидше бажаною, ніж реально наявною якістю. На нашу думку, 8-річні хлопчики виокремлюють її під впливом засвоєних статево-рольових стереотипів як властивість, обов'язково притаманну справжнім чоловікам, а не як уже сформовану в собі особистісну рису. Достовірність нашого припущення підтверджує і те,що школярі цієї вікової групи помічають у собі і таку характеристику, як «атлетичність». Так само 86,2 % хлопців 3-го класу швидше прагнуть бути атлетично складеними і бажане приймають за дійсне. Насправді ж, юнаки, які займаються атлетичною гімнастикою, ставляться до себе більш критично. Тільки 68,7 % виокремили в собі цю характеристику і насправді вважають себе атлетично складеними. Дівчата до атлетичності не виявили відповідної зацікавленості. Тільки 14,6 % п'ятикласниць, які займаються спортом, відповіли, що мають таку якість. До 11-го класу відсоток «атлетичних» дівчат зменшився з 16,6 % до 13,3 %.

«Відданість» як властиву для себе характеристику більшою мірою виділили дівчата. Прикметно, що такою її позначили 96% третьокласниць і лише 46% дев'ятикласниць. Важливо, що 87,5% юнаків (віком 17 років), які займаються атлетичною гімнастикою, назвали «відданість» рисою характеру, що їм притаманна. На 20% більше хлопців, ніж дівчат, назвали властивою собі характеристику «аналітичні здібності». Суто маскулінні якості – «схильність до ризику» та «здібності до лідерства» також помічають у собі частіше хлопці, ніж дівчата. Але досить значна кількість дівчат (56%) у 3-му класі, 35,7% – у 5-му, 41% – у 6-му, 46% – в 11-му вбачали в собі «здібність до лідерства». Також від 40 до 60% дівчат 5-го, 6-го, 7-го, 10-го та 11-го класів обрали «схильність до ризику» однією з важливих якостей свого характеру. З різницею у 10-15% «життєрадісність» позначається частіше хлопцями. «Любов до дітей» помітили в собі більше дівчат, ніж хлопців та юнаків. Проте така різниця невелика. Наприклад: 5-й клас – 60% хлопців та 71,4% дівчат; 6-й клас – 73,9% хлопців і 88,2% дівчат. Надалі відсоток

респондентів, що позначили «любов до дітей» як властиву собі рису, знижуються і в юнаків, і в дівчат. Наприклад: учні 9-го класу – 47,3% хлопців і 57,6% дівчата; 10-го класу – 58,3% хлопців і 73,3% дівчат.

Було виявлено, що значна кількість юнаків підкреслила наявність у собі психологічних характеристик, які традиційно вважаються жіночими. Зокрема, «сором'язливість» виділили 33% – у 5-му, 62 % – у 7-му, 59 % – у 8-му. Далі, з віком, відсоток юнаків, що назвали «сором'язливість» властивою собі рисою, знизився. «Ніжність» як притаманну собі рису, позначили 62% хлопців 3-го класу, 53,9% – 5-го, 53% – 7-го, 81% – 8-го класу, 64% – 11-го. Зауважимо, що 87,5 % юнаків, які займаються атлетичною гімнастикою, помітили у своєму характері «відданість». Своєю чергою, чимало дівчат позначили як властиві собі якості, що традиційно належать до чоловічих. Зокрема, «здатність до лідерства» та «аналітичні здібності» відзначили в себе 41,0 % шестикласниць і 46,0 % випускниць, а «схильність до ризику» вибрали дівчата 5-го, 6-го, 7-го, 10-го і 11-го класів 40-60% від загальної кількості школярок.

Отримані дані дають нам підставу констатувати наявність у юнаків та дівчат одночасно маскулінних і фемінінних характеристик. Цей факт підтверджується загальною кількістю респондентів, які згідно з отриманими результатами тестування були віднесені до андрогінного типу особистості (табл.4.1, 4.2). Тобто, з одного боку, суто маскулінні якості помічають у собі частіше юнаки, а фемінінні – дівчата. Проте їхні відповіді можуть бути результатом статево-рольового виховання у школі, яке формує визначену стереотипну поведінку хлопців і дівчат. З другого боку, хлопці та юнаки помічають у собі фемінінні якості, а дівчата – маскулінні. Це дає нам підставу говорити про наявність в одній людині одночасно маскулінних і фемінінних якостей, що підтверджує достовірність концепції андрогінії, запропонованої на початку 1970-х рр. американською психолог інею Сандрою. Згадаймо, що андрогінія – це поєднання в індивіді як маскулінних, так і фемінінних рис. Андрогенна особистість характеризується тим, що

однаково успішно, на досить високому рівні інтегрує в собі традиційні чоловічі та традиційні жіночі якості, характерні для її соціокультурного середовища [50]. Підтвердженням цієї тези можуть слугувати результати нашого опитування [240, 248, 297,307].

Наступним кроком у нашому науковому дослідженні, для отримання більш детальної інформації, був аналіз запропонованих при тестуванні якостей на груповому рівні (табл.4.3 - 4.6).

Таблиця 4.3

Динаміка прояву ознак маскулінності у юнаків за віковими періодами, %

	Маскулінні якості	Віковий період			
			11-13 років	14-15 років	16-17 років
Збільшуються з віком					
1	Здатність захищати свої погляди		63,16	68,60	83,02
2	Незалежність		60,53	53,49	64,15
3	Наполегливість		47,37	45,35	62,26
4	Здатність до ризику		78,95	53,49	79,25
5	Самодостатність		34,21	46,51	64,15
6	Власна позиція		50,00	46,51	73,58
7	Сила		73,68	73,26	75,47
8	Амбітність та честолюбство		28,95	31,40	33,96
9	Індивідуалізм		39,47	47,67	58,49
Слабо виражені або знижуються з віком					
1	Віра в себе		89,47	74,42	77,36
2	Атлетичність		57,89	54,65	60,38
3	Сильна особистість		47,37	51,16	49,06
4	Аналітичні здібності		44,74	40,70	47,17
5	Здатність до лідерства		65,79	52,33	49,06
6	Швидкість прийняття рішень		73,68	45,35	54,72
7	Мужність		89,47	65,12	77,36
8	Дух змагання		63,16	56,98	67,92
9	Власність		21,05	27,91	26,42
10	Агресивність		26,32	25,58	37,74
11	Здатність вести за собою		50,00	38,37	47,17

Таблиця 4.4

Динаміка прояву ознак маскулінності у дівчат
за віковими періодами, %

	Маскулінні якості	Віковий період			
			11-13 років	14-15 років	16-17 років
Збільшуються з віком					
1	Здатність захищати свої погляди		65,52	53,57	67,50
2	Здатність до ризику		48,28	42,86	52,50
3	Власна позиція		24,14	46,43	55,00
4	Індивідуалізм		41,38	44,64	55,00
5	Самодостатність		17,24	37,50	46,25
6	Амбітність та честолюбство		31,03	32,14	47,50
Знижуються з віком					
1	Віра в себе		93,10	53,57	73,75
2	Атлетичність		31,03	23,21	12,50
3	Сила		62,07	41,07	38,75
4	Швидкість прийняття рішень		48,28	46,43	41,25
5	Мужність		20,69	21,43	17,50
6	Дух змагання		34,48	32,14	40,00
7	Незалежність		44,83	51,79	46,25
8	Наполегливість		37,93	32,14	41,25
9	Сильна особистість		44,83	57,14	41,25
10	Аналітичні здібності		37,93	28,57	23,75
11	Здатність до лідерства		37,93	39,29	33,75
12	Власність		17,24	19,64	11,25
13	Здатність вести за собою		34,48	28,57	35,00
14	Агресивність		20,69	26,79	22,50

Аналіз прояву властивостей маскулінності у дівчат доводить, що на груповому рівні, з віком, посилюється прояв наступних психологічних характеристик (6 з 20): захищати власні погляди (з 47,17 % до 67, 50 %), самодостатність (з 32,08 % до 46,25 %), здатність до ризику (з 30,19 % до 52,50 %), власна позиція (з 35,85 % до 55,0 %), індивідуалізм (з 33,96 % до 55,0 %), амбітність та честолюбство (з 24,53 % до 47,50 %), агресивність (з 16,98 % до 22,50 %) (табл.4.4). Також, відмічається зниження прояву наступних якостей, які вважаються головними ознаками маскулінності (14 з 20): віра в себе (з 96,23 % до 73,75 %), атлетичність (з 62,23 % до 12,50 %), сила (з 58,49 % до 38,75 %), аналітичні здібності (з 49,06 % до 23,75 %), здатність до лідерства (з 45,28 % до 33,75 %), мужність (з 62,2 %до 17,5 %),

швидкість прийняття рішень (з 64,15 % до 41,25 %) та дух змагань (з 54,72 5 до 52,0 %).

Отже, нами з'ясовано, що з віком ознак маскулінності у юнаків стає більше ніж у дівчат. Науковці довели, що маскулінність, андрогінність, фемінінність як психологічні характеристики особистості формуються в процесі соціалізації згідно з нормативними конструктами для хлопців і дівчат, а їх прояв є важливим компонентом гендерної ідентичності особистості [50, 350, 422]. Учені наголошують, що гендерна соціалізація, в процесі якої відбувається становлення гендерної ідентичності особистості, триває протягом усього життя людини [399, 407, 489, 451]. Агентами соціалізації дослідники вважають сім'ю, батьків, школу, друзів, однолітків, ЗМІ. На нашу думку, фізична культура і спорт, безперечно, є одними із суттєвих засобів гендерної соціалізації школярів. Отже, ми згодні з думкою науковців, що основою гендерної ідентичності є біологічна стать людини. Особистість сприймає, засвоює, конструює власну гендерну ідентичність на основі належності до чоловічої чи жіночої статі. Надбудовою до біологічного заснування гендерної ідентичності є інтериорізовані психологічні риси – маскулінність, фемінінність чи андрогінність, що формуються відповідно до соціокультурних норм суспільства [411].

4.2. Характерні особливості прояву ознак психологічної статі юнаків і дівчат, які займаються спортом

Останнім часом науковці, які займаються гендерною проблематикою, активно студіюють питання впливу занять спортом на формування певних психологічних характеристиках особистості. Зокрема, доведено, що чоловікам, які займаються спортивною діяльністю, більшою мірою характерна виразність сили процесів збудження, які визначають ступінь активності, енергії та працездатності [135]. Також існують окремі дослідження, в яких указано на істотні відмінності вікової динаміки

психологічних показників у спортсменів різної статі. У цьому разі вчені акцентують на тому, що з віком у спортсменів різної статі відмінності стають менш помітними, натомість у тих, хто не займається спортом, – зростають [136]. Згідно з отриманими результатами нашого дослідження (методика Сандри Бем «Маскулінність - фемінінність»), юнаки, які займаються спортом, належать до таких типів особистості: 91,86 % –до андрогенного, 5,81 % – до маскулінного, 2,33 % – до фемінінного. Натомість маскулінні характеристики мають 27,3 % дівчат-спортсменок, що, відповідно, більш ніж на 20% перевищує кількість юнаків, які займаються спортом. Фемінінному типу відповідають 13,6% дівчат, андрогінному – 59,1 %. Усі опитані нами дівчата, які займаються тхеквондо, мають маскулінний тип характеру.

Окремий аналіз індивідуальних рис та якостей характеру, які відзначили в собі спортсмени, дозволив отримати більш детальну інформацію про вплив спортивної діяльності на формування психологічних рис характеру школярів. За результатами відповідей юнаків і дівчат можна простежити вибір спортсменами переважно маскулінних характеристик, але водночас констатувати більш критичне ставлення до власної статури в юнаків, які займаються атлетичною гімнастикою. Важливо вказати, що спортсмени обирали не тільки маскулінні характеристики. Наприклад, 87,5 % юнаків, що займаються атлетичною гімнастикою, назвали як властиву своєму характеру якість «відданість», що вважається більш жіночою. Традиційно вважається, що вживання у спілкуванні «міцного слова», тобто вульгарної, грубої лексики – прерогатива чоловіків. Проте результати дослідження засвідчують, що серед дівчат тільки 5,88 % негативно ставляться до вживання так званих нецензурних висловлювань, а 17,65 % вважають послугування ними цілком прийнятним. Крім того, лише 5,8 % дівчат-спортсменок помітили в собі такі фемінінні характеристики, як «сором’язливість», «скритність» та «відданість». Проте 29,41 % спортсменок не знаходять у собі таких якостей.

Фізична культура і спорт як інститут соціалізації є однією із високоспеціалізованих сфер діяльності людини, що здатна формувати гендерні якості особистості, оскільки саме в діяльності, у тому числі спортивній, особистість формується і проявляється [135, 415, 419]. Тому, отримані результати нашого дослідження дозволили підтвердити певну думку науковців про вплив занять спортом на формування маскулінних рис характеру (в більшій мірі у представниць жіночої статі) [135, 152, 208, 209, 223]. Дівчата, які займаються спортивною діяльністю є більш маскулінні в психологічному відношенні, ніж ті, які спортом не займаються. Їх відрізняє більш висока самооцінка ряду якостей, які зазвичай асоціюються з мужністю, розвиненою волею і більш високою агресивністю. У спортсменів чоловічої статі в меншій мірі проявляються фемінінні характеристики особистості. Рівень прояву емпатії до оточуючих і комунікативні характеристики також більшою мірою виражені у дівчат і юнаків, які займаються спортом. Серед тхеквондистів тенденція до маскулінності характерна більшою мірою для дівчат ніж для юнаків. За результатами, отриманими при тестуванні респондентів за методикою С. Бем, лише 5,81 % юнаків, які займаються спортом, мають маскулінні характеристики, фемінінні - 2,33 % респонденти, андрогінний тип особистості мають 91,86 % спортсменів. Серед дівчат – спортсменок маскулінні характеристики мають 27,3 % . Це більше ніж на 20 % у порівнянні з кількістю маскулінних юнаків-спортсменів. Фемінінному типу відповідають 13,6 % дівчат, які займаються спортом, андрогінному - 59,1 %. Дівчата, які займаються тхеквондо мають маскулінний тип характеру (100 %).

Як було вже зазначено, отримані за методикою С. Бем дані, для нас не були інформативними. У зв’язку з цим, зроблено детальний аналіз запропонованих при тестуванні якостей та рис характеру, визначених спортсменами на груповому рівні. Результати представлено у таблицях 4.5, 4.6.

Таблиця 4.5

Динаміка прояву ознак маскулінності у хлопців, що займаються спортом, %

№	Маскулінні якості	Віковий період	
		14-15 років	16-17 років
Збільшуються з віком			
1	Віра в себе	78,26	92,50
2	Здатність захищати свої погляди	76,09	82,50
3	Незалежність	47,83	62,50
4	Атлетичність	54,35	62,50
5	Наполегливість	47,83	65,00
6	Сильна особистість	50,00	52,00
7	Сила	71,74	77,50
8	Здатність до ризику	54,35	85,00
9	Швидкість у прийнятті рішень	39,13	50,00
10	Самодостатність	56,52	67,50
11	Мужність	58,70	77,50
12	Власна позиція	47,83	77,50
13	Індивідуалізм	58,70	65,00
14	Дух змагання	56,52	65,00
15	Агресивність	32,61	42,50
Слабо визначені або знижуються з віком			
1	Аналітичні здібності	45,65	47,50
2	Здатність до лідерства	56,52	47,50
3	Власність	23,91	25,00
4	Здатність вести за собою	45,65	47,50
5	Амбіціозність, честолюбство	39,13	35,00

Отже, у хлопців, які займаються спортом, на груповому рівні прояв властивостей маскулінності з віком посилюється за 15 з 20 позицій (табл. 4.5). Це більше ніж на 50 %, чим у юнаків, які не займаються спортом. У дівчат, які займаються спортом прояв властивостей маскулінності з віком посилюється за 15-ма позиціями із 20-ти (табл. 4.6). Це наступні якості характеру: віра у себе (з 78,26 % до 92,50 %), здатність захищати свої погляди (з 76,09 % до 82,50 %), незалежність (з 47,83 % до 65,0 %), наполегливість (47.83 % до 65,0 %), сильна особистість (з 50,0 % до 52,2 %), здатність до ризику (з 54,25 % до 85,0 %), самодостатність (56,52 % до 67,5 %), власна позиція (з 47,83 % до 77,5 %), атлетичність (з 54,35% до 62,5 %), індивідуалізм (з 58,7 % до 65,0 %), дух змагань (56,52 % до 65,0 %),

наполегливість (з 47,83 % до 62,5 %), швидкість у прийнятті рішень (з 39,13 % до 55,0 %) та мужність (з 58,7 % до 77,5 %). За результатами нашого дослідження що прояв ознак маскулінності у дівчат, які займаються спортом більше на 30 % ніж у тих, дівчат, які не займаються спортивною діяльністю.

Таблиця 4.6

Динаміка прояву ознак маскулінності у дівчат, що займаються спортом, %

	Маскулінні якості	Віковий період	
		14-15 років	16-17 років
Збільшуються з віком			
1	Віра в себе	53,57	73,75
2	Здатність захищати власні погляди	53,57	67,50
3	Здатність до ризику	42,86	52,50
4	Власна позиція	46,43	55,00
5	Індивідуалізм	44,64	55,00
6	Наполеглевість	32,14	41,25
7	Самодостатність	37,50	46,25
8	Здатність вести за собою	28,57	35,00
9	Дух змагання	32,14	40,0
10	Амбіційність, чистолюбство	32,14	47,50
Знижуються з віком			
1	Незалежність	51,79	46,25
2	Сильна особистість	57,14	41,25
Слабо визначені			
1	Атлетичність	23,21	12,50
3	Сила	41,07	38,75
4	Аналітичні здібності	28,57	23,75
5	Здатність до лідерства	39,29	33,75
6	Швидкість прийняття рішень	46,43	41,25
8	Власність	19,64	11,25
9	Мужність	21,43	17,50
10	Агресивність	26,79	22,50

Також необхідно відмітити той факт, що суто маскулінні якості особистості на 20% -40% більше відмічають юнаки ніж дівчата, а суто жіночі якості – на 40% більше дівчата. Отримані в результаті проведеного дослідження дані дозволили зробити висновок про те, що заняття спортом сприяють розвитку певних маскулінних рис характеру. Причому більшою

мірою це стосується представниць жіночої статі. Дівчата, які активно залучені до спортивної діяльності, є більш маскулінні, ніж ті, які спортом не займаються. Їх вирізняє вища самооцінка ряду якостей, які зазвичай асоціюються з мужністю, розвиненою волею і більш високою агресивністю. У спортсменів чоловічої статі менше проявляються фемінінні характеристики особистості. Рівень прояву емпатії до оточення і комунікативні характеристики більш виражені в дівчат і юнаків, які займаються спортом. Аналітичний аналіз отриманих даних, дозволив нам також виділити індивідуальні психологічні характеристики особистості, які в більшій мірі притаманні школярам, які не займаються спортом. Для юнаків - це показники які практично не були відзначені: ніжність, теплота, щедрість, співчуття, турбота про людей, м'якість, жіночність, здатність допомагати, вміння поступатися, здатність співчувати, розуміння інших, вміння втішати, життєрадісність, надійність, віра в себе, прямота. Для дівчат це такі психологічні характеристики, як довірливість, вміння дружити, любов до дітей і спокій, були відзначені тільки у 5,8 % респонденток. 11,% спортсменок проігнорували вищезазначені якості. Тільки 5,88% дівчат, які займаються спортом, відзначили «нелюбов до лайок», натомість 17,65% вважають для себе дану характеристику абсолютно прийнятою. Тільки 5,8% дівчат-спортсменок відзначили у собі риси характеру,які вчені відносять у більшому ступеню до фемінінних характеристик особистості: «сором'язливість», «скритність», «відданість». 29,41 % спортсменок не відмічають у собі таких якостей. За результатами нашого дослідження виявлено, що серед тхеквондистів тенденція до маскулінності більш властива дівчатам, ніж юнакам.

4. 3. Динаміка прояву характерних гендерних ознак школярів за віковими періодами

Дослідивши характерні особливості прояву ознак психологічної статі школярів, їх особливості та відмінності у гендерному аспекті, визначивши

характерні відмінності даних показників у спортсменів, наступним етапом у вивченні гендерної ідентичності школярів які займаються та не займаються спортом школярів, було визначення динаміки прояву характерних гендерних ознак юнаків і дівчат за віковими періодами

Таблиця 4.7

Динаміка прояву характерних гендерних ознак школярів за віковими періодами (кількість ознак)

Гендерна ознака (вище 50%)	Стать	вік		
		11-13 років	14-15 років	16-17 років
Маскулинність	юнаки	12	10	13
	юнаки, що займаються спортом	-	11	14
	дівчата	7	4	5
	дівчата, що займаються спортом	-	4	5
Фемінинність	юнаки	15	11	12
	юнаки, що займаються спортом	-	8	13
	дівчата	12	11	16
	дівчата, що займаються спортом	-	9	13
Андрогінність	юнаки	9	7	11
	юнаки, що займаються спортом	-	-	-
	дівчата	9	8	12
	дівчата, що займаються спортом	-	-	-
Всього		68	83	114

Наступним етапом нашого експерименту було проведення факторного аналізу показників психологічних характеристик. Факторна матриця показників психологічних характеристик юнаків і дівчат представлена в таблицях 1 і 2. Розрахунки проводилися в пакеті SPSS 17.0. За результатами факторного аналізу показників тестування юнаків, ми отримали 4 найбільш значущих фактора (табл. 4.8).

Таблиця 4.8

Провідні фактори гендерних ознак юнаків

№ п/п	Фактори	Дисперсійний внесок, %	Загальний внесок, %
I	Ніжність (0,733), щирість (0,582), теплота (0,727), м’якість (0,541)	14,66	49,67
II	Атлетичність (0,533), сильна особистість (0,534), сила (0,794)	5,68	19,23
III	Здатність допомогти (0,679), вміння співчувати (0,599), вміння дружити (0,717)	5,41	18,31
IV	Совісність (0,640), співчуття (0,557), тактовність (0,678), амбіційність (0,532)	3,77	12,79
	Всього	29,52	100,00

1-й фактор об'єднав якості характеру, які показують рівень прояву доброти і щирості до людей. Це такі якості: привабливість, ніжність, теплота, щирість, м'якість. Дані психологічні характеристики відносяться до фемінінних. 17,5% юнаків відмітили у собі вищевказані риси характеру, які увійшли в1 - й фактор. Чи не проявилися дані якості особистості у 23,3% юнаків - спортсменів. Таким чином, можна відзначити, що у спортсменів в меншій мірі проявляються фемінінні характеристики особистості.

2-й фактор об'єднав маскулінні риси характеру: мужність, сила, сильна особистість і атлетичного. Цей фактор яскраво виражений всього лише у 11,2% юнаків, не прийняли його - 18,5% респондентів. Між вибірками спортсменів і юнаками, які спортом не займаються, відрізняється не виявлено.

3-й фактор об'єднав характеристики, що визначають рівень прояву емпатії до оточуючих: вміння дружити, здатність допомогти, вміння співчувати, вміння поступатися, відданість, Дані психологічні характеристики відзначили 10,2 % юнаків. 17% респондентів заперечують присутність даних характеристик в своєму характері. спортсмени виявилися займаються (11,3% проти 9,2%).

4-й фактор об'єднав характеристики, які визначають, швидше за все комунікативні якості характеру: тактовність, совісність, співчуття,

амбітність, адаптивність, індивідуалізм, життєрадісний любов до дітей. Він яскраво виражений у 21,8 % юнаків. Більшою мірою дані психологічні характеристики відзначені у спортсменів (28,2 % проти 18,5 %).

В результаті факторного аналізу 60-ти показників опитувальника С. Бем у дівчат також було виявлено 4 найбільш значущих фактора (табл. 4.9).

Таблиця 4.9

Значущі фактори гендерних ознак дівчат

№ п/п	Фактори	Дисперсійний внесок, %	Загальний внесок, %
I	Здатність допомогти (0,562), життєрадісність (0,503), вміння співчувати (0,741), розуміння інших (0,550), здатність втішати (0,776)	13,70	45,38
II	Теплота (0,602), м’якість (0,698), вміння дружити (0,607), довірливість (0,698), любов до дітей (0,640)	7,31	24,19
III	Незалежність (0,537), ласий до лестощів (0,678), традиційність (0,632)	5,03	16,65
IV	Сильна особистість (0,538), здатність до лідерства (0,739)	4,16	13,78
	Всього	30,20	100,00

1-й фактор об'єднав в собі риси характеру, що визначають рівень емпатії до оточуючих: здатність втішити, співчуття, здатність допомогти, розуміння інших, життєрадісність, співчуття, турбота про людей, надійність, віра в себе. Наявність вищевказаних характеристик відзначили у себя всего 8% респонденток. Відсутні дані характеристики у 16% дівчат. Рівень прояву емпатії до оточуючих більшою мірою виражений у дівчат, які займаються спортом (23,5 % проти 6,6 %.).

2-й фактор містить виключно фемінінні характеристики: довірливість, м'якість, любов до дітей, дружба, теплота, спокій, женственность.10,8% дівчат зазначили дані риси в своєму характері. Цікавий факт, що 29,4% дівчат, які займаються спортом, не бачать себе вищевказаних якостей характеру. Це говорить про те, що дівчатам, які не займаються спортивною

діяльністю характерний більш високий рівень фемінінності, чим спортсменкам.

3-й фактор показує рівень амбіцій людини і об'єднує в собі такі якості характеру: падкість на лестощі, традиційність, марнославство, незалежність і атлетичного. Дані психологічні характеристики більшою мірою є маскулінні та переважають у дівчат, які займаються спортом (23,5 % проти 19,4 %).

4-й фактор об'єднує в собі якості сильної особистості: здатність до лідерства, сильна особистість і дух змагань. Такі риси характеру також більшою мірою притаманні дівчатам, які займаються спортивною діяльністю (23,5% протів18,9%).

Таким чином, факторний аналіз показав, що прояв фемінінності і маскулінності школярів детерміновані особливостями їх діяльності, в даному випадку ми говоримо про заняття спортом. Згідно аналізу прояву гендерних ознак у юнаків і дівчат, за результатами факторного аналізу можна припустити, що деякі з них є лімітуючими у поведінці статевих груп.

Так, у юнаків потребує уваги виховання таких комунікативних якостей як щирість у відносинах, доброта та відвертість (вплив до 50 %). Хоча вищезазначені якості С. Бем відносить до фемінінних, однак для адаптації мікросередовища сучасним школярам їх не вистачає. Теж саме можна віднести і до структури гендерних особливостей і дівчат. Серед виділених 4-х факторів у юнаків, три фактори в тому чи іншому ступеню об’єднують соціальні і комуникативні риси (відношення оточуючих, здатність допомогти, вміння дружити, співчуття, тактовність). Мінімальний прояв цих психологічних якостей у підлітків і є свідченням їх агресивної поведінки з однолітками, що відзначається педагогами і психологами. До 20 % виховного впливу потребує формування маскулінних ознак, таких як атлетичність, сила, сильна особистість. Які більшою мірою проявляються у тих, хто займається спортом. Звертає на себе увагу структура факторів у дівчат. 3-й і 4-й фактори об’єднують маскулінні ознаки (загалом 30 %), які у дівчат виражені в меншому ступені. З точки зору статево-рольового підходу до виховання

школярок, можна припустити, що для їхньої адаптації до мікросередовища і соціалізації не вистачає прояву амбітності, сильної особистості, здатності до лідерства, що можна віднести в більшій мірі до маскулінних ознак. На нашу думку, вихованню вищевказаних психологічних якостей сприяють заняття спортом.

4.4. Кластерний аналіз структури психологічних характеристик юнаків і дівчат тесту С. Бем (Bem Sex Role Inventori – BSRI)

Попередньо проведене вивчення гендерних характеристик особистості школярів за допомогою опитувальника С. Бем дозволило нам визначити гендерну ідентичність школярів (фемінінність, маскулінність, андрогінність).

Складність вивчення даних категорій пов'язана з тим, що існували раніше традиційні зразки маскулінності / фемінінності в чому змінилися і продовжують змінюватися в сучасних умовах. Це створює певні труднощі для сучасної молоді, яка намагається інтегрувати різні соціальні ролі, зразки поведінки і особистісні риси. Тому, використання опитувальника С Бем «Маскулінність-фемінінність» не дозволило виявити у повній мірі чутливість до визначення особливостей мужності та жіночності на індивідуальному рівні, для подальших досліджень у визначеному напрямку став необхідним більш детальний аналіз гендерних ознак. Через це ми внесли кілька пропозицій щодо корегування інтерпретації отриманих даних. З огляду на те, що практично 90 % респондентів мають андрогінний психологічний тип особистості, ми вирішили провести кластерний аналіз та розглянути IS кожного респондента, який має андрогінний тип особистості, і виділили з них тих респондентів, чий IS ближче до маскулінного або фемінінного типу.

Отже, нами вперше було проведено кластерний аналіз параметру IS тесту Сандри Бем «Маскулінніс – фемінінність», за результатами якого отримано 3 кластери, які відображають усі значення досліджуваного параметру IS (табл. 4.10). До 1-го кластеру ввійшли всі респонденти

андрогінного (–1<IS<1) психотипу – 51,02 % від загальної кількості респондентів. До 2-го кластеру віднесені респонденти 1) маскулінного (IS< – 1) та 2) андрогінного з ознаками маскулінного (–1 <IS< – 0,46) психотипів, кількість яких становить 15,72 % від усіх респондентів. У 3-му кластері об'єднані респонденти фемінінного та андрогінного психотипів з ознаками фемінінного (0,58 <IS< 1,86) – 33,26 % опитаних респондентів.

Таблиця 4.10

Розподіл загальної кількості респондентів за кластерами згідно психологічних типів гендерної ідентичності, (n = 638), %

Кластер	Психологічний тип	Межі IS	Кількість у кластерах, (%)
1	Андрогінний	Від – 0,40 до 0,50	51,02
2	Маскулінний	–1,90 до (– 0,50)	15,72
3	Фемінінний	0,60 до 1,90	33,26

Отже, ми модифікували систему оцінки за індексом IS психотипу особистості за методикою С. Бем «Маскулінність – фемінінність», що представлена в таблиці 4.10.

Відповідно до розподілу респондентів за кластерами було отримано такі показники загального розподілу юнаків і дівчат та розподілу респондентів за віковими групами згідно з їхніми психологічними характеристиками, які наведено у таблицях 4.11, 4.12. Аналіз даних наведених у таблиці 4.11. дозволяє констатувати, що кількість андрогінних юнаків (59,04 %) переважає більше ніж удвічі кількість маскулінних (27,71 %) та більше ніж учетверо – фемінінних (13,25 %). Натомість кількість андрогінних та фемінінних дівчат із невеликою різницею (2 %) складає 47,22 % та 45,28 %. Утім, маскулінних серед них – лише 7,5 %. Визначено, що серед школярів, які займаються спортом, розподіл згідно з їхніми гендерними характеристиками дещо інший. Серед спортсменів кількість маскулінних юнаків на 7,34 % більше, а фемінінних – на 5,0 % менше.

Таблиця 4.11

Кількість респондентів за параметром IS тесту С. Бем «Маскулінність-фемінінність» в різні вікові періоди

Андрогінний психотип	Маскулінний психотип	Фемінінний психотип	Андрогінний психотип	Маскулінний психотип	Фемінінний психотип
Юнаки, n=332			*Дівчата, n=360*		
196	92	44	170	27	163
59,04%	27,71%	13,25%	47,22%	7,50%	45,28%
Юнакі, які займаються спортом, n=97			*Дівчата, які займаються спортом, n=29*		
55	34	8	14	8	7
56,70%	35,05%	8,25%	48,28%	27,59%	24,14%

Нашу увагу привертає той факт, що серед дівчат, які займаються спортом, на відміну від загальної кількості школярок, осіб із маскулінними ознаками більше на 20 %, проте з фемінінними – на 18,14 % менше.

Гендерно-статевий розподіл школярів у віковому аспекті представлено в таблиці 4.12. У результаті аналізу даних виявлено, що з віком у юнаків кількість осіб з ознаками маскулінності зростає (з 13,79 % до 30,19 %), а з ознаками фемінінності – знижується (з 31,03 % до 11,33 %).

Таблиця 4.12

Розподіл загальної кількості респондентів за результатами кластерного аналізу параметру IS тесту С. Бем за віковими періодами

Андрогінний психотип	Маскулінний психотип	Фемінінний психотип	Андрогінний психотип	Маскулінний психотип	Фемінінний психотип
Хлопці, 11-13 років, n=134			*Дівчата, 11-13 років, n=171*		
87	27	20	84	10	77
64,92%	20,15%	14,93%	49,12%	5,85%	45,03%
Юнаки, 14-15 років, n=145			*Дівчата, 14-15 років, n=109*		
78	49	18	53	16	40
53,79%	33,79%	12,41%	48,62%	14,68%	36,70%
Юнаки, 16-17 років, n=53			*Дівчата, 16-17 років, n=80*		
31	16	6	33	1	46
58,49%	30,19%	11,32%	41,25%	1,25%	57,50%

Також виявлено тенденцію до збільшення кількості фемінінних дівчат із віком, що дозволяє зробити припущення щодо впливу гендерних

стереотипів на формування гендерної ідентичності підлітків. Отримані результати дослідження підтверджують слушні думки та результати досліджень науковців про вплив спорту на формування маскулінних рис характеру особистості як у юнаків, так і в дівчат [136, 145, 168]. Однак не потрібно забувати, що в перехідному віці «маскулінність» у хлопців і юнаків передусім асоціюється з фізичною силою та перемогами в змаганнях. Слід наголосити, що заняття спортом можуть бути одним із головних факторів гендерної соціалізації школярів, яка, своєю чергою, є одним із засобів формування гендерної ідентичності юнаків і дівчат.

4.5. Самооцінка фізичного розвитку школярів у гендерному аспекті

Науковці справедливо стверджують, що юність – це не тільки період фізичного становлення, а й унікальний етап когнітивного дорослішання [60, 107].

Самооцінкою психологи називають ставлення індивіда до себе, яке складається поступово та проявляється у схваленні або несхваленні себе як особистості або окремих рис характеру та особистісних якостей [83, 230,245, 308]. Самооцінка юнаків і дівчат істотно залежить від стереотипних уявлень про чоловіків та жінок, а диференціація цінностей відбувається відповідно до чоловічих та жіночих еталонів. Зауважимо, що, вивчаючи мотиваційні пріоритети до занять фізичною культурою і спортом, на першому етапі нашого дослідження ми стратифікували респондентів тільки за статевими ознаками. Досліджуючи показники фізичного розвитку показників самоопису фізичного розвитку юнаків і дівчат різних вікових груп, ми визначили загальний рівень самооцінки фізичного розвитку школярів. Загалом такий аналіз дозволив зробити висновок про те, що завищену і високу загальну самооцінку фізичного розвитку мають переважно молодші за віком хлопчики, а також, що загальний рівень самооцінки вищий у тих респондентів, які займаються спортом.

Відомо, що самооцінка людини формується під впливом різних чинників. І незалежно від того які судження лежать в основі самооцінки, власні чи інших людей, вона завжди має суб'єктивний характер [70]. На самооцінку фізичного розвитку школярів впливають внутрішні фактори і водночас, зовнішні фактори, пов'язані з модою (наслідування) на зовнішній вигляд, статуру, одяг, фізичні якості (сила, спритність, витривалість, грація тощо), заняття видами рухової активності. З метою виявлення взаємозв'язків між загальним рівнем самооцінки респондентів та приналежністю їх до психологічної статі, ми провели порівняльний аналіз показників самоопису і параметру IS респондентів. Булирозглянуті групи респондентів з рівнем самооцінки відносно попадання у відповідний кластер (табл.4.13). Ми провели порівняльний аналіз показників самоопису та параметру IS респондентів і розглянули групи за рівнем самооцінки. Завдяки проведеному дослідженню ми встановили, як впливає психологічний тип особистості на рівень самооцінки фізичного розвитку юнаків і дівчат різного віку. Аналіз результатів свідчить, що завищену самооцінку мають переважно юнаки – представники маскулінного психотипу. Серед них не виявлено респондентів із заниженою самооцінкою. Тобто наявність у людини чоловічих рис характеру сприяє завищеній самооцінці фізичного розвитку і власних здібностей. У дівчат завищений рівень самооцінки фізичного розвитку мають здебільшого представниці андрогінного психотипу. Високий і середній рівень самооцінки – представниці фемінінного та маскулінного психологічних типів. Юнаки та дівчата, які віднесені до фемінінного гендерної типу, недооцінюють свої здібності (середня самооцінка у 24% юнаків і 30% дівчат). Занижена самооцінка виявлена тільки у представників фемінінного та андрогінного психологічних типів (таблиці 4.13, 4.14)

Таблиця 4.13.

Загальний рівень самооцінки фізичного розвитку юнаків різних психологічних типів,
(n = 303)

Загальний рівень самооцінки	Андрогінний психологічний тип		Маскулінний психологічнийтип		Фемінінний психологічний тип	
	n	%	n	%	n	%
Завищений	33	18	27	32	8	22
Високий	113	62	45	53	19	54
Середній	33	18	13	15	9	24
Низький	3	2	0	0,00	0	0,00
Всього	182	100	85	100	36	100

Таблиця 4.14.

Загальний рівень самооцінки фізичного розвитку дівчат різних психологічних типів,
(n = 335)

Загальний рівень самооцінки	IS андрогінного типу		IS маскулінного типу		IS фемінінного типу	
	n	%	n	%	n	%
Завищений	46	28	1	4	17	12
Високий	79	48	17	64	79	55
Середній	36	22	9	32	43	30
Низький	3	2	0	0	5	3
Усього	164	100	27	100	144	100

Таким чином, отримані результати наукового експерименту дозволяють стверджувати про існування гендерних особливостей показників самоопису фізичного розвитку школярів різних вікових груп, що має безпосередній вплив на рівень загальної самооцінки респондентів.

Слід підкреслити, що ці та інші дослідження гендерних особливостей і відмінностей у сфері фізичної культури і спорту є підставою для систематизації даних про гендерний підхід у вихованні, визначення факторів, які впливають на формування індивідуальної фізичної культури осіб з різними ознаками психологічної статі. На підставі отриманих даних можна констатувати наявність у юнаків і дівчат певних спільних гендерних ознак. Проте відмінних ознак простежено значно більше. Тому, на нашу думку, при

цілеспрямованому впливі на формування ціннісних орієнтацій школярів у сфері фізичної культури і спорту врахування лише гендерних особливостей юнаків і дівчат значно обмежить наші можливості щодо визначення організаційно-методичних умов залучення більшої кількості дітей, підлітків і молоді до систематичних занять фізичною культурою і спортом.

4.6. Гендерні відмінності ієрархічної структури ціннісних орієнтацій школярів

В контексті нашого дослідження поняття «ціннісна орієнтація» розуміється як вибір юнаками та дівчатами певних цінностей, за якими розуміється їх смислова життєва позиція та завдяки визначенню яких є можливість спроектувати та впливати на мотиваційну сферу респондентів. У модифікованій методиці М. Рокича були враховані вікові особливості психічного розвитку школярів, які обумовлюють, с одного боку функціонування механізму диференціації цінностей, а з іншого – характер вибору тих чи інших цінностей як актуальних для школярів.

Вивчаючи ієрархічну систему ціннісних орієнтацій школярів, на попередньому етапі наукового дослідження, ми виявили особливості та відмінності у визначенні термінальних та інструментальних цінностей школярів за віковими та статевими ознаками, їх пріоритетні переваги термінальних та інструментальних цінностей. Також, порівнюючи вміння диференціювати цінності юнаків і дівчат, які займаються та не займаються спортом, нами було виявлено, що система диференціювання цінностей (тобто вибір головних та незначущих власних цінностей) сформована краще у спортсменів. Отримані результати для нас не були інформативними з точки зору впливу гендерних особливостей на формування ціннісних орієнтацій школярів, що може мати суттєвий вплив на формування мотиваційних пріоритетів школярів до занять фізичною культурою і спортом.

Аналіз різноманітних наукових позицій дозволяє констатувати чітке розмежування конституціональних та соціокультурних аспектів у розрізненні чоловічого та жіночого, пов'язаних із поняттям статі й гендеру. Причому якщо перше з цих понять стосується біологічної відмінності між чоловіком і жінкою, то друге – соціальної [167]. Відтак, із метою виявлення впливу психологічної статі на ієрархію системи цінностей школярів, використовуючи модифіковану систему оцінки за індексом IS психотипу особистості (методика С. Бем), ми провели аналіз зв'язку ознак психологічної статі (маскулінність, андрогінність, фемінінність) юнаків та дівчат з ієрархією їх ціннісних орієнтацій. В результаті проведеного дослідження, було виявивлено такі особливості й відмінності (табл.4.15 - 4.18).

Юнаки андрогінного та фемінінного психологічного типу пріоритетними термінальними цінностями визначили: здоров'я, щасливе сімейне життя та вірних товаришів. У юнаків маскулінного психотипу дещо інша ієрархія цінностей,але щасливе сімейне життя та друзі у них також в пріоритеті. Третю позицію за рейтингом займає маскулінна риса характеру - «впевненість у собі». Привертає увагу місце за рейтингом індивідуальної цінності «самостійність як незалежність», яка для фемінінних юнаків не є значущою та посідає останнє місце в ієрархії термінальних цінностей.

Для маскулінних юнаків цінність «самостійність як незалежність» виявилася важливішою та знаходиться у середині ієрархічної системи їх термінальних цінностей. «Активне, діяльне життя» більш притаманне андрогінним та фемінінним юнакам. Для юнаків маскулінного типу дана цінність займає останні рейтингові позиції. «Цікава робота» для фемінінних юнаків зайняла одне із останніх місць за рейтингом. Натомість, для юнаків маскулінного психотипу дана цінність знаходиться в середині ієрархічноїсистеми їх цінностей-цілей (5 місце). Узагальнюючи термінальні цінності дівчат, ми не виявили відмінностей високого ступеня між особами з різними гендерними ознаками (табл. 4.16).

Таблиця 4.15

Рейтинг термінальних ціннісних орієнтацій школярів згідно психологічного типу особистості (юнаки)

	Назва цінностей	Андрогінний психологічний тип			Маскулінний психологічний тип			Фемінінний психологічний тип		
		Рейтинг	$\bar{X}$	σ	Рейтинг	$\bar{X}$	σ	Рейтинг	$\bar{X}$	σ
1	Самостійність	9	4,14	0,87	8	4,14	0,87	15	3,76	0,94
2	Впевненість у собі	4	4,51	0,73	3	4,40	0,99	6	4,29	0,85
3	Матеріальна забезпеченість	15	3,92	1,01	13-14	3,83	1,08	11-12	3,90	0,89
4	Здоров'я	1	4,70	0,56	4	4,38	0,79	2	4,62	0,67
5	Задоволення від життя	8	4,15	0,87	7	4,21	0,84	7	4,19	1,03
6	Цікава робота	7	4,21	1,08	5	4,29	0,89	13-14	3,81	1,03
7	Кохання	5	4,49	0,75	6	4,26	0,83	4	4,52	0,60
8	Свобода	13	4,01	0,94	12	3,93	0,95	9-10	4,00	0,71
9	Краса	14	4,00	0,98	13-14	3,83	0,93	9-10	4,00	0,84
10	Хороші та вірні товариші	3	4,57	0,74	2	4,52	0,74	1	4,76	0,44
11	Пізнання	10	4,07	0,91	9	4,10	0,88	11-12	3,90	0,62
12	Щасливе сімейне життя	2	4,65	0,64	1	4,67	0,61	2	4,62	0,67
13	Творчість	16	3,66	1,16	15	3,76	1,03	16	3,57	1,12
14	Суспільне визнання	11	4,05	0,94	10	4,05	0,76	8	4,10	1,00
15	Активне, діяльне життя	6	4,36	0,80	11	4,00	0,86	5	4,38	0,86
16	Рівність	12	4,03	1,04	16	3,69	1,20	13-14	3,81	0,81

Але, відношення до створення родини та до сімейних цінностей у дівчат різних психологічних типів неоднакове. Тільки школярки фемінінного психотипу визначили «щасливе сімейне життя» найголовнішою для себе термінальною цінністю. Маскулінні дівчата пріоритет віддали стосункам з друзями.

Аналізуючи інструментальні цінності юнаків і дівчат, тобто ті цінності, за допомогою яких респонденти планують досягнути поставленої мети, виявлено певні відмінності у їх ієрархії (табл. 4.17, 4.18) міжособистого спілкування: «життєрадісність» та безпосередньо-емоційного світовідчуття: «чесність». У юнаків маскулінного психологічного типу ієрархію очолюють цінності Третю позицію зайняли «тверда воля» та «раціоналізм». «Відповідальність» (9 місце) відноситься до цінностей самоствердження, але

більш значущою вона виявилася для юнаків андрогінного психотипу (2 місце).

Таблиця 4.16

Рейтинг термінальних ціннісних орієнтацій школярів згідно психологічного типу особистості (дівчата)

№	Назва цінностей	Андрогінний психологічний тип			Маскулінний психологічний тип			Фемінінний психологічний тип		
		Рейтинг	$\bar{X}$	σ	Рейтинг	$\bar{X}$	σ	Рейтинг	$\bar{X}$	σ
1	Самостійність	10-11	4,26	0,76	12	4,11	0,78	11	4,09	0,87
2	Впевненість у собі	4-5	4,53	0,72	7	4,33	0,87	4	4,53	0,78
3	Матеріальна забезпеченість	16	3,89	1,08	16	3,67	1,00	16	3,69	1,13
4	Здоров’я	2	4,64	0,70	2	4,78	0,44	5	4,51	0,71
5	Задоволення від життя	8	4,30	0,91	7	4,33	0,87	6	4,28	0,85
6	Цікава робота	6	4,37	0,90	7	4,33	0,87	12	4,07	1,00
7	Кохання	3	4,54	0,90	3	4,67	0,50	3	4,57	0,87
8	Свобода	13	4,07	0,82	3	4,67	0,50	13	3,95	1,04
9	Краса	7	4,31	0,81	10	4,22	1,30	6	4,28	0,78
10	Хороші товариші	1	4,83	0,38	1	4,89	0,33	2	4,67	0,61
11	Пізнання	10-11	4,26	0,85	6	4,44	0,73	9	4,14	0,77
12	Щасливе сім’я	4-5	4,53	1,00	3	4,67	0,50	1	4,69	0,61
13	Творчість	15	3,97	1,04	15	3,78	1,09	15	3,81	1,16
14	Суспільне визнання	12	4,17	0,80	10	4,22	0,97	8	4,17	0,97
15	Активне, життя	9	4,29	0,87	12	4,11	1,17	9	4,14	0,89
16	Рівність	14	4,04	0,92	14	3,89	0,93	13	3,95	1,06

Юнаки фемінінного психотипу більше поважають цінності міжособистісного спілкування – це «чесність» та «вихованість». Інструментальна цінність «тверда воля» (не відступати перед труднощами, вміння стояти на своєму, яка більше відноситься до маскулінних рис характеру) у них не визиває зацікавленості та займає 13 місце з ознакою несформованості чоловічого характеру (табл. 4.17).

Узагальнюючи ціннісний ряд інструментальних цілей дівчат, встановлено, що для всіх дівчат головною за рейтингом цінністю стала «вихованість» (1 місце). Далі ієрархія ціннісного ряду має певні відмінності (табл. 4.18).

Дівчата з маскулінними характеристиками ієрархію вибудовують із цінностей, які вважають для себе однаково значущими та необхідними:

«широта поглядів», «чесність», «тверда воля», «відповідальність». Натомість, для дівчат з фемінінним психотипом вищезазначені цінності не визивають певної зацікавленості та в ієрархії їх інструментальних цінностей не є пріоритетними: «тверда воля» займає 10 місце, «широта поглядів» – 13.

Таблиця 4.17

Рейтинг інструментальних ціннісних орієнтацій школярів згідно психологічного типу особистості (хлопці), (n = 303)

№	Назва цінностей	Андрогінний психологічний тип			Маскулінний психологічний тип			Фемінинний психологічний тип		
		Рейтинг	$\bar{X}$	σ	Рейтинг	$\bar{X}$	σ	Рейтинг	$\bar{X}$	σ
1	Високі запити	16	3,14	1,18	16	3,17	1,25	16	3,35	0,88
2	Чуткість	11	4,08	0,84	14	3,79	0,95	7	4,19	0,98
3	Вихованість	7	4,31	0,94	3	4,33	0,90	2	4,62	0,50
4	Життєрадісність	1	4,60	0,65	1	4,55	0,67	3	4,57	0,68
5	Ефективність у справах	4	4,39	0,60	6	4,31	0,68	10	4,00	0,77
6	Сміливість у відстоюванні поглядів	8	4,24	0,82	7	4,26	0,70	8	4,10	0,89
7	Старанність(дисциплінованість)	10	4,17	0,82	12	4,07	0,89	10	4,00	0,84
8	Непримиримість до недоліків	15	3,16	1,20	15	3,19	0,99	15	3,57	0,75
9	Широта поглядів	12	4,05	0,83	11	4,12	1,11	10	4,00	0,89
10	Чесність	3	4,43	0,76	2	4,45	0,71	1	4,67	0,48
11	Освіченість	14	3,98	0,93	8	4,21	0,95	9	4,05	0,67
12	Самоконтроль	6	4,38	0,74	9	4,19	0,86	4	4,38	1,02
13	Терпимість,	13	3,99	0,99	13	3,95	1,06	14	3,86	0,85
14	Тверда воля	4	4,39	0,82	3	4,33	0,82	13	3,90	1,18
15	Раціоналізм	9	4,23	0,96	3	4,33	0,65	6	4,24	0,62
16	Відповідальність	2	4,52	0,79	9	4,19	1,04	5	4,33	0,97

Аналіз різноманітних наукових позицій вказує на те, що останнім часом у науці прийнято чітко розмежовувати конституціональні та соціокультурні аспекти в розрізненні чоловічого та жіночого, пов'язуючи їх з поняттям статі. Щодо розмежування понять «стать» і «гендер», то варто зазначити, що перше поняття – це біологічна відмінність між чоловіком і жінкою, в той час коли гендер – це соціальна [167]. Як було вже зазначено, гендер відрізняється від статі, оскільки представляє собою задані характеристики особистісної поведінки. Науковці довели, що маскулінність,

андрогінність, фемінінність як психологічні характеристики особистості формуються в процесі соціалізації згідно з нормативними конструктами для хлопців і дівчат, а їх прояв є важливим компонентом гендерної ідентичності особистості [50].

Таблиця 4.18

Рейтинг інструментальних ціннісних орієнтацій школярів згідно психологічного типу особистості (дівчата), (n = 335)

№	Назва цінностей	Андрогінний психлогічний тип			Маскулінний психологічний тип			Фемінінний психологічний тип		
		Рейтинг	$\bar{x}$	σ	Рейтинг	$\bar{X}$	σ	Рейтинг	$\bar{X}$	σ
1	Високі запити	16	3,04	1,16	16	3,00	0,87	16	3,02	1,24
2	Чуткість (дбайливість)	8	4,31	0,79	7	4,22	0,67	12	4,20	0,98
3	Вихованість	1	4,54	0,65	1	4,44	0,73	1	4,58	0,63
4	Життєрадісність	1	4,54	0,65	8	4,11	1,05	2	4,57	0,76
5	Ефективність у справах	11	4,24	0,73	6	4,33	0,71	6	4,30	0,77
6	Сміливість у відстоюванні думки, своїх поглядів	5	4,41	0,77	8	4,11	0,78	7	4,28	0,87
7	Старанність	14	4,06	0,90	8	4,11	0,60	14	3,99	1,04
8	Непримиримість до недоліків	15	3,13	1,15	15	3,56	0,73	15	3,16	1,18
9	Широта поглядів	7	4,36	0,82	1	4,44	0,73	13	4,12	1,13
10	Чесність	4	4,47	0,65	1	4,44	0,73	4	4,51	0,71
11	Освіченість	9	4,29	0,66	14	3,78	1,30	8	4,27	0,85
12	Самоконтроль	9	4,29	0,68	12	4,00	0,71	9	4,23	0,75
13	Терпимість	12	4,23	0,78	8	4,11	0,78	10	4,22	0,88
14	Тверда воля	13	4,20	0,89	1	4,44	0,73	10	4,22	0,88
15	Раціоналізм	5	4,41	0,79	12	4,00	1,00	5	4,32	0,88
16	Відповідальність	3	4,49	0,76	1	4,44	0,73	3	4,52	0,74

У реальному житті біологічну та психологічну складові статі не можна розглядати ізольовано. Існують не просто маскулінні та фемінінні суб’єкти, а маскулінні дівчата та маскулінні юнаки, фемінінні дівчата та фемінінні юнаки. І вони за своїми властивостями є різними. Існує слушна думка вчених що вже у підлітковому віці хлопці та дівчата одного статево-рольового типу не схожі друг на друга. [6, 10]. Наприклад, дівчата і юнаки маскулінного статево-рольового типу мають цілу низку значущих відмінностей.

Маскулінні дівчата є більш благополучними з точки зору емоційно стійкості та відношенням з оточуючим світом ніж маскулінні хлопці.

За даними вчених, юнаки менш за дівчат мають фемінінний статево-рольовий психологічний тип особистості. А от дівчата та юнаки андрогінного психотипу у більшій мірі відрізняються між собою на відміну ніж юнаки та дівчата інших психологічних типів. Так, спираючись на вищевказані доводи вчених, ми вирішили порівняти структури ієрархії термінальних та інструментальних цінностей юнаків і дівчат одного статево-рольового типу.

У результаті дослідження нами були виявлені певні відмінності між юнаками і дівчатами одного гендерного типу (4.19, 4.20). У маскулінних юнаків «активне, сповнене діяльності життя» займає середину ієрархічної структури та знаходиться на 5-му місці, у дівчат посідає лише 12 позицію. «Впевненість у собі (свобода від внутрішніх протиріч)» також виявилася більш значущою для маскулінних юнаків ніж дівчат (3 місце на противагу 7-му). Натомість, «свобода, як незалежність у поступках та діях» для маскулінних дівчат є пріоритетною (3 місце), для юнаків – незначущою (12 місце). Фемінінні юнаки та фемінінні дівчата також були не одностайні у виборі пріоритетних цінностей-цілей. «Щасливе сімейне життя» для фемінінних дівчат є головною цінністю (1 місце), у юнаків – на 2-му місці. «Активне діяльне життя» більш значущим виявилося для юнаків (5 місце) ніж для дівчат (9 місце). Для фемінінних юнаків «самостійність, як незалежність в судженнях про оцінки» не представляє цінності, та займає останнє місце у ієрархії термінальних цінностей, натомість фемінінні дівчата віддали їй 11 місце за рейтингом.

В юнаків та дівчат, які належать до андрогінного психологічного типу, суттєвої різниці в ієрархії цінностей-цілей не виявлено, окрім ставлення до цінностей «кохання» та «краса (переживання прекрасного в природі та мистецтві)». Для дівчат вони виявилися більш значущими, ніж для юнаків.

Таблиця 4.19

Рейтинг термінальних ціннісних орієнтацій школярів згідно психологічного типу особистості

№	Назва цінностей	Андрогінний психотип				Маскулінний психотип				Фемінінний психотип			
		Хлопці		Дівчата		Хлопці		Дівчата		Хлопці		Дівчата,	
		Рейтинг	бали	Рейтинг	бали	Рейтинг	бали	Рейтинг	бали	Рейтинг	бали	Рейтинг	бали
1	Самостійність	9	4,14	10-11	4,26	8	4,14	12	4,11	15	3,76	11	4,09
2	Впевненість у собі	4	4,51	4-5	4,53	3	4,40	7	4,33	6	4,29	4	4,53
3	Матеріальна забезпеченість	15	3,92	16	3,89	13-14	3,83	16	3,67	11-12	3,90	16	3,69
4	Здоров'я	1	4,70	2	4,64	4	4,38	2	4,78	2	4,62	5	4,51
5	Задоволення від життя	8	4,15	8	4,30	7	4,21	7	4,33	7	4,19	6	4,28
6	Цікава робота	7	4,21	6	4,37	5	4,29	7	4,33	13-14	3,81	12	4,07
7	Кохання	5	4,49	3	4,54	6	4,26	3	4,67	4	4,52	3	4,57
8	Свобода	13	4,01	13	4,07	12	3,93	3	4,67	9-10	4,00	13	3,95
9	Краса	14	4,00	7	4,31	13-14	3,83	10	4,22	9-10	4,00	6	4,28
10	Хороші та вірні товариші	3	4,57	1	4,83	2	4,52	1	4,89	1	4,76	2	4,67
11	Пізнання	10	4,07	10-11	4,26	9	4,10	6	4,44	11-12	3,90	9	4,14
12	Щасливе сімейне життя	2	4,65	4-5	4,53	1	4,67	3	4,67	2	4,62	1	4,69
13	Творчість	16	3,66	15	3,97	15	3,76	15	3,78	16	3,57	15	3,81
14	Суспільне визнання	11	4,05	12	4,17	10	4,05	10	4,22	8	4,10	8	4,17
15	Активне, діяльне життя	6	4,36	9	4,29	11	4,00	12	4,11	5	4,38	9	4,14
16	Рівність	12	4,03	14	4,04	16	3,69	14	3,89	13-14	3,81	13	3,95

У маскулінних юнаків «активне, сповнене діяльності життя» займає середину ієрархічної структури і розташовується на 5-му місці, а в дівчат посідає лише 12-у позицію. «Упевненість у собі (свобода від внутрішніх суперечностей)» також виявилася більш значущою для маскулінних юнаків, ніж для дівчат (3-тє місце на противагу 7-му). Натомість «свобода як незалежність у вчинках і діях» для маскулінних дівчат є пріоритетною (3-тє місце), для юнаків – незначущою (12-те місце).

Таблиця 4.20

Рейтинг інструментальних ціннісних орієнтацій школярів згідно психологічного типу особистості

№	Назва цінностей	Андрогінний психотип				Маскулінний психотип				Фемінінний психотип			
		Хлопці		Дівчата		Хлопці		Дівчата		Хлопці		Дівчата	
		Рейтинг	бали	Рейтинг	бали	Рейтинг	бали	Рейтинг	бали	Рейтинг	бали	Рейтинг	бали
1	Високі запити	16	3,14	16	3,04	16	3,17	16	3,00	16	3,35	16	3,02
2	Чуткість (дбайливість)	11	4,08	8	4,31	14	3,79	7	4,22	7	4,19	12	4,20
3	Вихованість	7	4,31	1	4,54	3	4,33	1	4,44	2	4,62	1	4,58
4	Життєрадісність	1	4,60	1	4,54	1	4,55	8	4,11	3	4,57	2	4,57
5	Ефективність у справах	4	4,39	11	4,24	6	4,31	6	4,33	10	4,00	6	4,30
6	Сміливість у відстоюванні думки, своїх поглядів	8	4,24	5	4,41	7	4,26	8	4,11	8	4,10	7	4,28
7	Старанність (дисциплінованість)	10	4,17	14	4,06	12	4,07	8	4,11	10	4,00	14	3,99
8	Непримиримість до недоліків	15	3,16	15	3,13	15	3,19	15	3,56	15	3,57	15	3,16
9	Широта поглядів	12	4,05	7	4,36	11	4,12	1	4,44	10	4,00	13	4,12
10	Чесність	3	4,43	4	4,47	2	4,45	1	4,44	1	4,67	4	4,51
11	Освіченість	14	3,98	9	4,29	8	4,21	14	3,78	9	4,05	8	4,27
12	Самоконтроль	6	4,38	9	4,29	9	4,19	12	4,00	4	4,38	9	4,23
13	Терпимість	13	3,99	12	4,23	13	3,95	8	4,11	14	3,86	10	4,22
14	Тверда воля	4	4,39	13	4,20	3	4,33	1	4,44	13	3,90	10	4,22
15	Раціоналізм	9	4,23	5	4,41	3	4,33	12	4,00	6	4,24	5	4,32
16	Відповідальність	2	4,52	3	4,49	9	4,19	1	4,44	5	4,33	3	4,52

Фемінінні юнаки та фемінінні дівчата також були не одностайні у виборі пріоритетних цінностей-цілей. «Щасливе сімейне життя» для фемінінних дівчат є головною цінністю (1-е місце), а юнаки ставлять її на 2-ге місце. «Активне діяльне життя» більш значущим виявилося для юнаків (5-те місце), ніж для дівчат (9-те місце). В ієрархії термінальних цінностей фемінінних юнаків «самостійність як незалежність у судженнях про оцінки» займає останнє місце, натомість фемінінні дівчата віддали їй 11-те місце.

Дослідивши ієрархію інструментальних цінностей школярів, ми з’ясували певні відмінності у виборі цінностей-засобів між юнаками та дівчатами одного статево-рольового типу (табл. 4.20). Так, досягти

поставлених життєвих цілей маскулінні дівчата планують завдяки відповідальності, твердій волі, широті поглядів, чесності та вихованості (усі перелічені якості стали пріоритетними та поділили між собою 1-е місце). Юнаки маскулінного психотипу планують досягнення власних цілей завдяки зовсім іншим якостям, як-от: «життєрадісність» (1-е місце), «чесність» (2-ге місце) та «раціоналізм» (3-тє місце). Фемінінні юнаки, на відміну від фемінінних дівчат, виявилися більш старанними, чуйними, з високим ступенем самоконтролю та самодисципліни. Саме завдяки таким цінностям-засобам вони прагнуть досягти поставленої мети. Дівчатам властиві дещо інші цінності-засоби. Вони планують домогтися накреслених цілей завдяки працелюбності та продуктивності в роботі, своєму вмінню прощати іншим людям їхні помилки та омани. Андрогінна соціалізація дівчат пов'язана передусім із вихованістю, освіченістю, чуйністю та широтою поглядів. Натомість юнаки найбільшого значення надають ступеню вираження зовсім інших якостей: завдяки самоконтролю, старанності вони бажають бути більш працездатними та ефективними у справах.

Узагальнюючи ієрархічну структуру термінальних та інструментальних цінностей школярів, встановлюємо, що юнаки й дівчата однакових статево-рольових типів мають цілу низку значущих відмінностей у власних структурах ієрархічної системи ціннісних орієнтацій. Це дозволяє зробити припущення про те, що біологічну та психологічну складові слід розглядати в нерозривному зв'язку. Необхідно вказати і на певну взаємодію соціально-психологічних детермінант особистості з біологічними, що формує гендерні характеристики юнаків і дівчат. Тому ми цілковито згодні з Є. П. Ільїним, котрий переконував, що в процесі фізичного виховання та занять спортом необхідно враховувати передусім статевий диморфізм, який обумовлює використання адекватного фізичного навантаження дівчатам і юнакам. Також схиляємося до думки науковців, котрі вважають, що стать – це біологічна даність, а гендер – конструкт культури, який дозволяє маркувати і регламентувати прояв певних біологічних даних людини в системі

соціальних відносин [167].

Отже, результати дослідження дозволяють твердити, що структура термінальних та інструментальних ціннісних орієнтацій школярів має різний рівень диференціювання. Вивчений взаємозв'язок ієрархії термінальних та інструментальних цінностей з психологічною статтю респондентів (фемінність, маскулінність і андрогінність) уможливлює висновок про те, що орієнтир тільки на біологічну стать не надає повної інформації про ієрархічні пріоритети ціннісних орієнтацій школярів як у соціокультурному аспекті, так і у сфері фізичної культури і спорту.

4.7. Гендерні особливості та відмінності школярів у визначенні рівня потреби в досягненні успіху

Ефективність гендерних досліджень вища, якщо їхні результати будуть застосовуватися до груп, але не до індивідів, що дозволить створити умови, які спочатку усувають нерівні стартові можливості та причини дискримінації [249].

Згодимося з думкою А. Л. Ворожбітової, яка вважає, що в теорії фізичної культури опозиція чоловіче – жіноче простежується досить чітко з огляду на специфіку об'єкта вивчення: спортивні досягнення завжди обумовлені фізичними можливостями чоловіка і жінки, що закріплено системою нормативів і розрядних показників [97, 98]. Вивчаючи особливості формування ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури і спорту, інтереси, мотиви дітей, підлітків і молоді, окрему увагу ми приділили визначенню потреб учнів у досягненнях, так як вважаємо, що рівень потреб у досягненні успіху може бути детермінованим не тільки біологічними та статевими закономірностями а також, згідно гіпотези дослідження, гендерними ознаками [241, 301].

Застосувавши методику С. Бем, ми виявили незначну кількість репрезентантів «чистих» психологічних типів, що визначають маскулінність і

фемінінність. Проведений аналіз прояву властивостей маскулінності – фемінінності у хлопців і дівчат різних вікових груп засвідчив наявність як загальних психологічних, так і відмінних рис. Так, під час вивчення відмінності рівня виразності потреби досягнень та мотивування на успіх у хлопців і дівчат було виявлено, що така потреба в юнаків із віком стає вищою, ніж у дівчат. Натомість у старших дівчат рівень потреб у досягненні знижується.

Утім, визначаючи рівень потреби в досягненні успіху юнаків і дівчат у віковому і статевому аспектах, ми помітили перевагу загального середнього рівня, що в межах дослідження видалося малоінформативним результатом. Отримані дані вимагали окремих, додаткових досліджень щодо впливу психологічної статі на формування потреби в досягненні успіху юнаків і дівчат, що може мати суттєвий вплив на формування мотиваційних пріоритетів школярів до занять фізичною культурою і спортом. Попередньо проведені дослідження гендерних характеристик особистості школярів за допомогою опитувальника С.Бем дозволили нам визначити гендерну ідентичність школярів (фемінінність, маскулінність, андрогінність) [241, 245].

Кластерний аналіз параметру IS тесту С. Бем дав змогу розподілити респондентів на групи відповідно до їхніх належності до психологічної статі. Тому з метою з’ясування причин, що впливають на дану характеристику ми проаналізували зв’язок психологічного типу особистості (маскулінний, андрогінний, фемінінний) із рівнем потреби в досягненнях в юнаків і дівчат. Були розглянуті групи респондентів з різним рівнем прояву цієї потреби згідно з кластером, до якого вони віднесені (табл. 4.21, 4.22). За результатами дослідження виявлено відмінності та особливості взаємозв’язку між загальним рівнем потреби в досягненні респондентів та їхньою належністю до психологічної статі. Серед школярів 11-13 років високий рівень потреби в досягненні мають більше дівчат, ніж юнаків. Це переважно представниці фемінінного психотипу. У хлопців даного віку превалює середній рівень

потреби в досягненні. Це переважно представники андрогінного психотипу (табл. 4.21, 4.22).

Таблиця 4.21

Рівень потреби в досягненні успіху школярівзгідно психологічного типу (хлопці, 11-13 років)

Класифікація рівнів	Всього		IS андрогінного типу		IS маскулінного типу		IS фемінінного типу	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Високий	19	18,10	13	19,12	4	22,22	3	15,79
Середній	68	64,76	44	64,70	10	55,56	14	73,68
Низький	18	17,14	11	16,18	4	22,22	2	10,53
	105	100	68	100	18	100	19	100

Таблиця 4.22

Рівень потреби в досягненні успіху школярів згідно психологічного типу (дівчата, 11-13 років)

Класифікація рівнів	Всього		IS андрогінного типу		IS маскулінного типу		IS фемінінного типу	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Високий	23	15,75	4	7,69	2	50,00	17	18,89
Середній	110	75,34	44	84,62	2	50,00	64	71,11
Низкий	13	8,91	4	7,69	0	0,00	9	10,00
	146	100	52	100	4	100	90	100

У юнаків 14-15 років збільшується кількість респондентів з маскулінним типом з 17 % до 28 %. Середній рівень потреб у досягненнях мають юнаки з маскулінними та андогінними якостями характеру. Високий рівень потреб у досягненнях у своїй більшості притаманний маскулінним юнакам (табл. 4.23). У дівчат 14-15 років збільшується кількість тих, хто відноситься до маскулінного типу з 3 % до 19 % та зменшується кількість школярок фемінінного типу вдвічі: з 61 % до 30,3 %. У дівчат даного віку превалює середній рівень потреби у досягненнях. У своїй більшості вони мають IS андрогінного типу. Високий рівень потреби у досягненнях також в більшій мірі мають школярки з андрогінними рисами характеру, а низький – з фемінінними (табл. 4.24).

Таблиця 4.23

Рівень потреби в досягненні успіху школярів згідно психологічного типу (хлопці, 14-15 років,)

Класифікація рівнів	Всього		IS андрогінного типу		IS маскулінного типу		IS фемінінного типу	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Високий	29	20,00	13	15,48	10	23,81	5	26,32
Середній	93	64,14	58	69,04	27	64,29	9	47,36
Низкий	23	15,86	13	15,48	5	11,90	5	26,32
	145	100	84	100	42	100	19	100

У старшокласників картина дещо змінюється: збільшується кількість юнаків із високим рівнем потреби в досягненнях, віднесених до маскулінногпсихотипу та фемінінного гендерних типів.

Таблиця 4.24

Рівень потреби в досягненні успіху згідно психологічного типу(дівчата, 14-15 років, n=109)

Класифікація рівнів	Всього		ISандрогінного типу		IS маскулінного типу		IS фемінінного типу	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Високий	23	21,10	10	18,18	6	28,57	8	24,24
Середній	74	67,89	43	78,18	11	52,38	19	57,58
Низький	12	11,01	2	3,64	4	19,05	6	18,18
	109	100	55	100	21	100	33	100

Середній рівень потреби у досягнені успіху превалює у андрогінних юнаків. Натомість у старшокласниць домінує середній та низький рівні потреби в досягненнях. Здебільшого вони належать до IS андрогінного та фемінінного типів (табл. 4.25, 4.26).

Отже, високий рівень потреби у досягненнях також в більшій мірі мають школярки з андрогінними рисами характеру, а низький – з фемінінними. У старшокласників картина дещо змінюється: збільшується кількість юнаків із високим рівнем потреби в досягненнях, віднесених до маскулінного та фемінінного гендерних психологічних типів.

Таблиця 4.25

Рівень потреби в досягненні успіху у школярів згідно з психологічного типу(хлопці, 16-17 років, (n=53)

Класифікація рівнів	Всього		IS андрогінного типу		IS маскулінного типу		IS фемінінного типу	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Високий	14	26,42	4	12,90	7	43,75	3	50,00
Середній	36	67,92	26	83,87	7	43,75	3	50,00
Низький	3	5,66	1	3,23	2	12,50	0	0,00
	53	100	31	100	16	100	6	100

Таблиця 4.26

Рівень потреби в досягненні успіху у школярів згідно психологічного типу(дівчата, 16-17 років, (n=80)

Класифікація рівнів	Всього		IS андрогенного типу		IS маскулінного типу		IS фемінінного типу	
	n	%	n	%	n	%	n	%
Високий	16	20,00	5	15,15	1	100,00	10	21,74
Середній	52	65,00	25	75,76	0	0,00	27	58,70
Низький	12	15,00	3	9,09	0	0,00	9	19,56
	80	100	33	100	1	100	46	100

4.8. Динаміка розвитку та прояв емпатії у школярів різних психологічних типів

Сьогодні проблема зв’язку емпатії й типу гендерної ролі стає дедалі актуальнішою. Розглядаючи феномен гендерної поведінки, слід звернути увагу на емпатію як фактор її вияву та впливу. Науковці стверджують, що певні гендерні відмінності у сфері розуміння емоційних станів виявляються вже в підлітковому віці [21].

Незважаючи на численні праці, присвячені інтерпретації окремих аспектів емпатії, у психології досі немає комплексних досліджень, де б вона розглядалася як цілісна властивість особистості, в поєднанні якісних (модальність) і змістовних показників (емпатійна спрямованість). Практично відсутні розвідки, в яких емпатія вивчається з позицій диференційного

підходу [409]. Це особливо прикро, оскільки нині значущості набуває вивчення показників емпатії в контексті диференційного підходу як такого, що є спрямованим на пошук індивідуально-типових особливостей емпатії в осіб, які відрізняються за певними ознаками. У контексті нашого дослідження вважаємо за доцільне розглянути загальний рівень емпатії юнаків і дівчат згідно з їхнім психологічним типом, визначеним за результатами кластерного аналізу тесту-опитувальника С. Бем [78]. Результати дослідження представлено в таблицях 4.27-4.28.

Отже, виявлено, що серед 105 хлопців 11-13 років – 71 респондент (67, 62 %) належить до андрогінного психологічного типу, 23 особи (21,9 %) – до маскулінного, 11хлопців (10,48 %) – до фемінінного. Більшість із них мають середній та високий рівні емпатії (табл. 4.27). Найвищі показники із середнім рівнем емпатії у хлопців та юнаків андрогінного (75,34 %) та фемінінного психотипів (100 %).

Таблиця 4.27

Загальний рівень полікомунікативної емпатії школярів згідно з психологічним типом (вік 11-13 років)

Рівень емпатії	Юнаки						Дівчата					
	Андрогінний психотип		Маскулінний психотип		Фемінінний психотип		Андрогінний психотип		Маскулінний психотип		Фемінінний психотип	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
дуже високий	2	2,74	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	3	3,54
високий	4	5,48	6	30,00	0	0,00	7	12,50	0	0,00	13	15,29
середній	55	75,34	12	60,00	12	100,00	49	87,50	5	100,00	56	65,88
низький	12	16,44	2	10,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	13	15,29
дуже низький	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Всього	73	100	20	100	12	100	56	100	5	100	85	100

Серед андрогінних хлопців даної вікової групи було втокремлено 2 респонденти з дуже високим рівнем емпатії.

Серед 146 дівчат вікової групи 11–13 років – 52,74 % належать до андрогінного психотипу, 40,41 % дівчат, віднесених до фемінінного психотипу та 6,85 % - з яскраво виразними маскулінними характеристиками особистості.

Прикметно, що серед маскулінних дівчат даної вікової групи не виявилося жодної школярки з високим рівнем емпатії, на відміну від маскулінних хлопців. Натомість констатовано високий рівень емпатії у школярок андоргінного психологічного типу (12,5 %). Цікаво, що серед фемінінних дівчат також виявлено 15,29 % представниць із високим та 15,29 % – із низьким рівнями емпатії (4.39).

У таблиці 4.28 представлено розподіл школярів 14-15 років за рівнями прояву емпатії. Із 145 юнаків 78 осіб мають андрогінний гендерний тип особистості, що складає 59,79 % від загальної кількості юнаків, які взяли участь у досліджені. З-поміж них 68,60 % демонструють середній рівень епатії, 17,44 % – високий. Також серед андрогінних є юнаки з низьким рівнем емпатії, однак їх небагато (11,63 % %). 33,79 % юнаків даної вікової категорії мають маскулінні гендерні характеристики. Високий рівень загальної емпатії виявляють лише 10,81 % юнаків даної вікової групи. Слід зауважити, що з-поміж маскулінних юнаків простежено певну кількість респондентів із низьким рівнем полікомунікативної емпатії (16,22 %). Ознаки фемінінності (12,41 %) виявлено в незначної кількості юнаків, серед яких також превалює середній рівень епатії (54,55 %).

Високий рівень емпатії більше властивий андрогінним юнакам, а з низький – фемінінним (36,6 %). Дівчата у віковій категорії 14-15 років у своїй більшості мають андрогінний (48,62 %) та фемінінний (36,70 %) гендерні психотипи. З високим рівнем загальної емпатії серед андрогінних дівчат виявлено 18,03 % респонденток, серед фемінінних – 15,15 %.

Таблиця 4.28

Загальний рівень полікомунікативної емпатії школярів згідно з психологічним типом (вік 14-15 років)

Рівень емпатії	Хлопці						Дівчата					
	Андрогінний психотип		Маскулінний психотип		Фемінінний психотип		Андрогінний психотип		Маскулінний психотип		Фемінінний психотип	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
дуже високий	2	2,33	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
високий	15	17,44	4	10,81	2	9,09	11	18,03	0	0,00	5	15,15
середній	59	68,60	27	72,97	12	54,55	46	75,41	13	86,67	24	72,73
низький	10	11,63	6	16,22	8	36,36	4	6,56	2	13,33	4	12,12
дуже низький	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Всього	86	100	37	100	22	100	61	100	15	100	33	100

З-поміж дівчат із маскулінним психологічним типом не простежено осіб із високим рівнем емпатії, натомість у них переважає середній (86,67 %) та низький (13, 33 %) рівні емпатії.

У віковій групі 16-17 років серед 53 юнаків виявлено 31 респондента з андрогінним психологічним типом особистості (58,49 %), 16 – з маскулінним (30,19 %) і всього 6 респондентів, віднесених до фемінінного психотипу (11,32 %) (табл. 4.29). Зауважено, що з віком у юнаків загальний рівень емпатії знижується. Високий рівень емпатії було констатовано тільки у двох старшокласників. Натомість зросла кількість юнаків із низьким рівнем емпатії: серед андрогінних – 16,12 %, серед маскулінних – 31,25 %. 5 із 6 респондентів з фемінінними ознаками мають середній рівень емпатії, який також притаманний 62,50 % маскулінним та 80,65 % – андрогінним юнакам. Серед дівчат-старшокласниць (80 осіб) – 33 школярки мають андрогінні характеристики особистості (41,25 %), 46 – фемінінні (57,5 %) та 1 – маскулінні (табл. 4.29). У своїй більшості дівчата даної вікової групи мають високий та середній рівні загальної емпатії. Високий рівень майже однаково притаманний дівчатам андрогінного (15,15 %) та фемінінного (15,22 %) психологічних типів.

Таблиця 4.29

Загальний рівень полікомунікативної емпатії школярів згідно з психологічним типом (вік 16-17 років)

Рівень емпатії	Хлопці						Дівчата					
	Андрогінний психотип		Маскулінний психотип		Фемінінний психотип		Андрогінний психотип		Маскулінний психотип		Фемінінний психотип	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
дуже високий	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
високий	1	3,23	1	6,25	0	0,00	5	15,15	0	0,00	7	15,22
середній	25	80,65	10	62,50	5	83,33	27	81,82	1	100,00	36	78,26
низький	5	16,12	5	31,25	1	16,67	1	3,03	0	0,00	3	6,52
дуже низький	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00	0	0,00
Всього	31	100	16	100	6	100	33	100	1	100	46	100

Середній рівень емпатії також виявлено у дівчат андрогінного (81,82 %) та фемінінного (78,26 %) психотипів. Результати дослідження свідчать, що з віком кількість дівчат із низьким рівнем емпатії зменшується.

З огляду на вищевикладене можемо припустити, що результати вивчення загального рівня емпатії юнаків та дівчат різних вікових груп можуть впливати на якість та ефективність взаємодії між викладачем та учнями, що є одним із ключових факторів у формуванні мотивації до фізичного вдосконалення та цінностей фізичної культури і спорту. Наші припущення підтверджують дослідження, проведеного О. В. Федоровою. Вона простежила відмінності в рівні емпатії серед спортсменів ігрових видів спорту. Це дозволяє тренерові визначати шляхи корекції тих властивостей особистості спортсмена, які виявилися або надмірно високими, або надмірно низькими [547]. Тому емпатійну спрямованість юнаків і дівчат на даному етапі дослідження ми не розглядаємо в контексті морального аспекту, а розуміємо як певний прояв емпатії у сферах життєдіяльності. Це надає нам змогу виявити прояв індивідуальних психологічних особливостей школярів, які мають ознаки фемінінності-маскулінності та віднесені до різних психологічних типів особистості**.** Ми також згодні зі слушною думкою науковців про те, що особистісні показники стають важливими в практичній

діяльності лише тоді, коли враховуються в контексті всієї програми тестування разом із результатами об'єктивних спостережень та інших тестів [504, 547].

Таким чином, за результатами дослідження встановлено, що більшість юнаків і дівчат, у яких виявлено високий рівень емпатії, мають ознаки маскулінності та андрогінності. Виявлено, що з віком у юнаків загальний рівень емпатії знижується, натомість серед дівчат зменшується кількість тих, хто має низький загальний рівень емпатії. Результати емпіричного дослідження вказують на те, що належність школярів до певного психологічного типу, який має ознаки фемінінності, маскулінності чи андогінності, може мати певний вплив на прояв емпатійних якостей особистості.

4.9. Визначення відмінностей потребово-мотиваційної сфери юнаків і дівчат різних гендерних типів (маскулінність, фемінінність, андрогінність)

За результатами вивчення самооцінки фізичного розвитку, рівня потреби в досягненні успіху та рівня рухової активності юнаків і дівчат в різні вікові періоди були визначені критичні періоди у формуванні мотивації до занять фізичною культурою і спортом (3-й розділ дисертаційної роботи). За допомогою використання наукового методу «згладжування кривих» (Л. В. Волков Т. Ю. Круцевич, А. Н. Нападій), ми встановили загальні тенденції періодів зниження та підвищення мотивації до занять фізичною культурою та спортом юнаків і дівчат різних вікових груп. Мотиваційним складником у нашій розвідці виступили такі показники: рівень рухової активності, рівень потреби в досягненні успіху та загальний рівень самооцінки фізичного розвитку юнаків і дівчат різних вікових груп.

З метою визначення взаємозв'язку між типом гендерної ідентичності школярів та критичними періодами у формуванні їхньої мотивації до занять

руховою активністю ми простежили, наскільки змінюються кількісний склад маскулінних, фемінінних та андрогінних юнаків і дівчат із віком і яким чином дані психологічні характеристики впливають на їхні мотиваційні пріоритети (рис. 4.1 та 4.2). Аналізуючи отриманні дані, ми дійшли таких висновків. Період підвищення мотивації до занять фізичною культурою і спортом у юнаків з 5-го по 7-ий клас (11-13 років) збігається з показниками найбільшої кількості андрогінних юнаків (64,92 %).

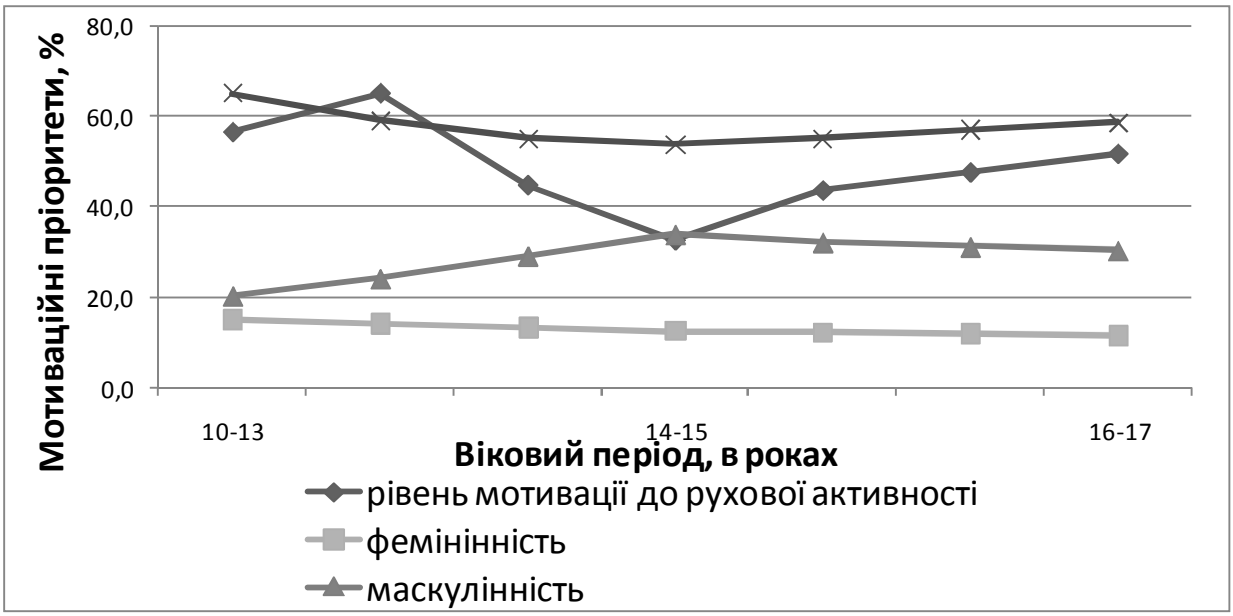

Рис. 4.1 Взаємозв'язок гендерної ідентичності школярів та критичних періодів у формуванні їхньої мотивації до занять руховою активністю (хлопці).

Тобто на мотивацію щодо занять фізичною культурою і спортом мають вплив риси характеру та якості особистості, що притаманні андрогінним особистостям, які поєднують у собі як фемінінні, так і маскулінні якості. Критичний період у формуванні мотивації юнаків до занять фізичною культурою і спортом, який припадає на 7-ий та 8-ий класи (14-15 років), характеризується високим рівнем маскулінності (33,79 %) та зниженням рівня андрогінних і фемінінних характеристик (58,79 % та 12,44 % відповідно). За даними науковців, маскулінні юнаки вирізняються більш

зухвалою поведінкою у ставленні до оточення, самовпевненістю, лідерськими якостями та прагненням до перемоги [211, 214, 267, 352, 459]. У зв'язку з цим можемо припустити, що властива їм самовпевненість сприяє завищенню самооцінки фізичного розвитку та зовнішнього вигляду та робить її неадекватною, що знижує рівень мотивації до занять фізичною культурою і спортом та прагнення до самовдосконалення.

Далі, з 9-го класу (14-15 років), простежуємо певне підвищення рівня мотивації до занять фізичною культурою і спортом при стабільному рівні маскулінності (30,19 %) та зниженні фемінінних рис характеру (11,32 %).

Таким чином, з огляду на виявлений взаємозв'язок між типом гендерної ідентичності хлопців та їхньою мотивацією до занять руховою активністю доведено, що високий рівень мотивації до занять фізичною культурою і спортом у хлопців 11-13 років збігається з високим рівнем прояву андрогінності та фемінінності. Критичний період зниження мотивації до занять фізичною культурою і спортом припадає на період зростання прояву маскулінних якостей та рис характеру та нівелювання андрогінних, а період стабільного підвищення мотивації з 9-го до 11-го класу зумовлений спаданням у юнаків прояву фемінінних рис та певним зростанням – андрогінних.

У дівчат з 5-го до 6-го класу демонструється досить високий рівень мотивації до занять фізичною культурою і спортом при максимальній кількості фемінінних (45,03 % та 49,12 % відповідно) та андрогінних. У «критичний» період з 6-го до 7-го класу простежуємо незначне зниження кількості дівчат з андрогінним та фемінінним психологічним типом гендерної ідентичності та незначне підвищення кількості дівчат з маскулінним психологічним типом (табл. 4.2). З 8-го класу кількість дівчат з гендерною ідентичністю маскулінного психологічного типу дещо зростає та досягає максимуму у 9-му класі (14,68 %). При цьому простежується тенденція до зниження кількості фемінінних дівчат (з 45,03 % до 36,70 %).

Саме в цей період бачимо незначне підвищення мотивації до занять фізичною культурою і спортом.

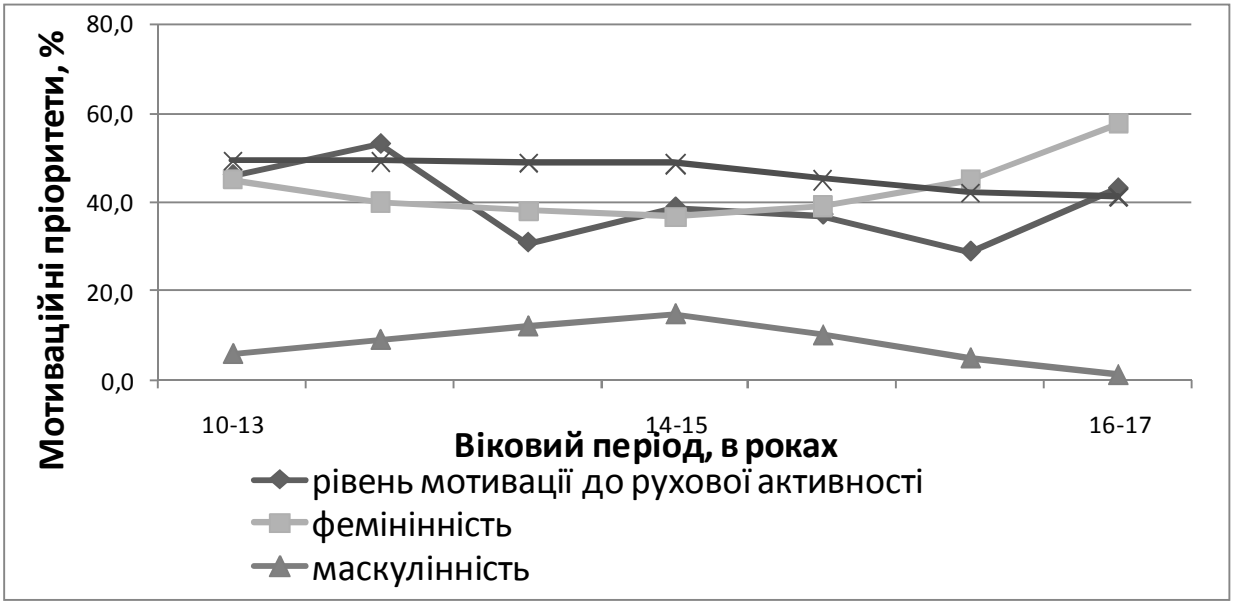

Рис. 4.2. Взаємозв'язок гендерної ідентичності школярів та «критичних» періодів у формуванні їхньої мотивації до занять руховою активністю (дівчата).

Другий критичний період зниження мотивації до занять руховою активністю також пов'язаний із зниженням кількості андрогінних дівчат та підвищенням кількості фемінінних. У старшому шкільному віці підвищення мотивації до занять фізичною культурою і спортом у дівчат відбувається за рахунок переваги фемінінних якостей, які у віковий період 16-17 років досягають максимального показника (57,5 %).

Отже, на мотивацію до занять руховою активністю у дівчат більшою мірою впливають андрогінна та фемінінна гендерна орієнтація. Натомість ми не виявили впливу маскулінних якостей на підвищення їхньої мотивації до занять фізичною культурою і спортом. Науковці вважають, що андрогінна орієнтація дівчат передусім пов'язана з проявом у них традиційно чоловічих якостей особистості, тоді як для юнаків андрогінна орієнтація пов'язана з виразністю якостей, які приписують жінкам [25]. Підтвердженням цих даних

є результати нашого дослідження щодо впливу андрогінних якостей на формування мотивації до занять руховою активністю у дівчат.

Висновки до розділу 4

Вивчаючи гендерний аспект розвитку індивідуальної фізичної культури школярів, було проведено дослідження їх психологічної статі. Використана методика стандартизованого тестування С. Бем «Маскулінність – фемінінність» для нас не виявилася чутливою щодо визначення психологічного типу особистості респондентів. Виявлено, що переважна більшість юнаків і дівчат, незалежно від віку, мають IS андрогінного типу (92,77 %).

Аналіз прояву властивостей маскулінності виявив, що на груповому рівні, у дівчат з віком, посилюється прояв 8-ми з 20-ти маскулінних якостей характеру, у юнаків –6-ма з 20-ти, школярів, які займаються спортом, прояв маскулінних якостей посилюється за 15-ма з 20-ти позицій, що більше ніж на 50 %, ніж у юнаків та на 30 % ніж у дівчат, які не займаються спортом, що підтверджує доводи вчених про вплив спорту, як одного з факторів соціалізації особистості, на формування маскулінних рис характеру людини, не залежно від статі.

На підставі даних, отриманих у перебігу дослідження, дістала подальшого розвитку система оцінки гендерних ознак (психологічного типу за індексом IS) юнаків та дівчат із використанням факторного та кластерного аналізів результатів психологічного тестування за методикою Сандри Бем «Маскулінність-фемінінність», згідно з якими повною мірою відображаються усі значення досліджуваного параметру.

Досліджуючи вплив психологічного типу особистості на рівень самооцінки фізичного розвитку юнаків і дівчат, визначено, що завищену самооцінку мають переважно юнаки – представники маскулінного

психотипу, занижену самооцінкою виявлено тільки в представників фемінінного й андрогінного психологічних типів.

Аналіз зв'язку ознак психологічної статі (маскулінність, андрогінність, фемінінність) юнаків та дівчат з ієрархією їх ціннісних орієнтацій, свідчить, що досягти поставлених життєвих цілей маскулінні дівчата планують завдяки відповідальності, твердій волі, широті поглядів, чесності та вихованості, а юнаки маскулінного психотипу завдяки: життєрадісності, чесності, раціоналізму. Фемінінні юнаки, на відміну від фемінінних дівчат, виявилися більш старанними, чуйними, з високим ступенем самоконтролю та самодисципліни.

Дослідження рівня потреби у досягненні успіху юнаків та дівчат різних психологічних типів виявлено, що серед школярів 5-7 класів високий рівень потреби у досягненні мають більше юнаки ніж дівчата, у своєї більшості – це представники маскулінного психотипу.

Дослідження емпатийної спрямованості особистості в гендерному вимірі, виявлено, що школярі різних вікових груп демонструють досить суттєві розходження в рівні розвитку емпатії не тільки в статевому, але і в гендерному аспектах. Визначено, що юнаки всіх вікових груп є менш емпатійними, ніж дівчата. Тобто вони не є надто чутливими особами, оскільки більшість власних емоцій тримають під контролем, проте з віком дівчата-спортсменки стають більш емпатійними, на відміну від юнаків: показник загальної емпатії у них стає вищим на понад 10 %. Серед дівчат, які займаються спортивною діяльністю, не виявлено осіб з низьким рівнем емпатії, натомість кількість юнаків з низьким рівнем емпатії з віком зросла на 7 % (з 12,9 % до 20, 0 %).

З метою визначення взаємозв'язку між типом гендерної ідентичності школярів та критичними періодами у формуванні їхньої мотивації до занять руховою активністю ми простежили, наскільки змінюються кількісний склад маскулінних, фемінінних та андрогінних хлопців і дівчат із віком і яким чином дані психологічні характеристики впливають на їхні мотиваційні

пріоритети до рухової активності.

Високий рівень мотивації до занять фізичною культурою і спортом у хлопців 11-13 років співпадає з високим рівнем андрогінності та підвищенною фемінінністю у даному віці. Критичний період зниження мотивації хлопців до занять фізичною культурою і спортом, припадає на 7 та 8 класи і характеризується високим рівнем маскулінності (33,79 %) та зниженням рівня андрогінності та фемінінності (58,79 % та 12,44 % відповідно). Тобто, ми простежуємо, що період підвищення маскулінності хлопців співпадає зі зниженням мотивації до занять фізичною культурою і спортом. Далі, з 9-го класу (14-15 років) прослідковуємо певне підвищення рівня мотивації до занять фізичною культурою і спортом при стабільному рівні маскулінності (30,19 %) та при зниженні фемінінних рис характеру (11,32 %).

Нами виявлено, що на мотивацію до занять руховою активністю у дівчат впливають в більшій мірі андрогінна та фемінінна гендерна орієнтація. У дівчат з 5-го до 6-го класу визначається досить високий рівень мотивації до занять фізичною культурою і спортом при максимальній кількості фемінінних (45,03 %) та андрогінних дівчат (49,12 %). При зниженні мотивації в критичний період з 7-го класу – простежується зниження кількості дівчат з фемінінним психологічним типом гендерної ідентичності та підвищення кількості дівчат з маскулінним психологічним типом. Другий критичний період (10 клас) зниження мотивації до занять руховою активністю також пов’язаний із зниженням кількості андрогінних дівчат та підвищенням фемінінних. У старшому шкільному віці підвищення мотивації до занять фізичною культурою і спортом у дівчат відбувається за рахунок переваги фемінінних якостей, які у 11-му класі досягають максимального показника (57,5 %).

Отримані результати дають нам право стверджувати, що для формування певної стратегії залучення учнівської молоді до систематичних занять фізичною культурою, вивчаючи інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації у

сфері фізичної культури, їх ставлення до рухової активності, не можна орієнтуватися тільки на один із показників біологічної чи психо-соціальної системи. Необхідно враховувати не тільки фізіологічні та морфо-функціональні особливості школярів, але і весь комплекс біологічних і соціальних ознак особистості, впроваджуючи гендерний підхід у процес шкільного фізичного виховання.

У результаті проведеного дослідження ми отримали досить великий обсяг необхідних знань, що надає нам можливість розробки моделі компонентів індивідуальної фізичної культури підлітків і молоді з критеріями оцінки для різних вікових і статевих груп.

Матеріали даного розділу знайшли своє відображення у публікаціях автора [234, 235, 239, 241, 247, 299, 300, 305, 311, 312. 315, 316,].

РОЗДІЛ 5
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОНЦЕПЦІЇ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ В ПРОЦЕСІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ ШКОЛЯРІВ

5.1. Теоретико-методологічні засади концепції гендерного підходу у процесі фізичного виховання школярів

На нинішньому етапі розвитку суспільства принципово нова політика України спрямована на входження нашої держави до європейської співдружності. Інтеграційні та економічні процеси створюють передумови для формування ефективної концепції вітчизняної освіти, яка б відповідала вимогам Європейського освітнього простору.

Інтеграція до європейського співтовариства потребує істотної перебудови усіх соціальних інституцій та процесів на нових, демократичних принципах, вільних від будь-якої форми дискримінації, зокрема й за ознакою тендеру. У цьому дусі витримана державна політика країн Європейського Союзу, які проголосили одним із основних засобів демократизації суспільства політику гендерного мейнстримінгу («gender mainstreaming policy») як системну стратегію створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, подолання гендерної асиметрії та нерівності в усіх сферах життєдіяльності суспільства (Рада Європи «Стратегія гендерної рівності на 2014-2017 роки» / Council of Europe «Gender Equality Strategy, 2014-2017»).

З огляду на це наша держава вже тривалий час рухається в напрямку забезпечення рівності всіх членів суспільства як невід’ємного складника національних зобов’язань, відображених, зокрема, у Законі «Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок та чоловіків» [157].

Новим Законом України «Про освіту» передбачена норма про обов`язковість здобуття учнями гендерної компетентності – здатності усвідомлювати рівні права і можливості. У січні 2018 року Урядовий Комітет схвалив Стратегію впровадження гендерної рівності у сфері освіти «Освіта: гендерний вимір – 2021» та передає її для затвердження на засідання Уряду.

Метою Стратегії є забезпечення комплексного впровадження принципів гендерної рівності у сфері освіти та визначення шляхів гендерного підходу в зазначеній сфері відповідно до світових демократичних засад.

Зокрема, документ передбачає розширення практики включення гендерного компонента до освітніх програм, впровадження гендерного підходу в нормативно-правових актах у сфері освіти, а також підготовку фахівців із питань гендерної рівності та формування професійної спільноти.

Ця Стратегія визначає базові принципи, мету, стратегічні цілі, завдання, цільові групи, сферу реалізації державної політики гендерної рівності у сфері освіти, що на такому рівні, власне, робиться вперше. Документ корелює з Державною соціальною програмою забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року [394].

Систематизуючи в історичному ракурсі появу і трактування дефініцій «гендеру», в результаті інтерпретації літературних джерел із проблем трактування цього поняття констатуємо його різне тлумачення. Зазначимо, що гендер може розглядатись як історична та соціальна категорія. Природна гендерна ієрархія пов’язується з функціонально-рольовою моделлю поведінки. Тому гендер, будучи культурно та історично зумовленим феноменом, визначається не біологічно, а соціокультурно. Він також тлумачиться як сукупність уявлень про особистісні та поведінкові особливості чоловічого та жіночого.

Поняття гендер характеризує психологічну, соціальну та культурну різницю між чоловіками та жінками [54]. Воно має підкреслити те, що соціально-психологічні характеристики особистості, пов’язані зі статтю,

виникають тільки у взаємодії з іншими людьми в контексті певної культури [407].

У праці «Стать і гендер» Є. П. Ільїн, покликаючись на зарубіжних авторів, зазначав, що поняття «стать» містить риси, безпосередньо зумовлені біологічною природою, тоді як «гендер» передбачає ті аспекти чоловічого й жіночого, причини яких ще не відомі [167]. Відтак, на відміну від статі, гендер є психологічним явищем, що належить до засвоєних форм поведінки й установок, пов'язаних із біологічною статтю [116, 117].

Отже, гендер – досить складне поняття, яке розкриває багатоаспектний зміст явища. У науковій літературі воно вживається в кількох значеннях:

– гендер як соціально-рольова й культурна інтерпретація рис особистості та моделей поведінки чоловіка й жінки, на відміну від біологічної;

– гендер як набуття соціальності індивідами, котрі народилися в біологічних категоріях жіночої або чоловічої статі;

– гендер як політика рівних прав і можливостей чоловіків і жінок, а також діяльність зі створення механізму щодо її реалізації [6].

Слід зауважити, що є певна невизначеність та проблемність категорій «стать» і «гендер», на яких ґрунтуються гендерні дослідження. Також простежується паралельний і не завжди односпрямований розвиток поняття «гендер» у різних сферах (філософії, літературознавстві, соціології та психології). Постійне обговорення його в термінах постструктуралізму і постмодернізму викликало появу досить широкого спектра тлумачень. Це змушує вчених зосередити увагу передусім на тому, яким чином і з яких компонентів конституюється сучасне уявлення про систему стать – гендер [293].

Приміром, Р. Хоф характеризує гендер як репрезентацію відношення до статі, яка ґрунтується на сконструйованій та усталеній опозиції двох біологічних статей та необхідну для відносин індивіда й суспільства [411]. Узагальнюючи сучасні варіанти західних моделей розуміння гендеру,

О. А. Вороніна наголошує на його розумінні як соціально-психологічної категорії, соціальної конструкції та суб'єктивності, як ідеологічного конструкта, мережі (network), технології та культурної метафори [100, 101].

Значний вплив на формування гендерних ролей зокрема і процес соціалізації загалом чинять гендерні стереотипи. Усі сучасні дослідники гендеру визначають гендерні стереотипи як узагальнені усталені уявлення щодо образу жінки або чоловіка та відповідних їм моделей поведінки [116, 267,]. У літературі виділяють три групи гендерних стереотипів. Це – стереотипи маскулінності-фемінінності, стереотипи щодо розподілу сімейних і професійних ролей між чоловіками та жінками та стереотипи, пов'язані з відмінностями в змісті праці. Гендерні стереотипи приписують стандартні, традиційні моделі рольової поведінки для жінок і чоловіків, змушують слідувати цим ролям, не залишаючи права вибору [482, 488].

Володіючи певною, конкретною статтю (чоловічою або жіночою), особистість, конструюючи гендерну ідентичність, може інтерпретувати різноманітні моделі психологічних характеристик (маскулінні, фемінінні, андрогінні), у результаті чого формується певний тип гендерної ідентичності. Різне поєднання виділених компонентів гендерної ідентичності дає безліч типів гендерної ідентичності особистості [411].

У контексті вивчення проблеми, пов'язаної з механізмами гендерної соціалізації, нашу увагу привертає робота С. Бем [50], в якій авторка з гендерних позицій розглядає те, як уявлення про жінок і чоловіків, що вкоренилися в культурі та соціальних інститутах, трансформуються в уявлення та психологію індивіда. Вона доводить, що головне – не відмінності між жінками та чоловіками, а те, як ці відмінності перетворюються патріархальними соціальними інститутами на недоліки жінок та їхню дискримінацію. Так, згідно з теорією гендерної схеми, учена пропонує й обґрунтовує дві стратегії виховання дитини, вільної від гендерної схематизації в суспільстві, де наявна така гендерна схематизація [50]. Основний її постулат можна озвучити так: «Без сумніву, теорія гендерної

схеми є політичним посланням. Відповідно до нього не індивід повинен бути андрогінним, швидше ланцюг асоціацій, що творять гендерну схему, має бути більш обмеженим в обсязі, і суспільству слід припинити наполягати на повсюдній функціональній важливості гендерної дихотомії» [50, 488].

Слід констатувати, що дефініції гендеру в різних царинах суспільних знань досі не набули усталеного і загальновизнаного тлумачення, що, зрештою, свідчить про недостатній рівень розвиненості аналізованого наукового напряму. До цього слід додати, що з позицій сучасної методології вивчення складних систем та даних теоретичного аналізу факторами впливу на пріоритети використання гендерного підходу у фізичному вихованні є дискусійні питання переважання двох парадигм: соціокультурної і соціобіологічної.

Використовуючи обґрунтований зміст дефініцій гендеру, ми систематизували та розширили його тлумачення щодо запровадження у сфері фізичної культури і спорту. Ще раз зазначимо, що під цим поняттям слід розуміти *змодельовані суспільством поведінкові взірці жінки та чоловіка, екстрапольовані на різні сфери суспільних відносин,у контексті нашого дослідження – відносини у сфері фізичної культури та спорту*.

Сам гендерний підхід за наявності смислової варіативності поняття «гендер» може також містити певні специфічні особливості теоретичного дискурсу, що свідчить про багатопланові гендерні дослідження, які призводять до неоднозначності рішення.

Таким чином**,** використання гендерного підходу в теорії і методиці фізичного виховання надає широкі можливості для переосмислення концепцій фізичного виховання. Водночас необхідно усвідомлювати, що його прийняття передбачає зміну ціннісних орієнтирів і перегляд багатьох усталених уявлень щодо досліджуваної теми.

Поділяємо думку вчених, котрі зазначають, що вітчизняний освітній простір вимагає такої наукової парадигми теоретичних пошуків, яка б могла збалансувати гендерну дискримінацію й асиметрію в педагогічному соціумі

та досліджувати дійсність із позицій толерантності, гармонізації статево-рольової взаємодії [174]. У цьому зв'язку головною метою освітньої політики щодо модернізації фізичного виховання молоді є забезпечення нової якості навчання шляхом впровадження інноваційних науково обґрунтованих методик, нового змісту, форм і методів навчання школярів у сфері фізичної культури і спорту.

Гендерний підхід у сфері фізичної культури і спорту має певні особливості, що робить його окремим напрямком гендерного пізнання структурно-функціональних підходів, згідно з яким усі педагогічні та соціокультурні аспекти у фізичному вихованні молоді можуть мати гендерний вимір.

Відомо, що заняття фізичною культурою і спортом безпосередньо пов'язані з проявом фізичних можливостей людини та визначаються її біологічною статтю. Тож твердження про «рівність умов», на наше глибоке переконання, має дискусійний характер, оскільки для надання необхідних можливостей для самореалізації особистості необхідно створювати диференційовані умови, засновані на врахуванні гендерних відмінностей чоловіків і жінок, що припускають рівноцінність схожих і несхожих рис [248].

Говорячи про доцільність і необхідність розробки та інтегрування у практику концептуальних та теоретико-методологічних засад гендерного підходу до формування фізичної культури особистості та критеріїв її оцінки у фізичному вихованні школярів, вважаємо за доцільне акцентувати увагу на тому, що сучасний стан розробленості питання гендерного підходу у вихованні, освіті, професійній діяльності є вкрай суперечливим та в деяких випадках – протилежним.

Спираючись на науковий доробок І. В. Грошева, котрий здійснив теоретичний аналіз наявних теорій та концепцій, які пояснюють проблеми статевих відмінностей у психіці та поведінці людини, учені виокремлюють два концептуальні теоретичні конструкти – біологічний та соціальний, у

межах яких існують різноманітні підходи [130]. Теорії біологічного підходу відрізняються одна від одної, але їх об'єднує врахування впливу біологічних факторів на психологічні відмінності між статями, що виявляються у психофізіологічних особливостях чоловіків та жінок. Згідно з першим підходом статева диференціація – це універсальний біологічний процес, в якому статевий диморфізм доповнюється та надбудовується системою психічних відмінностей і виявляється в індивідуальних відмінностях, у психофізіологічних реакціях, когнітивних процесах, мотивації, здібностях та інтересах чоловіків і жінок. Зокрема, різниця в поведінці пояснюється біологічними та генетичними факторами (ідеться про гормональні відмінності, розміри тіла, фізичні якості тощо) [129]. Теорії соціального підходу поєднали в собі протилежні концептуальні погляди. Концепції цього класу відображають вплив соціокультурних факторів на відмінності між чоловічою та жіночою статтю. У межах цього підходу стать розглядається як соціальний конструкт. Жодні інші факти статевої біології людини самі по собі не мають безпосередніх соціальних значень [129].

Також вважаємо за необхідне звернути увагу на наявність різних думок науковців щодо психологічних відмінностей представників різних статей, розвитку уявлень дітей про образи «чоловічого» та «жіночого» та формування моделей маскулінності-фемінінності.

Зокрема, для традиційної педагогіки характерним є формування в процесі освіти і виховання типу особистості, бажаної для певної системи соціальних відносин; для критичної – стимулювання учасників навчально-виховного процесу до сприйняття трансформації освіти й усього суспільства; для феміністської – орієнтація на закріплення традиційних статевих ролей; для гендерної – ставлення до особистості в її розвитку і виховання, яке виходить за традиційні рамки статі [415].

Наукові розвідки свідчать, що донедавна традиційна система освіти спиралася на статево-рольовий підхід, який був першою теорією, що пояснювала функціонально-обумовлені розбіжності соціальних ролей

чоловіків та жінок, не піддавалася сумніву і вважалася єдино можливою [428]. Відповіддю педагогіки на виклик часу вважається розробка гендерного (егалітарного) підходу, спрямованого на виховання соціально-статевої рівності та подолання патріархальних стереотипів [512].

На думку професора Л. В. Штильової, сьогодні в суспільстві існує статево-рольовий та гендерний підходи в освіті, які вважаються традиційною та егалітарною стратегіями соціалізації статі. Зауважимо, що і статево-рольовий, і гендерний підходи характеризуються як соціально-конструктивістські, оскільки їх прихильники визнають важливу роль соціалізації особистості у формуванні психологічної статі людини. Але, незважаючи на це, вони керуються доволі різними передумовами щодо ролі біологічних і соціальних факторів у формуванні статево-специфічної поведінки жінок і чоловіків [512, 513]. «Прихильники статево-рольового підходу у педагогіці та вихованні вважають стать, більш за все, «вродженою біо-соціальною програмою», яка протягом життя піддається соціалізації, зазнає певних змін та коригування, але все ж таки зумовлена репродуктивними відмінностями» [512].

Теорію статево-диференційованого виховання розробив Ж. Ж. Руссо у XVIII ст. Головна ідея статево-рольового підходу зумовлена зв’язком між поведінкою та життєвою стратегією людини відповідно до її біологічної статі. Тобто йдеться про визнання пріоритету біологічної статі над соціальною [79, 512]. У своїх працях Ж. Ж. Руссо наголошував як на неможливості одну стать вважати кращою за іншу, так і на неможливості їх урівноваження. Мета, методи та підходи до виховання хлопчиків та дівчат повинні бути різними тому, що біологічні статеві відмінності містять у собі різні емоційні, пізнавальні та особистісні характеристики. Ґрунтуючись на цих постулатах, учений вважав за необхідне з перших днів життя дитини впроваджувати диференційоване виховання юнаків і дівчат.

Таким чином, статево-рольовий підхід у вихованні та освіті означає диференційоване ставлення до юнаків і дівчат у процесі виховання як до

представників протилежних та нерівноцінних груп [512, 513]. Іншими словами, загальним положенням статево-рольового підходу науковці вважають визнання пріоритету біологічного над соціальним.

Прихильники гендерного підходу в освіті та вихованні висунули головні ідеї, які обґрунтовують його впровадження, а саме:

– не стать людини володіє «жіночими» та «чоловічими» якостями, а «жіночі» та «чоловічі» якості приписуються людині, починаючи з раннього дитинства, та спрямовують її розвиток у необхідне русло [100];

– гендер створюється суспільством як соціокультурна модель жіночності та мужності, що визначає становище людини в суспільстві та його інститутах (релігії,вихованні, родині, політиці, економіці, культурі тощо) [101];

– гендер має значення для суспільства незалежно від того, що це за суспільство та де воно перебуває, а звідси виходить, що гендер є важливим для кожної людини [53, 54];

– це новий механізм перетворення освітнього простору,зорієнтований на формування гендерно-чутливого, культурно-освітньо-виховного середовища, в якому, з урахуванням гендерних особливостей кожного суб’єкта, створені відповідні умови для гендерного виховання «моральності, розуму, волі» людини, формування гармонійної емансипованої особистості з новим форматом егалітарного мислення, здатної на вільне самовизначення, максимальну самореалізацію і повне самоствердження [174];

– необхідність розуміння соціального конструктивістського походження категорій «чоловічого» та «жіночого» в суспільстві, потреба ставити особистість та індивідуальність дитини у процесі її розвитку та вихованні вище за традиційні межі статі [493]. Тож, на відміну від статево-рольового, гендерний підхід в освіті та вихованні розглядає відмінності між чоловіками та жінками в психологічних рисах, поведінці як таких, що зумовлені не фізіологічними, біологічними та анатомічними особливостями, а соціокультурними факторами [195, 197].

Отже, з огляду на вищезазначене, прихильники статево-рольового підходу тлумачать біологічну стать як визначальний соціальний сценарій розвитку особистості. Прихильники ж гендерного підходу, не піддаючи сумніву біологічні відмінності між жінками і чоловіками, вважають їх індиферентними природними даними, яким суспільство на свій розсуд приписує значення і нав'язує мінливі правила.

Проте, говорячи про фізичне виховання молоді, ми вважаємо, що при організації занять юнаків і дівчат необхідно передусім ураховувати біологічну стать як основу для диференціації рухового режиму. Маємо на увазі обсяг навантаження, інтенсивність навантаження під час тренування, спрямованість занять фізичними вправами тощо.

У зв'язку з цим, не претендуючи на беззаперечність своїх думок, у результаті осмислення багатьох джерел, вважаємо за доцільне розглядати теорії обох підходів у сукупності, тобто в поєднанні біологічного й соціального аспектів. Відтак стає зрозумілим, що «…положення про соціальну рівноправність чоловіків і жінок не має заважати вченим бачити наявні біологічні та психологічні відмінності, і не можна заперечувати доцільність їх урахування при розподілі ролей у соціальному і професійному житті суспільства. Досі ніхто не довів, що біологічні фактори абсолютно не впливають на поведінку людини, її здібності, схильності. Навпаки, у психофізіології все більше накопичується фактів, що підтверджують наявність такого впливу» [168].

Цілком закономірно, що заняття фізичною культурою і спортом пов'язані з проявом фізичних можливостей людини і великою мірою визначаються її біологічною статтю. Так, О. Л. Ворожбітова, з'ясовуючи соціально-психологічні аспекти фізкультурного знання, наголошує, що тривалий час вони мали фрагментарний розвиток, тобто перебували в межах інших наук – психології спорту, фізіології, медицини тощо. При цьому йдеться про можливість інтегрувати різноманітні аспекти вивчення фізичної культури людини з позиції медико-біологічного, психологічного,

педагогічного, соціологічного, культурологічного та філософського знання (В. М. Видрін, Ю. Ф. Курамшин, Ю. М. Ніколаєв, 1996) [97, 98]. Механізм подолання суперечності між біологічною заданістю фізіологічного потенціалу людини та необхідністю його корекції (вона часто перевищує біологічно детерміновану самоорганізацію організму людини) є категорією суто соціальною, але водночас він є «механізмом саморозвитку людського потенціалу». Через це багато біологічних компонентів розвитку біологічного потенціалу людини детерміновані соціально та психологічно, що призвело до колосальних проривів у спорті вищих досягнень [97].

Проаналізувавши значну кількість наукових та науково-популярних психологічних джерел, І. С. Кльоцина зауважує, що «..більшість психологів, які опублікували дослідження за проблемою відмінностей між чоловічою та жіночою статями, виходять із положення, що анатомо-фізіологічні відмінності між людьми різної статі закономірно мають визначити відмінності в їх психологічній сфері». На думку професорки, більшість із таких праць не можна вважати гендерно-орієнтованими, незважаючи на те, що в їхній назві навіть є слово «гендер» [197, 198, 399]. Вона пояснює, що така позиція психологів зумовлена глибоко вкоріненими уявленнями про те, що ознака статі – це обов’язкова відмінність не тільки на рівні прояву людини як індивіда, але і на таких рівнях як особистість, суб’єкт діяльності, індивідуальність [196, 198]. Це твердження вважає досить суперечливим група науковців на чолі з І. В. Грошевим. Так, за даними цього дослідника, сьогодні світова література налічує понад 50000 праць, в яких автори констатують наявність статевих відмінностей у різноманітних сферах онтогенезу людини [128, с. 10]. Проаналізувавши близько 4000 джерел, І. В. Грошев виявив у них констатацію більш ніж 2500 статевих відмінностей. Учений стверджує, що, «враховуючи факт інтегральності індивідуальності людини, або взаємозв’язок властивостей організму індивіда з соціально-психологічними якостями, розглядаючи статеві відмінності, необхідно враховувати біологічні та фізіологічні детермінанти відмінностей чоловіків і

жінок. Наявність біологічного, фізіологічного, нейродинамічного в динаміці поведінки людини опосередкована, а значить, замаскована більш високим рівнем властивостей індивідуальності – особистісними, соціально-психічними, тобто соціальними ролями людини» [128, с. 12]. Продовжуючи слушну думку вченого, слід зазначити, що індивідуально-психологічні властивості людини від її народження організовані у визначені програми, завдяки яким соціальні фактори відразу після народження, а можливо, і ще до народження, у внутрішньоутробний період, «натрапляють» не на аморфну біологію людини, а на специфічну людську біологію [128 с. 12]. Тож вплив статі на розвиток людини (у нашому випадку – безпосередньо, на розвиток фізичних якостей) досить значний. Змінити її не можна, оскільки стать – наперед визначена від народження даність.

Підтвердження нашої точки зору шукаємо у видатного вченого-психолога Б. Г. Ананьєва, який займався вивченням статевих характеристик як індивідуальних властивостей людини та їх зв’язку з особливостями її соціальної поведінки: «Стать – це одна з фундаментальних координат індивідуальності, яка пронизує всі властивості людини, а саме координата статево-вікової змінності, яка має генетичну, конституціональну вроджену програму та природно обумовлену диспозицію людей у поведінці та діяльності» [17; с. 169].

У теорії фізичної культури опозиція чоловіче / жіноче простежуються досить чітко через специфіку об’єкта вивчення: спортивні досягнення завжди пов’язані з фізичними можливостями чоловіка і жінки, що закріплено системою нормативів і розрядних показників. З огляду на це О. Л. Ворожбітова наголошує, що зміст гендерних компонентів теорії фізичної культури відображає специфіку діяльності чоловіків і жінок у сфері фізичної культури та місить у собі значний когнітивний і аксіологічний потенціали, сприяючи подоланню суперечностей між біологічною статтю і гендером.

Тому у власному пошуку комплексного, міждисциплінарного підходу, при вивченні передумов впровадження гендерного підходу у фізичне виховання, який поєднує в собі розгляд проблеми статевих відмінностей і динаміку статевої ролі, а також соціально-культурної детермінанти, враховуючи теоретичний аналіз різноманіття теорій, концепцій та приватних гіпотез, ми не можемо дотримуватися лише думки про те, що біологічні особливості чоловічого і жіночого організму не впливають на прояв фізичних здібностей (сили, швидкості, витривалості та ін.), на вибір виду спорту, адекватного для реалізації фізичних можливостей, а значить, і на інтерес до різних фізичних вправ, на нормативи фізичної підготовленості і т. ін., що пов'язане з фізичною активністю.

Прихильники статево-рольового підходу до проблем освіти розглядають інтерес хлопчиків і дівчат до різних предметів, ігор, занять, різні когнітивні та фізичні здібності з погляду «природних статевих відмінностей», а прихильники гендерного підходу – або як результат більш ранньої статевої типізації дітей жіночої та чоловічої статі, або як прояв індивідуальних відмінностей. На наше переконання, під час організації процесу фізичного виховання дітей, підлітків і молоді необхідно враховувати біологічну стать як основу диференціації рухового режиму (обсяг, інтенсивність, спрямованість тощо), а гендерні особливості інтересів, потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій можуть мати як індивідуальний, так і груповий рівень прояву. Знання цих особливостей дає можливість педагогові створити адекватні (рівні з точки зору початку діяльності для осіб чоловічої і жіночої статі) умови для задоволення потреби дітей і молоді в руховій активності, відповідної їх інтересам, мотивам, бажанням і здібностям [249].

Згідно із сучасними концептуальними підходами до організації фізичного виховання фізична культура людини набуває свого втілення в певному рівні фізичного розвитку, фізичної підготовленості та освіченості, в усвідомленні шляхів і способів їх досягнення. Необхідність розробки концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів зумовлена

комплексом змін, які відбуваються у навколишній дійсності. Ігнорування факту їх існування знижує ефект педагогічних впливів, дезорієнтує вчителів у виборі тактики і способів спілкування з дітьми, зменшує можливість знайти правильне співвідношення змісту, форм і методів роботи з фізичного виховання з ритмами й акцентами нового часу, його вимогами [374].

З урахуванням складності організації навчального процесу з фізичного виховання в обсязі вимог програми до формування в учнів знань, рухових навичок, до цілеспрямованого розвитку рухових здібностей, пропонуємо використовувати багаторівневу методологію побудови концепції формування гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, що має містити філософський, загальнонауковий, природничо-науковий, загально-педагогічний та базовий рівні.

Основними факторами, які зумовлюють необхідність розробки нових підходів щодо вдосконалення системи фізичного виховання і передбачають впровадження гендерного підходу у ній, є біологічні, психологічні, соціально-культурні, особистісні. Вони включають у себе взаємопов'язані компоненти, які мають суттєвий вплив на етапність формування фізичної культури особистості в її аксіологічній значущості. Це забезпечує цілісність процесу формування гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, завершеність на кожному етапі, спадкоємність етапів, що досягається відповідністю віковим особливостям рівня і співвідношення природної, соціальної та культурної сторін фізичної культури особистості і домінантним видам діяльності. Розглянемо ці тенденції більш детально.

5.1.1. Вплив біологічних чинників на формування гендерного підходу у фізичному вихованні школярів

У попередніх розділах ми надали порівняльну характеристику особливостей фізичного та фізіологічного розвитку юнаків і дівчат у різні вікові періоди, які вважаємо одним із головних чинників диференційованого

підходу у фізичному вихованні школярів. Але, зважаючи на гендерний напрямок дослідження, детальніше зупинимося на статевих відмінностях, які не потрапили в поле зору цієї розвідки.

Спочатку звернемося до висновків фізіологів та біологів щодо визначення відмінностей між юнаками та дівчатами, які ми виокремили як *біологічні чинники*: особливості чоловічого й жіночого організму, їхній фізичний розвиток, відмінності функціональних систем, вікові зміни – онтогенез та реакція на фізичне навантаження.

Вивчення літературних джерел засвідчує, що вдосконалення фізичних здібностей може бути ефективним та оптимальним у тому разі, коли цей процес розглядається як комплексна система, в якій гармонійно пов'язані засоби, методи й форми педагогічної дії. Але обов'язковим є врахування основних закономірностей вікового та біологічного розвитку фізичних здібностей юнаків і дівчат [94, 132, 475].

Однією з головних закономірностей, які визначають зміст фізичного виховання, зокрема розвиток психіки, органів, систем організму, зміни їх функцій в онтогенезі, є відмінність прояву в часі. Це означає, що схильність дівчат і юнаків на кожному віковому етапі до розв'язання завдань фізичного виховання є неоднаковою та проявляється в різною мірою у школярів чоловічої та жіночої статі.

Біологічному розвитку людини присвячено досить значну кількість наукових праць, в яких були представлені дані вікового розвитку однієї або декількох фізичних здібностей функціональні системи, вікові зміни – онтогенез, реакція на фізичний розвиток [45, 49, 237, 450, 451].

Найчастіше при висвітленні питань біологічних відмінностей між чоловіками і жінками послуговуються термінами «стать» і «статевий диморфізм». Теорію статевого диморфізму ще у 1990-ті роки сформулював В. А. Геодакян і досі продовжує її розробляти [118]. У його концепції міститься опис дихотомії (від грец. dichotomia – розподіл на дві частини)

чоловічого та жіночого. Еволюційна теорія В. А. Геодакяна пояснює з єдиних позицій багато питань, пов'язаних зі статтю людини, зокрема:

– статевий диморфізм – норма і також – патологія;
– співвідношення статей;
– роль та вплив хромосом, статевих органів;
– психологічна та соціальна різниця між статями [170, с. 21].

Наявність статевого диморфізму (за теорією В. А. Геодакяна [118]) полягає не в протиставленні чоловічого й жіночого як «кращого» та «гіршого», а в їх відносинах, взаємодії та взаємодоповнюваності, що дозволяє наблизитися до розуміння статевих відмінностей [455]. На думку Ю. С. Сопранцевої, ця теорія доводить те, що, організувавши педагогічну взаємодію без урахування статевих особливостей школярів, викладачі прирікають вихованців на однобічний розвиток, оскільки не зважають на психофізіологічні можливості хлопців і дівчат [293].

Біологічна рівноцінність чоловічого і жіночого організму не означає їх ідентичності. Навпаки, саме в розбіжностях між ними і полягає сенс існування обох статей [374].

У 1977 році наукові дослідження вчених Оксфорда, Нью-Йорка, Торонто, Сіднея провели фундаментальне дослідження, за результатами якого булла видана книга «Людина, медико-біологічні показники» (1977). У ній систематизовано матеріал, що підкреслює статевий диморфізм чоловіків та жінок: маса скелета, мускулатури чоловіків і жінок залежно від віку, маса серця чоловіків і жінок залежно від віку, об'єм і місткість легень чоловіків і жінок [170]. Це свідчить про морфо-функціональні ознаки статевого диморфізму чоловіків і жінок, які виразно виявляються протягом їхнього життя.

На сьогодні наукою не встановлено загальноприйнятої класифікації періодів розвитку і росту дітей. У сучасному підручнику теорії і методики фізичного виховання (за загальною редакцією Т. Ю. Круцевич) зазначено, що періодизація включає комплекс ознак, які розцінюють як показники

біологічного віку, як-от: розміри тіла й органів, маса тіла, терміни скостеніння скелета і прорізання зубів, розвиток залоз внутрішньої секреції, ступінь статевої зрілості, м’язова сила [249].

У працях біологів В. Г. Тішина, Б. А. Никитюк, Т. В. Панасюк, С. С. Мірзоєва виявлено більш високу генетичну обумовленість низки морфологічних та фізіологічних ознак у чоловіків ніж у жінок. Також установлено, що в жінок більш високий ступінь залежності цих ознак від впливу довкілля [129, с. 40].

З огляду на значну кількість наукових досліджень суттєвий інтерес для нас становлять ті, що стосуються проблем формування відмінностей між чоловіками та жінками вже у процесі запліднення на генному рівні. Далі, за твердженнями вчених, починають проявлятися статеві ознаки. У період росту та розвитку дитини з’являються характерні риси фізичного розвитку хлопців та дівчат. На етапі статевого дозрівання підлітків різниця статі стає чіткішою [170 с. 26].

За даними науковців, існує поділ на певні вікові періоди з урахуванням сукупності анатомо-фізіологічних особливостей організму та умов життя, виховання і навчання:

I – переддошкільний вік: від народження до 3 років;

II – дошкільний вік: 3–6 (7 років);

III – шкільний вік: молодший – 6 (7) –10 років;

IV – середній: 11–14 років;

V – старший: 15–18 років.

Ця періодизація містить сучасний розподіл освітніх закладів: ясла, дитячий садок, школу. Кожний віковий період характеризується своїми особливостями. Перехід від одного вікового періоду до наступного позначають як переломний етап індивідуального розвитку, або як критичний період. Хронологічні вікові межі та їхня характеристика визначаються біологічними й соціальними факторами [80]. Кандидат медичних наук Ф. О. Іорданська у своїй монографії зазначає, що від народження до

завершення дошкільного віку в дівчат та хлопчиків не простежується суттєвої різниці в розвитку морфологічних і фізичних особливостей та якостей [170, с. 27]. Натомість доктор психологічних наук Т. А. Репіна [401] стверджує, що анатомо-фізіологічні відмінності між хлопцями й дівчатами виявляються ще в ембріональний період їх розвитку.

Висновки вчених О. Недрігайлова, Ц. Какабадзе, В. Уріцької, , І. Попова, С. Ярнесакс, Е. С.Вільчковскої, Д. Єремєєва, Т. П. Хрізман щодо фізичного розвитку дітей дошкільного віку засвідчують суттєві статеві відмінності між хлопцями і дівчатами. Так, хлопчики перевершують дівчаток за рівнем розвитку основних рухів і фізичних якостей: статеві відмінності у тривалості рухової активності несуттєві, за обсягом більш значущі, за інтенсивністю значні. Юнакам властиві велика швидкість бігу, витривалість щодо динамічних і статичних зусиль, сила кистей рук, станова сила [301].

Науковці з’ясували, що найбільший ефект фізичного виховання в розвитку окремих фізичних якостей досягається в період бурхливого природного розвитку представників обох статей. Вони довели наявність особливих, «критичних» періодів, коли організм дитини виявляється найбільш чутливим до впливів зовнішнього середовища. У новому підручнику «Теорія і методика фізичного виховання» (2017 р.) за загальною редакцією професора Т. Ю. Круцевич зазначено, що «періоди, які характеризуються значними змінами у віковому розвитку організму, сприяють досягненню найкращого рівня, розвитку фізичних якостей, отримали назву сенситивних або чутливих (продуктивних). У шкільні роки важливо враховувати ці критичні періоди розвитку організму, що відрізняються підвищеною чутливістю до впливу зовнішнього середовища, в тому числі і засобів фізичного виховання. Найбільш швидкий, повний і стійкий ефект може бути досягнутий саме в ці періоди» [249 с. 104].

Сенситивні періоди розвитку рухових якостей суто індивідуальні. У вищезазначеному підручнику наголошується, що сенситивні періоди здебільшого характерні для молодшого та середнього шкільного віку.

Теоретична концепція сенситивних періодів здобула підтвердження і в дослідженнях розвитку фізичних здібностей – сили, швидкості, витривалості та інших здібностей дошкільнят та школярів різного віку і статі. Ці дані є основою для розробки педагогічних технологій планування засобів і методів фізичної підготовки дітей шкільного віку [163, 165].

Розглянемо більш детально вікові та статеві відмінності в розвитку фізичних якостей та їх прояв серед хлопців та дівчат. Віковому розвитку сили – здатності долати зовнішній опір та протидіяти цьому за рахунок м’язових напружень присвячені дослідження, автори яких доходять висновку, що найбільш активний темп приросту сил кисті та станової сили простежується у старшому шкільному віці [163].

За даними Ф. Г. Казаряна (1989), Уілмор та Костілл (2001), найбільш високі темпи приросту абсолютної сили за показниками дев’яти основних груп скелетних м’язів і в жінок, і в чоловіків припадають на вікові періоди від 10 до 11, від 12 до 14 та від 15 до 17 років [179]. Дослідження І. О. Аршавського доводять, що хлопці сильніші, ніж дівчата. Нормальний розвиток хлопців і дівчат не є тотожним [27]. Продовжуючи слушну думку вченого, зауважимо, що відмінності між хлопцями і дівчатами визначені в загальній масі мускулатури, силових здібностях, константі росту, початку статевого дозрівання тощо [130].

Вивченню особливостей вікового розвитку швидкості – здатності виконувати максимально рухові дії у можливо короткий проміжок часу і форм її прояву під час реагування на сигнал, одиночного руху, максимального темпу приділяється велика увага серед спеціалістів у галузі фізичної підготовки юнаків і дівчат.

Прогресивний природний розвиток швидкості простежується до 14-15 років у дівчат і до 15-16 років у юнаків. Найбільш продуктивними періодами розвитку швидкісних здібностей у хлопчиків є 7-10 років, а у дівчаток 7-11 років. Надалі швидкість цілісних рухів у дівчат навіть погіршується, а в юнаків дуже повільно зростає до 17-18 років і потім стабілізується

(Москатова, 1983; Л. Волков, 2002; та ін.) [249, 250, 251]. Показники в бігу на 30 м у хлопців дещо вищі, ніж у дівчат. У віці 8–9 років змінюється процес природного розвитку: у дівчат він проходить повільно, у хлопців – із значним зростанням темпів [163].

Досліджуючи особливості методики розвитку витривалості в шкільному віці, науковці виявили, що витривалість, як і інші фізичні якості, має нерівномірний характер природного розвитку. Так, загальна витривалість хлопців має високі темпи приросту з 8-9 до 10, з 11 до 12 та з 14 до 15 років. У віці від 15 до 16 років темпи розвитку загальної витривалості в юнаків різко знижуються. В інші вікові періоди простежуються середні темпи приросту [250]. Рухливість суглобів хребта має трохи іншу динаміку. У дівчаток вона зростає до 14, а в хлопців – до 15 років. Високі темпи її природного приросту у дівчаток спостерігається від 7 до 8, від 10 до 11 та з 12 до 14 років, а у хлопців – від 7 до 11 та від 14 до 15 років [249, с. 111].

Учені зазначають, що в молодшому і середньому шкільному віці дівчата мають більш високий, ніж хлопці, рівень прояву статичної рівноваги. Лише учні 9-го і 10-го класів перевищують за цим показником фізичної підготовленості своїх однокласниць. Разом з тим, показники динамічної рівноваги школярів практично в усіх вікових групах вищий за аналогічний у школярок [249 с. 113]. Координованість рухів у дівчат має більш високі темпи біологічного розвитку від 8 до 9 та від 10 до 11 років. В 11-12 років темпи приросту середні. Від 12 до 14 років координованість погіршується, а надалі відновлюється та стабілізується. У хлопців високі темпи біологічного розвитку цієї здібності припадають на вікові періоди 8-9 та 11-12 років. З 13 до 14 років – середні темпи приросту. Вікові періоди від 9 до 10, від 12 до 13 років та від 14 до 17 характеризуються відносною стабілізацією координованості рухів, тобто суттєвих позитивних або негативних змін не відбувається (Л. Волков, 2001) [249, с. 114].

Взагалі, більш швидкий, повний і стійкий ефект навчання рухових дій і розвитку фізичних якостей може бути досягнутий саме в

сенситивні(критичні) періоди. Проте слід враховувати, що біологічні передумови, які сприяють навчанню різних рухових дій і розвитку різних фізичних якостей, формуються не одночасно. На сьогодні вчені не виявили повного збігу в часі періодів посиленого природного розвитку фізичних якостей у дівчат і хлопців [249 с. 106].

Разом з тим емпіричні дослідження показали, що досягнення молодших школярів у циклічних видах визначаються на 80% варіантом біологічного розвитку [131]. За даними фізіологів, відмінності у фізіологічних функціях між хлопчиками і дівчатками виразно проявляються з початком статевого дозрівання (до 11-12 років). Нині вже впевнено можна говорити про те, що відмінності в підготовленості і темпі розвитку хлопчиків і дівчаток до цього віку визначаються в основному їх статевими особливостями. На питання щодо періоду дошкільного дитинства однозначної відповіді досі немає. Простежуються статеві відмінності в динаміці формування основних рухів, фізичних якостей і рухової активності в дітей до семи років, проте важко встановити ступінь їх виразності [69].

Таким чином, за фізіологічними показниками, морфо-фізіологічними та антропометричними ознаками, фізіологічними особливостями типів конституції, фізичними даними ми бачимо наявні статеві відмінності між чоловіками та жінками, юнаками й дівчатами. Погодимося з висновками вчених, що сьогодні немає доказів для обґрунтування статевих відмінностей. Тобто, якщо статеві відмінності наявні в природі чоловіків та жінок, значить - це є природна необхідність, яка і визначає функціонування чоловічого та жіночого організмів [129].

Отже, з огляду на вищезазначене можна зробити висновок про те, що відмінності між дівчатами та хлопцями, чоловіками й жінками у фізичному, фізіологічному та морфологічному розвитку мають біологічну зумовленість. Це підтверджує нашу гіпотезу про необхідність диференціації засобів, методів та підходів у процесі фізичного виховання школярів.

5.1.2. Психологічні відмінності юнаків і дівчат

Наступною передумовою концепції гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді є психологічні відмінності хлопців та дівчат, чоловіків та жінок, до яких слід віднести: особливості когнітивних, психомоторних якостей, мотиви, інтереси, потреби.

Досить значна увага в психологічних дослідженнях надається відмінностям у психічному розвитку школярів [107, 222, 270, 409]. Проте донині дискусійним залишається питання, що є більш важливим у процесі зростання та становлення юнаків і дівчат як особистостей: природне, яке визначається її біологічними задатками, чи соціальне, що формується під впливом соціуму.

У науці набула обґрунтування теза про ефективність такого виховання і навчання,яке, з одного боку, ураховує досягнутий рівень психічного розвитку особистості, яка зростає, а з другого – сприяє формуванню психічних структур на основі актуалізації потреб дитини у нових знаннях і видах діяльності [373]. Вітчизняний психолог Г. С. Костюк, аналізуючи проблему обумовленості психічного розвитку, стверджує, що в онтогенезі психіки людини має місце єдність біологічних і соціальних умов, в якій провідна роль належить соціальному. У системі засобів, якими суспільство впливає на розвиток психіки індивіда, вирішальна роль належить навчанню й вихованню [222]. Учений вважає, що онтогенез людського організму визначається біологічною спадковістю. Біологічна спадковість передається через генотип. У свою чергу, генотип визначає анатомо-фізіологічну структуру організму, його морфологічні й фізіологічні ознаки, будову нервової системи, стать організму, стадії його дозрівання, а також ряд індивідуальних морфологічних і функціональних особливостей організму, безумовно-рефлекторні мозкові структури. Людський індивід наділений від народження природними життєвими силами, які існують у ньому у вигляді задатків [222, 260].

З проблемою нашого дослідження пов’язане поняття когнітивності.

Енциклопедія психологічних термінів тлумачить його так: «Когнітивність» (лат. cognitio, «пізнання, вивчення, усвідомлення») – термін, використовуваний у кількох, досить відмінних контекстах, що позначає здатність до розумового сприйняття і переробки зовнішньої інформації. У психології це поняття покликається на психічні процеси особистості й особливо на вивчення і розуміння так званих «психічних станів» (тобто переконань, бажань і намірів) у термінах обробки інформації» [585]. Цей термін частіше вживається в контексті розгляду таких понять, як знання, уміння або навчання. Поняття «когнітивні процеси» часто застосовували до таких процесів як пам’ять, увага, сприйняття, дія, прийняття рішень та уява. Хоча практично ніхто не заперечує, що природа когнітивних процесів управляється мозком, теорія когнітивності далеко не завжди розглядає ці процеси в їх зв’язку з мозковою діяльністю або якими-небудь іншими біологічними проявами.

У руслі нашої роботи в поле зору потрапляє аналіз когнітивного розвитку індивіда з точки зору наукових розвідок. Так, С. О. Ренке розглядає його як розвиток пізнавальної сфери, що складається з двох процесів: виникнення в пізнавальній сфері дитини психологічних новотворів та їхнього вдосконалення[www.vuzlib.com]. Когнітивний розвиток часто тлумачиться як розвиток окремих пізнавальних процесів, серед яких провідним є мислення [73, 74].

Разом з тим, розкриваючи сутність поняття когнітивності, професор Л. Виготський бачить сутність формованої когнітивної функції (довільної уваги, логічної пам’яті) у її походженні з колективно-розподіленої форми. Ці переходи від когнітивних соціальних взаємодій до внутрішньої когнітивної організації вчений розглядає як загальний генетичний закон культурного розвитку. Він стверджує, що джерелом когнітивного розвитку виступає культура як сукупність історично вироблених знарядь праці, систем знаків та інших засобів діяльності. У монографії «Історія розвитку вищих психічних функцій» науковець так формулює цей закон: “...усяка функція в

культурному розвитку дитини з'являється на сцені двічі, у двох планах, по-перше – соціальному, потім – психологічному, спочатку – між людьми, як категорія інтерпсихічна, потім – усередині дитини, як категорія інтрпсихічна" [105, 106]. Натомість Ж. Піаже виходить із того, що програма когнітивного розвитку закладена в генотипі індивіда, у вроджених неврологічних структурах [378].

Апелюючи до авторитетних наукових джерел, простежимо відмінності когнітивних якостей юнаків і дівчат. На думку професора В. Ф.Базарного, психологічні, фізіологічні, соціально-рольові характеристики хлопчиків і дівчат мають якісні відмінності та мають у біогенетичному, духовному і соціальному розвитку різні життєво важливі призначення [35, 36].

Підкреслимо, що досліджень зв'язку між характером особистості та її статтю порівняно небагато, зіставлення спираються на паспортну стать. У ряді досліджень установлено, що в 10-річному віці хлопці більш екстравертні, натомість дівчата – нейротичні (нестабільні) і менш щирі [454]. Юнаки, порівняно з дівчатами, більш активні й наполегливі, більш напружені і схильні до ризику, менш старанні й чутливі, менше здатні до самоконтролю. Ці відомості, зафіксовані в кінці 1970-х рр., ідентичні даним Р. Кеттелла, отриманим на вибірці американських дітей у 1940-х рр., а отже, представляють культурно незалежні характеристики статі [180]. Через біологічні і психофізіологічні властивості дівчатка є більш конформними та більш схильними до навіювань, ніж хлопці. Їх сприйняття є деталізованим. Звідси більша чутливість до зовнішньої впорядкованості, а мислення – більш конкретне і прагматичне, що орієнтує не стільки на виявлення закономірностей, скільки на отримання необхідного результату [454].

Учені, котрі досліджують психологію розвитку (Г. Крайг, М. Г. Ярошевський, Б. Д. Ельконін), стверджують, що перевага чоловічої статі вперше виявляється приблизно у 3 роки, в 5-11 років перевага досягає свого піку [231, 519, 520, 538]. Натомість перевага дівчат є більш яскравою як у віковому діапазоні, так і за кількістю показників. У цьому зв'язку

дослідники наголошують, що перевага психічної діяльності у жінок починається приблизно у 6 місяців та продовжується далі, в інші вікові періоди (з 3 до 21 року). Закінчується така перевага у 84 роки [225, 226, 520].

За даними І. В. Грошева, абсолютна вага мозку в середньому у чоловіків складає 1400 г, а в жінок – 1270 г [128 с. 26]. Хлопці за фізіологічними та психологічними показниками розвиваються в шкільному віці на 1 - 2 роки пізніше. Це пов'язано з їхнім гормональним розвитком [35]. Загалом чоловічий та жіночий організми розрізняються як морфо-функціональними параметрами, так і нейрогуморальною регуляцією функцій. У книжці «Стать і гендер» Є. П. Ільїн, посилаючись на дослідження відомих учених (Вольф, Разумнікова, 2004, Доброхотова, Брагина), дає характеристику фізіологічних відмінностей між чоловіками та жінками (167).

Автор наголошує на тому, що важливою психофізіологічною характеристикою є функціональна асиметрія великих півкуль головного мозку, яка більше виражена у чоловіків. Натомість у жінок мовні і просторові здібності представлені білатерально [167]. Також, спираючись на дослідження Wangeret Al. (2003), науковці виявили відмінність у виразності міжпівкульової асиметрії в організації емоцій: у чоловіків емоційна активність переважно проявляється в одній півкулі, а в жінок – в обох. Учена Н. П. Реброва (2008, с. 327) виявляє, що жінки демонструють сильніші психофізіологічні відповіді на емоційні стимули. Такі відмінності,зумовлені як біологічними, так і соціально-психологічними факторами, допускають більш активний прояв емоційних реакцій у жінок. Разом з тим, авторка зауважує, що особливості міжпівкульної взаємодії генетично запрограмовані, проте можливі їх перебудови під впливом різних соціальних чинників [167].

Науковці зазначають, що мозок представників обох статей розвивається різними темпами. Права половина мозку формується раніше у хлопців, а ліва – у дівчат [325]. Такими відмінностями вчені пояснюють причину того, чому хлопці здебільшого читають та пишуть гірше за дівчат одного віку [129]. Дівчатка до 10 років краще запам'ятовують цифри і

розв'язують логічні завдання, перевершують хлопчиків у ряді мовних здібностей. Однак у них швидше завершується розвиток пам'яті. Якщо у хлопчиків спеціалізація півкуль мозку за просторово-часовою орієнтацією є вже в 6 років, то у дівчаток її немає навіть у 13 років [453].

Знання психомоторних відмінностей між хлопцями та дівчатами, чоловіками та жінками, на нашу думку, можуть бути враховані при формуванні моделі гендерного підходу у фізичному вихованні школярів.

Ще І. М. Сєченов назвав психомоторику людини цілісністю душі й тіла. Учений зауважив, що життєві потреби зумовлюють виникнення бажань – думок, які й зумовлюють рух. Власне кажучи, коли людина здійснює довільний рух, тоді бажання буде мотивом – дієвою думкою, або метою, а рух – дією або засобом досягнення цієї мети [www.info-library.com.u]. Живий, доцільний рух відбувається вслід за бажанням разом з відомостями про уявні наслідки цього руху. Без бажання або імпульсу – думки рух був би загалом безглуздим**.** І. М. Сєченов висловив гіпотезу (яку тепер підтверджено експериментально і яка є основою теорії психічної регуляції рухів), що в рухах дітей містяться елементи думки. Діючи, людина пізнає світ, а пізнаючи його – теж діє. Відомий психолог М. Й. Варій так тлумачить психомоторику: «*…це і механізм, і система, і функція.* Вони, зливаючись у цілісність, утворюють функціональний орган. Це дійовий орган людини, а не тіла»[80]. Він акцентує на тому, що враження, буцімто *психомоторика* – це *думка* плюс *рух,*помилкове, оскільки все починається з рухів. Живий рух – головний регулятор нашої енергетики. Позбавити людину рухової активності означає спровокувати виникнення в неї феномена «сплутаної енергії»; тобто приректи її на загибель. Якщо розглядати психомоторику як сукупність свідомо виконуваних рухових дій, то психомоторний стиль характеризує індивідуальність з погляду її психомоторної експресивності – тілесної, невербальної виразності [80, с. 703].

Психомоторний (грец. psyche – душа і лат. motor – той, що рухає) стиль – це стійкий комплекс способів або прийомів здійснення суб'єктом різних

форм моторної активності [592]. В організації психомоторного стилю розрізняють такі рівні: фізичний (розмір, швидкість, незграбність/плавність); фізіологічний (тонічні скорочення м'язів під час приймання поз, переважання спрямованих усередину або назовні рухів руки); кодування значень руху (частини комунікативного процесу) як наслідку індивідуальної або міжособистісної поведінки.

Так, спираючись на фундаментальне дослідження Є. П. Ільїна, зауважимо, що статеві відмінності в психомоториці починають виявлятися вже у дітей на безумовно-рефлекторному рівні. Наприклад, хлопці на 2-3 місяці пізніше, ніж дівчата, починають ходити та на 4-6 місяців – говорити [167, с. 34].

Також відмінності полягають у вмінні хлопців швидше розвивати власну моторику в силі та співмірності рухів, але вони більш обережні при роботі з інструментами. Дівчата, незважаючи на нижчу загальну масу та меншу фізичну силу, більш граційні, гнучкі та рухливі. Вони динамічніше розвивають точність і координацію рухів [167]. За даними Л. Тарасенко, Е. А. Сидоров виявив на уроках фізкультури школярів із високим, середнім і низьким рівнем рухової активності. Він простежив таку тенденцію: у всіх класах високоактивних учнів було більше серед хлопців, а низькоактивних – серед дівчат. Потреба хлопців у руховій активності призводить до своєрідної поведінки в школі. Порівняно з дівчатами вони більше вовтузяться і відволікаються на уроках (більш непосидючі), шумно поводяться на перерві, частіше порушують дисципліну[452].

На початку XXI століття стали з'являтися роботи, в яких порушується і розв'язується проблема диференційованого підходу у фізичному вихованні дошкільнят. Так, дослідження С. О. Філіппової доводить, що рухові здібності починають проявлятися вже в дошкільному віці. Для дітей молодшого та середнього віку найбільш значущі швидкісно-силові здібності, для дітей 6 років – здатність до швидкості і витривалості, а для дітей 7-го року життя – швидкісні і координаційні здібності [473].

Цікаві висновки щодо фізичного розвитку дошкільників Н. Б. Котелевської про те, що сенситивні періоди розвитку рухових здібностей у дівчаток і хлопчиків не збігаються. Вона вважає, що доцільно організовувати заняття фізичними вправами у дошкільнят так, щоб вони не збігалися зі схемою «хлопчики – дівчатка»: хлопчикам старшої групи пропонувати вправи для розвитку витривалості; а дівчаткам старшої групи – завдання, спрямовані на комплексний розвиток швидкісно-силових якостей і витривалості [223].

Таким чином, беручи до уваги вищеназвані наукові погляди фізіологів, біологів та психологів на проблему статевих відмінностей школярів, можемо вкотре переконатися в наявності комплексу соматичних, репродуктивних, поведінкових відмінностей у юнаків і дівчат, наявність яких передбачає обов'язкове урахування при диференціації засобів, методів, підходів у фізичному вихованні школярів. Тому вважаємо, що різні вміння та неоднакова ефективність оволодіння окремими рухами, наявність у юнаків та дівчат відмінностей щодо розвитку певних фізичних якостей передбачає, що вимоги до отриманих результатів мають бути різними.

Одним із дієвих факторів, що впливають на розвиток мотиваційно-ціннісних ставлень до фізичної культури, є фізичне виховання як важливий складник виховання цілісної особистості. Фахівці з фізичної культури і спорту не одне десятиліття займаються вивченням потреб, мотивів та інтересів у сфері фізичної культури різних груп населення [236, 249, 314, 327]. Відомо, що мотивація до спортивної діяльності базується на біологічних і соціальних чинниках, а також на факторах визначених людиною потреб. Мотиви – це «ставлення, інтерес до діяльності, який формується у процесі виховання» [166]. Виявляючи мотивацію школярів до фізкультурної діяльності, ми спиралися на думку вчених Н. В. Бордовської та А.А. Реан. Вони дають таке робоче визначення: «Мотив – це внутрішній збудник до того або іншого виду активності (діяльність, спілкування, поведінка), який пов'язаний із задоволенням певної потреби [47, 294, 440].

Так, дослідження вчених засвідчують, що мотивовані на успіх особи більш упевнені в собі, ніж ті,хто має низьку мотивацію. Що б не виступало мотивом – ідеали, інтереси, твердження, соціальні установки, цінності, за ними однаково стоять потреби особистості у всій їх багатоманітності (від біологічних до соціальних) [41, 249, 287].

Мотивація є однією з фундаментальних проблем у психології. Складність і багатоаспектність проблеми мотивації обумовлює множинність підходів до розуміння її сутності, природи, структури, а також до способів і засобів її формування та розвитку [287, 317, 322].

У науці простежуємо різні визначення мотиву. У тлумаченні А. В. Петровського і М. Г. Ярошевського за своєї актуалізації потреби стають тими чи іншими мотивами діяльності, що спонукають до неї, при цьому сприяють здійсненню одних дій і перешкоджають виконанню інших [379].

Провідний український учений М. Й. Варій зазначає, що сила мотивації та стійкість лінії поведінки особистості не лише різна в різних людей, а й змінюється з часом [80].

Результатами наших досліджень доведено, що мотиваційні пріоритети юнаків і дівчат дійсно змінюються з віком під впливом різних факторів. Тому припускаємо, що формування мотивації підлітків і молоді до занять фізичною культурою і спортом ще на початковому етапі становлення їхньої індивідуальної фізичної культури є важливим компонентом гендерного підходу у фізичному вихованні школярів.

Фізичне виховання має важливе значення практично впродовж усього періоду становлення особистості, починаючи з дитячого садка і закінчуючи навчанням у ЗЗВО. Формування гармонічно розвинутої особистості – це неодмінна вимога суспільства до будь-якої особистості, тому проблема вироблення мотивації школярів до занять руховою активністю з урахуванням їхніх гендерних індивідуальностей та особливостей стає однією з нагальних у фізичному вихованні.

Процес становлення мотивації до занять фізичною культурою і спортом пов'язаний з різними особистісними якостями та зовнішніми чинниками, які формуються у міру розвитку людини. Вони характерні для кожного вікового етапу. Так, у різні вікові періоди відбувається зміна потреб, домінантних цінностей та інших мотиваційних пріоритетів, які можуть змінити загальну спрямованість особистості.

Для кращого розуміння причин, які стимулюють діяльність школярів у сфері фізичної культури і спорту, нами проаналізовані не тільки мотиви, цільові установки, які задовольняються завдяки заняттям фізичною активністю і спортом, а й рівень потреби у досягненнях успіху юнаків і дівчат різних вікових груп. Вивчаючи інтереси школярів до занять фізичною культурою і спортом, ми визначили критичні вікові періоди юнаків і дівчат, протягом яких виявили суттєве зниження інтересу школярів до занять фізичною культурою та спортом та вікові періоди, в яких заняття спортом стають більш активними (глава 3).

У дівчат критичний період припадає з 11 до 13 років (з 5-го до 7-го класу), коли інтерес до занять фізичною культурою і спортом з 75 % знижується до 33 %. Натомість активно вони займаються фізичною культурою і спортом з 14 до 17 років.

Критичний період у юнаків триває на один рік більше, ніж у дівчат – з 11 до 14 років (з 5-го до 8-го класу). У цей час у юнаків простежується зниження інтересу до рухової активності із 98 % до 26,6 %.

З 15 років у них починається період активної рухової діяльності. Відсоток респондентів, що займаються фізичною культурою і спортом, зростає з 26,6 % до 72 %.

Цілком імовірна залежність значущості того чи іншого мотиву від вікового періоду школярів. Цей факт підтверджується отриманими даними, які відображають мотиви юнаків і дівчат щодо занять фізичними вправами. Починаючи заняття спортом у віці 15-17 років, юнаки спрямовують свою діяльність не на високий спортивний результат, а більшою мірою на

оздоровлення організму та вдосконалення фігури. У цьому віці стає нагальною потреба старшокласників у саморозвитку, самовдосконаленні та самореалізації, що є показником особистісної зрілості та одночасно й умовою її досягнення.

Нами вперше визначено мотиваційні пріоритети до занять фізичною культурою юнаків і дівчат, які налаштовані на вдосконалення зовнішнього вигляду та фігури. Їхні бажання займатися фізичною культурою і спортом більшою мірою пов'язані з мотивацією вдосконалення форм тіла. Тому, починаючи чи продовжуючи заняття спортом у цьому віці, школярі стають більш мотивованими та цілеспрямованими. Можемо припустити, що підвищення інтересу до занять руховою активністю в цьому віці пов'язане ще й з пубертатним періодом. У цьому сенсі заняття фізичною культурою і спортом виступають передусім як засіб формування статевої ідентичності школярів. Визначені нами періоди «активних» занять спортом у юнаків і дівчат збігаються з періодом переходу від підліткового періоду до юнацького. Психологи вважають його періодом «стресових ситуацій» [433]. У цьому разі підвищення мотивації до занять спортом та фізичною активністю можна ще пояснити як використання спортивної діяльності для зняття стресу. Різниці між відповідями юнаків і дівчат даного віку практично не було. Тобто їх мотиви щодо відвідування уроків фізичної культури збігаються. Можемо припустити, що позитивна мотивація до занять фізичною активністю виступає засобом психічної саморегуляції. За результатами нашого дослідження це характерно більше для дівчат старших класів.

Аналіз мотивів щодо занять фізичними вправами, визначених спортсменами, свідчить про те, що діяльність людини може впливати на формування мотивів, які визначають орієнтацію підлітка на професіоналізацію у сфері фізичної культури і спорту. Така позиція знаходить своє підтвердження у виявлені мотивів, що визначили юнаки, які займаються спортом. «Досягнення високого спортивного результату»,

«участь у змаганнях» та «підвищення фізичної підготовленості» – мотиви, які доводять, що юнаки-спортсмени отримують задоволення від занять спортом, прагнуть до переваги над іншими. І це їх ще більше мотивує до занять спортом. Це природно, бо специфіка спорту полягає в перемозі над суперником, що є невід'ємним складником перемоги у змаганнях. Також ми не побачили різниці у мотиваційних пріоритетах між юнаками і дівчатами, які займаються спортом. Різниця в мотивації до занять фізичними вправами очевидна: у юнаків старших класів на першому місці – «удосконалення форми тіла», а в спортсменів – «досягнення високого спортивного результату». Дані нашого дослідження щодо вибору видів рухової активності юнаками та дівчатами відрізняються. Серед юнаків переважає вибір рухів силового та швидкісно-силового характеру. Вони обирають переважно тхеквондо, боротьбу та футбол. Дівчатам подобаються вправи для розвитку гнучкості, грації і пластики. Як правило, вони надають перевагу різновидам фітнесу, спортивним танцям, волейболу, іноді – плаванню.

Цікавими для нас виявилися дані про те, яким чином школярі мотивують відмову від занять фізичною культурою чи спортом. Найбільш популярною була відповідь «відсутність вільного часу», яка зростає з віком більше у дівчат. Юнаки, у міру дорослішання,частіше пояснюють свою відмову від занять спортом відсутністю друзів,з якими б вони відвідували тренування. Тут простежується детермінація мотиваційних пріоритетів зовнішніми чинниками. Зауважимо, що нами виявлені соціально-стратифікаційні чинники при мотивуванні юнаків і дівчат щодо відмови від занять фізичною культурою та спортом. Можливість відвідування школярами спортивних секцій сьогодні обумовлена фінансовою спроможністю батьків. Якщо батьки не спроможні оплачувати заняття спортом, школярі або відмовляються взагалі від занять, або починають займатися самостійно. У цьому випадку важливу роль відіграють особистісні риси характеру, які впливають на внутрішню мотивацію школярів до занять фізичною культурою і спортом.

Мотивацію школярів науковці пов’язують з потребами і мотивами, світоглядом людини та особливостями її уявлення про себе, особистісними якостями і функціональними станами. На думку І. О. Васильєва, зовнішні і внутрішні мотиви відіграють неоднакову роль: внутрішні мотиви надають діяльності особистісний сенс, а зовнішні є власне збудником у діяльності [81].

Спеціалісти у сфері фізичної культури і спорту наголошують на тому, що потреби, мотиви та інтереси школяра до цінностей фізичної культури виступають психологічним механізмом перетворення суспільних цінностей фізичної культури на особистісні [249, 414]. Деякі вчені вважають, що зрозуміти зміст ціннісних орієнтацій можливо тільки через аналіз предмета діяльності, в основі якого закладені потреби та інтереси людини [317, 320, 402].

Учені засвідчують, що взаємозв’язок мотиву і потреби є загальним для багатьох точок зору. На думку О. М. Леонтьєва, потреба сама по собі не може викликати цілеспрямовану діяльність, вона є передумовою, внутрішньою умовою діяльності. Дослідник зазначає, що до свого першого задоволення потреба «не знає» свого предмета, він ще має бути виявлений [275]. Окремі вчені твердять, що потреба в досягненнях проявляється як тенденція до покращення результатів, переживання успіху в будь-якій діяльності, а не тільки в спортивній. Діти з високим рівнем потреби в досягненнях демонструють значні успіхи і в навчальній, і у творчий сфері, схильні докладати значних зусиль, наполегливо працюючи для досягнення поставлених цілей [433, 439].

Дослідники, котрі вивчають потреби в досягненнях, виділяють два складники розвитку і людини цієї потреби: мотивація до успіху і прагнення уникнути невдачі. Наприклад, старанність учня, що виконує домашнє завдання, може визначатися як бажанням отримати хорошу оцінку,так і страхом отримати погану оцінку, осудом з боку вчителів або боязню

покарання батьків. При цьому можлива як перевага одного зі складників, так і їх відносна рівновага.

Численні дослідження підтвердили зв'язок мотивації досягнення з продуктивністю й ефективністю праці. Було встановлено, що керівники, які успішно працювали в умовах гострої конкуренції, мали більш високу потребу в досягненнях, ніж люди, які домагаються успіху в змагальних ситуаціях, мають рівень мотивації досягнень значно вищий від середнього [596].

Виявлення вищезазначених потреб залежить від статі. Наприклад, у дівчат сильніше виражена потреба в безпеці. Юнаки більше спрямовані на успіх і здатні підкорятися правилам жорстко організованої малої групи. Хоча ці відмінності пов'язані із статевими стереотипами. Дівчата менше впевнені в собі, частіше чекають невдач і не прагнуть до високих досягнень. Можливо, високі досягнення та успіх вважаються нежіночою справою, і це змушує дівчину або подобатися хлопцям, або бути гарною ученицею. «Боязнь успіху» юнакам не властива [597].

Описуючи теоретичну основу концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, ми зацікавилися питанням вивчення відмінностей за рівнем потреб у досягненні успіху між юнаками і дівчатами різних вікових груп. За результатами наших досліджень встановлено, що рівень потреб у досягненні успіху з віком у юнаків стає вищим, ніж у дівчат. Натомість у дівчат він із віком знижується. Нами визначено, що у дівчат рівень потреби в досягненні успіху нижчий, ніж у юнаків. Також з'ясовано вікові періоди, в яких потреба в досягненні успіху набуває свого максимального значення: у дівчат це 12, 14 та 17 років, у юнаків – 12 та 17 років. При вивченні вікових особливостей потреби в досягненнях школярів виявлено, що з віком дівчат із низьким рівнем потреб у досягненні стає більше, ніж юнаків, і у своїй більшості вони не займаються спортом.

5.1.3. Соціально-культурні фактори, як передумова формування концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів

За даними О. Бар-Орла і Т. Роуленда (2009), характер рухової активності дітей і підлітків визначається низкою різних біологічних, спадкових, психологічних, соціальних і культурних факторів, умов зовнішнього середовища: клімату, погоди і сезонних коливань [45, 249].

Соціальне середовище – це суспільство, в якому росте дитина, його культурні традиції, ідеологія, рівень розвитку науки і мистецтва, основні релігійні течії [222].

До соціально-культурних факторів, які є одними з визначних передумов концепції гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді, відносимо: умови навчання, мікросередовище,статево-рольовий та гендерний підходи в освіті, визначення психологічного типу особистості, сімейне виховання, заняття спортом. Від особливостей соціального і культурного розвитку суспільства залежить прийнята в ньому система виховання і навчання. Середовище, що оточує дитину,– це передусім люди, їхні взаємини, створені ними речі, знаряддя діяльності, мовні засоби, духовні цінності [222].

На формування людської особистості впливають зовнішні і внутрішні, біологічні та соціальні фактори. Фактор (від лат. factor – робить, що виробляє) – це рушійна сила, причина будь-якого процесу, явища (С. І. Ожегов).

До внутрішніх факторів належить власна активність особистості, породжувана суперечностями, інтересами та іншими мотивами, що реалізується в самовихованні, а також у діяльності і спілкуванні. До зовнішніми факторами є макро та мікросередовище, природне і соціальне середовище, виховання в широкому і вузькому, соціальному і педагогічному сенсах. Середовище і виховання – це соціальні фактори,тоді як спадковість – біологічний.

З давніх-давен серед філософів, соціологів, психологів і педагогів ведуться дискусії про співвідношення біологічних і соціальних факторів, про пріоритетне значення тих чи інших у розвитку особистості людини [594]. Деякі вчені (наприклад, Д. Дідро) вважали, що розвиток визначається рівним поєднанням впливу біологічних і соціальних чинників. Більш докладно розглянемо сутнісний бік впливу провідних соціальних факторів на формування цінностей фізичної культури особистості школярів та статеві і вікові відмінності між юнаками та дівчатами, які існують у цій сфері досліджень. Аналізуючи соціальні та культурні фактори, які визначають розвиток особистості школярів, дослідники стверджують, що на даний процес суттєво впливає гендерна соціалізація особистості. Дієвими інститутами гендерної соціалізації школярів у суспільстві прийнято вважати сім'ю, школу, засоби інформації, вплив довкілля, ідеологічну спрямованість суспільства [89]. У процесі соціалізації школярі засвоюють певні правила поведінки, установки та стереотипи, що відповідають їхнім статевим ролям. Розглянемо більш детально фактори соціалізації школярів.

На соціалізацію юнаків і дівчат впливають умови та перебіг психічного й особистісного розвитку. Залежно від їхніх індивідуально-психологічних особливостей науковці виокремлюють такі типи соціалізації:

– соціалізація, яка супроводжується серйозними проблемами в поведінці, конфліктними ситуаціями, труднощами в засвоєнні соціальних ролей тощо;

– плавна, розмірена соціалізація. За такого її перебігу юна особистість включається в доросле життя порівняно легко, не завдаючи клопоту батькам і педагогам;

– соціалізація, яка характеризується швидкими, стрибкоподібними змінами, що ефективно контролюються особистістю. Таким юнакам і дівчатам властивий високий рівень самоконтролю, самодисципліни.

Розглядаючи особливості типів соціалізації,М. В. Савчин зауважує, що вони по-різному виявляються в життєдіяльності хлопців і дівчат. Як правило,

дівчата випереджають у соціальному розвитку хлопців. Вони глибше й ефективніше засвоюють соціальні ролі, покладають на себе відповідальність за своє життя. У виборі професії, навчального закладу між статеві відмінності не простежуються [320]. Оскільки в ранньому юнацькому віці відбуваються соціалізація, становлення цілісної особистості, школа повинна з однаковою відповідальністю дбати про підготовку старшокласника до праці, сімейного життя, трудової та спортивної діяльності, виконання громадянських обов'язків, заохочувати його постійно займатися самовдосконаленням. Жодне з цих завдань не може бути розв'язане у відриві від іншого, без взаємодії з іншими соціальними інститутами [412].

Сім'я є найпершою, найціннішою школою виховання. Ідентифікуючи себе з батьками, діти відображають правила поведінки, спілкування, взаємовідносин з іншими людьми [89]. У сучасному українському педагогічному словнику сімейне виховання тлумачиться як «одна з форм виховання дітей, що поєднує цілеспрямовані педагогічні дії батьків з повсякденним впливом сімейного побуту» [120, с. 306]. Видатний педагог К. Ушинський розумів сімейне виховання як цілеспрямований процес формування «людини в людині». Саме виховання, учив він, повинне готувати людину до праці, до життя. Для цього необхідно, щоб діти були розумово розвинені, морально досконалі, фізично здорові. К. Ушинський порушував важливі питання про виховання моральності в сім'ї. На його думку, сутність морального виховання в сім'ї – не в кодексі правил поведінки, а в тому, щоб створити внутрішню спрямованість людини.

Від ступеня стійкості й послідовності сімейного виховання залежить стабільність збереження основних характеристик виховного процесу, типу емоційного прийняття дитини, кількості й змісту вимог і заборон, виду контролю, рівня протекції, способів вирішення конфліктів [598].

За даними Д. Мак Клелланда, формування «мотиву досягнення» багато в чому залежить від виховання дитини в родині, починаючи з раннього дитинства (дотримання режиму, орієнтація на ініціативність і самостійність).

Порядок народження дітей, розмір сім'ї, стиль сімейного виховання, традиції, як з'ясувалося, є важливими факторами, що впливають на мотивацію досягнення [154].

У формуванні гендерних стереотипів домінантними чинниками є сім'я, яка є носієм здебільшого консервативних цінностей. Але соціальне конструювання гендерних ролей не є однобічним напрямком «сім'я – дитина», спостерігається також і значний вплив школи, яка охоплює молоде покоління різних вікових категорій протягом тривалого часу. Водночас слід зважати на те, що ситуація в сучасному українському суспільстві спричинює появу в юнаків і дівчат нових рис стереотипів маскулінності та фемінінності, на формування яких впливають інші соціальні спільноти, і непідготовленість, яка призводить до зниження дії так званих «охоронних» факторів, може стати передумовою набуття молоддю негативних світоглядних цінностей. Школа – вагомий агент формування та розвитку особистості дитини [540].

Вивчення чинників, які впливають на рівень мотивації школярів до занять фізичною культурою і спортом, дозволили визначити науковцям їх структуру та ієрархію. Так, Г. В. Безверхня у своєму досліджені зауважила, що перше місце серед чинників посідає вплив сім'ї, хоча цей чинник має свої вікові особливості. Найчастіше на нього вказують школярі 5–7-х класів. Домінування впливу сім'ї на ранніх стадіях онтогенезу у підлітковому віці поступово змінюється впливом групи однолітків, що є джерелом референтних норм поведінки й отримання певного статусу. У цьому віці відмінності в поведінці хлопців і дівчат посилюють сегрегацію, а вона, як наголошує Т. С. Бендас, сприяє посиленню відмінностей між представниками протилежної статі [51].

Учені також виявили розбіжність у відповідях дітей і батьків під час проведення анкетування. Це свідчить про їхню низьку контактність. Батьки не намагаються з'ясувати інтереси і мотиви дітей та запровадити стимули для їхнього розвитку і формуванню потреби самовдосконалення організму засобами рухової активності [47].

Співпраця школи і сім'ї щодо формування особистісних якостей школярів у процесі фізичного виховання, на наше глибоке переконання, повинна полягати у взаємодії та співпраці родини і педагогічного колективу закладу освіти. Українські науковці Т. Ю. Круцевич та Н. Є. Пангелова з метою озброєння батьків знаннями з проблеми формування гармонійно розвиненої особистості дошкільника, організації сімейного побуту для виховання здорової, фізично досконалої дитини, залучення батьків до спільної діяльності сім'ї і дошкільного навчального закладу в організації заходів фізкультурно-оздоровчої спрямованості пропонують організацію і проведення таких форм роботи з сім'єю: загальні батьківські збори, дискусії, круглі столи, семінари-практикуми, бесіди-консультації, конференції [365].

Школа – один із найбільш вивчених інститутів соціалізації. Але, незважаючи на це, сьогодні існує велика кількість суперечностей щодо навчання та виховання дітей різної статі. Перехід від дитинства до дорослості в людському суспільстві передбачає залучення дитини до оволодіння системою знань, норм і навичок, завдяки яким індивід може створювати матеріальні та духовні цінності, виконувати суспільні функції і нести соціальну відповідальність. Тобто ранній юнацький вік пов'язаний із процесом соціалізації [411].У педагогічній літературі обговорюється питання існування статево-ролевого і гендерного підходів в освіті (Л. В. Штильова, 2008; B. Murpfyetal, 2014). Традиційним у загальноосвітній сфері вважається статево-рольовий підхід. Його основним положенням є «диференційоване ставлення до дівчат і хлопчиків у процесі виховання як представників протилежних і нерівноцінних груп» [512, 513]. Гендерний (егалітарний) підхід в освіті спрямований на виховання гендерної (соціостатевої) рівності та подолання патріархальних стереотипів. Гендерний підхід виходить із передумови, що біологічна стать не є універсальною першопричиною статево-диферецiйованих характеристик поведінки, соціальних ролей і статусу людини в суспільстві [249]. Фундаментальні відмінності у вихідних передумовах ведуть до постановки різних педагогічних цілей, вибору різних

нормативних моделей гендерної соціалізації хлопців і дівчат, а в результаті – до отримання різних результатів соціалізації статей [512, с. 144]. Однак, як було вже зауважено у нашому досліджені, у процесі фізичного виховання та занять спортом вважаємо за необхідне враховувати,у першу чергу, статевий диморфізм, який зумовлює використання адекватного фізичного навантаження дівчатам і юнакам.

При обговоренні проблем освіти і виховання школярів досі ведуться дискусії про сумісне чи роздільне навчання хлопців і дівчат. В їх основі – питання статево-рольового та гендерного підходів. Навчаючись за однією програмою, дівчатка випереджають хлопчиків. Це спричиняє занижену оцінку результатів хлопчиків і, як наслідок, знижує їхню самооцінку, формує невпевненість у своїх силах. Більш того, у них з'являється безстатева модель поведінки

Віком шкільної готовності прийнято вважати 6-7 років, незалежно від статевої приналежності. У цей час процес шкільного навчання ніяк не враховує вже достатньо виражений статевий диморфізм і психофізіологічну індивідуальність. Так, за даними Л. В. Тарасенко, дівчатка і хлопчики однаково працюють на уроках і мають відповідати загальним вимогам школи. Очевидно, що зміст і форми навчання діти різної статі і різного типу функціональної асиметрії мозку сприймають і будують по-різному (за умови, що сімейне виховання та дошкільний заклад ураховували їх статеву приналежність і психофізіологічну індивідуальність). Ці відмінності пов'язані з джерелами і характером пізнавальної мотивації [452].

Багаторічні дослідження під керівництвом В.Ф. Базарного [35, 36, 37] виявили, що при змішуванні дітей за календарним віком для генетично менш зрілих хлопчиків дівчатка стають духовно-емоційним прикладом поведінки і зразком для наслідування. Поступово зі шкільного життя і почуттів хлопчиків зникли цінності протилежної статі –цінності чоловічого характеру У цих умовах чоловіче начало фактично було вилучене зі школи як мета і смисли чоловічої поведінки. У результаті протягом кількох поколінь із

закладів освіти, де проходить більша частина життя дітей, зникла статево-особистіста самоідентифікація молодих людей і особливо хлопчиків. У кінцевому рахунку, властиві тільки хлопчикам природні задатки стали заглушатись і нейтралізуватися, простежується поступове зменшення кількості та згасання ефективності (дітонародження) чоловічого сім'я [452].

Відзначено, що і жіноча конституція при такому вихованні виявилася деформованою. Дівчата, які взяли на себе роль лідерства (а це – відповідальність, воля, сила духу, вічна боротьба за утримання такого лідерства і т.ін.), усе більше розвиваються за чоловічим типом. У них з'являються раніше властиві лише чоловічої статі звички, у т.ч. і шкідливі. Усе частіше дівчата-жінки демонструють чоловічі, часто патологічні емоції (агресію, злість, грубу силу тощо). І все це супроводжується системними гормональними перебудовами [452, 454].

Науковці стверджують, що до 5–6-го класів дівчата, як правило, домінують фізично, інтелектуально й соціально. Вони більш успішні, орієнтовані на спілкування, що дозволяє їм займати провідні соціальні ролі. Хлопці ж із перших класів відстають від дівчат як у навчанні, так і в дисципліні [531]. Із 5-го до 8-го класу через випередження дівчат у фізичному розвитку також простежується тенденція до їхньої переваги в соціальних позиціях. Далі, у 9-му та 10-му класах поведінкові та соціальні ролі юнаків і дівчат, за даними науковців, суттєво змінюються [533].

Дослідники у сфері фізичного виховання, вивчаючи проблему диференційованого підходу в процесі фізичного виховання школярів, вважають, що він не повинен бути однаковим для дітей різної статі [249]. Розвиток фізичних якостей є невід'ємною частиною фізичного виховання школярів, що безпосередньо пов'язано з часом навчання у школі. Потрібно створювати такі умови навчання та виховання для юнаків і дівчат, щоб розвивати та вдосконалювати рухові навички, фізичні якості та вміння, враховуючи відмінності у фізичному, психічному, фізіологічному розвитку школярів у віковому та гендерному аспектах. Так, вимоги сьогодення щодо

диференційованого підходу до формування гармонійно розвинутої особистості засобами фізичного виховання не можуть бути здійсненими без врахування статі дитини. Але, нажаль, у практиці сучасної школи сьогодні майже не відрізняються умови виховання та навчання хлопчиків і дівчаток, юнаків і дівчат, окрім загальних закладів освіти, де проводиться педагогічний експеримент роздільного навчання.

Власне кажучи, ми не можемо стверджувати, що фізичне виховання є недиференційованим за статевою ознакою та з урахуванням статевих відмінностей. Але,аналізуючи сучасні програми з фізичного виховання, зауважуємо, що в молодших та середніх класах урок фізичної культури проводиться для хлопців і дівчат одночасно, а диференціація при його проведенні для старшокласників, на наш погляд, не є достатньою. За даними Г. В. Безверхньої, не враховуються інтереси школярів при виборі фізичних вправ, які включені до програми з фізичної культури, та недостатньо реалізується диференційований підхід на уроках фізичної культури, що призводить до неадекватного фізичного навантаження на заняттях [47].

Дослідниця Л. В. Тарасенко переконана, що статева приналежність дитини до чоловічої чи жіночої статі не забезпечує мужніх або жіночних якостей та рис характеру Тому вищезазначені якості мають прищеплюватися дітям у процесі щоденних занять і, в першу чергу, на заняттях з фізичної культури [452].

Формування цілісної, гармонійно розвиненої особистості з урахуванням індивідуальних особливостей юнаків і дівчат в різні вікові періоди можливе тільки завдяки комплексному розв’язанню педагогічних і соціальних питань, із упровадженням гендерного підходу у фізичне виховання школярів. Метою гендерного диференціювання в фізичному вихованні є фізичний розвиток та гендерна соціалізація особистості. Підкреслимо, що гендерна соціалізація спрямована на формування здатності особистості до життєдіяльності в суспільстві на основі засвоєння нею

соціальних цінностей і способів соціально позитивної поведінки відповідно до статі [144, 152].

На нашу думку, під час організації процесу фізичного виховання дітей, підлітків і молоді необхідно враховувати біологічну стать як основу для диференціації рухового режиму (обсяг, інтенсивність, спрямованість тощо), а гендерні особливості інтересів, потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій, характеристик психологічної статі можуть проявлятися й на індивідуальному, і на груповому рівнях. Знання цих особливостей дає можливість педагогу створити адекватні (рівні з точки зору початку діяльності) умови для задоволення потреби в руховій активності осіб чоловічої і жіночої статі, відповідної їх інтересам, мотивам, бажанням і здібностям [249, с. 142-155].

5.1.4. Особистісні передумови формування концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів

Особистісними передумовами формування гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків та молоді є:

– особливості формування ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури і спорту юнаків і дівчат різних вікових груп,

– особливості формування індивідуальних характеристик особистості юнаків і дівчат у віковому аспекті та залежно від психологічного типу;

– відмінності між юнаками та дівчатами одного статево-рольового психологічного типу (андрогінний, маскулінний, фемінінний), що зумовлює формування індивідуальної фізичної культури школяра.

За твердженнями науковців, фізкультурна діяльність є основою функціонування та розвитку індивідуальної фізичної культури, у процесі якої відбувається перетворення не стільки зовнішньої реальності, скільки внутрішньої, тобто власної природи людини, що дає їй можливість для подальшого саморозвитку та самовдосконалення [249, 251, 252].

Існування цілої групи ціннісних визначень – «цінність», «ставлення до цінностей», «ціннісне ставлення», «ціннісні орієнтири» – свідчить про необхідність встановлення їх відношень, природи їх походження та індикаторів, завдяки яким можна їх діагностувати у конкретної людини [291, 317, 410, 536, 537].

У дослідженнях соціологів, психологів та педагогів виразно відображена взаємозумовленість діяльності людини та її ціннісних ставлень. Сама діяльність розпочинається з мети, але потім у процесі та в результаті діяльності формується нова мета, яка в ситуації успіху може підтвердити або зміцнити ціннісні ставлення, а за невдачі – нівелювати цінності. Однак у контексті нашого дослідження ці поняття мусять розглядатися як складники системи ціннісних орієнтацій особистості, які детермінують формування фізичної культури людини й соціуму. Науковці стверджують, що ціннісна орієнтація є утворенням із складною структурою, яка взаємодіє із низкою психологічних дефініцій, зокрема з «потребами», «мотивами», «інтересами» як рушійними силами соціальної поведінки людини [536]. Поняття «ціннісна орієнтація» ми тлумачимо як вибір юнаками та дівчатами певних цінностей, за якими відкривається їхня смислова життєва позиція [410, 536].

Завдяки виявленню особливостей та відмінностей юнаків та дівчат в обранні мети та способів її досягнення уможливлюється вплив на їхню мотивацію щодо формування індивідуальної фізичної культури. Тому з метою розуміння статевих відмінностей як комплексу соматичних, репродуктивних, соціокультурних та поведінкових характеристик особистості нами осмислено ціннісні пріоритети школярів у проведенні дозвілля, їхні ціннісні життєві орієнтації та розвиток ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури і спорту.

Послугувавшись класифікацією цінностей, ми дослідили термінальні та інструментальні цінності респондентів.

Так, цінності, які сприяють вибору цілей та способів їх досягнення (термінальні цінності), у 11-13 років мають спільну спрямованість на

визначення власних пріоритетів школярів. Зокрема, хлопці та дівчата 11-13 років віддають перевагу активному життю та прагнуть суспільного визнання. З віком цінності, які є найбільш бажаними та емоційно привабливими для них, певним чином відрізняються. Для хлопців важливим стає матеріальне забезпечення та стан власного здоров'я,а дівчата вже замислюються про стабільні стосунки та мріють про сім'ю і вірних друзів. Досягнувши старшого шкільного віку, юнаки стають більш самоактуалізованими та зосереджують власні зусилля на самовдосконаленні та саморозвитку, обираючи свободу, незалежність та цікаву роботу. Для дівчат ціннісні орієнтації залишаються незмінними.

Інструментальні цінності – це модус (спосіб) поведінки або дій, не пов'язаних безпосередньо з метою [56, с. 15]. Так, молодші за віком юнаки вважають важливою для себе здатність відстоювати власну думку та позиції. Зовсім інша спрямованість у дівчат:непримиренність до власних та чужих недоліків – якість, яка для них у пріоритеті. З віком юнаки стають більш терпимими та чуйними до людей, а дівчата надають перевагу вихованості, освіченості та чесності. У старшому шкільному віці простежується зміна ціннісних настанов та орієнтирів тільки в юнаків. Вони вважають для себе цінними якостями тверду волю, раціоналізм та вміння контролювати власні емоції. Натомість дівчата з віком не змінюють ціннісних настанов: вихованість, освіченість та чесність для них залишаються першорядними.

Отже, нами доведено, що у віковому аспекті між юнаками та дівчатами існують як спільні пріоритетні ціннісні орієнтації, так і досить суттєві розбіжності у виборі головних життєвих цінностей, що свідчить про вікову зміну пріоритетів, завдяки яким школярі планують досягнення власної життєвої мети.

Аналізуючи пріоритетні життєві цінності юнаків і дівчат, виявляємо, що вони сприймають, засвоюють, конструюють власну гендерну ідентичність на основі належності до чоловічої або жіночої статі. Підтвердженням цього є характер вибору властивих їм цінностей, актуальних

у певному віковому періоді, завдяки чому розкривається смислова життєва позиція юнаків і дівчат. Так, юнаки обирають цінності маскулінного характеру, які в суспільстві вважають більш притаманні чоловікам, натомість дівчата схиляються до тих, які асоціюються з жіночими.

Без ціннісного підходу до аналізу явищ дійсності не можливі ні діяльність, ні саме життя людини як соціальної істоти. Цінністю для особистості можуть бути як явища зовнішнього світу (предмети, речі, події, вчинки), так і факт думки (ідея, образ, мета тощо) [436].

Сучасна психологія розглядає Я-концепцію людини як неповторну систему її уявлень про саму себе та включає такі елементи: свідомість власних фізичних, інтелектуальних та інших якостей; самооцінку, суб'єктивне сприймання зовнішніх факторів, які мають вплив на особистість [55].

Самооцінкою С. Куперсміт називає ставлення індивіда до себе, яке складається поступово та набуває звичного характеру [261]. Таким чином, самооцінка відображає ступінь розвитку особистості та відчуття власної значущості. Науковці стверджують, що, будучи відносно нестійким особистісним утворенням, самооцінка схильна до різноманітних екзогенних та ендогенних впливів. Дослідники встановили, що вона починає формуватися в ранньому дитинстві та продовжує розвиватися протягом усього життєвого шляху особистості під впливом різних соціальних факторів, що дозволяє розглядати вікові особливості самооцінки [60, 55, 70, 510, 519].

Одним із факторів впливу на самооцінку школярів, на нашу думку, є заняття фізичною культурою і спортом.

Так, у своїй розвідці ми виявили особливості сприйняття свого фізичного розвитку у школярів, дослідили вікові й статеві особливості ставлення до свого фізичного «Я» юнаків і дівчат, які займаються та не займаються спортом, а також визначили ступінь впливу показників фізичного «Я» на загальну самооцінку школярів різних вікових груп.

Вивчивши показники самоопису фізичного розвитку юнаків і дівчат різних вікових груп, ми з'ясували загальний рівень самооцінки їхнього фізичного розвитку. Загалом цей аналіз дозволив виявити критичні періоди юнаків і дівчат, де самооцінка фізичного розвитку має найнижчі показники, і ті вікові відрізки, в яких школярі впевнені у своїх силах та фізичних якостях, що відображається у високому рівні загальної самооцінки фізичного розвитку.

Таким чином, отримані результати порівняння онтогенезу сенситивних та критичних періодів ціннісно-мотиваційних пріоритетів індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат підтверджують класичну структуру формування мотивації до фізичної активності:

– потреба в досягненні сприяє формуванню мотивації до занять руховою активністю, формуючи мету;

– під впливом зовнішніх або внутрішніх факторів людина свідомо обирає той чи інший вид рухової активності відповідно до власних інтересів і бажань;

– діяльність спрямовується на означену мету;

– результат – підвищення власної самооцінки фізичного розвитку.

Таке розуміння суті проблеми уможливлює визначення концептуальних позицій дослідження, мета якого полягає у формуванні гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді на основі вікових, статевих та гендерних індивідуальних особливостей юнаків та дівчат. Причиною певних змін мотиваційних пріоритетів може бути низка факторів, які впливають на зниження інтересу, потреб і мотивації до рухової активності. Диференціюючи зміст та методики фізичного виховання школярів, передусім необхідно виявляти їхні вікові та статеві особливості. Урахування отриманих даних дає можливість спроектувати організацію навчально-виховного процесу з фізичного виховання дітей, підлітків і молоді, впливати на формування цінностей індивідуальної фізичної культури та мотивацію до занять фізичною активністю.

5.2 Структура концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів

Теорія і методика фізичного виховання як наукова та навчальна дисципліна розглядає складний процес удосконалення й управління людськими фізичними можливостями в різних формах і з різним контингентом населення [249].

Формування теорії і методики фізичного виховання пов'язане з можливістю використання різних напрямів наукових досліджень: соціологічного, культурологічного, педагогічного, психологічного, біологічного. Вони включають розгляд різноманітних питань щодо історії виникнення фізичного виховання, процесу засвоєння людиною цінностей фізичної культури, загальних закономірностей управління процесом фізичного виховання, когнітивного розвитку, інтелекту, психоемоційної сфери особистості для визначення адекватних педагогічних підходів і створення умов для саморозвитку, рефлексії та самовдосконалення особистості [249].

Сучасна концептуальна основа системи фізичного виховання дітей, підлітків і молоді полягає у формуванні життєво важливих рухових умінь, навичок, розвитку фізичних якостей та формуванні інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури і спорту. Науковці стверджують, що нині основними факторами, що зумовлюють виникнення, розвиток та функціонування фізичного виховання, є потреби, репродуктивна та продуктивна діяльність людини [249]. Однак, на жаль, це не може забезпечити необхідний рівень розвитку юнаків і дівчат, належне формування фізичної культури особистості з урахуванням індивідуальних, вікових та гендерних особливостей у зв'язку з її інтересами, потребами та прагненнями.

Як уже було зазначено, сьогодні, поруч із реалізацією об’єктивної потреби в здобутті нових знань,молодь має усвідомлювати аксіологічну значущість фізичної культури. Цьому може сприяти системний і комплексний розгляд проблем фізичного виховання в гендерному аспекті,який відображає специфіку діяльності юнаків і дівчат у сфері фізичної культури і спорту. Слід констатувати, що нині для педагогів немає однозначної відповіді на питання про диференційований підхід до юнаків і дівчат у процесі занять фізичними вправами. Більшість дослідників і практиків вважає, що підхід до фізичного виховання дітей різної статі не повинен бути однаковим. Але в чому повинні проявлятися ці відмінності, – в засобах, навантаженні, вимогах, розподілі ролей, організації занять,– науковці остаточно ще не встановили [453].

Тому на сучасному етапі функціонування системи фізичного виховання молоді, враховуючи означені історичні, біологічні, соціально-культурні та особистісні передумови формування гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, бачимо нагальну необхідність розробки та впровадження його нових концептуальних засад. Розробка концепції вимагає поєднання позитивного в теоретичній, методологічній, практичній основі, раціонального, збалансованого використання засобів і методів фізичного виховання та аксіологічної значущості фізичної культури в її ціннісному аспекті.

У контексті розв’язання завдань наукового пошуку ми розглянули підходи вчених до визначення структури та компонентів дефініції «концепція». Філософський енциклопедичний словник пропонує таке тлумачення цього поняття. Концепція (від лат. conceptic) – розуміння, система, трактування будь-яких явищ, основна точка зору, ідея, провідний задум, конструктивний принцип різних видів діяльності [3]. Формування ідеї концепції – один із найбільш важливих етапів у будь-якому проектуванні нових креативних підходів для практичної їх реалізації,адже на цьому етапі визначаються та закладаються методологічні принципи,технологія

впровадження, ризики й терміни виконання. Ми здійснили пошук наявних концептуальних підходів, аналіз можливостей їхнього застосування в реалізації нашої концепції. Вважаємо, що важливим та необхідним у формуванні концепції є її відповідність таким вимогам: актуальність, фундаментальність, об'єктивність, системність, адаптивність, спрямованість на задоволення інтересів особистості. Підкреслимо, що саме на етапі формування ідеї концепції визначаються і закладаються головні вимоги щодо її практичної реалізації. Це є гарантією того, що, дотримуючись основних вимог концепції, ми реалізуємо проект (рис. 5.3).

Під актуальністю розуміємо зорієнтованість на розв'язання найбільш важливих проблем для системи фізичного виховання. Фундаментальність має формувати глибокі теоретичні знання, критичне мислення і зосереджуватися на розв'язанні проблем глобальної етики і глобальної відповідальності як принципових норм нового гуманізму. Нова парадигма освіти спрямована на формування здатності отримувати роботу та успішно її виконувати [149]. Загалом, «процес фундаменталізації являє собою: збільшення обсягу й ролі дисциплін загальнонаукового циклу; посилення зв'язків між дисциплінами навчального плану; перебудову циклу професійних дисциплін (посилення уваги до світоглядних і соціальних проблем); забезпечення формування в процесі освіти методологічної культури фахівця (методи пізнавальної, професійної, комунікативної й аксіологічної діяльності); вивчення спеціальних дисциплін, спрямованих на формування навичок володіння засобами і технологією інформаційної культури тощо [409, 413].

Системність спрямовується на системну репрезентацію навчальних знань, на їх чітку логічну структуру, на доступний систематизований характер організації знань. Педагогічні процеси та явища завжди системні. Специфіка системи не вичерпується особливостями складових елементів, а пов'язана насамперед із характером їх взаємодії між собою.

Адаптивність структурування навчального матеріалу охоплює такі характеристики як варіативність, персоналізацію, гнучкість, дозування

навчальної інформації, не лінійність інформаційних структур. При цьому зазначений принцип передбачає адаптацію навчальної інформації до інтелектуального рівня і потреб школярів. Ефективна реалізація принципу адаптивного структурування інформації досягається шляхом створення нелінійних структур розгалуженого алгоритму змісту навчальної інформації, а також завдяки врахуванню психолого-педагогічних і навчальних характеристик тих, хто навчається, їх мотиваційних психологічних настанов [413, с. 138].

Об'єктивність. Об'єктивність виключає однобічність, суб'єктивізм та упередження щодо добору та оцінювання фактів, передбачає використання таких методів та процедур, які дають змогу одержати максимально достовірне знання про предмет дослідження.

5.2.1. Компоненти концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів.

Теоретико-методологічною основою дисертаційного дослідження, на якій побудовано аналіз проблеми, з огляду на складність та багатоаспектність визначень і характеристик гендеру і статі, а також необхідність розробки концептуальних підходів до реалізації гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, стали: теоретичні та методологічні основи фізичного виховання – Л. П. Матвєєв [318, 319], Т. Ю. Круцевич, [236, 248, 251, 253]; В. О. Кашуба [181, 182, 183], Н. В. Москаленко [329, 330, 331], Б. М. Шиян [505], М. В. Дутчак [145, 146];

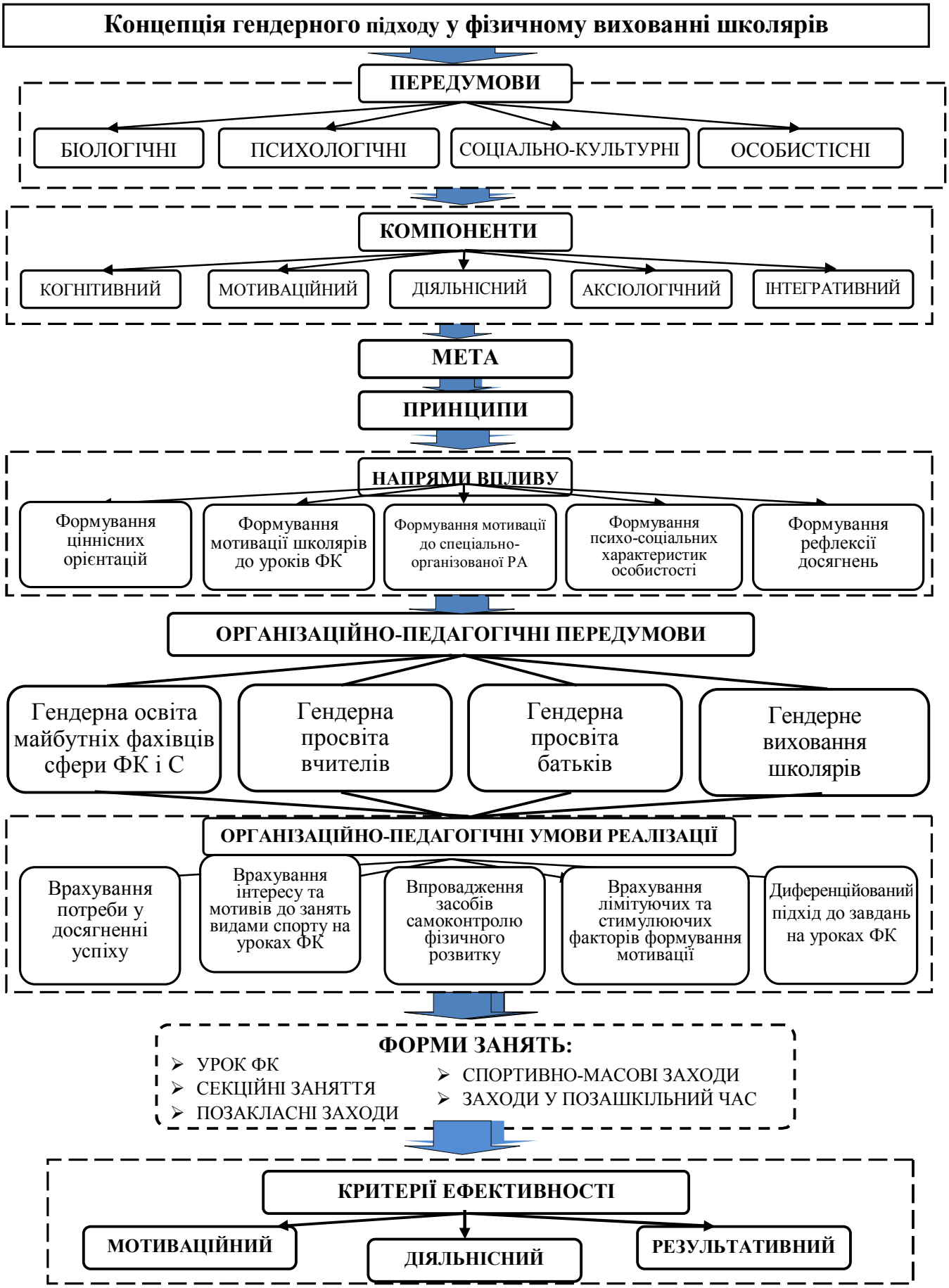

Рис. 5.1. Концепція гендерного підходу у фізичному вихованні школярів

- положення загальнонаукової методології; системний, комплексний та діяльнісний підходи; розвиток людини в онтогенезі – Б. Г. Ананьєв [16, 18], О. М. Леонтьєв [271], Л. С. Виготський [83, 84, 162];
- філософські та психологічні дослідження особистості – К. О. Альбуханова-Славська [14], І. С. Кон [212, 214], О. Г. Асмолов [24],
- загально-психологічні та соціально-психологічні дослідження діяльності та її структури – О. М. Леонтьєв [272], В. Г. Асєєв [28, 29], С. Л. Рубінштейн [406] та ін.;
- теорія мотивації А. Маслоу [317], К. Юнг [525], О. М. Леонтьев [274], Л. І. Божович [60], А. Адлер [7], Є. П. Ільїн [166, 167], С. Занюк [159];
- теорія диференційованого навчання і виховання – Б. А. Ашмарін [31], М. Я. Віленський [86], В. В. Петровський [375, 376], Л. І. Лубишева [280, 281];
- теорія гендерної ідентичності – К. Уест, Д. Зиммер, [463], Н. Л. Пушкарьова [398], О. А. Вороніна [100];
- теорія психологічної статі Дж. Байлер [545], С. Бем, 2004 [544], Л. М. Ожигова [352], Ш. Берн [54] та ін.;
- теорії гендерного підходу в освіті та вихованні (О. М. Кікінежді, Т. В. Говорун [120], Л. В. Штильова [512], Л. В. Попова [387], М. М. Куїнджі [256].

Для впровадження концептуальних положень гендерного підходу у фізичному вихованні школярів необхідним вважаємо формування теоретичних положень. Крім зазначених аксіом, доцільно акцентувати увагу на тому, що гендерний підхід у фізичному вихованні дозволяє розглядати фізичну активність учнів у контексті стилю життя та розвитку здібностей освоєння аксіологічної значущості фізичної культури. У подальших міркуваннях пропонуємо розглядати гендерний підхід у фізичному вихованні як певну структуру формування гендерного підходу у фізичному вихованні школярів на когнітивному, мотиваційно-ціннісному, діяльнісному, аксіологічному та інтегративному рівнях.

До когнітивного компоненту входить повнота й обсяг знань про фізичну культуру людини, її здоров'я, фізичну активність, здоровий спосіб життя і шляхи його дотримання. Тобто йдеться про ступінь компетентності школярів у сфері фізичної культури і спорту, розуміння її ролі у збереженні та зміцненні здоров'я та забезпеченні активного і тривалого життя. Важливими в цьому сенсі є рухова антиципація; здатність до швидкого засвоєння складно-координаційних рухів; чуттєво-емоційне переживання своєї діяльності; сміливість у виконанні поставлених рухових завдань; наполегливість, упертість у досягненні мети; створення для себе нових рухових комбінацій; висока культура рухів; комбінування та перетворення рухових дій у зв'язку з конкретною ситуацією; розробка техніко-тактичних варіантів розв'язання рухових завдань і ситуацій [318].

Мотиваційно-ціннісний компонент, за визначенням науковців, – це сукупність потреб, мотивів, інтересів, ціннісних орієнтацій, спрямованість на реалізацію професійних здібностей [497, 498]. Він розкриває позитивну мотивацію особистості, яка проявляється в сукупності стійких потреб (прагнення до самопізнання, потреба в безпеці, самовдосконаленні, творчому професійному довголітті тощо); мотивів (бути здоровим і працездатним, вести здоровий спосіб життя, застосовувати методики оздоровлення, технології, які зберігають здоров'я, тощо) [173]. Згідно із завданнями нашого дослідження він визначає значущість фізичної культури в індивідуальній ієрархії цінностей школярів та ступінь сформованості мотивації до занять фізичними вправами. Цей компонент (мотиваційно-ціннісний) містить мотиви, потреби, ціннісні орієнтації у сфері фізичної культури і спорту. Мотивація виступає рушійною силою поведінки у структурі особистості, бо мотив виконує роль внутрішнього регулятора майбутніх дій людини. Питання про мотивацію діяльності постає щоразу, коли необхідно пояснити причини вчинків людини. Будь-яку форму поведінки можна обґрунтувати як внутрішніми (психологічні властивості суб'єкта поведінки), так і зовнішніми (умови й обставини діяльності особистості) причинами [498].

Одним із головних критеріїв формування концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів ми вважаємо **діяльнісний компонент**. У процесі формування ціннісних ставлень у фізичній культурі важливу роль відіграє інтерес до діяльності, що створює стан повного занурення в діяльність, яка обумовлює оптимальний рівень збудження та сприяє виникненню внутрішньої мотивації. Ю. М. Ніколаєв (2003) виявляє загальну тенденцію, яка свідчить про те, «…що у процесі життєдіяльності індивід переходить від простих форм активності (фізкультурної рекреації, фізкультурної реабілітації) до більш складних (фізкультурної спортизації, фізкультурної освіти), від споживання (освоєння) культури – до створення різноманітних культурних цінностей у сфері фізичної культури, від індивідуальної діяльності – до соціальної» [345, с. 7-8] Отже, у дослідженнях соціологів, психологів, педагогів виразно відображена взаємозумовленість діяльності людини та її ціннісних ставлень. Сама діяльність розпочинається з мети, але потім у процесі та в результаті діяльності формується нова мета, яка в ситуації успіху може підтвердити або зміцнити ціннісні ставлення, а за невдачі – нівелювати цінності [317]. У своєму дослідженні ми також спираємося на розроблений С. Д. Рубінштейном та О. М. Леонтьєвим особистістно-діяльнісний підхід, який розкриває найважливішу особливість людини: люди та їхня психіка формуються та розвиваються у перебігу практичної діяльності. Причому «саме рух здійснює той практичний зв’язок людини з довколишнім наочним світом, який лежить в основі розвитку психічних процесів» [272, с. 225].

Аксіологічний компонент спрямовує фізичне виховання особистості на формування її ціннісних орієнтацій, рефлексії, що ґрунтується на суб’єкт-суб’єктних відносинах. Необхідність розробки концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів з аксіологічної точки зору сприятиме подоланню наявного протиріччя між біологічною статтю та гендером, створюючи умови для розкриття потенціалу та здібностей юнаків і дівчат,

максимальної їх реалізації, що потребує не тільки змін, але й нових методів впровадження.

Інтегративний компонент. У практичній площині інтегративний підхід реалізується під час вивчення окремих предметів з освітньої галузі, коли цілісність знань формується завдяки їх інтеграції на основі спільних для всіх предметів понять, застосуванню методів і форм навчання, контролю і корекції навчальних досягнень студентів та учнів, що спрямовують навчальний процес на об'єднання знань. Це ґрунтується на міждисциплінарних підходах до їх організації. Педагог В. Р. Ільченко зазначає, що інтегративний підхід в освіті – це підхід, який веде до інтеграції змісту освіти, тобто до об'єднання його елементів у цілісність [413 с. 143]. Сучасні науковці стверджують, що інтеграція в освіті виконує такі функції: освітню, виховну, розвивальну, психологічну, методологічну, організаційну. При цьому інтеграція може мати різні форми: предметно-образну, понятійну, світоглядну, діяльнісну, концептуальну тощо. Загалом інтеграція є необхідною умовою модернізації змісту освіти, сприяє формуванню цілісної системи знань, умінь та навичок вихованців, розвитку їхнього мислення, творчих можливостей. Інтегративний підхід в освіті зокрема та розвитку людини загалом покликаний на основі інтеграції окремих розвивальних аспектів отримати результат – нові системні властивості цілого – цілісну особистість [92].

Таким чином, інтегративний підхід передбачає вміння комплексного застосування знань, їх синтезу, коли перенесення ідей і методів з однієї науки в іншу лежить в основі творчого підходу до наукової, інженерної, художньої діяльності людини в сучасних умовах науково-технічного прогресу [429].

Отже, ураховуючи поєднання запропонованих структурних компонентів (когнітивний, мотиваційно-ціннісний, діяльнісний, аксіологічний, інтеграційний) та спираючись на результати нашого емпіричного дослідження, визначивши фактори, які вважаємо основними передумовами для розробки нової концепції формування гендерного підходу

в процесі фізичного виховання дітей, підлітків і молоді, визначимо його мету та завдання.

5.2.2. Мета концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів

Метою концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів є:

– формування у школярів аксіологічної значущості фізичної культури і спорту для посилення мотиваційних пріоритетів до занять руховою активністю, розвитку фізичних якостей та особистісних рис характеру, притаманних їхнім гендерним індивідуальним особливостям.

Конкретизується мета через завдання:

– гендерно-орієнтоване фізичне виховання школярів, яке за допомогою засобів фізичної культури сприяє формуванню в юнаків і дівчат особистісних рис мужності та жіночності, виявляючи індивідуальні здібності, потреби, мотиви та інтереси у сфері фізичної культури і спорту;

– забезпечення чіткого розуміння суспільно-значущих проблем у формування фізичної культури молоді, розв’язання яких можливе шляхом впровадження гендерного підходу у фізичне виховання дітей, підлітків та молоді;

– реалізація здібностей школярів у сфері фізичної культури і спорту незалежно від статі;

– створення нових умов процесу фізичного виховання відповідно до психофізіологічних особливостей, який сприяє формуванню системи особистісних цінностей (або ціннісних орієнтацій);

– урахування впливу фактору статі, який поєднує в собі біологічні й соціальні чинники, та створення оптимальних умов для розвитку фізичних якостей і підвищення рівня фізичної активності школярів.

Вихідними принципами гендерного підходу у фізичному вихованні школярів можна вважати:

1. Принцип цілісності різнобічного розвитку особистості;

2. Принцип гуманізації та демократизації. Уся фізкультурна робота будується на основі комфортності, з урахуванням бажань і настроїв дитини, при створення атмосфери підтримки, допомоги, доброзичливості;

3. Принцип диференціації та індивідуалізації;

4. Принцип обліку психофізіологічних особливостей, інтересів і статево-рольових переваг школярів

5.3. Напрями впливу концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів

5.3.1. Формування ціннісних орієнтацій школярів

На основі потреб та інтересів особистості формуються її уявлення про цінності. Цінності є фундаментом для появи й розвитку ціннісних орієнтацій особистості. У нашому дослідженні під ціннісними орієнтаціями сучасних школярів розуміємо оцінне ставлення особистості (групи) до сукупності матеріальних і духовних благ, які розглядаються як предмети (або їх властивості), цілі та засоби для задоволення потреб особистості (групи). Вони знаходять своє вираження в ідеалах, особистісному сенсі життя і проявляються в соціальній поведінці особистості (групи). Орієнтації відображають ставлення суб’єкта до умов свого буття як результат свідомого, оцінного вибору життєво значущих предметів і об’єктів.

Сукупність матеріальних і духовних благ є основою існування певних систем цінностей [371, 375].

Формування системи цінностей, становлення ціннісних орієнтацій особистості – мета й основа виховання. Для педагогів важливо, що ціннісні орієнтації особистості є її основним структурним компонентом, який

визначає особливості ставлення до навколишньої дійсності і певною мірою детермінує особливості поведінки [294, с.14].

Сучасна парадигма освіти має ґрунтуватися та будуватися на формуванні й засвоєнні цінностей фізичної культури, потенціал якої взаємо зумовлюється діяльністю людини та її ціннісними ставленнями. Одним із засобів формування індивідуальної фізичної культури школярів є фізичне виховання. Сутність самого процесу виховання полягає в залученні вихованця до цінностей вихователя, а не в інформації про цінності, не в їх вивченні і не в їх нав'язуванні. Тому фізичне виховання пропонуємо розглядати як спосіб перетворення цінностей соціуму на цінності особистості. Аналіз власних результатів дослідження та даних наукових джерел дозволяє виділити низку зовнішніх і внутрішніх факторів, які впливають на формування цінностей школярів у сфері фізичної культури та спорту (рис. 5.2).

До зовнішніх факторів належать умови життя школярів, матеріальний стан сім'ї, спосіб життя. Вони є загальним фоном, на якому функціонує система фізичного виховання школі, більшою мірою контрольована, оскільки має свої організаційні та методичні основи. Система фізичного виховання у конкретному навчальному закладі залежить від того, яке місце вона займає в загальній системі освітньо-виховного процесу. Це виявляється в дотриманні керівництвом нормативів навчальних годин, забезпечення спортивними спорудами згідно з програмно-нормативними актами та санітарно-гігієнічними нормами.

Організація процесу фізичного виховання, методика проведення занять залежить від викладацького складу школи та від його педагогічної майстерності, від формального (дотримання положень базової програми) та неформального (творчого, варіативного, інноваційного) ставлення викладачів до своєї діяльності. Внутрішні особистісні фактори, з одного боку, відображають вплив зовнішніх і можуть оцінюватися як реакція особистості у вигляді мотиву діяльності, зацікавленості, переконливості, а з другого боку,

впливають на ставлення до зовнішніх умов, тієї чи іншої форми індивідуальної відповідної реакції залежно від типу темпераменту, спрямованості особистості, рівня домагань, гендерних індивідуальних характеристик. Життєві прояви внутрішніх факторів можуть бути трансформовані в індивідуальний стиль діяльності, у спосіб життя, поведінкові реакції через цільові настанови, мотиви та цінності.

Результати проведеного нами факторного аналізу термінальних та інструментальних цінностей дозволяють твердити, що у віковому аспекті між юнаками та дівчатами існують як спільні пріоритетні ціннісні орієнтації, так і досить суттєві розбіжності, що свідчить про вікову зміну пріоритетних якостей, які можуть впливати на мотивацію школярів до занять руховою активністю та самовдосконалення.

Так, аналізуючи факторну складову термінальних та інструментальних цінностей, ми виявили, що активному життю та суспільному визнанню для віддають перевагу хлопці молодшого віку (6-ий клас). Їм важливі високий рівень домагань та сміливість у відстоюванні власної думки. З віком ціннісного значення для юнаків набуває матеріальне забезпечення та стан свого здоров’я. Свобода й самостійність, терпимість і чуйність до людей виявилися серед пріоритетів старшокласників. У юнаків від 6-го до 11-го класів простежується прагнення до самоактуалізації, спрямованої на самовдосконалення та саморозвиток особистості. Молодшим дівчатам, як і хлопцям-ровесникам, притаманне активне життя та суспільне визнання. Вони вирізняються високими запитами та непримиренністю до недоліків у собі та інших. Дівчата-підлітки цінують дружні стосунки, але водночас замислюються про щасливу родину. Старшокласниці проявляють потребу в само актуалізації, водночас мріючи про вдалий шлюб і сім’ю. З віком пріоритетними якостями для них стають освіченість і чесність.

Незважаючи на акцентовані дівчатами прагнення до свободи та самовдосконалення, в їхніх відповідях простежується вплив статево-рольових стереотипів.

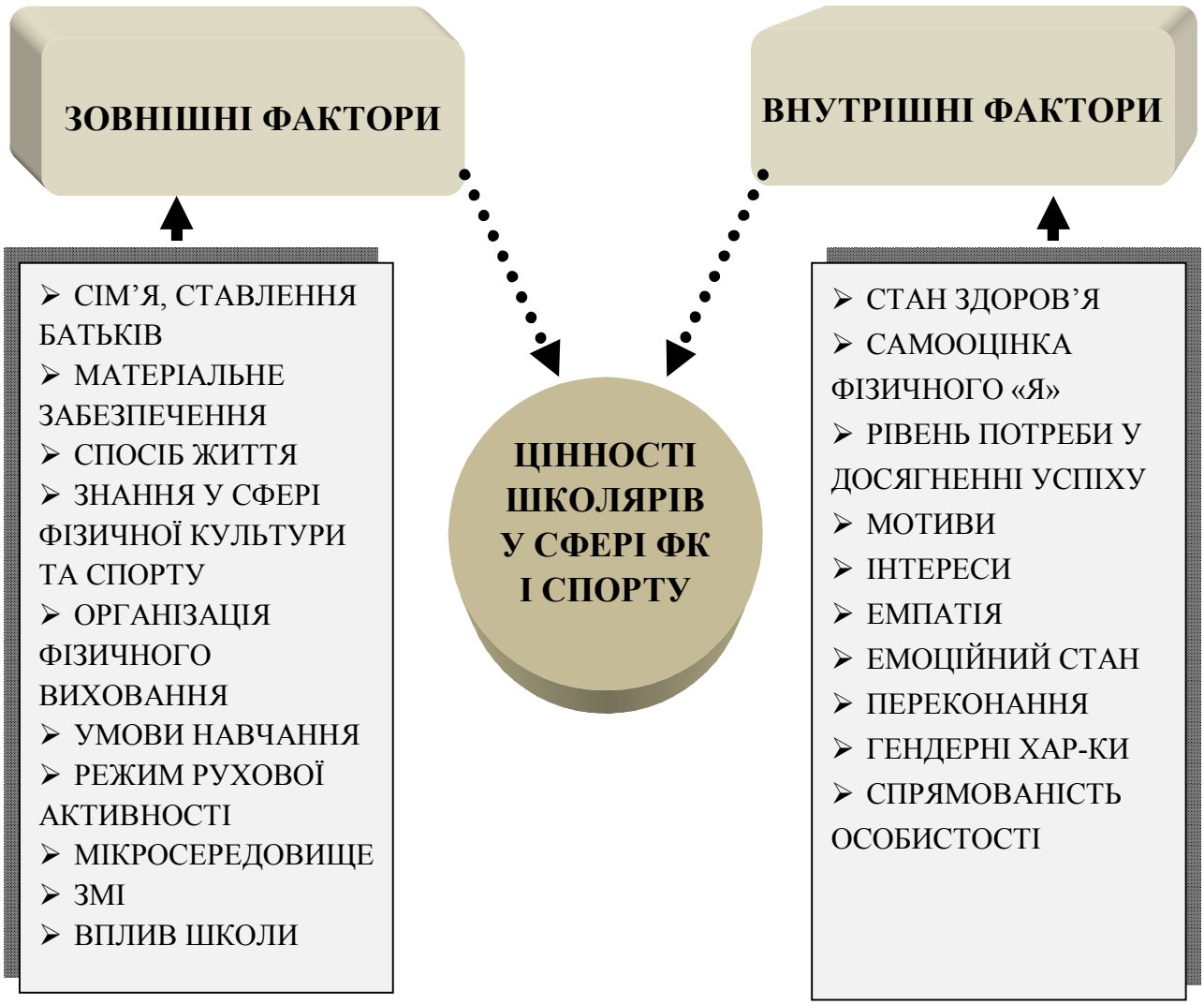

Рис. 5. 2. Фактори, які впливають на формування цінностей школярів у сфері фізичної культури та спорту

У своєму досліджені ми вивчали показники загальних ціннісних орієнтацій та особистісних характеристик школярів та їх ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури та спорту. Структура термінальних та інструментальних ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат має різний рівень диференціювання, а вміння диференціювати цінності краще сформовано у тих, хто займається спортом.

З огляду на ситуацію, яка нині склалася у сфері фізичної культури і спорту, постає гостра потреба формування ціннісного ставлення молодого покоління до свого здоров'я, здорового способу життя, систематичної

рухової активності через фізичну культуру, тобто вдосконалення своїх природних задатків для реалізації в соціумі, що примножить не тільки особисті надбання у фізичній тілесності та результатах соціальної активності, а буде певним внеском у розвиток загальної культури суспільства.

З'ясовуючи ціннісні якості, які в уявленнях школярів уособлюють фізичну культуру, ми розробили моделі індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат у різні вікові періоди. Нами встановлено, що уявлення школярів, які не займаються спортом, про якості, які характеризують фізично культурну людину, передусім стосуються саме спортивної діяльності. Більш гармонійно характеризують пріоритетні якості індивідуальної фізичної культури людини юнаки, які займаються спортом.

Пріоритетними якостями фізично культурної особистості юнаки у своїй більшості визначили ту людину, яка володіє фізичними навичками в різних видах спорту та досягла і підтримує свій рівень фізичного здоров'я. Дівчата вважають, що тільки дотримання здорового способу життя може відрізняти фізично культурну людину від інших. Також їм притаманна відповідь про досягнення гармонійності фізичного і духовного розвитку. На жаль, регулярні заняття фізичними вправами самостійно за рейтингом розташовано на останніх місцях як у юнаків, так і в дівчат. Тому можемо констатувати факт недостатньої сформованості сутності понять «фізична культура» і «спорт» у школярів обох статей.

Вищезазначене дозволяє дійти висновку про низький рівень неспеціальної фізкультурної освіти, яку вони мали одержати в загальноосвітній школі при опануванні навчального предмета «Фізична культура». Уявлення учнів у цій сфері базуються переважно на практичному досвіді і меншою мірою – на теоретичних знаннях. Цей факт підтверджується і відмінностями у способі життя, захопленнях та індивідуальних цінностях тих учнів, які займаються та не займаються спортом.

Отже, можна стверджувати, що біологічний та психологічний складники не можна розглядати окремо. Вони є взаємозумовленими, а

значить, існує певна взаємодія соціально-психологічних детермінант особистості з біологічними, що формує гендерні індивідуальні характеристики юнаків та дівчат.

Таким чином, необхідним складником процесу формування цінностей фізичної культури у фізичному вихованні є врахування індивідуальних гендерних особливостей юнаків і дівчат. Застосовуючи при цьому різноманітні прийоми та засоби, необхідно акцентувати увагу на взаємозумовленості аксіологічного потенціалу фізичної культури та фактора статі в змістовній частині фізичного виховання школярів.

5.3.2. Формування мотивації школярів до уроків ФК

Одним із напрямів концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів є формування мотивації школярів до занять фізичною культурою і спортом. Фахівці фізкультурно-спортивної науки не одне десятиліття займаються вивченням потреб, мотивів та інтересів у сфері фізичної культури різних груп населення. Однак у контексті нашого дослідження ці поняття мусять розглядатися як складники системи ціннісних орієнтацій особистості, які детермінують формування фізичної культури людини й соціуму. Науковці стверджують, що ціннісна орієнтація є утворенням із складною структурою, яка взаємодіє із низкою психологічних дефініцій, зокрема з «потребами», «мотивами», «інтересами» як рушійними силами соціальної поведінки людини. Мотиваційна сфера завжди складається із ряду спонукань: ціннісних орієнтацій, потреб, мотивів, цілей та інтересів. Ці спонукання відіграють різну роль у загальній картині мотивації на різних етапах вікового розвитку, набуваючи то більшого, то меншого значення [47]. Важливість формування всіх сторін мотиваційної сфери продиктована тим, що вони тільки у взаємозв’язку та єдності реалізують функції мотивації: потреба, як правило, виконує спонукальну функцію, мета – керівну й організаційну, а мотив – сенсотворчу [29, 510].

Специфіка фізичного виховання полягає в тому, що усвідомлена інформація стає мотивованим спонуканням до виконання фізичних вправ, використання природних чинників і формування такого способу життя, який сприятиме досягненню особистісних і суспільних цілей. Критерієм ефективності цього процесу повинен бути рівень здоров'я дітей і підлітків, рівень працездатності і соціальної дієздатності (Круцевич Т. Ю., 1999). Однією з важливих педагогічних проблем сучасної науки є виявлення мотивів, які слугують стимулом до занять фізичною культурою і спортом. Знаючи мотиви школярів, можна впливати на формування їхньої індивідуальної фізичної культури.

Нині маємо констатувати факт негативної динаміки ставлення школярів до уроків фізичної культури. Зацікавленість заняттями у хлопців 5-го класу становить 100%, 6-го – 78,2%, 7-го та 8-го – 54%. Старшокласники виявляють дуже низьку зацікавленість уроками фізичної культури, але відсоток тих, хто займається фізкультурно-спортивною діяльністю в позанавчальний час, навпаки, зростає. Це свідчить про наявність у школярів потреби фізичного вдосконалення. Але юнаки не вважають, що це можливо зробити на уроках фізичною культурою, тому обирають заняття різними видами спорту в позашкільних закладах.

Кількість дівчат, задоволених уроками фізичної культури, набагато нижча, ніж хлопців. 42-43% учениць 5-го та 6-го класів подобаються такі уроки. Тільки 33% та 28% учениць 7-го та 8-го класів отримують задоволення від занять фізичною культурою. За даними нашого анкетування, дуже небагатьом старшокласницям подобаються шкільні заняття фізичною культурою.

У результатами анкетування були виявлені гендерні відмінності в мотивах, які спонукають учнів відвідувати уроки фізичної культури. Якщо у 5-му та 6-му класах хлопцям подобаються уроки фізичної культури, де вони бажають виховувати вольові якості, підвищувати свою фізичну підготовленість та рухову активність (100 % хлопців), то у 7-му та 8-му

класах зростає кількість відповідей «щоб не мати заборгованості з предмету». При цьому хлопці розглядають необхідність відвідання уроків фізичної культури для розвитку фізичних якостей, а дівчата – для поліпшення фігури. Слід зауважити, що незважаючи на значущість фізичного виховання в процесі гармонійного розвитку особистості в шкільній практиці урок фізичної культури вважається, на жаль, другорядним. Причин є кілька, але одна з головних – відсутність спрямованості на психологічні компоненти розвитку особистості. Мало хто з педагогів зауважує, що на активність школярів, їхнє ставлення до фізкультурно-оздоровчої діяльності істотно впливає соціальна стать. Тож урахування гендерних особливостей школярів при плануванні занять фізичною культурою збільшує шанс на формування мотивації до занять фізкультурно-спортивною діяльністю.

З'ясовуючи мотивацію школярів різних вікових груп у сфері фізичного виховання, ми виявили спонукання юнаків і дівчат, якими вони керуються у своїх вчинках і бажаннях у процесі навчальної і позакласної діяльності.

Під час групування мотивів відвідання уроків фізичної культури, які обрали респонденти, ми встановили мотиваційні пріоритети до занять фізичною культурою юнаків і дівчат, які спрямовані на вдосконалення зовнішнього вигляду та фігури. Їхні бажання займатися фізичною культурою і спортом більшою мірою пов'язані з мотивацією вдосконалення форм тіла. Починаючи заняття спортом у віці 15-17 років, юнаки спрямовують свою діяльність не на високий спортивний результат, а переважно на оздоровлення організму та вдосконалення фігури. При зростанні та фізіологічній перебудові організму у підлітків може виникнути почуття тривоги, заниження самооцінки. І це не випадково, бо в період статевого дозрівання відбувається інтенсивний ріст, збільшується обмін речовин, посилюють роботу залози внутрішньої секреції.

У зв'язку з цим виникає нагальна потреба шукати нові креативні підходи у фізичному вихованні для формування ціннісних орієнтацій фізичної культури, одним із яких може бути гендерний підхід з урахуванням

як фізіологічних і морфо-функціональних особливостей дітей різної статі, так і психологічних відмінностей юнаків і дівчат.

Отже, важливою умовою концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів є виокремлення в моделі гендерного підходу особистісного фактору, який визначає формування аксіологічної цінності фізичної культури з метою розвитку фізичних якостей та особистісних рис характеру, притаманним їх гендерним ознакам.

5.3.3. Формування мотивації до спеціально-організованої рухової активності

У центрі уваги Стратегії в галузі фізичної активності для Європейського регіону, ВООЗ на 2016-2025 перебуває фізична активність, як один із провідних чинників здоров'я і благополуччя людей, особливо щодо тягаря неінфекційних захворювань, пов'язаних із недостатнім рівнем фізичної активності та малорухливим способом життя. Її мета – охопити всі форми фізичної активності на всіх етапах життя.

У своєму досліджені ми вже згадували проблеми фізичного виховання в Україні, як-от: низький рівень здоров'я учнів, відсутність фізіологічно обґрунтованого навантаження на уроках фізичної культури, недосконалість розробки чинних програм з предмету «Фізична культура» щодо її диференційованого підходу до учнів різної статі, недостатнє використання методів контролю та самоконтролю рівня фізичної підготовленості учнів як основи для формування їх індивідуальної фізичної культури.

Рухова активність є складником здорового способу життя, а її роль, особливо в дитячому і підлітковому віці, дуже важлива. Вона позитивно впливає на повноцінний віковий розвиток дитини, є сферою проведення «здорового відпочинку», профілактикою шкідливих звичок і негативних змін у сучасному способі життя школярів. У шкільному віці спеціально організована фізкультурна активність може здійснюватися як обов'язкова,

регламентована програмами (фізичної культури) фізичного виховання у школі, так і добровільна – у вільний від навчання час у вигляді організованих або самостійних занять [249].

Рухова активність задовольняє біологічні, соціальні та особистісні потреби школярів. У педагогічній роботі заняття фізичними вправами, як і будь-яка інша активна рухова діяльність, далеко не завжди використовується як рівноправний виховний засіб порівняно з іншими засобами виховання і розвитку дітей [372].

Рухова активність більшості школярів українських шкіл не відповідає фізіологічним нормам, які забезпечують належний рівень фізичного стану дітей і підлітків, що зумовлює необхідність оновлення сучасної неспеціальної фізкультурної освіти, створення здоров'язбережувального освітнього середовища і розробки мотиваційних засобів залучення учнів до систематичних занять фізичними вправами [252, 253].

На думку Е. С. Вільчковського, дослідження в онтогенезі формування рухової функції – одна з важливіших проблем педагогічної науки [87]. Тож пізнання вікових закономірностей розвитку рухової функції дитини і розробка ефективних засобів і методів її формування будуть сприяти оптимізації педагогічних впливів, спрямованих на зміцнення здоров'я і всебічне фізичне вдосконалення дітей. Професор Н. В. Москаленко вказала на ряд особливостей рухової активності та фізичного стану учнів. Зокрема, вона зауважила, що рівень рухової активності в більшості дітей низький. У шість років на базовий, сидячий та малий рівні рухової активності дітей припадає 88,3 % часу, у 7 років – 91,6 % часу, на середній і високий – 11,7 % та 8,4 %, відповідно; показники соматичного здоров'я в більшості хлопчиків 7 років – 87,0 %, 8 років – 61,5 %, 9 років – 44,8 %; у дівчат – 83,8 %, 57,1 %, 31,3 %, відповідно, у 2007 р. мають рівень, нижчий від середнього. Порівняльний аналіз рівня фізичної підготовленості протягом п'яти років свідчить, що показники фізичної підготовленості мають аналогічні відмінності. Найбільше відстають витривалість, сила м'язів черевного преса,

сила м’язів рук; відсоткове співвідношення рівнів фізичної підготовленості з рівнями фізичного здоров’я показало певну позитивну тенденцію: чим вищий рівень фізичної підготовленості, тим краще фізичне здоров’я [332].

Розвиток рухової функції людини ґрунтується на генетично детермінованій основі при дії зовнішніх, у тому числі і педагогічних факторів (В. К. Бальсевич, 1988, 1996; О. М. Худолій, 2010). Учені встановили фактори, які впливають на рухову активність у дітей та підлітків. Серед них виокремлено біологічні, соціально-культурні, психологічні та фактори зовнішнього середовища [249]. Регламент навчання у школі, витрати часу на виконання домашніх завдань з інших предметів, Інтернет, комп’ютерні ігри гальмують природну потребу дітей у руховій активності, низький рівень якої призводить до гіподинамії. Її результатом, за висновками науковців, є: зниження інтенсивності обміну речовин, погіршення кровопостачання організму киснем, виникнення кисневого голодування, порушення регуляторної функції центральної нервової системи щодо всіх органів і систем організму, зміни в руховому апараті, ослаблення серцевого м’яза, збільшення частоти серцевих скорочень, зменшення стійкості організму до збудників інфекційних захворювань, погіршення уваги та пам’яті [462].

Рівень рухової активності у шкільному віці значною мірою зумовлений не віковою потребою в ній (кінезофілією), а організацією фізичного виховання у школі, залученням дітей до організованих та самостійних занять у позаурочний час [249]. Спонукання школярів до рухової активності дещо відрізняється від рівня потреб, мотивів, мети та інтересу. Психологи вказують на наявність двох різні впливів на мотивацію дитини. Під впливом одних мотивів розкриваються ідеали, мета, яку, за задумом дорослого, необхідно сформувати, потім ці норми перетворюються із зовнішніх на внутрішні та сприймаються самою дитиною. Інший шлях – організація дорослими різних видів діяльності дитини для формування її мотивів, що сприяє актуалізації спонукань дитини, їх багаторазове та систематичне

підкріплення, завдяки чому тлумачаться дитиною як власне бажання і включаються в її мотиваційну сферу [47].

Для визначення соціальних та особистісних потреб школярів у руховій активності ми визначали відмінності у мотивах юнаків і дівчат різних вікових груп, які спонукають їх до занять руховою активністю.

Перше місце у молодших юнаків займає вплив сімейного виховання – поради батьків. Далі цей показник поступово знижується, що пояснюється формуванням у підлітків прагненням до самостійності. Тому з віком на них більше впливає мікросередовище – поради друзів та ЗМІ. У старшокласників визначено більш свідомий вибір – знання про користь занять фізичними вправами. На жаль, вчитель фізичної культури впливає на формування інтересу до рухової активності тільки у дівчат молодшої вікової групи. З віком у них спонукання змінюються. Уже у старших класах чинником, який спонукає дівчат до рухової активності, виявляється внутрішній фактор – «знання про користь занять фізичними вправами», який залежить від освітнього рівня учнів. Прикметно, що його вплив зростає з віком.

Аналізуючи рівень рухової активності юнаків і дівчат різних вікових груп, ми виявили певну тенденцію до зниження рухової активності учнів у певні вікові періоди навчання у школі. Якщо у 5-му класі займаються фізкультурно-спортивною діяльністю 98 % хлопців, то у 8-му класі їх залишається 26,6 %. До активної рухової активності вдаються 75 % п’ятикласниць, відвідуючи різноманітні заняття в позаурочний час, але в 7-му класі їх залишається тільки 33 %. Для уточнення факторів, які впливають на формування мотивації школярів до рухової активності, ми порушили питання про причини, що заважають їм займатися фізичною культурою і спортом. Серед головних було названо такі:

– брак вільного часу,
– неспроможність батьків оплачувати спортивні заняття,
– відсутність цікавих спортивно-оздоровчих груп,
– відсутність друзів, з якими можна відвідувати тренування.

Вивчення факторів, які впливають на мотивацію школярів до занять руховою активністю, та причин, які заважають реалізувати бажання зайнятися спортом, дозволило зробити певні висновки та виділити структуру позитивних і негативних чинників формування мотивації до занять руховою активністю. Слід зазначити, що особистість учителя фізичної культури, на жаль, належним чином не впливає на формування мотиваційних пріоритетів школярів. Загалом же незадоволеність учнів процесом фізичного виховання сьогодні – одна з актуальних проблем суспільства, розв'язання якої потребує нових концептуальних підходів у фізичному вихованні.

Дослідники сфери фізичної культури і спорту стверджують, що першу інформацію про користь здорового способу життя діти отримують від батьків. У дошкільному та молодшому шкільному віці авторитет дорослих дуже великий. Вказівки батьків діти сприймають як догму, у всьому прагнучи їх наслідувати, у тому числі й дотримуватися гігієнічних норм, поділяти ставитися до шкідливих звичок та рухової активності [368, 369]. Тому ми вважаємо позитивним фактором авторитет батьків та вплив сім'ї на мотивацію дитини до занять руховою активністю.

Практика фізичного виховання здавна була і залишається найголовнішим процесом спрямованого функціонування фізичної культури в суспільстві (Л. П. Матвєєв, 2003). У поєднанні зі специфічними завданнями в процесі фізичного виховання розв'язуються завдання соціального формування особистості. Ці завдання висуваються суспільством перед усією соціальною системою виховання як особливо значущі. Водночас багатогранне формування особистості забезпечується не тільки в процесі фізичного виховання. Тож повністю вирішити проблему соціального розвитку особистості без органічного поєднання фізичного виховання з іншими видами виховання неможливо

Для забезпечення високого рівня рухової активності учнів на уроках фізичної культури необхідно дотримуватися таких вимог до її організації:

– диференціація фізичного навантаження на уроках фізичної культури

відповідно до вікових та індивідуальних функціональних можливостей організму юнаків і дівчат;

– обов'язковий постійний контроль за станом здоров'я та особливостей розвитку дитини;
– організація характеру й режиму навчальних занять з урахуванням динаміки розумової працездатності (як відображення функціонального стану організму дитини) протягом навчального дня;
– суворий контроль фізіолого-гігієнічних умов навчального процесу (повітряно-температурного режиму, освітленості спортивної зали тощо);
– створення сприятливої психологічної атмосфери, позитивного емоційного фону під час навчальної діяльності.

Перелічене, звичайно, не вичерпує всіх вимог, які повинен враховувати вчитель фізичної культури під час побудови навчального-виховного процесу з фізичного виховання, оскільки вибір рухової активності для юнаків і дівчат вимагає особливої уваги у визначенні змісту уроків і їх взаємозв'язку з урахуванням віку, статі, морфо-функціональних особливостей організму та гендерних індивідуальних характеристик.

5.3.4. Формування психосоціальних характеристик особистості

Процес становлення особистості завжди дуже складний, багатофакторний і суперечливий. Він включає в себе безліч компонентів, взаємин, мотивів. Це тривалий процес, який завжди пов'язаний із конкретними умовами, в яких існує людина, з особливостями її спілкування, пізнання і діяльності. При цьому дуже важливо, яку роль в цьому процесі відіграє сама людина. Адже для успішного свого існування вона має бути суб'єктом свого життєвого конструювання. Ні для кого не секрет, що людина – соціальна істота. Отже, від того, яким чином вона навчиться взаємодіяти з іншими, буде залежати те, наскільки успішним буде її життєвий шлях

загалом. Особистісні якості, що розвиваються у людини в онтогенезі, проявляються лише у взаємодії з соціумом [390].

Акцентування ролі особистості в процесі гендерного розвитку під впливом соціальних і психологічних чинників виявляється у використанні поняття «розвиток». Психологи зазначають, що у психологічних, педагогічних і соціологічних дослідженнях термін «розвиток» уживається поряд із термінами «формування», «становлення» та «соціалізація» [127, 445]. Розвиток людини, як правило, відбувається в умовах суспільства і нерозривно пов'язаний із розвивальними впливами оточення. Соціальна зумовленість психічного розвитку дитини знаходить відображення в понятті «формування». У формуванні можна виділити вплив керованих та випадкових, некерованих факторів. Поняття «становлення» підкреслює процес набуття нових ознак та форм психіки у процесі розвитку. Можна говорити, наприклад, про становлення характеру людини, тобто коли йдеться про розвиток певної якості особистості.

Розвиток, на думку науковців, – це специфічний процес зміни, результатом якого є виникнення чогось нового, поступальний процес сходження від нижчого до вищого, від простого до складного [127].

Вихідним до розуміння природи психічного розвитку є співвідношення в людині природного і соціального, вродженого й набутого. Природна основа, обумовлена генотипом, виступає передумовою, своєрідним фундаментом, на якому, при визначальному впливі соціального середовища, виникають психічні новоутворення [445].

Психосоціальний розвиток Л. Анциферова трактує як нарощування особистістю можливостей духовно переживати, культурно діяти і самореалізуватися під впливом організаційного соціуму, який залежить від ментального досвіду і вмотивованості життя, активізує внутрішній розвиток і визначає індивідуальне зростання потенціалу особистості [128].

Особливої уваги заслуговує висловлювання Г. Костюк з приводу того, що особистість не є пасивним продуктом взаємодії спадковості й середовища

– її розвиток залежить від того, що вона робить у конкретних життєвих умовах [222]. Спираючись на аналіз сучасних наукових концепцій соціально-психологічної адаптації особистості (А. Н. Жмиріков, 1989), соціальної адаптації (А. А. Реан, 1995), соціально-психологічної адаптації (А. А. Налчаджан, 2003), ми тлумачимо психосоціальну адаптацію особистості як багаторівневий процес взаємодії людини та довкілля за допомогою збалансованих якостей людини, зумовлених соціальною адаптацією розвитку [325]. Ці якості особистості визначаються психологічними, фізичними, ціннісними та потребово-мотиваційними особливостями розвитку дитини в контексті діяльнісно-ціннісних орієнтацій і тому набувають статусу психосоціальних якостей та характеристик особистості.

Ураховуючи результати нашого дослідження, слід зауважити, що особливість фізичного виховання полягає в тому, що головні умови онтогенезу психіки людини та її фізичного розвитку при залученні до цінностей фізичної культури мають бути єдиним процесом, а взаємодія цих умов здійснюватися завдяки власній активності індивіда.

Вивчення проблем формування ціннісних орієнтацій фізичному вихованні школярів дозволило нам визначити суперечності між об’єктивною соціальною й особистісною значущістю даного підходу та відсутністю науково-обґрунтованих умов його реалізації в закладах середньої загальної освіти.

З точки зору ціннісного підходу до вивчення особливостей формування свідомості особистості всі явища дійсності (включно із вчинками людей) можуть бути представлені у вигляді набору цінностей, що виражає суб’єктивну оцінку індивідом цих явищ з позиції їх необхідності при задоволенні його потреб і інтересів. Тому одним із завдань нашого дослідження було вивчення ціннісних орієнтацій школярів як узагальненого показника особливостей їхньої життєвої позиції, спрямованості прагнень і домагань та характеру активності. У результаті ми розробили *моделі*

психосоціальних характеристик особистості школярів різних вікових груп. Нами з'ясовано, що модель «ідеалу» психосоціальних характеристик особистості у хлопців і дівчат 11-13 років виявилась досить жорстокою, сильною й агресивною. Для них вміння досягати мети будь-яким шляхом, фізична сила та безкомпромісність стали пріоритетними. Проте слід констатувати, що модель психосоціальних характеристик дівчат даної вікової групи виявилася більш упевненою та сильною, ніж у хлопців.

У 14-15 років ціннісного значення для дівчат набуває жіноча риса характеру – «лагідність», яка певним чином нівелює жорсткість та безкомпромісність. Для юнаків важливою стає поведінка на людях та зовнішній вигляд. Тому сформульований С. Рубінштейном принцип єдності психіки і діяльності має велике значення для розуміння концепції «Я–особистості», засвоєння нею статевих ролей та їх прояв чи вдосконалення під час взаємодії з соціумом. Підтвердженням цього є зміна психосоціальних характеристик школярів із віком. Наприклад, у вищезазначених моделях ціннісних орієнтацій школярів простежується змінне ставлення до фізичної сили. Якщо з 5-го до 8-го класу «фізична сила» входить до першої п'ятірки пріоритетних цінностей юнаків, то з віком її рейтинг знижується, а от інтерес до власної зовнішності зростає.

Підбиваючи підсумки, слід зауважити, що дослідження гендерних особливостей та відмінностей у сфері фізичної культури і спорту є підґрунтям для систематизації даних щодо гендерного підходу у фізичному вихованні, для визначенню факторів, які лімітують і стимулюють формування індивідуальної фізичної культури школярів з різними ознаками психологічної статі. Отримані результати дозволяють стверджувати, що для формування певної стратегії залучення учнівської молоді до систематичних занять фізичною культурою, вивчаючи її потреби, інтереси, мотиви, ціннісні орієнтації у сфері фізичної культури, ставлення до рухової активності, не можна орієнтуватися тільки на один із показників біологічної чи психосоціальної системи: необхідно враховувати весь комплекс

біосоціальних ознак особистості, впроваджуючи гендерний підхід у процес шкільного фізичного виховання.

5.3.5. Формування рефлексії досягнень у школярів

Це поняття вперше почали використовувати у вітчизняній науці у 30-40-х роках минулого століття. Поняття рефлексії виникло у філософії і означало процес роздумів індивіда про те, що відбувається в його свідомості. Рефлексія визначається як форма теоретичної діяльності суспільно розвиненої людини, спрямована на осмислення власних дій та їх законів, діяльність самопізнання, яка розвиває духовний світ.

Аналіз досліджень, присвячених проблемі та сутності рефлексії, дозволяє констатувати відсутність єдиного вичерпного розуміння цього феномену. У соціальній психології під рефлексією розуміють усвідомлення індивідом, як інші знають та розуміють його, його особистісні особливості, емоційні реакції, когнітивні уявлення. Рефлексія в освіті – процес усвідомлення суб’єктом власної навчальної діяльності. Ми будемо тлумачити рефлексію як «дослідження діяльності, яка відбулася, з метою фіксації її результатів та підвищення її ефективності в подальшому» [348].

Потреба в досягненнях є складником потребово-мотиваційної структури особистості школяра. За даними Ю. М. Орлова, потреба в досягненні виникає внаслідок невідповідності реального рівня досягнень з очікуваним рівнем виконання чи досягнення, перевищуючи досягнуте (Ю. М. Орлов, 1976). Вона виявляється як постановка далекої мети, так і прагнення до змагання із самим собою та досягненні більш вагомих результатів. Науковці доводять взаємообумовленість потреби в руховій активності, потреби в досягненні успіху з саморозвитком, самоствердженням, самоповагою та психосоціальними характеристиками особистості [325]. Осмислюючи власні духовні процеси, особистість нерідко критично оцінює негативні сторони свого внутрішнього світу. І саме це робить особистість

здатною до самовдосконалення [102]. Тому рефлексія є одним із важливих чинників саморозвитку особистості взагалі. Її трактують як «здатність займатися самоаналізом, тобто здатність до критичного переосмислення власного досвіду» [384, с. 4]. Рефлексія притаманна тільки людині. Вона функціонує як аналіз суб'єктом власного психічного стану і спрямована на його самовдосконалення, є «ключовим моментом розвитку особистості» [460, с. 22].

Рефлексія сприяє свідомому виконанню будь-якої діяльності. Учені виділяють три сфери реалізації рефлексивних процесів:

а) сфера реалізації діяльності та мислення, яка вимагає рефлексії основ дій;

б) рефлексія як розуміння сенсу міжособистісного спілкування;

в) сфера самосвідомості, де рефлексія забезпечує розрізнення «Я» – не «Я» [348].

Науковці Л. В. Бондар та Н. Г. Ісхакова стверджують, що рефлексивна функція виникає та реалізується в будь-якій діяльності, коли з'являються труднощі. При цьому рефлексія використовується для виявлення причин та пошуку шляхів розв'язання складних ситуацій Рефлексія слугує вдосконаленню різних видів діяльності, які можуть контролюватися свідомістю школярів [599].

З огляду на тематику нашого дослідження ми намагалися вивчити взаємозумовленість сфери реалізації діяльності школярів та сфери самооцінки та самосвідомості юнаків і дівчат в процесі формування у них рівня потреби в досягненні успіху. Рефлексія є одним із показників, що лежать в основі мотивації діяльності.

Завищена або неадекватна оцінка свого стану може бути фактором, який лімітує самовдосконалення засобами фізичного виховання. У зв'язку з цим виникає потреба подальшого визначення самооцінки фізичного розвитку юнаків і дівчат

Самооцінка фізичного розвитку та стану здоров'я є суб'єктивним показником, але ґрунтується на об'єктивних показниках фізичної підготовленості та захворюваності. Від самооцінки особистості залежить формування рівня потреби в досягненнях. Визначаючи загальний рівень самооцінки фізичного розвитку школярів різних вікових груп, ми вивчили окремі характеристики особистості юнаків і дівчат, які мають для них певну цінність. Переоцінку фізичних якостей та рис характеру нами трактувалася як прагнення підлітків мати в собі ті чи інші якості та риси характеру. Тобто переоцінені якості, на нашу думку, можуть мати цінність для юнаків і дівчат.

Найбільш цікавим виявився факт завищеної самооцінки юнаками наступних параметрів: «стрункість тіла», «координація рухів», «глобальне фізичне «Я», «самооцінка». Для дівчат «стрункість тіла» та «глобальне фізичне «Я» можуть бути значущими цінностями, бо з віком самооцінка цих якостей зростає. Також у них виявлена тенденція до зменшення фізичної активності, спортивних здібностей, сили та витривалості.

У результаті кластерного аналізу самооцінки фізичного розвитку юнаків ідівчат, ми виявили серед загальної кількості школярів кілька груп, у яких по-різному проявляється самооцінка та пріоритетність потреб і вдосконалення.

Перша група поєднала юнаків і дівчат, у яких *занижена самооцінка зовнішнього вигляду та подана об'єктивна оцінка своїх фізичних можливостей*, тобто бажання займатися спортом та вдосконалювати спортивні здібності вони ставлять вище, ніж удосконалення власної зовнішності. Юнаків у цій групі виявилося на 10 % більше, ніж дівчат.

До другої групи було віднесено майже 50 % респондентів із *завищеною оцінкою власних фізичних можливостей та зовнішніх даних.* Для них однаково важливими стали і підтримання іміджу та зовнішнього вигляду, і вдосконалення свого фізичного «Я». Юнаків у цій групі виявилося на 20 %, більше ніж дівчат.

Третя група поєднала школярів, які *не мають бажання ні займатися спортом, ні стежити за своїм зовнішнім виглядом.* У цій групі дівчат на 10 % більше, ніж юнаків.

У четверту групу було виокремлено учнів із *заниженою оцінкою власних фізичних здібностей та дещо завищеною оцінкою зовнішнього вигляду.* Дівчат у ній виявилося на 46,6 % більше, ніж юнаків.

Ураховуючи дані щодо самооцінки школярів фізичного «Я», зовнішності та рівня фізичної підготовленості, з метою визначення у школярів вміння проводити власну рефлексію, ми розглядали їхній рівень потреби в досягненні успіху.

У результаті нами встановлено, що рівень потреб у досягненні серед старших юнаків стає вищим, ніж серед дівчат. При вивченні вікових особливостей потреби в досягненнях школярів з'ясовано, що з віком дівчат із низьким рівнем потреб у досягненні стає більше, юнаків – менше. Низький рівень потреб у досягненні мають здебільшого юнаки і дівчата, які не займаються спортом.

Отже, для реалізації процесу формування у школярів потреби у фізичному самовдосконаленні та саморозвитку їм необхідно проводити як формальну, так і змістову рефлексію власних дій, а це передбачає цілий комплекс умінь:

- здійснювати контроль власної рухової активності;
- контролювати виконання фізичних вправ під час самостійної роботи чи на заняттях фізичною культурою у школі;
- визначати послідовність етапів самовдосконалення, спираючись на рефлексію минулої діяльності;
- перетворювати самоаналіз тих дій, що відбулися, та аналізувати нові залежно від мети та умов.

Рефлексивні процеси – невіддільна частина навчальної діяльності школярів. Тому рефлексивні вміння юнаків і дівчат необхідно цілеспрямовано формувати. Форми освітньої рефлексії можуть бути

різноманітними: графічне зображення змін, які відбулися, усне обговорення, анкетування, поетапна фіксація дій. Завдання викладача – створити умови, за яких в учнів виникала б потреба у зворотному зв'язку, бажання аналізувати свою діяльність та діяльність інших членів групи.

Рефлексія у сфері фізичної культури і спорту відіграє важливе значення для розвитку особистості школярів різних вікових груп. Вона створює цілісне уявлення юнаків і дівчат про цілі, зміст, форми та засоби фізичного виховання, що дозволяє критично поставитись до себе та своєї діяльності у минулому, теперішньому та майбутньому часі, та виступає одним із складників потребово-мотиваційної структури особистості.

5.4. Організаційно-педагогічні передумови гендерного підходу у фізичному вихованні школярів.

5.4.1. Гендерна освіта майбутніх фахівців сфери ФК і С

Рухова активність має велике значення у формуванні здорового способу життя, духовного та фізичного розвитку учнів. Активні заняття фізичними вправами зміцнюють здоров'я, підвищують нервово-психічну стійкість до емоційних стресів, підтримують фізичну і розумову працездатність школярів протягом усього навчання. Першим важливим компонентом фізичного виховання, що дозволить ефективно розвивати організм, є мотивація. Залучаючи юнаків і дівчат до аксіологічної цінності фізичної культури, потрібно застосовувати креативні, нові методи, котрі спроможні сприяти інтересу і зацікавленості учнів різних вікових груп, адже саме це і є головним складником мотивації.

Українська дослідниця гендерних питань О. М. Кікінежді наголошує на тому, що **г**ендерний підхід у фізичному вихованні школярів - це методологічним інструментом аналізу і проектування особистісних змін дитини, який ґрунтується на врахуванні «фактора статі» у змісті освіти та

характері міжособистісної взаємодії вчитель – дитячий колектив, викладач – студентська група» [187, 188]. Статеві розбіжності завжди спричиняють дискусії вчених про те, чи зумовлені вони тиском генетичних програм, а чи визначаються соціально-культурним тиском.

Проблема впровадження гендерного підходу в систему сучасної освіти, зокрема у фізичному вихованні школярів різних вікових груп, є на сьогодні не достатньо розробленою. Принципово важливим при її розв'язанні є зосередження на складовій організаційно-педагогічних передумов гендерного підходу у фізичному вихованні. Фахівці у сфері гендеру переконані, що без гендерно-обґрунтованого розуміння вчителями того, що у фізичне виховання школярів необхідно впроваджувати не тільки біологічний підхід, а й гендерний, який припускає, що різниця в поведінці, сприйнятті ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат визначається як фізіологічними особливостями, так і соціалізаційними механізмами, формування гендерної компетентності у сфері фізичної культури буде фрагментарним [249].

У зв'язку з вищевказаним. підготовленість майбутніх учителів фізичної культури до професійної діяльності з урахуванням відповідних компетентностей щодо впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів – це результат підготовки та навчання студентів, сукупність спеціальних знань, умінь і відповідних навичок, що в поєднанні з особистісними і професійними якостями забезпечують оптимальні результати діяльності фахівця у сфері фізичної культури і спорту. За результатами відповідної теоретичної і практичної підготовки студенти повинні отримати відповідні знання та компетентності, які допоможуть їм у практичній діяльності у сфері фізичної культури і спорту.

Ключовими складовими поняттями у компетентісному підході виступають «компетенція» і «компетентність». Серед науковців стоїть питання щодо правильності визначення і співставлення цих понять, незважаючи на постійні розробки їх структури. У науковій статті «Поняття «компетенція» і «компетентність» в теорії освіти» М. А. Леонтян

проаналізував літературні дані щодо трактування науковцями термінів «компетенція» та «компетентність». Вчений розглядає думки спеціалістів щодо вживання даних дефініцій у педагогіці та причини розбіжностей у використанні та трактуванні цих понять [276]. Отже, А. В. Хуторський. надає наступне поняття компетентності: «Компетентність» - це сукукпність особистісних якостей учня (ціннісно-смислових орієнтацій, знань, умінь, навичок, здібностей), зумовлених досвідом його діяльності у певній соціально і особистісно значущій сфері. Компетентність – це володіння учнем відповідною компетенцією, включаючи його особистісне ставлення до прбедмета діяльності, це вже усталена якість особистості (сукупність якостей) учня і мінімальний досвід діяльності у даній сфері [484, с.153].

Професор Ф. В. Шаріпов розглядає компетентність як сукупність рис (характеристик) особистості, що дозволяють їй якісно виконувати визначену діяльність, що направлена на вирішення проблем (задач) в якійсь галузі [498, с. 73]. Рубін Ю. Б. стверджує, що взагалі компетентність – це сукупність компетенцій [134, с. 331].

Енціклопедія овіти трактує компетенцію , як відчужену від суб’єкта наперед задану соціальну норму (вимогу) до освітньої підготовки учня, необхідну для його якісної продуктивної діяльності іпевній сфері, тобто соціально закріплений результат [149]. Євстігнєєва І. В. зауважує, що гендерна компетентність вчителя містить знання про гендерні особливості юнаків і дівчат, а також про специфіку їхнього навчання. Сформованість розуміння призначення чоловіків і жінок у суспільстві. їхнього статусу, функції і взаємовідносин. А також здатність до критичного аналізу своєї діяльності і думок як представника певної статі [153].

Нами представлено структурну модель підготовки студентів (майбутніх учителів фізичної культури) з урахуванням формування компетенцій щодо здатності застосовувати нові знання у сфері фізичної культури і спорту, диференціювати індивідуальні гендерні характеристики

особистості юнаків і дівчат під час підготовки та проведення уроків фізичної культури та спортивних заходів у позанавчальний час (рис. 5.3).

Провідним засобом впровадження запропонованої структури підготовки студентів ЗВО фізкультурного профілю є розробка навчальної дисципліни «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» для студентів ступеня «бакалавр» зі спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура) в обсязі 3-х кредитів для вільного вибору. Навчальну дисципліну розроблено на матеріалах, що викладено у підручнику «Теорія і методика фізичного виховання» (2017 р.) (1 том, гл. 4) та результатах емпіричних досліджень. Формами і методами навчання виступають лекції; методи ігрового моделювання, тренінгу, групової дискусії, науково-дослідницька робота студентів.

Структурну схему підготовленості студентів (майбутніх учителів фізичної культури) складає взаємодія компонентів: когнітивного (знання гендерної теорії), особистісно-мотиваційного (прагнення до власного гендерного розвитку) та операційно-діяльнісного (уміння здійснювати підготовку до уроків фізичної культури, застосовуючи здобуті знання та компетентності у практичному напрямку своєї професійної діяльності).

Надаючи студентам теоретичний базис методологічних, психолого-педагогічних знань з гендерної освіти, ми насамперед прагнемо до осмислення майбутніми вчителями фізичної культури потреби використання гендерного підходу для формування у школярів особистісних рис мужності та жіночності засобами фізичного виховання.

Основні теоретико-методологічні положення дисертаційної роботи, висновки і рекомендації покладено в основу вдосконалення навчальної дисципліни «Теорія і методика фізичного виховання» НУФВСУ, представлені у 2-му розділі 4-ої глави підручника ТМФВ (2017) під назвами «Наукові основи фізичного виховання», «Формування гендерного підходу у процесі фізичного виховання».

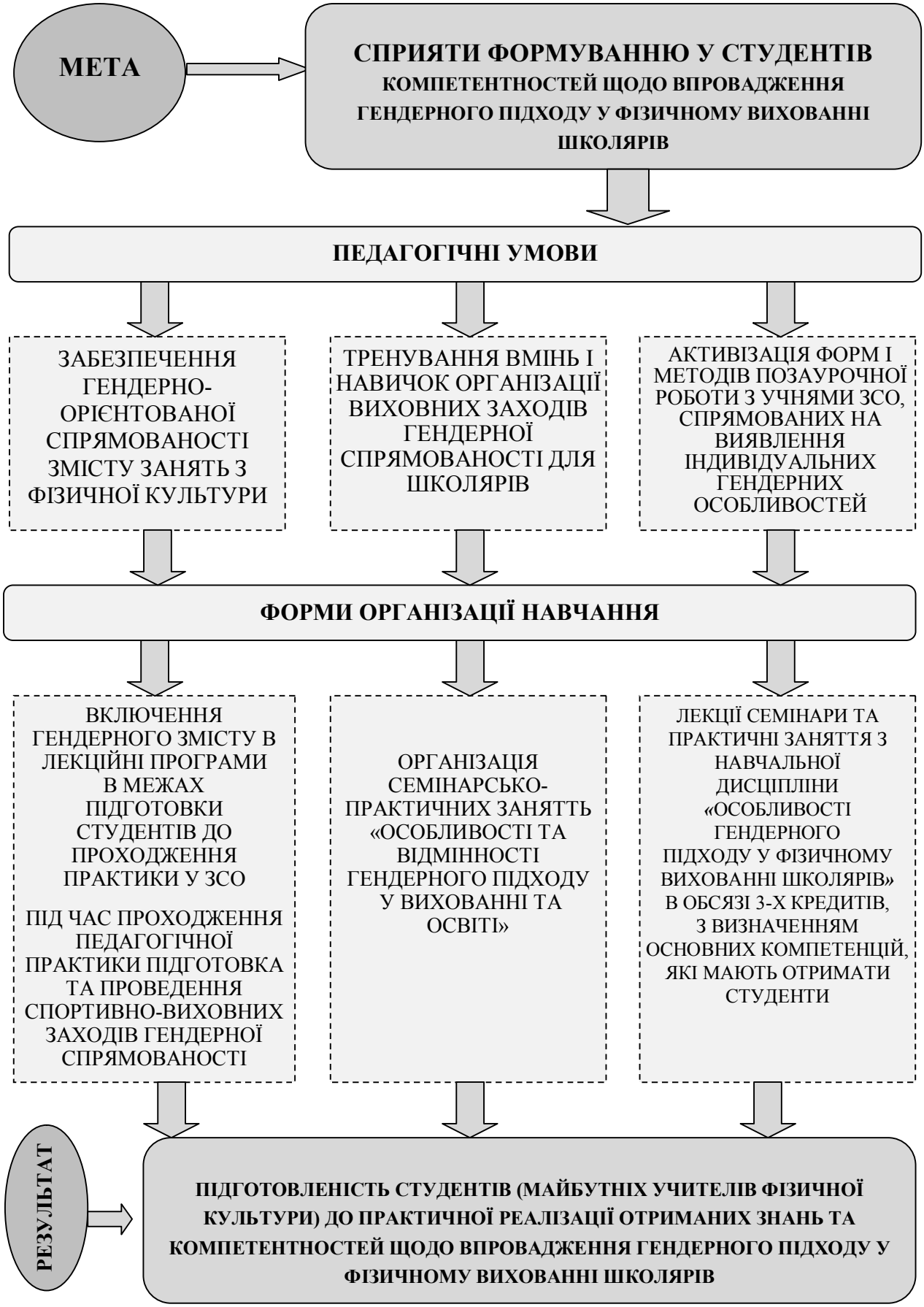

Рис. 5.3. Формування у студентів компетентностей щодо впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні

На них також ґрунтується розробка нової навчальної дисципліни «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» для студентів ступеня «бакалавр» зі спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура).

Пропонуючи нову навчальну дисципліну «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів», ми прагнемо забезпечити підготовленість студентів ЗВО фізкультурного профілю до застосування отриманих нових знань, умінь та компетентностей при підготовці та проведенні занять з фізичного виховання школярів.

Зазначимо, що впровадження цієї вибіркової навчальної дисципліни зумовлене необхідністю розвитку особистісних і професійних гендерних характеристик майбутнього вчителя фізичної культури, котрий поєднує настанову на розуміння і використання необхідних систематизованих знань, умінь та навичок гендерної теорії в забезпеченні успішної професійної діяльності для формування в юнаків і дівчат особистісних рис мужності та жіночності засобами фізичного виховання зі здатністю виявляти індивідуальні здібності, потреби, мотиви та інтереси у сфері фізичної культури і спорту. Забезпечення гендерно-орієнтованої спрямованості змісту дисципліни «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» має здійснюватися у межах викладання лекційних курсів, проведення семінарських та практичних занять.

Так, її викладання слід спрямовувати на ознайомлення студентів із новими доробками вітчизняних і зарубіжних учених з гендерної освіти й виховання в сучасній школі, сутністю гендерних термінів (гендерне виховання, гендерна культура, гендерний підхід, гендерна педагогіка, гендерна освіта, гендерні стереотипи), з’ясування історичних витоків походження феномена «гендерна освіта» та його актуальності в умовах сьогодення; обговорення перспектив подальшого розвитку гендерної освіти в суспільстві.

Основною формою викладання навчальної дисципліни повинні бути лекції, семінарські та практичні заняття, що дозволить за допомогою проблемних запитань розглянути зміст фізичного виховання, його наповненість з точки зору гендерної орієнтації на цінності фізичної культури, зміст яких історично зумовлений та містить духовні й матеріальні складники.

Відтак, надаючи студентам значний теоретичний базис методологічних, психолого-педагогічних знань з гендерної освіти, ми насамперед прагнемо осмислення й використання гендерного підходу у фізичному вихованні школярів для формування у юнаків і дівчат особистісних рис мужності та жіночності засобами фізичного виховання.
Тренування вмінь і навичок конструювання й організації виховних заходів гендерної спрямованості має здійснюватися на семінарських та практичних заняттях з дисципліни.

Для організації виховних заходів гендерної спрямованості студентам необхідно надавати інформаційні блоки, які будуть містити інформацію про трактування понять «гендер», «гендерна освіта», пошук шляхів насичення гендерним змістом фізичного виховання школярів та інтегрування концепції гендерного підходу в освітню практику. На семінарських та практичних заняттях нової навчальної дисципліни «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» особливу увагу необхідно приділяти проблемам специфіки підготовки майбутніх учителів фізичної культури з вирішення організаційних питань; виявленню вихідного рівня фізичної підготовленості юнаків і дівчат, що може здійснюватися через тестові завдання.

При вивченні теоретичного матеріалу вважаємо за доцільне застосовувати такі форми роботи: круглі столи, рольові ігри, участь у конференціях різного рівня з підготовкою та презентацією наукових доповідей з даної тематикою.

Для якісної підготовки майбутніх учителів фізичної культури пропонуємо під час проведення педагогічної практики в ЗЗСО

використовувати спостереження на уроках, гендерний аналіз і обговорення особливостей організації процесу фізичного виховання у школі, способів і результатів взаємодії вчителів з учнями на уроках та в позаурочній діяльності.

Для успішної реалізації цих пропозицій у тематику семінарських та практичних занять з дисципліни «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» внесено розгляд практичних підходів у дослідженні індивідуальних гендерних особливостей школярів, як-от: опитування, тестування, експериментальні та кореляційні дослідження, аналіз візуальних репрезентацій гендеру, методика визначення типу гендерної ідентичності школярів за системою оцінки опитувальника Сандри Бем «Маскулінність-фемінінність».

Також для активізації форм і методів позааудиторної роботи в межах ведення дисципліни «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» з метою набуття досвіду з гендерних питань пропонуємо залучати студентів до діяльності громадських організацій. Їхнє включення в атмосферу поступового гендерного розвитку завдяки участі в різноманітних програмах і проектах сприятимуть виявленню як позитивних, так і негативних тенденцій гендерних аспектів у підготовці до фахової діяльності, визначення можливих труднощів інтеграції гендерного підходу в освіті.

Отже, пропонуючи нову навчальну дисципліну «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» за вільним вибором студентів, ми прагнемо забезпечити здатність випускників ЗВО фізкультурного профілю реалізувати гендерний підхід у фізичному вихованні школярів.

Це допоможе майбутньому вчителеві, послуговуючись засобами фізичного виховання, виявляти у школярів індивідуальні здібності, схильності та вподобання, які стимулюють розвиток та вдосконалення фізичних якостей, внутрішніх можливостей та унікальність кожного учня,

формувати ознаки мужності у юнаків, жіночності – у дівчат з метою гармонійної соціалізації у суспільстві.

5.4.2. Гендерна просвіта вчителів фізичної культури

Гендерний підхід у фізичному вихованні школярів ми розглядаємо як новий, інноваційний, методологічний інструмент для формування особистісних та фізичних якостей учнів, який ґрунтується на врахуванні фактору статі у змістовій частині фізичної культури. При впровадженні гендерного підходу у фізичному вихованні вкрай важливим фактором є характер взаємодії між учителем фізичної культури та учнями [545, 556, 571, 577]. Засобом розв'язання проблеми гендерної освіти в середній школі є професійно-педагогічна підготовка вчителя до здійснення не тільки гендерного виховання, що сприятиме гармонізації відносин між особистостями протилежної статі у сім'ї та суспільстві, а й активне впровадження інноваційних технологій у процес фізичної культури, за допомогою яких уроки будуть яскравими та креативними. Вчитель фізичної культури, з огляду на професійну роль посередництва в інтеграції знань та умінь, має поширювати гендерні знання щодо формування гендерної культури. Але для цього він повинен оволодіти незаперечними підтвердженнями того, що завдяки самосвідомості молода людина стає ініціатором власної активності, що виявляється різних формах та видах рухової активності.

Ґендерна компетентність є ключовою якістю, яка ґрунтується на визначенні ґендеру як структурної категорії в соціальному аналізі, і розуміється як необхідні знання для визначення соціальних детермінантів у поведінці та відносинах жінок і чоловіків, а також як уміння поводитися з цими детермінантами так, щоб для обох статей відкрилися нові можливості. Головним елементом ґендерної компетентності є знання щодо соціального конструювання ґендерних відносин і існування в них ієрархії [195].

Реалізація завдань гендерної просвіти вчителів фізичної культури може здійснюватись за допомогою таких форм і методів: лекції, методи спеціалізованого тренінгу. Практична реалізація цих заходів може відбуватися завдяки проведенню курсів підвищення кваліфікації для вчителів фізичної культури за гендерною спрямованістю, проведенню семінарів із гендерної тематики та самоосвіті вчителів. У процесі співпраці школи і сім'ї доцільно запропонувати проведення просвітницьких сумісних заходів для опанування батьками формальних аргументів та відповідних знань з гендерного виховання дітей щодо значущості врахування індивідуальних особливостей дітей різної статі для їхнього гармонійного фізичного й духовного розвитку.

Отже, в умовах сучасної соціокультурної ситуації одним із вирішальних чинників у вихованні хлопчика та дівчинки стає особистість педагога. Виникає потреба в нових підходах, одним із яких є гендерний підхід як у вихованні учнів, так і в підготовці вчителя як суб'єкта професійної діяльності [154]. Важливість гендерної компетентності педагогів зумовлена тим, що вони є основними агентами соціалізації в школі і роблять великий вплив на формування уявлень школярів про якості чоловіків і жінок, їхні ролі, професійну діяльність.

Гендерну компетентність вчителів фізичної культури, а також їхню професійну підготовленість до реалізації гендерного підходу у фізичному вихованні ми визначали за допомогою анкетування, в якому брали участь педагоги, які працюють вчителями фізичної культури у ЗЗСО (21 респондент). Серед них: 10 жінок та 11 чоловіків. З яких: п'ять осіб (3 жінки та 2 чоловіка) мали стаж роботи у школі більше 20 років; десять осіб (5 жінок та 5 чоловіків) мали стаж роботи вчителями фізичної культури більше 10 років; п'ять осіб (2 чоловіка та 3 жінки) – стаж роботи більше ніж 5 років; два вчителя працюють 1 рік (2 чоловіка). Респондентам було роздано експертний дист № 1 (додаток М) із запитаннями щодо обізнаності вчителів фізичної культури із поняттями «гендер», «гендерний підхід» та «гендерні характеристики

особистості». Визначалася думка вчителівщодо необхідності впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні.

Аналіз одержаних результатів відповідей засвідчує, що гендерний підхід у фізичному вихованні школярів досі не набув належного поширення у ЗЗСО нашої держави, обізнаність вчителів фізичної культури щодо гендерної складової в різних галузях знань знаходиться на низькому рівні (табл.5.1). Виявлено, що 30 % вчителів не обізнані гендерними питаннями взагалі. У своїй більшості це вчителі, стаж роботи у школі яких перевищує 20 років.

Таблиця 5.1

Рівень обізнаності вчителів фізичної культури щодо питань впровадження гендерного підходу при організації занять з фізичного виховання (ексепртний лист № 1), n = 21

№	Зміст питання	Σ	$\bar{x}$бал	S
1	Чи займаються дівчата та хлопці 5-9- х класів на уроках фізичної культури в окремих групах?	17	3,8	1,1
2	Чи виникали у батьків учнів Вашого навчального закладу питання щодо:			
2.1	самооцінки рівня фізичного здоров'я учнів	12	2,6	0,7
2.2	якості проведення уроків фізичної культури;	11	3,9	1.2
3	Зараз в СМІ та Інтернет мережах підіймається питання про можливість роздільного навчання юнаків і дівчат. Пропонуються варіанти введення окремих класів для юнаків і дівчат. Наскільки це доцільно при сучасній системі фізичного виховання?	5	1,9	0,5
4	Як Ви вважаєте, чи існують по-справжньому «чоловічі» та «жіночі» види спорту?	20	4,2	1.0
5	Існують різні точки зору на фізичне виховання юнаків і дівчат. Деякі спеціалісти вважають, що з початкової школи необхідно вводити для них різні програми навчання: в них різні ролі у суспільстві і чим раніше вони почнуть їх сприймати та виконувати, тим краще. Інші вважають, що навчання юнаків ті дівчат повинно відрізнятися тільки у старших класах, на етапі професійної орієнтації. Третя позиція науковців – в тому, що фізичне виховання юнаків і дівчат не повинно розрізнятися. Якої думки Ви дотримуєтеся?			
5.1	- відмінності у фізичному вихованні школярів повинні відрізнятися вже у початковій школі;	37,8	1,8	0,5
5.2	- різні підходи у фізичному вихованні до навчання юнаків і дівчат необхідно впроваджувати тільки у старших класах;	84	4,0	1,1

Продовження таблиці 5.1

5.3	- не слід вводити роздільне фізичне виховання для юнаків і дівчат взагалі;	25,2	1,2	0,4
5.4	- напишіть власний варіант відповіді:			
5.5	- важко відповісти;			
6	Якщо на уроці фізичної культури Ви плануєте використовувати групову форму роботи, то Ви віддаєте перевагу одностатевим групам або змішаним?			
6.1	- так, я віддаю перевагу розподілу учнів при якому у групі займалися одні дівчата або одні юнаки;	88,2	4,2	1,1
6.2	- я вважаю, що у групі повинні бути присутні і дівчата і юнаки;			
6.3	- я поєдную учнів у групи в залежності від їхнього фізичного розвитку, не звертаючи увагу на стать;	16,8	0,8	0,2
7	Деякі спеціалісти вважають, що відмінності у соціальних ролях чоловіків і жінок визначаються їх природними відмінностями. Інші вважають, що такі відмінності обумовлені вихованням. За думкою третіх – це ролі конструюються суспільством та залежать від культури. Якої точки зору дотримуєтесь Ви?			
7.1	- відмінності у соціальних ролях юнаків і дівчат скоріш за все визначається природою;	69,3	3,3	0,8
7.2	- сильніше вплив природних факторів, але виховання відіграє певну роль;	14,7	0,7	0,2
7.3	- сильніше вплив виховання, але природній фактор відіграє певну роль;	21	1,0	0,03
7.4	- відмінності створюється у процесі виховання;			
7.5	- важко відповісти;			
8	Наскільки Вам знайомі поняття «гендер», «гендерний підхід»?	27,3	1,3	0,4
9	Як Ви вважаете, використання гендерного підходу при організації системи фізичного виховання в школі буде сприяти формуванню мотивації до занять фізичною культурою і спортом юнаків і дівчат?	27,3	1,3	0,4
10	Чи вважаєте Ви за доцільне подальше проведення уроків ФК за традиційною системою ФВ?	67,2	3,2	0,8
11	Якщо Вам запропонують методичні рекомендації для використання у роботі при підготовці до навчальних занять, чи вважаєте Ви це за потрібне?	29,4	1,4	0,3

Молодші за віком викладачі (50%) були знайомі з принципами гендерного підходу в освіті але не використовували його на практиці. Щодо доцільності роздільного навчання та введення в ЗЗСО окремих класів для юнаків і дівчат, експерти не мали одностайної думки ($\bar{x}$ = 1,9). Водночас результати анкетування довели, що гендерні соціокультурні норми у більшості вчителів фізичної культури є традиційними. Вони вважають, що відмінності у соціальних ролях чоловіків і жінок визначаються їх природними

відмінностями, а не обумовлені вихованням або конструюються суспільством та залежать від культури ($\bar{x}$ = 3,3). Лише 10 % вчителів були обізнаними в гендерних питаннях. Це означає, що вчителі фізичної культури потребували переорієнтації власних гендерних принципів.

Прикро констатувати, але на багато запитань у анкеті вчителі фізичної культури не змогли відповісти. На питання включення гендерного підходу до організації навчально-виховного процесу з фізичного виховання вчителями фізичної культури (у своєї більшості), не вважається доцільним ($\bar{x}$ = 1,3). Під час обробки результатів відповідей, зазначених в експертному листі № 1, визначено, що тільки 26,7 % опитаних вчителів фізичної культури вважають, що використання гендерного підходу при організації системи фізичного виховання в школі є необхідним, а його впровадження буде сприяти формуванню мотивації до занять фізичною культурою і спортом у юнаків і дівчат ($\bar{x}$ = 1,3). Переважно це вчителі фізичної культури, стаж яких не перевищує 5 років. Інші вчителі, не залежно від статі, які мають великий досвід роботи у закладах загальної середньої освіти, у своїй більшості, віддали пріоритет традиційній системі фізичного виховання ($\bar{x}$ = 3,2), вважаючи її більш доцільною у сучасній системі освіти (63,3 % опитаних). Це викладачі фізичної культури, стаж яких перевищує 10 років освітньої діяльності в сфері фізичної культури і спорту. 10 % опитуваних вчителів не виявили інтересу до даного питання взагалі. Більшу зацікавленість гендерною проблематикою виявлено у вчителів фізичної культури, які молодші за віком та мають невеликий стаж роботи.

З метою підвищення обізнаності вчителів фізичної культури з гендерними нормами сучасності та надання можливості порівняти їх з традиційними соціокультурними нормами ми розробили та запропонували до практичного використання методичні рекомендації для вчителів фізичної культури «Особливості впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів».

Працюючи над розробкою методичних рекомендацій, ми брали до уваги, що реалізація гендерного підходу у фізичному вихованні школярів можлива завдяки наступним вмінням: сформованість гендерної компетентності вчителя фізичної культури, яка передбачає організаційні, психолого-педагогічні та дидактичні принципи проведення уроків з орієнтацією на гендерну індивідуальність учнів; знання гендерної термінології, механізмів гендерної соціалізації, законодавчої бази з гендерної тематики, а також знання особистісного розвитку юнаків і дівчат та формування їх гендерної ідентичності; володіння методикою побудови навчальних та тренувальних занять з урахуванням індивідуальних гендерних особливостей учнів; визначення форм і методів гендерного підходу на уроках фізичної культури; урахування гендерного психологічного типу особистості під час проведення уроків фізичної культури та відбору до спортивних секцій з видів спорту; чітке розуміння того, що потрібно не лише систематично поширювати теоретичні знання про можливості гендерного виховання учнів, а й популяризувати їх за допомогою регулярної взаємодії з батьками.

Методичні рекомендації охоплюють теоретичний блок та комплекс організаційно-педагогічних умов щодо реалізації гендерного підходу у фізичному вихованні школярів шляхом активного використання стимулюючих факторів під час підготовки та проведення уроків фізичної культури та спортивно-масових заходів у позанавчальний час. Також запропоновані засоби і методи, які сприяють виявленню індивідуальних гендерних особливостей хлопців і дівчат, за допомогою яких можливо покращити процес формування належної мотивації до занять руховою активністю та стійкого інтересу до відвідування уроків фізичної культури та позашкільних форм занять.

У розроблених методичних рекомендаціях надана певна інформація про результати трансформації гендерних стосунків у сучасному українському суспільстві та необхідність вивчення основ гендерних знань в системі освіти.

Адже лише педагог, який обізнаний з гендерними питаннями та готовий реалізувати їх на практиці здатен впливати на процес впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів. Далі, респондентам було запропоновано ознайомитись з методичними рекомендаціями та надано час (1 місяць) для обговорення їх змісту і, за необхідністю – можливість використання здобутих знань у практичній діяльності при підготовці та проведенні уроків фізичної культури та спортивно – масових заходів у позанавчальний час. Після ознайомлення з методичними рекомендаціями, експерти відповіли на запитання, надані у експертному листі № 2 (додаток М). Результати аналізу відповідей експертів представлено у табл. № 5.2 Під час обробки результатів експертної оцінки, важливо акцентувати, що більшість експертів визначили корисність отриманих знань ($\bar{x}$ = 3,94), з яких 78,8 % експертів визнали доцільність та необхідність включення гендерного підходу до організації навчально-виховного процесу з фізичного виховання, змінивши власну думку щодо переваги традиційного підходу у фізичному вихованні школярів ($\bar{x}$ = 4,3).

Таблиця 5.2

Експертна оцінка щодо щодо питань впровадження гендерного підходу при організації занять з фізичного виховання (експертний лист № 2), n = 21

№	Зміст	Σ	$\bar{x}$бал	S
1.	Чи виявилася надана інформація для Вас корисною?	82,74	3,94	0,9
2.	Як Ви оцінюєте загалом матеріали наведені у методичних рекомендаціях?	90,3	4,3	1,1
3.	Який із розділів методичних рекомендацій для Вас виявився найбільш цікавим та необхідним для використання у педагогічній діяльності:			
4.	- теоретичні основи гендерного підходу у фізичному вихованні школярів	79,8	3,8	0,9
	- практичні рекомендації щодо впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів	94,5	4,5	1,0
5.	Як Ви вважаєте, чи потрібно в сучасній школі впроваджувати гендерний підхід у фізичному вихованні школярів?	90,3	4,3	1,0

Не було також серед експертів одностайної думки щодо пріоритетності наданої інформації. Вибір експертами пріоритетності теоретичного або практичного матеріалу був не рівнозначним. Жінкам до вподоби теоретичні знання ($\bar{x}$ = 3,8). Практичні рекомендації обрали у своїй більшості чоловіки ($\bar{x}$ = 4,5). Розрахунок коефіцієнта конкордації, який відображає узгодженість думок експертів (W) = 0,821 при $p<0,05$, що є достатнім для експертної оцінки групи питань, представленої в таблиці 5.1

Отже, результати проведеної експертної оцінки засвідчили доцільність та необхідність підвищення рівня знань вчителів фізичної культури що сприятиме гендерній соціалізації школярів засобами фізичного виховання, яке припускає відкритість і гнучкість даного процесу, можливість експериментів та альтернативних рішень поряд з традиційними. Вивчення досвіду роботи вчителів, залучених до експертної оцінки, виявило, що здобуті знання вони мають бажання активно використовувати у практичній діяльності.

Вважаючи гендерну просвіту вчителів фізичної культури однією із суттєвих передумов формування концепції гендерного підходу, на основі проведених власних наукових досліджень, можна припустити, що однією з вагомих умов реалізації гендерного підходу у фізичному вихованні школярів є професіоналізм педагога у відповідній сфері діяльності, тобто наявність у викладача фізичної культури відповідної компетенції, що забезпечить цілісність, систематичність, комплексність та результативність впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів.

5.4.3. Гендерна просвіта батьків

Сучасна сім'я – це сім'я, що живе в нових соціально-економічних умовах, є однією з найдинамічніших груп, і саме через неї, з одного боку, забезпечується збереження і спадкоємність гендерних стереотипів і установок та взаємовідносини статей, а з іншого – є «ініціатором» відображення у свідомості подружжя їх ціннісних орієнтацій, потреб, життєвих планів. Саме в сім'ї формуються нові уявлення про місце і роль чоловіка і жінки в сучасному світі, засвоюється статева мораль, трансформується субкультурна диференціація статей та статеворольова ідентичність [113]. Сім'я є базисною основою соціалізації, тому її роль у формуванні гендерної ідентичності дитини є вкрай важливою. Важливість сім'ї як інституту соціалізації зумовлена тим, що в ній дитина перебуває протягом значного часу свого життя, і за тривалістю свого впливу на особистість жоден з інститутів виховання не може зрівнятися із сім'єю [366].

Особливості взаємодії дитини з батьками, ступінь їх гендерної чутливості, наявність емоційних зв'язків і стосунків впливають упродовж дитинства, а в подальшому житті є своєрідним еталоном побудови відносин з іншими людьми [491]. А. Адлер слушно зауважує, що нормальні, гармонійні міжстатеві стосунки, які, безперечно, ґрунтуються на адекватних установках образів маскулінності – фемінінності, залежать не тільки від того, скільки часу батьки приділяли дитині, виховуючи її як жінку або як чоловіка, але насамперед від того, наскільки людину розвивають у соціальному плані, формують її здатність контактувати з іншими, розуміти, «відчувати» їх [124].

Гендерне виховання дитини розпочинається вже з моменту її народження і триває впродовж всього життя. Найважливішим середовищем людини, причому не тільки в ранньому віці, а й, по суті, аж до досягнення нею дорослості, є сім'я, родина. Які особливості статевої поведінки, які уявлення про себе та про інших як про представників певної статі засвоїть

дитина – залежить від сім'ї, від тих стереотипів, що панують і виявляються в її повсякденному житті [224, 225].

Школа та сім'я відіграють неабияку роль у вихованні дитини. І тільки завдяки сумісним зусиллям та взаємодії, за умови їх поєднання, можна створити дієву систему цілеспрямованого впливу у здійсненні гармонійного гендерного розвитку особистості. Вагомий вплив на впровадження принципів гендерного виховання в сім'ї має співпраця батьків і вчителів у формах просвітницької роботи з питань гендерного розвитку дитини, які можуть мати як індивідуальні, так і групові форми впровадження. Впровадження гендерного підходу не буде дієвим, якщо педагогічний колектив та батьки не залучені до вирішення даного питання. Так, Н. В. Москаленко, вивчаючи сучасний стан організації фізичного виховання зі школярами та проблеми, які існують в організації фізкультурно-оздоровчої роботи в загальноосвітніх школах, звертає увагу на те, що адміністрація повинна розробляти і втілювати заходи з формування здорового способу життя, залучаючи до них всіх учасників педагогічного процесу [327]. Продовжуючи свою думку, науковець наголошує, що соціальне здоров'я визначається умовами соціального середовища, тому необхідно передбачити заходи, участь усіх структур у реалізації інноваційної програми фізкультурно-оздоровчої роботи, акцентуючи увагу на проблемі покращення здоров'я і формування здорового способу життя. [329].

Зміст педагогічної просвіти батьків передбачає забезпечення їх знаннями психолого-педагогічного мінімуму з питань гендерного виховання учнів. Саме тому в роботі з батьками фахівець повинен сприяти: − ознайомленню батьків зі змістом і методикою гендерного виховання дітей; − проведенню психолого-педагогічної просвіти батьків з питань гендерного виховання; − здійсненню індивідуального консультування з даних питань [113]. З-поміж форм роботи з батьками слід виокремити лекції, бесіди, консультації з психологом, лікарями, розробка пам'яток, психологічні тренінги, дебати, диспути, дискусії тощо. Метою просвітницьких заходів із

батьками є: ефективна взаємодія школи і батьків з питань гендерного виховання дитини та подолання наявних у сім'ї конфліктів між батьками та дітьми; підвищення знань з питань обізнаності щодо гендерно-культурної поведінки у суспільстві; підвищення знань з питань розуміння різниці між статевими та гендерними відмінностями; урахування гендерних особливостей дітей, що є важливим аспектом збереження здоров'я.

Ураховуючи вищезазначене, пропонуємо орієнтований план заходів для роботи з батьками (табл. 5. 3).

Але слід зауважити, що гендерний підхід у фізичному вихованні школярів має певні особливості та стратегію впровадження. Головною метою проведення уроків фізичної культури є підвищення рівня фізичного та психічного здоров'я школярів, формування в них ціннісно-мотиваційні пріоритетів до занять фізичною культурою і спортом.

Таблиця 5.3

Річний орієнтований план тематичних заходів для батьків «Особливості гендерного виховання у сім'ї»

№	Тема	Форми впровадження
1	Поняття «стать» і «гендер». Психологічні та соціальні аспекти виховання	Бесіда, анкетування
2	Сім'я як один із факторів гендерної соціалізації	Лекція з психологом
3	Розширення кордонів толерантності: гендерна політика як метод виховання антисексизму	Психологічний тренінг-гра «Виховання толерантності»
4	Засоби масової культури та їх роль у формуванні гендерної культури	Круглий стіл
5	Дискусії за матеріалом періодики та Інтернету	Дебати

Тож для більш ефективного розвитку індивідуальної фізичної культури дітей і підлітків ми пропонуємо гендерно-орієнтоване фізичне виховання. Ураховуючи індивідуальні гендерні особливості учнів, засобами фізичної культури прагнемо розвивати в юнаків та дівчат особистісні риси мужності й

жіночості. Тому, поряд із вирішенням пріоритетних завдань фізичного розвитку та оздоровлення учнів, нам видається доцільним формування у школярів моделі гендерної поведінки. У зв'язку з цим взаємодію школи і батьків вважаємо вкрай необхідним чинником для ефективного впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні.

5.4.4. Гендерне виховання школярів

Мета виховання завжди має конкретно-історичний характер і повинна відображати ті зміни, які відбулись у соціальному, духовному й матеріальному розвитку суспільства. Згідно із сучасною концепцією загальною метою виховання є формування всебічно й гармонійно розвиненої особистості [361]. Невід'ємною складовою демократичного світогляду особистості вважається формування гендерної культури через гендерне виховання. До недавнього часу проблема гендеру була на периферії суспільної самосвідомості та самопізнання і сприймалась частіше за все як другорядна характеристика суспільного устрою. Але зараз, в умовах сучасного суспільства ми повинні зрозуміти, що основне призначення гендерного виховання – подолання сексизму, поворот освіти до формування цілісної картини світу, що сприятиме як найшвидшому здійсненню процесу суспільних перетворень.

Основними поняттями у рамках цієї тематики є поняття "гендер" і "виховання". Праці сучасних українських дослідників у галузі гендерної педагогіки та психології С. Вихор, В. Гайденко, Т. Говорун, І. Іванової, О. Кікінежді, О. Луценко, О. Цокур присвячені сутності, значенню та принципам гендерного виховання дітей і молоді та полягають у визначенні педагогічних умов гендерного виховання школярів.

У психолого-педагогічній літературі знаходимо незаперечні підтвердження положення про те, що завдяки самосвідомості людина стає суб'єктом власної активності, і це виявляється в найрізноманітніших формах,

видах на всіх рівнях, зокрема підсвідомому. За слушними думками науковців у сфері гендерних питань, одним з головних завдань у гендерному вихованні дітей та підлітків маює стати кожен період навчання та виховання дитини як сходинка у розвитку психофізичних здібностей та навичок, необхідних для успішного виконання гендерних ролей особистості в родинному та суспільному житті [124].

У педагогічній теорії існують різні підходи до проблем ґендерного виховання. Аналіз педагогічних досліджень показав, увага сучасної педагогіки сконцентрована фактично на двох протилежних напрямах виховання з акцентом на фактор статі: традиційне статево-рольове (А.Г. Хрипкова, Д.В. Колесов, В.Д. Єремєєва, Т.П. Хризман, Л. І. Столярчук та ін.) і гендерне (Т. В. Говорун, О. М. Кікінежді, В. Кравець, Л. Штильова, Л. О. Смоляр Н. Д. Чухим, О. А. Луценко, Л. О. Бут, Л. С. Кобелянська). Це зумовило появу відповідної термінології: «статево-рольове виховання», «гендерне виховання».

Мета ґендерного виховання, на думку В. Кравця, полягає не лише у формуванні правильного розуміння суті моральних норм та установок у сфері взаємин статей, але й потреби керуватися ними в усіх сферах діяльності [224, 225]. Говорячи про гендерне виховання школярів потрібно враховувати, що ми його розглядаємо як компонент цілісного педагогічного процесу, який включає крім виховання самовиховання, навчання і самонавчання, освіту та самоосвіту в єдності, що забезпечує ефективність самого процесу виховання.

Гендерне виховання учнів дозволяє формувати їх уявлення про те, що стать не є підставою для дискримінації, що сучасне демократичне суспільство дає можливість жінці та чоловіку користуватися правами людини та вільно вибирати шляхи і форми самореалізації на рівні своєї індивідуальності. Гендерне виховання спрямоване на стимулювання навичок аналізу соціальної реальності та індивідуального досвіду юнаків ідівчат з метою подолання наслідків несправедливої диференціації чоловічих і жіночих ролей [144]. Головна роль у гендерному вихованні належить

освітньо-виховним установам. Дитина проходить через низку установ, утворених суспільством: дошкільні, середні, вищі навчальні заклади, позанавчальні заклади (центри, клуби, бібліотеки) та установи культури. На шкільні роки дитини припадає основний період формування гендерної культури, громадянських цінностей, самоусвідомлення себе чоловіком або жінкою [489].

Спираючись на думки провідних науковців, зауважимо, що гендерне виховання на уроках фізичної культури в загальноосвітніх школах на сьогдняшній день має особливості та певні проблеми. Серед яких: не рівномірна репрезентованість осіб жіночої та чоловічої статі у педагогічному колективі; рівень гендерної компетентності вчителя фізичної культури; недостатній рівень соціальної зрілості та внутрішньої врівноваженості педагогів, які працюють в колективах, де хлопчики та дівчатка навчаються разом; узагальнений та уніфікований характер виховної роботи з учнями різної статі без відповідної орієнтації на особливості, можливості та індивідуальні характеристики кожної конкретної дитини [249].

Євстігнєєва І. В. вважає, що пріоритетне значення у вирішенні даних проблем належить упровадженню в загальноосвітніх навчальних закладах гендерного виховання, спрямованого на врахування вікових і статевих особливостей фізичного розвитку та фізичної підготовки підлітків як основи формування інтересу до занять фізичною культурою, формування нових уявлень про роль і місце чоловіків і жінок у суспільстві й, зокрема, у процесі фізичного виховання [152]. Науковець наголошує, що у вирішенні нагальних проблем гендерного виховання учнів основної школи відіграють уроки фізичної культури, які за умови підвищення якості, ефективності й доступності фізкультурної освіти, змін у змісті програмного матеріалу з фізичної культури, організації навчально-виховного процесу, диференціації та індивідуалізації вибору засобів і методів навчання й виховання більшою мірою б ураховували інтереси, схильності й здібності учнів різної статі, що загалом стимулює кожну особистість на цілеспрямоване підвищення рівня

свого здоров'я та фізичної підготовки в контексті гендерної соціалізації школярів [153].

Отже, зважаючи на те, що школа є провідним інститутом гендерної соціалізації дітей, реалізація гендерного підходу можлива завдяки наступним характеристикам процесу фізичного виховання: розширення зон самореалізації дітей (наприклад, заохочення учнів різних статей активної взаємодії на уроках фізичної культури); організація досвіду рівноправного співробітництва хлопчиків і дівчаток у сумісній діяльності на уроках фізичної культури (сумісні спортивні заняття, ігри, позакласні заходи спортивного спрямування); поступове зниження усталених заборон на емоційне самовираження хлопців на уроках фізичної культури та під час проведення спортивно-масових заходів у позанавчальний час (заохочення їх до вираження почуттів); використання засобів залучення дівчат до підвищення їхньої самооцінки (ведення щоденника самоконтролю з фіксацією успіхів та перемог).

Організація фізичного виховання у школі, як провідному інституті гендерної соціалізації, покликана забезпечити гендерне рівноправ’я учнів під час проведедення уроків фізичної культури та спортивно-масових заходів у поза навчальний час та надає учням більшу свободу вибору й самореалізації, що допомагає набути певні фізичні якості та уміння згідно їх індивідуальним гендерним характеристикам.

Реалізація означених педагогічних умов: удосконалення змісту фізичного виховання через реалізацію сучасних гендерних підходів для формування егалітарної свідомості учнів, організація виховного процесу на засадах гендерної рівності може сприяти ефективному впровадженню гендерного підхода у фізичному вихованні школярів.

Таким чином, для ефективного впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів слід ураховувати також положення теорії адаптації, мотиви й інтереси дітей щодо видів рухової активності,

реалізовувати зміст у позаурочних формах занять із залученням батьків учнів.

5.5. Організаційно-педагогічні умови реалізації гендерного підходу у фізичному вихованні школярів.

На сьогодні в Україні формується нова освітня парадигма, одним із пріоритетних напрямків якої є гуманізація, розкриття вродженого потенціалу кожної особистості, її гармонійний розвиток, у тому числі і фізичний, що призводить до виникнення такої соціокультурної ситуації, яка стимулює появу нових освітніх потреб, задоволення яких неможливе без удосконалення форм, засобів і технологій навчання. Реалізація організаційно-педагогічних умов гендерного підходу у фізичному вихованні школярів відображає їх взаємозв'язок із метою, основними чинниками гендерної соціалізації особистості та оптимальними інтерактивними методами, прийомами і засобами.

5.5.1. Рівень потреби у досягненні успіху школярів різних психологічних типів.

Згодимося з думкою А. Л. Ворожбітової, яка вважає, що в теорії фізичної культури опозиція чоловіче – жіноче простежується досить чітко з огляду на специфіку об'єкта вивчення: спортивні досягнення завжди обумовлені фізичними можливостями чоловіка і жінки, що закріплено системою нормативів і розрядних показників [98]. Тому, вивчаючи мотиви занять фізичними вправами дітей, підлітків й молоді різних вікових груп, ми виявили відмінності гендерних ознак. У юнаків мотиви та цільові установки переважно спрямовані на розвиток фізичних якостей, що відповідає вибору силових видів спорту та єдиноборств. У дівчат уже з 11-ти років фіксується суттєва спрямованість на корекцію власної фігури, що спричиняє активний інтерес до різновидів фітнесу (переважно жіночих видів спорту).

Американський психолог Керол Двек (1988) висунула гіпотезу про те, що конкретна стратегія реалізації мотивації досягнення багато в чому

залежить від того, яких переконань людина дотримується щодо своїх здібностей [595].

Професор Є. П. Ільїн, вивчаючи теорії мотивації спортивної діяльності, на основі домінантної мотивації виокремлює три види спрямованості людини: спрямованість на взаємодію, спрямованість на завдання (ділова спрямованість) і спрямованість на себе (особиста спрямованість). Він наголошує, що при психологічному забезпеченні спортивної діяльності врахування даних мотивів залежно від виду спорту є дуже важливим. Спрямованість на взаємодію виникає у випадках, коли вчинки людини диктуються потребою в спілкуванні. Спрямованість на завдання відображає перевагу мотивів, які породжуються діяльністю: інтерес до процесу праці, безкорисливе прагнення до опанування нових навичок та вмінь. Спрямованість на себе, або особистісна спрямованість – це перевага мотивів досягнення особистих цілей. В індивідуалістів превалюють мотиви самоствердження, самовираження особистості. Якщо спортсмени занадто орієнтовані на оцінку своїх спортивних результатів, то це призводить до неадекватної самооцінки, до емоційної нестійкості в екстремальних умовах змагань [169].

Попередньо проведені дослідження гендерних характеристик особистості школярів за допомогою опитувальника С. Бем дозволили нам визначити гендерну ідентичність школярів (фемінінність, маскулінність, андрогінність). Згідно з розподілом видів спрямованості людини потреба в досягненні успіху характеризується спрямованістю особистості на себе.

Виявлено ряд відмінностей у взаємозв’язку між загальним рівнем потреби в досягненні успіху респондентів та їхньою належністю до психологічної статі. Утім, визначаючи рівень потреби в досягненні успіху юнаків і дівчат у віковому і статевому аспектах, ми помітили перевагу загального та середнього рівня, що в межах дослідження видалося малоінформативним результатом. Нами виявлено, що серед школярів 11-13 років високий рівень потреби в досягненні мають більше дівчат, ніж юнаків.

Це переважно представниці фемінінного психотипу. У хлопців даного віку превалює середній рівень потреби в досягненні. Це переважно представники андрогінного психотипу. Серед юнаків 14-15 років зростає кількість респондентів із маскулінним типом. Високий рівень потреб у досягненнях переважно притаманний маскулінним юнакам. З-поміж дівчат 14-15 років зростає кількість тих, хто належить до маскулінного типу, та зменшується кількість школярок фемінінного типу вдвічі. Високий рівень потреби в досягненнях мають школярки з андрогінними рисами характеру, а низький – з фемінінними. У старшокласників картина дещо змінюється: зростає кількість юнаків із високим рівнем потреби в досягненнях, віднесених до маскулінного та фемінінного гендерних психологічних типів. Середній рівень потреби в досягненні успіху превалює в андрогінних юнаків. У старшокласниць, навпаки, домінує середній та низький рівні потреби в досягненнях

Потреби знаходять вияв у вчинках, які супроводжуються внутрішньою психічною та зовнішньою руховою активністю і бажанням позбутися внутрішнього напруження [249].

Учені стверджують, що потреба в досягненні успіху безпосередньо пов’язана з потребою в руховій активності та потребою самооцінки [328]. Керуючись тематикою дослідження, ми визначили, що потреба в досягненні успіху школярів є складником структури їхніх потребово-мотиваційних пріоритетів та впливає безпосередньо на діяльність, самооцінку фізичного «Я» й ціннісні орієнтації у сфері фізичної культури і спорту.

Отже, враховуючи вищезазначене, пропонуємо умовами цілеспрямованого формування потреби у досягненні успіху вважати такі:

– стимуляція школярів щодо рухової активності відповідно до індивідуальних гендерних особливостей та відмінностей;
– детермінація рівня потреб у досягненні успіху не тільки біологічними та статевими відмінностями юнаків і дівчат, а й гендерними ознаками.

5.5.2. Врахування інтересу і мотиву до занять руховою активністю на уроках ФК

Учені зазначають, що підлітковий період є часом величезних змін у фізичних, психічних і соціальних умовах, на тлі яких структурується поведінка, що впливає на здоров'я. Моделі поведінки, які формуються у ранній період життя, часто зберігаються і в дорослому віці. Мотиваційна сфера завжди складається з ряду спонукань: ідеалів і ціннісних орієнтацій, потреб, мотивів, цілей, інтересів та ін. Ці спонукання виконують різну роль у загальній картині мотивації, на різних етапах вікового розвитку набуваючи то більшого, то меншого значення, тому знання про них допомагають вчителеві та батькам диференційовано впливати на мотивацію школярів до фізичного самовдосконалення. Інтерес і мотивація пов'язані між собою: потреби спонукають людину до активності, а мотив – до спрямованої діяльності [249]. У наукових працях фахівців із теорії і методики фізичного виховання, спортивної педагогіки й психології Т. Ю. Круцевич, І. С. Кона, В. М. Заціорського доведено, що діяльність людини визначається послідовно: первісно з'являється мотив, за ним – мета. Професор Т. Ю. Круцевич слушно зауважує, що завдання шкільного фізичного виховання полягає в тому, щоб зробити активну рухову діяльність більш осмисленою, цілеспрямованою, такою, що відповідає індивідуальним особливостям того, хто нею займається [249]. Тому вчителеві слід звернути увагу на формування мотивації до рухової активності та здорового способу життя.

Відомо, що ставлення людини до власного здоров'я визначається багатьма чинниками. Від місця, яке займає здоров'я у системі цінностей школярів, залежить їхнє ставлення до здорового способу життя.

Ціннісне ставлення учнів до свого здоров'я проявляється в способі та стилі їхнього життя. Проте, через відсутність відповідних знань і настанов школярі не мають чітко визначених асоціацій із поняттям «здоровий спосіб життя». Підтвердженням цього є встановлений факт, що такому важливому його складникові як руховий режим не відвели перше місце наші

респонденти всіх вікових категорій. Опитаним школярам відомо, що найбільш руйнівний вплив на стан їхнього здоров'я сьогодні має поширення шкідливих звичок, як-от паління, вживання алкоголю, наркотиків, та їх наслідки. Проте, незважаючи на проголошену оздоровчу спрямованість занять фізичною культурою, здоров'я так і не стало головною цінністю дітей і підлітків. Анкетування засвідчило тривожні результати щодо частих випадків уживання ними алкоголю й тютюну.

Учені наголошують, що найбільш репрезентативною ознакою підліткового періоду є фундаментальні зміни у сфері самосвідомості, які мають вагоме значення для подальшого розвитку і становлення особистості [74]. Тому завдяки заняттям фізичною культурою і спортом необхідно створювати такі умови, що сприятимуть формуванню у школярів правильного ставлення до здоров'я як основної цінності людини, що значно стимулюватиме їхню рефлексивну діяльність та усвідомлення відповідальності за власне здоров'я. Окрім того, слід навчити школярів опановувати вміння та навички здорового способу життя, виховувати в них потребу фізичного вдосконалення, формуючи цінності фізичної культури і спорту. Але для цього необхідно володіти певними знаннями щодо мотиваційних пріоритетів юнаків і дівчат, які мають індивідуальні статеві та гендерні особливості.

Теорія мотивації до рухової активності, яку запропонувала професор Т. Ю. Круцевич, у своєму змістовному блоці описує зовнішні та внутрішні фактори, які відіграють одну з визначальних ролей у формуванні мотивації до рухової активності. Щоб установити, якими мотивами керуються школярі (зовнішніми чи внутрішніми), потрібно надати їм реальну можливість займатися фізичними вправами за власною ініціативою. Якщо діти продовжують заняття, це означає, що в основі їхньої рухової діяльності лежать внутрішні мотиви [236, 297]. Нами з'ясувано, що динаміка мотивів школярів до занять фізичною культурою і спортом має відмінності не тільки

у статевому та віковому аспектах: на неї істотно впливають індивідуальні гендерні характеристики.

Серед завдань нашого дослідження найбільш цікавою видається практична реалізація ідеї гендерного підходу до фізичного виховання школярів, формування їхньої індивідуальної фізичної культури та визначення критеріїв її оцінки за компонентами (освітній, мотиваційний, фізичний) для підвищення мотивації до рухової активності.

У процесі фізичного виховання в школі враховується основна індивідуальна характеристика дитини – її стать, яка лежить в основі гендерного диференціювання тільки у старших класах. Учені зазначають, що змішане виховання і навчання у школах можна назвати безстатевим, бо протягом декількох поколінь з навчальних закладів зникає статево-особистісна самоідентифікація молодих людей, особливо юнаків. У результаті пригнічуються й нейтралізуються чоловічі задатки у хлопчиків і жіночі – у дівчаток, що негативно позначається на здоров'ї, у тому числі і на репродуктивній функції молоді [35, 36, 452].

Для кращого розуміння причин, які стимулюють діяльність школярів у сфері фізичної культури, слід проаналізувати мотиви й установки юнаків і дівчат з точки зору їх гендерних індивідуальних характеристик.

Спираючись на результати дослідження взаємозв'язку ієрархії термінальних та інструментальних цінностей з психологічною статтю респондентів (фемінінність, маскулінність і андрогінність), ми виявили, що юнаки й дівчата однакових статево-рольових типів мають цілу низку значущих відмінностей у власних структурах ієрархічної системи ціннісних орієнтацій. Для маскулінних юнаків щаслива повноцінна сім'я є пріоритетом у цінностях, вони прагнуть бути активними та впевненими у собі. Маскулінні дівчата віддають перевагу спілкуванню з друзями. Досягти поставлених життєвих цілей вони планують завдяки відповідальності, твердій волі, широті поглядів, чесності та вихованості, а юнаки з виразними характеристиками маскулінності – за допомогою життєрадісності, чесності та

раціоналізму. Фемінінні юнаки, на відміну від фемінінних дівчат, виявилися більш старанними, чуйними, з високим ступенем самоконтролю та самодисципліни. Фемінінним дівчатам для досягнення цілей потрібна працелюбність та продуктивність у роботі. Андрогінна соціалізація дівчат пов'язана насамперед із проявами вихованості, освіченості, чуйності та широти поглядів, тоді як для юнаків найбільше значення мають самоконтроль і власна старанність.

Мотивація школярів до занять фізичними вправами також відрізняється у маскулінних, фемінінних та андрогінних юнаків і дівчат. Причому між юнаками й дівчатами одного гендерного типу також існують відмінності у визначенні мотивів щодо занять фізичними вправами. Для маскулінних юнаків у пріоритеті поради батьків та сімейне виховання, фемінінні та андрогінні юнаки віддали перевагу перегляду телепередач як визначальному спонуканню щодо занять фізичними вправами. Маскулінні дівчата взагалі не захотіли обирати запропоновані в анкеті мотиви і у своїй більшості визначили інші мотиви щодо занять фізичними вправами. Фемінінні та андрогінні дівчата пріоритетним мотивом визнали перегляд телепередач.

Відвідування уроків фізичної культури юнаками і дівчатами різних психологічних типів також мають певні особливості. Маскулінні юнаки визнають уроки фізичної культури корисними й цікавими. Натомість фемінінні відвідують заняття тільки заради заліку з цього предмету. У маскулінних, андрогінних та фемінінних дівчат мотиви щодо відвідування уроків з фізичної культури відрізняються від мотивів юнаків таких самих психологічних типів. Так, маскулінні дівчата на перше місце поставили мотив отримання заліку з предмету, а фемінінні та андрогінні – знання про користь впливу фізичних вправ на організм людини, але виявилося, що на заняттях їм не дуже цікаво, тому на другому місці у них розташований мотив отримання заліку з предмету. Щодо мети занять фізичними вправами, то маскулінні юнаки прагнуть досягнення високого спортивного результату та вдосконалення форми тіла, фемінінним юнакам важливе спілкування з

друзями та поліпшення стану здоров'я, заняття фізичними вправами андрогінні юнаки мотивують потребою вдосконалення форми тіла та спілкування с друзями. За результатами нашого дослідження виявлено, що мотиви щодо занять фізичними вправами у дівчат маскулінного, андрогінного та фемінінного психологічних типів збігаються. Незалежно від гендерних індивідуальних психологічних характеристик дівчата на перше місце поставили мотив удосконалення форми тіла, на друге – поліпшення стану здоров'я, на третьому розташований мотив спілкування з друзями.

Підсумовуючи вищезазначене, підкреслимо, що стать людини – складне психічне утворення. Незважаючи на те що стать певним чином трансформує освітні завдання, впливає на діяльнісні та особистісні орієнтири, інтереси, вподобання й оцінки школярів, визначення співвідношення біологічних та соціально-педагогічних передумов у становленні й розвитку їхніх мотиваційних пріоритетів у сфері фізичної культури і спорту, знання про специфіку формування гендерної ідентичності юнаків та дівчат у віковому аспекті дозволяє зробити процес фізичного виховання більш адекватним їхній психологічній природі.

Вважаємо за необхідне створити такі умови та виробити стимули до занять руховою активністю, які забезпечуватимуть вироблення гендерної моделі поведінки, сприяючи статево-рольовій соціалізації школярів, позбавляючи від усередненого способу впливу, дозволяючи прищеплювати їм еталони мужності та жіночості, що позитивно вплине на індивідуальну фізичну культуру та потребу самовдосконалення.

5.5.3. Визначення відмінностей потребово-мотиваційної сфери хлопців і дівчат різних гендерних типів (маскулінність, фемінінність, андрогінність)

Гендерний підхід у фізичному вихованні вчені умовно поділяють на два напрями: до першого належать дослідження диференціації статі дітей під

час розв’язання певних завдань фізичного виховання; другий тлумачиться як можливість формування статево-рольової ідентичності школярів засобами фізичного виховання [452, 453].

За результатами вивчення самооцінки фізичного розвитку, рівня потреби в досягненні успіху та рівня рухової активності юнаків і дівчат в різні вікові періоди були визначені критичні періоди у формуванні мотивації до занять фізичною культурою і спортом. Встановлено загальні тенденції періодів зниження та підвищення мотивації до занять фізичною культурою та спортом хлопців і дівчат різних вікових груп. Мотиваційним складником у нашій розвідці виступили такі показники: рівень рухової активності, рівень потреби в досягненні успіху та загальний рівень самооцінки фізичного розвитку юнаків і дівчат різних вікових груп. З метою визначення взаємозв’язку між типом гендерної ідентичності школярів та критичними періодами у формуванні їхньої мотивації до занять руховою активністю ми простежили, наскільки змінюються кількісний склад маскулінних, фемінінних та андрогінних хлопців і дівчат із віком і яким чином дані психологічні характеристики впливають на їхні мотиваційні пріоритети до рухової активності.

Високий рівень мотивації до занять фізичною культурою і спортом у хлопців 11-13 років співпадає з високим рівнем андрогінності та підвищенною фемінінністю у даному віці. Критичний період зниження мотивації хлопців до занять фізичною культурою і спортом, припадає на 7 та 8 класи і характеризується високим рівнем маскулінності та зниженням рівня андрогінності та фемінінності Тобто, ми простежуємо, що період підвищення маскулінності хлопців співпадає зі зниженням мотивації до занять фізичною культурою і спортом. Далі, з 9-го класу (14-15 років) прослідковуємо певне підвищення рівня мотивації до занять фізичною культурою і спортом при стабільному рівні маскулінності та при зниженні фемінінних рис характеру

Нами виявлено, що на мотивацію до занять руховою активністю у дівчат впливають в більшій мірі андрогінна та фемінінна гендерна орієнтація.

У дівчат з 5-го до 6-го класу визначається досить високий рівень мотивації до занять фізичною культурою і спортом при максимальній кількості фемінінних та андрогінних дівчат. При зниженні мотивації в критичний період з 7-го класу – простежується зниження кількості дівчат з фемінінним психологічним типом гендерної ідентичності та підвищення кількості дівчат з маскулінним психологічним типом. Другий критичний період (10 клас) зниження мотивації до занять руховою активністю також пов'язаний із зниженням кількості андрогінних дівчат та підвищенням фемінінних. У старшому шкільному віці підвищення мотивації до занять фізичною культурою і спортом у дівчат відбувається за рахунок переваги фемінінних якостей, які у 11-му класі досягають максимального показника

Отже, гендерний підхід в освіті є одним із складових особистісно-орієнтованого підходу до навчання та виховання школярів, враховує їх індивідуальні особливості у відповідності зі статтю та їх гендерною ідентичністю, дозволяє на цій основі вибір змісту, форм і методів навчання і виховання, створюючи розвивальне освітнє середовище у відповідності з її природним потенціалом. Використання гендерного підходу в теорії і методиці фізичного виховання надає нам широкі можливості для конструктивної взаємодії змісту гендерних досліджень з наявними методиками навчання та концепціями у сфері фізичного виховання.

5.5.4. Впровадження засобів самоконтролю фізичного розвитку

Науковці зазначають, що в основі ефективного управління процесом фізичного виховання загалом і фізичним станом особистості зокрема, покладений механізм самоконтролю. Чим більше юнаки й дівчата знаються на його методах, тим більше вони мотивовані вдосконалювати свої здібності [173]. Основою розвитку постійного самоконтролю і саморегуляції людини є самопізнання, що має пряме відношення до рефлексії як механізму розвитку самоконтролю. Рефлексія – це роздуми людини про саму себе, безпосередній

контроль поведінки людини в актуальній ситуації осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається, здатність суб'єкта співвідносити свої дії з ситуацією та їх координація відповідно до умов, що змінюються, і власного стану. Рефлексія одночасно є і зміною самої людини, спробою вийти за межі того рівня розвитку особистості, який був досягнутий [173 с. 15]. Тільки за наявності рефлексії як внутрішнього стану самоосмислення та розуміння себе може виховуватися та зміцнюватися самооцінка особистості, її впевненість у собі та самоповага. У формуванні самоконтролю навчальної діяльності суттєву спонукальну і регуляційну роль виконує самооцінка школярів, яка може проявлятися на різних рівнях: завищеному, високому, низькому, заниженому. Найкращий варіант – це адекватний рівень самооцінки фізичного розвитку, фізичного стану та фізичного здоров'я.

Учений Е. Еріксон зазначає, що фізичні якості підлітка, які складають основу фізичного «Я», виступають важливим чинником створення його ідентичності та «Я-концепції» загалом [521, 522]. М. О. Мдівані (1991) передбачив, що «Я-фізичне» має свою власну структуру і зміст [320], проте у зв'язку з формуванням у хлопців та дівчат статево-рольових стереотипів «Я-фізичне» частково може змінюватися.

Виходячи з того, що на формування мотивації до рухової активності школярів впливає ряд взаємопов'язаних чинників, учені стверджують, що спочатку виникають потреби, а потім формулюється мета. Щоб мета стала дієвою і рушійною силою, мають зіграти свою роль зовнішні та внутрішні фактори, які сформують мотивацію до власної програми поведінки людини, котра свідомо обирає той чи інший вид рухової активності відповідно до вподобань, інтересів і бажань і буде активно спрямовувати свою діяльність до означеної мети [365, с. 60].

Самооцінка фізичного розвитку в даному випадку може виступати одним із внутрішніх факторів, який має вплив на формування мотивації до рухової активності. Це говорить про неоднозначність та складність процесу взаємозв'язку внутрішньої сфери особистості та зовнішніх факторів і

обставин, які є збудниками до дії, вчинку або діяльності, формуючи належну мотивацію школярів до занять фізичної культурою і спортом.

За результатами отриманих даних самооцінки фізичного розвитку школярів ми встановили, що самооцінку фізичного розвитку юнаки безпосередньо пов'язують зі своєю силою та фізичною активністю, дівчата – із зовнішністю та координацією рухів. Також ми виокремили фізичні якості юнаків і дівчат, які мають для них цінність та значущість у певні вікові періоди. Переоцінка власних фізичних якостей нами трактується як прагнення підлітків мати в собі ті чи інші фізичні якості. Тобто переоцінені якості можуть набувати цінності для школярів. Серед таких якостей юнаки називають наступні: «стрункість тіла», «координація рухів», «глобальне фізичне «Я»», «самооцінка». Простежуючи тенденцію до зменшення цінності певних фізичних якостей, виявляємо, що з віком для юнаків «сила» та «фізична активність» стають недооціненими. Для дівчат зростає самооцінка здоров'я та координації рухів, свою важливість втрачають якості «фізична активність», «спортивні здібності», «сила» та «витривалість».

Результати самооцінки фізичної підготовленості школярів дали нам можливість проаналізувати взаємообумовленість загального рівня самооцінки школярів та їхніх індивідуальних гендерних характеристик, які ми визначили, застосувавши опитувальник С. Бем «Маскулінність – фемінінність».

З'ясовано, що на загальну самооцінку в юнаків впливає більше показників, ніж у дівчат. Завищену самооцінку фізичного розвитку мають переважно юнаки – представники маскулінного та андрогінного психотипів. Тобто наявність у людини чоловічих рис характеру сприяє завищеній самооцінці фізичного розвитку і власних здібностей. У дівчат завищений рівень самооцінки фізичного розвитку мають здебільшого представниці андрогінного психотипу. Занижена самооцінка виявлена тільки у представників фемінінного та андрогінного психологічних типів. У дівчат завищену самооцінку мають більшою мірою представниці андрогінного

психотипу. Юнаки і дівчата, які віднесені до фемінінного психотипу, демонструють середню самооцінку або недооцінюють власні здібності.

Ще одним гендерним чинником упередженого ставлення до формування індивідуальної фізичної культури школярів можемо назвати їх мотивацію щодо відвідування уроків фізичної культури та занять фізичними вправами. Отримані результати свідчать не тільки про вікові й статеві, але і про індивідуальні гендерні відмінності юнаків і дівчат. Маскулінні юнаки відвідують уроки фізичної культури, усвідомлюючи, що це корисно для їхнього фізичного розвитку, анрогінні та фемінінні – тільки для отримання заліку з даного предмету. У дівчат – навпаки: маскулінним не цікаво, вони відвідують заняття тільки заради заліку, натомість фемінінні та андрогінні приходять на уроки для користі власного здоров'я. Мотиви щодо занять фізичними вправами також мають гендерні відмінності та особливості. Для маскулінних юнаків – це спосіб досягнення високих спортивних результатів, для маскулінних дівчат – удосконалення форми тіла. Фемінінні юнаки, займаючись фізичними вправами, вбачають для себе корисність у спілкуванні з друзями, натомість фемінінні дівчата бажають поліпшити свій стан здоров'я. Андрогінні юнаки та дівчата одностайні у власній мотивації щодо занять фізичними вправами: для них важливе тільки спілкування з друзями.

Підсумовуючи, слід зауважити, що вже в підлітковому віці юнаки та дівчата одного статево-ролевого типу не схожі між собою. У нашому досліджені ми приділяємо значну увагу саме цьому компоненту розвитку особистості. Це дозволяє зібрати й систематизувати інформацію щодо створення умов для підвищення мотивації школярів до аксіологічної значущості фізичної культури, формування в них цінності індивідуальної фізичної культури.

Отже, фактори, які стимулюють інтереси до занять фізичною культурою і спортом, певним чином відрізняються у юнаків і дівчат різних психологічних типів. Фактори, які перешкоджають юнакам і дівчатам

займатися фізичною культурою і спортом, у своїй більшості схожі, але мають також певні статеві та вікові відмінності.

Отже, вивчені нами вікові, статеві та гендерні чинники, які визначають ставлення до рівня свого фізичного розвитку та формування цінностей фізичної культури у школярів різних психологічних типів, дозволяють стверджувати, що підґрунтя самовдосконалення, самооцінки, самостійності, відповідальності, ініціативності, тобто того, що входить у категоріальний апарат мотиваційної сфери особистості, слід шукати у внутрішніх рефлексивних процесах самої дитини.

Для формування у школярів навичок самоконтролю фізичного стану та розвитку якостей на уроках фізичної культури та під час самостійних заняттях, ураховуючи індивідуальні гендерні відмінності в самооцінці та мотивації юнаків і дівчат, пропонуємо ввести *індивідуальну карту самоконтролю фізичного стану*, яка містить такі відомості:

- алгоритм заповнення;
- правила та умови ведення;
- теоретично-методичне обґрунтування;
- методичний матеріал для застосування (за С. Ільченко);
- перевірка та інтерпретація досягнутих результатів;
- рекомендації зі складання індивідуальних програм самостійних занять фізичними вправами;
- критерії ефективності самостійних занять за результатами самоконтролю фізичного стану школярів.

5.5.5. Лімітуючі та стимулюючі фактори зовнішнього та внутрішнього впливу на мотивацію школярів до занять фізичною культурою і спортом

Зміст організаційно-педагогічних умов реалізації гендерного підходу у фізичному вихованні школярів передбачає:

– поліпшення рівня фізичних якостей школярів;
– підвищення рівня їхнього фізичного стану та адаптивності організму;
– формування мотивів, інтересів, уподобань у сфері фізичної культури і спорту.

Гендерний підхід у фізичному вихованні школярів у запропонованому форматі – це спроба створення нових умов процесу фізичного виховання з урахуванням впливу фактору статі, який поєднує в собі біологічні та соціальні чинники юнаків і дівчат, забезпечуючи формування рис мужності в юнаків та жіночості у дівчат для гармонійної соціалізації у суспільстві.

Проведене дослідження на контингенті учнів 5-11 класів з використанням психолого-діагностичних методик та анкетування, в умовах реалізації концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, дозволило нам виявити критичні та сенситивні періоди формування мотивації до занять фізичною культурою і спортом школярів різних вікових груп. За допомогою кореляційного, факторного та кластерного аналізів отриманих результатів емпіричного дослідження, що дозволили визначити інформативні показники, які повною мірою зумовлюють взаємозв’язок отриманих даних з психологічною статтю школярів, ми виокремили низку факторів, які стимулюють та лімітують мотивацію юнаків і дівчат до занять фізичною культурою і спортом. Отримані показники можуть стати основою методичних рекомендацій для вчителів щодо організації фізичного виховання в школі.

Біологічний складник наявний у детермінації спрямованості до занять руховою активністю у віковому аспекті, про що свідчать виявлені нами «критичні» періоди формування мотивації школярів до рухової активності. Однак вікова зміна свідомості дітей і підлітків впливає на їхні ціннісні пріоритети щодо занять фізичною культурою і спортом. Тому при виявленні факторів, які лімітують формування мотивації до занять руховою активністю, звертаємо увагу на індивідуальні гендерні особливості школярів, урахування яких уможливлює прояв здібностей та схильностей до певного виду

спортивної діяльності і як результат – підвищення не тільки рівня фізичної підготовленості, а й сформованості рис мужності в юнаків та жіночості у дівчат засобами фізичної культури.

Говорячи про внутрішні мотиви до занять руховою активністю, вважаємо за необхідне акцентувати на індивідуальних особливостях школярів при визначенні їхньої ціннісно-мотиваційної сфери.

Для кращого розуміння причин, які стимулюють діяльність у сфері фізичної культури, ми проаналізували мотиви й установки юнаків і дівчат з точки зору їх належності до певного гендерного типу.

Загалом, науковці зауважують, що проблема диференційованого підходу в процесі занять фізичними вправами досі не має однозначного розв'язання. Більшість дослідників і практиків вважає, що підхід до фізичного виховання дітей різної статі не повинен бути однаковим. Але в чому проявляються відмінності, у засобах, навантаженні, вимогах, розподілі ролей, організації занять, – і як використовувати фізичне виховання для гендерної соціалізації школярів, остаточно не з'ясовано [451].

Формування ціннісно-мотиваційної сфери досить – складне завдання, адже йдеться не лише про урок фізичної культури, а й про їх подальшу орієнтацію та соціалізацію молодих людей у суспільстві, визначення певної поведінки, яка залежить від їхньої статево-рольової та гендерної ідентичності.

Учені зазначають, що стать людини складається із взаємопов'язаних біологічних, соціальних і психологічних компонентів. Визнання за маскулінністю і фемінінністю як за особистісними характеристиками незалежності та можливості поєднання в одній людині дозволили відійти від біологічного протистояння чоловічого та жіночого та перейти до статево-рольових типів [25, 54, 167]. Поряд з тим існує певна обмеженість такого підходу.

Відомо, що маскулінний психотип розглядається в науці як сукупність «інструментальних» якостей особистості та характеризується найбільшою

виразністю таких властивостей як незалежність, напористість, власність, прагнення захищати свої погляди, честолюбство, здатність до лідерства, схильність до ризику, віра в себе, самодостатність. У повсякденній свідомості людей перелічені якості та риси характеру частіше асоціюються з чоловіками та проявами мужності.

Дослідження комплексу особистісних характеристик юнаків маскулінного типу привело нас до висновку, що для нього характерна особистісно-престижна спрямованість на високу оцінку власної діяльності. Більшість із таких юнаків має високий і середній рівень самооцінки фізичного розвитку. Зорієнтовані на змагальність, вони майже не попускають уроки фізичної культури, а мотивом відвідування уроків вважають отримання нових знань про користь занять фізичними вправами. Але разом з тим у маскулінних юнаків виявлено поступове зниження загальної емпатії до середнього рівня.

Нами виявлено, що з віком зростає кількість маскулінних юнаків, які мають високий рівень потреби в досягненні успіху. Опановуючи цінності індивідуальної фізичної культури, метою занять фізичними вправами вони вважають досягнення високого спортивного результату та вдосконалення форми тіла. Головним чинником у спонуканнях до занять фізичними такі хлопці називають поради батьків. Головними цінностями для себе вони визначають щасливу повноцінну сім’ю. Маскулінні юнаки прагнуть бути активними та впевненими в собі, а можливість досягнення поставлених життєвих цілей убачають у життєрадісності, чесності та раціоналізмі. Але слід звернути увагу на слабке розуміння маскулінними юнаками необхідності фізичної культури для гармонійного розвитку особистості, що не сприяє адекватній оцінці власної фізичної підготовки та рівня здоров’я.

Дослідження соціальних якостей особистості школярів дозволило нам розширити уявлення про гендерні характеристик юнаків і дівчат та звернути увагу на певні відмінності. Так, з’ясувалося, що юнаки з виразними маскулінними характеристиками не вважають фізичну силу важливою

рисою, яку вони цінують у людині. Натомість уміння поводитися в соціумі товаристві для них є більш значущим, ніж досягання мети будь-якими засобами та безкомпромісність у вирішенні питань. Прикметно, для юнаків-спортсменів маскулінного психологічного типу вміння досягти цілей будь-яким засобом є пріоритетним. Вони прагнуть підкоряти собі інших, тобто домінантний складник сильніше розвинутий у спортсменів.

Розглянутий комплекс особистісних характеристик дівчат маскулінного типу засвідчує переважання високого та середнього рівня самооцінки фізичного розвитку. У міжособистістному спілкуванні вони віддають перевагу друзям. Досягти поставлених життєвих цілей маскулінні дівчата планують завдяки відповідальності, твердої волі, широти поглядів, чесності та вихованості, але не хочуть обирати запропоновані в анкеті спонукання до занять фізичними вправами та у своїй більшості визначають інші причини. Загальний рівень полікомунікативної емпатії в них – середній. На заняттях фізичною культурою дівчатам з маскулінними характеристиками виявилося нецікаво, а головний мотив їх відвідування – отримання заліку з цього предмету. Водночас метою занять фізичними вправами вони вважають удосконалення форми тіла. Виявилося, що з-поміж соціальних якостей особистості, які маскулінні дівчата цінують в інших людях, цінними є не фізична сила, жорсткість та безцеремонність (розташовуються на останніх рейтингових позиціях), а різнобічність інтересів, друзі та гарна зовнішність. Натомість уміння підкорити інших людей – головна риса характеру, яку цінують маскулінні дівчата-спортсменки.

Далі розглянемо результати дослідження, пов’язані з особливостями мотиваційних уподобань юнаків і дівчат із фемінінним психологічним типом. З ним науковці пов’язують більш «експресивні» характеристики особистості: скромність, старанність, відданість, здатність до співчуття, гнучкість, емпатію, схильність до компромісів, які традиційно приписують жінкам. Виявилося, що загальна кількість фемінінних юнаків менша, ніж дівчат, і їх кількість із віком зменшується. даної групи респондентів Респонденти даної

групи ставляться до уроків фізичною культурою свідомо, відвідують їх для підвищення власної фізичної підготовленості та отримання заліку з предмету. Незважаючи на це фемінінні юнаки недооцінюють свої здібності (трапляється занижена самооцінка фізичного розвитку). Рівень потреби в досягненні успіху фемінінних юнаків з віком зростає, що вказує на певну цілеспрямованість. Дослідження їхніх ціннісних орієнтацій засвідчує старанність і чуйність, високий рівень самоконтролю та самодисципліни. Чинником, який спонукав до занять фізичними вправами, такі юнаки назвали перегляд телепередач. Займаючись фізичними вправами, вони прагнуть до спілкування з друзями та поліпшення стану здоров'я, але головною метою називають удосконалення форми тіла. Найбільш цінними для юнаків з фемінінними характеристиками є комунікативні навички, фізична сила та виваженість у власних діях.

Дослідження мотиваційно-ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури і спорту фемінінних дівчат показало високий та середній рівень самооцінки фізичного розвитку. Їх ціннісні орієнтири в поведінкових реакціях свідчать про працелюбність та продуктивність у роботі. Серед пріоритетних чинників, які спонукають до занять фізичними вправами, переважає перегляд телепередач.

Пріоритетними мотивами відвідування уроків з фізичної культури є знання про користь уроків фізичної культури та отримання заліку з предмету. Найголовнішим на заняттях дівчата фемінінного типу називають удосконалення форми тіла.

Проте, порівняно з іншими ровесницями, їм властивий досить низький рівень потреби в досягненнях успіху. Після проведення ранжування якостей особистості, які понад усе цінують фемінінні дівчата, з'ясовано, що для них у пріоритеті інтелігентна людина з досить різноманітним колом інтересів, комунікабельна, зовні приваблива й доглянута.

Науковці довели, що андрогінним людям приблизно однаковою мірою властиві маскулінні та фемінінні якості та риси характеру, що виявляються в

поєднанні традиційно чоловічих і жіночих характеристик в одній людині. Існує думка про те, що андрогінні чоловіки та жінки легше переносять стресові ситуації, уміють ефективно спілкуватися.

Результати вивчення психологічних особливостей школярів з андрогінними характеристиками дозволяють говорити про їхню досить високу дисциплінованість та комунікабельність, про усвідомлення ними значущості фізичної культури. Водночас слід констатувати заниженість самооцінки андрогінних юнаків.

При дослідженні ціннісних орієнтацій установлено, що андрогінні юнаки мають адекватне уявлення про свій фізичний розвиток і здібності. Найбільше в людях вони цінують комунікативні якості та виваженість у поведінці. Разом з тим, до трійки пріоритетних характерних якостей людини андрогенні юнаки відносять уміння досягати мети будь-яким засобом та комунікативні здібності. Мету занять фізичними вправами вони вбачають в удосконаленні форми тіла та користі для організму людини. Визначальний чинник, який спонукає до занять фізичними вправами, – це інформація по телебаченню. В андрогінних юнаків превалює середній рівень потреби і досягненні успіху. Також виявлено, що їм більш властиві високий та завищений рівні загальної полікомунікативної емпатії.

Дослідження комплексу особистісних характеристик дівчат андрогінного психологічного типу привело нас до висновку, що в вихованість, освіченість, чуйність та широта поглядів для них є головними життєвими ціннісними орієнтаціями. Респондентки цієї групи вирізняються завищеним рівнем самооцінки фізичного розвитку та високим загальним рівнем полікомунікативної емпатії. Також виявлено, що високий рівень потреби в досягненнях успіху також більшою мірою притаманний дівчатам з андрогінними рисами характеру. Можна зробити висновок, що андрогінність надає дівчатам самовпевненості й цілеспрямованості на успіх і перемогу. Вивчення їхніх психологічних характеристик дозволило констатувати досить високий ступінь значущості фізичної культури, про що свідчать названі

мотиви відвідування уроків, головний із яких – знання про користь цієї навчальної дисципліни. Фізичними вправами андрогенні дівчата займаються з метою вдосконалення форми тіла, що є важливим складником індивідуальної фізичної культури.

Таким чином, нами виявлено, що юнаки й дівчата одного статево-рольового типу відрізняються не тільки мотивацією до занять руховою активністю, але й самооцінкою фізичного розвитку, проявом емпатії та рівнем потреби в досягненні успіху. Тобто дівчата та юнаки одного статево-рольового типу різні.

Результати дослідження показали, що найбільше між собою відрізняються дівчата та юнаки андрогінного статево-рольового типу. Ми довели слушність висновків учених, які підкреслюють, що в дівчат цього типу домінують маскулінні риси характеру, а в юнаків – фемінінні.

Отже, результати емпіричного дослідження дозволили встановити значущість індивідуальних гендерних особливостей юнаків і дівчат для формування мотиваційних пріоритетів до занять фізичною культурою і спортом, в основі яких – ціннісні орієнтації, здатність до самооцінки та самоактуалізації, а також психологічні якості статі. На основі виявлених домінантних психологічних якостей особистості ми визначили фактори, які сприяють формуванню мотивації до занять руховою активністю юнаків і дівчат. Також нами окреслено психологічні риси та якості особистості, які лімітують мотивацію школярів щодо занять фізичною культурою, а отже, на них необхідно зважати в організації процесу фізичного виховання школярів.

До факторів, які стимулюють формування мотивації до занять фізичною культурою і спортом, належать такі:

для хлопців:

- андрогінний тип гендерної ідентичності;
- високий рівень потреби в досягненні успіхів;
- високий рівень самооцінки фізичного розвитку;
- індивідуальні програми, спрямовані на корекцію фігури;

– авторитет батьків та вплив сім'ї;

для дівчат:

– реалізація інтересу до визначених видів рухової активності;
– спрямованість занять фізичними вправами на корекцію фігури;
– досягнення поставленої мети;
– здатність до адекватної самооцінки;
– здатність до самоконтролю.

Факторами, які лімітують формування мотивації до занять фізичною культурою і спортом, є:

Для юнаків*:*

– низький рівень прояву маскулінних якостей;
– низький рівень самооцінки фізичного розвитку;
– низький рівень самоконтролю фізичного розвитку;
– недостатня спрямованість на саморозвиток;

Для дівчат*:*

– соціальне та матеріальне становище батьків ;
– стосунки в сім'ї;
– низька соціальна активність;
– небажання зовнішньої оцінки фізичних здібностей (складання контрольних нормативів);
– неадекватна оцінка фізичного «Я»;
– низький рівень потреби в досягненні успіху;
– відсутність варіанту вибору форм занять стан здоров'я;
– нестача часу;
– авторитарність учителя фізичної культури;
– емоційна атмосфера на уроці;
– теоретична підготовленість.

5.5.6. Диференційований підхід до завдань на уроках ФК

У теоретико-експериментальному психофізіологічному вченні Б. Г. Ананьєва про людину обґрунтовано необхідність систематизації статевих характеристик людини як первинних (індивідуальних) властивостей особистості. Згідно з положенням цієї теорії статевий диморфізм охоплює всі періоди життя людини. Статева диференціація не обмежується тільки статевими органами і функціями, а містить суцільну ієрархію «вторинних», «теоретичних» і ще більш віддалених від статевих ознак функцій. Результати досліджень Б. Г. Ананьєва і його наступників (Г. І. Акіншикова. 1977; Н. А. Розе, 1970) переконливо показали зв'язок індивідуальних характеристик людини як представника певної статі з особливостями її соціальної поведінки і важливість соціалізації для повноцінного розвитку особистості. Також були розкриті гетерогенні зв'язки між вихованням і соціальним розвитком особистості [451, 452].

У загальному словнику з соціології диференціація трактується як процес розвитку, пов'язаний із розподілом, розчленуванням цілого на частини, щаблі, рівні [588].

Г. Ф. Дульмухаметова у своєму дослідженні проаналізувала термін «диференціація» з точки зору деяких вчених. І. Е. Унт тлумачить диференціацію як «розподіл, вона стосується всіх компонентів педагогічних систем: тих, хто навчається, цілей, змісту навчання, організації, засобів, методів» [144]. Г. Гербен обґрунтовує необхідність диференціації у шкільній освіті. Учений слушно зауважує, що шкільне навчання без диференціації не має сенсу. Він наголошує на тому, що навіть якщо учні одного класу поєднані за віковим принципом, вони потребують у різноманітних формах диференціації» [144].

Дослідники сфери фізичного виховання триавлий час досліджують проблеми диференційованого підходу в процесі фізичного виховання хлопців і дівчат. Однак, питання про диференційований підхід до хлопців і дівчат у

процесі занять фізичними вправами, досі не набув одностайності думок у науковців. Тому більшість дослідників вважають, що підхід до фізичного виховання хлопців і дівчат не повинен бути однаковим (І. Попова, 1979; Н. Бочарова, 1989, В. Горячов, 2000; С. Родоманова, 2007). Натомість, на думку інших вчених, гендерна приналежність учня не обмежує його статеву приналежність, а диференційований підхід трактується як компонент управління навчанням, у якому під час розподілу учнів на групи пропонується враховувати не лише рівень фізичного розвитку, а й психологічні особливості, функціональні можливості, вид спортивної спеціалізації Соціальна природа самого терміна пояснює розбіжність поведінкових характеристик учнів тієї чи іншої статі із очікуваннями суспільства. З одного боку – хлопець або дівчинка несуть у собі статево-рольові стереотипні риси (хлопець – сильний, дівчинка – слабка; хлопець – агресивний, дівчинка – ніжна, тощо), а з іншої гендерна типологія виявляєтся у домінуванні маскулінності-фемінінності, на що не впливає стать учня. У зв'язку з цим, ми можемо спостерігати у деяких випадках агресивність у поведінці дівчат. та піддатливість – у хлопців. Стає очевидним, що орієнтація на індивідуально-психологічні відмінності школярів, побудова процесу фізичного виховання з урахуванням таких відмінностей – є головним природо-відповідним принципом статевої диференціації навчання на уроках фізичної культури. При цьому диференційований підхід розглядається як сукупність методів і прийомів, що застосовуються з урахуванням рівня розвитку учня (Е. А. Аркін, 1948; Л. С. Крічевскій, Е. М. Дубовская, 1981).

У процесі фізичного виховання, крім цих критеріїв диференційованого підходу, широко використовуються ще деякі, специфічні. Серед них потрібно відзначити типологічні особливості нервової системи, індивідуально-соматичні особливості дітей, частоту серцевих скорочень, частоту дихання, споживання кисню, тобто реакцію організму на фізичні навантаження, рухові вміння та навички, фізичні якості. Велика кількість авторів використовує

диференційований підхід до навчання, поділяючи учнів на групи залежно від стану їхнього здоров'я або статевого дозрівання [226].

Професор Апанасенко В. Г. до таких критеріїв відносить показники рухової (фізичної) підготовленості та морфофункціональні показники, а саме: рівень фізичного розвитку та рівень соматичного здоров'я [23].

За словами Арефьєва В. Г. діти одного хронологічного віку і статі не становлять однорідної групи, тому що віковому процесу росту та розвитку організму школярів властиві чималі індивідуальні коливання. Це спостерігається у розмірах довжини та маси тіла, окружності грудної клітки, у розмірах, структурі кісткового апарату, м'язової системи, показниках життєвої місткості легень тощо. Також спостерігаються відмінності у підготовленості, розвитку інтелектуальних, психологічних, фізичних можливостей, різної динамічності нервової системи, темпи засвоєння дітьми навчального матеріалу, формування вмінь і навичок неоднакові. Тож така розбіжність у значеннях індивідуальних показників осіб одного віку і статі свідчить про те, що загально-груповий підхід є неприйнятим і особливого значення набуває диференційований підхід у фізичному вихованні школярів [24]. Разом з тим, спеціалісти придержуються різних точок зору щодо критеріїв, які доцільно використовувати як основу диференційованого підходу у фізичному вихованні.

Метою статевої диференціації під час проведення уроку фізичної культури має бути адаптованість завдань до індивідуальних особливостей юнаків і дівчат, а також визнання гендерної індивідуальності кожного учня. Запропонована диференціація при визначенні завдань на уроках фізичної культури і має лежати в основі формування гендерного підходу у фізичному вихованні школярів. Практика показує, що, відповідно до індивідуальних можливостей людини, при використанні фізичних вправ, раціонально збалансованих за спрямованістю, потужністю та обсягом, простежується максимальний оздоровчий ефект для організму.

У свою чергу, ступінь фізіологічного впливу фізичних вправ на організм юнаків та дівчат багато в чому визначається мотивацією до рухової діяльності, моторною щільністю уроку, що збільшує ефективність у вихованні фізичних якостей і в навчанні рухових дій. На нашу думку, вимоги гендерного підходу у фізичному вихованні школярів відповідають педагогічним та психологічним принципам індивідуалізації навчання.

Педагогічний процес з фізичного виховання учнів ЗЗСО відповідно до статі має різну спрямованість: юнакам необхідний розвиток швидкості, фізичної і силової витривалості, виховання витримки, сміливості, дівчатам – почуття ритму, краси рухів, гнучкості. Цей підхід здійснюється через розподіл загальної групи дітей на дві підгрупи, що розрізняються за статевою ознакою на час проведення уроку фізичної культури з учнями 5-9-х класів. З 10-го класу заняття проводяться за статевою диференціацією.

Висновки вчених про фізичний розвиток юнаків і дівчат різного віку свідчать, що їх не можна виховувати та навчати однаково. У процесі фізичного виховання необхідний диференційований підхід – сукупність методів і прийомів педагога, що застосовуються з урахуванням рівня розвитку тієї чи іншої підгрупи дітей (Е. А. Аркін, 1948; Л. С. Крічевский, Е. М. Дубовська, 1981), у контексті нашого дослідження – з урахуванням статі дитини.

Дівчата більш консервативні, нерішучі, боязкі на уроках, тому найбільш ефективним у роботі з ними видається пояснювально-ілюстративний метод. Натомість для юнаків слід застосовувати методи, спрямовані на розвиток лідерських якостей. Вибір методів і форм навчання на уроці здійснюється переважно з опертям на провідну півкулю (у хлопчиків – праву, у дівчаток – ліву). Так само необхідно диференціювати вимоги до виконання однакових рухів: чіткості та витрати додаткових зусиль слід очікувати від хлопчиків і юнаків, а пластичності та граціозності – від дівчат. Отже, уроки фізичної культури для обох статей мають відрізнятися вибором методів і форм навчання, який корелюється індивідуальними гендерними і

статевими особливостями учнів. Дослідники наголошують, що ефективність гендерної соціалізації визначається більшою мірою не засобами і методами фізичного виховання, а організаційно-педагогічними умовами їх використання [452]. Відповідно до поставлених завдань пропонуємо наступні рекомендації щодо врахування статевих особливостей школярів на уроках фізичної культури:

– відмінності в доборі вправ тільки для хлопців або тільки для дівчат та диференційовані вимоги до виконання вправ юнаками та дівчатами;
– відмінності в дозуванні часу при виконанні вправ юнаками і дівчатами;
– відмінності в доборі обладнання для проведення уроків фізичної культури та різна участь дітей різної статі у прибиранні інвентарю;
– відмінності в навчанні складних рухів (існує ряд вправ, які юнаки і хлопці опановують легко, тоді як у дівчат вони викликають значні труднощі і вимагають більшого часу для оволодіння);
– відмінності у вимогах до якості виконання завдань.

Реалізація перерахованих вище рекомендацій у процесі проведення уроків з фізичної культури може бути однією з передумов формування гендерного підходу у фізичному виховані школярів.

Зміст уроків фізичної культури необхідно планувати з урахуванням вимог гендерної соціалізації учнів різних вікових груп, впроваджуючи організаційно-педагогічні умови використання засобів фізичного виховання для формування уявлень школярів про статево-рольові моделі поведінки та статевовікову ідентичність, розвиваючи в них особистісні риси мужності та жіночості, виявляючи індивідуальні здібності, потреби, мотиви та інтереси у сфері фізичної культури і спорту.

Таким чином, осмислення наукових та методичних джерел з питань статевої диференціації навчання та порівняння різноманітних підходів щодо організації диференційованого навчання дозволило нам сформулювати поняття «статева диференціація завдань на уроках фізичної культури». Вважаємо за необхідне наголосити, що статеві відмінності не є

віддзеркалюванням гендерних стереотипів, це два різні терміни.

Отже, *статева диференціація завдань на уроках фізичної культури* – це специфічна форма навчального процесу фізичного виховання, при здійсненні якої учні мають групуватися на уроці з урахуванням психофізіологічних та статевих особливостей власного розвитку для виконання різноманітних завдань з метою вдосконалення своїх фізичних якостей.

Говорячи про диференційований підхід до завдань на уроках фізичної культури, хотілось зосередити увагу на ще одному, на наш погляд важливому питанні – диференційованому підходу до стимулів заохочення школярів на уроках фізичної культтури. Для самореалізації особистості хлопців і дівчат першочергову роль мають стимулювання та заохочення. Особливо важливі вони в дитячому та юнацькому віці як психолого-педагогічний засіб стимулювання пізнавальної, навчальної, корисної діяльності учнів, незамінний фактор інтенсифікації навчання. Вчасне й адекватне заохочення активізує особистість, зміцнює її віру у власні сили, дає їй нові імпульси для діяльності [365].

Говорячи про диференційований підхід до стимулів заохочення на уроках фізичної культури, необхідно враховувати те, що існують гендерні індивідуальні особливості та відмінності в оцінці діяльності юнаків і дівчат. Для юнаків важливо, що оцінюється в їх діяльності, а для дівчат – хто їх оцінює і як. Основними видами заохочення є сприяння, допомога, довіра вчителя, похвала, схвалення, усна подяка, подяка в наказі по школі, похвальна грамота, почесні доручення, лист-подяка батькам, фотографії на дошках пошани, публікації в газетах тощо [587]. Отже, заохочення – це певний стимул підвищення мотивації до занять фізичною культурою і спортом. При виборі заохочення повинні бути враховані наведені у нашому досліджені вікові і статеві закономірності формування мотиваційних пріоритетів юнаків і дівчат. Заохочення як стимул має спрямовуватися на моральну підтримку учня та соціально-психологічного клімату класу,

підвищувати інтерес до видів спорту школярів. Чільною ознакою заохочення є справедливість та аргументованість. Позитивного ефекту воно досягає за умови адекватності, публічності і своєчасності. Також заохочення повинно бути диференційованим та враховувати індивідуальні особливості юнаків і дівчат: одні з них можуть бути заохочені навіть за незначні успіхи, а інші заохочуються менше, але за більші успіхи чи досягнення. Заохочуючи учнів, вчителі фізичної культури мають прагнути залучити їх до активної діяльності на уроці та в позакласній роботі на основі врахування індивідуальних гендерних особливостей. Метою заохочення для вчителів фізичної культури є формування мотиву досягнення, налаштування на успішне виконання завдань та вправ; забезпечення умов для успішної діяльності, зацікавлення пізнавальним процесом; формування свідомого ставлення учнів до результатів навчальної діяльності; перетворення результату на мотив для нової пізнавальної діяльності [142, 144]. Заохочувати учнів за участь та перемогу в конкурсах і спортивних змаганнях усіх рівнів можна завдяки нагородженню, яке слід виконувати в умовах поширеної гласності та проводити публічно в присутності школярів та працівників освітнього закладу.

Ми вважаємо, що однією з умов заохочення школярів має стати врахування їх гендерних індивідуальних особливостей та морфо-фізіологічних відмінностей. Так, психолог Б. О. Вяткін зауважує, що на учнів зі слабкою нервовою системою в процесі навчання певним руховим діям на заняттях фізичною культурою найбільш позитивно впливає похвала, а найгіршим є осуд вчителя. На успішність навчання нових рухів школярів із сильною нервовою системою найзначніше вплине осуд педагога [590].

Таким чином, диференціація завдань на уроках фізичної культури визначена це специфічна форма навчального процесу фізичного виховання, яка повинна враховувати індивідуальні гендерні і статеві особливості хлопців і дівчат. Диференціація заохочення на уроках фізичної культури – це

ефективний і незамінний засіб, що має також певний вплив на формування особистості учня.

5.5.7. Комплекс організаційно-педагогічних умов застосування стимулюючих факторів підвищення мотивації до занять фізичною культурою і спортом засобами фізичного виховання

Тож дослідження факторів, які лімітують і стимулюють мотивацію до рухової активності школярів, дотримання факторів здорового способу життя дає можливість поліпшення організаційно-методичних умов залучення дітей, підлітків і молоді до систематичних занять руховою активністю, формуючи ціннісне ставлення до аксіологічної значущості фізичної культури.

Отримані в результати дали нам змогу розробити комплекс організаційно-методичних умов застосування факторів, які стимулюють мотивацію до занять фізичною культурою і спортом засобами фізичного виховання з урахуванням індивідуальних гендерних характеристик школярів (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Комплекс організаційно-педагогічних умов застосування факторів, які стимулюють мотивацію до занять фізичною культурою і спортом

№	Фактори	Організаційно-педагогічні умови
1.	Аксіологічний фактор цінностей фізичної культури	Урахування ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури і спорту юнаків залежно від типу гендерної ідентичності. ***Для маскулінних юнаків характерно***: - особистісно-престижна спрямованість на отримання високої оцінки власної діяльності; - привабливість змагальної діяльності; - мета занять фізичними вправами – досягнення високого спортивного результату та вдосконалення форми тіла; - прагнення бути активними та впевненими в собі, - переконаність у тому, що досягти поставлених життєвих цілей можливо завдяки життєрадісності, чесності та раціоналізму;

Продовження таблиці 5.4.

		для фемінінних юнаків характерно: - свідоме ставлення до уроків фізичної культури, відвідування їх для підвищення власної фізичної підготовленості та отримання заліку з предмету; - зростання рівня потреби в досягненні успіху з віком як свідчення цілеспрямованості; - старанність, чуйність, самодисципліна, високий рівень самоконтролю; - мета занять фізичними вправами – прагнення до спілкування з друзями, покращення стану здоров'я та вдосконалення форми тіла. - пріоритетність комунікативних навичок, фізичної сили та виваженості власних дій; ***для андрогінних юнаків характерно:*** - дисциплінованість та комунікативні здібності як вияв високого рівня значущості фізичної культури; - адекватне самооцінка фізичного розвитку та власних здібностей, - цінування комунікативних якостей та виваженості в поведінці; - пріоритетність уміння досягати мети будь-яким засобом та комунікативних здібностей; - мета занять фізичними – удосконалення форми тіла та усвідомлення користі уроків фізичної культури для організму людини; - переважання середнього рівня потреби в досягненні успіху; - високий та завищений рівні загальної полікомунікативної емпатії.
3.	Самооцінка фізичного розвитку	Для адекватної самооцінки юнаків необхідно: - виокремлення тестування фізичного розвитку відповідно до статевих ознак (швидкості, витривалості, сили); - надання можливість певної самостійної роботи під час розминки та організації окремих частин уроку; - адекватне фізичне навантаження під час проведення уроків, використовуючи диференціювання за ознаками статі; - урахування індивідуальних гендерних характеристик щодо визначення загального рівня самооцінки фізичного розвитку: для маскулінних: - високий та середній рівень самооцінки фізичного розвитку; для фемінінних: - занижена самооцінка фізичного розвитку; для андрогінних - - занижена самооцінка фізичного розвитку.

Продовження таблиці 5.4.

3.	Самоконтроль фізичного стану	Урахування та закладання механізму самоконтролю фізичного розвитку; - ведення індивідуальної картки самоконтролю фізичного стану; - ознайомлення з правилами заповнення індивідуальної картки самоконтролю; - порівняння результатів поточного тестування з попередніми результатами; - надання регулярних відповідних загальних та індивідуальних порад та вказівок; - постійне коригування заповнення індивідуальної картки самоконтролю фізичного стану; - етапний контроль за змінами в динамиці показників фізичного розвитку та фізичної підготовленості.
4.	Рівень потреби у досягненні успіху	Використання «Методу моделювання ситуації» (згідно з дослідженнями О. Мілякової) (моделювання системних ігор (командні та індивідуальні), які орієнтовані на досягнення найкращого результату та створення можливості для розгортання активності досягнення; - використання змагальної форми проведення уроків; - застосування інформаційного методу (цілеспрямоване використання прикладів видатних спортсменів для наслідування); - урахування рівня потреби в досягненні успіху та індивідуальних гендерних характеристик
5.	Інтерес до визначених видів рухової активності	Урахування типу гендерної ідентичності шляхом включення у програму занять з фізичної культури для юнаків з андрогінними та фемінінними характеристиками елементів фітнесу та спортивних танців; для юнаків з маскулінними характеристиками – атлетичної гімнаситки. Використання практики оцінювання не тільки за результатами фізичної підготовленості, а також за знання правил змагань з різних видів спорту та допомогу у проведенні змагань;
6.	Спрямованість на досягнення колективного результату	Використання групових форм занять, різноманітних рухових та спортивних ігор (відбувається інтенсивне спілкування школярів, що сприяє розвитку відчуття колективізму та позитивної атмосфери на уроці). Використання змагальної форми проведення уроків та залучення юнаків до спортивно-масових заходів у позанавчальний час. Підбиття підсумків робити з урахуванням гендерних особливостей юнаків: - для активізації юнаків маскулінного та андрогінного психологічних типів нагороджувати за найкращі результати (наприклад, перші п’ять результатів); - для фемінінних юнаків - обирати додаткові заохочувальні стимули (наприклад, за допомогу в організації заходу).

Продовження таблиці 5.4.

7.	Усвідомлене ставлення до рухової активності	Надання додаткової інформації у вигляді лекцій та бесід. Запрошення до спілкування випускників, вихователів, учителів (видатних спортсменів). Підвищення рівня усвідомленості за рахунок різних інформаційних засобів.
8.	Інноваційні методи організації уроків фізичної культури	Використання методу «Міжпредметного зв'язку» (за дослідженнями В. Горячова). Наприклад: сумісні уроки біології та фізичної культури; історії та фізичної культури. Застосування «евристичної форми навчання» на уроках фізичної культури (за дослідженнями В. Горячова).
9.	Потреба у руховій активності	Урахування типу гендерної ідентичності при проведенні уроків : - під час розучування нових вправ першими їх показують учні, в яких це краще виходить (в основному це маскулінні юнаки); - при розучуванні нових вправ використовувати фронтальний метод; - під час проведення уроку міняти склад команд, груп з метою формування адекватного духу суперництва, що дозволяє юнакам не зважаючи на гендерні характеристики задовольнити потребу в руховій активності.

Таблиця 5.5

Застосування факторів, які підвищують мотивацію до занять фізичною культурою і спортом засобами фізичного виховання (дівчата)

№	Фактори	Організаційно-педагогічні умови
1	Аксіологічний фактор цінностей фізичної культури	Урахування ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури і спорту залежно від типу гендерної ідентичності. Для маскулінних дівчат характерно: - досягнення поставлених життєвих цілей завдяки відповідальності, твердій волі, широти поглядів, чесності та вихованості; загальний рівень полікомунікативної емпатії – середній; - відсутність зацікавленості на заняттях фізичною культурою; - головний мотив відвідування уроків фізичної культури – отримання заліку з предмету; - мета занять фізичними вправами – удосконалення форми тіла; - фізична сила – не пріоритетна характеристика; - розташування рис «жорсткість» та «безцеремонність» на останніх рейтингових позиціях; - пріоритетність різнобічності інтересів, друзів та зовнішнього вигляду; - головна риса характеру у дівчат-спортсменок – підкорити інших людей;

Продовження таблиці 5.5

		для фемінінних дівчат характерно: - працелюбність та продуктивність у роботі; - мотиви відвідування уроків з фізичної культури – знання про користь фізичних вправ та отримання заліка з предмету; - мета занять фізичними вправами – удосконалення форми тіла; - низький рівень потреби в досягненнях успіху; - пріоритетність інтелігентної людини з досить різноманітним колом інтересів; - цінування комунікативних якостей та зовнішнього вигляду людтни; для андрогінних дівчат характерно:: -вихованість, освіченість, чуйність та широта поглядів; -високий загальний рівень полікомунікативної емпатії; - високий рівень потреби в досягненнях успіху -самовпевненість та цілеспрямованість на успіх і перемогу; -досить високий ступінь значущості фізичної культури; -головний мотив відвідування уроків фізичної культури – знання про їх користь; - мета занять фізичними вправами – удосконалення форми тіла як важливий складник індивідуальної фізичної культури.
2	Самооцінка фізичного розвитку	Для адекватної самооцінки дівчат необхідно: - виокремлення тестування фізичного розвитку згідно із статевими ознаками (сила рук, ніг та черевного пресу); - надання адекватного фізичного навантаження під час проведення уроків, використання диференціювання за ознаками статі; - урахування індивідуальних гендерних характеристик щодо визначення загального рівня самооцінки фізичного розвитку. для маскулінних: - високий та середній рівень самооцінки фізичного розвитку; для фемінінних: - високий та середній рівень самооцінки фізичного розвитку; для андрогінних : - занижений рівень самооцінки фізичного розвитку.
3	Самоконтроль фізичного стану	Урахування та закладання механізму самоконтролю фізичного розвитку; -введення індивідуальної картки самоконтролю фізичного стану; -ознайомлення з правилами заповнення індивідуальної картки самоконтролю; -порівняння результатів поточного тестування з попередніми результатами; -надання регулярних відповідних загальних та індивідуальних порад та вказівок; -постійне коригування заповнення індивідуальної картки.

Продовження таблиці 5.5

		самоконтролю фізичного стану; -етапний контроль за змінами в динаміці показників фізичного розвитку та фізичної підготовленості
4.	Рівень потреби у досягненні успіху	Використання «Методу моделювання ситуації» (згідно з дослідженнями О. Мілякової) (моделювання системних ігор (командні та індивідуальні), які зорієнтують на досягнення найкращого результату та створюють можливість розгортання активності досягнення; - використання змагальної форми проведення уроків. Використання інформаційного методу (цілеспрямоване використання прикладів видатних спортсменів для наслідування); - врахування рівня потреби в досягненні успіху індивідуальних гендерних характеристик.
5	Інтерес до визначених видів рухової активності	Урахування типу гендерної ідентичності шляхом включення у програму занять з фізичної культури для дівчат з андрогінними характеристиками елементів фітнесу та спортивних танців; для дівчат з маскулінними та андрогінними характеристиками – заняття в тренажерному залі. Використання практики оцінювання не тільки за результатами фізичної підготовленості, а також за знання правил змагань з різних видів спорту та допомогу при проведенні змагань.
6	Спрямованість на досягнення колективного результату	Використання групових форм занять, різноманітних рухових та спортивних ігор (відбувається інтенсивне спілкування школярів, що сприяє розвитку відчуття колективізму та позитивної атмосфери на уроці). Використання змагальної форми проведення уроків та залучення до спортивно-масових заходів у позанавчальний час. Підведення підсумків робити з урахуванням гендерних особливостей: - для активізації дівчат маскулінного та андрогінного психологічних типів впровадити нагородження за виявлені найкращі результати (наприклад, перші п’ять результатів); - для фемінінних дівчат обирати додаткові заохочувальні стимули на тих змаганнях, де вони не бажають брати участь (наприклад, за допомогу в організації заходу)
7	Усвідомлене ставлення до рухової активності	Надання додаткової інформації у вигляді лекцій та бесід; - запрошення до спілкування випускників, вихователів, учителів (видатних спортсменів) - підвищення рівня усвідомленості за рахунок інформаційних засобів.

Продовження таблиці 5.5

8	Інноваційні методи організації уроків фізичної культури	Використання методу «Міжпредметного зв'язку» (за дослідженнями В. Горячова) (наприклад, сумісні уроки біології та фізичної культури, історії та фізичної культури). Використання методу ідеомоторного тренування
9	Потреба в руховій активності	Урахування типу гендерної ідентичності при проведенні уроків: - під час розучування нових вправ першими показують ті дівчата, в яких це краще виходить (в основному це маскулінні та андрогінні дівчата); - при розучуванні нових вправ хореографічної або танцювальної спрямованості запропонувати першими показати вправи дівчатам з фемінінним характеристиками; - використовувати фронтальний метод під час розучування нових вправ.
10	Індивідуальні програми, які спрямовані на корекцію фігури	Урахування типу гендерної ідентичності: - для маскулінних дівчат – індивідуальні програми занять у тренажерному залі та різновиди фітнесу; - для фемінінних – танцювальні майстер-класи, заняття стрейчингом ; - для андрогінних – можливо пропонувати як заняття у тренажерному залі, так і індивідуальні програми фітнес-тренувань.

5.5.8. Форми занять у фізичному вихованні школярів

Заняття фізичними вправами проводяться з різним контингентом, у різних умовах і з різною спрямованістю. Знання основ організації занять необхідні вчителям фізичної культури, тренерам із видів спорту, інструкторам, які проводять заняття у фізкультурно-оздоровчих групах, та ін. [249]. Тож, необхідно використовувати цілий арсенал різноманітних ефективних методів, здатних зацікавити учнів. Саме різноманітність методики викладання цього предмету робить процес навчання дійсно творчим. Збуджує зацікавленість учнів дл фізичної культури. поліпшує розуміння і засвоєння матеріалу.

Останнім часом вчителі фізичної культури під час проведення уроків застосовують активні методи навчання. Тож слід згадати, що в загальній системі фізичного виховання форми організації занять нерівнозначні та неоднакові. До основних належать відносно великі форми занять, які

дозволяють створювати необхідні умови для ефективного навчання рухових дій, розвитку фізичних якостей та підтримання тренованості. Такими є передусім урочні форми. Разом із позаурочними вони розширюють можливість раціональної організації системи занять для досягнення поставлених цілей або вирішення окремих завдань фізичного виховання.

Пріоритетним напрямком роботи кожної школи є підвищення якості освіти через використання інноваційних технологій на уроках і позакласних заняттях. Учитель, послуговуючись ними, може вдосконалювати не лише фізичні якості, а й розвивати творчій потенціал учнів [152]. Розглянемо кілька найбільш ефективних технологій, які, на нашу думку, сприяють формуванню мотивації та ціннісних орієнтацій школярів у сфері фізичної культури.

Згідно з діяльнісним підходом, що плідно розроблявся Л. Н. Леонтьєвим, Д. Б. Ельконіним, Д. В. Запорожцем, вирішальне значення у вихованні особистості належить провідному для кожного віку виду діяльності, при якій якості особистості не тільки виявляються, але і формуються. Для соціалізації і формування соціальної поведінки школярів особливо результативними є групові дії і гри, оскільки вони забезпечують високий ступінь взаємодії дітей і займають чимало часу в їхньому житті. За допомогою імітаційних та сюжетно-рольових ігор діти знайомляться з соціальними відносинами, нормами, традиціями та іншими аспектами культури. Програвання ролей дає дітям експериментувати з різними моделями поведінки і побачити, до яких наслідків це може призвести. Окремі вчені (Г. Крайг, 2001; P. H. Mussen, J. J. Conger, J.Kagan,1963) дотримуються позиції, що гра виконує важливу роль у процесі статевої соціалізації взагалі і ідентифікації зокрема, оскільки в ній дитина прагне практикувати поведінку рольової моделі [453].

Учені вважають, що використання інтерактивних методів навчання сприяють гендерному вихованню підлітків [88, 89].

Зазначимо, що нині педагоги активно застосовують різні технології викладання з використанням інтерактивних методів: тренінги, ділові ігри, дискусії, міні-дослідження тощо. Усі вони передбачають постійну рефлексію, тому, безперечно, можуть сприяти формуванню в дівчат і юнаків ознак мужності та жіночості.

Сутність інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес організований так, що практично всі учні виявляються залученими в процес пізнання, вони мають можливість розуміти та займатися рефлексією з приводу того, що вони знають і думають. Спільна діяльність учнів у процесі пізнання, засвоєння навчального матеріалу означає, що кожен робить свій особливий індивідуальний внесок, ділиться знаннями, ідеями, способами діяльності. Причому відбувається це в атмосфері доброзичливості та взаємної підтримки, що дозволяє не тільки отримувати нове знання, але й розвиває саму пізнавальну діяльність і навички взаємодії, переводить її на більш високі форми кооперації й співробітництва. Ураховуючи специфіку уроку фізичної культури, вчені зазначають, що найбільш доцільним інтерактивним методом є робота в малих групах. У працях багатьох дослідників було визначено, що такий метод надає можливості всім учням (зокрема й сором'язливим) брати участь у роботі, практикувати навички співробітництва, міжособистісного спілкування (зокрема, уміння слухати, виробляти загальну думку, вирішувати розбіжності, що виникають), що часто буває неможливим у великому колективі [http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/48360/].

Ефективним інтерактивним методом у гендерному вихованні є «рольова гра», яка подобається всім учасникам навчального процесу. В. Кравець вважає гру способом прояву гендерних особливостей дітей. Саме в ній діти через виконання певних ролей засвоюють уявлення про гендерну поведінку. Гра дає змогу засвоїти не лише соціальні ролі, але й набути навички спілкування та взаємодії з однолітками протилежної статі. Гендерна гра як форма відображення предметного й соціального змісту діяльності

відповідно до статі спрямована на формування адекватної гендерної ідентичності [225, с. 176].

Застосування інтерактивних методів навчання на уроках фізичної культури є ефективним методом підвищення інтересу до аксіологічної цінності фізичної культури, підвищення мотивації до фізичної активності тих, хто нею займається, та ведення здорового способу життя, може мати позитивний вплив на гендерну соціалізацію учнів.

Завдяки впровадженню інтерактивних методів учитель отримує можливість для створення на уроці чи на заході, який проводиться в позаурочний час, гендерно-збалансованого простору, де на перше місце виходять взаємини юнаків та дівчат на основі розвитку фізичних якостей і формування рухових умінь та навичок відповідно до особистісних цінностей. Така позиція, за твердженням науковців, спонукає учнів у колі мікро- та макросередовища демонструвати зразки позитивного ставлення до себе, інших людей, діяльності, спілкування, матеріальних та духовних цінностей.

Соціальні норми, яких повинні дотримуватись хлопці й дівчата, є не що інше, як гендерні стереотипи, які відображають гендерну культуру суспільства

Гендерно-статевий розподіл школярів у віковому аспекті виявив, що з віком у юнаків кількість осіб з ознаками маскулінності зростає, а з ознаками фемінінності – знижується. Також простежено тенденцію до збільшення кількості фемінінних дівчат із віком, що дозволяє зробити припущення щодо впливу гендерних стереотипів на формування гендерної ідентичності підлітків, яку необхідно враховувати при формування інтересів школярів до певних видів фізичної активності як в урочних, так і позаурочних формах навчання.

Змагання ґрунтуються на природній основі схильності дітей та учнів до здорового суперництва і самоутвердження в колективі, це конкуренція, боротьба за існування, воно є своєрідною пружиною розвитку. Змагання сильне гласністю, об’єктивним порівнянням підсумків, крім того воно

організовує, згуртовує колектив, спрямовує на досягнення успіхів, навчає перемагати, змушує тих, хто відстає, підтягуватися до рівня передових, а передових надихає на нові успіхи.

Професор Н. В Москаленко на основі експериментальних досліджень визначила методичні підходи та технологію сюжетних уроків фізичної культури, які спрямовані на підвищення емоційної насиченості, індивідуального сприйняття навчального матеріалу, підвищення рівня загальних знань, максимальну різноманітність форм, методів та засобів фізичного виховання та створення оптимальних умов для розвитку творчого потенціалу учнів [329, 330].

На сьогодні розглядають п’ять основних підходів до здійснення програм сприяння здоров’ю (В. А. Вишневський, 2002):

- медичний, чи превентивний (спрямований на скорочення захворюваності і смертності);
- поведінковий (формує сприятливі для здоров’я форми поведінки);
- навчальний (забезпечує знаннями й інформацією, розвиває навички, необхідні для усвідомленого вибору зв’язаного зі здоров’ям поводження);
- повноважний (допомагає людям визначити власну позицію щодо здоров’я і діяти відповідно до неї);
- соціальна зміна (реалізується під гаслом «Зробити здоровий вибір найлегшим вибором») [332].

Розвиток фізкультурно-оздоровчої роботи можна визначити як процес якісних змін у компонентах, які її складають, а також її структури, внаслідок яких набувається здібність досягати більш високих результатів. Проектування інноваційної програми фізкультурно-оздоровчої роботи дозволило науковцям визначити ознаки реальних змін у діяльності закладів освіти, зміни, які визначають інноваційний процес, рівні інноваційного процесу, функції інноваційної програми. Таким чином, інноваційний процес

визначає зміни, які мають новизну, потенціал підвищення ефективності процесу в цілому або якихось інших чинників; здатність дати довгостроковий корисний ефект, узгодження з іншими нововведеннями. Розвиток фізкультурно-оздоровчої роботи можна визначити як процес якісних змін у компонентах, які її складають, а також її структури, внаслідок яких набувається здібність досягати більш високих результатів. Проектування інноваційної програми фізкультурно-оздоровчої роботи дозволило науковцям визначити ознаки реальних змін у діяльності закладів освіти, зміни, які визначають інноваційний процес, рівні інноваційного процесу, функції інноваційної програми. Таким чином, інноваційний процес визначає зміни, які мають новизну, потенціал підвищення ефективності процесу в цілому або якихось інших чинників; здатність дати довгостроковий корисний ефект, узгодження з іншими нововведеннями [330].

Професор Москаленко зауважує, що практика роботи загальноосвітніх шкіл свідчить, що процес оволодіння теоретичними знаннями з фізичного виховання, практично не здійснюється [329, 330]. Основною причиною такого стану є те, що на уроках фізичної культури практично немає часу для засвоєння теоретичних знань, а підручники та навчальні посібники передбачають використання репродуктивного методу опанування теоретичними знаннями. Даний підхід не в повній мірі враховує психологічні та вікові особливості розвитку дітей, їх інтереси і потреби в заняттях фізичною культурою і спортом [328]. Тому необхідно сприяти створенню науково-обґрунтованого підходу до формування теоретичних знань школярів, які спрямовані, перш за все, на формування інтересу і мотивації школярів до занять фізичною культурою і спортом та формуванню індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат, що є необхідним для становлення особистості в процесі рухової діяльності.

Під час організації уроків фізичної культури з учнями різного віку необхідно враховувати як їхню біологічну стать, так і гендерні індивідуальні особливості. В основі визначення фізичного навантаження, спрямованості фізичних вправ, обсягу інтенсивності навантажень лежить статевий

диморфізм, а формування мотивації, інтересів, уподобань, ціннісних орієнтирів у сфері фізичної культури і спорту та основ здорового способу життя здебільшого залежить від впливу індивідуальних характеристик особистості, гендерних відмінностей, соціальних та культурних аспектів особистості школярів.

5.5.9. Критерії ефективності впровадження концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів

Розробляючи критерії та показники ефективності впровадження концепції формування гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, почнемо з аналізу дефініції «ефективність». Учені цю категорію розглядають як «рівень відповідності результатів будь-якої діяльності поставленим завданням» [32, с.124].

Під *ефективністю* впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів ми розуміємо цілісну систему концептуальних підходів, які поєднують у собі взаємодію напрямів впливу, організаційно-педагогічних умов, форм занять, методів та методик з урахуванням індивідуальних особливостей та гендерних відмінностей дітей, підлітків та молоді.

Сутність ефективності впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів слід розкрити, описуючи головні її критерії.

Критерій (від грец. kritērion – засіб для думки) – ознака, на підставі якої виробляється оцінка, визначення або класифікація чого-небудь; мірило думки, оцінки [586]. У довідниковій літературі поняття «критерій» (від грец. kriterion – засіб судження, мірило) визначається як ознака, на підставі якої дається оцінка якого-небудь явища, дії [397]. До критеріїв висуваються певні вимоги, тож вони мають відповідати тому явищу, вимірником якого виступають [397].

Педагогічна теорія і практика передбачає загальні вимоги до виділення й обґрунтування критеріїв, які зводяться до таких: 1) критерії повинні

відображати основні закономірності функціонування і розвитку аналізованого явища; 2) за допомогою критеріїв повинні встановлюватися зв'язки між всіма компонентами аналізованого явища; 3) критерії повинні розкриватися через показники, за якими можна судити про більший або менший ступінь вираженості даного критерію; 4) критерії повинні відображати динаміку вимірюваної якості в часі та просторі; 5) якісні показники повинні виступати в єдності з кількісними та доповнювати один одного [220]. Визначаючи основні критерії ефективності реалізації розробленої нами концепції, ми керувалися необхідністю виявлення того, наскільки її впровадження в процес фізичного виховання сприяло розвитку їх гендерної чутливості, а також наскільки гендерна рівність як показник гендерного підходу є загалом значущою для школярів різних вікових груп. Розробляючи власні критерії ефективності впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, ми взяли за основу парадигму, яку запропонувала у своєму досліджені Г. Ф. Дульмухаметова [144, с. 62], доповнили їх та адаптували до нашого дослідження.

Отже, для оцінки ефективності впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді використовуємо мотиваційний, діяльнісний, результативний критерії: За кожним із них ми розробили низку показників, які представлено у таблиці 5.6.

Таблиця 5.6

Критерії оцінки ефективності впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні

	Критерії	Показники
1	Мотиваційний (сукупність потреб, інтересів, ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури і спорту)	– Зацікавленість предметом «Фізична культура»; – підвищення інтересу до фізичної активності; – формування в юнаків і дівчат інтересу до видів рухової активності; – самоконтроль фізичного стану; – ціннісні орієнтації на здоровий спосіб життя

Продовження таблиці 5.6

2	Діяльнісний (якісні показники взаємодії учня та вчителя)	– Рівень взаємодії між учнями та вчителем фізичної культури; – впровадження нових форм, методів навчання з урахуванням психофізіологічних особливостей юнаків та дівчат; – теоретичні знання з предмету «Фізична культура»
3	Результативний (відображає результати впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів)	– Рівень участі юнаків та дівчат у спеціально організованих заняттях з фізичної культури і спорту; – рівень фізичної підготовленості та розвиток фізичних якостей юнаків і дівчат; – рівень індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат; – становлення гендерної культури особистості школярів.

Розроблена комплексна система критеріїв і показників дозволяє не тільки оцінювати рівень впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, але й визначати засоби корекції для більш ефективної його реалізації.

Особливості формування ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури і спорту, інтереси, мотиви дітей, підлітків і молоді, їхня фізична підготовленість може бути науково обґрунтована віковими, біологічними і статевими закономірностями і, згідно з гіпотезою дослідження, гендерними ознаками. Розроблені організаційно-методичні умови фізичного виховання різних вікових груп дітей та молоді можуть бути впроваджені в практику роботи навчальних закладів. Концептуальні підходи до диференціювання, врахування статевого диморфізму і гендерних ознак в процесі фізичного виховання .

Визначено, що впровадження гендерного підходу пов’язане з новим способом пізнання значущості фізичної культури, розкрито специфіку його застосування у формуванні індивідуальної фізичної культури школярів,

ефективно активізуючи індивідуальні особистісні та фізичні якості учнів, враховуючи фактор статі у змістовій частині фізичного виховання при формуванні мотивації до занять руховою активністю, а статевий диморфізм - при фізичних навантаженнях, руховому режимі, інтенсивності та об'єму фізичних вправ.

Враховуючи результати нашого дослідження, концептуальні підходи та висновки відомих світових та українських учених, ми :

- сформулювали біологічні, соціально-культурні, психологічні, особистісні передумови створення концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів,
- виокремили головні компоненти концепції: когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, аксіологічний та інтегративний,
- визначили мету, принципи та напрями впливу концепції гендерного підходу у фізичному вихованні, які детально описані у представленій на рецензування дисертації. У результаті дослідження основних положень гендерного підходу як кардинально нового, прогресивного, сутнісно-значущого засобу фізичного виховання було обґрунтовано роль і місце аксіологічної значущості фізичної культури і спорту в системі фізичного виховання школярів, визначені провідні вектори мотиваційно-ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат у формуванні їх індивідуальної фізичної культури.

Отримані нові знання дозволили нам визначити ґенезу та сформулювати теорію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, яка може бути представлена у вигляді наступної схеми (рис. 5.4.)

Отже, сьогодні існує статево-рольовий та гендерний підходи в освіті, які вважаються традиційною та егалітарною стратегіями соціалізації статі.

Прихильники статево-рольового підходу визнають біологічну стать як визначальний соціальний сценарій розвитку особистості. Адепти ж гендерного підходу, не піддаючи сумніву біологічні відмінності між жінками і чоловіками, вважають їх індиферентними природними даними. Проте,

говорячи про фізичне виховання молоді, ми вважаємо за доцільне розглядати теорії обох підходів – в єдності біологічного та соціального аспектів.

Цілком закономірно, що заняття фізичною культурою і спортом пов'язані з проявом фізичних можливостей людини і великою мірою визначаються її біологічною статтю. Але при формуванні аксіологічної значущості фізичної культури необхідно врахування індивідуальних гендерних характеристик особистості, тобто гендерної ідентичності школярів (маскулінні, фемінінні, андрогенні якості, які безпосередньо впливають на самооцінку, поведінкові реакції, емпатію, мотиви, потреби, ціннісні життєві орієнтації юнаків і дівчат. Тобто, гендерна ідентичність визначає мету до занять руховою активністю, що спонукає до вибору видів та форм занять руховою активністю. Коли вже школярі обрали вид рухової активності, на наступному етапі необхідним є врахування статевого диморфізму. Тобто статевий диморфізм (або ознаки біологічної статі) впливає при визначенні фізичного навантаження, спрямованості фізичних вправ, обсягу, інтенсивності навантажень, складанні програми занять, дозуванні фізичних вправ тощо.

Основні теоретико-методологічні положення дисертаційної роботи, висновки і рекомендації покладено в основу вдосконалення навчальної дисципліни «Теорія і методика фізичного виховання» НУФВСУ (розділи «Наукові основи фізичного виховання», «Формування гендерного підходу у процесі фізичного виховання» підручника ТМФВ (2017)) та розробки спецкурсу «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» в обсязі 1-го кредиту, де були визначені тематичний план та основні компетенції, які мають здобути студенти спеціальності 014 Освіта, спеціалізації «Фізична культура».

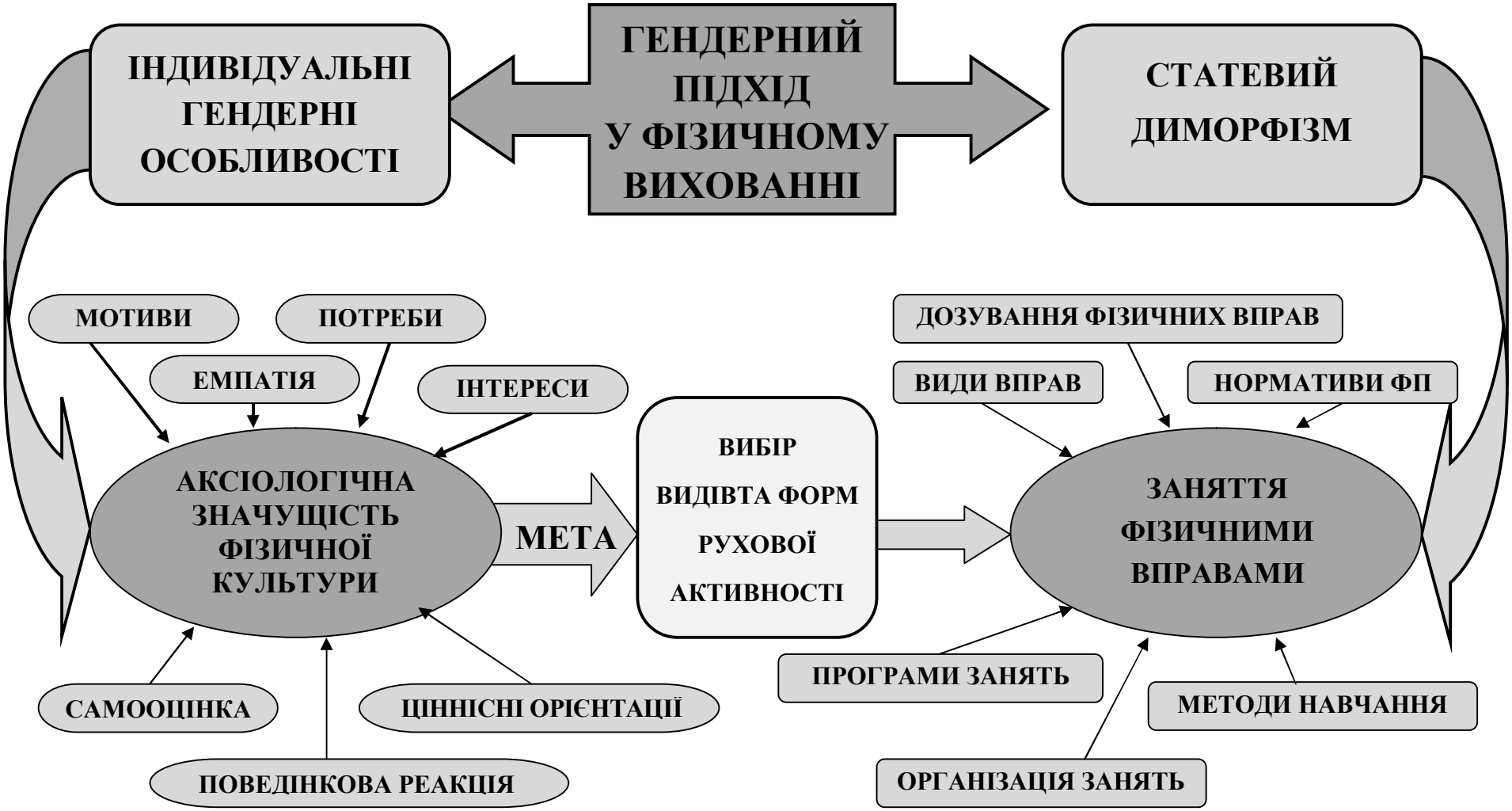

Рис. 5.4. Модель гендерного підходу у фізичному вихованні школярів

Висновки до розділу 5

Аналіз сучасних наукових концепцій засвідчує, що прихильники статево-рольового підходу визнають біологічну стать як визначальний соціальний сценарій розвитку особистості, прихильники ж гендерного підходу, не піддаючи сумніву біологічні відмінності між жінками і чоловіками, вважають їх індиферентними природними даними, яким суспільство, на свій розсуд, приписує значення і нав'язує мінливі правила.

Осмислення фундаментальних методологічних праць відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволяє стверджувати, що гендерний підхід в освіті виступає одним із складників особистісно-орієнтованого підходу до навчання та виховання особистості, враховуючи її індивідуальні особливості відповідно до статі, сприяє вибору на цій основі оптимального й ефективного змісту, форм і методів навчання і виховання, створює розвивальне освітнє середовище. Отримані дані дають можливість сформулювати мету й принципи, визначити напрями впливу і головні компоненти концепції гендерного підходу у фізичне виховання школярів.

Метою концепції гендерного підходу у фізичному вихованні є формування у школярів аксіологічної значущості фізичної культури і спорту, особистісних та фізичних якостей, посилення мотиваційних пріоритетів щодо занять руховою активністю завдяки врахуванню гендерних індивідуальних особливостей.

Розгляд біологічних, соціально-культурних, фізіологічних, морфологічних, психологічних та гендерних відмінностей юнаків і дівчат зумовили формування організаційно-педагогічних передумов впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, якими визначені: гендерна просвіта вчителів фізичної культури, гендерна просвіта батьків, диференціація завдань на уроках фізичної культури та диференційований підхід до стимулів заохочення.

Набули подальшого розвитку положення щодо значення гендерної

просвіти вчителів фізичної культури як складника професіональної компетентності для підвищення результативності їхньої діяльності у сфері фізичної культури і спорту та сформованості розуміння гендеру як комплексу біологічних, соматичних, соціокультурних та поведінкових характеристик особистості для виявлення індивідуальних гендерних особливостей юнаків і дівчат, завдяки чому вони зможуть проявляти власні здібності незалежно від статі.

Вивчення наукових та методичних джерел з питань статевої диференціації навчання та порівняння різноманітних підходів щодо організації диференційованого навчання школярів дозволило нам уточнити суть терміну «статева диференціація завдань на уроках фізичної культури» як специфічної форми навчального процесу з фізичного виховання.

Результати досліджень ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат дали можливість доповнити та розширити дані щодо визначення сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат різної психологічної статі, визначеної відмінності у диференціації їхніх цінностей (уміння учнів робити ціннісний вибір).

На основі визначених домінантних характеристик психологічної статі юнаків і дівчат, їх рівня самооцінки та потреби в досягненні успіху, ціннісних орієнтацій та мотивів до занять фізичними вправами виокремлено фактори, які стимулюють і лімітують мотивацію занять руховою активністю в гендерному, віковому і статевому аспектах.

Розроблено комплексну система критеріїв оцінки ефективності впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів за такими критеріями: мотиваційний, діяльнісний, результативний.

Матеріали даного розділу знайшли своє відображення в публікаціях автора [299, 300, 305, 309, 319].

РОЗДІЛ 6

АНАЛІЗ І ОБГОВОРЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ

Інтеграція до європейського співтовариства потребує істотної перебудови усіх соціальних інституцій та процесів на нових, демократичних принципах, вільних від будь-якої форми дискримінації, зокрема й за ознакою гендеру. У цьому дусі витримана державна політика країн Європейського Союзу, які проголосили одним із основних засобів демократизації суспільства політику гендерного мейнстримінгу («gender mainstreaming policy») як системну стратегію створення рівних можливостей для жінок і чоловіків, подолання гендерної асиметрії та нерівності в усіх сферах життєдіяльності суспільства (Рада Європи «Стратегія гендерної рівності на 2014-2017 роки» / Council of Europe «Gender Equality Strategy, 2014-2017»).

Сьогодні освіта значною мірою обумовлює аксіологічну детермінованість молоді. У світлі цього проблема аксіологічного підходу у фізичному вихованні стала актуальним предметом дослідження цілого ряду науковців. Зокрема, Н. Асташової, І. Беха, О. Вишневського, І. Зязюна, П. Ігнатенка, В. Кузнецової, В. Лутая, В. Сластьоніна, В. Струманського, О. Сухомлинської.

Аналізуючи сучасні підходи до розвитку фізичної культури в Україні, ми провели аналіз концептуальної спрямованості програм з фізичної культури, які розкриваються у завданнях та принципах її функціонування. Вони ввібрали в себе окремі прогресивні компоненти європейських концепцій та трансформувалися з урахуванням соціальних й культурних чинників і фактичного стану здоров’я молодого покоління українців. На підставі аналізу наукових розробок нами визначено коло проблем у сучасному фізичному вихованні молоді. Виявлено, що через зміни соціально-економічних умов існує певна невідповідність між високими вимогами

суспільства до розвитку особистості та вкрай низьким рівнем духовного, інтелектуального та фізичного розвитку юних українців. У зв'язку з цим проблема формування цінностей фізичної культури, усвідомленого ставлення до фізкультурно-оздоровчої та спортивної діяльності як до засобу збереження та зміцнення здоров'я – нагальна проблема, яка постала перед загальноосвітньою школою. Освітні установи організовують життя школярів, розвивають у них такі потреби, інтереси, ціннісні орієнтації, які не в силах сформувати жоден інший інститут. Формування ціннісних орієнтацій у шкільному середовищі відкриває великі можливості для систематичної і цілеспрямованої роботи в цьому напрямку. Проте слід зазначити, що сучасна система фізичного виховання в школі побудована на основі традиційної освіти, де особистість учнів сприймається через призму певних параметрів (показники розвитку фізичних якостей, ступінь володіння руховими вміннями та навичками, рівень теоретичних знань) і виступає засобом їх досягнення.

Аксіологічний підхід у сфері фізичної культури і спорту дозволяє розглядати фізичне виховання, як соціально-педагогічний феномен, що знаходить своє відображення в основних його ідеях: універсальність і фундаментальність цінностей фізичної культури, єдність цілей і засобів, пріоритет ідеї здорового способу життя та рухової активності. У структурі ціннісних імперативів змісту сучасної фізичної культури, поряд із завданнями освоєння накопиченої суспільством культури, особливе місце посідає формування ціннісного ставлення до духовних і матеріальних цінностей фізичної культури і спорту [76, 77], власного здоров'я, розвиток індивідуальних школярів

Виходячи з аксіологічних ідей, вважаємо за доцільне виділити наступні соціально-значущі функції фізичного виховання школярів: оволодіння засобами фізичного виховання для досягнення фізичної досконалості і здоров'я; розвиток фізичних та духовних якостей та рухових вмінь, які дозволять юнакам і дівчатам долати життєві труднощі створення умов для

саморозвитку особистості та розкриття її фізичних здібностей; формування властивостей та рис характеру в ситуаціях адаптації до соціального середовища; забезпечення можливостей для особистісного росту та самореалізації особистості за рахунок використання фізичних кондицій, сформованих завдяки фізичному вихованню.

За наявності чималої кількості трактувань категорії «фізична культура» в нашому дослідженні зупинимося на ґрунтовному визначенні Т. Ю. Круцевич: «Фізична культура як процес – це оволодіння людиною духовними і матеріальними цінностями фізичної культури суспільства, знаннями, уміннями, навичками виховної розвивальної, навчальної, оздоровчої, рекреаційної діяльності для подальшого використання у процесі самовдосконалення. Фізична культура як результат – це рівень спеціальної освіченості, фізичного і духовного здоров'я, які людина змогла поліпшити, удосконалити завдяки мотиваційно-ціннісним орієнтаціям, наполегливості, фізичній активності і здоровому способу життя» [249]. Безперечно, цінності фізичної культури є головною детермінантою фізичної культури як навчально-прикладної дисципліни, що охоплює комплекс духовних і морально-етичних цінностей школярів і досягнень ними певного рівня фізкультурної освіченості [281]. Для формування цінностей особистісної фізичної культури молоді необхідні відповідні умови організації фізичного виховання і визначення його значущого статусу й іміджу в суспільстві.

Вчені стверджують, що реалізація аксіологічного підходу забезпечує переведення, трансформацію певних соціально-значущих цінностей на рівень конкретних ціннісних пріоритетів особистості. У такому випадку певна цінність перетворюється в суб'єктивне надбання цієї людини, тобто ця цінність стає суто індивідуальною реальністю, значимою тільки для суб'єкта, який її переживає [61].

Аксіологічна значущість фізичної культури у процесі впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів набуває особливої актуальності у сучасних умовах змін ціннісних орієнтацій суспільства.

Засвоєння і створення нових цінностей можливе тільки в культурному середовищі та завдяки духовній активності людини, її взаємодії з навколишнім світом і собою. Цінності фізичної культури, виконуючи функцію стимулів, створюють умови для реалізації індивідуальних особливостей особистості на особистісно-смисловому рівні.

Аксіологічний підхід, як вважає Б. Т. Долонський, передбачає сформованість системи соціально - спрямованого ціннісного ставлення до духовних і матеріальних засобів у формуванні здорового способу життя, їх здатність реально та об'єктивно оцінювати свої фізичні, психо - емоційні, духовні, соціальні можливості; розуміння здоров'я і фізичної вдосконалості людини як практичної, соціальної, особистісної, національної, етичної та загальнолюдської цінності і виявляється в усвідомленні необхідності дотримуватися здорового способу життя. Що дозволить найбільш повно здійснити здоров'я збереження свого й учнів у майбутній професійній діяльності [131].

Враховуючи думки вчених про те, що аксіологічна значущість фізичної культури виступає однією із складових нашого дослідження, виходячи з того, що сутність аксіологічного підходу розкриває діалектико-матеріалістична аксіологія, а її концептуальний апарат включає в себе поняття „цінність", аксіологічну характеристику індивіда (суб'єкта ціннісних відношень), загальні аксіологічні категорії (значення, смисл, оцінка, потреба, мотивація, ціль,ціннісні орієнтації) [7], ми пропонуємо власне розуміння аксіологічної значущості фізичної культури школярів у рамках впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні.

Значущість фізичної культури в аксіологічному вимірі, розуміється нами як єдність духовних, матеріальних, педагогічних та індивідуальних цінностей фізичної культури особистості. Зважаючи на результати проведеного дослідження, гендерні характеристики школярів ми відносимо до індивідуальних внутрішніх факторів особистості, які впливають на

мотиваційні пріоритети юнаків і дівчат до занять руховою активністю, формуючи індивідуальну фізичну культуру школярів.

Учені багатьох країн уже тривалий час здійснюють систематичні фундаментальні та прикладні дослідження з гендерної проблематики. У контексті нашого дослідження найбільш цікавими є ті, що стосуються висвітлення різноманітних аспектів гендеру у сфері фізичної культури і спорту, а також фундаментальні розвідки видатних психологів і педагогів (В. Ф. Базарний, О. Л. Ворожбітова, О. Фащук, А. Дамадаєва, Н. Римарєв, Н. Стамбулова, Т. В. Говорун, О М Кікінежді та ін.). Вітчизняні та зарубіжні вчені чітко розмежовують конституціональній соціокультурні аспекти в розрізненні чоловічого та жіночого, пов'язуючи їх із поняттям статі. Вони підкреслюють, що «стать» характеризує біологічну відмінність між чоловіком і жінкою, а «гендер» – соціальну.

В основу дисертаційної роботи покладено ідею міждисциплінарного, крос-секторального підходу щодо гендерної проблематики, який охоплює відповідні філософські, психолого-педагогічні, соціологічні, правові та інші підходи до його розуміння. Наголошено на синкретичному надбанні теорій і практику галузі фізичної культури, педагогіки та психології в контексті організації освіти та виховання дітей, підлітків та молоді в процесі їхньої гендерної соціалізації.

У сучасних дослідженнях І. В. Євстігнеєвої (2012) доведено, що основними критеріями гендерного виховання учнів основної школи в процесі фізичного виховання є когнітивний, емоційно-ціннісний, мотиваційний та поведінковий. О. В. Фащук (2011) обґрунтовано особливості ставлення підлітків до уроку фізичної культури з урахуванням гендерної ідентифікації. Г. Ф. Дульмухаметова (2011) довела існування бар'єрів щодо реалізації статевої диференціації навчання молодших школярів у навчально-виховному процесі. А.С. Дамадаєва (2012) при аналізі досліджень гендерної диференціації та соціалізації в спорті не виявила загальних закономірностей. У праці В. І. Лукащук (2012) зазначено, що спорт як діяльність формує

андрогінний тип особистості у жінок та призводить до підсилення маскулінності у чоловіків.

Слід зауважити, що багато авторів обмежувалися тільки окремими віковими періодами шкільного віку [112, 144], розглядали зміст програм з фізичної культури для середньої школи, наголошуючи на різній фізичній активності хлопчиків і дівчат, а також їх різній мотивації до занять, що може бути передумовою до сегрегативних занять на уроках фізичної культури. Про значення знань про гендерні особливості учнів при підготовці учителів фізичного виховання писали B. Murphy, R. A. Dionigi, C. Litchfield (2014). Гендерні особливості при виборі видів спорту, прояв психофізичних і рухових здібностей юнаків і дівчат вивчали M. Slingerland, L. Haerens, G. Cardon, L. Borghouts, (2014), B. Antala, V. Dancikova, (2012), Wenchao. Li, (2013), E. Miloshova, (2012), J. Sedlacek, P. Jankovsky, M. Zvonar, (2012), S. Stavrev, V. Tsvetkov, (2012).

Висвітлюючи методологічну проблематику гендерних питань, яка вже існує в загальному наукознавстві, але ще не здобула активного розповсюдження та застосування у фізичному вихованні та здійснюючи аналіз науково-педагогічної літератури, у своєму науковому пошуку ми спираємося як на надбання в галузі фізичної культури, педагогіки та психології в контексті організації фізичного виховання дітей, підлітків та молоді у процесі їхньої гендерної соціалізації, так і на сучасні гендерні теорії, що розкривають комплекс проблем, пов’язаних із впровадженням гендерного підходу в різних сферах суспільних відносин.

Встановлено, що на сучасному етапі гендерний підхід у фізичному вихованні ще не справляє належного ефекту. Значною мірою це зумовлено незавершеністю розробок концептуальних ідей і положень формування змісту, організації, що визначають спрямованість гендерних досліджень.

Відтак, реалізація ідеї впровадження гендерного підходу у фізичне виховання дітей, підлітків і молоді залежить від ряду об’єктивних причин, які склалися сьогодні в Українській державі та позначаються негативними

явищами в життєдіяльності молодого покоління, а також через недостатню увагу до розвитку фізичної культури і спорту на державному рівні.

Розкриваючи сутність та необхідність гендерного підходу у фізичному вихованні, вважаємо за доцільне надати загальнонаукове його тлумачення. За визначенням ООН, гендерний підхід – це «… процес оцінки будь-якого заходу, що планується, з погляду його впливу на жінок і чоловіків, а також законодавства, стратегій і програм в усіх галузях і на всіх рівнях. Ця стратегія ґрунтується на тому, що інтереси та досвід жінок, як і чоловіків, мають стати невід'ємним критерієм при розробці загальної концепції, при здійсненні моніторингу й оцінки загальних напрямів діяльності і програм у політичних, економічних та суспільних сферах для того, щоб жінки, як і чоловіки, могли одержувати однакові можливості і шанси, а нерівність щоб ніколи не вкорінювалась» [175, с. 23].

За твердженням українського вченого В. Кравця, гендерний підхід за наявності смислової варіативності поняття «гендер» містить певні специфічні особливості теоретичного ракурсу, що засвідчує дискусійність та багатоплановість гендерних досліджень, які призводять до неоднозначності рішень [225, 415]. Ряд дослідників розглядає гендерний підхід як сукупність припущень про те, що відмінності в поведінці і сприйнятті чоловіків і жінок визначаються не стільки їх фізичними можливостями, скільки вихованням як соціальним чинником і поширеними в соціумі уявленнями про чоловіче та жіноче[249]. Автори української «Енциклопедії освіти» вважають гендерний підхід виміром суспільних явищ крізь призму сукупності світоглядних положень, породжених ідеєю про те, що важливі не власне відмінності між чоловіками і жінками, а культурна й соціальна значущість, яка надається суспільством цим цінностям у напрямку досягнення гендерної рівності [228].

Аналіз генезису гендерних підходів дав нам змогу визначити, що за досить нетривалий час свого існування (20 років) він розвинувся практично у всіх галузях вітчизняних науках. Тож маємо говорити про доцільність та необхідність його впровадження у процес фізичного виховання молоді.

Систематизуючи в історичному ракурсі появу і трактування дефініцій «гендерне», в результаті інтерпретації літературних джерел із проблем трактування даного поняття, констатуємо його різне тлумачення дослідниками. Зазначимо, що гендер може розглядатись як історична та соціальна категорія. Природна гендерна ієрархія пов’язується з функціонально-рольовою моделлю поведінки. Тому гендер, будучи культурно та історично зумовленим феноменом, визначається не біологічно, а соціокультурно. Він також тлумачиться як сукупність уявлень про особистісні та поведінкові особливості чоловічого та жіночого.

Поняття гендер характеризує психологічну, соціальну та культурну різницю між чоловіками та жінками [53]. Воно має підкреслити той факт, що соціально-психологічні характеристики особистості, які пов'язані зі статтю, виникають тільки у взаємодії з іншими людьми в контексті певної культури [407].

Є. П. Ільїн у праці «Стать і гендер», покликаючись на зарубіжних авторів, зазначає, що поняття «стать» включає в себе риси, безпосередньо обумовлені біологічною природою, тоді як «гендер» має на увазі ті аспекти чоловічого і жіночого, причини яких ще не відомі [167]. Тож, на відміну від статі, гендер є психологічним явищем, що належить до засвоєних форм поведінки й установок, пов'язаних з біологічною статтю [120].

Слід зауважити, що є певна невизначеність та проблемність категорій» стать» і «гендер», на яких ґрунтуються гендерні дослідження. Також простежується паралельний і не завжди односпрямований розвиток поняття «гендер» у різних сферах (філософії, літературознавстві, соціології та психології). Постійне обговорення його в термінах пост структуралізму і постмодернізму викликало появу досить широкого спектра тлумачень. Це змушує вчених зосередити увагу передусім на тому, яким чином і з яких компонентів конституюється сучасне уявлення про систему стать – гендер [293].

Узагальнюючи сучасні варіанти західних моделей розуміння гендерна,

науковець з гендерних питань, професор Вороніна О. А. наголошує на його розумінні як соціально-психологічної категорії, соціальної конструкції та суб'єктивності, як ідеологічного конструкта, мережі (network), технології та культурної метафори [100, 102].

Значний вплив на формування гендерних ролей зокрема і процес соціалізації загалом чинять гендерні стереотипи. Усі сучасні дослідники гендеру визначають гендерні стереотипи як узагальнені усталені уявлення щодо образу жінки або чоловіка та відповідних їм моделей поведінки [55, 101, 284, 293].

У літературі виділяють три групи гендерних стереотипів. Це – стереотипи маскулінності-фемінінності, стереотипи щодо розподілу сімейних і професійних ролей між чоловіками та жінками та стереотипи, пов'язані з відмінностями у змісті праці [54, 114, 116, 136, 256]. Гендерні стереотипи предписують стандартні, традиційні моделі рольової поведінки для жінок і чоловіків, змушують слідувати цим ролям, не залишаючи їм права вибору [489, 493].

Володіючи певною, конкретно цю статтю (чоловічою або жіночою), особистість, конструюючи гендерну ідентичність, може інтерпретувати різноманітні моделі психологічних характеристик (маскулінні, фемінінні, андрогінні), в результаті чого формується певний тип гендерної ідентичності. Різне поєднання виділених компонентів гендерної ідентичності дає безліч типів гендерної ідентичності особистості [407].

Автори відзначають, що змішане виховання і навчання у школах можна назвати безстатевим, тому що протягом декількох поколінь зникає з навчальних закладів статево особистісна самоідентифікація у молодих людей і особливо хлопчиків (В. Ф. Базарний, 2010). Результатом цього є пригнічення й нейтралізація чоловічих задатків у хлопчиків і жіночих задатків у дівчаток, що негативно позначається на здоров'ї, у тому числі і на репродуктивній функції молоді. Тому вчені звертають увагу на гендерну

діфференувагу у вихованні та навчанні підростаючого покоління, як фактора збереження людини на популяційному рівні (Л. В. Тарасенко, 2007).

Гендер у літературі розглядається по-різному. Частіше за все при висвітленні питань біологічних відмінностей між чоловіками та жінками використовують терміни «стать» і «статевий диморфізм». При виявленні психосоціальних та соціокультурних ролей чоловіків та жінок, вживають терміни «гендер» або «гендерні відмінності». На думку зарубіжних (Ш. Берн, 2009) та вітчизняних вчених (Є. П. Ільїн, 2009) питання про використання термінів «гендер» і «стать» ще не знайшло свого вирішення, тому вони вважають правомірним використання цих термінів як синонімів.

Вчені зауважують, що особливо гостро питання гендерної диференціації пов'язані з дійством (Б. Д. Ельконін, 2001). Програма фізичного виховання в загальноосвітніх школах розрахована на середньостатистичну дитину і передбачає розвиток тільки в тестових нормативах для хлопчиків і дівчаток та не враховує гендерний підхід до формування особистості дітей, що може деформувати процес розвитку та негативно позначатися на їх здоров'ї (Л. В. Тарасенко, 2007).

Слід звернути увагу на поняття «гендерної свідомості» (Ш. Берн, 2009; А. Л. Ворожбітова, 2008), яке розглядається як сукупність цілісних орієнтацій, що відображають взаємовідносини статі через призму усталених у суспільстві гендерних стереотипів. Результат усвідомлення ціннісного ставлення (позитивного чи негативного) до даних стереотипів залежить не тільки від об'єктивного змісту, але й від особливостей суб'єкта, його інтересів, що визначаються як приналежність до певного гендеру як соціальному полу, так і індивідуальними рисами особистості (О. Л. Ворожбітова, 2008).

Дослідження Д.В. Колесова (2000) спростували думку німецького психолога Моля про «нейтральності» дитячого віку. Вивчаючи співвідношення чоловічого (тестостерон) і жіночого (естрадіол) статевих гормонів в осіб з 3-х до 21 року, він прийшов до висновку, що природа

статевої приналежності людини вже сформована в період внутрішньоутробного розвитку. Це підтверджується і дослідженнями інших авторів (Ш. Берн, 2009; Т. В. Бендас, 2005 і ін.).

У контексті вивчення проблеми, пов'язаної з механізмами гендерної соціалізації, нашу увагу привертає робота С. Бем [50], вякій авторка з гендерних позицій розглядає те, як уявлення про жінок і чоловіків, що вкоренилися в культурі та соціальних інститутах, трансформуються в уявлення та психологію індивіда. Вона доводить, що головне – не відмінності між жінками та чоловіками, а те, як ці відмінності перетворюються патріархальними соціальними інститутами в недоліки жінок та їх дискримінацію.

Так, згідно з теорією гендерної схеми, учена пропонує й обґрунтовує дві стратегії виховання дитини, вільної від гендерної схематизації, в суспільстві гендерної схематизації [50, 115]. Основний її постулат можна озвучити в такий спосіб: «Без сумніву,теорія гендерної схеми є політичним посланням. Відповідно до нього не індивід повинен бути андрогінним, швидше ланцюг асоціацій,що творять гендерну схему, має бути більш обмеженим в об'ємі, і суспільству слід припинити настоювати на повсюдній функціональній важливості гендерної дихотомії» [482, 489].

Використовуючи обґрунтований зміст дефініцій гендеру, ми систематизували та розширили його тлумачення, стосовно запровадження у сфері фізичної культури і спорту. У нашому досліджені запропоновано розуміти під поняттям «гендеру» *змодельовані суспільством поведінкові взірці жінки та чоловіка, екстрапольовані на різні сфери суспільних відносин. У даному контексті – відносини в сфері фізичної культури та спорту*.

Сам гендерний підхід за наявності смислової варіативності поняття «гендер» може також включати в себе певні специфічні особливості теоретичного дискурсу, що свідчить про багатопланові гендерні дослідження, які призводять до неоднозначності рішення.

Однак у процесі фізичного виховання та занять спортом необхідно враховувати передусім статевий диморфізм, який обумовлює використання адекватного фізичного навантаження дівчатам і юнакам. Тому ми схиляємося до тих авторів, котрі вважають, що стать – це біологічна даність, а гендер – конструкт культури, який дозволяє маркувати та регламентувати прояв певних біологічних даних людини в системі соціальних відносин. Відповідно формування цінностей фізичної культури може залежати від гендерних особливостей юнаків і дівчат, що і визначає актуальність нашого дослідження.

На сучасному етапі гендерний підхід у фізичному вихованні, на жаль, ще не справляє належного ефекту. Значною мірою це зумовлено незавершеністю розробок концептуальних ідей і положень формування змісту, організації, що визначають спрямованість гендерних досліджень. Але наше переконання, необхідність залучення нових знань у галузі фізичної культури і спорту, які будуть доповнені концепцією структурно-функціональних підходів у фізичному вихованні молоді з визначенням пріоритетних напрямків спрямованого впливу гендерного підходу на формування потребово-мотиваційної сфери під час занять фізичними вправами, вкрай необхідне.

У процесі фізичного виховання в школі враховується основна індивідуальна характеристика дитини – її стать, яка полягає в основі гендерного диференціювання тільки у старших класах.

За спостереженнями Е. П. Ільїна, потреба в руховій активності у хлопців вища, ніж у дівчат. Причому на уроках фізичної культури, виокремлюючи учнів 1-11 класів із високим, середнім та низьким ступенями рухової активності, він виявив високоактивних саме серед хлопців, а низько активних – серед дівчат [167]. Як ілюструють дані І.В. Грошева, більш позитивно ставляться школярів до занять спортом із віком дещо знижується, але не дуже істотно, що надає право твердити про стійкий інтерес до занять спортом упродовж усього періоду навчання [128, 129]. Більшість психологів,

які вивчають генезис психологічної статі, констатують статево-рольові вподобання вже на другому році життя. Без сумніву, з віком ці вподобання суттєво розвиваються й поглиблюються у представників обох статей. На підтвердження цього покликаємося на висновки І. Г. Келишева, котрий, вивчаючи зацікавленість школярів загальноосвітніх навчальних закладів уроками фізичної культури, окремими фізичними вправами та різними видами спорту, виявляє ряд тенденцій. Зокрема, він вказує на залежність позитивного ставлення до уроків фізичної культури від віку: у старшокласників воно помітно знижується. Особливо яскраво це виражено у дівчат [4]. Вивчаючи мотив досягнення у чоловіків і жінок, Д.Спенс і Р.Хельмрах зосередилися на трьох сферах – удосконаленні, змаганні й досягненні результату. При аналізі студентської вибірки вони виявили, що в жінок домінує мотивація щодо досягнення результату, а в чоловіків – удосконалення і змагання. В інших групах випробовуваних (атлети, бізнесмени, психологи) відмінності між чоловіками і жінками у мотивації щодо досягнення результату і вдосконалення були нижчими, але от щодо змагальності – залишилися статично значущими. Учені також помітили, що в чоловіків мотив змагання значно вищий, ніж у жінок [4.].

На думку українських психологів Т. Говорун, О. Кікінежді, стать психічна – це певна система ціннісно-смислових уявлень про себе як про чоловіка та жінку, що сформувалася у процесі соціалізації. Стать психічна набувається через ототожнення, тобто ідентифікацію поведінки людини з поведінкою людей, що її оточують [120].

Американський соціолог Майкл С. Кіммел вважає, що «стать» стосується біологічного апарату чоловічої та жіночої особин, тобто нашої хромосомної, хімічної та анатомічної будови. Гендер пов’язаний зі змістом, що ми вкладаємо у відповідні відмінності в межах культури. Стать – це самець і самка, гендер – це маскулінність і фемінінність: чоло вічність і жіночність – те, що означає бути чоловіком і жінкою. Біологічна стать має дуже незначну варіативність, тоді як гендер варіюється надзвичайно [194].

Дослідник гендера в педагогіці В. Кравець, відзначає, що на відміну від біологічної статі, яка є статичною категорією, гендер «феномен, який особистість постійно створює своїми вчинками і поведінкою» [225].

Грошев, розглядаючи проблему статевої диференціації, виокремлює два напрями:

- перший – пояснює психологічну різницю між чоловічою та жіночою статтю;

- другий – дійством соціальних факторів [129].

Аналіз різноманітних наукових позицій вказує на те, що останнім часом у науці прийнято чітко розмежовувати конституціональні та соціокультурні аспекти в розрізненні чоловічого та жіночого, пов'язуючи їх з поняттям статі. Щодо розмежування понять «стать» і «гендер», то варто зазначити, що перше поняття – це біологічна відмінність між чоловіком і жінкою, в той час коли гендер – це соціальна [5].

В обґрунтуванні проблеми формування маскулінності - фемінності немає єдиної думки. Одні вчені (представники диференціальної психології) висловлюють думку, що маскулінність / фемінність - це вроджені якості [5, 129], хоча і не виключають соціальної складової формування цих властивостей.

Іншими (представниками гендерної психології) постулюється думка, що особистісні та поведінкові відмінності між чоловіками і жінками виникають, перш за все, як соціальний феномен, який не визначається природними чинниками в такій же мірі, як морфологічні і фізіологічні відмінності [6, 114, 489, 512]. Відповідно до принципу єдності особистості і діяльності, сформульованому в роботах Рубінштейна С. Л. [406] і Леонтьєва О.М. [274], саме в діяльності особистість формується і проявляється. Спорт є однією з високоспеціалізованих сфер діяльності чоло століття і, як інститут соціалізації, активно сприяє формуванню гендерних якостей особистості. Існує думка, що традиційний для чоловіків процес соціалізації більшою мірою, ніж для жінок, передбачає заняття спортом,

оскільки виховує якості, стереотипно сприймаються як маскулінні. Одночасно, спорт, в якому самоціллю є досягнення, багато в чому не узгоджується з типовим чином жіночності. Певні види спортивної діяльності характеризуються як більш бажані для чоловіків або жінок.

Практика фізичного виховання здавна стала і залишається найголовнішим процесом строго спрямованого функціонування фізичної культури в суспільстві (Л. П. Матвєєв, 2003). У поєднанні зі специфічними завданнями в процесі фізичного виховання вирішуються завдання соціального формування особистості. Ці завдання висуваються суспільством перед всією соціальною системою виховання як особливо значущі. У той же час, багатогранне формування особистості забезпечується не тільки в процесі фізичного виховання. Однак повністю вирішити завдання соціального розвитку особистості без органічної сполуки фізичного виховання з іншими видами виховання неможливо (Л. П. Матвеев, 1991).

У теорії фізичної культури, як ні в якій іншій гуманітарній дисципліні, постійно враховуються природні основи статевих відмінностей. Численні дослідження в галузі спорту стосуються в основному статевого диморфізму, доводячи прояв особливостей жіночого організму в спорті та відмінності в оцінках спортивних досягнень чоловіків та жінок як представників різних біологічних статей (С. Соха, 1999; Т. Соха, 1991; М. Месснер, 2000 ; Л. Г. Шахліна, 2006, 2010). У працях з соціології фізичної культури простежуються вплив спорту на особистість спортсмена, питання соціально-психологічної адаптації (Л. І. Лубишева, 2001; Н. С. Цикунова, 2008; С. С. Родоманова, 2007; Н. А. Бондаренко, 2007; Є. П. Ільїн, 2009 і ін.) У роботі А.Л. Ворожбітової (2008) гендерний підхід представлений у професійній діяльності фахівця з фізичної культури. В області гендерного підходу в навчанні та вихованні є роботи таких дослідників як М. М. Куїнджі та Є.Д. Лапоновой (2005), Н.В. Козловської (2006), С. А. Чубарової (2007), В. Д. Єремєєвої (2008), Л.В. Тарасенко (2007). Про відмінності у прояві мотивів інтересів школярів у галузі фізичної культури і спорту свідчать роботи Г. В.

Безверхньої (2009), Т. Ю. Круцевич (2010), Н. Кунашенко (2010), Н. Саінчук (2010).

Як вважають деякі автори (Т. М. Афанасьева, 1983; Т. Л. Репіна, Л.В. Градусова, 1990, І. С. Лаптева, 1997 і ін.) Особливості виховання в даний час є несприятливими для тендерної соціалізації дітей різного статі. І якщо до недавнього часу в основному проблема полягала в тому, що фемінінних педагогічне середовище дезорієнтує хлопчиків, маскулінні якості яких не заохочуються, а фемінінні засуджуються (С.О.Філіппова, 2001). Те сьогодні можна говорінь і про невідповідність педагогічного середовища вимогам до змісту психологічно благополучної моделі поведінки сучасної жінки.

Не слід забувати, що в умовах цілеспрямовано організованої діяльності фізична культура і спорт надають дієвий матеріал для формування моральних уявлень, почуттів, навичок поведінки (Л. П. Матвєєв, 1991).

Для реалізації завдань тендерної соціалізації школярів не обов'язково вводити роздільне навчання. В першу чергу, дані рекомендації обумовлені тим, що кожна особистість повинна розвиватися гармонійно, бути включеною в усі сфери життєдіяльності суспільства.

Процес формування пріоритетних життєвих стратегій є принципово керованим. Відбувається цей процес за допомогою передачі певної інформації через так званих соціальних агентів (ЗМІ, сім'я, вуз, референтні групи і т. Д.). Але, згідно з результатами емпіричного дослідження, найбільш ефективно впливати на формування життєвих стратегій через такі референтні групи, як: сім'я, родичі і друзі, так як саме їх респонденти називали в якості факторів, що впливають на формування їхніх планів на життя.

О. Недрігайлова, В. Урицька наголошують на слабка тренованість серцево-судинної системи до фізичних навантажень, відсутність інтересу у дітей до руху (Е. Ю. Пеебо, Е. С. Вільчковський, Н. Н.Ефіменко, Н. В. Бочарова). Одним з резервів підвищення рівня фізичної підготовленості підростаючого покоління в процесі фізичного виховання дослідники бачать в

диференційованому підході з урахуванням фізичних здібностей хлопчиків і дівчаток [69].

На користь диференційованого підходу до фізичного виховання свідчать подальші дослідження в даній області (О. Недрігайлов, Ц. Какабадзе, В. Уріцька, І. Попова в 60-70-е рр., які виявили перевагу хлопчиків в рівні розвитку основних рухів і фізичних якостей над дівчатками, а також роботи Е. С. Вильчковского (80-ті роки), які довели, що відмінності між хлопчиками і дівчатками визначаються як статевими особливостями, так і їх руховою активністю в повсякденному житті, інтересом до фізичних вправ. На різні підходи до фізичного виховання хлопчиків і дівчаток великий вплив зробили праці Т. П. Хрізман, в яких було встановлено, що у дівчаток і хлопчиків дошкільного віку «різна стратегія мозку», їх емоції мають різну генетичну основу. Подальші дослідження зарубіжних і вітчизняних психологів показали, що морфологічна дозрівання головного мозку, особливо його лівої півкулі, у дівчаток відбувається швидше, ніж у хлопчиків. Ці дані свідчать про те, що рухові здібності хлопчачі дівчаток різні. На початку XXI століття стали з'являтися роботи, в яких ставиться і вирішується проблема диференційованого підходу у фізичному вихованні дошкільнят. Так, наукове дослідження С. О. Філіпповой доводить, що рухові здібності починають проявлятися вже в дошкільному віці. Для дітей молодшого та середнього віку найбільш значимі швидкісно-силові здібності, для дітей 6 років - швидкісні здатності і витривалість, а для дітей 7-го року життя - щвидкісні і координаційні здібності. Цікаві висновки по фізичному розвитку дошкільників Н. Б. Котелевської про те, що сенситивні періоди розвитку рухових здібностей для дівчаток і хлопчиків не збігаються.

Фахівці фізкультурно-спортивної науки не одне десятиліття займаються вивченням потреб, мотивів та інтересів у сфері фізичної культури різних груп населення. Однак у контексті нашого дослідження ці поняття розглядалися як складники системи ціннісних орієнтацій

особистості, які детермінують формування фізичної культури людини й соціуму.

Відомо, що мотив є однією зі складових мотиваційної сфери школярів, це внутрішній психічний стан, пов'язаний із об'єктивними характеристиками предмета, на який спрямована активність. З огляду на це вважаємо, що ефективне розв'язання проблеми формування індивідуальної фізичної культури школярів з урахуванням їхніх вікових і статевих особливостей можливе завдяки комплексному підходу до виконання вищезазначених завдань.

Останніми роками вчені все частіше обговорюють питання про фактори впливу на формування ціннісно-мотиваційного ставлення школярів до фізичної культури і спорту. Процес формування мотивації до занять фізичною культурою та спортом школярів, має безпосередній вплив на цілісний розвиток особистості та є одним із шляхів підвищення ефективності процесу фізичного виховання молоді. Нашими даними основи потребово-мотиваційної сфери фізичної культури і спорту юнаків і дівчат є як спільні пріоритети, так і ті, що суттєво відрізняються. З 5-го по 11-й класи за різними причинами кількість школярів, які займаються спортивною діяльністю, суттєво зменшується. Хлопці та юнаки частіше обирають силові види спорту – тхеквондо та футбол. Дівчата віддають перевагу плаванню та різновидам фітнесу.

За результатами дослідження визначено критичні періоди зниження і підвищення мотивації школярів до занять спеціально-організованою руховою активністю, які припадають на наступні вікові періоди: у юнаків – період зниження мотивації відбувається з 7-го до 8-го класу, а період підвищення – з 9-го до 11-го класу; у дівчат – періоди зниження мотивації 8-й та 10-й класи, період підвищення – з 10-го класу. Структурними компонентами формування мотивації школярів до занять фізичними вправами є потреба у досягненні успіху, особисті цінності, самооцінка фізичного розвитку фізичного, які є залежними факторами та мають тенденцію до змін у такі самі періоди.

Результати відповідей респондентів, які займаються спортом, свідчать про те, що мотиви «досягнення високого спортивного результату», «участь у змаганнях» та «підвищення фізичної підготовленості» є для них пріоритетними. Порівнюючи відповіді спортсменів із школярами, які не займаються спортом, можна зауважити, що в них на першому місці перебуває мотив знань про корисність занять фізичною культурою, а також можливість поліпшити свою фізичну підготовленість.

Однак практика доводить, що в процесі фізичного виховання та занять спортом необхідно враховувати передусім статевий диморфізм, який обумовлює використання адекватного фізичного навантаження дівчатам і юнакам. Тому схиляємося до тих авторів, котрі вважають, що стать – це біологічна даність, а гендер – конструкт культури, який дозволяє маркувати та регламентувати прояв певних біологічних властивостей людини в системі соціальних відносин.

За результатами емпіричного дослідження нами визначено особливості формування ціннісних орієнтацій школярів у сфері фізичної культури і спорту, інтереси, мотиви дітей, підлітків і молоді. Їхню фізичну підготовленість розглянуто та науково обґрунтовано віковими, біологічними та статевими закономірностями, а також, згідно з гіпотезою дослідження,– гендерними ознаками.

Нашими дослідженнями визначено, що у ціннісних орієнтаціях фізичної культури, цінність виконує роль своєрідного орієнтира і певного регулятора поведінки і діяльності людини під час фізичного виховання. Особистість орієнтуються на найбільш потрібні їй цінності, які в перспективі відповідатимуть її інтересам, і цілям, імпонуватимуть її досвіду. Так , вивчаючі цінності школярів різних вікових груп, ми прийшли до висновку, що при порівнянні ступеню сформованості диференційованої системи термінальних та інструментальних цінностей з’ясовано, що школярі 11-13 та 14-15 років термінальні цінності (конкретні життєві цінності, цінності професійної реалізації та індивідуальні цінності) розуміють гірше, ніж

інструментальні (цінності етичного характеру, цінності самоствердження, цінності безпосередньо-емоційного світовідчуття). Натомість, у старшокласників більшою мірою сформована диференційована система оцінки термінальних цінностей. Результати проведеного кореляційного аналізу між рисами та якостями характеру, які цінують в інших людях школярі, та інструментальними цінностями, дозволив визначити показники, які з віком перетворюються на життєві ціннісні орієнтації і набувають значущості для представників обох статей. У юнаків це такі показники: «гарна зовнішність», «жорсткість та безапеляційність», «самоконтроль», «дисциплінованість» і «вихованість», у дівчат – «жорсткість та безапеляційність», «вихованість», «ефективність у справах» і «відповідальність», що свідчить створює передумови для поглибленого вивчення основних компонентів гендерної соціалізації школярів з метою подальшого впливу на мотиваційно-ціннісну складову особистості школярів засобами фізичного виховання.

Вперше визначено моделі ціннісних орієнтирів у поведінкових характеристиках та моделі ціннісних орієнтирів індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат у різні вікові періоди. У віковому аспекті між моделями ціннісних орієнтирів юнаків та дівчат існують як спільні пріоритетні ціннісні орієнтації, так і досить суттєві розходження у виборі характерних рис особистості. Це свідчить про вікову зміну пріоритетних якостей, завдяки яким школярі досягають власної життєвої мети.

Виявлено існування суттєвих відмінностей у кореляційних зв’язках між показниками самоопису респондентів різних вікових категорій, що має безпосередній вплив на рівень загальної самооцінки юнаків та дівчат. Хлопці самооцінку безпосередньо пов’язують зі своєю силою та фізичною активністю, дівчата – із зовнішністю та координацією рухів. При цьому на загальну самооцінку хлопців молодшого шкільного віку впливає більше показників, ніж у дівчат. Нами були систематизовані дані щодо визначення загального рівня полікомунікативної емпатії, які засвідчують, що середній

(нормальний) рівень емпатії значно переважає над іншими рівнями у школярів усіх вікових груп. Однак, з віком кількість юнаків з низьким рівнем емпатії знижується, а у дівчат, навпаки, зменшується.

Нині прийнято вважати, що весь комплекс статевих відмінностей (фізичних, психічних, соціальних) є продуктом біосоціального процесу: «Статева диференціація – функція не організму або середовища, а їх взаємодії» [3]. Інші вчені наголошують, що статева диференціація – це виокремлення себе від представників протилежної статі, що виявляється у сукупності генетичних, морфологічних та фізіологічних ознак, на основі яких відрізняється чоловіча та жіноча стать [9].

Статева диференціація набуває психологічного сенсу для особистості за умови включеності в її діяльність. Сутність діяльнісного підходу до проблеми статевої диференціації полягає в тому, щоб визначити місце та роль діяльності у становленні психологічної статі як у контексті онтологічного розвитку, так і в історико-культурному аспекті формування та функціонування відповідних норм і зразків статево-рольової поведінки. Це означає, що статева диференціація відображає, з одного боку, сам факт наявності визначених психологічних ознак, пов’язаних зі статевою приналежністю, а з другого – процес набуття цих ознак, формування психологічної статі особистості в історії суспільства (соціогенезі) та індивідуальної історії людства [9].

Формування статевої диференціації підпорядковується загальним законам вікового розвитку, що сформульовано у наукових працях Л. Я. Виготського. Він переконував, що «біологічний фактор визначає той базис, той фундамент, ту основу вроджених реакцій, за межі яких організм не в змозі вийти і над яким надбудовується система набутих реакцій, ця нова система цілком визначається структурою середовища, в якому росте і розвивається організм» [84].

У нашому дослідженні велика увага була приділена визначенню гендерної ідентичності школярів.

Отже, гендерна ідентичність - аспект самосвідомості, що описує переживання людиною себе як представника певної статі. Гендерна ідентичність є однією з базових характеристик особистості і формується в результаті психологічної інтеріоризації чоловічих або жіночих рис, в процесі взаємодії «Я» та інших, в ході соціалізації [407].

Ідея наявності двох аспектів ідентичності отримала розвиток в ідеях когнітивно орієнтованих авторів, Х. Теджфел і Дж. Тернер виділяють ті ж аспекти ідентичності. Особистісна ідентичність відноситься до самовизначення в термінах фізичних, інтелектуальних і моральних рис. Соціальна - складається з окремих ідентифікацій і визначається приналежністю людини до різних соціальних категорій [1,14].

Х. Теджфел вважає аспекти ідентичності полюсами поведінки людини: з одного боку - поведінка детермінована особистісними особливостями, з іншого - соціальними умовами. Більш типовим є поведінка, що знаходиться між крайніми полюсами. Я-концепція сприяє пристосуванню особистості до різних ситуацій взаємодії, регулюючи виразність, усвідомленість або соціальної, або особистісної ідентичності. Особистісну ідентичність прийнято вважати вторинною по відношенню до соціальної. Саме взаємодіючи з навколишнім світом, дитина активно засвоює способи пізнання, оцінки, поняття і моделі поведінки [14, 144]. На основі соціальної ідентичності засвоюється і розширюється набір характеристик для самоопису, система цінностей, матеріальних і соціальних норм [1, 14, 144].

Вивчаючи гендерний аспект розвитку індивідуальної фізичної культури школярів, було проведено дослідження їх психологічної статі. Використана методика стандартизованого тестування С. Бем «Маскулінність – фемінінність» для нас не виявилася чутливою щодо визначення психологічного типу особистості респондентів. Виявлено, що переважна більшість юнаків і дівчат, незалежно від віку, мають IS андрогінного типу (92,77 %), що підтверджує дослідження Римарєва Н. Ю. [407] та О. В. Коломийченко [205]. Досліджуючи психологічні особливості само

відношення у студентів-спортсменів та студентів, які не займаються спортом, вони виявили, що не залежно від занять спортом, юнакам і дівчатам у своїй більшості притаманне андрогінний тип гендерної ідентичності.

Отримані результати нашого дослідження дозволили підтвердити певну думку деяких науковців про вплив занять спортом на формування маскулінних рис характеру (в більшій мірі у представниць жіночої статі) [135]. Дівчата, які займаються спортивною діяльністю є більш маскулінні в психологічному відношенні, ніж ті, які спортом не займаються. Їх відрізняє більш висока самооцінка ряду якостей, які зазвичай асоціюються з мужністю, розвиненою волею і більш високою агресивністю. У спортсменів чоловічої статі в меншій мірі проявляються фемінінні характеристики особистості. Рівень прояву емпатії до оточуючих і комунікативні характеристики також більшою мірою виражені у дівчат і юнаків, які займаються спортом. Серед тхеквондистів тенденція до маскулінності характерна більшою мірою для дівчат ніж для юнаків. За результатами, отриманими при тестуванні респондентів за методикою С. Бем, лише 5,81 % юнаків, які займаються спортом, мають маскулінні характеристики, фемінінні - 2,33 % респонденти, андрогінний тип особистості мають 91,86 % спортсменів. Серед дівчат – спортсменок маскулінні характеристики мають 27,3 % . Це більше ніж на 20 % у порівнянні з кількістю маскулінних юнаків-спортсменів. Фемінінному типу відповідають 13,6 % дівчат, які займаються спортом, андрогінному - 59,1 %. Дівчата, які займаються тхеквондо мають маскулінний тип характеру (100 %). С. Цикунова (2001) виявила, що у дівчаток, тільки що почали навчання тхеквондо, в порівнянні з хлопчиками більш виражені сміливість, рішучість, тяга до ризику і гострих відчуттів (фактор Н, по Кеттеллу). У них же вище емоційна стійкість (фактор С), товариськість (фактор А), однак нижче, ніж у хлопчиків, самоконтроль (фактор Q3). Дівчата на початковій стадії навчання були більш успішними [488].

При дослідженні взаємозв’язку ієрархії термінальних та інструментальних цінностей школярів з їх психологічною статтю

(фемінність, маскулінністю, андрогінність), враховуючи відповіді на запитання в анкеті «Що Ви більш за все цінуєте у людях?», досліджуючи мотиви та спонукання юнаків і дівчат до занять фізичними вправами та руховою активністю, їх самооцінку та рівень прояву емпатії і потреби у досягненні успіху, нами виявлено, що юнаки та дівчата одного статево-рольового типу мають низку значущих відмінностей у власних структурах ієрархічної системи ціннісних орієнтацій. Тому, враховуючи приналежність респондентів до маскулінного, фемінінного або андрогінного психологічного типу, ми виявили їх домінуючи якості та риси характеру в залежності від гендерних особливостей, які, на наше переконання, можуть мати вплив на мотивацію до занять руховою активністю школярів.

За даними Ю. В. Краєва та В. Б. Мяконькова (1998), у спортсменок, що займаються боротьбою дзюдо, немає значних відмінностей в агресивності в порівнянні з чоловіками (хоча в ряді досліджень вказується на підвищення рівня тестостерону та зниження естрогенів при заняттях цим видом боротьби, т. е. посилення маскулінності), а серед займаються айкідо є тенденція до більшої агресії жінок. Деякі автори висловлюють думку, що дзюдо чинить негативний вплив на здоров'я жінок

За даними Л. І. Лубишевої (2000), 45% опитаних спортсменок заперечують у себе агресивність і жорстокість, проте 5% вважають, що спортивна діяльність сприяла формуванню у них агресивності, а 7,8% сказали про появу в їх поведінці жорстокості, яку пов'язують із заняттями спортом [280].

Дослідженнями Є. П. Ільїна було встановлено, що більшість спортсменок відзначають позитивний вплив спорту на формування їх характеру. Вони стали більш комунікабельними, зібраними і дисциплінованими, у них з'явилася цілеспрямованість. Спортсменки відзначили також, що спортивна діяльність сформувала у них прагнення до лідерства [167, 168].

У дослідженнях А. С. Дамадаєвої показано, що спортивна спеціалізація накладає відбиток на статеву диференціацію спортсменів в сфері мотивації спортивної діяльності. Причому суттєвої змінної, що сприяє формуванню мотивів занять спортом, є спортивна спеціалізація. Маскулінні види спорту сприяють формуванню «чоловічий» моделі мотивації у спортсменів обох пола [135]

Хвацька О. Є. (1997) виявила статеві відмінності в мотивації на початковому етапі спортивної кар'єри. Для хлопчиків характерний більш високий рівень домагань і переважання орієнтації на успіх. У дівчаток більш виражені пізнавальні мотиви і орієнтація на оволодіння знаннями і вміннями [481].

Досліджуючи вплив психологічного типу особистості на рівень самооцінки фізичного розвитку юнаків і дівчат, визначено, що завищену самооцінку мають переважно юнаки – представники маскулінного психотипу. Серед них не виявлено респондентів із заниженою самооцінкою. Така виявлена тільки в представників фемінінного й андрогінного психологічних типів особистості.

З метою виявлення впливу психологічної статі на ієрархію системи цінностей школярів, використовуючи модифіковану систему оцінки за індексом IS психотипу особистості, ми провели аналіз зв’язку ознак психологічної статі (маскулінність, андрогінність, фемінінність) юнаків та дівчат з ієрархією їх ціннісних орієнтацій.

Стать людини складається із взаємопов’язаних біологічних, психологічних і соціальних компонентів та не є однорідним утворенням. Визнання за фемінінністю та маскулінністю як особистісними характеристиками незалежності та можливості поєднання в одній людині дозволило відійти від біологічного протиставлення чоловічого та жіночого та звернутися до статево-рольових типів [25]. Однак, як зазначає Т. А. Арканцева, це спричиняє певну обмеженість даного підходу: «У реальному житті психологічну та біологічну складові не можна розглядати

ізольовано. Так, наприклад, існують не просто маскулінні та фемінінні суб'єкти, а маскулінні чоловіки та маскулінні жінки, фемінінні чоловіки та фемінінні жінки, і за особистісними психологічними характеристиками вони є різними» [25]. Формування мотивації до рухової активності та цінностей фізичної культури може залежати від гендерних особливостей юнаків і дівчат. Та і сама фізична культура, безумовно, є одним із засобів гендерної соціалізації школярів.

Спираючись на доводи вчених, про те, що дівчата і юнаки одного психологічного типу різні за проявом психологічних якостей, ми вирішили порівняти структури ієрархії термінальних та інструментальних цінностей юнаків і дівчат одного статево-рольового типу. У результаті чого нами були виявлені суттєві відмінності та розходження між юнаками та дівчатами одного гендерного типу. Так, досягти поставлених життєвих цілей маскулінні дівчата планують завдяки відповідальності, твердій волі, широті поглядів, чесності та вихованості. Юнаки маскулінного психотипу планують досягнення власних цілей завдяки зовсім іншим якостям: життєрадісність, чесність, раціоналізм. Фемінінні юнаки, на відміну від фемінінних дівчат, виявилися більш старанними, чуйними, з високим ступенем самоконтролю та самодисципліни.

Результати дослідження потреби у досягненні успіху школярів у гендерному вимірі співпадають з результатами дослідження рівня потреби у досягненні успіху Олени Мілякової. Досліджуючи психосоціальну адаптацію особистості дівчини - підлітка, дослідниця, що потреба у досягненні є однією із опорних потреб у комплексі фундаментальних потреб людини: саморозвиток – самоствердження - самоповага, ефективний розвиток якої визначає рівень психосоціальної адаптації. Науковець підкреслює, що потреба у досягненні проявляється як прагнення до змагання із самим собою у досягненні більш вагомих результатів, як загальне прагнення від поліпшення в усіх сферах діяльності до переживання успіху в будь-якій діяльності, яка є значущою для особистості [325]. За результатом

нашого дослідження були виявлені відмінності у взаємозв'язку між загальним рівнем потреби у досягненні успіху школярів та приналежністю їх до маскулінного, фемінінного чи андрогінного психологічних типів. Серед школярів 5-7 класів високий рівень потреби у досягненні мають більше юнаки ніж дівчата. У своєї більшості – це представники маскулінного психотипу. Виявлено, що з віком збільшується кількість юнаків з маскулінним типом (з 17 % до 28 %). У дівчат з віком, також збільшується кількість тих, хто відноситься до маскулінного типу (з 3 % до 19 %) та вдвічі зменшується кількість тих, хто має фемінінний психологічний тип (з 61 % до 30,3 %).

Нами теоретично обґрунтовано та емпірично вивчено конкретні показники емпатії в гендерному вимірі, що є одним із аспектів змістовного рівня психічного, а саме емпатичну спрямованість особистості, яку на даному етапі дослідження не розглядаємо в контексті морального або етичного аспектів, а розуміємо як певний прояв емпатичних переваг юнаків і дівчат різних вікових груп в обраних ними сферах життєдіяльності. Школярі різних вікових груп демонструють досить суттєві розходження в рівні розвитку емпатії не тільки в статевому, але і в гендерному аспектах. Це свідчить про вікову зміну індивідуальних якостей особистості, завдяки яким вони досягають поставленої життєвої мети.

Отже, гендерний підхід в освіті є одним із складових особистісно-орієнтованого підходу до навчання та виховання особистості, враховує її індивідуальні особливості у відповідності зі статтю, дозволяє націй основі вибір змісту, форм і методів навчання і виховання, створюючи розвивальне освітнє середовище у відповідності з її природним потенціалом.

Вивчення та аналіз фундаментальних методологічних праць відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників свідчить про те, що гендерний підхід в освіті є одним із складових особистісно-орієнтованого підходу до навчання та виховання особистості, враховує її індивідуальні особливості у відповідності зі статтю, дозволяє націй основі вибір змісту, форм і методів

навчання і виховання, створюючи розвивальне освітнє середовище у відповідності з її природним потенціалом. Отримані дані надали можливість сформувати головні компоненти, мету, принципи, напрями впливу концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів. Водночас, усвідомлення, що гендерний підхід не нівелює стать, але враховує в процесі фізичного виховання специфіку психологічних відмінностей за статтю та ціннісних орієнтацій особистості. З огляду на гендерну ситуацію в українському суспільстві це не просто чергова інновація чи новий модний напрям у науці, а теорія, що передбачає зміну певних ціннісних орієнтирів та перегляд усталених уявлень.

Тому формування ціннісного ставлення до свого тіла, здоров'я за допомогою самовдосконалення зміщує пріоритети в розумінні фізичної культури особистості у більшій мірі з соматичного на соціокультурне у школярів. У зв'язку з цим, залучення школярів до систематичних занять фізичними вправами, як основного чинника ЗСЖ, можливо за умови диференційованого гендерного підходу до формування аксіологічної значущості фізичної культури у процесі фізичного виховання., що й визначає актуальність обраної нами теми дослідження.

Слід зауважити, що наукова новизна наших досліджень відрізняється від тих, що вже є у світовій науці тим, що ніхто не досліджував статевий диморфізм, психологічну стать дітей, підлітків і молоді в динаміці за віковими зрізами (від 11 до 17 років), а обмежувалися тільки окремими віковими періодами шкільного віку.

Розроблена концепція гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, в основу якої покладено теоретичні, методологічні засади та емпіричні дослідження формування аксіологічної значущості фізичної культури у віковому, статевому та гендерному аспекті. Структурними складовими концепції є: передумови розробки концепції (біологічні, психологічні, соціально-культурні, особистісні), складові компоненти (когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, аксіологічний, інтегративний),

організаційно-педагогічні передумови та умови впровадження концепції, критерії ефективності (мотиваційний, діяльнісний, результативний), реалізація впровадження концепції через гендерний підхід у фізичному вихованні школярів. Визначено, що упровадження гендерного підходу пов'язано з новим способом пізнання значущості фізичної культури, розкрито специфіку його застосування у формуванні індивідуальної фізичної культури школярів, ефективно активізуючи індивідуальні особистісні та фізичні якості учнів, враховуючи фактор статі у змістовій частині фізичного виховання при формуванні мотивації до занять руховою активністю, а статевий диморфізм – при фізичних навантаженнях, руховому режимі, інтенсивності та об'єму фізичних вправ. Отримані дані надали можливість сформувати головні компоненти, мету, принципи, напрями впливу концепції гендерного підходу у фізичне виховання школярів. Метою концепції гендерного підходу у фізичному вихованні є формування у школярів аксіологічної значущості фізичної культури і спорту, особистісних та фізичних якостей, посилюючи мотиваційні пріоритети до занять руховою активністю, завдяки їх гендерним індивідуальним особливостям.

Розгляд біологічних, соціально – культурних, фізіологічних, морфологічних, психологічних та гендерних відмінностей юнаків і дівчат зумовили нами визначення чинників формування організаційно-педагогічних передумов впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, якими визначені: гендерна просвіта вчителів фізичної культури, гендерна просвіта батьків, диференціація завдань на уроках фізичної культури та диференційований підхід до стимулів заохочення.

Вивчення наукових та методичних джерел з питань статевої диференціації навчання та порівняння різноманітних підходів щодо організації диференційованого навчання школярів, дозволило нам уточнити суть терміну «статева диференціація завдань на уроках фізичної культури», як специфічної форми навчального процесу з фізичного виховання

На основі визначених переважних характеристик психологічної статі юнаків і дівчат, їх рівню самооцінки та потреби у досягненні успіху, ціннісних орієнтацій та мотивів до занять фізичними вправами, виокремлено стимулюючі та лімітуючи фактори до мотивації занять руховою активністю у гендерному, віковому та статевому аспектах.

Розроблена комплексна система критеріїв оцінки ефективності впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів за наступними критеріями: мотиваційний, діяльнісний, результативний.

Організаційно-педагогічними умовами реалізації концепції гендерного підходу у фізичному вихованні визначено: врахування у потреби у досягненні успіху школярів, інтересів і мотивів до занять видами рухової активності на заняттях фізичною культурою у статевому віковому та гендерному вимірі; індивідуальний підхід залежно від лімітуючих і стимулюючих факторів; впровадження засобів самоконтролю фізичного розвитку на уроках фізичної культури та при самостійних заняттях руховою активністю.

Отже, гендерний підхід у фізичному вихованні з визначенням пріоритетних напрямів спрямованого впливу гендерного підходу на формування потребово-мотиваційної сфери школярів, а статевого диморфізму при диференціації фізичних навантажень при заняттях фізичними вправами, сприятиме більшому залученню молоді до систематичних занять руховою активністю, як в рамках урочних, так і позаурочних форм занять фізичним вихованням, що позитивно вплине на підвищення рівня фізичної підготовленості і фізичного здоров’я молоді призовного віку та сприятиме збереженню генофонду нації України.

За результатами отриманих даних, нами визначено, що упровадження гендерного підходу пов’язано з новим способом пізнання значущості фізичної культури, розкрито специфіку його застосування у формуванні індивідуальної фізичної культури школярів, ефективно активізуючи індивідуальні особистісні та фізичні якості учнів, враховуючи фактор статі у

змістовій частині фізичного виховання при формуванні мотивації до занять руховою активністю, а статевий диморфізм - при фізичних навантаженнях, руховому режимі, інтенсивності та об'єму фізичних вправ.

Отже, в ході експериментальних досліджень нами отримано три групи даних.

Підтверджено дані:

- Т. Ю. Круцевич (2008, 2015); Н. В. Москаленко (2012); Г. В. Безверхньої (2012) щодо необхідності врахування мотиваційних пріоритетів для успішної організації фізичного виховання школярів;
- В. В. Приходька (2011); Маєвського М. І. (2016) щодо використання теоретико-методичних основ галузі фізичної культуриі спорту у формуванні цінностей фізичної культури і спорту;
- О. О. Біліченко (2013), щодо врахування стимулюючих та лімітуючих факторів для покращення мотивації для занять фізичною культурою;
- О. О. Біліченко (2013), О. Шиян, О. Фащук (2012) про суттєві гендерні особливості та відмінності у ставленні до занять фізичною культурою дівчат і хлопців, їх ціннісних орієнтаціях та до потребах ;
- М. Ю. Римарєва, О. В. Коломийченко про те, що згідно отриманим даним досліджень за результатами проведення тесту С. Бем «Маскулінність-фемінінність», у сучасних підлітків, як у юнаків так і у дівчат переважає андрогінна тип гендерної ідентичності.
- Н. Є. Пангелової та Н. В, Москаленко про те, що однією з умов ефективності системи організації фізкультурно-оздоровчої роботи з дітьми є досконала співпраця сім'ї та школи.

Доповнено та розширено наукові дані:

- Т. Ю. Круцевич, Г. В. Безверхньої, О. В. Андрєєвої та ін. про:

- мотиви, інтереси, захоплення, самооцінку стану здоров'я та фізичного розвитку школярів;

- структуру мотивації, мотиви та фактори, які впливають на

формування мотивації до рухової активності;

- визначення сформованості ієрархічної структури ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат, визначено відмінності у диференціації цінностей (уміння учнів робити ціннісний вибір), з урахуванням вікових та статевих особливостей школярів.

- В. В. Цибульської щодо уявлення прояву емпатійної спрямованості юнаків і дівчат, займаються та не займаються спортом;

- Г. Ф. Дульмухаметової щодо педагогічних умов, сприяючих ефективної реалізації статевої диференціації навчання школярів

- Г. Ф. Дульмухаметової щодо розробки критеріїв ефективності статевої диференціації навчання школярів;

Шляхом експериментальних досліджень дістало подальшого розвитку:

- система оцінки за індексом IS психотипу особистості та визначені нові межі градації тесту Сандри Бем «Маскулінність – фемінінність», згідно з якими повною мірою відображаються усі значення досліджуваного параметру.

- уточнено суть терміну *«статева диференціація завдань на уроках фізичної культури», як* специфічної форми навчального процесу з фізичного виховання.

- положення щодо значення гендерної просвіти вчителів фізичної культури в сфері підвищення професіональної компетентності задля підвищення результативності їх діяльності в сфері фізичної культури і спорту та сформованості у вчителя розуміння гендеру, як комплексу біологічних, соматичних, соціокультурних та поведінкових характеристик особистості для виявлення індивідуальних гендерних особливостей юнаків і дівчат завдяки яким вони зможуть проявляти власні здібності, незалежно від статі.

- положення про те, що на ціннісно-мотиваційну структуру особистості у сфері фізичної культури і спорту впливають зовнішні та внутрішні фактори, зокрема: зовнішні - умови житя, матеріальне становище у

сім'ї, вид рухової активності, якість проведення уроків фізичної культури; внутрішні : мотиви, інтереси, спрямованість особистості, рівень потреби у досягненнях та ціннісні орієнтації особистості;

- положення про те, що поведінка особистості керується потребами, які переломлюючись через ціннісні орієнтації, стають цільовими настановами людини та мотивують особистість на реалізацію мети через певну діяльність. У процесі діяльності. при виконанні даних умов, реалізується мета, що безпосередньо впливає на загальний рівень самооцінки школярів;
- потребоо-мотиваційна структура особистості підлітка організована у відповідності з психологічними, фізіологічними та соціально-психологічними особливостями, які визначають психо-соціальні якості: потреби у самооцінці, потреби у досягненнях та потреби у руховій активності;
- уявлення школярів про термінальні та інструментальні цінності, які займаються та не займаються спортом.
- положення про те, що розвиток і виховання фізичних здібностей дітей і підлітків визначається застосуванням двох взаємопов'язаних чинників – біологічного і соціального, в якому засоби педагогічного впливу займають одне із основних місць.
- положення про те, що реалізація гендерного підходу у фізичному вихованні школярів неможливо без наявності у вчителя фізичної культури, який є основним агентом соціалізації на уроці. відповідної компетенції (знання про гендерні особливості школярів та специфіки їх навчання)

Новими даними дисертаційного дослідження є:

- розробка концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, в основу якої покладено теоретичні, методологічні засади та емпіричні дослідження формування аксіологічної значущості фізичної культури у віковому, статевому та гендерному аспекті. Структурними складовими концепції гендерного підходу є: передумови розробки концепції

(біологічні, психологічні, соціально-культурні, особистісні), складові компоненти (когнитивний, мотиваційний, діяльнісний, аксіологічний, інтегративний), організаційно-педагогічні передумови та умови впровадження концепції, критерії ефективності (мотиваційний, діяльнісний, результативний), реалізація впровадження концепції через гендерний підхід у фізичному вихованні школярів.

- теоретичне обґрунтування з точки зору виокремлення і трактування гендерного підходу, як дифеніції в політичному, громадському, соціальному середовищах та особливостей його значення для фізичного виховання і спорту, запропоноване для використання у дослідженнях - новий термін гендеру, що дозволяє його характеризувати як міждисциплінарне та крос-секторальне поняття, екстрапольоване, взаємопов'язане та взаємовідповідне розвитку фізичної культури та спорту в країнах розвиненої демократії. Пропонуємо у нашому досліджені розуміти під поняттям гендеру *змодельовані суспільством поведінкові взірці жінки та чоловіка, екстрапольовані на різні сфери суспільних відносин. У даному контексті – відносини в сфері фізичної культури та спорту.*

- визначення «критичних» періодів зниження і підвищення мотивації школярів до занять спеціально-організованою руховою активністю, які припадають на наступні вікові періоди: у юнаків – період зниження мотивації відбувається з 7-го до 8-го класу, а період підвищення – з 9-го до 11-го класу; у дівчат – періоди зниження мотивації 8-й та 10-й класи, період підвищення – з 10-го класу. Структурними компонентами формування мотивації школярів до занять фізичними вправами є потреба у досягненні успіху, особисті цінності, самооцінка фізичного розвитку фізичного, які є залежними факторами та мають тенденцію до змін у такі самі періоди.

- визначено моделі особистісних психо-соціальних характеристик поведінкових реакцій школярів в різні вікові періоди, які характеризуються відмінностями за віковою та статевою приналежністю.

- Визначено моделі індивідуальної фізичної культури юнаків і

дівчат різних вікових груп, згідно яких пріоритетними якостями фізично культурної особистості для юнаків визначена людина, що володіє фізичними навичками у різних видах спорту та підтримує свій рівень фізичного здоров'я на високому рівні, для дівчат – ті, хто дотримується здорового способу життя, прагнучи гармонійності фізичного та духовного розвитку.

- визначені стимулюючі та лімітуючи фактори мотиваційної складової школярів різних вікових груп щодо формування аксіологічної значущості фізичної культури засобами фізичного виховання у віковому, статевому та гендерному аспектах.

- визначено чотири моделі самооцінки фізичного розвитку у віковому, статевому та гендерному аспектах які характеризуються суттєвими відмінностями і свідчать про формування різних ціннісних орієнтирів в індивідуальні фізичній культурі підлітків, які треба враховувати при організації процесу фізичного виховання.

Реалії сьогодення потребують комплексного національного осмислення порушеної проблеми, що дало б змогу сприяти більшому залученню молоді до систематичних занять фізичними вправами як у рамках урочних, так і позаурочних форм занять фізичним вихованням, що позитивно вплине на підвищення рівня фізичної підготовленості і фізичного здоров'я молоді призовного віку і сприятиме збереженню генофонду нації України.

Проведені дослідження не вичерпують проблему вивчення гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, а ставлять ряд запитань, які торкаються засобів та методів у фізичному вихованні для формування індивідуальної фізичної культури особистості. Наступним кроком нашого дослідження буде впровадження в практичну діяльність концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів у закладах загальної середньої освіти та вищої освіти, яка враховує вікові особливості формування ціннісних і мотиваційних пріоритетів дітей, підлітків і молоді у сфері фізичної культури.

ВИСНОВКИ

1. Подальший розвиток системи фізичного виховання України потребує пошуку шляхів підвищення її ефективності. Одним із підходів вдосконалення системи шкільної освіти є впровадження та використання концепції гендерного підходу з метою формування аксіологічної значущості фізичної культури школярів.

Вивчення та аналіз фундаментальних методологічних праць відомих вітчизняних та зарубіжних дослідників дозволив визначити проблемне поле гендерного підходу в освіті, який є одним із складових особистісно-орієнтованого підходу до навчання та виховання школярів та враховує їхні індивідуальні особливості у відповідності зі статтю.

Визначено, що сучасний стан розробленості питання гендерного підходу у вихованні, освіті, професійній діяльності є вкрай суперечливим та в деяких випадках – протилежним. У суспільстві у теперішній час існує статево – рольовий та гендерний підходи в освіті, які вважаються традиційною та егалітарною стратегіями соціалізації статі. Таким чином, інтеграція гендерного підходу у фізичне виховання є наслідком акумулювання соціологічних, педагогічних, психологічних ідей, перетворюючи їх у новий напрям, який охоплює відповідні філософські, психолого-педагогічні, соціологічні, правові та інші підходи до його розуміння, що знаходять свій вияв, зокрема, у формуванні аксіологічної значущості фізичної культури школярів.

2. Теоретично обґрунтовано, з точки зору подальших наукових трактувань гендерного підходу, як дефініції в політичному, громадському, соціальному середовищах, особливостей його значення для фізичного виховання і спорту. Запропоновано для використання у дослідженнях новий термін гендеру, що дозволяє його характеризувати як міждисциплінарне та крос-секторальне поняття, екстрапольоване, взаємопов’язане та взаємовідповідне розвитку фізичної культури та спорту в країнах розвиненої

демократії. «Гендер» – *це змодельовані суспільством поведінкові взірці жінки та чоловіка, екстрапольовані на різні сфери суспільних відносин. У даному контексті – відносини в сфері фізичної культури та спорту*.

3. На підставі результатів емпіричного дослідження нами виявлено, що в основі потребово-мотиваційної сфери фізичної культури і спорту хлопців і дівчат є як спільні пріоритети, так і ті, що суттєво відрізняються. З 5-го по 11-й класи за різними причинами кількість школярів, які займаються спортивною діяльністю, суттєво зменшується. Хлопці та юнаки частіше обирають силові види спорту, тхеквондо та футбол. Дівчата – віддають перевагу плаванню та різновидам фітнесу. Установлено, що зацікавленість заняттями фізичною культурою у юнаків з 5-го класу до 8-го знижується майже вчетверо (із 98 % до 26,6 %), у дівчат – удвічі (із 75 % до 33 %). Визначено мотиваційні пріоритети до занять фізичною культурою та спортом хлопців і дівчат, які спрямовані на вдосконалення зовнішнього вигляду та фігури, починаючи з 11 років. Їх бажання займатися фізичною культурою і спортом переважно пов’язане з мотивацією вдосконалення форм тіла, яка у дівчат виявляється з 5-го класу. Починаючи заняття спортом у віці 15-17 років, юнаки спрямовують свою діяльність не на високий спортивний результат, а на оздоровлення організму та вдосконалення фігури. В 11-му класі мотивація вдосконалення фігури засобами фізичного виховання на 25 % вища у дівчат, ніж у хлопців.

4. За результатами дослідження факторів здорового способу життя, та виявлення вподобань школярів у сфері фізичної культури і спорту, розроблено моделі індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат, які в різні вікові періоди мають суттєві відмінності. З’ясовано, що пріоритетними якостями фізично культурної особистості для хлопців визначена людина, що володіє фізичними навичками у різних видах спорту та підтримує свій рівень фізичного здоров’я на високому рівні, для дівчат – ті, хто дотримується здорового способу життя, прагнучи гармонійності фізичного та духовного розвитку. Виявлено, що більш гармонійно характеризують пріоритетні якості

індивідуальної фізичної культури людини хлопці, які займаються спортом. За результатами дослідження ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат різних вікових груп, визначено моделі особистісних психо-соціальних характеристик поведінкових реакцій школярів, які характеризуються відмінностями за віковою та статевою приналежністю.

5. В результаті дослідження виявлено, що суб'єктивна оцінка фізичного «Я» хлопців і дівчат виступає вагомим чинником творення ідентичності підлітків, при якій можуть виникати труднощі із адекватним самосприйняттям фізичного розвитку та зовнішнього вигляду, що має вплив на формування ціннісних орієнтирів, спрямованих на визначення засобів здорового способу життя.

Порівняльний аналіз показників самооцінки фізичного розвитку та здоров'я школярів 11-13 років дозволив визначити, що при низькому рівні фізичної активності та низькій самооцінці фізичних якостей у хлопців завищена загальна самооцінка та показник власного здоров'я. Середній показник результатів самооцінки фізичного «Я», складає 81 %. Дівчата – при низькій фізичній активності, заниженій оцінці власних фізичних якостей мають занадто високу загальну самооцінку та високо оцінюють стрункість свого тіла. Середній показник результатів їх самооцінки фізичного «Я», складає 80 %.

Хлопці і дівчата віком 14-15 років – при низькому рівні фізичної активності та низькому рівні розвиненості фізичних якостей мають неадекватно завищений рівень самооцінки фізичного «Я». За всіма шкалами опитувальника «Самоопис фізичного розвитку», самооцінка юнаків вища, ніж у дівчат. Середній показник їхніх результатів складає 81,85 % (юнаки) та 71,86 % (дівчата).

Загальний рівень самооцінки старшокласників стає більш реалістичний, ніж у молодших школярів. Середній показник результатів самооцінки фізичного «Я» юнаків складає 76,74 %, дівчат – 70,15 %.

За отриманими результатами тестування респондентів за

опитувальником «Самоопис фізичного розвитку», самооцінка юнаків старших класів вища ніж самооцінка дівчат за 9-ма з 11-ти показників. Виокремлення показників самооцінки рухових якостей та фізичного здоров'я у юнаків і дівчат, які займаються спортом, показало, що за всіма показниками їх самооцінка вища, ніж у тих, хто спортом не займається.

6. За результатами кластерного аналізу проведеного тестування за методикою Є. В. Боченкової «Самоопис фізичного розвитку» визначено чотири моделі самооцінки фізичного розвитку у віковому, статевому та гендерному аспектах, які характеризуються суттєвими відмінностями і свідчать про формування різних ціннісних орієнтирів в індивідуальній фізичній культурі школярів, які треба враховувати при організації процесу фізичного виховання. До 1-го кластеру були віднесені респонденти, в яких занижена самооцінка зовнішнього вигляду та надана об'єктивна оцінка своїх фізичних можливостей. Бажання займатися спортом та вдосконалювати спортивні здібності такі школярі ставлять вище, ніж удосконалення власної зовнішності. Від загальної кількості респондентів це складає 13,1 %. До 2-го кластеру віднесені респонденти, які мають завищену оцінку своїх фізичних можливостей та дещо завищену оцінку зовнішніх даних. Тобто для таких школярів мають однакове значення як досягнення спортивних результатів, так і їхній зовнішній вигляд (52% від загальної кількості респондентів). До 3 -го кластеру ввійшли байдужі школярі, які не мають бажання ані займатися спортом, ані стежити за своїм зовнішнім виглядом (16,1 % від загальної кількості респондентів). До 4-го кластера ввійшли школярі, в яких занижена оцінка власних фізичних здібностей та дещо завищена оцінка зовнішнього вигляду (18,8 % від загальної кількості респондентів).

7. В ході дослідження визначено критичні періоди зниження і підвищення мотивації підлітків до занять спеціально-організованою руховою активністю: в юнаків зниження мотивації простежується з 7-го до 8-го класу, а підвищення – з 9-го до 11-го класу; у дівчат період зниження мотивації припадає на 7-ий та 10-ий класи, а підвищення – на 11-й клас.

Структурними компонентами формування мотивації школярів до занять фізичними вправами є потреба у досягненні успіху, особисті цінності, самооцінка фізичного розвитку фізичного, які є залежними факторами та мають тенденцію до змін у такі ж самі періоди. Установлено, що рівень потреб у досягненні з віком у юнаків зростає, а у дівчат – знижується. Дівчата 6-го та 8-го класів мають найвищий рівень потреби в досягненні успіху (29,6 % та 27,7 % відповідно), а юнаки – 10-го та 11-го класів (25,0 % та 26,8 % відповідно). Дівчат із низьким рівнем потреби в досягненнях виявилося більше, ніж юнаків, окрім хлопців 8-го класу (30,9 %). Визначено, що хлопців та дівчата, які не займаються спортом, мають переважно низький рівень потреби у досягненні успіху.

8. В результаті дослідження психологічної статі школярів, за допомогою використання методики С. Бем «Маскулінність – фемінінність», виявлено, що прояв маскулінних якостей характеру у дівчат з віком посилюється до 30 %, у хлопців – до 45 %. У школярів, які займаються спортом, прояв маскулінних якостей посилюється до 75 %, що більше на 30 %, ніж у тих, які не займаються спортом, що підтверджує доводи вчених про вплив спорту, як одного з факторів соціалізації особистості, на формування маскулінних рис характеру людини не залежно від статі.

На підставі даних, отриманих у перебігу дослідження, дістала подальшого розвитку система оцінки гендерних ознак (психологічного типу за індексом IS) хлопців та дівчат із використанням факторного та кластерного аналізів результатів тестування за опитувальником Сандри Бем BSRI (Bem Sex-Role Inventory) «Маскулінність – фемінінність», згідно з якими повною мірою відображаються усі значення досліджуваного параметру. Це дозволило визначити що до андрогінного типу відносяться 51 % школярів, до маскулінного – 15,7 %, до фемінінного – 33,3 %. У результаті аналізу даних виявлено, що з віком у юнаків кількість осіб з ознаками маскулінності зростає (з 21,9 % до 30,1 %). Також виявлено тенденцію до збільшення кількості фемінінних дівчат із віком (з 40,41 % до

57,50 %), що дозволяє зробити припущення щодо впливу статево-рольового виховання на формування гендерної ідентичності підлітків.

9. На основі визначених переважних характеристик психологічної статі хлопців і дівчат, їх рівня самооцінки та потреби у досягненні успіху, ціннісних орієнтацій та мотивів до занять фізичними вправами, проаналізовано мотиви й установки юнаків і дівчат з точки зору їх гендерної ідентичності. Виявлено, що вже у підлітковому віці юнаки та дівчата одного психологічного типу не схожі між собою: маскулінні юнаки відвідують уроки фізичної культури, усвідомлюючи, що це корисно для їх фізичного розвитку, андрогінні та фемінінні – тільки для отримання заліку з даного предмету; маскулінним дівчатам не цікаво на уроках, вони відвідують заняття тільки заради заліку, натомість фемінінні та андрогінні дівчата – для користі власного здоров'я. Мотиви щодо занять фізичними вправами також мають гендерні відмінності та особливості. Для маскулінних юнаків – це спосіб досягнення високих спортивних результатів, для маскулінних дівчат – удосконалення форми тіла. Фемінінні юнаки, займаючись фізичними вправами, вбачають для себе корисність у спілкуванні з друзями, натомість, фемінінні дівчата – бажають покращити свій стан здоров'я. Андрогінні юнаки та дівчата одностайні у власній мотивації щодо занять фізичними вправами: для них важливо спілкування з друзями та інтерес до певного виду спорту.

На основі виявлених домінантних психологічних якостей особистості ми визначили фактори, які сприяють формуванню мотивації до занять руховою активністю юнаків і дівчат. Вони певним чином відрізняються у юнаків і дівчат різних психологічних типів і визначені нами як «стимулюючі» фактори. Для юнаків це: високий рівень потреби в досягненні успіхів, високий рівень самооцінки фізичного розвитку, індивідуальні програми, спрямовані на корекцію фігури, авторитет батьків та вплив сім'ї. Для дівчат: реалізація інтересу до визначених видів рухової активності, спрямованість занять фізичними вправами на корекцію фігури, досягнення

поставленої мети, здатність до адекватної самооцінки, здатність до самоконтролю.

10. Отримані дані надали можливість сформувати головні компоненти, мету, принципи, напрями впливу концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів. Розроблена концепція гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, в основу якої покладено теоретичні, методологічні засади та емпіричні дослідження формування аксіологічної значущості фізичної культури у віковому, статевому та гендерному аспектах. Структурними складовими концепції є: передумови розробки концепції (біологічні, психологічні, соціально-культурні, особистісні), складові компоненти (когнітивний, мотиваційний, діяльнісний, аксіологічний, інтегративний). Було визначено організаційно-педагогічні передумови впровадження концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, якими є: гендерна освіта студентів ЗВО фізкультурного профілю; гендерна просвіта вчителів фізичної культури; гендерна просвіта батьків; гендерне виховання школярів. Визначено умови впровадження концепції (врахування інтересу та мотивів до занять видами спорту на уроках фізичної культури відповідно гендерних особливостей учнів, врахування особливостей прояву потреби у досягненнях, акцент на впровадження засобів самоконтролю фізичного розвитку і корекція поняття «фізична досконалість» для юнаків і дівчат. Розроблено критерії та показники ефективності впровадження концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів з використанням мотиваційного, діяльнісного, результативного критеріїв.

11. Шляхом експертної оцінки думки фахівців сфери фізичної культури і спорту визначено, що гендерний підхід досі не набув належного поширення у закладах загальної середньої освіти України, обізнаність вчителів фізичної культури щодо гендерної складової в різних галузях знань знаходиться на низькому рівні. Згідно опитування, тільки 26,7 % вчителів фізичної культури вважають використання гендерного підходу при організації системи фізичного виховання в школі необхідним. Переважно – це вчителі фізичної

культури, стаж яких не перевищує 5 років.

На основі проведених власних наукових досліджень, аналізу науково-методичної літератури, документальних матеріалів розроблено та запропоновано до практичного використання методичні рекомендації для вчителів фізичної культури «Особливості впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів», які складаються із засобів і методів, що сприяють виявленню індивідуальних гендерних особливостей юнаків і дівчат з урахуванням їх гендерної ідентичності, розвиваючи потенціал чоловічої та жіночої індивідуальності засобами фізичної культури. Повторне опитування щодо основних напрямів впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, після опрацювання наданих інструктивно-методичних рекомендацій свідчить, що доцільність та необхідність включення гендерного підходу до організації навчально-виховного процесу з фізичного виховання визнали 78,8 % викладачів фізичної культури, змінивши власну думку щодо переваги традиційного підходу у фізичному вихованні.

12. В результаті дослідження основних положень гендерного підходу, як кардинально нової, прогресивної та сутнісно-значущої складової фізичного виховання, було обґрунтовано роль і місце аксіологічної значущості фізичної культури і спорту в системі фізичного виховання школярів, визначені провідні вектори мотиваційно-ціннісних орієнтацій юнаків і дівчат у формуванні їх індивідуальної фізичної культури.

Визначено, що впровадження гендерного підходу пов’язано з новим способом пізнання значущості фізичної культури, розкрито специфіку його застосування у формуванні індивідуальної фізичної культури школярів, ефективно активізуючи особистісні та фізичні якості учнів, враховуючи гендерні особливості при формуванні мотивації до занять руховою активністю, а статевий диморфізм –у змістовій частині фізичного виховання: при дозуванні фізичних навантажень, рухового режиму, інтенсивності, об’єму фізичних вправ тощо.

Проведені дослідження не вичерпують проблему вивчення гендерного

підходу у фізичному вихованні школярів, а ставлять ряд запитань, які торкаються засобів та методів у фізичному вихованні для формування індивідуальної фізичної культури особистості.

Рекомендації щодо наукового та практичного використання одержаних результатів

1. У шкільному віці необхідно цілеспрямовано впливати на процес тендерного соціалізації як умови «рівного старту» для подальшого психічного розвитку дітей різної статі. При організації навчально-виховного процесу в ЗЗСО необхідно комплексно вирішувати завдання навчання, розвитку, виховання, оздоровлення та соціалізації дітей.

2. Зміст занять фізичними вправами необхідно планувати з урахуванням вимог гендерної соціалізації школярів, використовуючи розроблені організаційно-педагогічні умови використання засобів фізичного виховання для формування уявлень про статево-рольову модель поведінки, статево-вікову ідентичність школярів.

3. Необхідно створювати умови для освіти батьків щодо статево-рольового виховання дітей. Знайомити їх з сучасними уявленнями: про зміст статево-рольових моделей поведінки, про фактори та механізми тендерної соціалізації, рекомендаціями педагогів і психологів щодо формування тендера.

4. При розробці програми з фізичного виховання в ЗЗСО для школярів доцільно використовувати гендерне диференціювання, так як виявлено його позитивний вплив на стан здоров'я і розвиток особистості учнів.

5. При виборі форм проведення уроків фізичної культури перевагу слід віддавати спільно-роздільної організації занять, оскільки відмічено більш сприятливий психічний стан дівчаток і хлопчиків, ніж при роздільній формі занять.

6. Застосування стимулюючих факторів підвищення мотивації до занять фізичною культурою і спортом засобами фізичного виховання для юнаків і дівчат.

7. Врахування типу гендерної ідентичності шляхом включення у програму занять по фізичній культурі для хлопців і дівчат різних психологічних типів тих видів рухової активності, яка їм більше до вподоби.

8. Врахування ціннісних орієнтацій в сфері фізичної культури і спорту юнаків в залежності від типу гендерної ідентичності.

9. Врахування та закладання механізму самоконтролю фізичного розвитку.

10. Використання групових форм занять, різноманітними руховими та спортивними іграми (відбувається інтенсивне спілкування школярів, що сприяє розвитку відчуття колективізму та позитивної атмосфери на уроці).

11. Використання методу «Міжпредметного зв'язку» (наприклад: сумісні уроки біології та фізичної культури; історії та фізичної культури).

12. При організації окремих занять з хлопцями сприяти гендерної ідентифікації за допомогою формування в процесі фізичного виховання характеристик мужності, що характеризуються розвитком таких особистісних якостей як самостійність, активність, сміливість, почуття суперництва, сила волі, цілеспрямованість, наполегливість в досягненні мети.

13. При організації окремих занять з дівчатками сприяти гендерної ідентифікації за допомогою формування в процесі фізичного виховання жіночності, яка характеризується розвитком таких особистісних якостей як терпіння, емоційність, здатність до співпереживання і компромісу, вміння сприймати прекрасне, комунікабельність, обережність і т.д.

14. При організації спільних занять доцільно використовувати естафети, сюжетні і командні рухливі ігри, у вивченні та виконанні фізичних вправ використовувати груповий метод, що сприяє між статевому спілкуванні;

15. При організації фізичного виховання у ЗЗСО необхідно пам'ятати, що гендерна ідентичність формує мету до занять руховою активністю, що спонукає до вибору видів та форм занять руховою активністю. Коли вже хлопці і дівчата обрали певний вид рухової активності– необхідним є врахування статевого диморфізму (або ознаки біологічної статі), який впливає при визначенні фізичного навантаження, направленості фізичних вправ, об'єму, інтенсивності навантажень, формуванні програмизанять дозуванні фізичних вправ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абакумова О. Вивчення рівня фізичного здоров'я дітей старшого шкільного віку ліцею для обдарованих дітей «Ерудит» м. Донецьк. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2008;(2):30-4.

2. Абульханова-Славська КА. Діяльність та психологія особистості. Москва: Наука; 1980. 335 с.

3. Аверинцев СС, Араб-Оглы ЭА, Ильичев ЛФ, редакторы. Философский энциклопедический словарь. Москва: Советская энциклопедия; 1989. с. 378-9.

4. Агеев ВС. Межгрупповое взаимодействие: социально-психологические проблемы. Москва: Изд-во МГУ; 1990. 219 с.

5. Агеев ВС. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов. Вопросы психологии. 1987;(2):152-8.

6. Агеєва ВП, Кобелянська ЛС, Скорик ММ. Основи теорії гендеру: навч. посіб. Київ: Вид-во К.І.С.; 2004. 536 с.

7. Адлер А. Практика и теория индивидуальной психологии. Москва: Фонд За экономическую грамотность; 1995. 296 с.

8. Азарова ЕА. Влияние культуры на формирование и изменение моральных гендерных стереотипов. В: Тишкин ГА, редактор. Российские женщины и европейская культура. Материалы 5-ой науч. конф.; 2001; Санкт-Петербург. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургское философское общество; 2001, с. 213-9.

9. Акимова МК. Психологическая диагностика: учеб. пособ. Санкт-Петербург: Питер; 2005. 304 с.

10. Александров ЮИ. Психофизиология. Санкт-Петербург: Питер; 2001. 264 с.

11. Александрова НИ, Лидская ЭВ. Развитие самооценки физического «Я» в младшем и подростковом возрасте. Тезисы докл. 11-ой науч.-практ. конф. психологов спорта; Минск; 1990, с. 101-2.

12. Александрова НИ. Образ физического «Я» в самосознании школьников. Тезисы докладов 11-ой науч.-практ. конф. психологов спорта; Минск; 1990, с. 99-100.

13. Аллен Гуттман. Женский спорт: История [Интернет]. New York: Columbia University press; 1991. Доступно: https://sites.google.com/site/zenskijsport/iz-istorii-zenskogo-sporta

14. Антонова НВ. Проблема личностной идентичности в интерпретации современного психоанализа, интеракционизма и когнитивной психологии [Интернет]. Доступно: http://www.elib.org.ua

15. Альбуханова-Славская КА. Стратегия жизни. Москва: Наука; 1991. 299 с.

16. Ананьев БГ. Избранные психологические труды. Москва: Педагогика; 1980. 232 с.

17. Ананьев БГ. О проблемах современного человекознания. Москва: Наука; 1977. 369 с.

18. Ананьев БГ. Человек как предмет познания. Ленинград: Изд-во ЛГУ; 1968. 339 с.

19. Андреева ГМ. Социальная психология. Москва: Изд-во Московского ун-та; 1980. 416 с.

20. Андрєєва О, Хріпко І. Гендерний підхід у фізичному вихованні учнівської молоді: сучасні дослідження і тенденції. Спортивний вісник Придніпров’я. 2018;(2):157-62.

21. Андрєєва О, Саїнчук О. Підходи до оцінки рівня здоров'я та адаптаційних можливостей школярів молодших класів. В: Єрмаков СС, редактор. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: зб. наук. пр. № 2. Харків; 2014. с. 3-8.

22. Андрєєва О. Соціально-психологічні чинники, що детермінують рекреаційно-оздоровчу активність осіб різного віку. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2017;(3):35-40.

23. Апанасенко ГЛ. Физическое развитие детей и подростков. Киев: Здоров'я; 1985. 79 с.

24. Асмолов АГ. Психология личности: принципы обще психологического анализа. Москва: Московский гос. ун-т; 1990. 226 с.

25. Арканцева ТА. Отношение родителей и детей в гендерном измерении: учеб. пособ. Москва: НОУ ВПО Московский психолого-социальный ин-т; 2011. 70 с.

26. Артамонова ТВ. Гендерная дифференциация личности высококвалифицированных спортсменов. Ученые записки ун-та им. П.Ф. Лесгафта. 2008;(4):38.

27. Аршавський ИА. Основы возрастной периодизации. В: Возрастная физиология. Ленинград: Наука; 1975. с. 5-67.

28. Асєєв ВГ. О диалектике детерминации психического развития. В: Принцип развития в психологии. Москва: Наука; 1978. С. 21-38.

29. Асєєв ВГ. Мотивація поведінки і формування особи. Москва: Думка; 1982. 156 с.

30. Афиногенова СВ. Выбор вида профессиональной деятельности подростками и юношами разного биологического и психологического пола Ученые записки ун-та им. П.Ф. Лесгафта. 2006;(1):112-5.

31. Ашмарин БА. Теория и методика педагогических исследований в физическом воспитании. Москва: ФИС; 1978. 223 с.

32. Бабанский ЮК. Проблемы повышения эффективности педагогических исследований. Москва: Педагогика; 1982. 192 с.

33. Багнетова ЕА. Влияние семьи на формирование здорового образа жизни старшеклассников г. Сургута. Экология человека. 2011;(4):56-60.

34. Багнетова ЕА. Образ жизни родителей и поведенческие привычки старшеклассников. Фундаментальные исследования. 2011;(2):31-6.

35. Базарний ВФ. Дитя человеческое. Психофизиология развития и регреса. Москва; 2009. 328 с.

36. Базарный ВФ. О трагических последствиях смешанного (беспологo) воспитания и обучения в школах. Образование и здоровье учащихся. Материалы Всерос. форума с междунар. уч. Ч. 3. Москва; 2005; с. 29-37.

37. Базарный ВФ. Трагедия детей, порожденная традиционным образом организации учебного процесса. Здоровье школьников: медико-психологическая поддержка и физическая культура. Школа здоровья. 1996;(4):44-6.

38. Бака Р, Шпаков А. Сравнительная оценка физической подготовленности как фактор мотивации студентов к физической активности. В: Єрмаков СС, редактор. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: зб. наук. пр. № 3. 2008. с. 8-11.

39. Бала ТМ. Исследование уровня физического здоровья школьников 10-15 лет. Олімпійський спорт і спорт для всіх. Тези доповідей 24-го Міжнар. наук. конгресу, присвяченого 80-річчю НУФВСУ; Київ. Київ: Олімпійська літ.; 2010. с. 417.

40. Бальсевич ВК, Лубышева ЛИ. Физическая культура: молодежь и современность. Теория и практика физической культуры. 1995;(4):2-7.

41. Бальсевич ВК, Запорожанов ВА. Физическая активность человека. Киев: Здоровье; 1987. 224 с.

42. Бальсевич ВК. Интеллектуальный вектор физической культуры человека (к проблеме развития физкультурного знания). Теория и практика физической культуры. 1991;(7):37-41.

43. Бальсевич ВК. Онтокинезиология человека. Теория и практика физической культуры. 2000. 275 с.

44. Бальсевич ВК. Физическая культура для всех и для каждого. Москва: ФиС; 1988. 207 с.

45. Бар-ор О, Роуланд Т. Здоровье детей и двигательная активность: от физиологических основ до практического применения. Киев: Олимпийская лит.; 2009. 528 с.

46. Безверхня Г, Маєвський М. Рівень емпатії та образ фізично культурної людини у студенток педагогічних спеціальностей. Спортивний вісник Придніпров'я. 2015;(1):10-4.

47. Безверхняя ГВ. Мотивація до занять фізичною культурою і спортом школярів 5-х-11-х класів [дисертація]. Умань: Уманський держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини; 2004. 258 с.

48. Безруких ММ. Возрастная физиология. Москва: Академия; 2003. 416 с.

49. Белокопытова ЖА. Развитие двигательных качеств и педагогический контроль в физической подготовке школьников. Киев: КГИФК; 1983. 80 с.

50. Бем С. Линзы гендера: трансформация взгляда на проблему первенства полов. Москва; 2004. 336 с.

51. Бендас ТВ. Гендерная психология: учеб. пособ. Санкт-Петербург: Питер Пресс; 2009. 428 с.

52. Бережной ВВ, Марушко ТВ. Внезапная смерть при физических нагрузках у детей и подростков. Современная педиатрия. 2009;6(28):29-34.

53. Берн Ш. Гендерная психология. Законы мужского и женского поведения. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак; 2004. 318 с.

54. Берн Ш. Гендерная психология. Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак; 2009. с. 250.

55. Бернс Р. Развитие я-концепции и воспитание : учеб. пособ. для вуз. Москва: Прогрес; 1986. 421 с.

56. Бех ІД. Виховання особистості. Київ: Либідь; 2003. 278 с.

57. Боднар ІР. Теоретико-методичні основи інтегративного фізичного виховання школярів 1-3 груп здоров’я [дисертація]. Львів: Львів. держ. ун-т фіз. культури; 2014. 400 с.

58. Божович ЛИ. Изучение мотивации детей и подростков. Москва: Педагогика; 1972. 232 с.

59. Божович ЛИ. О некоторых проблемах и методах изучения личности школьника. Вопросы психологии личности школьника. Москва: АПН РСФСР; 1961. с. 131.

60. Божович ЛИ. Проблемы формирования личности. Москва: Ин-т практ. психологии, Воронеж: НПО «МОДЕК»; 1995. с. 101-24.

61. Бойчук ЮД. Культурологічний і аксіологічний підходи до формування еколого-валеологічної культури студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Вісник НТУУ “КПІ”. Філософія. Психологія. Педагогіка. Вип. 3. 2009.

62. Больщаков ВП. Культура как форма человечности: учеб. пособ. Великий Новгород: Новгород. ГУ им. Ярослава Мудрого; 2000. 92 с.

63. Бондар ГП. Основи статевого виховання: учнівський всеобуч. Виховна робота в школі. 2007;(1):49-52.

64. Бондаревская ЕВ, Кульневич СВ. Педагогика, личность в гуманистических теориях и системах воспитания: учеб. пособ. Ростов-на-Дону: Учитель; 1999. 296 с.

65. Бондаренко ВА. Психологическая помощь при социально-проблемном поведении [диссертация]. Краснодар: Кубанский гос. ун-т; 2000. 168 с.

66. Бондарчук Н. Показники фізичного розвитку студентів Ужгородського національного університету з різних біогеохімічних зон Закарпаття. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2004;(2):85.

67. Бордовская НВ, Реан АА. Педагогика: учеб. для вуз. Санкт-Петербург: Питер; 2000. 304 с.

68. Борщов СМ, Остополець ІЮ. До проблеми формування культури здоров’я та здорового способу життя школярів-підлітків. Фізичне виховання в школі. 2010;(3):37-9.

69. Бочарова Н. Некоторые вопросы дифференцированного подхода в физическом воспитании мальчиков и девочек. Дошкольное воспитание. 1997;(12):72-5.

70. Боченкова ЕВ. Самоописание физического развития: метод. пособ. Краснодар: КГАФК; 2000. 26 с.

71. Брайсон В. Политическая теория феминизма. Москва: Идея-пресс; 2008. 304 с.

72. Брожик В. Марксистская теория оценки. Москва: Прогресс; 1982. 261 с.

73. Брунер Дж, Олвер Р, Гринфилд П. Исследование развития познавательной деятельности. Москва: Педагогика; 1971. 236 с.

74. Булах ІС. Психологічні основи особистісного зростання підлітків [автореферат]. Київ: Нац пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. 2004. 42 с.

75. Булатова М, Литвин О. Здоров'я і фізична підготовленість населення України. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2004;(1):3-9.

76. Быховская ИМ. Ценностные ориентации массового сознания как фактор развития физической культуры. Физическая культура и здоровый образ жизни. Тезисы докл. Всесоюз. науч.-практ. конф.; 1990 Фев. 16-21; Севастополь. Москва: РИО ГЦОЛИФК; 1990. с. 18-9.

77. Быховская ИМ. Человеческая телесность в социокультурном измерении: традиции и современность. Москва: РИО ГЦОЛИФК; 1993. 168 с.

78. Бэм СЛ. Линзы гендера: трансформация взглядов на проблему неравенства полов. Москва: Российская политическая энциклопедия. 2004. 336 с.

79. Варена Эрик-Хефели. К вопросу о становлении концепции женственности в буржуазном обществе 18 века. Пол. Гендер. Культура. Немецкие и русские исследования. 1999. с. 55-108.

80. Варій МЙ. Загальна психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літ.; 2007. 968 с.

81. Васильев ИА. Роль интеллектуальных эмоций в регуляции мыслительной деятельности. Психологический журнал. 1998;(4):49-60.

82. Васильева НЮ. Представление о здоровом образе жизни в подростковом и юношеском воздасте. Вестник ЯГУ. 2009;(4):103.

83. Выготский ЛС. Педагогическая психология. Москва; 1991. 487 с.

84. Выготский ЛС. Детская психология. Москва: Педагогика; 1984. 255 с.

85. Визитей НН. Социология спорта. Киев: Олимпийская лит.; 2005. 248 с.

86. Виленский МЯ. Физическая культура в гуманитарном образовательном пространстве вуза. Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. 1984;(1):27-32.

87. Вильчковский ЭС. Развитие двигательной функции у детей. Киев: Здоровье; 1983. 208 с.

88. Вихор СТ. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку [автореферат]. Тернопіль: Тернопільський нац. ун-т ім. В. Гнатюка. 2006. 23 с.

89. Вихор СТ. Гендерне виховання: паралелі крізь століття. В: Наука і сучасність: зб. наук. пр. Київ: Логос; 2003. с. 83-9.

90. Вихор СТ. Гендерне виховання учнів старшого підліткового та раннього юнацького віку [дисертація]. Тернопіль; ТНПУ ім. В. Гнатюка; 2005. 272 с.

91. Вісковатова ТП. Мотиваційний аспект процесу навчання та тренувань у спорті підлітків та дорослих. Актуальні проблеми юнацького спорту. Матеріали 6-ої Всеукр. наук.-практ. конф.; Херсон. Херсон: ХДУ; 2008, с. 119-22.

92. Вознюк О. Педагогічна інтеграція як один із шляхів побудови цілісної педагогічної парадигми. Матеріали Міжнар. наук. конф. Варшава-Краків; 2010. с. 72-80.

93. Войтко ВІ. Психологічний словник. Київ: Вища школа; 1982. 215 с.

94. Волков ЛВ. Физические способности учащихся. Київ: Рад. школа; 1988. 184 с.

95. Волков ИП, Цикунова НС, составители. Спортивная психология в трудах зарубежных специалистов: хрестоматия. Москва: Советский спорт; 2005. 284 с.

96. Волков ЮГ, Добреньков ВИ, Нечипуренко ВН, Попов АВ. Социология. Москва: Гардарики; 2003. 512 с.

97. Ворожбитова АЛ. Гендер в спортивной деятельности: учеб. пособ. Москва: ФЛИНТА; 2011. 216 с.

98. Ворожбитова АЛ. Гендерные компоненты теории физической культуры [автореферат]. Майкоп: Адыгейский гос. ун-т; 2008. 189 с.

99. Воронина НВ. Физическая подготовка школьников 1-6 классов на основе учета полового диморфизма [диссертация]. Майкоп; 2001. 150 с.

100. Воронина О. Теоретико-методологические основы гендерных исследований. Теория и методология гендерных исследований. Москва: МЦГИ-МВШСЭН-МФФ; 2001. 106 с.

101. Воронина ОА. Гендер. Словарь гендерних терминов. Москва; 2002. с. 21.

102. Воронова ОЮ. Проблема формування рефлексії у майбутніх вихователів. Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology. 2014;2(14):91-4.

103. Воронцов ДВ. Что такое гендер. В: Клецина ИС, редактор. Практикум по гендерной психологии. Санкт-Петербург: Питер; 2003. с. 28-35.

104. Воронцов ДВ. Проявление гендерной идентичности в предпочитаемых стратегиях взаимодействия в межличностном общении у мужчин. В: Бодалев А, редактор. Психология общения: социокультурный анализ. Материалы конференции; Ростов-на-Дону. Ростов-на-Дону: РГУ; 2003, с. 61-2.

105. Выготский ЛС. История развития высших психических функций. Москва: Педагогика; 1983. 145 с.

106. Выготский ЛС. Педагогическая психология. Москва: Педагогика-Пресс; 1996. 534 с.

107. Выготский ЛС. Психология развития ребёнка. Москва: ЭКСМО; 2003. 507 с.

108. Выготский ЛС. Развитие высших психических функций. Москва: АПН РСФСР; 1960. 450 с.

109. Выдрин ВМ, Гужаловский АА, Кряж ВН. Основы теории и методики физической культуры. Москва: Физкультура и спорт; 1986. 352 с.

110. Выдрин ВМ, Плещаков АН. Физическая культура как феномен культуры личности и общества. Культура физическая и здоровье. 2005;(1):23-4 с.

111. Гапон Н. Гендер. Суб`єктивність. Ідентичність: філософські дискусії другої половини 20 сторіччя. Львів: Видавничий центр НЛУ ім. І. Франка; 2009. 378 с.

112. Гайденко В, редактор. Гендерна педагогіка: навч. посіб. для студ. вуз. Суми: Університетська книга; 2006. 313 с.

113. Главацька ОЛ. Вплив батьківської сім'ї на гендерну соціалізацію сучасної. Науковий вісник Ужгородського ун-ту. Вип. 1(40). Ужгород; 2017. с. 55-9. (Педагогіка. Соціальна робота).

114. Ґендерні дослідження: прикладні аспекти: монографія. Тернопіль: Навч. книга - Богдан; 2011. 226 с. Кравець ВП

115. Гендерні дослідження в історичній соціології [Інтернет]. Доступно: https:// textreferat.com

116. Гендерні питання. Проблеми освіти: наук.-метод. зб. Вип. 36. Київ: Наук.-метод. центр вищої освіти; 2004. 172 с.

117. Геодакян ВА. Системный подход и закономерности в биологии. Системные исследования. Методологические проблемы: Ежегодник. Москва; 1984. 329 с.

118. Геодакян ВА. Два пола: зачем и почему? Санкт-Петербург; 1992. 135 с.

119. Говорун ТВ, Кікінежді ОМ. Ґендерні упередження: рівність у дисримінації чи заклик до паритету статей. В: Власова ТІ, наук. редактор. Людина і світова глобалізація: перспективи та межі розвитку: монографія. Дніпропетровськ: Вид-во Маковецький; 2011. с. 115-27.

120. Говорун Т, Кікінежді О. Гендерна психологія: навч. посіб. Київ: Видавничий центр Академія. 2004. 300 с.

121. Говорун Т, Кікінежді О. Ґендерний дискурс в психологічній науці та педагогічній практиці. Психологічний часопис. 2016;(1):41-55.

122. Голованова Т. Теорія і практика формування ґендерної рівності студентської молоді: монографія. Запоріжжя: Запорізький нац. ун-т; 2008. 338 с.

123. Голованова ТП. Ґендерна політика міст: історія і сучасність. Вип. 4. Матеріали 3-ої міжнар. наук.-практ. конф.; 2013 Жовт 23-25; Харків. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова; 2013. 257 с.

124. Гордонова Н. Гендерний розвиток. Київ: Шкільний світ; 2011. 128 с.

125. Гриценюк ЛІ, Говорун ТВ, Гурлєва ТС, Далечина ВМ, Драніщева ЕІ. Психолого-педагогічна реабілітація дітей, вилучених із секс-бізнесу. В: Петращук ОП, Цушка ІІ, редактори. Міжнар. програма з викоренення найгірших форм дитячої праці в Україні, Укр. наук.-метод. центр практ. психології і соц. роботи, Громадська організація "Успішна жінка". Київ: Ніка-Центр; 2003. 248 с.

126. Григорьев ВИ. Кризис физической культуры студентов и пути его преодоления. Теория и практика физической культуры. 2004;(2):54-61.

127. Грицанов АА, редактор. Новейший философський словарь. Минск: Изд. В.М. Скакун; 1998. 896 с.

128. Грошев ИВ. Психофизиологические различия мужчин и женщин. Москва: Изд-во Московского психолого-социального института; 2005. 464 с.

129. Грошев ИВ. Психология половых различий [диссертация]. Москва: Российский ун-т дружбы народов; 2002. 523 с.

130. Губа ВП. Возрастные основы формирования спортивных умений у детей в связи с начальной ориентацией в различные виды спорта [диссертация]. Москва: Всероссийский науч.-исслед. ин-т физ. культуры и спорта. 1997. 334 с.

131. Гудіма Д. До характеристики сучасного поняттєвого апарату людинорозуміння у правовій науці. Антропологія права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи). Матеріали 1-го Всеукр. круглого столу; 2005 Вер 16-17; Львів. Львів: Край; 2006. с. 107.

132. Гужаловский АА. Развитие двигательных качеств у школьников. Минск: Народная асвета; 1978. 88 с.

133. Гуменний ВС. Дослідження ефективності традиційної методики фізичної культуристудентів Кременчутського державного політехнічного університету. В: Єрмаков СС, редактор. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: зб. наук. пр. № 1. Харків; 2006. с. 27-9.

134. Глобализация образования: Компетенции и системы кредитов. Москва: Маркет ДС Корпорейшин; 2005. 490 с.

135. Дамадаеева АС. Специфика гендерной дифференциации личности в спорте. Ученые записки университета им. П.Ф. Лесгафта. 2010;10(68):54.

136. Джери Д. Джери Дж. Большой толковый социологический словарь. Москва: Вече; 2001. 544 с.

137. Джрназян ЛН. Механизмы эмпатии в межличностных отношениях [диссертация]. Ереван: Ереванский гос. пед. ин-т русского и иностранных языков им. В.Я. Бросова; 1984. 225 с.

138. Дмитрук В, Базюк В, Приступа Л. Фізична освіта в педагогічній спадщині П. Ф. Лесгафта. В: Цьось С, Козіброцький С, редактори. Фізичне виховання, спорт і культура здоров’я у сучасному суспільстві: зб. наук. праць

Східноєвроп. нац. ун-ту ім. Лесі Українки; Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки; 2015;1(29):9-11.

139. Дороніна Т. Проблематизація питання формування гендерної парадигми у сучасному педагогічному дискурсі. Гендерна парадигма освітнього простору. 2015;(1):17-23.

140. Донской Д. Развитие идей П.Ф. Лесгафта о физическом упражнении как двигательном действии. Теория и практика физической культуры. 1997;(2):2-4.

141. Драч А. Психолого-педагогічні аспекти втілення модульно-рейтингової системи. Проблеми освіти. 2000;(22):57-61.

142. Дух Л. Гендерний підхід у викладанні предметів освітньої галузі “Суспільствознавсто”. Гендерна парадигма освітнього простору. 2015;(1):63 6.

143. Дудоров ВВ. Формирование ценностных ориентаций в сфере физической культуры (Социально-педагогический аспект) [диссертация]. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургская академия физ. культуры им. П.Ф. Лесгафта; 2000. 258 с.

144. Дульмухаметова ГФ. Педагогические условия половой дифференциации обучения младших школьников [диссертация]. Казань: Татарский гос. гуманитарно-педагогический ун-т; 2011. 245 с.

145. Дутчак МВ, Ібрагімов ММ. Життєдіяльність та плюралістична методологія у науковій царині фізичної культури. Практична філософія. 2017;(3):123-33.

146. Дутчак МВ. Парадигма оздоровчої рухової активності: теоретичне обґрунтування і практичне застосування. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2015;(2):44-52.

147. Дятленко СМ. Фізична культура в школі: 5-11 класи: метод. посіб. Київ: Літера ЛТД; 2011. 368 с.

148. Еріксон Е. Ідентичність: юність і криза. Москва: МПСІ; 2006. 352 с.

149. Енціклопедія освіти. Академія педагогічних наук України. Київ: Юрінком Інтер; 2008. 1040 с.

150. Ермолаев ЮА. Возрастная физиология. Москва: СпортАкадемПресс; 2001. 444 с.

151. Ермоленко ВД. Психологические особенности развития ценностных ориентаций у детей в период перехода в младший школьный и подростковый возраст [диссертация]. Москва: Ордена трудового красного знамени науч.-исслед. ин-т общей и пед. психологии; 1984. 203 с.

152. Євстігнєєва ІВ. Навчання та виховання школярів на уроках фізичної культури на підставі гендерного підходу. В: Вісник Чернігів. держ. пед. ун-ту ім. Т.Г. Шевченка. Вип. 44. Чернігів: ЧДПУ; 2007. с. 114-6.

153. Євстігнєєва ІВ. Гендерне виховання учнів основної школи на уроках фізичної культури [автореферат]. Луганськ; 2012. 24 с.

154. Єльчанінова Т. Мотивація досягнення успіху студентів з активною життєвою позицією: сиблінговий аспект. Освіта регіону. 2013;(2):23.

155. Журавльов АЛ. Соціально-психологічні проблеми управління. Москва: Наука; 1983. 220 с.

156. Журавльова ЛП. Психологічні основи розвитку емпатії людини [автореферат]. Одеса: Південноукр. держ. пед. ун-т ім. К. Д. Ушинського; 2008. 48 с.

157. Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Відомості Верховної Ради. 2018;(5):35.

158. Завадская Л. Опыт проведения гендерной экспертизы законодательства России. Рівність жінок і чоловіків в Україні: правові аспекти. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.; 2000 Лист 20-21; Київ. Київ; 2001. с. 61-79.

159. Занюк СС. Психологія мотивації: навч. посіб. Київ: Либідь; 2002. 304 с.

160. Зациорский ВМ. Спортивная метрология. Москва: Физкультура и спорт; 1982. с. 73-5.

161. Здравомыслова ЕА, Тёмкина АА. 12 лекций по гендерной социологии: учеб. пособ. Санкт-Петербург: Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге; 2015. 768 с.

162. Зинченко ВП. Мысль и слово. Подходы Л.С. Выготского и Г.Г. Шпета. Ч. 1. В: Психологическая наука и образование. 2003. № 4.

163. Зубалій МД, редактор. Методика фізичного виховання учнів 1-11 класів: навч. посіб. Київ; 2012. 216 с.

164. Ибрагимов ММ. Философия спорта как новый антропологический проект. Киев: Олимпийская лит.; 2014. 296 с.

165. Ильин ВВ. Аксиология. Москва: Изд-во МГУ; 2005. 216 с.

166. Ильин ЕП. Мотивация и мотивы: учеб. пособ. Санкт-Петербург: Питер; 2004. 508 с.

167. Ильин ЕП. Пол и гендер. Санкт-Петербург: Питер; 2010. 686 с.

168. Ильин ЕП. Психология спорта. Санкт-Петербург: Питер; 2008. 352 с.

169. Ильин ЕП. Психология физического воспитания. Москва: Просвещение; 1987. 287 с.

170. Иорданская ФА. Мужчина и женщина в спорте высших достижений. (Проблемы полового диморфизма). Москва: Советский спорт; 2012. 256 с.

171. Іванченко ЛП. Формування у підлітків мотивації до систематичних занять фізичною культурою і спортом [дисертація]. Луганськ: Східноукраїнський нац. ун-т ім. Володимира Даля; 2007. 234 с.

172. Іващенко О. Ґендерна наукова перспектива: від світогляду до політики. Соціологія теорія, методи, маркетинг. 1998;(6):78-91.

173. Ізбаш ЛМ. Актуальні питання підготовки фахівців фізичного виховання та здоров’я людини. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2015;(11):131-5.

174. Ільченко О. Гендерний підхід як нова методологія наукових досліджень в галузі педагогіки: ґенеза розвитку. Педагогічні науки: зб. наук. пр. Полтава; 2011. с. 22-9.

175. Іщенко ОС. Формування мотивації підлітків до занять фізичною культурою в умовах навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи [автореферат]. Київ: Нац. ун-т. фіз. виховання і спорту України; 2016. 22 с.

176. Кабанов АН. Анатомия, физиология и гигиена детей дошкольного возраста. Москва: Просвещение; 1969. 288 с.

177. Каган ВЕ. Воспитателю о сексологии. Москва: Педагогика; 1991. 256 с.

178. Каган ВЕ. Половые аспекты индивидуальности. Психологические проблемы индивидуальности. Вып. 2. Москва; 1984. с. 109-112.

179. Казарян ФГ. Особенности возрастной динамики мышечной силы и проблема рациональной силовой подготовки в школьном возрасте [диссертация]. Ереван; 1975. 308 с.

180. Караваева ЕЛ, Сахаев БТ, Бозтеева СЖ. Психолого-педагогическое сопровождение гендерного развития молодежи. Теория и методика физической культуры. 2007;(2):101-6.

181. Кашуба ВО, Гамалій ВВ, Хабінець ТО. Програма навчальної дисципліни підготовки бакалаврів. Київ: Вид-во Науковий світ; 2014. 10 с.

182. Кашуба ВО, Насраллах З. Коррекция нарушений осанки школьников в процессе адаптивного физического воспитания: монография Київ: Олимпийская лит; 2008. 223 с.

183. Кашуба ВО, Носова НЛ. Дослідження функціонального стану хребетного стовпа школярів 15-16 років. Спортивний вісник Придніпров’я. 2005;(2):27-9.

184. Кащина ИС. Гендерная психология. Санкт-Петербург: Питер; 2009. 492 с.

185. Кемеров ВЕ, редактор. Современный философский словарь. Лондон, Франкфурт-на-Майне, Париж, Люксембург, Москва, Минск: ПАНПРИНТ; 1998. 1064 с.

186. Киричок АВ. Формування гуманних взаємин між молодшими школярами у позаурочній діяльності. Педагогіка і психологія. 1995;(4):105-12.

187. Кікінеджі О. Соціально-педагогічні чинники становлення ґендерної ідентичності дітей молодшого шкільного віку. Науковий вісник Миколаївського нац. ун-ту ім. В.О. Сухомлинського. 2016;(1):86-92. (Психологічні науки).

188. Кікінеджі О. Чи підвладна психологія молодшого школяра гендерним стереотипам? Початкова школа. 2005;(11):57-62.

189. Кікінеджі ОМ, Кізь ОБ. Формування гендерної культури молоді : наук.-метод. матеріали до тренінгової програми. Практична психологія та соціальна робота. 2007;(8):64-9.

190. Кікінежді О. Гендерне виховання змалку. Дошкільне виховання. 2006;(3):10-3.

191. Кікінежді О. Ідеї рівності статей в українській педагогічній спадщині. Українознавчий альманах. 2011;(6):95-100.

192. Кікінежді О. Формування гендерної культури молоді: проблеми та перспективи. 2004;(1):27-9.

193. Кіммел Майкл С. Гендерне суспільство. Київ; 2003. 487 с.

194. Клецина ИС, редактор. Практикум по гендерной психологии. Сакнкт-Петербург: Питер; 2003. 380 с.

195. Клёцина ИС. «Компетентностный подход» и гендерное образование в высшей школе. Актуальные вопросы современного университетского образования: материалы 10-ой Российско-Американской науч.-практ. конф.; 2007 Май 14-16; Санкт-Петербург. Санкт-Петербург: Изд-во РГПУ им. А.И. Герцена; 2007. с. 105-9.

196. Клецина ИС. О проблемах гендерной психологии. Мир психологии. 2001;(4):162-208.

197. Клецина ИС. От психологии пола – к гендерным исследованиям в психологии. Вопросы психологии. 2003;(1):61-78.

198. Клецина ИС. Психология гендерних отношений: теория и практика. Санкт-Петербург: Алтейя; 2004. 408 с.

199. Климчук ВО. Кластерний аналіз: використання у психологічних дослідженнях. Практична психологія та соціальна робота. 2006;(4):30-6.

200. Кобелянська ЛС. Гендерна освіта в Україні: реалії та перспективи. Проблеми освіти: наук.-метод. зб. Вип. 36. Київ; 2004. с. 3-8.

201. Ковтун ВВ. Гендерна компетентність педагога – запорука особистісного підходу в освіті. [Інтернет]. 2011. Доступно: http://eadnurt.diit.edu.ua/bitstream/123456789/1138/1/Komp.pdf

202. Ковтун ОА. Формирование мотивации занятий физическим воспитанием с учетом социально-психологических и физилологических особеннотей студентов. Актуальні проблеми фізичного виховання студентів в сучасних умовах. Матеріали регіон. наук.-практ. конф.; 2011; Дніпропетровськ. Дніпропетровськ: ДДУФК; 2011. с. 78-81.

203. Коган ВЕ. Когнитивные и эмоциональные аспекты гендерных установок у детей 3-7 лет. Вопросы психологии. 2000;(2):65-9.

204. Ковальчук ЛО.. Гендерне виховання учнівської молоді в Німеччині [дисертація]. Тернопіль: Тернопільський нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка; 2008.

205. Коломийченко ЕВ. Психологические особенности самоотношения у студентов-спортсменов вуза высшей квалификации и студентов, не занимающихся спортом [автореферат]. Ростов-на-Дону: ЮФУ; 2017. 22 с.

206. Колесникова ИА. Образование как фактор изменения человека. В: Образование: будущее России и человечества: сб. науч. тр. 1993. с. 13-7.

207. Колесов ДВ. Биология и психология пола. Москва: Флинта; 2000. 176 с.

208. Коломийченко ЕВ. Мотивация студентов вуза к занятиям физической культурой и спортом как компонент развития физической культури личности. Северо-Кавказский психологический весник. 2012;10(1):35-9.

209. Коломийченко ЕВ. Гендерные аспекты когнитивного моделирования физического и эстетического образа «Я» у молодежи, приобщенной к спорту. Когнитивное моделирование. Труды Второго Междунар. форума по когнитивному моделированию; 2014 Сент 6-13; Словения, Изола; Ростов-на-Дону: Фонд науки и образования; 2014. с. 203-8.

210. Коломієць ТВ. Особливості емпатійної міжособистістої взаємодії в юнацькому віці [дисертація]. Житомир: Житомирський нац. агроекологічний ун-т; 2015. 197 с.

211. Козловская НВ. Влияние возрастных, гендерных и личностных особенностей на представления об агрессивном человеке [автореферат]. Ставрополь: Изд-во СГУ; 2006. 23 с.

212. Кон ИС. В поисках себя: личность и ее самосознание. Москва: Политиздат; 1984. 335 с.

213. Кон ИС. Введение в сексологию. Москва: Медицина; 1990. 336 с.

214. Кон ИС. Половые различия и дифференциация социальных ролей. В: Банщиков ВМ, Ломов ЕМ, редакторы. Соотношение биологического и социального в человеке. Материалы к симпозиуму. Москва; 1982, с. 177-90.

215. Кон ИС. Психология ранней юности. Москва: Просвещение; 1989. 254 с.

216. Кон ИС. Психология юношеского возраста. Москва: Просвещение; 1979. 175 с.

217. Кон ИС. Сексуальность и культура. Санкт-Петербург: Алтейя; 2000. 104 с.

218. Кондратюк АП. Педагогіка. Київ: Вища школа; 1976. 376 с.

219. Кордунова НО. Самостійна робота учнів – засіб розвитку пізнавальної активності і творчого мислення (на історичному матеріалі) [Інтернет]. 2011. Доступно: http:// ua.textreferat.com/referat-13241-1.html

220. Кордуэлл М. Психология А-Я: словарь-справочник. Москва: Фаир-Пресс; 2000. 448 с.

221. Коростіль ЛА. Самоосвіта особистості як соціальне та педагогічне явище. Педагогічні науки. 2009;(1):138-45.

222. Костюк ГС. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. Київ: Радянська школа; 1989. 609 с.

223. Коузов АА. Гендерно-ориентированное сопровождение физического развития детей дошкольного возраста [автореферат]. Челябинск; 2014. 41 с.

224. Кравець ВП. Проблеми педагогічної освіти на сучасному етапі розвитку українського суспільства. Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору. Київ: Гнозис; 2013. с. 161-72.

225. Кравець ВП. До проблеми ґендерно-рольової ідентифікації особистості. Дошкільна освіта. 2006;(2):40-8.

226. Кравчук Я Теоретико-методичні засади диференційованого підходу до навчання фізичної культури учнів загальноосвітньої школи. Фізичне виховання, спорт і культура здоров’я у сучасному суспільстві. 2010;1(9):40-3.

227. Красножен СВ. Перспективні підходи до вивчення стану здоров’я сучаних школярів та шляхи його поліпшення. Спортивна медицина. 2014;(1):52-7.

228. Краевский ВВ. Методология педагогического исследования: пособие для педагога исследователя. Самара: СамГПИ; 1994. 165 с.

229. Кікінежді О, Говорун ВТ. Ґендерна освіта: теорія та практика: навч. програма з інтегрованого курсу для студ. пед. вузів. В: Ґендерні

стандарти сучасної освіти: збірка рекоменд. Ч. 3. Запоріжжя: Друкарський світ; 2011. с. 7-72.

230. Круглов БС. Роль ценностных ориентации в формировании личности школьника. Психологические особенности формирования личности школьника. Москва: МГУ; 1983. 25 с.

231. Крайг Г. Психология развития. Санкт-Петербург: Питер; 2000. 988 с.

232. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Особливості впливу психологічних характеристик юнаків і дівчат різних вікових груп на формування потреби у досягненні успіху. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2018;4(66):25-31.

233. Круцевич Т. Марченко О, Биличенко О, Імас Т. Гендерные особенности юношей и девушек, занимающихся и не занимающихся спортом. Спортивний вісник Придніпров'я. 2012;(2):14-7.

234. Круцевич ТЮ, Безверхня ГВ. Рекреація у фізичній культурі різних груп населення: навч. посіб. для студ. Київ: Олімпійська літ.; 2010. 248 с.

235. Круцевич ТЮ, Воробйов МІ, Безверхня ГВ. Контроль у фізичному вихованні дітей, підлітків та молоді. Київ: Олімпійська літ.; 2011. 224 с.

236. Круцевич ТЮ, Курамшин ЮФ, Петровський ВВ. Теорія і методика фізичного виховання. Предмет і зміст теорії і методики фізичного виховання. Київ: Олімпійська літ.; 2008. Т. 1. Розділ 1, Предмет і зміст теорії і методики фізичного виховання; с. 9-22.

237. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Гендерні відмінності ієрархічної структури ціннісних орієнтацій школярів різних вікових груп. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2018;3(43):144.

238. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Моделі ціннісних орієнтацій у поведінкових характеристиках особистості школярів різних вікових груп. Спортивний вісник Придніпров'я. 2018;(2):57-64.

239. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Особливості впливу психологічних характеристик юнаків і дівчат різних вікових груп на формування потреби у досягненні успіху. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2018;4(65):25-31.

240. Круцевич ТЮ, Багрій ТВ, Марченко ОЮ. Проблемы гендерного подхода в физическом воспитании. В: Materialete Congresului Ştiinţific Internaţional «SPORT. OLIMPISMSM. SĂNĂTATEVOLUMUL»; 2016 Oct 5-8; Chişină. Chişină; 2016. с. 233-40.

241. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Структура моделі ціннісних орієнтирів індивідуальної фізичної культури школярів різних вікових груп. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2018;5(67):5-10.

242. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Сформованість цінностей індивідуальної фізичної культури студентів різних відділень вузу. Спортивний вісник Придніпров'я. 2008;(3/4):103-6.

243. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Формирование ценностных категорий в процессе физического воспитания студентов. Современный олимпийский спорт и спорт для всех. Материалы 11-го Междунар. науч. конгресса; Минск. Минск: БГУФК; 2007. с. 402-4.

244. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Характерні відмінності у виборі факторів здорового способу життя як складових індивідуальної фізичної культури сучасних школярів. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2018;6(68):10-15.

245. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Гендерні особливості самоопису фізичного розвитку школярів. В: Єрмаков СС, редактор. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: зб. наук. пр. № 12. Харків; с. 56-60.

246. Круцевич ТЮ, Петровский ВВ. Физическое воспитание как социальное явление. Наука в Олимпийском спорте. 2001;(3):3-15.

247. Круцевич ТЮ, Захарченко МО, Марченко ОЮ. Врахування гендерного підходу в процесі занять з фізичного виховання учнівської

молоді. В: Фізична культура і спорт: досвід та перспективи. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.; 2017 Квіт 6-7; Чернівці. Молодий вчений. 2017;3.1(43.1):180-3.

248. Круцевич ТЮ, редактор. Теорія і методика фізичного виховання: підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту. Київ: Олімпійська літ.; 2017. Т. 1. Розділ 4, Круцевич ТЮ, Імас ТВ, Марченко ОЮ. Наукові основи фізичного виховання; с. 82-145.

249. Круцевич ТЮ, редактор. Теорія і методика фізичного виховання: підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту. Т. 2. Київ: Олімпійська літ.; 2017. 392 с.

250. Круцевич ТЮ. Експрес-контроль фізичної підготовленості дітей та підлітків в умовах фізкультурно-оздоровчих занять. Теорія і методика фізичного виховання. 2007;(1);64-9.

251. Круцевич ТЮ. Концепция системы физического воспитания в общеобразовательных школах. Теория и методика физического воспитания и спорта. 2015;(2):72.

252. Круцевич ТЮ. Концепція удосконалення програм з фізичної культури у загальноосвітній школі. Фізичне виховання в сучасній школі. 2012;2(78):8-9.

253. Круцевич ТЮ. Методы исследования индивидуального здоровья детей и подростков в процессе физического воспитания: учебное пособ. для студ. Киев: Олимпийская лит.; 1999. 232 с.

254. Крылов АА, редактор. Практикум по экспериментальной и прикладной психологии: учеб. пособ. Ленинград: ЛГУ; 1990. с. 32-7.

255. Куинджи НН, Лапонова ЄД. Особенности адаптации детей к предметному обучению при гендерной индивидуализации и традиционной организации образовательного процесса. Российский педиатрический журнал. 2013;(3):50-3.

256. Куинджи НН. Гендерный подход к обучению и воспитанию детей в школе: физиологические, гигиенические и социальные аспекты. Москва: Пашков дом; 2010. 80 с.

257. Куинджи НН. Кого воспитывает и обучает школа: мальчиков, девочек или...? Биология в школе. 2018;(2):17-20.

258. Кулагина ИЮ, Колюцкий ВН. Возрастная психология: полный жизненный цикл развития человека. Москва: ТЦ Сфера; 2004. 464 с.

259. Куперсміт С. Предпосылки самооценки. Москва; 1959. 203 с.

260. Курамшин ЮФ, редактор. Теория и методика физической культуры. Москва: Советский спорт; 2004. 464 с.

261. Курамшин ЮФ. Спортивная рекордология: теория, методология, практика. Москва: Советский спорт; 2005. 408 с.

262. Латта Н. Пока ваш подросток не свел вас с ума: пер. с англ. Москва: РИПОЛ классик; 2012. 352 с.

263. Лавришина АИ, Лапыко ТП. Гендерные особенности воспитания и обучения младших школьников. Студенческий электрон. науч. журнал. 2018;3(23):47-53

264. Лагранж Ф. Гигиена физический упражнений для детей и молодых людей. Санкт-Петербург: Коммерческая скоропечатня Евгения Тиле; 1894. 263 с.

265. Ларбер Дж. Основы гендерных исследований. Москва: МЦГИ; 2000. Пол как социальная категория; с. 73-89.

266. Лебедева НТ. Основы генетического нормирования общей двигательной активности младших школьников [автореферат]. Минск. 1973. 45 с.

267. Лебединська І. Гендерні студії: освітні перспективи: навч.-метод. матеріали. Київ: Фоліант; 2003. 80 с.

268. Левківський КМ, редактор. Гендерний розвиток у суспільстві. Київ: Фоліант; 2005. 351 с.

269. Левківський КМ, редактор. Хрестоматія навчальних програм з проблем гендерного розвитку. Київ: Фоліант; 2004. 387 с.

270. Ледовская НМ. Двигательная активность человека и гипокинезия. Новосибирск; 1972. с. 22-9.

271. Леонтьев АН. Деятельность и личность. Психология личности. Т. 2. Самара: Изд. дом Бахрах; 1999. с. 165-88.

272. Леонтьев АН. Деятельность. Сознание. Личность. Москва: Политиздат; 1975. 304 с.

273. Леонтьев АН. Избранные психологические произведения. Москва: Педагогика; 1983. 392 с.

274. Леонтьев АН. Избранные психологические труды. Москва: Педагогика; 1983. 318 с.

275. Леонтьев ДА. Методика изучения ценностных ориентаций. Москва: Смысл; 1992. 17 с.

276. Леонтян МА. Поняття "компетенція" і "компетентність" у теорії освіти. В: Наукові праці Чорноморськ. держ. уні-ту ім. Петра Могили. Педагогіка. 2012. Т. 188, вип. 176. с. 73-5.

277. Лесгафт ПФ. Избранные педагогические сочинения. Москва: АПН РСФСР; 1951. 399 с.

278. Лисак ІВ. Потребово – мотиваційний підхід до формування програм фізичної культури для учнів середніх класів [автореферат]. Київ: Нац. ун-т. фіз. виховання і спорту України; 2013. 22 с.

279. Личко АЕ. Подростковая психиатрия: рук-во для врачей. Ленинград: Медицина; 1985. 416 с.

280. Лубышева ЛИ. Каким быть физическому воспитанию в школе? Физическая культура: воспитание, образование, тренеровка. 2004;(4):61-3.

281. Лубышева ЛИ. Концепция формирования физической культуры человека. Москва: ГЦОЛИФК; 1999. 120 с.

282. Лубышева ЛИ. Современный ценностный потенциал физической культуры и спорта и пути его освоения обществом и личностью. Теория и практика физической культуры. 1997;(6):10-5.

283. Лукащук ВІ. Особливості гендерної соціалізації у спорті. В: Вісник Харківського нац. уні-ту ім. В.Н. Каразіна. Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2012. № 993, вип. 29. с. 141-5.

284. Лук'янова ТГ. Гендерні стереотипи в атрибутивних словосполученнях. Наукові праці Миколаївського держ. гуманітарного ун-ту ім. П. Могили. 2006;55(42):80-2.

285. Луценко ОА. Гендерна освіта й педагогіка. Основи теорії гендеру: навч. посіб. Київ; 2004. с. 476-504.

286. Луценко ОА. Етнопедагогічний ідеал матері та батька в українській традиції. Вісник Запорізького нац. уні-ту. Педагогічні науки. 2013;(3):87-93.

287. Любимова ЮВ. Мотивация и ценностные ориентации в педагогическом общении на занятиях по физической культуре [диссертация]. Москва: РГБ; 2003. 273 с.

288. Лях ВИ, Зданевич АА. Физическая культура. 10-11 классы: учеб. для общеобразоват. учреждений. Москва: Просвещение; 2012. 237 с.

289. Лях ВИ. Обзор концепций, определяющих физическое воспитание в общеобразовательных школах Европы – немецкий взгляд. Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. 2010;(1):27-50.

290. Лях ВИ. Обзор концепций, определяющих физическое воспитание в общеобразовательных школах Европы – голландский взгляд. Физическая культура: воспитание, образование, тренировка.2009;(6):2-5.

291. Маєвський МІ. Ціннісні орієнтації у сфері фізичної культури і спорту студентів педагогічних спеціальностей [дисертація]. Умань; 2016. 251 с.

292. Малахова ЖВ. Здоров'яформуючі технології в процесі фізичного виховання студентів спеціальних медичних груп. Вісник Чернігів. нац. пед. ун-ту. Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. 2013;112(1):201-3.

293. Малес ЛВ. Біологічні, психологічні та соціокультурні чинники ґендеру. В: Основи теорії ґендеру: навч. посіб. Київ: К.І.С.; 2004. с. 109-31.

294. Маркова АК. Формирование мотивации учения в школьном возрасте: пособ. для учителя. Москва: Просвещение; 1983. 96 с.

295. Маркова О. Деякі аспекти формування у старших підлітків компонентів здорового способу життя. Спортивний вісник Придніпров'я. 2007;(2/3):66-8.

296. Марченко ОЮ. Гендерные принципы формирования ценностей физической культуры школьников разных возрастных групп. Олимпийский спорт и спорт для всех. Материалы 22-го Междунар. науч. конгресса; 2018 Нояб 5-8; Тбилисси. Тбилисси: Гос. ун-т физ. культуры и спорта Респуб. Грузия; 2018. Т. 1. с. 233-40.

297. Марченко ОЮ. Теоретико-методологічні основи гендерного підходу до формування аксіологічної значущості фізичної культури школярів: монографія. Переяслав-Хмельницький: Домбровська Я.М.; 2018. 292 с.

298. Марченко ОЮ. Особливості прояву емпатії школярів різних вікових груп у гендерному вимірі. Фізична культура, спорт та здоров'я нації. 2018;6(25):67-74.

299. Марченко ОЮ, Погасій ЛІ. Потреба у досягненні успіху як складова мотивації до занять фізичною культурою. Молодий вчений. 2018;4.2(56.2):15-20.

300. Марченко ОЮ, Приходько ВВ, Малий ВВ. Креативна валеологія. Концепція і педагогічна технологія формування студентів як будівничих власного здоров'я: навч. посіб. Полтава: РВВ ПУЕТ; 2011. 251 с.

301. Марченко ОЮ. Гендерний аспект формування цінностей фізичної культури у студентів вищих навчальних закладів. В: Єрмаков СС, редактор.

Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: зб. наук. пр. № 9. Харків; 2013; с. 50-3.

302. Марченко ОЮ. Гендерні особливості формування інтересів та ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури школярів. Спортивний вісник Придніпров'я. 2013;(2):75-8.

303. Марченко ОЮ. Формування цінностей фізичної культури сучасних школярів у гендерному вимірі. В: Цьось А, Індика С, редактори. Фізична активність і якість життя людини. 2-га Міжнародна наук.-практ. конференція: зб. тез доп.; 2018 Трав. 22-24; Луцьк. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2018, с. 46.

304. Марченко ОЮ. Вплив занять спортом на формування загальних життєвих та ціннісних орієнтацій студентів ВНЗ. В: Єрмаков СС, редактор. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: зб. наук. пр. № 3. Харків; с. 109-111.

305. Марченко ОЮ. Вплив занять спортом на формування ієрархії головних потреб студентів, які навчаються у різних відділеннях. Спортивний вісник Придніпров'я. 2011;(1):31-5.

306. Марченко ОЮ. Аксіологічний аспект фізичної культури як соціального явища та його роль у розвитку медичного туризму. В: Рекреативні ресурси медичного туризму: колективна монографія. Warsav: Pub. Universiti of Tourism and Foreign Languages. 2016.

307. Марченко ОЮ. Вікові та гендерні особливості формування цінностей індивідуальної фізичної культури школярів. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2018;(3).

308. Марченко ОЮ. Гендерні відмінності самооцінки фізичного «Я» школярів різного віку. Спортивний вісник Придніпров'я. 2016;(3):133-9.

309. Марченко ОЮ. Гендерні відмінності ставлення школярів до фізкультурно-спортивної діяльності. В: Єрмаков СС, редактор. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: зб. наук. пр. № 10. Харків; 2013. с. 47-51.

310. Марченко ОЮ. Гендерні особливості та відмінності у показниках самоопису фізичного розвитку юнаків і дівчат різних вікових категорій. В: Єрмаков СС, редактор. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: зб. наук. пр. № 1. Харків; 2016. с. 32-5.

311. Марченко ОЮ. Особенности влияния занятий спортом на формирование гендерных характеристик юношей и девушек. Спортивний вісник Придніпров'я. 2017;(1):176-83.

312. Марченко ОЮ. Особенности проявлений фемининности и маскулинности у подростков. Спортивний вісник Придніпров'я. 2013;(1):66-9.

313. Марченко ОЮ. Особливості гендерної ідентичності у школярів різного віку. В: Єрмаков СС, редактор. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: зб. наук. пр. № 1. Харків; 2014. с. 37-41.

314. Марченко ОЮ. Формирование ценностных категорий в процессе физического воспитания студентов. Современный олимпийский спорт и спорт для всех. Материалы 11-го Междунар. науч. конгресса; Минск. Минск: БГУФК; 2007. с. 402-4.

315. Марченко ОЮ. Гендерні відмінності ставлення школярів до фізкультурно-спортивної діяльності. В: Єрмаков СС, редактор. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: зб. наук. пр. № 10. Харків; 2013. с. 47-51.

316. Марченко ОЮ. Самооценка физическогот развития школьников в контексте гендерного аспекта. В: Тимошенко О, редактор. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова: зб. наук. праць. Київ: НПУ ім. М.П. Драгоманова; 2018. Вип. 11(105). с. 79-86.

317. Маслоу А. Самоактуализация. Психология личности. Москва: Изд-во МГУ; 1982. 108 с.

318. Матвеев ЛП. Теория и методика физической культуры. Москва: Физкультура и Спорт; 2008. 544 с.

319. Матвеев АП. Теоретико-методологические основы формирования учебного предмета «Физическая культура» в общеобразовательной школе [диссертация в виде науч. доклада]. Москва: РГАФК; 1997. 92 с.

320. Мдивани МО. Исследование структуры физического образа «Я» у школьников [автореферат]. Москва. 1991. 24 с.

321. Медведев ВА. Физическое воспитание студентов как фактор физического оздоровления нации. Физическое воспитание и спорт в системе образования как фактор физического и духовного оздоровления нации. Минск: БГУФК; 2009. 214 с.

322. Меджидова КО. Взаимосвязь учебно-профессиональной мотивациии личностного развития студентов вуза [диссертация]. Сочи; 2007. 203 с.

323. Меерсон ЯА. Проявления функциональной асимметрии полушарий головного мозга в осуществлении зрительно-гностических функций улиц разного пола. Физиология человека. 1986;(3):52-6.

324. Мертон Р. Социальная структура и аномия. Социология преступности (Современные буржуазные теории). Москва: Прогресс; 1966. с. 299-313.

325. Милякова Е. Психосоциальная адаптация личности девочки – подростка в системе адекватного потребностно-мотивационного содержания физической культуры [автореферат]. Кишенев; 2007. 28 с.

326. Москаленко НВ. Інноваційна діяльність у фізичному виховання загальноосвітніх навчальних закладів. В: Цьось АВ, Козіброцький СП, укладачі. Фізичне виховання, спорт і культура здоров’я у сучасному суспільстві: зб. наук. пр. Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки; Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки; 2015. № 4. с. 35-8.

327. Москаленко НВ, Решетилова В, Михайленко Ю. Сучасні підходи щодо підвищення рухової активності дітей шкільного віку. Спортивний вісник Придніпров'я. 2018;(1):203-8.

328. Москаленко Н, Пухальська І. Обґрунтування методики використання степ-аеробіки в урочних формах для дівчат 13-14 років. В: Приступа Є, редактор. Молода спортивна наука України. зб. наук. праць з галузі фіз. виховання та спорту. Львів: Львів. держ. ун-т фіз. культури; 2004. с. 24-45.

329. Москаленко НВ, редактор. Інноваційні технології у фізичному вихованні школярів: навч. посібник для студ. вищ. навч. закладів. Дніпропетровськ: Інновація; 2014. 332 с.

330. Москаленко НВ. Теоретико-методичні засади інноваційних технологій в системі фізичного виховання молодших школярів [автореферат]. Київ: НУФВСУ; 2009. 42 с.

331. Москаленко Н, Єлісєєва Д. Вплив самостійних занять фізичним вихованням на фізичний стан старшокласників. Спортивний вісник Придніпров'я. 2017;(1):197-202.

332. Мотылянская РЕ, Каштан ЭЯ, Велитченко ВК, Артамонов ВН. Двигательная активность – важное условие здорового образа жизни. Теория и практика физической культуры. 1990;(1):14-22.

333. Мочерний СВ, редактор. Економічна енциклопедія. Київ: Видавничий центр «Академія»; 2000. Т. 1. 864 с.

334. Мудрик АВ. О половом (гендерном) подходе в социальном воспитании. Воспитательная работа в школе. 2003;(5):15-7.

335. Мудрик АВ. О половом (гендерном) подходе в социальном воспитании. Народное бразование. 2007;(5):175-81.

336. Мухамитянов ФД. Физическая культура как социальное явление и культурный феномен. Теория и практика физической культуры. 2008;(9):10-4.

337. Мунтян ІС. Гендерний підхід у професійній підготовці студентів вищих педагогічних закладів [автореферат]. Одеса; 2004. 21 с.

338. Наговицын РС. Мотивация студентов к занятиям физической культурой в ВУЗе. Фундаментальные исследования. 2011;(8):293-5.

339. Наказ Міністерства у справах сімї та молоді Про реформування системи фізичного виховання учнів та студентської молоді у навчальних закладах України № 5087; 2008 Груд 30. [Інтернет]. Доступно: https://zakon.rada.gov.ua/go/v5087288-08

340. Немов РС. Психология: учеб. пособие для учащихся педагогических училищ, специалистов педагогических институтов и работников системы подготовки, повышения квалификации и переподготовки педагогических кадров. Москва: Просвещение; 1990. 301 с.

341. Непомнящая НИ, Каневская МЕ, Пахомова ОМ. Ценность как центральный компонент психической структуры личности. Вопросы психологии. 1980;(1):22-30.

342. Николаев ЮМ. Интегративная сущность физической культуры – отражение понимания человека как целостности. Актуальные проблемы теории и практики физической культуры. 2002;(2):76-84.

343. Николаев ЮМ. О культуре физической, ее теории и системе физкультурной деятельности. Теория и практика физической культуры. 1997;(6):2.

344. Николаев ЮМ. Теоретико-методологические основы физической культуры [автореферат]. Санкт-Петербург: ГАФК им. П.Ф. Лесгафта; 2002. 66 с.

345. Николаев ЮМ. Физическая культура и основне сферы жизнедеятельности человека и общества в контексте социокультурногоанализа. Теория и практика физической культуры. 2003;(8):5-9.

346. Николаев ЮМ. Человекотворческая сущность физической культуры и ее теории: веление времени (к проблеме модернизации теоретико-образовательного пространства физической культуры). Теория и практика физической культуры. 2011;(10):96-106.

347. Николова СВ. Эволюция социально-философских взглядов на социальный статус женщин [автореферат]. Москва. 1992. 19 с.

348. Новиков АМ. Контроль, оценка, рефлексия. Школьные технологии. 2008;(1):143-8.

349. Обухова ЛФ. Детская (возрастная) психология: учебник. Москва: Российское педагогическое агентство; 1996. 372 с.

350. Ожигова ЛН. Гендерная идентичность как предмет исследования в психологии. В: Оберемко О, Ожиговой Л, редакторы. Социальная идентичность: способы концептуализации и измерения. Материалы Всерос. науч.-метод. семинара; 2004; Краснодар. Краснодар: Кубанский гос. ун-т; 2004. с. 265-80.

351. Ожигова ЛН. Проблемы исследования гендерных аспектов бытия личности в психологии. Гендерные аспекты бытия личности. Материалы Всерос. науч.-метод. семинара; 2004; Краснодар. Краснодар: Кубанский гос. ун-т; с. 5-18.

352. Ожигова ЛН. Психология гендерной идентичности личности. Краснодар: Кубанский гос. ун-т; 2006. 290 с.

353. Окунь Я. Факторный анализ. Москва: Статистика; 1974. 200 с.

354. Оніщенко Н, Береза С, Макаренко Л. Гендерні дослідження в сучасному суспільстві: проблеми, реалії, перспективи. Віче. 2009;(17):25-8.

355. Оніщенко Н. Свобода, гідність та рівність людини крізь європейський фокус. Матеріали Міжнар. наук.-практ. семінару. Вісник Інституту держави і права ім. Корецького Нац. Академії Наук України. 2018;(9):72-4.

356. Оніщенко НМ, Пархоменко НМ, редактори. Правові засади формування та розвитку гендерного середовища в Україні. Київ: Юридична думка; 2010. 352 с.

357. Орищенко ОА. Диференциально-психологический анализ эмпатии [диссертация]. Одесса; 2004. 200 с.

358. Орлов ЮМ. Потребности и мотивы учебной деятельности студентов медицинского вуза. Проблемы оптимизации учебного процесса. Москва: ММИ им. И.М. Сеченова; 1976. 115 с.

359. Основи теорії ґендеру: навч. посіб. Київ: К.І.С.; 2004. 536 с.

360. Осорина МВ. Секретный мир детей в пространстве мира взрослых. Санкт-Петербург: Питер; 1999. 288 с.

361. Отрошко ТФ, Ільїна ОО. Теоретичні аспекти проблеми гендерного виховання в загальноосвітніх установах. Молодий вчений. 2016;1(28):81-4.

362. Павленко ТВ, Павленко ЕЕ. Моделювання навчально-виховного процесу щодо організації фізичного виховання серед учнівської молоді в сучасних умовах. Вісник Чернігів. нац. пед. ун-ту. 2016;(140):328-31.

363. Пайнс Э, Маслач К. Практикум по социальной психологии. Санкт-Петербург: Питер; 2001. 528 с.

364. Пальчук МБ. Контроль фізичного розвитку учнів при переході з середньої до старшої школи в умовах навчального процесу з фізичного виховання [автореферат]. Київ: Нац. ун-т. фіз. виховання і спорту України; 2014. 22 с.

365. Пангелова НЄ, Круцевич ТЮ, Данилко ВМ. Теоретико-методичні основи оздоровчої фізичної культури: навч. посіб. Переяслав-Хмельницький; 2018. 454 с.

366. Пангелова НЄ. Історія фізичної культури: навч. посіб. Київ: Освіта України; 2007. 288 с.

367. Пангелова НЄ. Теоретико-методичні засади формування гармонійно розвиненої особистості дитини дошкільного віку в процесі фізичного виховання [дисертація]. Київ: Національний університет фізичного виховання і спорту України; 2014. 445 с.

368. Пангелова НЄ. Формування гармонійно-розвинутої особистості дітей дошкільного віку в процесі фізичного виховання. Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М.; 2013. 432 с.

369. Пангелова НЄ, Рубан ВЮ. Фактори, які впливають на організацію фізичного виховання молодших школярів у міській і сільській місцевості. Спортивний вісник Придніпров’я. 2016;(1):211-5.

370. Парфентьєва ІП. Здатність до емпатії – як один із чинників формування майбутнього вчителя музичного мистецтва. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2014;7(41):317-22.

371. Пашинина ВВ, Попов АА. Ценностные ориентации современных школьников. Юный ученый. 2017;(2):89-93.

372. Перфильева ЕН. Жизненные стратегии развивающегося профессионала в сфере физической культуры и спорта [автореферат]. Москва: РГБ; 2001. 24 с.

373. Петренко ОБ. Сухомлинський В.О. про виховання відповідального батьківства: гендерний аспект. В: Збірник наукових праць Полтавського держ. пед. уні-ту ім. В.Г. Короленка. Полтава; 2005. Вип. 5(44). с. 350-8.

374. Петренко ОБ. Гендерний підхід до освіти й виховання дітей у педагогічній концепції К.Д. Ушинського. Вісник Чернігівського держ. пед. ун-ту. 2008;(56):36-40.

375. Петровский АВ, Ярошевский МГ. История психологии, 1995. 225 с.

376. Петровский АВ, Шпалинский ВВ. Социальная психология коллектива. Москва: Просвещение; 1986. 178 с.

377. Петрулите АР. Когнитивный и эмоциональный компонент в структуре образа «Я» у студентов [автореферат]. Ленинград: ЛГУ им. А.А. Жданова; 1984. 16 с.

378. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. Москва; 1994. 580 с.

379. Підласий ІП. Діагностика та експертиза педагогічних проектів: навч. посіб. Київ; 1998. 343 с.

380. Пилоян РА. Мотивация спортивной деятельности. Москва: ФиС; 1984. 104 с.

381. Плешаков АН. Потребность в физической культуре как область деятельности. Теория и практика физической культуры. 2002;(5):23-6.

382. Подлесний ОІ. Самоконтроль у фізичному вихованні як засіб підвищення мотивації до професійно-прикладної фізичної підготовки студентів-судноводіїв [автореферат]. Київ: Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України; 2008. 23 с.

383. Полуянов ВБ. Теория и практика маркетинга в управлении профессиональным образованием [автореферат]. Екатеринбург: Уральский гос. проф.-пед. ун-т; 2001. 26 с.

384. Полякова Г. Показники педагогічної творчості вчителя. Психолог. 2006;(35):3-5.

385. Пономарев НИ. Физическая культура как элемент культуры общества и человека. Санкт-Петербург: ГДОИФК; 1996. 280 с.

386. Попова ЛВ. Гендерные аспекты самореализации личности. Москва: Прометей; 1996. 42 с.

387. Попова ЛВ. Одаренные девочки и мальчики. Начальная школа: плюс минус. 2000;(3):58-65.

388. Портная СА. Влияние гендерной идентичности на становление личности. В: Личность, семья и общество: вопросы педагогики и психологии. Материалы 37-ой Междунар. науч.-практ. конф.; 2014 Февраль 17; Новосибирск. Новосибирск; 2014. № 2(37). с. 25.

389. Постанова Кабінету Міністрів України № 273. Про затвердження Державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2021 року: Офіційний вісник України. 2018 Квіт 11; (33):64.

390. Постовий ВГ. Тенденції і пріоритети виховання дітей в сучасній сім’ї. Київ: Ін-т проблем виховання АПН України; 2006. 190 с.

391. Предик АА. Педагогічна наука про критерії оцінювання знань молодших школярів. Научные труды. 2013;(22.4):3-6.

392. Пристинський ВМ, Курисько НО, Пристинська ТМ, Григоренко ОІ. Взаємозв’язок пізнавальної активності та розвитку мотивації до занять фізичною культурою в навчально-виховному процесі

загальноосвітніх шкіл. В: Єрмаков СС, редактор. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: зб. наук. пр. № 6. Харків; 2008; с. 59-63.

393. Приступа Є, Вовканич А, Петришин Ю. Первинний аналіз причин летальних випадків під час уроків фізичного виховання. Фізична активність, здоров'я і спорт. 2015;3(21):18-27.

394. Про затвердження Державної програми з утвердження гендерної рівності в українському суспільстві на період до 2010 року. Постанова Кабінету Міністрів України від 27 грудня 2006 року. Збірник уряд. норм. актів України. 2007;(8):103.

395. Програма виховання дітей та учнівської молоді в Україні. Шкільний світ. 2010;33(545):3-36.

396. Приходько ВВ, Томенко ОА, Михайличенко ОВ. Удосконалення організації та змісту наукових досліджень з фізичної культури і спорту як важлива передумова їх реформування. В: Сбруєва АА, редактор. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка; 2016. № 3(57). с. 419-29.

397. Професійна освіта: словник: навч. посіб. Київ: Вища школа; 2000. 149 с.

398. Пушкарева НЛ. Тендерные исследования: рождение, становление, методы и перспективы в системе исторических наук. Женщина. Тендер. Культура. Москва; 2001. с. 21.

399. Радина НК, Терешенкова ЕЮ. Возрастные и социокультурные аспекты гендерной социализации подростков. Вопросы психологии. 2006;(5):49-59.

400. Реан АА, редактор. Психология человека от рождения до смерти. Психологический атлас человека. Санкт-Петербург: Прайм-ЕВРОЗНАК; 2007. 455 с.

401. Репина ТА. Социально-психологическая характеристика группы детского сада. Москва: Педагогика; 1998. 232 с.

402. Рогів ЕИ. Настільна книга практичного психолога. Москва: ИНФРА; 1995. 268 с.

403. Роджерс К. К науке о личности. История зарубежной психологии. Москва: МГУ; 1986. 231 с.

404. Родоманова СС. Социально-педагогические проблемы гендерных отношений в спорте [диссертация]. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский гос. ун-т физ. культуры; 2007. 243 с.

405. Романовський ОГ. Професійна підготовка майбутнього фахівця у контексті фундаменталізації сучасної освіти. В: Зязюн ІА, редактор. Професійна освіта: ціннісні орієнтири сучасності: зб. наук. праць. Харків: НТУ «ХПІ»; 2009. с. 134.

406. Рубинштейн СЛ. Основы общей психологи. Санкт-Петербург: Питер; 2000. 712 с.

407. Рымарев НЮ. Личностные особенности подростков с различной гендерной идентичностью [автореферат]. Краснодар: Кубанский гос. ун-т; 2006. 22 с.

408. Рябуха ОІ, Будзин ВР. Смерть учнів на уроках фізичної культури: аналіз причин. В: Приступа Є, редактор. Молода спортивна наука України: зб. наук. праць. Львів: Львів. держ. ун-тфіз. культури; 2012, с. 171-4.

409. Савчин МВ, Василенко ЛП. Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав; 2005. 308 с.

410. Саїнчук ММ. Формування ціннісних орієнтацій в сфері фізичної культури і спорту учнів старших класів в процесі фізичного виховання [дисертація]. Київ: Національний університет фізичного виховання і спорту України; 2012. 247 с.

411. Самойленко НІ. Передумови виникнення гендерного підходу у педагогічній науці. Молодий вчений. 2016;6(33):458-61.

412. Сарджвеладзе НИ. О балансе проекции и интроекции в процессе эмпатического взаимодействия. Бессознательное: природа, функции, методы исследования. Тбилиси; 1978. Т. 3. 490 с.

413. Саух ПЮ, редактор. Інновації у вищій освіті: проблеми, досвід, перспективи. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. Івана Франка; 2011. 444 с.

414. Свідерська ГМ. Психолого-педагогічні чинники розвитку чуйності у ранньому юнацькому віці [автореферат]. Київ: Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова; 2009. 23 с.

415. Світайло Н, редактор. Формування у молоді гендеро-відповідальної поведінки (на прикладі українських ВНЗ): навч. посіб. Суми: Вид-во РА «Хорошие люди»; 2014. 210 с.

416. Сердюк НМ. Емпатія як компонент конкурентоздатності майбутніх психологів. Науковий вісник Південноукраїнського нац. пед. уні-ту ім. К.Д. Ушинського. 2016;5(112):96.

417. Серый АВ, Яницкий МС. Ценностно-смысловая сфера личности: учеб. пособ. Кемерово: Кемеровский гос. ун-т; 1999. 92 с.

418. Слепова Л, Хаирова Т, Дижонова Л. Гендерный подход к физическому воспитанию студентов. Современные наукоемкие технологии. 2010;(5):129-30.

419. Сидоров ЕА. Возрастно-половые особенности проявления школьниками двигательной активности на уроках физической культуры и её связь с учебно-поведенческими характеристиками. Психофизиологические особенности учебной и спортивной деятельности. 1984;(1):114-29.

420. Силласте ГГ. Гендерная социология как частная социологическая теория. СОЦИС. 2000;(11):5-15.

421. Силласте ГГ. Гендерная социология: состояние, противоречия, перспективы. СОЦИС. 2004;(9):77-84.

422. Симонов ВП. Учет гендерных различий в образовательном процессе. Педагогика. 2005;(4):40-4.

423. Ситнікова Н. Психологія самоствердження особистості старшокласника. Психологія і суспільство. 2008;(2):75-104.

424. Сітовський АМ. Диференційований підхід у фізичному вихованні підлітків з різними темпами, біологічного розвитку (на прикладі школярів 7-х класів) [дисертація]. Львів: Львів. держ. ун-т фіз. культури; 2008. 190 с.

425. Скорик ММ, редактор. Основи теорії гендеру: навч. посіб. Київ: К. І. С.; 2004. 536 с.

426. Слободчетков ВИ, Исаев ЕИ. Основы психологической антропологии. Психология развития человека. Развитие субъективной реальности в онтогенезе: учеб. пособ. для вуз. Москва: Школьная Пресса; 2000. 416 с.

427. Смирнов ВМ, Дубровский ВИ. Физиология физического воспитания и спорта. Москва: ВЛАДОС-ПРЕСС; 2002. 608 с.

428. Смоляр ЛО. Минуле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України 2-ої пол. 19-поч. 20 століть. Сторінки історії. Одеса: Астропринт; 1998. 408 с.

429. Собкин ВС. Жизненные ценности и отношение к образованию: кросс-культурный анализ Москва – Амстердам (по материалам социолоического опроса учителей, учащихся и родителей). Москва: Центр социологии образования РАО; 1994. с.126.

430. Соболєва КВ. Психологічні особливості децентрації у ранньому юнацькому віці [дисертація]. Київ: Ін-т психології ім. Г.С Костюка; 2015. 237 с.

431. Соколова ЛВ, Верясова ГМ, Соколов ОЄ. Використання методів кластерного аналізу у практичній діяльності підприємств [Інтернет]. 2011. Доступно:http://ena.lp.edu.ua/bitstream/ntb/13865/1/37_240246_Vis_720_Menegment.pdf

432. Солодков АС, Сологуб ЕБ. Физиология человека. Общая. Спортивная. Возрастная. Москва: Терра-Спорт; 2001. 520 с.

433. Сприньі Г. Зв’язок мотивації потреби у доягненнях з успішністю у спорті і навчанні. Таврійський вісник освіти. 2016;1(53):273-7.

434. Стамбулова НБ. Психология спортивной карьеры [автореферат]. Санкт-Петербург: СПбГА ФК им. П.Ф. Леггафта; 1999. 55 с.

435. Стамбулова НБ. Психология спортивной карьеры: учеб. пособ. Санкт-Петербург: Центр карьеры; 1999. 368 с.

436. Степаненкова ЭЯ. Теория и методика физического развития ребенка. Москва: Академия; 2001. 366 с.

437. Степанюк СІ, Гречанюк ОО, Маляренко ІВ. Методичний посібник для вивчення дисципліни Історія фізичної культури за блочно-модульною системою: для студ. денної та заоч. форми навчання фак-ту фіз. виховання та спорту. Херсон: Видавництво ХДУ; 2006. 236 с.

438. Столин ВВ. Самосознание личности. Москва: МГУ; 1983. 284 с.

439. Столяренко ЛД. Основы психологии. Ростов-на-Дону: Феникс; 2001. 672 с.

440. Столяренко ОБ. Психологія особистості (курс лекцій та практикум): навч. посіб. Кам’янець-Подільський: ПП «Медобор-2006»; 2011. 220 с.

441. Столяров ВИ, Быховская ИМ, Лубышева ЛИ. Концепция физической культуры и физкультурного воспитания: молодежь и современность. Теория и практика физической культуры. 1998;(5):11-5.

442. Столяров ВИ. Актуальные проблемы истории и философской культуры и спорта. Москва: ГЦОЛИФК; 1984. 103 с.

443. Столяров ВИ. К вопросу о теории физической культуры: методологический анализ. Теория и практика физической культуры. 1985;(7):19-21.

444. Столяров ВИ. Спорт и современная культура: методологический аспект. Теория и практика физической культуры. 1997;(7):2.

445. Столяров ВИ. Теория и методология современного физического воспитания: состояние разработки и авторская концепция. Киев: Олимпийская лит.; 2015. 704 с.

446. Столбов ВВ, Чудинов ИГ. История физической культуры Москва: МГУ; 1962. 200 с.

447. Субетто АИ. Закон роста идеальной детерминации в истории и философии образования. Образование: будущее России и человечества. 1993:9-13.

448. Сулейманова ЛА. Ценностные ориентации личности как регулятор межличностных отношений [автореферат]. Москва: РГБ; 1982. 15 с.

449. Сутула В. Концептуальні положення узагальнюючої теорії фізичної культури. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2017;(3):107-15.

450. Сухарева АГ. Здоровье и физическое воспитание детей и подростков. Москва: Медицина; 1991. 270 с.

451. Таран ИИ. Гендерная социализация дошкольников средствами физического воспитания [диссертация]. Москва: Санкт-Петербургская академия физ. культуры им. П.Ф. Лесгафта; 2004. 164 с.

452. Тарасенко ЛВ. Гендерный подход в физическом воспитании как фактор оздоровления младших школьников [диссертация]. Тула: Тульский гос. пед. ун-т им. Л.Н. Толстого; 2007. 183 с.

453. Татаринцева НЕ. Педагогические условия воспитания основ полоролевого поведения детей младшего дошкольного возраста [автореферат]. Ростов-на-Дону; 1999. 18 с.

454. Терешенкова ЕЮ, Радина НК. Особенности развития гендерной идентичности личности. Женщина и мужчина в современном обществе. 2004;(1):34-50.

455. Токарева НМ. Сучасний підліток у системі психолого-педагогічного супроводу. Кривий Ріг; 2014. 213 с.

456. Томенко ОА. Кількісна оцінка фізкультурної освіченості молоді. Молодий вчений. 2017;3.1 (43.1):280-3.

457. Томенко ОА, Бондар АС. Особливості залучення дітей та молоді до фізкультурно-оздоровчої діяльності у сучасних умовах. Молодий вчений. 2018;(11):69-73.

458. Томенко ОА. Кількісна оцінка фізкультурної освіченості молоді. Молодий вчений. 2017;3.1 (43.1):280-3.

459. Томенко ОА. Неспеціальна фізкультурна освіта учнівської молоді: теорія і методологія: монографія. Суми: Вид-во МакДен; 2012. 276 с.

460. Тур РЙ. Педагогічна рефлексія – основа формування творчого саморозвитку особистості. Управління школою. 2004;(13):22-4.

461. Турчина НІ. Педагогічні особливості моделей фізичного виховання студентів вузів на різних курсах навчання [автореферат]. Київ: Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України; 2009. 21 с.

462. Уилмор Дж, Костилл ДЛ. Физиология спорта. Киев: Олимпийская лит.; 2001. 503 с.

463. Уест К, Зиммерман Д. Создание гендера (doing gender). Гендерные тетради. Вып. 1. Санкт-Петербург; 1997. с. 94-124.

464. Фащук ОВ. Гендерні особливості фізичного виховання підлітків [автореферат]. Івано-Франківськ: Прикарпатський нац. ун-т ім. Василя Стефаника; 2011. 24 с.

465. Федоренко ЄО. Формування мотивації до спеціально організованої рухової активності старшокласників [дисертація]. Дніпропетровськ: Дніпропетровський держ. ун-т фіз. культури; 2011. 229 с.

466. Федорова ОВ, Фомінова ОМ, Косенко ТЮ. Психологічні дослідження емпатії у спортсменів ігрових видів спорту. В: Єрмаков СС, редактор. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: зб. наук. пр. № 5. Харків; 2009. с. 269-72.

467. Фейербах Л. Избранные философские произведения. Москва: Политическая лит.; 1995. 432 с.

468. Фельдштейн ДИ. Трудный подросток. Москва: Изд-во Московского психолого-социального ин-та; Воронеж: Изд-во НПО МО-ДЭК; 2008. 208 с.

469. Фельдштейн ДИ, редактор. Психология современного подростка. Москва: Педагогика; 1987. 236 с. (Библиотека психолога).

470. Фельдштейн ДИ. Психология взросления: структурно-содержательные характеристики процесса развития личности. Москва: Московский психолого-социальный институт; 1999. 672 с.

471. Фельдштейн ДИ. Психология развития человека как личности. Воронеж: МОДЭК; 2005. 1024 с.

472. Филин ВП, редактор. Новое в методике воспитание физических качеств у юных спортсменов. Москва: Физкультура и спорт; 1969. 207 с.

473. Филиппова СО. Физическая культура в системе образования дошкольников [автореферат]. Санкт-Петербург; 2002. 40 с.

474. Фоменко КІ. Самоствердження у структурі самосвідомості особистості. Вісник Харківського нац. пед. уні-ту ім. Г.С. Сковороди. Психологія. 2014;(49):154-64.

475. Фомин НА. Физиологические основы двигательной активности. Москва: Физкультура и спорт; 1991. 347 с.

476. Фомин НА. Физиология человека. Москва: Просвещение; 1995. 416 с.

477. Фрейд З. Ввведение в психоанализ. Москва: Наука; 1991. 456 с.

478. Фромм Э. Бегство от свободы. Москва: Прогресс; 1989. 272 с.

479. Харпман Г. Современный факторный анализ. Москва: Статистика; 1972. 486 с.

480. Хвацкая ЕЕ. Психологическое содержание кризиса начала спортивной специализации и психологическое сопровождение начального этапа спортивной карьеры. Ананьевские чтения – 97: тезисы науч.-практ. конф. Санкт-Петербург: СПбГУ; 1997. с. 286-8.

481. Харченко СЯ, Гришак МС, Шабаєва СН. Гендерна освіта і виховання студентської молоді в процесі соціалізації: теорія і практика: монографія. Луганськ: ДЗ ЛНУ імені Тараса Шевченка; 2013. 258 с.

482. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность. Т. 2. Москва: Педагогика; 1986. с. 234-48.

483. Хуторской АВ. Учебник в общеобразовательной школе. Москва: ИОСО РАО; 2002. с. 135-57.

484. Хьел Л, Зиглер Д. Теории личности. Санкт-Петербург: Питер; 2006. 607 с.

485. Цибульська ВВ. Професійно-прикладна фізична підготовка як складова частина фізичного виховання студентів педагогічних спеціальностей: зб. наук. праць. Педагогічні науки. Вип. LXXX, т. 3. 2017. с. 23-7.

486. Цибульська ВВ. Формування мотивації до професійно-прикладної фізичної підготовки студентів педагогічних спеціальностей на різних формах навчання [автореферат]. Дніпропетровськ: ДДІФКіС; 2015. 21 с.

487. Цикунова НГ. Гендерные характеристики личности спортсменов в маскулинных и фемининных видах спорта [автореферат]. Санкт-Петербург; 2003. 22 с.

488. Цокур О, Іванова І. Основи ґендерного виховання. Ґендерний розвиток у суспільстві (конспекти лекцій). Київ: Фоліант; 2004. с. 183-222.

489. Цокур О. Щодо здобутків і перспектив розвитку гендерних досліджень в галузі теорії і методики професійної освіти майбутніх фахівців. В: Науковий вісник ПДПУ ім. К. Д. Ушинського. Серія: Педагогічні науки. Психологічні науки: зб. наук. пр. Одеса; 2005. Спец. вип.: Інтеграція гендерного підходу в сучасну науку і освіту: результати та перспективи. с. 5-10.

490. Цокур О, Іванова І. Гендерне виховання – нагальна потреба сучасної освітньої системи. Директор школи. Україна. 2006;(6):6-13.

491. Цокур ОС. Формування гендерної культури майбутніх фахівців упродовж їхньої професійної підготовки у вищому навчальному закладі: аналіз концептуальних засад дослідження проблеми. Гендерна освіта. В: Гендерна освіта – ресурс розвитку паритетної демократії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф.; 2011 Квіт 27-29; Тернопіль. Тернопіль; 2011. с. 640-6.

492. Цокур О, Іванова І. Гендерна педагогіка як теоретико-методологічна основа формування егалітарної свідомості та поведінки сучасної студентської молоді. В: Актуальні проблеми студентської молоді: матеріали регіон. наук.-практ. конф.; 2012; Одеса. Одеса; 2012. с. 107-12.

493. Шаграева ОА. Детская психология: теоретический и практический курс : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. зав. Москва: Гуманитарный изд. центр ВЛАДОС; 2001. 158-98 с.

494. Шамардина ГН. Основы теории и методики физического воспитания. Днепропетровск: Пороги; 2003. 445 с.

495. Шапаров ВБ. Тимченко АВ, Швидченко ВН. Практическая психология. Инструментарий. Ростов-на-Дону: Феникс; 2002. 214 с.

496. Шапран ЮП. Компонентний склад професійної компетентності вчителя. Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського. 2014;(2):95-9.

497. Шарипов ФВ. Профессиональная компетентность преподавателя вуза. Высшее образование сегодня. 2010;(1):71-5.

498. Швець ОЄ. Гендер: реалії та перспективи в українському суспільстві. Гуманітарний вісник Запорізької держ. інженерної академії. 2004;(19):160-5.

499. Шевченко В. Словник ґендерних термінів [Інтернет]. Доступно: http://a-z-gender.net/ua/androginiya.html

500. Шевчук О. Роль системної валеологічної настанови у формуванні гендерних стереотипів серед підлітків. Здоров'я та фізична культура. 2006;(29):1-6.

501. Шептицкий ДМ. Исследования двигательной активности основных локомоций дошкольников 5-7 лет [автореферат]. Москва; 1972. 25 с.

502. Шилько ВГ. Физическое воспитание студентов на основе личностно-ориентированного содержания физкультурно-спортивной деятельности. Томск: Томский гос. ун-т; 2003. 196 с.

503. Шинкарук ВІ. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис; 2002. 742 с.

504. Шиян БМ, Вацеба ОМ. Теорія і методика наукових педагогічних досліджень у фізичному вихованні і спорт: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан; 2008. 276 с.

505. Шиян О, Фащук О. Проблеми гендерних стереотипів та дисбалансу у сфері фізичної культури і спорту. Спортивна наука України; 2012;3(47):40-4.

506. Шкребтій Ю. Реалізація Закону України «Про фізичну культуру і спорт» у навчально-виховній сфері. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2010;1(9):27-30.

507. Шовкомуд ЕА. Эмоциональная отзывчивость. Советская педагогика. 1991;(3):79-83.

508. Шорохова ЕВ, редактор. Теоретические проблемы психологии личности. Москва: Наука; 1974. 169 с.

509. Шорохова ЕВ, редактор. Теоретичні проблеми психології особи. Москва; 1976. с. 123-44.

510. Шостак ІВ. Використання гендерного аналізу в психологічних дослідженнях: вступ до розгляду проблеми. Наукові записки. 2009;(13):488-98.

511. Штилева ЛВ. Фактор пола в образовании: гендерный поход и анализ. Москва: ПЕР СЭ; 2008. 316 с.

512. Штылева Л. Внедрение теории гендерных отношений в профессиональную подготовку и повышение квалификации педагогов [Интернет]. Доступно: http://www.murman.ru

513. Штылева ЛВ, редактор. Гендерный подход в дошкольной педагогике: теория и практика. Мурманск; 2001. с. 40-7.

514. Шулигіна РА. Пріоритети гендерного підходу у формуванні гармонійно розвиненої особистості. В: Психолого-педагогічні проблеми освіти і виховання в умовах глобалізації та інтеграції освітніх процесів: тези доп. наук. конф. кафедри ЮНЕСКО КНЛУ; 2007 Груд 12; Київ. Київ: Вид. центр КНЛУ; 2007. с. 136-8.

515. Шурбе ВЗ. Методология и методика социологического исследования : учеб. пособ. Новосибирск: НГАСУ; 2008. 128 с.

516. Шуригіна ЮЮ. Науково-практичні основи здоров'я: навч. посіб. Улан-Уде: Вид-во ВСГТУ; 2009. 220 с.

517. Щудло СА, Мірчук ІЛ. Основи соціології: навч.-метод. посіб. для студ. заоч. форми навчання. Дрогобич: Ред.-вид. відділ ДДПУ ім. Івана Франка; 2011. 155 с.

518. Эльконин БД. Психология развития: учеб. пособ. для студ. вузов. Москва: Академия; 2001. 144 с.

519. Эльконин ДБ. К проблеме периодизации психического развития в детском возрасте. Вопросы психологии. 1971;(4):6-20.

520. Эриксон Э. Детство и общество. Санкт-Петербург: Речь; 2002. 416 с.

521. Эриксон ЭГ. Ідентичність: юність і криза. Москва: МПСІ; 2006. 352 с.

522. Юда ЛА. Проблеми впровадження гендерних підходів у систему післядипломної педагогічної освіти. Вісник Чернігів. нац. пед. ун-ту. 2015;(132):158-61.

523. Юдин БГ. Здоровье: факт, норма, ценность. Мир психологии. 2000;1(21):54-68.

524. Юнг КГ. Архетип и символ. Москва: Ренесенс; 1991. 304 с.

525. Юнг КГ. Проблемы души нашего времени. Москва: Прогресс; 1994. 219 с.

526. Юришева Т. Новые здоровьезберегающие технологии в образовании и воспитании детей. Развитие личности. 2005;(2):171-87.

527. Юсупов ІМ. Психологія емпатії (Теоретичні і прикладні аспекти). [диссертация]. Санкт-Петербург; 2001. 252 с.

528. Ядов ВА. О диспозиционной регуляции социального поведения. Методологические проблемы социальной психологии. 1975;(9):7-16.

529. Ядов ВА. Социология в России. Москва: Изд-во Ин-та социологии РАН; 1998. 722 с.

530. Ядов ВА. Стратегия социологического исследования. Описание, объяснение, понимание социальной реальности. Москва: Омега-Л; 2007. 567 с.

531. Ядов ВА, Семенов АА, Водзинская ВВ, Каюрова ВН. Саморегуляция и прогнозирование социального поведения личности: диспозиционная концепция. Москва: ЦСПиМ; 2013. 376 с.

532. Язловецкий ВС. Физическое воспитание детей и подростков с ослабленным здоровьем. Киев: Здоровье; 1991. 232 с.

533. Якимович ВС, Кондрашов АА. Цель физкультурного воспитания – человек культуры. Теория и практика физической культуры. 2003;(2):6-9.

534. Якимович ВС. Проектирование системы физического воспитания на основе личностно-ориентированного образования. Физическая культура: воспитание, образование, тренировка. 2002;(1):58-61.

535. Яницкий МС. Ценностные ориентации личности как динамическая система. Кемерово: Кузбассвузиздат; 2000. 203 с.

536. Ярмаченко МД. Ціннісна орієнтація. Київ: Педагогічна думка; 2001. 514 с.

537. Ярошевский МГ. История психологии от античности до середины 20 века: учеб. пособ. Москва: Наука; 2006. 416 с.

538. Яценко ЛВ, Сембрат АЛ. Проблема впливу гендерних стереотипів на виховання молоді у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи. В: Єрмаков СС, редактор. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фіз. виховання і спорту: зб. наук. пр. № 12. Харків; 2008. с. 145.

539. Яценко ЛВ. Гендерні стереотипи у процесі виховання особистості юнаків і дівчат. Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді. 2003;(5):98-101.

540. Abraham WT, Gramer RE, Fernandes AM, Mahler E. Infidelity, race and gender. An evolutionary on asymmetries in subjective distress to violations - of - trust. Current Psychology. 2001/2002;(4):337-48.

541. Antala B. The impact of coeducational physical education to the class climate at secondary schools. In: Olimpik Sports and Sport for All. Sport, Street, Adaptatio: proceeding book of 16 International Scientific Congress and 6 International Scientific Congress; 2012 May 17-19; Sofia. Sofia: National Sport Academi Vassil Leski. 2012. p. 167-9.

542. Aseev VG. The problem of motivation and personality. Theoretical problems of individual psychology. Moscow; 2005. 122 p.

543. Bem SL. Gender schema theory and its implications for child development: Raising gender – schematic chidren in a gender – schematic society. Journal of women in culture and society. 1983;8(4):65-78.

544. Butler J. Korper von Gewicht. Die diskursiven Grenzen des Geschlechts. Frankfurt am Main: Suhrkamp; 1995. s. 21-2.

545. Cvencek D, Greenwald AG, Meltzoff AN. Implicit measures for preschool children confirm self-esteem's role in maintaining a balanced. Journal of Experimental Social Psychology. 2016;(62):50-7.

546. Diege H. Sport in changing society: sociological essays. Sport science studies. 1995;(7):200.

547. Doronina T, Basiuk L. Roundtable «Institutionalization of gender education: perspectives and risks». (The Ministry of education and science of

Ukraine, December, 5, 2016) In: Дороніна ТО, редактор. Гендерна парадигма освітнього простору. Кривий Ріг: ВЦ КДПУ; 2016. Вип. 3/4. 200 с.

548. Eaton WO, Yu AP. Are sex differences in child motor activity level a function of sex differences in maturational status? Child Development. 1989;(60):1005-11.

549. Erikson EN. Childhood and Sosity. N.Y: Norton; 1963. 156 p.

550. Erikson EN. Identiy, youth and crisis. New York: Norton; 1968. 128 p.

551. Faigenbaum AD. Strength training for children and adolescents. Clin. Sports Med. 2000;19(4):593-619.

552. Feingold A. Gender differences in personality. A meta-analysis. Psychol. Bulletion. 1994;(116):429-56.

553. Gonsoulin M. Women's Rights and Women's Rites. Religion at the Historical Root of Gender Stratification. 2005. p. 329-34.

554. Grupe O. Hochleisungssport fur Kinder aus padagogischer Sicht. In: Kinder und Jugendliche im Leistungssport: Beitrage des Internationalen Interdisziplinaren Symposiums «KinderLeistungen» Schorndorf: Hofmann; 1998. p. 32-44.

555. Harris J. Health – related exercise and physical education. Physical education. Essential issues. London: Sage; 2005. p. 78-97.

556. Irhin V, Irhina I. General of health – oriented physical culture at schools of Russia (theend of the 19 centuru – 80-s of the 20 centure). Sport Logia. 2011;7(2):169-76.

557. Kolip P, Schmidth B, editors. Gender and health in adolescence Copenhagen: World Health Organization Regional Office for Europe; 2009. 38 p.

558. Kolip P, Schmidth B, editors. Gender and health in adolescence. Copenhagen: World Health Organization Regional Office for Europe; 2009. 38 p.

559. Krawets V. The problems of sexual socialization in the works of A. Makarenko. In: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie Inovatívny výskum v oblasti vzdelávania a sociálnej práce. Sládkovičovo: Vysoká škola Danubius; 2017. s. 23-6.

560. Krawezyk Z. Akssologia ciala. Filozofia kultury fizycznej. Koncepcje I problemy. Warszawa; 1990. 114 p.

561. Malai LYu, Ramashov NR, Nazarova AM, Barbanova NV. Optimization of physical culture and sport faculty's students of Y.A. Buketov Karaganda state university. Olimpik sports and sport for all: proceeding of 17th International scientific congress; 2013 June 2-6; Beijing. Beijing: International association of universities of physical education and sport; 2013. p. 170-1.

562. Meyer JD, Schmidt AM. Gender political in four contexts. Political interest and values among junior high school students in China, Japan, Mexico and United States. Social Science journal. 2004;41(3):393-407.

563. Miloshova E. Limb asymetri of bulgarian male and female fencers. In: Olimpic Sports and Sport for All. Sport, Street, Adaptation: proceeding book of 16 International scientific congress and 6 International scientific congress; 2012 May 17-19; Sofia. Sofia: National Sport Academi Vassil Leski. 2012. p. 549-52.

564. Murdoch E. Sport in schools, department of education and science. London: Sport council; 1995. 349 p.

565. Murphy B, Dionigi RA, Litchfield C. Physical education and female participation: a case study of teachers' perspectives and strategies. Issues in educational research. 2014;24(3):241-58.

566. Myers AM, Lips HM. Participation in competitive amateur sports as a function of psychological and raging. Sox Roles. 1978;(4):571-8.

567. Naumovski A, Gontarev S. Comparison of latent motor dimensions with boys and gerls at the age of 12. In: Olimpic Sports and Sport for All. Sport, Street, Adaptation: proceeding book of 16 International scientific congress and 6 International scientific congress; 2012 May 17-19; Sofia. Sofia: National Sport Academi Vassil Leski. 2012. p. 41-4.

568. O'Donnell G. Mastening Sociology. Hampshire; 2002. 426 s.

569. Oliver KL. Kirk D. Girls, gender and physical education: an activist approach (routledge studies in physical education and youth sport). Routledge; 2015. 136 p.

570. Pawlowski CS, Ergler C, Tjørnhøj-Thomsen T, Schipperijnetal J. Like a soccer camp for boys'. A qualitative exploration of gender edactivity patternsin children's self organized play during school recess. European Physical Education Review. 2015;(21):275-91.

571. Richter C. Concepts of physical education in Europe: movement, sport and health. International journal of physical education a roview publication. 2007;(3):101-6.

572. Richter Ch. Konzepte fur den schulsport in Europa. Bewegung, Sport und Gesundtheit. Meyer and Meyer Verlag. Aahem; 2006. 32 s.

573. Roberts G. Motivation in sports. Handbook of research on sport psychology. New York: Macmillan; 1993. p. 405-20.

574. Ryan T, Poirier Y. Secondary physical education avoidance and gender: problems and antidotes. International journal of instruction. 2012;5(2):173-94.

575. Slingerland M, Haerens L, Cardon G, Borghouts L. Differences in perceived competence and physical activity levels during single gender modified basketball game playin middleschool physical education. European physical education review. 2014;(20):20-35.

576. Stavrev S, Tsvetkov V. Impact of the chosen sport type – basketball on the intellectual qualities, needed for the economist profession. Activities in physical education and sport. 2016;6(2):107-209.

577. Tanner JM. Fetus into man: physical growth from conception to maturity. Cambridge. MA: Harvard University Press; 1978. 438 p.

578. Tomenko O, Andriy L, Yuliia B, Oleksandr B. Effect of recreation-oriented tourism program on physical health of middle school-aged children. The Journal of physical education and sport. 2019;(12):121-5.

579. Tomenko O, Galan Y. Ways of using the axiological potential of the olympic education in the process of upbringing of comprehensive school pupils. Development trends in pedagogical and psychological sciences: the experience of countries of Eastern Europe. Riga, Latvia: Izdevnieciba Baltija Publishing; 2018. p. 481-508.

580. Tomenko O, Kirichenko L, Skripka I, Kopytina Y, Burla, A. Effect of recreational taekwondo training on musculoskeletal system of primary school age children. Journal of physical education and sport 2017;17(3):1095-100.

581. Vobr R, Zvonař M, Sedláček J, Jankovský P, Vespalec T. Aplikovaná antropomotorika: monografie. Brno: Masarykova univerzita; 2012. 194 p. (Czech).

582. Weiner B, Kukla A. An attribution analysis of achievement motivation. S. Of Pei – son. and Soc. Psychology. 1970;(1.15):14-8.

583. Witkin HA, Dyk RB. Psychological Differentiation. Studies of Development. N.Y.: Wiley; 1974. p. 147-231.

584. http://osvita.ua/school/lessons_summary/edu_technology/48360/

585. http://psychologis.com.ua/kognitivnost.htm

586. http://vseslova.com.ua/word

587. http://wiki.ciit.zp.ua

588. http://www.encyclopedia.ru

589. https://cyberleninka.ru/

590. https://naurok.com.u

591. https://pidruchniki.com

592. https://pidruchniki.com.

593. https://scholar.google.com

594. https://stud.com.ua

595. https://stud.com.ua

596. https://studopedia.com.ua

597. https://studopedia.org/4-18038.html

598. https://vseosvita.ua/

599. www.er.nau.edu.ua /bitstream /NAU /20316 /1 /Рефлексия

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Марченко ОЮ. Теоретико-методологічні основи гендерного підходу до формування аксіологічної значущості фізичної культури у школярів. Переяслав-Хмельницький: Домбровська Я.М.; 2018. 292 с.

2. Круцевич Т, Марченко О, Беличенко Е, Имас Т. Гендерные особенности юношей и девушек, занимающихся и не занимающихся спортом. Спортивний вісник Придніпров'я. 2012;(2):14-6. Фахове видання України. *Дисертант особисто проводив аналіз науково-методичної літератури, обробляв результати дослідження та формулював висновки. Співавтори надавали допомогу у проведенні дослідження, оформленні публікації*.

3. Марченко О. Особенности проявлений фемининности и маскулинности у подростков. Спортивний вісник Придніпров'я. 2013;(1):66-9. Фахове видання України.

4. Марченко О. Гендерні особливості формування інтересів та ціннісних орієнтацій у сфері фізичної культури школярів. Спортивний вісник Придніпров'я. 2013;(2):75-8. Фахове видання України.

5. Марченко ОЮ. Гендерні відмінності ставлення школярів до фізкультурно-спортивної діяльності. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2013;(10):47-51. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

6. Марченко ОЮ. Особливості гендерної ідентичності у школярів різного віку. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2014;(1):37-41. Фахове видання України, яке

включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

7. Марченко ОЮ. Гендерный аспект формирования ценностного потенциала физической культуры школьников. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2014;(11):38-42. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

8. Круцевич Т, Марченко О, Імас Т. Проблема гендеру у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2015;3(31):144-6. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Дисертант особисто проводив аналіз науково-методичної літератури, обробляв результати дослідження та формулював висновки. Співавтори надавали допомогу у проведенні дослідження, формулюванні висновків та оформленні публікації.*

9. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Гендерні особливості самоопису фізичного розвитку школярів. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2015;(12):51-7. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Особистий внесок здобувача полягає в організації та проведенні експериментального дослідження, аналізі фактичного матеріалу. Співавтор надавав допомогу у проведенні дослідження, оформленні публікації.*

10. Марченко ОЮ. Гендерні особливості та відмінності у показниках самоопису фізичного розвитку юнаків і дівчат різних вікових категорій. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2016;(1):24-34. Фахове видання України, яке включено до міжнародних наукометричних баз: Web of Science та Index Copernicus.

11. Марченко О. Гендерні відмінності самооцінки фізичного «Я» школярів різного віку. Спортивний вісник Придніпров'я. 2016;(3):133-8. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

12. Круцевич Т, Марченко О. Особенности влияния занятий спортом на формирование гендерных характеристик юношей и девушек. Спортивний вісник Придніпров'я. 2017;(1):176-83. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

13. Krutsevych T, Marchenko O. Age differenced of self-esteem of physical self at school. Gender aspects. = Вікові особливості самооцінки фізичного «Я» школярів. Гендерний аспект. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2017;2(38):112-6. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Дисертант особисто проводив аналіз науково-методичної літератури, обробляв результати дослідження та формулював висновки. Співавтор надавав допомогу у проведенні дослідження, оформленні публікації.*

14. Круцевич Т, Марченко О. Моделі ціннісних орієнтацій у поведінкових характеристиках особистості школярів різних вікових груп. Спортивний вісник Придніпров'я. 2018;(2):57-64. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми, здійсненні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає у в обробці матеріалів дослідження, оформленні публікації.*

15. Круцевич Т, Імас Є, Марченко О. Гендерні відмінності ієрархічної структури ціннісних орієнтацій школярів різних вікових груп. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2018;3(43):26-34. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми, здійсненні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає у в обробці матеріалів дослідження, оформленні публікації.*

16. Марченко О. Вікові та гендерні особливості формування цінностей індивідуальної фізичної культури школярів. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2018;(3):80-7. Фахове видання України, яке включено до

міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

17. Круцевич Т, Марченко О. Особливості впливу психологічних характеристик юнаків і дівчат різних вікових груп на формування потреби у досягненні успіху. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2018;4(66):25-31. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми, здійсненні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в обробці матеріалів дослідження, оформленні публікації.*

18. Круцевич Т, Марченко О. Структура моделі ціннісних орієнтирів індивідуальної фізичної культури школярів різних вікових груп. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2018;5(67):5-10. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus. *Особистий внесок здобувача полягає у виявленні проблеми, здійсненні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в обробці матеріалів дослідження, оформленні публікації.*

19. Марченко О. Характерні відмінності у виборі факторів здорового способу життя як складових індивідуальної фізичної культури сучасних школярів. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2018;6(68):10-5. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

20. Марченко О. Особливості прояву емпатії школярів різних вікових груп у гендерному вимірі. Фізична культура, спорт та здоров’я нації. 2018;6(25):67-74.
Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

21. Марченко ОЮ. Самооценка физического развития школьников в контексте гендерного аспекта. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2018;11(105):79-85. Фахове видання України, яке

включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

22. Марченко О. Вплив занять спортом на формування маскулінних рис характеру та якостей особистості у школярів різних вікових груп. Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві. 2018;4(44):36-45. Фахове видання України, яке включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus.

Опубліковані праці апробаційного характеру

1. Марченко ОЮ. Особливості проявів фемінінності і маскулінності у студентів, які займаються різними видами спорту. В: Актуальні проблеми фізичного виховання, спорту та валеології. Матеріали 4-ї Всеукр. наук.-практ. конф.; 2012; Кременчук. Кременчук; 2012. с. 62-5.

2. Марченко ОЮ. Гендерные особенности мотивации школьников к занятиям физической культурой и спортом. В: Университетский спорт в современном образовательном социуме. Материалы Междунар. науч.-практ. конф.; 2015 Апр 23-24; Минск. Минск: Белорус. гос. ун-т физ. культуры; 2015. Ч. 2. с. 157-61.

3. Марченко О, Круцевич Т. Проблемы гендерного подхода в физическом воспитании. В: Спорт. Олимпизм. Здоровье. Материалы Междунар. науч. конгресса; 2016 Окт 5-8; Кишинев. Кишинев, Молдова; 2016. Т. 1. с. 233-40. *Дисертантка особисто проводила аналіз науково-методичної літератури, обробляла результати дослідження та формулював висновки. Співавтор надавав допомогу у проведенні дослідження, оформленні публікації.*

4. Марченко О. Здоровый образ жизни подростающего поколения: гендерный аспект. В: Образование и спорт в епоху могущества и счастья. Материалы Междунар. науч. конф.; 2016 Нояб 9-10; Ашхабад. Ашхабад, Туркменистан; 2016. с. 409-1.

5. Круцевич ТЮ, Захарченко МО, Марченко ОЮ. Врахування гендерного підходу в процесі занять з фізичного виховання учнівської молоді. В: Фізична культура і спорт: досвід та перспективи. Матеріали

Міжнар. наук.-практ. конф.; 2017 Квіт 6-7; Чернівці. Молодий вчений. 2017;3.1(43.1):180-3. *Особистий внесок здобувача полягає у виборі теми дослідження, проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

6. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Особливості впливу занять спортом на формування гендерних характеристик школярів. В: Молодь та олімпійський рух : зб. тез доп. 10-ї Міжнар. наук. конф. молодих учених [Інтернет]; 2017 Трав 24-25; Київ. Київ; 2017. с. 271-2. Доступно: http://www.uni-sport.edu.ua/content/naukovi-konferenciyi-ta-seminary *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

7. Круцевич Т, Марченко О. Вікові відмінності самооцінки фізичного «Я» школярів. Гендерний аспект. В: Фізична активність і якість життя людини: зб. тез доповідей 1-ї Міжнар. наук.-практ. конф.; 2017 Черв 14-16; Луцьк. Луцьк; 2017. с. 8-9.

8. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ, Захарченко МО. Переваги при виборі позакласних заходів учнівської молоді в гендерному аспекті. В: Фізичне виховання в контексті сучасної освіти. Матеріали 12-ї Міжнар. наук.-метод. конф.; 2017 Черв 16; Київ. Київ: НАУ; 2017. с. 67-8. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

9. Марченко ОЮ, Ільченко СС. Гендерні особливості формування ціннісних орієнтацій фізичної культури молоді. В: Фізичне виховання в контексті сучасної освіти. Матеріали 12-ї Міжнар. наук.-метод. конф.; 2017 Черв 16; Київ. Київ: НАУ; 2017. с. 72-4. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження, в аналізі та інтерпретації отриманих даних та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає у допомозі формулювання висновків.*

10. Krutsevych TY, Marchenko OY, Zakharchenko MO. Gender differences

in forming values of youth. In: Topical Researches of the World Science. Proceedings of the 3 International Scientific and Practical Conference; 2017 June 28; Dubai. Dubai; 2017. N 7(23). Vol 5. p. 51-4. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

11. Марченко ОЮ. Аналіз гендерних особливостей мотивації до занять фізичною культурою і спортом школярів різних вікових груп. В: 11 Міжнар. конф. молодих вчених Молодь та олімпійський рух: зб. тез доповідей [інтернет]; 2018 Квіт 11-12; Київ. Київ: НУФВСУ; 2018; с. 344-5. Доступно на: https://uni-sport.edu.ua/sites/default/files/rozklad/zbirnyk_tez_2018.pdf.

12. Круцевич Т, Марченко О. Формування цінностей фізичної культури сучасних школярів у гендерному вимірі. В: Фізична активність і якість життя людини: зб. тез доп. 2-ї Міжнар. наук.-практ. конф.; 2018 Трав 22-24; Луцьк. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки; 2018; с. 46. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

13. Марченко ОЮ, Погасій ЛІ. Потреби у досягненні успіху як складова мотивації до занять фізичною культурою. В: В: Фізична культура і спорт: досвід та перспективи. Матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф.; 2018 Квіт 12-13; Переяслав-Хмельницький. Молодий вчений. 2018;4.2(56.2):15-9. *Особистий внесок здобувача полягає у виборі теми дослідження, проведенні дослідження, аналізі, інтерпретації отриманих даних та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в допомозі у формулюванні висновків.*

14. Марченко ОЮ. Гендерные принципы формирования ценностей физической культуры школьников разных возрастных групп. В: Олимпийский спорт и спорт для всех. Материалы 22-го Междунар. науч. конгресса; 2018 Окт 25-28; Тбилиси. Тбилиси, Грузия; 2018. с. 330-3.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації

10. Марченко ОЮ, Приходько ВВ, Малий ВВ. Креативна валеологія: навч. посібник. Полтава: РВВ ПУЕТ; 2011. 251 с. *Особистий внесок здобувача полягає у написанні 2 розділу навчального посібника та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних згідно з написаними розділами навчального посібника.*

11. Марченко ОЮ. Формування ціннісних категорій фізичної культури студентів вищих навчальних закладів. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2011;(1):127-31.

12. Марченко О. Вплив занять спортом на формування ієрархії головних потреб студентів, які навчаються у різних відділеннях. Спортивний вісник Придніпров'я. 2011;(1):31-5.

13. Марченко ОЮ. Вплив занять спортом на формування загальних життєвих та ціннісних орієнтацій студентів ВНЗ. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2011;3:109-11.

14. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ, Багрий ТВ. Формирование потребностно-мотивационной структуры личности студентов в процессе физического воспитания. Stiinta Culturii Fizice. 2011;(8/2):123-7. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавторів полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

15. Марченко ОЮ. Гендерний аспект формування цінностей фізичної культури у студентів вищих навчальних закладів. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту. 2013;(9):50-4.

16. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Особенности гендерной идентичности школьников разных возрастных групп, которые занимаются и не занимаются спортом = Features of gender identity of schoolchildren of all

ages, who are engaged and are not involved in sports. In: History, Problems and Prospects of Development of Modern Civilization. Proceedings of the 18 International Academic Congress; 2017 Jan 25-27; Tokyo; 2017. Tokyo; 2017. Vol 18; p. 499-507. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та формулюванні висновків. Внесок співавтора полягає в аналізі та інтерпретації отриманих даних.*

17. Круцевич ТЮ, Марченко ОЮ. Влияние психологического пола на самооценку физического развития школьников = Psychological gender influence on self-esteem physical development of pupils. British Medical Bulletin. Oxford University Press; 2017. Issue 1 (2). Vol 124. p. 856-62. *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні дослідження та інтерпретації отриманих даних. Внесок співавтора полягає у формулюванні висновків.*

18. Ivashchenko AV, Dudorova LYu, Karyagin YO, Marchenko OY, Voloshyna OV. Medico-recreational tourism and its modern aspects of development. Warsav: University of Tourism and Foreign Languages in Warsav; 2019. Chapter 3, Marchenko OY, Strategies perspectives for development of recreation and tourism; p. 181-273.

ДОДАТОК Б

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

	Назва конференції, конгресу, симпозіуму, семінару, школи	**Місце та дата проведення**	**Форма участі**
1.	Міжнародна науково-практична конференція «Фізичне виховання різних груп населення: стан, проблеми та перспективи»	м. Дніпропетровськ, 27-28 жовтня 2011 р.	доповідь, публікація
2.	VII Міжнародна науково-практична конференція «Основні напрямки фізичної культури, спорту та фізичної реабілітації»	м. Дніпропетровськ,18-19 жовтня 2012 р.	доповідь, публікація
3.	VIII Міжнародна науково-практична конференція «Основні напрямки фізичної культури, спорту та фізичної реабілітації»	м. Дніпропетровськ, 24-25 жовтня 2013 р.	доповідь, публікація
4.	XIII Міжнародна науково-практична конференція «Фізична культура, спорт та здоров'я»	м. Харків, 5-6 грудня 2013р.	доповідь, публікація
5.	VII Міжнародна конференція молодих учених «Молодь та олімпійський рух»	м. Київ, 10-11 квітня 2014р.	доповідь, публікація
6.	X Міжнародний науковий конгрес «Сучасний Олімпійський спорт – спорт для всіх»	м. Мінськ, 23-24 апреля 2015 р.	доповідь, публікація
7.	XI Міжнародна науково-практична конференція «Основні напрямки фізичної культури, спорту та фізичної реабілітації»	м. Дніпропетровськ, 27-28 жовтня 2016 р.	доповідь, публікація
8.	Міжнародна наукова конференція «Образование и спорт в эпоху могущества и счастья»	м. Ашгабат, Туркменістан, 9-10 листопада 2016 р.	доповідь, публікація
9.	IX Міжнародна науково-практична конференція «Реалізація здорового способу життя – сучасні підходи»	м. Дрогобич, 18-19 травня 2017 р.	доповідь, публікація
10.	X Міжнародна конференція «Молодь та олімпійський рух»	м. Київ, 24-25 травня 2017р.	доповідь, публікація
11.	Міжнародна науково-практична конференція «Фізична активність і	м. Луцьк, 14-16 червня 2017 р.	публікація

	якість життя»		
12.	Міжнародна конференція «Сталий розвиток і спадщина у спорті: проблеми та перспективи»	м. Київ, 15-16 листопада 2017р.	доповідь, публікація
13.	Міжнародна конференція «Сталий розвиток і спадщина у спорті: проблеми та перспективи»	м. Київ, 15-16 листопада 2018р	доповідь
14.	XI Міжнародна конференція «Молодь та олімпійський рух»	м. Київ, 10-12 квітня 2018р.	доповідь
15.	XVМіжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми і перспективи розвитку фізичного виховання, спорту і туристично-краєзнавчої роботи в закладах освіти»	м. Переяслав-Хмельницький, 12-13 квітня 2018 р.	доповідь, публікація
16.	XIII Міжнародна науково-практична конференція «Основні напрямки розвитку фізичної культури, спорту та фізичної реабілітації»	м. Дніпро, 25-26 жовтня 2018 р.	доповідь, публікація
17	IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні проблеми фізичного виховання, спорту та валеології»	м. Кременчук, 19-20 квітня 2012 р.	доповідь, публікація
18	Міжнародна науково-практичні конференції «Фізична активність і якість життя людини»	м. Луцьк, 2018	публікація

ДОДАТОК В

Моделі поведінки юнаків і дівчат в різні вікові періоди

(Кореляційні взаємозв’язки показників інструментальних ціннісних орієнтацій та якостей характеру, які школярі більш за все цінують в людях

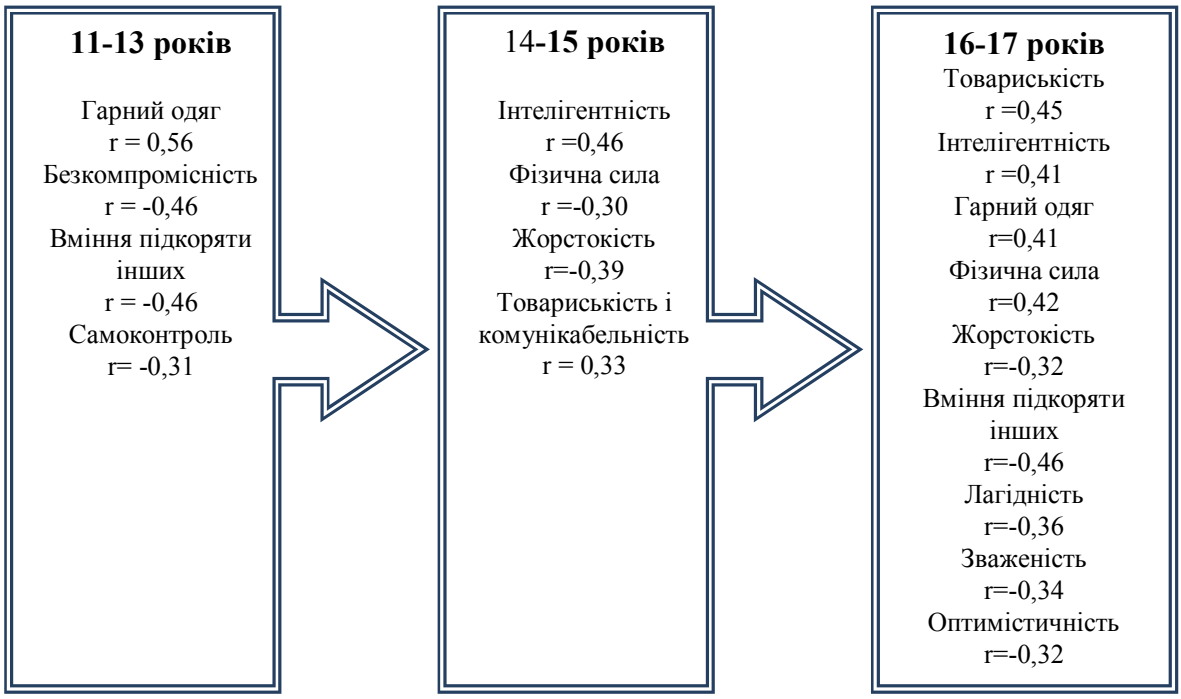

Кореляційні взаємозв’язки показника «гарна зовнішність» (хлопці)

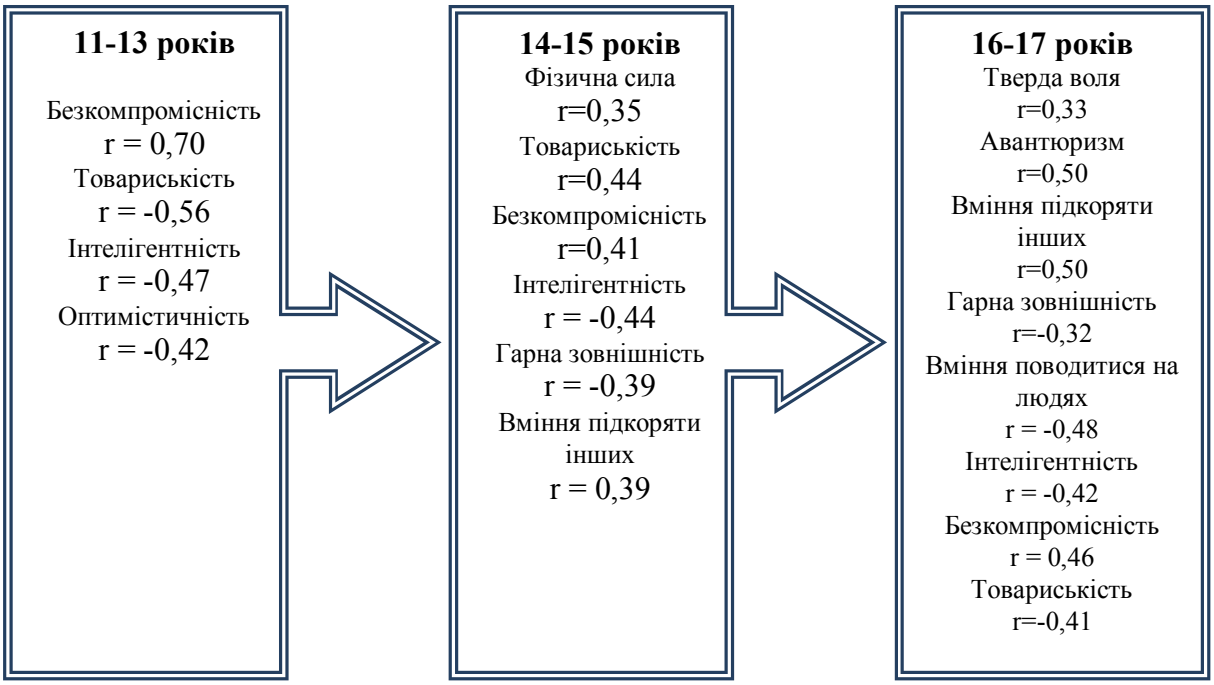

Кореляційні взаємозв’язки показника «жорстокість і безапеляційність» (хлопці)

Продовження додатку В

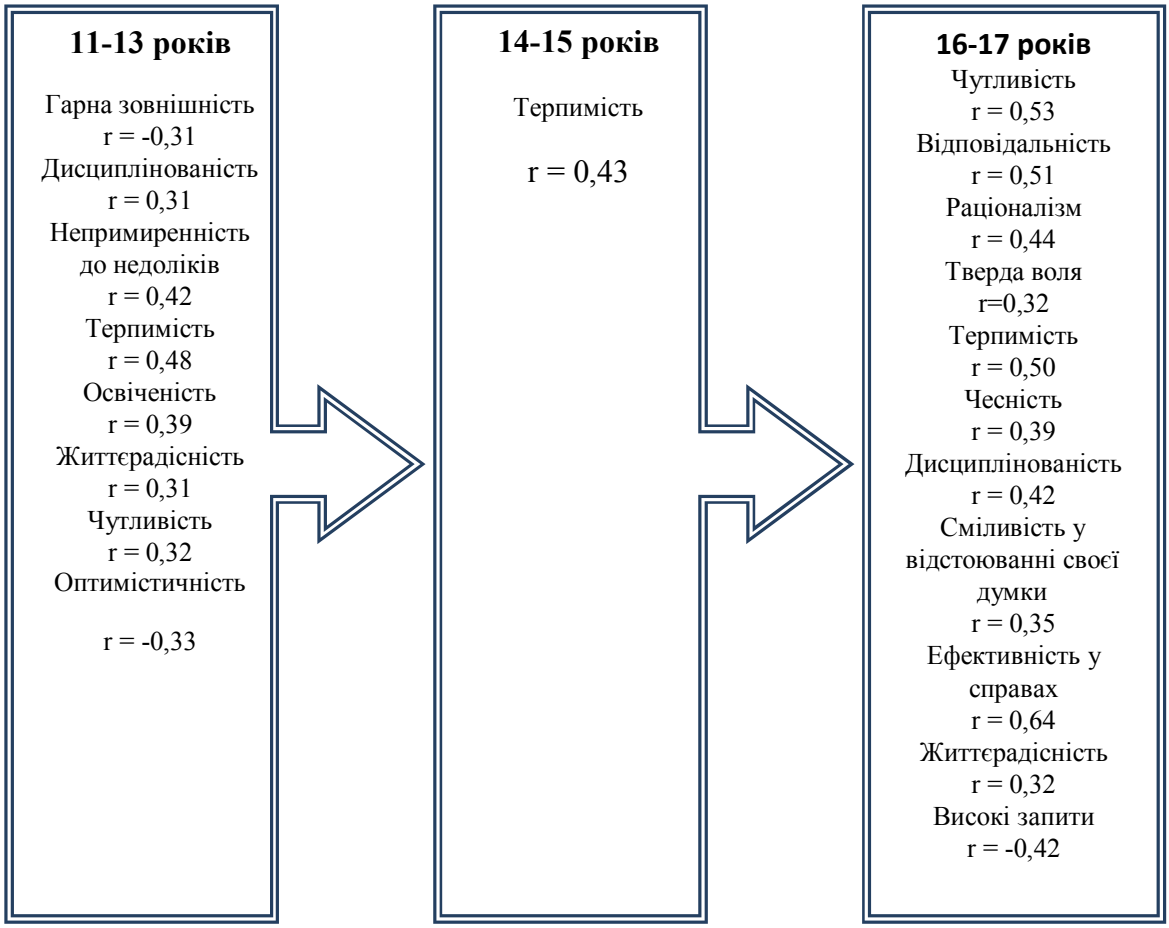

Кореляційні взаємозв’язки **п**оказника «самоконтроль» (хлопці)

Продовження додатка В

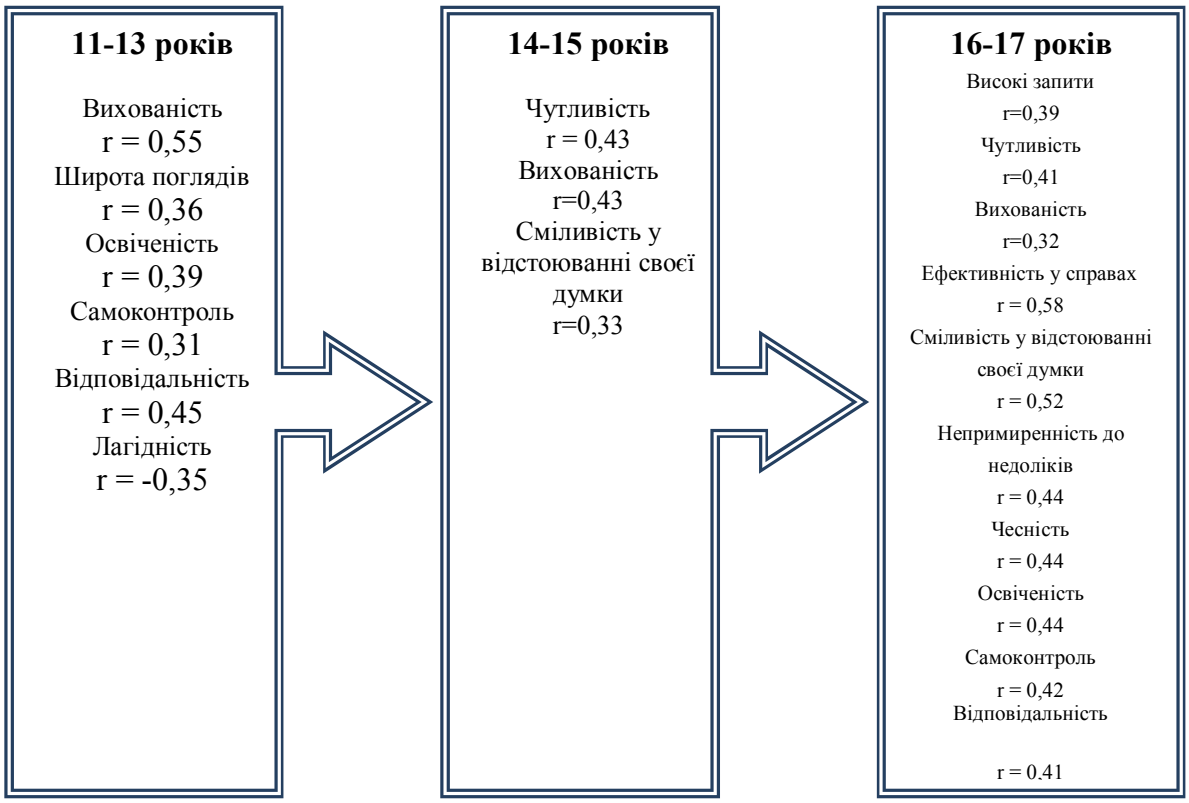

Кореляційні взаємозв’язки показника «Дисциплінованість» (хлопці)

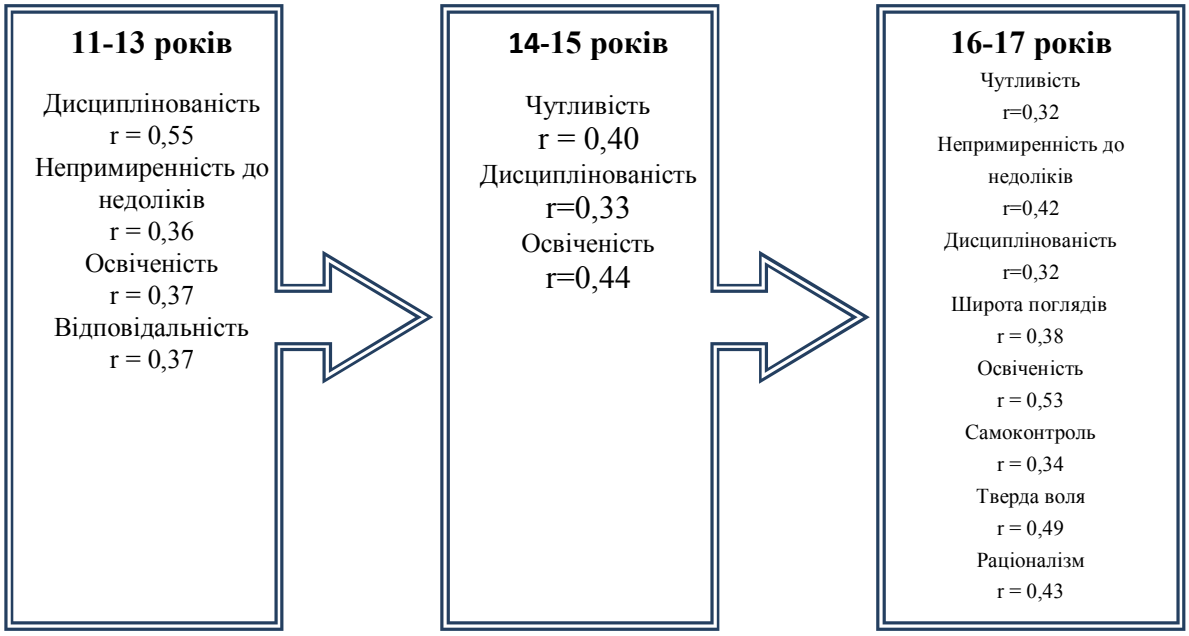

Кореляційні взаємозв’язки показника «Вихованість» (хлопці)

Продовження додатка В

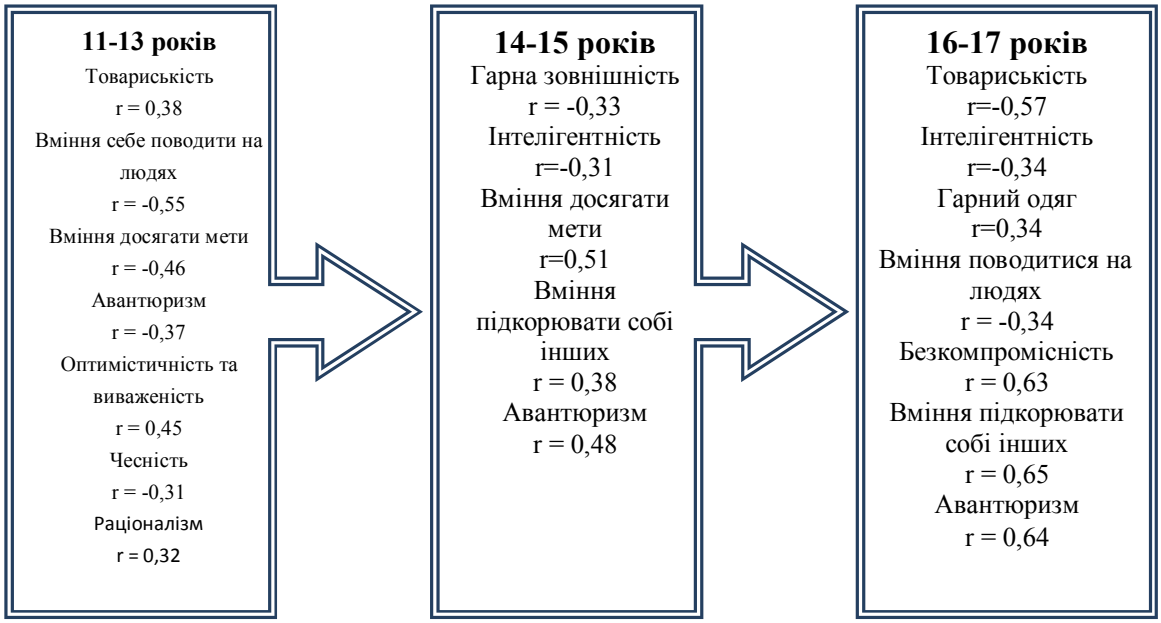

Кореляційні взаємозв’язки показника «жорсткість і безапеляційність» (дівчата)

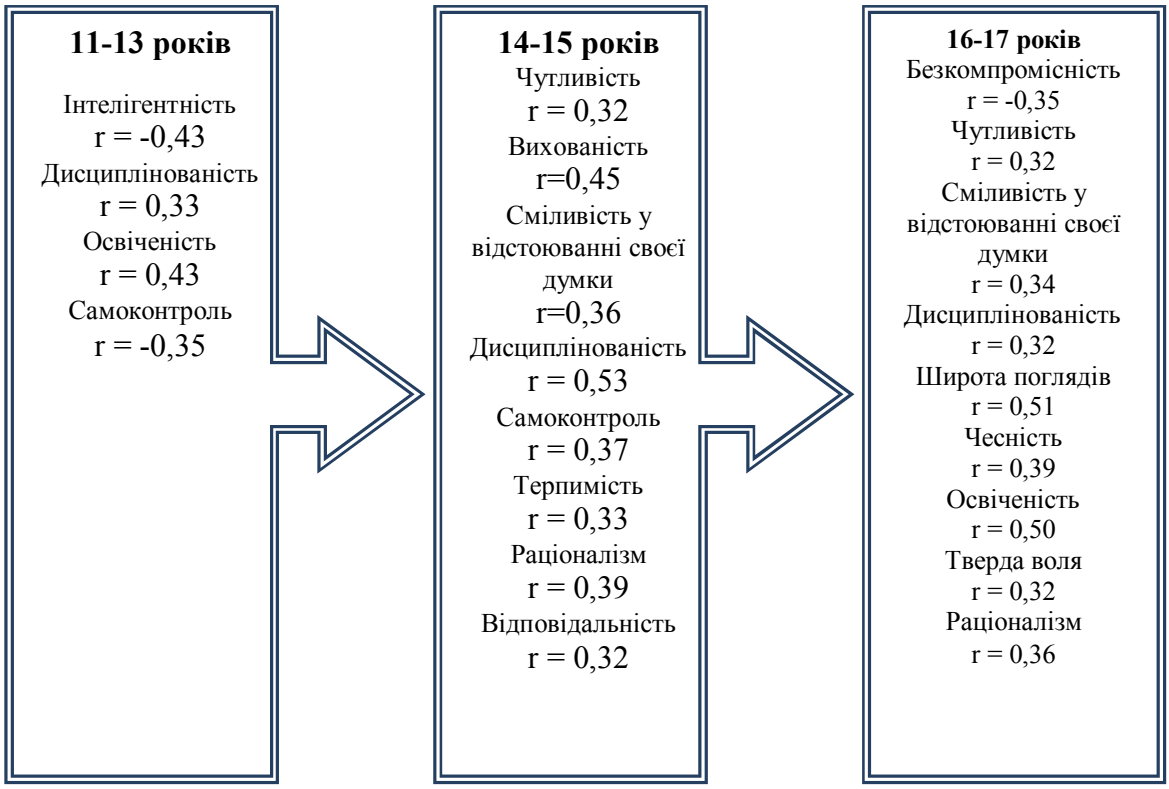

Кореляційні взаємозв’язки показника «ефективність у справах» (дівчата)

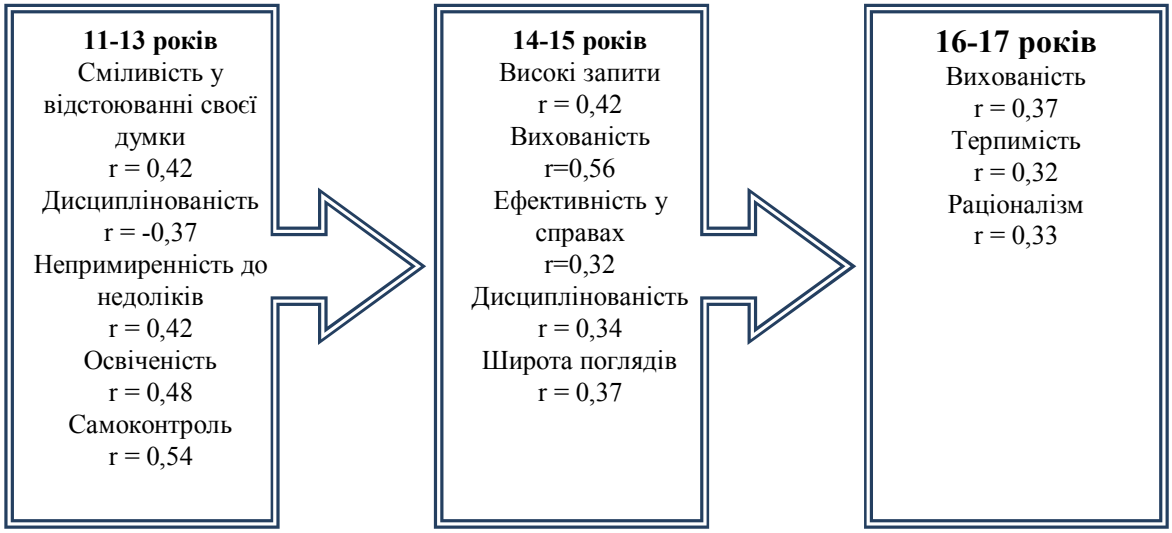

Кореляційні взаємозв’язки показника «відповідальність» (дівчата)

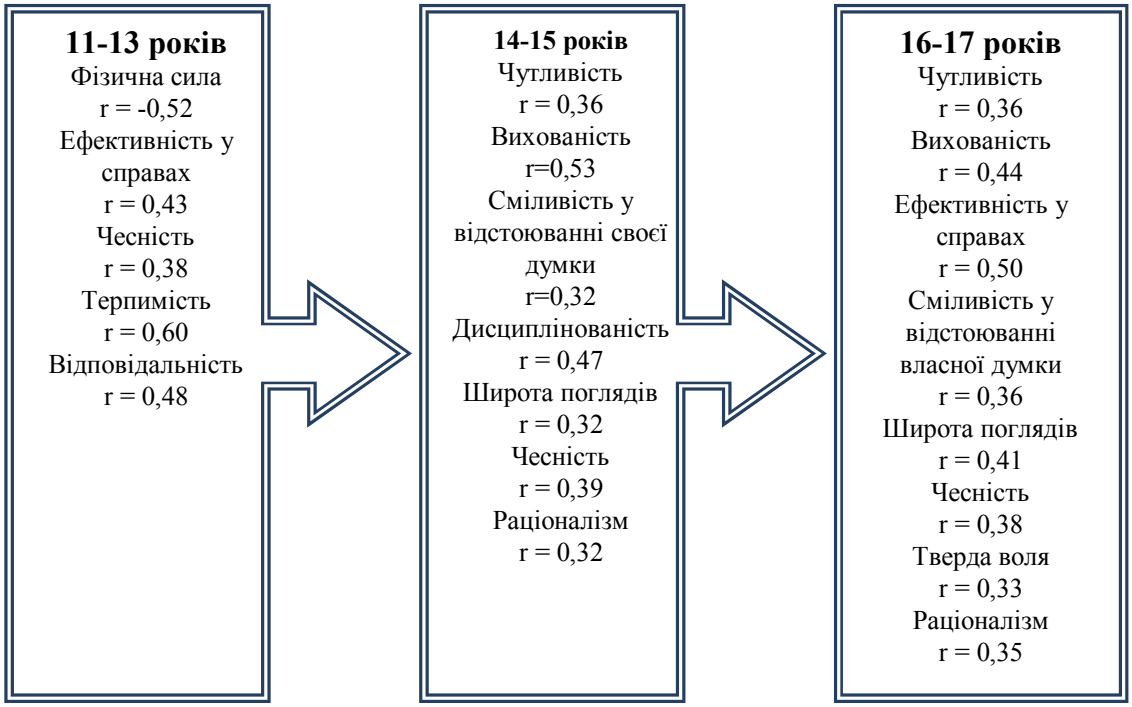

Кореляційні взаємозв’язки показника «освіченість» (дівчата)

ДОДАТОК Г

АНКЕТА

Шановний друже!

Для удосконалення системи фізичного виховання і фізкультурно-оздоровчої роботи в освітньо - виховній сфері, просимо відповісти на запитання даної анкети.
Просимо уважно прочитати питання, варіанти відповідей і обрати той варіант відповіді, який Вам більше підходить, обводячи колом, або виставляючи бали (де це потрібно).

_____ _____
(прізвище, ім'я) *(клас)*

1. Чи займаєтеся Ви будь-яким видом спорту або фізкультурно-оздоровчими заняттями у вільний час?
1.1. Так
1.2. Ні
2. Якщо займаєтеся, то яким видом?
2.1. Легка атлетика
2.2. Спортивні ігри
2.3. Гімнастика
2.4. Плавання
2.5. Види боротьби
2.6. Туризм, спортивне орієнтування
2.7. Веслування
2.8. Аеробіка
2.9. Атлетична гімнастика
2.10. Гірські лижи
2.11. Інші (вкажіть) _____
3. Якщо не займаєтеся, то чи хотіли б Ви займатися будь-яким видом спорту або фізкультурно-оздоровчих занять?
3.1. Так
3.2. Ні
4. Якщо так, то які з перелічених видів фізкультурно-оздоровчих занять Ви б обрали?
4.1 Аеробіка
4.2 Ритмічна гімнастика
4.3 Фітнес
4.4. Шейпінг
4.5 Плавання
4.6. Аквафітнес
4.7. Гідроаеробіка
4.8. Баскетбол
4.9. Волейбол
4.10. Футбол
4.11 Йога
4.12. Ушу
4.13Бодібілдінг
4.14. Роуп-скіпінг (вправи із скакалкою, що виконуються під музику)

4.15. Гірські лижі
4.16. Сноубординг
4.17 Легка атлетика

4.18. Туризм, спортивне орієнтування
4.19. Інші (вкажіть) _____

5. З якою метою Ви б займалися фізичними вправами?
5.1. Спілкування з друзями
5.2. Досягнення високого спортивного результату
5.3. Удосконалення форми тіла
5.4. Активний відпочинок, розваги
5.5. Покращення стану здоров'я
5.6. Зниження зайвої ваги тіла
5.7. Підвищити фізичну підготовленість
5.8. Отримати задоволення від рухової активності
5.9. Приймати участь у змаганнях
5.10. Для самоствердження

6. Що спонукає Вас займатися фізичними вправами?
6.1. Дав поради вчитель фізкультури
6.2. Дають пораду батьки
6.3. Дають пораду друзі
6.4. Передачі по телевізору
6.5. Знання про користь занять фізичними вправами
6.6. Відвідування змагань
6.7. Публікації в газетах, журналах
6.8. Інші (вкажіть) _____

7. Які форми занять Ви б обрали?
7.1. Індивідуальні
7.2. Групові
7.3. Самостійні

8. Скільки годин на тиждень Ви хотіли б займатися в фізкультурно-оздоровчій групі?
8.1. 2 рази
8.2. 3 рази
8.3. 4 рази
8.4. 5 разів

9. Назвіть причини, які заважають Вам займатися спортом чи фізичною культурою?
9.1. Брак часу
9.2. Відсутність фізкультурно-оздоровчих груп, що мене цікавлять
9.3. Батьки не мають змоги оплачувати заняття
9.4. Не маю друзів, з якими б відвідував тренування
9.5. Не маю потрібних знань для організації самостійних занять спортом
9.6. Взагалі не маю бажання займатися спортом
9.7. Немає зручного і гарного спортивного одягу
9.8. Інші (вкажіть) _____

10. Що Ви більш за все цінуєте в людях?

	Рейтинг
10.1. Гарну зовнішність	
10.2. Товариськість, комунікабельність	
10.3. Інтелігентність та широке коло інтересів	
10.4. Гарний одяг	
10.5. Вміння себе поводити на людях	
10.6. Фізичну силу	
10.7. Вміння досягти мети будь-якими засобами	

10.8. Безкомпромісність	
10.9. Жорстокість та безапеляційність	
10.10. Вміння підкорити собі інших	
10.11. Лагідність та здібність міняти свою точку зору	
10.12. Авантюризм та безцеремонність	
10.13. Оптимістичність та виваженість	

11. Кого на Ваш погляд, можна вважати фізично культурною людиною?

	Рейтинг
11.1. Того, хто займається спортом	
11.2. Того, хто дотримується здорового способу життя	
11.3. Того, хто досяг гармонійності фізичного і духовного розвитку	
11.4. Того, хто досяг і підтримує свій рівень фізичного здоров'я на високому рівні.	
11.5. Того, хто володіє фізичними навичками у різних видах спорту	
11.6. Того, хто регулярно займається фізичними вправами самостійно	
11.7. Того, хто має вищу фізкультурну освіту	
11.8. Того, хто має знання про вплив фізичних вправ на організм людини.	
11.9. Того, хто може самостійно скласти індивідуальну програму фізкультурно-оздоровчих занять	
11.10. Того, хто має фізичні вади, але постійно і наполегливо підвищує рівень своїх фізичних можливостей.	
11.11. Того, хто має розвинуті м'язи, володіє силою, спритністю і витривалістю та використовує це у своїх цілях.	

12. Чим Ви захоплюєтеся у вільний час?

	Рейтинг
12.1. Спілкуюсь з друзями.	
12.2. Читаю художню літературу.	
12.3. Граю на музичних інструментах, співаю.	
12.4. Слухаю музику.	
12.5. Відвідую дискотеки.	
12.6. Займаюсь спортом.	
12.7. Вивчаю іноземну мову.	
12.8. Граю у комп'ютерні ігри.	
12.9. Малюю.	
12.10. Займаюся технікою.	
12.11. Дивлюсь телевізор.	
12.12.Допомагаю батькам.	
12.13. Займаюсь у гуртках народної творчості.	
12.14. Інше (вкажіть)	

13. Як Ви оцінюєте свою фізичну підготовленість? Виставте бал від 1 до 10 (1 – погана, 10 – дуже висока) _____

14. Як Ви оцінюєте своє фізичне здоров'я? Виставте бал від 1 до 10 _____
_____

15. Чи можна досягти високого рівня фізичної підготовленості і фізичного здоров'я відвідуючи тільки уроки з фізичної культури? (від 1 до 10 балів)

Ні _____ Так

16. З якою метою Ви відвідуєте уроки з фізичної культури?

16.1. Знаю, що це корисно
16.2. Для отримання заліку з фізичного виховання
16.3. Цікаво на заняттях
16.4. Вчуся виховувати вольові якості
16.5. Щоб отримати консультацію для самостійних занять фізичними вправами
16.6. Щоб підвищити свою фізичну підготовленість
16.7. Щоб не мати заборгованості з предмету
16.8. Щоб навчитися новим вправам
16.9. Щоб отримати розрядку після розумового навантаження
16.10. Щоб підвищити свою рухову активність

17. Яких факторів здорового способу життя Ви дотримуєтесь протягом тижня?

	Рейтинг
17.1. Загартування холодною водою	
17.2. Особиста гігієна	
17.3. Режим сну (лягаю спати не пізніше 22:00 години)	
17.4. Режим прийняття їжі (обов'язкове трьохразове харчування)	
17.5. Руховий режим (займаюсь фізичними вправами не менше 1 години на день)	
17.6. Відсутність поганих звичок	

18. Чи займаєтеся Ви табакокурінням?

18.1. Так, щодня
18.2. Так, часом
18.3. Зараз ні, а раніше – так
18.4. Ні, і не палив і не буду, не подобається
18.5. Іноді як данина моді

19. Чи вживаєте алкогольні напої?

19.1. Так, і досить часто
19.2. Зараз ні, а раніше бувало
19.3. Іноді у свята (сімейні, державні, релігійні)
19.4. Ні, мене це не приваблює

20. Чи вживаєте Ви наркотики?

20.1. Буває іноді
20.2. Зараз ні, а раніше пробував
20.3. Ні, і не пробував

21. Чи подобається Вам Ваша зовнішність? (вкажіть в балах від 1(не подобається) до 10 (подобається)) _____

22. Що не подобається Вам у Вашій зовнішності?

22.1. Обличчя
22.2. Фігура

23. Що Ви хотіли б змінити в своїй фігурі?
23.1. Зробити більш гармонійною
23.2. Зменшити талію
23.3. Збільшити м'язи рук
23.4. Збільшити м'язи ніг
23.5. Зменшити обсяг живота
23.6. Зменшити масу тіла
23.7. Збільшити масу тіла

24. Які засоби Ви обрали б для корекції фігури?
24.1. Зменшив би калорійність їжі
24.2. Зайнявся би фізичними вправами
24.3. Збільшив би калорійність їжі
24.4. Нічого не робив би

25. Чи носите Ви прикраси в школі?
25.1. Так
25.2. Ні

26. Якщо так, то які?
26.1. Кулончики
26.2. Обручку
26.3. Перстень
26.4. Браслет
26.5. Ланцюжок
26.6. Інше

27. Чи вдаєтесь Ви до макіяжу?
27.1. Так
27.2. Ні

28. Якщо так, то якими засобами користуєтесь?
28.1. Олівець для брів
28.2. Олівець для очей
28.3. Туш для вій
28.4. Пудра
28.5. Помада
28.6. Тіні для вік
28.7. Рум'яна
28.8. Інше

29. Коли Ви робите макіяж?
29.1. Коли йду до школи
29.2. Коли йду на прогулянку
29.3. Коли йду в гості
29.4. Коли зустрічаюсь з друзями

30. До кого Ви більш прислухаєтесь у родині?
30.1. До батька
30.2. До матері
30.3. До обох

30.4. З батьком не живемо

31. Чи задоволені Ви тим, що народилися:
хлопчиком так, ні
дівчинкою так, ні

32. Яку професію Ви хочете обрати після закінчення школи (вкажіть)
_____

33. Скільки Вам років? _____

34. Ваша стать?
34.1. Хлопчик
34.2. Дівчинка

Дякуємо за участь в анкетуванні!

ДОДАТОК Д

Опитувальник Є. В. Боченкової «Самоопис фізичного розвитку»

№ питання	**Варіанти відповідей**						**Показники фізичного розвитку**
	невірно	*Загалом невірно*	*Скоріше невірно, ніж вірно*	*Скоріше вірно, ніж невірно*	*Загалом вірно*	*Вірно*	
1	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	*Здоров'я*
2	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Координація рухів*
3	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Фізична активність*
4	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	*Стрункість тіла*
5	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Спортивні здібності*
6	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Глобальне фізичне «Я»*
7	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Зовнішній вигляд*
8	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Сила*
9	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Гнучкість*
10	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Витривалість*
11	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Самооцінка*
12	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	*Здоров'я*
13	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Координація рухів*
14	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Фізична активність*
15	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	*Стрункість тіла*
16	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Спортивні здібності*
17	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Глобальне фізичне «Я»*
18	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Зовнішній вигляд*
19	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Сила*
20	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Гнучкість*
21	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Витривалість*
22	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	*Самооцінка*
23	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	*Здоров'я*
24	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Координація рухів*
25	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Физична активність*
26	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	*Стрункість тіла*
27	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Спортивні здібності*
28	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Глобальне фізичне «Я»*
29	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Зовнішній вигляд*
30	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Сила*
31	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Гнучкість*
32	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Витривалість*
33	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	*Самооцінка*
34	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Здоров'я*
35	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Координація рухів*
36	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Физична активність*
37	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	*Стрункість тіла*
38	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Спортивні здібності*
39	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Глобальное физическое Я*
40	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	*Зовнішній вигляд*
41	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	*Сила*
42	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Гнучкість*
43	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Витривалість*
44	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	*Самооцінка*
45	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	*Здоров'я*
46	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Координація рухів*
47	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Физична активність*
48	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	*Стрункість тіла*
49	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	*Спортивні здібності*

Продовження додатка Д

50	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	***Глобальне фізичне «Я»***
51	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	***Зовнішній вигляд***
52	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	***Сила***
53	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	***Гнучкістьь***
54	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	***Витривалість***
55	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	***Самооцінка***
56	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	***Здоров'я***
57	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	***Координація рухів***
58	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	***Физична активність***
59	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	***Стрункість тіла***
60	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	***Спортивні здібності***
61	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	***Глобальне фізичне «Я»***
62	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	***Зовнішній вигляд***
63	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	***Сила***
64	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	***Гнучкість***
65	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	***Витривалість***
66	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	***Самооцінка***
67	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	***Здоров'я***
68	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	***Самооцінка***
69	*1*	*2*	*3*	*4*	*5*	*6*	***Здоров'яе***
70	*6*	*5*	*4*	*3*	*2*	*1*	***Самооцінка***

Питання для респондентів:

1. Коли я хворіюю, то відчуваю себе так погано, що не можу навіть встати з ліжка.
2. Я впевнено виконую координовані рухи.
3. Кілька разів на тиждень я виконую фізичні вправи або граю настільки інтенсивно, що у мене помітно частішає дихання.
4. Я дуже повний.
5. Навколишні думають, що в мене є здібності до спорту.
6. Я задоволений тим, що я представляю собою фізично.
7. Я привабливий для свого віку.
8. Я фізично сильна людина.
9. У мене добре виходять нахили, обертання і повороти тіла.
10. Я можу пробігти велику відстань без зупинки.
11. В основному велика частина того, що я роблю, виявляється успішною.
12. Я зазвичай підхоплюю всі хвороби (грип, вірус, застуда і т.п.), які є навколо.
13. Мені легко вдається контролювати руху мого тіла.
14. Я часто займаюся фізичними вправами або іншими видами фізичної активності, які призводять до того, що у мене помітно частішає дихання.
15. У мене занадто широка талія.
16. Мені легко займатися більшістю видів спорту.
17. Я цілком задоволений своїм зовнішнім виглядом.
18. У мене симпатичне обличчя.
19. У моєму тілі багато сили.
20. У мене гнучке тіло.
21. Я б добре впорався з тестом на витривалість.
22. У мене є мало такого, чим я міг би пишатися.
23. Я так часто хворію, що не можу зробити все, що мені хотілося б
24. Мені добре вдаються вправи на координацію рухів.
25. Три або чотири рази на тиждень я виконую вправи або займаюся

іншими видами фізичної діяльності, від яких у мене помітно частішає дихання, і які тривають, по крайней мере, 30 хвилин.
26. На моєму тілі багато жиру.
27. Більшість видів спорту дається мені легко.
28. Я задоволений тим, як я виглядаю і тим, що я можу робити фізично.
29. Я більш привабливий зовні, ніж більшість моїх друзів.
30. Я сильніше, ніж більшість моїх однолітків.
31. Моє тіло міцне і гнучке.
32. Я можу пробігти підтюпцем 5 км без зупинки.
33. Мені здається, що моє життя не дуже корисна.
34. Я рідко відчуваю нездужання або занедужую.
35. Я можу легко виконувати руху в більшості видів фізичної діяльності.
36. Я займаюся фізичними вправами (наприклад, бігом підтюпцем, їздою на велосипеді, аеробікою або плаванням) по крайней мере 3 рази в тиждень.
37. У мене є надмірна вага.
38. У мене хороші спортивні навички.
39. Я гарної думки про власну зовнішність.
40. Я вкрай непривабливий зовні.
41. Я фізично слабкий і у мене немає мускулатури.
42. Частини мого тіла добре згинаються і рухаються майже в усіх напрямках.
43. Я думаю, що зміг би пробігти велику відстань, не втомлюючись.
44. У загальному, я ні на що не годжуся.
45. Я багато хворію.
46. Я знаходжу, що моє тіло легко справляється з вправами на координацію.
47. Я багато займаюся спортом, танцями, гімнастикою або іншими видами фізичної діяльності.
48. У мене дуже великий живіт.
49. У спорті я краще, ніж більшість моїх друзів.
50. Я задоволений собою і своїми фізичними здібностями.
51. У мене приваблива зовнішність.
52. Я б добре впорався з тестом на силу.
53. Я думаю, що я досить гнучкий для більшості видів спорту.
54. Я можу довгий час бути фізично активним і при цьому не втомлюватися.
55. Більшість справ, за які я беруся, я роблю добре.
56. Коли я хворіють, то мені потрібно багато часу, щоб набрати вагу.
57. Коли я займаюся спортом або будь-якими видами фізичної діяльності, то мої рухи бувають витонченими і координованими.
58. Я займаюся спортом, танцями або будь-якими видами фізичної діяльності майже кожен день.
59. Оточуючі не вважають, що я товстий.
60. У спорті у мене все виходить добре.
61. Я задоволений тим, що представляю собою фізично.
62. Ніхто не вважає, що у мене приваблива зовнішність.
63. Я добре справляюся з підніманням тягарів.
64. Я думаю, що добре б впорався з тестом на гнучкість.
65. Я добре справляюся з вправами на витривалість, такими як біг на довгі дистанції, аеробіка, їзда на велосипеді, плавання, ходьба на лижах по пересіченій місцевості.
66. Загалом, в мені багато такого, чим можна пишатися.
67. Мені доводиться відвідувати лікаря через своїх хвороб частіше, ніж більшості моїх однолітків.

68. Загалом, я невдаха.
69. Я зазвичай залишаюся здоровим навіть тоді, коли мої друзі хворіют.
70. Схоже, щоб я не робив, у мене нічого не виходить.

Отримані відповіді обробляються за допомогою прямого і зворотного шкал. Пряма шкала - значення бала відповідає значенню цифри на бланку.

Порядок розташування цифр - 1 2 3 4 5 6
Бал 1 2 3 4 5 6

Номери питань: 2, 3, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31 , 32, 34, 35, 36, 38, 39, 42, 43, 46, 47, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 63, 64, 65, 66 , 69.

Зворотня шкала - значення бала протилежно значенню цифри на бланку.
Порядок розташування цифр - 1 2 3 4 5 6
Бал 6 5 4 3 2 1

Номери питань: 1, 4, 12, 15, 22, 23, 26, 33, 37, 40, 41, 44, 45, 48, 56, 59, 62, 67, 68, 70.

Отримані бали підсумовуються за всіма 11 показниками фізичного розвитку.
1. «Здоров'я» - 1, 12, 23, 34, 45, 56, 67, 69.
2. «Координація рухів» - 2, 13, 24, 35, 46, 57.
3. «Фізична активність» - 3, 14, 25, 36, 47, 58.
4. «Стрункість тіла» - 4, 15, 26, 37, 48, 59.
5. «Спортивні здібності» - 15, 16, 27, 38, 49, 60.
6. «Глобальне фізичне Я» - 6, 17, 28, 39, 50, 61.
7. «Зовнішній вигляд» - 7, 18, 29, 40, 51, 62.
8. «Сила» - 8, 19, 30, 41, 52, 63.
9. «Гнучкість» - 9, 20, 31, 42, 53, 64.
10. «Витривалість» - 10, 21, 32, 43, 54, 65.
11. «Самооцінка» - 11, 22, 33, 44, 55, 66, 68, 70.

ДОДАТОК Е

Тест - Опитувальник Сандри Бем «Маскулінність-фемінінність» (Bem Sex Role Inventori – BSRI)

Респондентам надається наступна інструкція:
«Відзначте у наданому списку ті якості, які, Вам притаманні».

Перелік якостей	
1. Віра в себе 2. Вміння поступатися 3. Здатність допомогти 4. Схильність захищати свої погляди 5. Життєрадісність 6. Похмурість 7. Незалежність 8. Нором'язливість 9. Совісність 10. Атлетичність 11. Ніжність 12. Театральність 13. Напористість 14. Падкість на лестощі 15. Успішність 16. Сильна особистість 17. Вдданість 18. непередбачуваність 19. сила 20. жіночність 21. надійність 22. аналітичні здібності 23. вміння співчувати 24. ревнивість 25. здатність до лідерства 26.турбота про людей 27. прямота, правдивість 28. схильність до ризику 29. розуміння інших 30. скритність 31. швидкість у прийнятті рішень 32. співчуття 33. щирість 34. самодостатність (покладатися тільки на себе) 35. здатність втішити 36. марнославство	37. владність 38. тихий голос 39. привабливість 40. мужність 41. теплота, сердечність 42. урочистість, важливість 43. власна позиція 44. м'якість 45. вміння дружити 46. агресивність 47. довірливість 48. малорезультативних 49. схильність вести за собою 50. інфантильність 51. адаптивність, пристосованість 52. індивідуалізм 53. нелюбов до вживання лайливих слів 54. несистемність 55. дух змагання 56. любов до дітей 57. тактовність 58. амбітність, честолюбство 59. спокій 60. традиційність, схильність умовностей

ДОДАТОК Ж

Вивчення особливостей формування ціннісних орієнтацій (Модифікація методики М. Рокича)

Інструкція. Нижче наводиться список основних цілей і якостей, яких люди прагнуть досягти в своєму житті. Які з них є особисто для Вас цінними (значимими)?
Значимість для Вас кожного пункту цього списку проставте в балах від 5 до 1, де «5» - найвищий бал, а «1» - найнижчий (таблиця 1).

Загальний рейтинг термінальних ціннісних орієнтацій

№	Назва цінностей
1	Самостійність як незалежність суджень та оцінок
2	Впевненість у собі (свобода від внутрішніх протиріч, сумнівів)
3	Матеріальна забезпеченість (відсутність матеріальних труднощів у житті)
4	Здоров'я (фізичне та психічне)
5	Задоволення (життя, сповнене задоволень, приємне дозвілля, багато розваг)
6	Цікава робота
7	Кохання
8	Свобода як незалежність у вчинках і діях
9	Краса (переживання прекрасного в природі та мистецтві)
10	Хороші та вірні друзі
11	Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору)
12	Щасливе сімейне життя
13	Творчість
14	Суспільне визнання
15	Активне, діяльне життя
16	Рівність (братство, рівні можливості для всіх)

Загальний рейтинг інструментальних ціннісних орієнтацій

1	Високі запити
2	Чуткість (дбайливість)
3	Вихованість (хороші манери, ввічливість)
4	Життєрадісність
5	Ефективність у справах
6	Сміливість своїх поглядів
7	Старанність
8	Непримиримість до недоліків
9	Широта поглядів
10	Чесність
11	Освіченість
12	Самоконтроль(стриманість, самодисципліна)
13	Терпимість
14	Тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)
15	Раціоналізм
16	Відповідальність

ДОДАТОК И

Вивчення потреби у досягненні успіху

Методика розроблена Ю.М. Орловим (1978) і являє собою тест-опитувальник, який містить 23 положення (твердження), з якими досліджуваний погоджується або не погоджується. Тест спрямований на виявлення ступеня виразності потреби в досягненні успіху в будь-якій діяльності.

Інструкція. Зараз Вам прочитають низку положень. Якщо Ви з ними згодні, то поруч з номером положення напишіть на своєму листочку «Так»,

Якщо Ви не згодні, напишіть «Ні».

Питання до респондентів

1. Думаю, що успіх в житті залежить більше від випадку, ніж від розрахунку.
2. Якщо я лишусь улюбленого заняття, життя для мене втратить сенс.
3. Для мене в будь-якій справі важливо його виконання, а не його закінчений результат.
4. Вважаю, що люди більше страждають від невдач на роботі, ніж від поганих взаємин з близькими.
5. На мою думку, більшість людей живуть далекими цілями, а не близькими.
6. У житті у мене було більше успіхів, ніж невдач.
7. Емоційні люди мені подобаються більше, ніж діяльні.
8. Навіть у звичайній роботі я намагаюся удосконалити деякі її елементи.
9. Цілком Зайнятий думками про успіх, я можу забути про запобіжні заходи.
10. Мої близькі вважають мене ледачим людиною.
11. Думаю, що в моїх невдачах винні скоріше обставини, ніж я сам.
12. Мої батьки занадто суворо контролюють мене.
13. Терпіння в мені більше, ніж здібностей.
14. Лінь, а не сумніви в успіху змушують мене занадто часто відмовлятися від своїх намірів.
15. Думаю, що я впевнена в собі людина.
16. Заради успіху я можу ризикнути, навіть якщо шанси не на мою користь.
17. Я не старанний чоловік.
18. Коли все йде гладко, моя енергія посилюється.
19. Якби я був журналістом, я писав би радше про оригінальні винаходи людей, ніж про події.
20. Мої близькі зазвичай не поділяють моїх планів.
21. Рівень моїх вимог до життя нижчий, ніж у моїх ровесників.
22. Мені здається, що наполегливості в мені більше, ніж здібностей.
23. Я міг би досягти більшого.

ДОДАТОК К

Методика експрес-діагностики емпатії І. М. Юсупова

№ п/п	Питання	Не знаю	Ніколи або ні	Інколи	Часто	майже завжди	Завжди або так
1	Мені більше подобаються книги про подорожі, ніж із серії «Життя видатних людей»	0	1	2	3	4	5
2	Дорослих дітей не дратує робота старших	0	1	2	3	4	5
3	Мені подобається розмірковувати про причини успіхів і невдач інших людей	0	1	2	3	4	5
4	Серед всіх музичних передач віддаю перевагу «Сучасні ритми»	0	1	2	3	4	5
5	Надмірну дратівливість і несправедливі закиди хворої людини треба терпіти, навіть якщо вони тривають роками	0	1	2	3	4	5
6	Хворому можливо допомогти навіть словом	0	1	2	3	4	5
7	Стороннім людям не слід втручатися в конфлікт між двома іншими людьми	0	1	2	3	4	5
8	Старі люди, зазвичай, безпричинно образливі	0	1	2	3	4	5
9	Коли я в дитинстві слухав сумну історію, на мої очі самі наверталися сльози	0	1	2	3	4	5
10	Роздратований стан моїх батьків впливає на мій настрій	0	1	2	3	4	5
11	Я байдужий до критики на свою адресу	0	1	2	3	4	5
12	Мне больше нравится рассматривать портреты, чем картины с пейзажами	0	1	2	3	4	5
13	Мені більше подобається розглядати портрети, ніж картини з пейзажами	0	1	2	3	4	5
14	Якщо кінь погано тягне його треба шмагати	0	1	2	3	4	5
15	Коли я читаю про драматичні події в житті людей, то відчуваю, немов це відбувається зі мною	0	1	2	3	4	5
16	Батьки відносяться до своїх дієтй справедливо	0	1	2	3	4	5
17	Коли я бачу підлітків, які сваряться, я завжди втручаюся	0	1	2	3	4	5
18	Я не звертаю увагу на настрій моїх батьків						
19	Я довго спостерігаю за поведінкою птахів і тварин, відкладаючи інші справи						
20	Фільми та книги можуть викликати сльози тільки у несерйозних людей	0	1	2	3	4	5
21	Мені подобається спостерігати за виразом облич і поведінкою незнайомих людей	0	1	2	3	4	5
22	У дитинстві я приводив додому бездомних собак і кішок	0	1	2	3	4	5
23	Всі люди необґрунтовано озлоблені	0	1	2	3	4	5
24	Дивлячись на сторонню людину, мені хочеться вгадати, як складеться його життя	0	1	2	3	4	5
25	При вигляді покаліченого тваринного я намагаюся йому чимось допомогти	0	1	2	3	4	5
26	У дитинстві молодші за віком ходили за мною по п'ятах	0	1	2	3	4	5
27	Людині стані легше, якщо уважно вислухати його скарги	0	1	2	3	4	5
28	Побачивши вуличну подію, я намагаюся не потрапляти в число свідків	0	1	2	3	4	5
29	Молодшим подобається, коли я пропоную їм свою ідею, справу або розвагу	0	1	2	3	4	5
30	Люди перебільшують здатність тварин відчувати настрій свого господаря	0	1	2	3	4	5
31	Зі скрутних, конфліктних ситуацій людина повинна виходити самостійно	0	1	2	3	4	5

ДОДАТОК Л

Лист експертної оцінки № 1

Кафедра теорії і методики фізичного виховання Національного університету фізичного виховання та спорту України проводить опитування вчителів фізичної культури ЗЗСО з метою оптимізації системи фізичного виховання школярів шляхом впровадження у навчальний процес з фізичного виховання гендерного підходу.

Це опитування не є перевіркою вашої діяльності. Організатори та виконавці дослідження гарантують повну конфіденційність та просять бути якомога відвертішими, адже саме від повноти та щирості відповідей залежатиме зміст навчальних програм та залучення учнівської молоді до здорового способу життя.

Мета: *виявлення обізнаності вчителів фізичної культури щодо питань впровадження гендерного підходу при організації занять з фізичного виховання.*

Референтна група: *вчителі фізичної культури із педагогічним стажем роботи від 0 до 35 років і більше.*

Бланк опитувальника

Ваш вік_____
Ваша стать_____
Педагогічний стаж_____

№	Зміст питання	0 балів	5 балів
1	Чи займаються дівчата та хлопці на уроках фізичної культури в окремих групах?		
2	Чи виникали у батьків учнів Вашого навчального закладу питання щодо:		
2.1	самооцінки рівня фізичного здоров'я учнів		
2.2	якості проведення уроків фізичної культури;		
3	Зараз в СМІ та Інтернет мережах підіймається питання про можливість роздільного навчання юнаків і дівчат. Пропонуються варіанти введення окремих класів для юнаків і дівчат. Наскільки це доцільно при сучасній системі фізичного виховання?		
4	Як Ви вважаєте, чи існують по-справжньому «чоловічі» та «жіночі» види спорту?		
5	Існують різні точки зору на фізичне виховання юнаків і дівчат. Деякі спеціалісти вважають, що з початкової школи необхідно вводити для них різні програми навчання: в них різні ролі у суспільстві і чим раніше вони почнуть їх сприймати та виконувати, тим краще. Інші вважають, що навчання юнаків ті дівчат повинно відрізнятися тільки у старших класах, на етапі професійної орієнтації. Третя позиція науковців – в тому, що фізичне виховання юнаків і дівчат не повинно розрізнятися. Якої думки Ви дотримуєтеся?		

5.1	- відмінності у фізичному вихованні школярів повинні відрізнятися вже у початковій школі;		
5.2	- різні підходи у фізичному вихованні до навчання юнаків і дівчат необхідно впроваджувати тільки у старших класах;		
5.3	- не слід вводити роздільне фізичне виховання для юнаків і дівчат взагалі;		
5.4	- напишіть власний варіант відповіді:		
5.5	- важко відповісти;		
6	Якщо на уроці фізичної культури Ви плануєте використовувати групову форму роботи, то Ви віддаєте перевагу одностатевим групам або змішаним?		
6.1	- так, я віддаю перевагу розподілу учнів при якому у групі займалися одні дівчата або одні юнаки;		
6.2	- я вважаю, що у групі повинні бути присутні і дівчата і юнаки;		
6.3	- я поєдную учнів у групи в залежності від їхнього фізичного розвитку, не звертаючи увагу на стать;		
7	Деякі спеціалісти вважають, що відмінності у соціальних ролях чоловіків і жінок визначаються їх природними відмінностями. Інші вважають, що такі відмінності обумовлені вихованням. За думкою третіх – це ролі конструюються суспільством та залежать від культури. Якої точки зору дотримуєтесь Ви?		
7.1	- відмінності у соціальних ролях юнаків і дівчат скоріш за все визначається природою;		
7.2	- сильніше вплив природних факторів, але виховання відіграє певну роль;		
7.3	- сильніше вплив виховання, але природній фактор відіграє певну роль;		
7.4	- відмінності створюється у процесі виховання;		
7.5	- важко відповісти;		
8	Наскільки Вам знайомі поняття «гендер», «гендерний підхід»?		
8.1	- ні, не разу не чув / не чула;		
8.2	- щось чув / чула, але пояснити не можу;		
8.3	- так, данні поняття знайомі, можу дати визначення;		
8.4	- важко відповісти		
9	Як Ви вважаете, використання гендерного підходу при організації системи фізичного виховання в школі буде сприяти формуванню мотивації до занять фізичною культурою і спортом юнаків і дівчат?		
10	На вашу думку, врахування індивідуальних гендерних особливостей юнаків і дівчат при формуванні мотивації до занять руховою активністю є необхідним?		
11	Якщо Вам запропонують методичні рекомендації для використання у роботі при підготовці до навчальних занять, чи вважаєте Ви це за потрібне?		

Продовження додатка Л

Лист експертної оцінки № 2

Кафедра теорії і методики фізичного виховання Національного університету фізичного вихованні і спорту України проводить опитування вчителів фізичної культури ЗСО з метою оптимізації системи фізичного виховання школярів шляхом впровадження у навчальний процес з фізичного виховання гендерного підходу.

Мета: *виявлення обізнаності педагогічних працівників щодо питань впровадження гендерного підходу при організації занять з фізичного виховання*

Референтна група: *вчителі фізичної культури із педагогічним стажем роботи від 0 до 35 років і більше.*

Термін проведення: *серпень-вересень.*

Бланк опитувальника

Ваш вік_____
Ваша стать_____
Педагогічний стаж_____

Після ознайомлення з наданими методичними рекомендаціями «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів», просимо Вас оцінити (від 0 до 5 балів) наступні положення:

1.	Чи виявилася надана інформація для Вас корисною?			
2.	Як Ви оцінюєте загалом матеріали наведені у методичних рекомендаціях?			
3.	Який із розділів методичних рекомендацій для Вас виявився найбільш цікавим та необхідним для використання у педагогічній діяльності:			
4.	- теоретичні основи гендерного підходу у фізичному вихованні школярів			
5.	- практичні рекомендації щодо впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів			
6.	Як Ви вважаєте, чи потрібно в сучасній школі впроваджувати гендерний підхід у фізичному вихованні школярів?			

Дякуємо за участь в експертизі

ДОДАТОК М

Факторний аналіз тесту «Самоопис фізичного розвитку»

Компонента	Начальные собственные значения			Суммы квадратов нагрузок вращения		
	Итого	% Дисперсии	Кумулятивный %	Итого	% Дисперсии	Кумулятивный %
1	5,446	49,512	49,512	4,094	37,221	37,221
2	1,512	13,741	63,253	2,864	26,033	63,253
3	0,914	8,307	71,561			
4	0,752	6,834	78,395			
5	0,637	5,786	84,181			
6	0,450	4,095	88,277			
7	0,355	3,231	91,508			
8	0,334	3,034	94,542			
9	0,252	2,293	96,836			
10	0,183	1,664	98,500			
11	0,165	1,500	100,000			

Матрица повернутих компонент

	Компонента	
	1	2
Здоров’я	**0,340**	0,225
Координація Рухів	**0,766**	0,333
Фізична активність	**0,817**	0,001
Стрункість тіла	0,118	**0,649**
Спортивні здібності	**0,832**	0,344
Глобальне Фізичне «Я»	0,417	**0,812**
Зовнішній вигляд	0,102	**0,873**
Сила	**0,733**	0,252
Гнучкість	**0,685**	0,283
Витривалість	**0,851**	0,147
Самооцінка	0,321	**0,760**

ДОДАТОК Н

Кореляційні зв’язки між показниками опитувальника Є. Боченкової «Самоопис фізичного розвитку»

Кореляційні зв’язки між показниками самооцінки фізичного розвитку хлопців 11-13 років

	здоров’я	координація рухів	фізична активність	стрункість	фізичні здібності	глобальне фізичне Я	зовнішній вигляд	сила	гнучкість	витривалість	самооцінка	загальний рівень
Здоров’я	1,000	**0,299**	0,124	0,157	0,159	-0,048	0,203	0,022	-0,139	**0,411**	0,001	**0,290**
Координація рухів		1,000	**0,626**	**0,441**	**0,754**	**0,542**	0,121	**0,518**	**0,735**	**0,577**	**0,529**	**0,853**
Фізична активність			1,000	-0,055	**0,653**	**0,431**	0,011	**0,454**	**0,717**	**0,394**	**0,600**	**0,728**
Стрункість				1,000	0,253	**0,288**	0,017	0,155	0,265	0,123	0,106	**0,360**
Фізичні здібності					1,000	**0,628**	0,172	**0,671**	**0,700**	**0,503**	**0,623**	**0,857**
Глобальне фізичне «Я»						1,000	**0,430**	**0,729**	**0,695**	0,260	**0,761**	**0,787**
Зовнішній вигляд							1,000	0,233	0,159	**0,334**	**0,323**	**0,376**
Сила								1,000	**0,623**	0,094	**0,670**	**0,721**
Гнучкість									1,000	**0,423**	**0,664**	**0,828**
Витривалість										1,000	0,268	**0,602**
Самооцінка											1,000	**0,780**
Загальний рівень самооцінки												1,000

Продовження додатка Н

Кореляційні зв'язки між показниками самооцінки фізичного розвитку дівчат 11-13 років

	здоров'я	координація рухів	фізична активність	стрункість	фізичні здібності	глобальне фізичне Я	зовнішній вигляд	сила	гнучкість	витривалість	самооцінка	загальний рівень
здоров'я	1,000	**0,476**	-0,012	0,241	0,201	0,141	0,192	-0,073	**0,308**	0,256	**0,414**	**0,517**
координація рухів		1,000	**0,449**	**0,304**	**0,636**	**0,647**	**0,570**	0,038	**0,654**	**0,544**	**0,753**	**0,900**
фізична активність			1,000	0,139	**0,546**	0,069	-0,065	0,070	**0,477**	**0,620**	0,237	**0,529**
стрункість				1,000	**0,284**	**0,472**	**0,412**	-0,149	-0,129	0,066	0,246	**0,415**
фізичні здібності					1,000	**0,370**	**0,291**	**0,452**	**0,437**	**0,636**	**0,368**	**0,771**
глобальне фізичне Я						1,000	**0,849**	0,059	0,188	0,077	**0,713**	**0,643**
зовнішній вигляд							1,000	-0,001	0,166	-0,012	**0,714**	**0,577**
сила								1,000	0,044	0,212	-0,088	0,231
гнучкість									1,000	**0,754**	**0,455**	**0,677**
витривалість										1,000	0,232	**0,685**
самооцінка											1,000	**0,737**
загальний рівень												1,000

Кореляційні зв'язки між показниками самооцінки фізичного розвитку хлопців 16-17 років

	здоров'я	координація рухів	фізична активність	стрункість	фізичні здібності	глобальне фізичне Я	зовнішній вигляд	сила	гнучкість	витривалість	самооцінка	загальний рівень
здоров'я	1,000	**0,489**	0,146	0,082	0,106	0,066	-0,003	0,268	**0,327**	0,198	**0,300**	**0,387**
координація рухів		1,000	**0,373**	-0,049	**0,480**	**0,424**	**0,336**	**0,566**	**0,634**	**0,475**	0,250	**0,647**
фізична активність			1,000	0,174	**0,628**	**0,422**	**0,286**	**0,546**	**0,360**	**0,374**	**0,278**	**0,632**
стрункість				1,000	0,139	**0,288**	0,199	-0,132	-0,072	-0,077	0,051	0,253
фізичні здібності					1,000	**0,805**	**0,669**	**0,804**	**0,439**	**0,709**	**0,554**	**0,866**
глобальне фізичне Я						1,000	**0,838**	**0,661**	**0,489**	**0,731**	**0,551**	**0,865**

Продовження додатка Н

зовнішній вигляд							1,000	**0,476**	**0,313**	**0,579**	**0,607**	**0,726**
сила								1,000	**0,477**	**0,680**	**0,503**	**0,785**
гнучкість									1,000	**0,633**	**0,524**	**0,683**
витривалість										1,000	**0,560**	**0,800**
самооцінка											1,000	**0,701**
загальний рівень												1,000

Кореляційні зв'язки між показниками самооцінки фізичного розвитку дівчат 16-17 років

	здоров'я	координація рухів	фізична активність	стрункість	фізичні здібності	глобальне фізичне Я	зовнішній вигляд	сила	гнучкість	витривалість	самооцінка	загальний рівень
здоров'я	1,000	0,195	**0,259**	-0,062	**0,253**	0,174	-0,077	**0,242**	0,116	0,177	0,029	**0,345**
координація рухів		1,000	**0,442**	0,209	**0,681**	**0,422**	**0,288**	**0,665**	**0,535**	**0,538**	**0,349**	**0,783**
фізична активність			1,000	-0,119	**0,425**	0,121	-0,041	**0,422**	0,045	**0,449**	-0,071	**0,455**
стрункість				1,000	0,189	**0,666**	**0,285**	0,209	**0,325**	0,107	**0,360**	**0,473**
фізичні здібності					1,000	**0,541**	**0,286**	**0,785**	**0,364**	**0,732**	**0,380**	**0,837**
глобальне фізичне Я						1,000	**0,621**	**0,486**	**0,378**	**0,289**	**0,714**	**0,792**
зовнішній вигляд							1,000	0,210	**0,239**	-0,013	**0,677**	**0,486**
сила								1,000	**0,270**	**0,707**	**0,270**	**0,781**
гнучкість									1,000	**0,252**	**0,371**	**0,569**
витривалість										1,000	0,096	**0,657**
самооцінка											1,000	**0,593**
загальний рівень												1,000

ДОДАТОК П

Кореляційна матриця опитувальника Є. Боченкової «Самоопис фізичного розвитку»

	Здоровя	КоординаціяРухів	ФізичнаАктивність	СтрункістьТіла	СпортивніЗдібності	ГлобальнеФізичнеЯ	ЗовнішнійВигляд	Сила	Гнучкість	Витривалість	Самооцінка
Здоровя	1,000	,347	,204	,169	,267	,169	,147	,231	,176	,313	,278
КоординаціяРухів	,347	1,000	,549	,257	,698	,480	,302	,562	,591	,641	,425
ФізичнаАктивність	,204	,549	1,000	,153	,640	,402	,155	,513	,465	,582	,281
СтрункістьТіла	,169	,257	,153	1,000	,299	,519	,425	,167	,198	,248	,390
СпортивніЗдібності	,267	,698	,640	,299	1,000	,645	,386	,747	,510	,713	,463
ГлобальнеФізичнеЯ	,169	,480	,402	,519	,645	1,000	,716	,576	,426	,449	,678
ЗовнішнійВигляд	,147	,302	,155	,425	,386	,716	1,000	,322	,240	,208	,683
Сила	,231	,562	,513	,167	,747	,576	,322	1,000	,393	,614	,408
Гнучкість	,176	,591	,465	,198	,510	,426	,240	,393	1,000	,523	,350
Витривалість	,313	,641	,582	,248	,713	,449	,208	,614	,523	1,000	,335
Самооцінка	,278	,425	,281	,390	,463	,678	,683	,408	,350	,335	1,000

ДОДАТОК Р

Аналіз відповідей на запитання анкети

Мета відвідуівння уроків ФК (хлопці), (n =303)

Кластер	1. знаю, що це корисно	2. для отримання заліку з фізичного виховання	3. цікаво на заняттях	4. вчуся виховувати вольові якості	5. щоб отримати консультацію для занять фізичними вправами	6. щоб підвищити свою фізичну підготовленість	7. щоб не мати заборгованості з предмету	8. щоб навчитись новим правилам	9. щоб отримати розрядку після розумового навантаження	10. щоб підвищити свою рухову активність
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1 кластер	51	56	24	16	3	40	41	18	16	38
%	36,96	40,58	17,39	11,59	2,17	28,99	29,71	13,04	11,59	27,54
2 кластер	29	24	21	10	2	21	13	9	10	20
%	46,03	38,10	33,33	15,87	3,17	33,33	20,63	14,29	15,87	31,75
3 кластер	13	13	8	3	2	13	13	6	7	8
%	46,43	46,43	28,57	10,71	7,14	46,43	46,43	21,43	25,00	28,57

Мета відвідуівння уроків ФК, (дівчата), (n = 335)

Кластер	1. знаю, що це корисно	2. для отримання заліку з фізичного виховання	3. цікаво на заняттях	4. вчуся виховувати вольові якості	5. щоб отримати консультацію для занять фізичними вправами	6. щоб підвищити свою фізичну підготовленість	7. щоб не мати заборгованості з предмету	8. щоб навчитись новим правилам	9. щоб отримати розрядку після розумового навантаження	10. щоб підвищити свою рухову активність
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Продовження додатка Р

1 кластер	48	47	24	15	3	30	32	17	29	44
%	42,11	41,23	21,05	13,16	2,63	26,32	28,07	14,91	25,44	38,60
2 кластер	3	6	3	0	1	1	0	1	0	20
%	23,08	46,15	23,08	0,00	7,69	7,69	0,00	7,69	0,00	31,75
3 кластер	50	49	35	13	9	45	35	18	22	8
%	42,02	41,18	29,41	10,92	7,56	37,82	29,41	15,13	18,49	28,57

Причини, які заважають школярам займатися спеціально-організованою руховою акивністю, (дівчата),(n = 335)

Кластер	1. брак часу	2. відсутність фізкультурно-оздоровчих груп, що мене цікавлять	3. батьки не мають змоги оплачувати заняття	4. не маю друзів з якими б відвідував тренування	5. не маю потрібних знань для організації самостійних занять спортом	6. взагалі не маю бажання займатись спортом	7. не має зручного і гарного спортивного одягу	8. інше
	1	2	3	4	5	6	7	8
1 кластер	60	6	11	12	6	4	5	3
%	52,63	5,26	9,65	10,53	5,26	3,51	4,39	2,63
2 кластер	5	1	2	2	0	0	0	2
%	38,46	7,69	15,38	15,38	0,00	0,00	0,00	15,38
3 кластер	59	12	19	16	4	7	3	5
%	49,58	10,08	15,97	13,45	3,36	5,88	2,52	4,20

ДОДАТОК С

Факторний аналіз тесту Сандри Бем «Маскулінність-фемінінність» (хлопці)

Повна пояснювальна дисперсія

Компонента	Начальные собственные значения			Суммы квадратов нагрузок извлечения			Суммы квадратов нагрузок вращения		
	Итого	% Дисперсии	Кумулятивный %	Итого	% Дисперсии	Кумулятивный %	Итого	% Дисперсии	Кумулятивный %
1	8,796	14,660	14,660	8,796	14,660	14,660	3,189	5,314	5,314
2	3,406	5,677	20,337	3,406	5,677	20,337	3,087	5,146	10,460
3	3,243	5,406	25,743	3,243	5,406	25,743	2,918	4,863	15,323
4	2,264	3,774	29,517	2,264	3,774	29,517	2,887	4,811	20,135
5	2,130	3,549	33,066	2,130	3,549	33,066	2,493	4,154	24,289
6	1,927	3,212	36,278	1,927	3,212	36,278	2,340	3,900	28,189
7	1,852	3,087	39,366	1,852	3,087	39,366	2,273	3,789	31,977
8	1,666	2,777	42,142	1,666	2,777	42,142	1,994	3,323	35,300
9	1,514	2,523	44,666	1,514	2,523	44,666	1,752	2,921	38,221
10	1,468	2,447	47,112	1,468	2,447	47,112	1,718	2,863	41,084
11	1,372	2,286	49,398	1,372	2,286	49,398	1,704	2,841	43,924
12	1,300	2,167	51,566	1,300	2,167	51,566	1,701	2,835	46,759
13	1,287	2,145	53,711	1,287	2,145	53,711	1,673	2,788	49,547
14	1,216	2,027	55,738	1,216	2,027	55,738	1,637	2,728	52,275
15	1,202	2,003	57,741	1,202	2,003	57,741	1,608	2,680	54,955
16	1,168	1,947	59,688	1,168	1,947	59,688	1,536	2,561	57,516
17	1,120	1,867	61,555	1,120	1,867	61,555	1,529	2,549	60,065
18	1,073	1,789	63,344	1,073	1,789	63,344	1,525	2,542	62,606
19	1,052	1,753	65,096	1,052	1,753	65,096	1,494	2,490	65,096
20	0,997	1,661	66,758						
21	0,984	1,640	68,397						
22	0,937	1,561	69,958						
23	0,906	1,511	71,469						
24	0,863	1,439	72,908						
25	0,849	1,415	74,323						
26	0,802	1,337	75,660						
27	0,788	1,313	76,973						
28	0,730	1,217	78,191						
29	0,705	1,175	79,366						
30	0,689	1,148	80,514						
31	0,671	1,119	81,633						
32	0,632	1,054	82,687						
33	0,612	1,019	83,707						

Продовження додаткаС

34	0,605	1,008	84,715						
35	0,579	0,966	85,681						
36	0,572	0,953	86,634						
37	0,541	0,902	87,535						
38	0,512	0,854	88,389						
39	0,508	0,847	89,236						
40	0,473	0,789	90,025						
41	0,452	0,753	90,777						
42	0,439	0,732	91,509						
43	0,412	0,687	92,196						
44	0,402	0,670	92,867						
45	0,393	0,654	93,521						
46	0,379	0,632	94,153						
47	0,360	0,600	94,752						
48	0,342	0,570	95,323						
49	0,325	0,542	95,865						
50	0,300	0,500	96,364						
51	0,275	0,458	96,823						
52	0,271	0,451	97,274						
53	0,263	0,438	97,712						
54	0,250	0,416	98,128						
55	0,231	0,385	98,513						
56	0,214	0,356	98,869						
57	0,204	0,340	99,210						
58	0,174	0,290	99,499						
59	0,158	0,264	99,763						
60	0,142	0,237	100,000						

Продовження додатка С

Факторний аналіз тесту Сандри Бем (дівчата)

Повна пояснювальна дисперсія									
Компонента	Начальные собственные значения			Суммы квадратов нагрузок извлечения			Суммы квадратов нагрузок вращения		
	Итого	% Дисперсии	Кумулятивный %	Итого	% Дисперсии	Кумулятивный %	Итого	% Дисперсии	Кумулятивный %
1	8,220	13,700	13,700	8,220	13,700	13,700	4,331	7,219	7,219
2	4,383	7,305	21,006	4,383	7,305	21,006	3,536	5,894	13,113
3	3,015	5,026	26,031	3,015	5,026	26,031	2,753	4,589	17,702
4	2,497	4,162	30,193	2,497	4,162	30,193	2,297	3,829	21,531
5	2,075	3,458	33,651	2,075	3,458	33,651	2,165	3,609	25,140
6	1,879	3,132	36,783	1,879	3,132	36,783	2,029	3,382	28,521
7	1,747	2,911	39,695	1,747	2,911	39,695	2,022	3,371	31,892
8	1,644	2,740	42,435	1,644	2,740	42,435	1,974	3,291	35,183
9	1,487	2,478	44,912	1,487	2,478	44,912	1,785	2,974	38,157
10	1,451	2,418	47,331	1,451	2,418	47,331	1,774	2,957	41,114
11	1,389	2,315	49,645	1,389	2,315	49,645	1,739	2,898	44,012
12	1,366	2,277	51,922	1,366	2,277	51,922	1,660	2,767	46,780
13	1,288	2,147	54,070	1,288	2,147	54,070	1,658	2,764	49,543
14	1,266	2,110	56,180	1,266	2,110	56,180	1,604	2,673	52,216
15	1,196	1,993	58,173	1,196	1,993	58,173	1,528	2,547	54,763
16	1,166	1,943	60,116	1,166	1,943	60,116	1,516	2,527	57,290
17	1,106	1,843	61,958	1,106	1,843	61,958	1,498	2,496	59,786
18	1,051	1,751	63,709	1,051	1,751	63,709	1,491	2,484	62,270
19	1,024	1,706	65,416	1,024	1,706	65,416	1,459	2,431	64,702
20	1,001	1,669	67,085	1,001	1,669	67,085	1,430	2,383	67,085
21	0,957	1,594	68,679						
22	0,927	1,545	70,224						
23	0,915	1,524	71,749						
24	0,907	1,512	73,260						
25	0,838	1,396	74,656						
26	0,816	1,360	76,016						
27	0,798	1,330	77,346						
28	0,727	1,212	78,558						
29	0,701	1,168	79,727						
30	0,667	1,112	80,838						
31	0,649	1,082	81,920						
32	0,638	1,063	82,983						
33	0,627	1,046	84,029						
34	0,578	0,963	84,991						

Продовження додатка С

35	,571	,951	85,942						
36	,530	,883	86,826						
37	0,503	0,839	87,664						
38	0,499	0,831	88,496						
39	0,481	0,802	89,298						
40	0,468	0,779	90,077						
41	0,449	0,749	90,826						
42	0,431	0,718	91,544						
43	0,421	0,702	92,246						
44	0,407	0,678	92,924						
45	0,371	0,618	93,542						
46	0,368	0,614	94,156						
47	0,363	0,606	94,762						
48	0,324	0,539	95,301						
49	0,315	0,525	95,827						
50	0,294	0,490	96,317						
51	0,281	0,468	96,785						
52	0,262	0,436	97,221						
53	0,255	0,426	97,647						
54	0,240	0,399	98,046						
55	0,230	0,384	98,430						
56	0,215	0,359	98,789						
57	0,204	0,341	99,130						
58	0,193	0,322	99,452						
59	0,178	0,297	99,749						
60	0,151	0,251	100,000						

ДОДАТОК Т

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

REPORT

On implementation of research results in the practice of the teaching process of students of the University of Social-Natural Sciences named after Vincent Pol
(Lublin, Poland)

We, the undersigned, hereby confirm that the results of the research project done on the topic: 3.1. "The historical and organizational-methodological foundations of the formation of a gender approach to the education of children, adolescents and young people" (the state registration number is 0117U002386) are implemented into the educational process of the University of Social-Natural Sciences named after Vincent Pol, in particular, to the lecture course of the discipline "Physical Recreation" for second-year students.

The implementers of the project, Krutsevich T.Y. and Marchenko O.Y., made the following proposals and recommendations:

The name of the proposal, the form of implementation and a brief description	Scientific innovation and its significance, recommendations for further use	Efficiency of implementation
Implementation of the gender approach to the development of the organizational and pedagogical conditions for recreational classes of schoolchildren (boys and girls of 10-13 years, adolescent boys and girls of 14-17 years), adequate to their gender characteristics to form their personal physical culture and ensure safe living. The form of implementation is the content module of the work program and texts of lectures on the discipline "Physical Recreation".	The obtained data expand the content of the discipline "Physical recreation" and justify the possibility of using sociological and psychological methods of researching the social sex of young people in order to determine the age-specific features of the need-motivational sphere and organize physical recreation activities.	При изучении дисциплины «Физическая рекреация» повысилась осведомленность студентов в вопросах реализации принципа гендерной дифференциации молодежи при формировании аксиологической значимост здорового образа жизни в процессе рекреационно-оздоровительных занятий. When studying the discipline "Physical Recreation", students became more aware of the implementation of the gender differentiation principle of young people to form axiological significance of a healthy lifestyle in the process of physical recreation.

Implementers: the National University of Physical Education and Sports of Ukraine

Professor, Dr.hab. in Physical Education and Sports — Krutsevich T.Y.

Assistant professor, PhD in Physical Education and Sports — Marchenko O.Y.

Rector of the University of Social-Natural Sciences named after Vincent Pol — Vitold Klachevsky

25.04.2017

VINCENT POL UNIVERSITY IN LUBLIN
WYŻSZA SZKOŁA
SPOŁECZNO-PRZYRODNICZA
im. Wincentego Pola w Lublinie
20-816 Lublin, ul. Cholny 2, Poland
tel. /fax +48 81 740 72 40, +48 81 740 25 04

REKTOR
Prof. dr hab. Wi[illegible]

Продовження додатка Т

АКТ
впровадження результатів наукових досліджень у практику фізичного виховання школярів закладів загальної середньої освіти м. Київа

Ми, ті що підписалися нижче, склали цей акт про те, що результати роботи, виконаної за темою «Теоретико-методологічні основи гендерного підходу до формування аксіологічної значущості фізичної культури у школярів», виконаної в рамках теми, затвердженої Міністерством освіти і науки України: шифр 1.2 Ф. «Історичні та організаційно – методичні засади формування гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді» № 0117U002386 УДК 796.011.3 053.2 / - 53.7:159.922.7 впроваджені у навчальний процес з фізичного виховання школярів.

Виконавець теми: Марченко О. Ю. внесла наступні рекомендації та пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження, коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
Методичні рекомендації «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» направлені на впровадження гендерного підходу у фізичне виховання школярів з урахуванням застосування стимулюючих факторів підвищення мотивації до занять фізичною культурою і спортом засобами фізичного виховання. Форма впровадження: використання методичних рекомендацій у процесі підготовки та проведенні уроків фізичної культури та спортивно - масових заходів у позанавчальний час. Запропоновано специфіку застосування гендерного підходу у формуванні індивідуальної фізичної культури юнаків і дівчат, ефективно активізуючи індивідуальні особистісні та фізичні якості юнаків і дівчат. Аналогів у світовій практиці немає.	Вперше запропоновано планування заняття фізичною культурою з урахуванням вимог гендерної соціалізації школярів, використовуючи розроблені методичні рекомендації «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів», з наданими організаційно-педагогічними умовами використання засобів фізичного виховання для формування уявлень про врахування фактору статі у змістовій частині фізичного виховання при формуванні мотивації до занять руховою активністю, а статевого диморфізму - при фізичних навантаженнях, руховому режимі, інтенсивності та об'єму фізичних вправ.	Використання методичних рекомендацій «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» надають інформаційну, організаційно-методичну, науково-практичну підтримку вчителям фізичної культури. Формують у них розуміння необхідності гендерного підходу та установку на його реалізацію. Сприяють підвищенню обізнаності з питань впровадження гендерного підходу в сфері фізичної культури і спорту, підвищенню педагогічної майстерності вчителів фізичної культури та підвищенню економічного та соціального ефекту.

Автор і розробник впровадження:
кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
ст. наук. співробітник НДІ НУФВСУ — О. Ю. Марченко

Представник НУФВСУ
Перший проректор НУФВСУ,
доктор наук з фізичного виховання і спорту,
професор — М. В. Дутчак

Представник установи, де виконувалося впровадження
Директор спеціалізованої школи № 17 — Ковальова Г. А.

28. 01. 2019 р.

Продовження додатка Т

АКТ
впровадження результатів наукових досліджень у тренувальний процес збірної команди тхеквондо Полтавської області.

Ми, ті, що підписалися нижче, представники: президент федерації тхеквондо Полтавської області та представник НУФВСУ, проректор з науково-педагогічної роботи НУВФСУ, склали цей акт про те, що результати наукової роботи, виконаної за темою «Історичні та організаційно-методичні засади формування гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді» (номер державної реєстрації 0117U002386) впроваджені в тренувальний процес тхеквондистів Полтавської області.

Виконавець теми: Марченко О.Ю. внесла наступні рекомендації та пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження, коротка характеристика	**Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання**	**Ефект від впровадження**
Надані рекомендації щодо впровадження гендерного підходу у навчально-тренувальний процес спортсменів (тхеквон дистів) та врахування статев их особливостей та гендерних ознак юнаків і дівчат при визначенні мотиваційних пріоритетів до занять спортом. Форма впровадження: проведення анкетування респондентів та психологічн их методів дослідження: Аналогів в світовій практиці немає.	Вперше виявлена структура мотивів, потреб та інтересів спортсменів з урахуванням гендерних відмінностей між юнаками та дівчатами. Отриманні дані обґрунтовують можливість використання пріоритетного напряму спрямова ного впливу гендерного підходу до формування мотивації до систематичних занять спортом. Матеріали можуть бути використані всіма без винятку ДЮСШ з видів спорту	Практичні рекомендації щодо врахування статевих особливостей та гендерних ознак у процесі занять спортом можуть сприяти більшому залученню юнаків та дівчат до систематичних занять тхеквондо, що позитивно вплине на підвищення рівня фізичної підготовленості та фізичного здоров'я молоді, що має економічний та соціальний ефект для суспільства.

Автор і розробник впровадження:

К. фіз.вих., доцент,
ст. наук. співробітник НДІ НУФВСУ — О. Ю. Марченко

Завідувач кафедри ТМФВ НУФВСУ,
д.н.ф.в.,проф. — Т. Ю. Круцевич.

Представник НУФСУ
проректор з НПР — О. В. Борисова

Президент Полтавської федерації тхеквондо — Ю. І. Шавиро

Україна
ПОЛТАВСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ ТХЕКВОНДО В.Т.Ф.
ІДЕНТИФІКАЦІЙНИЙ КОД 26399086
м. Полтава

Продовження додатка Т

АКТ
впровадження результатів наукових досліджень у тренувальний процес юнаків та дівчат, які займаються у ДЮСШ м. Полтава

Ми, ті, що підписалися нижче, представники: управління у справах сім'ї, молоді і спорту виконавчого комітету Полтавської міської ради О.М. Ромас та представник НУФВСУ, директор Науково-дослідного інституту І.О. Когут, склали цей акт про те, що результати роботи, виконаної за темою «Історичні та організаційно-методичні засади формування гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді» (номер державної реєстрації 0117U002386) впроваджені в тренувальний процес з різних видів спорту.

Виконавці теми: Круцевич Т.Ю. та Марченко О.Ю. внесли наступні рекомендації та пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження, коротка характеристика	**Наукова новизна ті її значення, рекомендації з подальшого використання**	**Ефект від впровадження**
«Рекомендації щодо врахування індивідуальних особливостей юнаків і дівчат при визначенні мотиваційних пріоритетів до занять фізичною культурою і спортом». Форма впровадження: проведення анкетування респондентів та психологічних методів дослідження: - Анкетування «Визначення мотивів та інтересів школярів та студентів у галузі фізичної культури і спорту». Анкетування використовувалося для одержання інформації про професійну орієнтованість школярів, їх мотивацію до занять фізичною культурою і спортом. - Тест «Потреба у досягненні». За результатами даного тесту визначається рівень потреби у досягненні (високий, середній, низький). Аналогів в світовій практиці немає.	Вперше виявлено особливості мотивів, потреб та інтересів підлітків з урахуванням статевих відмінностей між юнаками та дівчатами. Модель враховує вікові особливості формування ціннісних і мотиваційних пріоритетів дітей, підлітків і молоді у сфері фізичної культури та спорту, лімітуючи та стимулюючи фактори мотивації до систематичної рухової активності юнаків і дівчат 5-11 класів. Доведено наукову новизну дослідження потребово-мотиваційної сфери школярів 5-11 класів, тих хто займається і не займається спортом шляхом проведення анкетування.	Практичні рекомендації щодо врахування статевих особливостей та гендерних ознак у процесі занять спортом можуть сприяти більшому залученню юнаків та дівчат до систематичних занять спортом, що позитивно вплине на підвищення рівня фізичної підготовленості та фізичного здоров'я молоді, економічний та соціальний ефект.

Автор і розробник впровадження:
кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
ст.наук.співробітник НДІ НУФВСУ О.Ю.Марченко

Завідувач кафедри ТМФВ НУФВСУ,
д.н.ф.в.,проф. Т.Ю.Круцевич.

Представник НУФСУ
директор Науково-дослідного інституту І.О.Когут

Начальник управління у справах сім'ї, молоді і спорту виконавчого комітету
Полтавської міської ради О.М.Ромас

17. 10. 2017

Продовження додатка Т

АКТ
впровадження результатів наукових досліджень у практику фізичного виховання школярів Полтавської гімназії № 17 Полтавської міської ради

Ми, ті, що підписалися нижче, представники: директор Полтавської гімназії № 17 О.О.Голтвяниця та представник НУФВСУ, директор Науково-дослідного інституту І.О. Когут, склали цей акт про те, що результати роботи, виконаної за темою «Історичні та організаційно-методичні засади формування гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді» (номер державної реєстрації 0117U002386) впроваджені в навчально-виховний процес Полтавської гімназії №17 з предмету «Фізична культура».

Виконавці теми: Круцевич Т.Ю. та Марченко О.Ю. внесла наступні рекомендації та пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження, коротка характеристика	**Наукова новизна ті її значення, рекомендації з подальшого використання**	**Ефект від впровадження**
Впровадження нових підходів для визначення мотивів юнаків і дівчат до занять фізичною культурою і спортом в умовах загальноосвітньої школи. - Форма впровадження: Анкетування «Визначення мотивів та інтересів школярів та студентів у галузі фізичної культури і спорту». Анкетування використовувалося для одержання інформації про професійну орієнтованість школярів, їх мотивацію до занять фізичною культурою і спортом. - Тест «Потреба у досягненні». За результатами даного тесту визначається рівень потреби у досягненні (високий, середній, низький). Аналогів в світовій практиці немає.	Вперше визначено мотиваційні пріоритети до занять фізичною культурою і спортом юнаків і дівчат, які спрямовані на удосконалення фізичної підготовленості, зовнішнього виду та фігури. Отриманні данні підвищують рівень знань вчителів фізичної культури, які можуть бути використані в процесі підготовки до занять фізичною культурою урочної та позаурочної форм проведення занять.	Підвищення обізнаності вчителів фізичної культури з питань визначення мотивації, відношення та ставлення до фізичної культури учнів основної школи дозволили: - сприяти підвищенню педагогічної майстерності вчителів фізичної культури ; - підвищити мотивацію школярів до занять фізичною культурою; - поліпшити стан здоров'я учнівської молоді; - підвищити економічний та соціальний ефект.

Автор і розробник впровадження:
кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
ст.наук.співробітник НДІ НУФВСУ — О.Ю.Марченко

Завідувач кафедри ТМФВ НУФВСУ,
д.н.ф.в.,проф. — Т.Ю.Круцевич.

Представник НУФСУ
директор Науково-дослідного інституту — І.О.Когут

Директор гімназії № 17 — О.О.Голтвяниця

17. 05. 2017

ПОЛТАВСЬКА ГІМНАЗІЯ № 17 ПОЛТАВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ ПОЛТАВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Продовження додатка Т

АКТ

впровадження результатів наукових досліджень у практику фізичного виховання студентів Української медичної стоматологічної академії.

Ми, ті що підписалися нижче, склали цей акт про те, що результати роботи, виконаної за темою «Теоретико-методологічні основи гендерного підходу до формування аксіологічної значущості фізичної культури у школярів», виконаної в рамках теми, затвердженої Міністерством освіти і науки України: шифр 1.2 Ф. «Історичні та організаційно – методичні засади формування гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді» № 0117U002386 УДК 796.011.3 053.2 / - 53.7:159.922.7 впроваджені в навчальний процес.
Виконавець теми: Марченко О. Ю. внесла наступні рекомендації та пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження, коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
Виявлення особливостей вікових закономірностей мотивів та інтересів студентів Української медичної стоматологічної академії у галузі фізичної культури і спорту, зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на мотивацію до занять спортом юнаків і дівчат різних вікових груп для підвищення рівня їх фізичної підготовленості. Форма впровадження: використання моделі гендерного підходу в процесі фізичного виховання студентів Української медичної стоматологічної академії. Аналогів у світовій практиці немає.	Вперше виявлено особливості мотивів, потреб та інтересів юнаків і дівчат з урахуванням їх гендерної ідентичності. Отриманні дані обґрунтовують можливість використання моделі гендерного підходу у фізичному вихованні з визначенням пріоритетних напрямів спрямованого впливу гендерного підходу до формування потреб, мотивів, інтересів у сфері фізичної культури та спорту. Модель враховує вікові, статеві та гендерні особливості формування ціннісних і мотиваційних пріоритетів у сфері фізичної культури та спорту.	Практичні рекомендації щодо використання моделі гендерного підходу в процесі фізичного виховання студентів Української медичної стоматологічної академії з метою надання інформаційно-методичної та науково-практичної підтримки викладачам кафедри фізичного виховання сприятимуть: підвищенню обізнаності з питань впровадження гендерного підходу в сфері фізичної культури і спорту, підвищенню педагогічної майстерності викладачів кафедри фізичного виховання; підвищенню економічного та соціального ефекту.

Автор і розробник впровадження:
кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
ст. наук. співробітник НДІ НУФВСУ — О. Ю. Марченко

Представник НУФВСУ
Перший проректор НУФВСУ,
доктор наук з фізичного виховання і спорту, професор — М. В. Дутчак

Представник установи, де виконувалося впровадження
Ректор Української медичної
стоматологічної академії
доктор медичних наук, професор — В. М. Ждан
28. 01. 2019 р.

Міністерство охорони здоров'я України
Українська медична стоматологічна академія
Ідентифікаційний код 02010824
м. Полтава

Продовження додатка Т

АКТ
впровадження результатів наукових досліджень у практику фізичного виховання та тренувальний процес юнаків та дівчат які займаються у ДЮСШ Полтавської області

Ми, ті що підписалися нижче, склали цей акт про те, що результати роботи, виконаної за темою «Теоретико-методологічні основи гендерного підходу до формування аксіологічної значущості фізичної культури у школярів», виконаної в рамках теми, затвердженої Міністерством освіти і науки України: шифр 1. 2 Ф. «Історичні та організаційно – методичні засади формування гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді» № 0117U002386 УДК 796.011.3 053.2 / - 53.7:159.922.7 впроваджені в навчальний процес.

Виконавець теми: Марченко О. Ю. внесла наступні рекомендації та пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження, коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
Виявлення особливостей вікових закономірностей мотивів та інтересів індивідуальних особливостей юнаків і дівчат при визначенні мотиваційних пріоритетів до занять фізичною культурою і спортом, зовнішні та внутрішні фактори, що впливають на мотивацію до занять спортом юнаків і дівчат різних вікових груп для підвищення рівня їх фізичної підготовленості. Форма впровадження: використання моделі гендерного підходу в процесі фізичного виховання молоді та тренувального процесу спортсменів (юнаків і дівчат) Полтавської області. Аналогів у світовій практиці немає.	Вперше розроблено Концепцію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, в основу якої покладено теоретичні, методологічні засади та емпіричні дослідження формування аксіологічної значущості фізичної культури у віковому, статевому та гендерному аспектах. Отриманні дані обґрунтовують можливість використання моделі гендерного підходу у фізичному вихованні з визначенням пріоритетних напрямів спрямованого впливу гендерного підходу до формування потреб, мотивів, інтересів у сфері фізичної культури та спорту.	Практичні рекомендації щодо використання Концепції гендерного підходу у фізичному вихованні школярів з метою надання інформаційно-методичної та науково-практичної підтримки вчителям фізичної культури сприятимуть: більшому залученню юнаків та дівчат до систематичних занять спортом, що позитивно вплине на підвищення рівня фізичної підготовленості та фізичного здоров'я молоді; підвищенню обізнаності з питань впровадження гендерного підходу у фізичному вихованні школярів; підвищенню педагогічної майстерності вчителів фізичної культури; підвищенню економічного та соціального ефекту.

Автор і розробник впровадження:
кандидат наук з фізичного виховання і спорту,
доцент, ст.наук.спів. НДІ НУФВСУ — О. Ю. Марченко

Представник НУФВСУ
Перший проректор НУФВСУ,
доктор наук з фізичного виховання і спорту,
професор — М. В. Дутчак

Начальник управління освіти
Виконавчого комітету Полтавської міської ради — Ю. С. Матвієнко
17. 01 2019 р.

Продовження додатка Т

АКТ
впровадження результатів наукових досліджень у практику фізичного виховання курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

Ми, ті що підписалися нижче представники, склали цей акт про те, що результати роботи, виконаної за темою «Теоретико-методологічні основи гендерного підходу до формування аксіологічної значущості фізичної культури у школярів», виконаної в рамках теми, затвердженої Міністерством освіти і науки України: шифр 1.2Ф. «Історичні та організаційно – методичні засади формування гендерного підходу уфізичному вихованні дітей, підлітків і молоді» № 0117U002386 УДК 796.011.3 053.2 / - 53.7:159.922.7 впроваджені в навчальний процес НУФВСУ.

Виконавець теми: Марченко О. Ю. внесла наступні рекомендації та пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження, коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
Виявлення особливостей вікових закономірностей мотивів та інтересів курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького у галузі фізичної культури і спорту, зовнішні і внутрішні фактори, що впливають на мотивацію до занять спортом юнаків і дівчат різних вікових груп для підвищення рівня фізичної підготовленості. Форма впровадження: використання моделі гендерного підходу в процесі фізичного виховання курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького.	Вперше виявлено особливості мотивів, потреб та інтересів юнаків і дівчат з урахуванням їх гендерної ідентичності. Отриманні дані обґрунтовують можливість використання моделі гендерного підходу у фізичному вихованні з визначенням пріоритетних напрямів спрямованого впливу гендерного підходу до формування потреб, мотивів, інтересів у сфері фізичної культури та спорту. Модель враховує вікові, статеві та гендерні особливості формування ціннісних і мотиваційних пріоритетів у сфері фізичної культури та спорту.	Практичні рекомендації щодо використання моделі гендерного підходу в процесі фізичного виховання курсантів Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького з метою надання інформаційно-методичної та науково-практичної підтримки викладачам кафедри фізичного виховання сприятимуть: підвищенню обізнаності з питань впровадження гендерного підходу в сфері фізичної культури і спорту, підвищенню педагогічної майстерності викладачів кафедри фізичного виховання; підвищенню економічного та соціального ефекту.

Автор і розробник впровадження:
кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
ст. наук. співробітник НДІ НУФВСУ — О. Ю. Марченко

Представник НУФВСУ
Перший проректор НУФВСУ,
доктор наук з фізичного виховання і спорту, професор — М. В. Дутчак

Представник установи, де виконувалося впровадження:
Ректор Національної академії
Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького,
доктор технічних наук, професор,
генерал-майор — О. М. Шинкарук
25.01.2019 р.

Продовження додатка Т

АКТ

впровадження результатів наукових досліджень в освітній процес Національного університету фізичного виховання і спорту України

Ми, ті що підписалися нижче, склали цей акт про те, що результати роботи, виконаної за темою «Теоретико-методологічні основи гендерного підходу до формування аксіологічної значущості фізичної культури у школярів», виконаної в рамках теми, затвердженої Міністерством освіти і науки України: шифр 1.2Ф. «Історичні та організаційно – методичні засади формування гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді» № 0117U002386 УДК 796.011.3 053.2 / - 53.7:159.922.7 впроваджені в навчальний процес НУФВСУ.

Виконавець теми: Марченко О. Ю. внесла наступні рекомендації та пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження, коротка характеристика	Наукова новизна та її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
Рекомендації щодо введення в освітній процес НУФВСУ навчальної дисципліни «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» для студентів ступеня «бакалавр» за спеціальністю 014.11 Середня освіта (Фізична культура) в обсязі 3-х кредитів для вільного вибору. Навчальну дисципліну розроблено на матеріалах, що викладено у підручнику «Теорія і методика фізичного виховання» (2017 р.) (1 том, глава 4) та результатах емпіричних досліджень. Аналогів у світовій практиці не існує.	Вперше розроблено Концепцію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів, в основу якої покладено теоретико-методологічні засади та емпіричні дослідження формування аксіологічної значущості фізичної культури у віковому, статевому та гендерному аспектах. На основі концепції розроблено навчальну дисципліну «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів», яку рекомендовано ввести в освітній процес для студентів ступеню «бакалавр» за спеціальністю 014.11 Середня освіта (Фізична культура) в обсязі 3-х кредитів для вільного вибору.	Практичні рекомендації щодо впровадження в освітній процес НУФВСУ навчальної дисципліни «Особливості гендерного підходу у фізичному вихованні школярів» з метою надання інформаційно-методичної та науково-практичної підтримки студентам сприятимуть: -підвищенню обізнаності з питань впровадження гендерного підходу в освітянському просторі взагалі та в сфері фізичної культури і спорту, зокрема; -підвищенню педагогічної майстерності майбутніх вчителів фізичної культури; -підвищенню економічного та соціального ефекту.

Автор і розробник впровадження:
к.н.фіз.вих., доцент кафедри ТМФВ,
ст.наук.сп. НДІ НУФВСУ — О.Ю.Марченко

Представники установи, де виконувалося впровадження:
Перший проректор НУФВСУ,
д.н.ф.в., проф. — М. В. Дутчак

Завідувач кафедри ТМФВ НУФВСУ,
д.н.ф.в.,проф. — Т.Ю.Круцевич
31.01.2019 р.

Продовження додатка Т

АКТ
впровадження результатів наукових досліджень

Ми, ті, що підписалися нижче: Суслова Ірина Миколаївна, народний депутат України, голова підкомітету з питань гендерної рівності і недискримінації Комітету Верховної Ради України з прав людини, національних меншин та міжнаціональних відносин та представник НУФВСУ проректор з НПР О.В. Борисова, склали цей акт про те, що результати наукової роботи, виконаної за темою «Історичні та організаційно-методичні засади формування гендерного підходу у фізичному вихованні дітей, підлітків і молоді» (номер державної реєстрації 0117U002386) впроваджені у практичну діяльність фахівців з фізичного виховання закладів загальної середньої освіти.

Виконавець теми: Марченко О.Ю. внесла наступні рекомендації та пропозиції:

Назва пропозиції, форма впровадження, коротка характеристика	Наукова новизна ті її значення, рекомендації з подальшого використання	Ефект від впровадження
Розроблено концепцію гендерного підходу у фізичному вихованні школярів різних вікових груп в залежності від впливу на потребово-мотиваційну та діяльнісну сферу різних статевих груп. Розроблено концептуальні підходи щодо реалізації принципу гендерної диференціації підлітків при формуванні аксіологічної значущості особистої фізичної культури в процесі фізичного виховання. Аналогів у світовій практиці немає.	Визначено проблемне поле гендерних досліджень сфери ціннісних орієнтацій школярів різних вікових груп у фізичній культурі та спорту; - виявлено вікові особливості потребово-мотиваційної сфери школярів 10-17 років та їх ціннісних орієнтацій у фізичній культурі; - виявлено взаємозв'язок між психологічною статтю, потребово-мотиваційною сферою та ціннісними орієнтаціями школярів; - визначені фактори зовнішнього та внутрішнього впливу на формування цінностей фізичної культури юнаків і дівчат; Отримані данні підвищують рівень знань вчителів фізичної культури та можуть бути використані в процесі підготовки до занять фізичною культурою урочної та позаурочної форм проведення занять	Технологія впровадження концепції у практичну діяльність фахівців з фізичного виховання підвищує обізнаність вчителів фізичної культури з питань визначення мотивації, відношення та ставлення до фізичної культури учнів основної школи та дозволяє: - сприяти підвищенню педагогічної майстерності вчителів фізичної культури ; - підвищити мотивацію школярів до занять фізичною культурою; - поліпшити стан здоров'я учнівської молоді; - підвищити економічний та соціальний ефект.

Автор і розробник впровадження:

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
ст.наук.співробітник НДІ НУФВСУ — О.Ю.Марченко

Завідувач кафедри ТМФВ НУФВСУ,
д.н.ф.в.,проф. — Т.Ю.Круцевич

Представник НУФСУ
Проректор з НПР, д.н.ф.в., проф — О.В.Борисова

Народний депутат України,
голова підкомітету з питань гендерної
рівності і недискримінації — І.М. Суслова

"22" липня 2018 р.

Суслової

Затверджую
Керівник Управління кадрів
Апарату Верховної Ради України
«22» 05 2018 р.

АПАРАТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ УПРАВЛІННЯ КАДРІВ